

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES

ВИПУСК 78. ТОМ 2
ISSUE 78. VOLUME 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 26.09.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 78. Том 2. – 334 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриценко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначикова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Реєстрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024

© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 9 from 26.09.2024)

Humanities science current issues / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 78. Volume 2. – 334 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bernes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskya** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2024

ІСТОРІЯ

UDC 94; 327

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-1>**Balamirza MAMMADLI,***orcid.org/0009-0007-4506-4840**PhD student at the Department of Source Studies, Historiography and Methods**Baku State University**(Baku, Azerbaijan) balamirzamammadli@gmail.com*

THE FIRST RELATIONS OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC WITH GERMANY AND FRANCE (1991–1993): ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY

The aim of this article is to analyze Azerbaijan's relations with the main leading states of Western Europe (Germany and France) in the context of historiography during 1991–1993, when fundamental changes have occurred in the course of international relations. The fact that after the dissolution of the Soviet Union, Azerbaijan, having restored its independent statehood, began to define its new foreign policy course, actively integrating into the international system, gives grounds to talk about this. At that time, the young independent Azerbaijan faced such an important task as the establishment and development of political-diplomatic relations with world states. From the first days of independence, one of the main priorities of the foreign policy of Azerbaijan, like other post-Soviet republics, was the establishment of successful relations with the leading world powers, including Germany and France. The relations of the Republic of Azerbaijan with these Western European countries are reflected in the works of numerous Azerbaijani researchers in recent decades. The study of this problem in the context of historiography is of great scientific and political importance from the point of view of a deeper and more comprehensive study of the essence, nature and content of Azerbaijani-German and Azerbaijani-French bilateral relations.

Methodology and methods. *The study used several research and information methods of historical science, such as comparative analysis, generalization and analogy. For this purpose, numerous scientific works were used – monographs, scientific articles, textbooks, dissertations, etc.*

The novelty of the article *lies in the fact that for the first time in the context of historiography the relations of the Republic of Azerbaijan with Germany and France are studied.*

Main result: *Conducting comparative analyzes and summaries on the problem of the relations of the Republic of Azerbaijan with Germany and France by involving numerous research works from Azerbaijani historiography into the scientific circulation, provides an opportunity to study the relations in such fields as political, economic, cultural, humanitarian, etc. deeper and more comprehensively. This issue is of great scientific and political importance in terms of determining the development dynamics and prospects of relations with Germany and France, which are the leading countries of the world.*

Key words: *Republic of Azerbaijan, Germany, France, foreign policy, international relations, historiography.*

Баламірза МАММАДЛІ,*orcid.org/0009-0007-4506-4840**докторант кафедри джерелознавства, історіографії та методики**Бакинського державного університету**(Баку, Азербайджан) balamirzamammadli@gmail.com*

ПЕРШІ ВІДНОСИНИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ З НІМЕЧЧИНОЮ ТА ФРАНЦІЄЮ (1991–1993): АНАЛІЗ З ТОЧКИ ЗОРУ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Метою даної статті є аналіз відносин Азербайджану з основними провідними державами Західної Європи (Німеччиною та Францією) в контексті історіографії протягом 1991–1993 років, коли відбулися фундаментальні зміни в ході міжнародних відносин. Про це дає підстави говорити той факт, що після розпаду Радянського Союзу Азербайджан, відновивши свою незалежну державність, почав визначати свій новий зовнішньополітичний курс, активно інтегруючись у міжнародну систему. У той час перед молодим незалежним Азербайджаном постало таке важливе завдання, як встановлення і розвиток політико-дипломатичних відносин з державами світу. З перших днів незалежності одним із головних пріоритетів зовнішньої політики Азербайджану, як і інших пострадянських республік, було встановлення успішних відносин з провідними світовими державами, зокрема Німеччиною та Францією. Відносини Азербайджанської Республіки з цими західноєвропейськими країнами відо-

бражені в працях багатьох азербайджанських дослідників останніх десятиліть. Вивчення цієї проблеми в контексті історіографії має важливе наукове і політичне значення з точки зору більш глибокого і всебічного вивчення сутності, характеру і змісту азербайджано-німецьких і азербайджано-французьких двосторонніх відносин.

Методологія і методи. У дослідженні використано декілька дослідницьких та інформаційних методів історичної науки, таких як порівняльний аналіз, узагальнення та аналогія. Для цього були використані численні наукові праці – монографії, наукові статті, підручники, дисертації тощо.

Новизна статті полягає в тому, що вперше в контексті історіографії досліджуються відносини Азербайджанської Республіки з Німеччиною та Францією.

Основний результат: Проведення порівняльного аналізу та узагальнень з проблеми відносин Азербайджанської Республіки з Німеччиною та Францією шляхом залучення до наукового обігу численних досліджень азербайджанської історіографії дає можливість вивчати відносини в таких сферах, як політична, економічна, культурна, гуманітарний тощо глибше і всебічніше. Це питання має важливе науково-політичне значення з точки зору визначення динаміки розвитку та перспектив відносин з Німеччиною та Францією, які є провідними країнами світу.

Ключові слова: Азербайджанська Республіка, Німеччина, Франція, зовнішня політика, міжнародні відносини, історіографія.

Introduction (problem statement). Bilateral relations with Germany and France have occupied a very important place in the European direction of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan since the very beginning of gaining state independence, which is not accidental. In Azerbaijani historiography, the reason for this is, first of all, connected with the fact that Azerbaijan's relations with these states have centuries-old historical traditions. A number of historians confirm that the historical roots of Azerbaijan's relations with Germany and France go back to the Middle Ages. Thus, first the Aghgoyunlu, and then the Safavid state established extensive diplomatic relations with these Western European states. During the Soviet period, Azerbaijan did not have the opportunity to establish independent relations with Germany and France; relations were possible only within the framework of the USSR. Mutual relations between Azerbaijan and these states became possible only after the restoration of independence in 1991.

The first political-diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and Germany. After the restoration of independence, Azerbaijan, having defined the priorities of its foreign policy, received the opportunity to establish broad ties with Western European countries, including Germany, in accordance with these priorities. The fact that the young Republic of Azerbaijan was interested in establishing comprehensive relations with Germany, one of the leading countries in the world, from the very beginning was related to the need to achieve a worthy place in the international world. Historical studies emphasize that already in December 1991, the Azerbaijani side began the first attempts to establish diplomatic relations with Germany. In Azerbaijani historiography, Germany is characterized as the first Western European state to recognize the independence of the Republic of Azerbaijan. However, in Azerbaijani historiography there are disagreements regarding when exactly Germany recognized the state independence

of Azerbaijan. A group of researchers (Ali Hasanov, Abbas Piriyevev, Ismail Musa, Khatira Hajiyeva) note that the independence of Azerbaijan was recognized by the Republic of Azerbaijan on December 12, 1991 (Həsənov, 1998: p. 77; Piriyevev, 2005: p. 267; Musa, 2011: p. 497; Hacıyeva, 2001, p. 23). The second group of researchers (Musa Gasimli, Sona Maharramova, Zaur Adigozalov, Heydar Mirza, Tofiq Mustafazade) write that Germany announced its recognition of Azerbaijan's independence on January 12, 1992. (Qasımlı, 2015: p. 11; Məhərrəmovə, 2020: s. 44; Mirzə, 2017, p. 453; Mustafazadə, 2021: p. 356). To find out which of these positions is more accurate, it is necessary to consult a historical source. When referring to an archival document (AR XİN-nin TAI, f.28, siy.11, 1992) it becomes clear that the second position in the Azerbaijani historiography is correct. Official diplomatic relations between Germany and Azerbaijan were established on February 20, 1992. On the same day, in a note sent by the MFA AR to the MFA FRG, it was emphasized that the government of Azerbaijan believes that the establishment of diplomatic relations will stimulate the development and expansion of mutually beneficial cooperation between the two countries, will create a basis for strengthening mutual understanding and trust between the peoples of Azerbaijan and Germany (Dornfeldt, Seewald, 2021: p. 133). Soon both countries began to establish embassies. Thus, in June 1992, the Azerbaijani embassy was opened in Bonn, and in September, the German embassy was opened in Baku. In Azerbaijani historiography, Germany is characterized as the first Western European state to open its embassy in the Republic of Azerbaijan.

The first steps in Azerbaijani-German relations were made mainly in the economic sphere. Thus, during the visit of the Azerbaijani delegation to Germany in September and November 1992, negotiations were held on the establishment and expansion of economic ties between the two countries

and relevant documents were signed. M. Gasimli characterizes this as the first steps of great importance in the field of bilateral relations (Qasimli, 2015: p. 12). In general, from the very beginning there were broad prospects for the development of Azerbaijani-German relations, which always attracts the attention of Azerbaijani researchers in historiography. In this regard, Kh. Hajiyeva emphasizes the importance of paying attention to two points that create favorable conditions for the development of official Baku-Bonn relations (Hacıyeva, 2001: p. 24):

1) Unlike other Western countries, especially the USA and France, the Armenian community in Germany is weak and its lobby is practically absent;

2) The fact that the Turkish community in Germany is large and organized, has extensive lobbying activities, strong influence and power in business circles.

The points highlighted by researcher Kh. Hajiyeva – the diaspora factor and lobby really play an important role in interstate relations. As a striking example of this, in 1992, under the strong influence of the Armenian diaspora and lobby, the US Congress added the Section 907 to the Freedom Support Act. Germany is one of the leading countries where the Turkish diaspora is superior in both quantity and quality. According to German sociologist Susanne Schürer, 2.9 million people of Turkish origin live in Germany, and about half of them (1.5 million people) have Turkish citizenship (Schürer, 2018: p. 5). This fact shows that Turks are currently the largest ethnic minority in Germany. It should be noted that Germany is also the country in Western Europe with the largest Azerbaijani diaspora (more than 200 thousand people).

Despite the fact that several important events (opening of diplomatic missions, establishment of economic ties, etc.) took place in Azerbaijani-German relations during the administration of Mutallibov and Elchibey, a number of researchers of Azerbaijani historiography have found that there were some shortcomings in Azerbaijan's foreign policy towards Germany at that time. For example, A. Hasanov writes that at first, relations with Germany were not given serious importance in Azerbaijan (Həsənov, 2000: p. 94). The author also links this with the fact that for some time the German ambassador to Georgia was in charge of the embassy in Azerbaijan – that is, Germany did not appoint its own independent ambassador to Azerbaijan. In another research work, A. Hasanov expresses a critical attitude towards this period due to the fact that in the first years of independence no steps were taken in the area of signing and implementing regulatory documents regulating cooperation relations between

the Republic of Azerbaijan and Germany (Həsənov, 2005: p. 276). S. Maharramova, who separately studied Azerbaijani-German relations in Azerbaijani historiography, explains the passivity observed in the relations between the two countries at the first stage by two factors (Məhərrəmov, 2020: p. 27):

1) The newly united Germany paid more attention to its internal problems;

2) The absence of a stable foreign policy course of the then leadership of Azerbaijan, the lack of a clear definition of foreign policy priorities.

Both factors rightly noted by the author are confirmed by the facts. In our opinion, one of the reasons for weak cooperation in various spheres in the first years of bilateral relations was the emergence of socio-economic problems in Germany after the unification of the FRG and the GDR into a single country. So, in 1990, with the unification of the eastern and western lands, a unique macroeconomic process began in Germany. The uniqueness of this process consisted in the fact that two states with completely different social and economic systems united. Of course, the unification of two states with different levels of development gave rise to a number of serious problems in all spheres of political and socio-economic life. In the united Germany, prices began to rise, inflation intensified, and the unemployment rate grew rapidly. That's why, in 1991–1994, Germany dropped from 2nd to 6th place in the welfare rating of European countries (Lehmbruch, 1995: p. 73). In this regard, the elimination of the country's internal problems became a priority task for the German government. As a result of the government's privatization policy in the east of the country and the constant measures taken by the Federal Bank to stabilize the national currency, a period of economic growth began in Germany in 1995–1997, the country's GDP doubled compared to the last 30 years, and the inflation rate decreased. On the other hand, in the first years of independence, the political and economic crisis that arose in Azerbaijan, the growing military aggression of Armenia, the inability of the republic's leadership to pay due attention to the effective continuation of diplomatic relations with Germany, had a negative impact on bilateral relations. It is enough to mention the fact that at that time even the necessary conditions for the normal work of the German mission in Azerbaijan were not created. This is confirmed by the opinion of the Chargé d'Affaires of Germany in Baku Thomas Terstegen in an interview with the newspaper "Azerbaijan". Thus, Terstegen complained about the lack of conditions and attention, and stated that an uncertain situation reigns in Azerbaijan (Məhərrəmov, 2020: p. 28). In such a

situation, the anti-Azerbaijani propaganda carried out by the Armenian state – the dissemination of biased and untrue information – also had a negative impact on Azerbaijani-German relations. The visit to Baku in early March 1992 of the deputies of the German Bundestag headed by H. Vogel did not produce the expected result. Thus, the visit of German deputies to Azerbaijan could have been extremely important in terms of developing Azerbaijani-German relations and conveying the truth about Armenia's occupation policy to the world. However, the German deputies, who were influenced by Armenian propaganda during their visit to Yerevan before Baku, returned to their country with biased views and negative impressions of Azerbaijan.

The first political-diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and France. In Azerbaijani historiography, France is characterized as one of the first countries in the world to recognize Azerbaijan as an independent state after the announcement of the restoration of independence on October 18, 1991 (Həsənov, 1998: p. 62; 20. İbrahimov, 2020: p. 40). This Western European country, which officially recognized the independence of the Republic of Azerbaijan on January 3, 1992, soon took concrete steps to establish the first diplomatic relations: in February 1992, French diplomat Bernard Kouchner made an official visit to Baku, and during the negotiations, the French side expressed its readiness for economic cooperation with Azerbaijan, as well as mediation in a peaceful settlement Nagorno-Karabakh conflict. On February 21, a protocol on the establishment of diplomatic relations between the two countries was signed in Baku (Əsədova, 2013: p. 24). From this point of view, Kouchner's visit is considered in the Azerbaijani historiography as an event that marked the beginning of diplomatic relations between Azerbaijan and France. In March 1992, the French embassy opened in Baku, in September of the same year, the embassy of Azerbaijan opened in Paris.

It is no coincidence that France's active interest in this young state has increased since the first days of the independence of the Republic of Azerbaijan. Most researchers of Azerbaijani historiography explain this by the fact that Azerbaijan is a state with rich resources and an advantageous geostrategic position. A. Abdullayev writes about this in his monograph: *"Azerbaijan's rich natural resources prompted a number of countries to establish comprehensive relations with it and consistently develop these relations. One of such states was France"* (Abdullayev, 2007: p. 31). I. Musa comes to a similar conclusion: *"Azerbaijan is in the sphere of France's interests because of its geopolitical position, economic*

opportunities and natural resources" (Musa, 2011: pp. 491–492). However, the first political and diplomatic relations were not encouraging. Thus, in November 1992, the French Ambassador J. Perrin conveyed France's proposal on cooperation with Azerbaijan in various fields (economic, military, cultural and educational, etc.). However, as A. Hasanov and M. Gasimli note, the Azerbaijani side did not take any serious practical measures to implement these proposals (Həsənov, 2000: p. 93; Qasimli, 2015: p. 54). Meanwhile, against the backdrop of the Nagorno-Karabakh conflict and Armenia's military aggression, Azerbaijan was in dire need of support from influential world powers. Ambassador J. Perrin drew attention to the growing interest to Azerbaijan in France and his country's desire to establish close economic ties with Azerbaijan. However, this could not raise relations between the two countries to the required level. A. Hasanov explains this by the fact that France's initiatives were not adequately assessed by the Azerbaijani government at that time: *"The efforts of such an influential country as France, which was interested in expanding cooperation, were not properly assessed by Azerbaijan at that time"* (Həsənov, 1998: p. 64).

In general, until the second half of 1993, within the framework of the foreign policy course implemented by the government of Azerbaijan, there were practically no serious steps taken to improve relations with France. That is why in Azerbaijani historiography, 1991–1993 is considered a cold period in Azerbaijan-France relations. At this time, the following question arises: why was the government of Azerbaijan not inclined to broad cooperation with France at that time? According to M. Gasimli, the reason for this was the pro-Armenian position of France. The author writes that such a position of France created a gap in relations and such a situation was harmful for both sides (Qasimli 2015, p. 55). Taking the same position, Z. Adigozalov writes that it is impossible to deny the fact that France is known in the Azerbaijani public as a state that intensively cooperates with Armenia: *"France has always shown special care for Armenia and tried to protect it"* (Adigözəlov, 2015: p. 51). I. Musa concludes that the emergence of obstacles and difficulties in the development of interstate political relations was associated with such factors as the anti-Azerbaijani activities of the Armenian diaspora and lobby, which have strong positions in France, on the one hand, and the insufficient diplomatic experience of the Republic of Azerbaijan, financial impossibility, on the other hand (Musa, 2011: p. 492). According to I. Musa, it is wrong to blame the mutual coldness and alien attitude of official Baku towards France on the

incorrect policy of the then Azerbaijani authorities. The author substantiates this opinion with three factors:

- 1) The recognition of France as a “friend of Armenia” and “enemy of Turkey” does not affect the positions of the official political circles of Azerbaijan;
- 2) The presence of such an indisputable fact as the pro-Armenian position of France;
- 3) The activities of France as one of the co-chair countries of the OSCE Minsk Group (Musa, 2011: p. 492–493).

However, A. Gasanov comes to the conclusion that the reason for the coldness of the Azerbaijani-French relations during the specified period is also the Azerbaijani government: “In order to establish friendly and cooperative relations, both sides, especially the state of Azerbaijan, which needs it more, had to act with special effort and initiative. However, instead of conducting special affairs with France and ridding it of the influence of Armenia and the Armenian lobby, which has very strong mechanisms of influence in this country, they declared a “cold war” on this influential European state” (Həsənov, 2000: p. 80-81). A. Hasanov considers the position of Azerbaijan in relation to a country like France a political and diplomatic ignorance. Kh. Hajiyeva, speaking from the same position, writes that the leadership of Azerbaijan did not make efforts to develop bilateral relations, underestimating the position of France in the world community and the decisive role in the system of pan-European security (Hacıyeva, 2001: p. 48). M. Gasimli emphasizes that the foreign policy pursued in Azerbaijan before 1993 was unipolar and unidirectional, which led the state to a dead end (Qasımlı, 2021: p. 167). E. Gasimov notes that in practice, instead of consistent and deliberate diplomatic steps, official Baku did not go far to describe and present France as “the enemy of Azerbaijan, friend of Armenia (Qasımov, 2013, p. 23–24).

As it seems, in Azerbaijani historiography, the causes of coldness and mutual mistrust in the first stage of Azerbaijani-French relations (1991–1993)

are explained from different perspectives. However, seeing the problem only on the side of France or only on the side of Azerbaijan would be a one-sided approach to the issue. In this sense, from the comparative analysis of different positions in the historiography, it can be concluded that the emergence of the mentioned situation between Azerbaijan and France was related to the following two main reasons: **Firstly**, the existence of a strong Armenian lobby and diaspora in France (according to various estimates, 350–750 thousand Armenians live in France. – B.M.). So, Armenians in France have mainly occupied positions in the business sector, mass media and state bodies. In contrast, the number of Azerbaijanis in France is smaller (about 70,000 people), and they do not have a great impact on the social and political life of mentioned Western European country. Continuous Armenian propaganda led to the formation of an unobjective position about Azerbaijan in France. **Second**, the Azerbaijani government’s passive foreign policy in relations with France, exaggerating the fact of the existence of French-Armenian friendly relations. In international relations, such a position is not evaluated positively. Because this does not correspond to the principle that “there are no permanent friends, no permanent enemies, only permanent interests”.

Thus, although the first relations of the Republic of Azerbaijan with the Federal Republic of Germany and the French Republic were initially mostly weak and passive, bilateral relations gradually became more active towards the end of the 1990s. On the one hand, the unstable foreign policy of the Azerbaijani government at that time, and on the other hand, the peculiarities of the foreign policy of Germany and France did not allow establishing relations at the proper level at first, but then bilateral relations began to develop gradually at an increasing pace. Research of the Azerbaijan's relations with Germany and France in the context of historiography with the involvement of numerous materials in scientific circulation has great scientific and political significance from the point of view of a comprehensive and deeper study of the problem.

BIBLIOGRAPHY

1. Abdullayev Ə. Müstəqil Azərbaycan və Fransa. Bakı, “İqtisad Universiteti”, 2007, 209 s.
2. Adıgözəlov Z. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə siyasi əlaqələri (1991-2006). Bakı, “CBS PP”, 2015, 200 s.
3. Dornfeldt M., Seewald E. Deutschland und Aserbaidshan. Die Geschichte der amtlichen Beziehungen. Berlin, “Wissenschaft Verlag”, 2021, 184 s.
4. Əsədova N. XX əsrin 90-cı illərində Fransa-Azərbaycan siyasi əməkdaşlığı. Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, №1, 2013, s.24-29.
5. Hacıyeva X. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində aparıcı Qərb dövlətləri və NATO (1991-1995). Tarix e.n. e. dər. al. üçün təq. ol. dis. Bakı, 2001, 168 s.
6. Həsənov Ə. Azərbaycanın ABŞ və Avropa dövlətləri ilə münasibətləri (1991-1996). Bakı, “Elm”, 2000, 368 s.
7. Həsənov Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996). Bakı, “Azər nəşr”, 1998, 315 s.

8. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2005, 752 s.
9. İbrahimov M. Sahilyanı dövlətlərin xarici siyasətində Xəzər problemi (XX əsrin sonu–XXI əsrin əvvəlləri). Bakı, “Turxan” NPB, 2020, 224 s.
10. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. II hissə. Bakı, “Mütərcim”, 2015, 640 s.
11. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003). Bakı, “BDU”, 2021, 384 s.
12. Qasımov E. Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropa dövlətləri ilə əlaqələri (Elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində, 1991-2005-ci illər). Tarix üzrə fəls. d-ru e. dər. al. üçün təq. ol. dis. Bakı, 2013, 197 s.
13. Lehmbuch G. Einigung und Zerfall. Opladen, “Leske+Budrich Verlag”, 1995, 376 s.
14. Məhərrəmov S. Azərbaycan Respublikasının Almaniya Federativ Respublikası ilə münasibətləri (1991-2011-ci illər). Bakı, “Turxan” NPB, 2020, 204 s.
15. Mirzə H. Azərbaycan-Almaniya münasibətləri. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). Bakı, “Poliart”, 2017, 904 s.,
16. Musa İ. Azərbaycanın xarici siyasəti. Üç hissədə. III hissə. Bakı, “Bakı Universiteti”, 2011, 776 s.
17. Mustafazadə T. XVIII-XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın beynəlxalq siyasi münasibətləri. Bakı, “Avropa”, 2021, 544 s.
18. Piriye A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik. Bakı, “BDU”, 2005, 545 s.
19. Schürer S. Türkeistämmige Personen in Deutschland. Nürnberg, “Bundesamt für Migration und Flüchtlinge”, 2018, 80 s.

REFERENCES

1. Abdullayev, Ə. (2007), Müstəqil Azərbaycan və Fransa, [Independent Azerbaijan and France]. Bakı: İqtisad Universiteti, 209 s. [in Azerbaijani]
2. Adıgözəlov, Z. (2015), Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ölkələri ilə siyasi əlaqələri (1991-2006), [Political relations of Azerbaijan Republic with the countries of the European Union (1991-2006)]. Bakı: CBS PP, 200 s. [in Azerbaijani]
3. Dornfeldt, M., Seewald, E. (2021), Deutschland und Aserbaidschan. Die Geschichte der amtlichen Beziehungen, [Germany and Azerbaijan. The history of official relationships]. Berlin: Wissenschaft Verlag, 184 s. [in German]
4. Əsədova, N. (2013), XX əsrin 90-cı illərində Fransa-Azərbaycan siyasi əməkdaşlığı, [French-Azerbaijani political cooperation in the 90s of the 20th century], Bakı: Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, №1, s.24-29. [in Azerbaijani]
5. Hacıyeva, X. (2001), The leading Western countries and NATO in the foreign policy of the Azerbaijan Republic (1991-1995). Bakı, 168 s. [in Azerbaijani]
6. Həsənov, Ə. (2000), Relations of Azerbaijan with the USA and European countries (1991-1996). Bakı: Elm, 368 s. [in Azerbaijani]
7. Həsənov, Ə. (1998), Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1996), [Azerbaijan's foreign policy: European countries and the United States (1991-1996)]. Bakı: Azərənşr, 315 s. [in Azerbaijani]
8. Həsənov, Ə. (2005), Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, [Modern international relations and foreign policy of Azerbaijan]. Bakı: Azərənşr, 752 s. [in Azerbaijani]
9. İbrahimov, M. (2020), Sahilyanı dövlətlərin xarici siyasətində Xəzər problemi (XX əsrin sonu–XXI əsrin əvvəlləri), [The Caspian problem in the foreign policy of the littoral states (late 20th century – early 21st century)] Bakı: Turxan NPB, 224 s. [in Azerbaijani]
10. Qasımlı, M. (2015), Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. II hissə, [Foreign policy of the Republic of Azerbaijan (1991-2003): in 2 parts. Part II]. Bakı: Mütərcim, 640 s. [in Azerbaijani]
11. Qasımlı, M. (2021), Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2021): 2 cildə. I cild (1991-2003), [History of the Republic of Azerbaijan (1991-2021): in 2 volumes. Volume I (1991-2003)]. Bakı: BDU, 384 s. [in Azerbaijani]
12. Qasımov, E. (2013), Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropa dövlətləri ilə əlaqələri (Elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində, 1991-2005-ci illər), [Relations of the Republic of Azerbaijan with Western European countries (in the field of science, education and culture, 1991-2005)]. Bakı, 197 s. [in Azerbaijani]
13. Lehmbuch, G. (1995), Einigung und Zerfall, [Unification and disintegration], Opladen: Leske+Budrich Verlag, 376 s. [in German]
14. Məhərrəmov S. (2020), Azərbaycan Respublikasının Almaniya Federativ Respublikası ilə münasibətləri (1991-2011-ci illər), [Relations between the Republic of Azerbaijan and the Federal Republic of Germany (1991-2011)]. Bakı: Turxan NPB, 208 s. [in Azerbaijani]
15. Mirzə, H. (2017), Azərbaycan-Almaniya münasibətləri, [Azerbaijan-Germany relations]. Bakı, Poliart, 904 s. [in Azerbaijani]
16. Musa, İ. (2011), Azərbaycanın xarici siyasəti. Üç hissədə. Üçüncü hissə, [Foreign policy of Azerbaijan. In three parts. III part]. Bakı: Bakı Universiteti, 776 s. [in Azerbaijani]
17. Mustafazadə, T. (2021), XVIII-XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanın beynəlxalq siyasi münasibətləri, [International political relations of Azerbaijan at the beginning of XVIII-XXI centuries]. Bakı: Avropa, 544 s. [in Azerbaijani]
18. Piriye, A. (2005), Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik, [Political strategy and national security]. Bakı: BDU, 545 s. [in Azerbaijani]
19. Schürer, S. (2018), Türkeistämmige Personen in Deutschland, [People of Turkish origin in Germany]. Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 80 s. [in German].

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-2>**Stanislav NAUMOV,**

orcid.org/0009-0000-0126-5543

Post graduate at the Department of History, Politology and Foreign Affairs
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stan.nau@ukr.net

CHINA-EUROPE GEOPOLITICAL COOPERATION EVOLUTION: NAVIGATING FROM HISTORICAL FACTS TO MODERN CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

China's geopolitical trajectory has undergone significant transformation in recent decades, evolving from a regional power to a global force. This article delves into the historical aspects of relationship between China and Europe to modern geopolitical direction of China, examining its strategic initiatives, challenges, and opportunities in the contemporary world order.

Through an analysis of China's foreign policy, economic expansion, military capabilities, and diplomatic engagements, this study aims to provide insights into China's evolving role in shaping global geopolitics, tracing its evolution from a regional actor to a key player in shaping the contemporary geopolitical dynamics.

This article also shows the multifaceted benefits of this cooperation, highlighting how it fosters economic growth, technological innovation, sustainable development, cultural exchange, and geopolitical stability. The progress of international relations development between China and the world has been remarkable, reflecting China's rising influence and the growing interdependence of global economies. Over recent decades, China has expanded its diplomatic and economic engagements through initiatives like the Belt and Road Initiative, fostering connectivity and investment worldwide. China's active participation in multilateral organizations such as the United Nations and the World Trade Organization underscores its commitment to global governance and cooperation. Moreover, China's partnerships with regions like Europe highlight its strategic approach to fostering mutual development and addressing global challenges such as climate change and poverty. These efforts have not only bolstered China's global standing but have also contributed to a more interconnected and cooperative international community, addressing common goals and enhancing global stability. The continued evolution of China's international relations will play a crucial role in shaping the future of global diplomacy and development.

Through a detailed analysis, it was underscored the importance of this alliance in addressing global challenges and promoting mutual prosperity.

Key words: China-Europe relation, Chinese diplomacy, geopolitics, international relation.

Станіслав НАУМОВ,

orcid.org/0009-0000-0126-5543

аспірант кафедри етнології та археології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stan.nau@ukr.net

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СПІВПРАЦІ МІЖ КИТАЄМ І ЄВРОПОЮ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ФАКТІВ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І МОЖЛИВОСТЕЙ

За останні десятиліття геополітична траєкторія Китаю зазнала значних змін, перетворившись із регіональної сили на глобальну. Ця стаття допомагає зануритись у відносини між Китаєм і Європою починаючи від історичних аспектів до сучасного геополітичного напрямку Китаю, досліджуючи його стратегічні ініціативи, виклики та можливості в сучасному світовому порядку.

Завдяки аналізу зовнішньої політики Китаю, економічної експансії, військового потенціалу та дипломатичних зобов'язань це дослідження має на меті надати уявлення про зміну ролі Китаю у формуванні глобальної геополітики, простеживши його еволюцію від регіонального гравця до ключової сили у формуванні сучасної геополітичної динаміки.

У цій статті також показано багатогранні переваги співпраці між Китаєм та Європою, підкреслюючи, як вона сприяє економічному зростанню, технологічним інноваціям, сталому розвитку, культурному обміну та геополітичній стабільності. Прогрес у розвитку міжнародних відносин між Китаєм і світом є надзвичайним, він відображає зростання впливу Китаю та взаємозалежність світових економік. Протягом останніх десятиліть Китай розширив свої дипломатичні та економічні заходи за допомогою таких ініціатив, як «Один пояс, один шлях», сприяючи зв'язку та інвестиціям у всьому світі. Активна участь Китаю в багатосторонніх організаціях, таких як ООН і Світова організація торгівлі, підкреслює його відданість глобальному управлінню та співпраці. Крім того, партнерство Китаю з такими регіонами, як Європа, підкреслює його стратегічний підхід до сприяння спільному розвитку та вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату та бідність. Ці зусилля не тільки зміцнили

глобальне становище Китаю, але й сприяли створенню більш взаємопов'язаного та дружнього міжнародного співтовариства, досягнення спільних цілей і підвищення глобальної стабільності. Постійний розвиток міжнародних відносин Китаю буде мати вирішальну роль у формуванні майбутнього глобальної дипломатії.

Завдяки детальному аналізу було підкреслено важливість міжнародного розвитку Китайської Народної Республіки та альянсу європейських країн для вирішення економічних та соціальних глобальних викликів і сприяння спільному процвітання.

Ключові слова: *Китайсько-європейські відносини, китайська дипломатія, геополітика, міжнародні відносини.*

The historical synopsis of cooperation between China and the world spans millennia, characterized by periods of extensive engagement, cultural exchange, economic cooperation, as well as conflicts and geopolitical tensions.

Here are some key historical facts about their geopolitical interactions:

Silk Road: One of the earliest examples of geopolitical cooperation between China and Europe was the ancient Silk Road, which facilitated trade and cultural exchange between East and West. This network of trade routes, established as early as the Han Dynasty (206 BCE – 220 CE), when Chinese silk began to reach the Roman Empire. The route flourished from the 2nd century BCE until the 14th century CE, during which it was instrumental in connecting various civilizations. Spanning over 4,000 miles, it linked China with Europe, stretching through regions such as Central Asia, the Middle East, and the Mediterranean enabling the exchange of goods, technologies, and ideas (Beckwith, 2009: 4-5). The Silk Road was not just about the exchange of goods but also about the transmission of culture and technology. Buddhist monks traveled from India to China, bringing with them religious texts and practices that influenced Chinese Buddhism. Likewise, technological advancements such as papermaking, printing, and the compass spread from China to Europe, significantly impacting European societies.

The Silk Road was not a single path but a network of routes. Key cities along these routes included: Chang'an (Xi'an): The starting point of the Silk Road in China; Samarkand and Bukhara: Major trade hubs in Central Asia; Baghdad: A significant center in the Middle East that facilitated trade between East and West.; Constantinople (Istanbul): The gateway to Europe. For Europe, the Silk Road opened up access to exotic goods and materials that were previously unknown. This exchange fostered a curiosity and demand for exploration, eventually leading to the Age of Exploration. In China, the influx of goods, ideas, and technologies from the West enriched Chinese culture and stimulated economic growth. The Silk Road also played a crucial role in the spread of Buddhism into China, which had a profound impact on Chinese spirituality and culture. The Silk Road remains a powerful symbol of the interconnectedness

of human societies and the enduring impact of trade on cultural and technological development.

Medieval Diplomacy: During the Middle Ages, diplomatic missions between China and Europe were conducted, albeit sporadically. One notable example is the journey of Marco Polo, an Italian explorer who traveled to China in the 13th century and served as an emissary for the Mongol ruler Kublai Khan. Polo's accounts of his travels in China contributed to the exchange of knowledge between East and West (Zhang, 2017: 4). The expansion of European colonial powers in Asia during the 16th to 19th centuries led to increased interactions between China and Europe, often characterized by unequal treaties and conflicts. The Opium Wars (1839–1842 and 1856–1860) between China and Britain, followed by other European powers, resulted in China's territorial concessions and forced opening of its ports to foreign trade (Fay, 2009: 2).

Treaty Ports: In the aftermath of the Opium Wars, European powers, along with Japan and the United States, established «treaty ports» in China, which became centers of foreign influence and trade. These ports, such as Shanghai, Tianjin, and Guangzhou, played a significant role in facilitating economic and cultural exchange between China and Europe during the late 19th and early 20th centuries. These ports, located along China's coastal areas and major rivers, were designated under a series of unequal treaties signed between China and European powers, notably Britain, France, Germany, and later, Japan and the United States.

The Treaty of Nanking in 1842, which ended the First Opium War between Britain and China, marked the beginning of this system. It granted Britain extraterritorial rights and control over several Chinese ports, including Shanghai, Canton (now Guangzhou), Ningbo, and Amoy (now Xiamen). Similar treaties followed, with other Western powers securing concessions and treaty ports of their own. These treaty ports became hubs of international trade and cultural exchange, facilitating the flow of goods, capital, and people between China and Europe. European merchants, along with those from other Western countries, established businesses, warehouses, and consulates in these ports, bringing significant economic development to the region.

The impact of the treaty port system was profound and multifaceted. On one hand, it introduced Western technology, ideas, and institutions to China, contributing to modernization efforts in areas such as industry, transportation, and education. The influx of foreign capital and expertise also stimulated economic growth and urbanization in the treaty port cities. However, the treaty port system was also a symbol of China's humiliation and loss of sovereignty. The unequal treaties that established these ports deprived China of control over its own territory and resources, perpetuating a sense of national indignity and resentment. The extraterritorial privileges granted to foreign residents in treaty ports further undermined China's legal and judicial sovereignty, leading to widespread social and political unrest. (Fay, 2009: 3).

Moreover, the economic benefits of the treaty port system were unevenly distributed, with foreign merchants and concessionaires often enjoying preferential treatment and exploiting local resources to their own advantage. This fueled social tensions and anti-imperialist sentiment, culminating in movements such as the Boxer Rebellion of 1900, which sought to rid China of foreign influence and restore national pride. The treaty port era came to an end in the early 20th century amid the turmoil of China's modernization and the collapse of the Qing dynasty. The unequal treaties that had established the treaty ports were gradually revised or abolished, and China embarked on a new era of national rejuvenation and self-strengthening. However, the legacy of the treaty port system continues to shape China's relationship with Europe and the wider world, serving as a reminder of the country's struggles for sovereignty and dignity in the face of foreign encroachment.

World War II: During World War II, China and European countries, particularly the Allied powers, cooperated in the fight against Axis aggression. China's resistance against Japanese invasion received support from European allies, including military aid and diplomatic recognition. European nations also provided humanitarian assistance to China during the war.

During World War II, the relationship between China and Europe was complex and multifaceted, influenced by the broader context of global conflict and shifting alliances. The war significantly impacted both regions, and their interactions were shaped by military, political, and economic factors.

China, under the leadership of Chiang Kai-shek and the Kuomintang (Nationalist Party), was embroiled in a brutal war with Japan, which had invaded China in 1937. This conflict, known as the Second Sino-Japanese War, became part of the larger World War II after Japan's attack on Pearl Harbor in

1941, which led to the United States and other Allied powers, including several European nations, formally entering the war against the Axis powers. Europe, on the other hand, was the central battleground of World War II, with Nazi Germany under Adolf Hitler seeking to dominate the continent. The major European powers – Britain, France, and later the Soviet Union – were primarily focused on the war in Europe but were also keenly aware of the broader implications of the conflict, including the situation in Asia. (Cohen, 1973: 11-13).

The relationship between China and Europe during this period was largely defined by their common opposition to the Axis powers. Britain and the Soviet Union were China's main European allies. The British had colonial interests in Asia and were directly threatened by Japanese expansion. As a result, Britain provided military aid and support to China, albeit limited by their own strained resources. The Burma Road, constructed to transport supplies from British-controlled Burma to China, was a critical lifeline for Chinese resistance against Japanese aggression. The Soviet Union also played a significant role in supporting China. Before Germany's invasion of the Soviet Union in 1941, the Soviets supplied China with military equipment, advisors, and financial assistance. This support was crucial in enabling China to sustain its resistance against Japan, even though the Soviet Union had to balance this aid with its own strategic needs and the Non-Aggression Pact it had signed with Japan in 1941.

France, under German occupation from 1940, had limited capacity to assist China directly. However, the Free French forces, led by Charles de Gaulle, supported the Allied cause and thus indirectly aided China's struggle against Japan. Additionally, French Indochina (modern-day Vietnam, Laos, and Cambodia) was a significant region during the war, occupied by Japan in 1940, which further complicated the geopolitical landscape of Asia and Europe. China's interactions with Europe were also influenced by diplomatic efforts and international conferences. Chinese leaders sought to gain greater international support and recognition for their struggle against Japan. The Cairo Conference in 1943, attended by Chiang Kai-shek, Franklin D. Roosevelt, and Winston Churchill, was a significant moment where China was recognized as one of the major Allied powers. The conference discussed post-war plans and the future of territories occupied by Japan, highlighting China's importance in the Allied strategy (Mitter, 2013: 52-54).

Economically, China and Europe faced significant challenges during the war. China's economy was

severely disrupted by the Japanese occupation, and the country relied heavily on international aid. European economies were similarly strained by the war effort, limiting the extent of economic cooperation between China and European nations. However, the mutual interest in defeating the Axis powers fostered a sense of solidarity and common purpose.

Cold War Dynamics: The Cold War era witnessed complex geopolitical dynamics between China and Europe, with the latter divided between Western and Eastern blocs. While communist China aligned with the Soviet Union, tensions between China and the Soviet Union in the 1960s led to a rapprochement between China and some Western European countries, notably France and the United Kingdom.

The establishment of diplomatic relations between China and European countries, particularly in the aftermath of the Cold War, marked a new era of geopolitical cooperation. China's economic reforms and opening-up policies in the late 20th century paved the way for expanded trade, investment, and diplomatic ties between China and European nations (Li, 2008: 10-11).

Those historical facts described above highlight the multifaceted nature of China-Europe geopolitical relations, characterized by periods of cooperation, conflict, and evolving dynamics shaped by changing geopolitical landscapes.

Nowadays China's ascent as a global power has been a defining feature of the 21st century geopolitical landscape. The country's rapid economic growth, military modernization, and assertive foreign policy have drawn international attention, sparking debates about the implications of China's rise for global stability and the existing world order.

To understand China's modern geopolitical direction, it is essential to contextualize its historical trajectory. China's ancient civilization and historical prominence have shaped its national identity and strategic outlook. The legacy of imperial expansion, foreign invasions, and the century of humiliation continues to influence China's perception of its role in the world. The establishment of the People's Republic of China in 1949 marked a significant turning point, as the country embarked on a path of socialist construction and geopolitical repositioning. Deng Xiaoping's economic reforms in the late 20th century accelerated China's integration into the global economy, laying the foundation for its emergence as a global power (Hunt, 1990: 21).

China's modern geopolitical strategy is its economic expansion, characterized by the Belt and Road Initiative (BRI). Launched in 2013, the BRI aims to enhance connectivity and promote

infrastructure development across Asia, Africa, and Europe. According to data from the Chinese Ministry of Commerce, by the end of 2020, China had signed 203 cooperation documents with 138 countries and 31 international organizations under the BRI framework. The total trade volume between China and BRI countries exceeded \$9.2 trillion, and Chinese direct investment in these countries exceeded \$130 billion (Chinese Ministry of Commerce web-site, 2021).

By investing in large-scale infrastructure projects, China seeks to expand its influence, foster economic partnerships, and secure access to key markets and resources. However, the BRI has also raised concerns about debt dependency, environmental sustainability, and geopolitical competition, reflecting the complexities of China's economic diplomacy.

China's military modernization efforts have transformed its regional and global security posture. The rapid growth of the People's Liberation Army (PLA), coupled with advancements in military technology, has enhanced China's capabilities to project power and defend its territorial interests. According to the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), China's military expenditure increased by 76% between 2010 and 2020, making it the second-largest military spender globally after the United States (Dr Diego Lopes da Silva, Dr Nan Tian and Alexandra Marksteiner Stockholm International Peace Research Institute portal, 2021). Furthermore, China's military buildup in the South China Sea, including the construction of artificial islands and the deployment of advanced weapon systems, has raised concerns among neighboring countries and the international community. From maritime disputes in the South China Sea to territorial tensions with neighboring countries, China's assertive behavior has fueled concerns about regional stability and the potential for conflict escalation. Moreover, China's expanding naval presence and strategic ambitions in the Indo-Pacific have raised questions about its intentions and the implications for traditional alliances and security architectures.

Diplomatic engagement of China represents another dimension of its modern geopolitical direction. Through multilateral institutions such as the United Nations and regional forums like the Shanghai Cooperation Organization (SCO), China seeks to shape international norms, promote dialogue, and advance its strategic interests. According to the Chinese Ministry of Foreign Affairs, China has established diplomatic relations with 180 countries and has signed more than 300 inter-governmental agreements on cooperation in various fields. Additionally, China's investment in cultural exchanges, educational programs, and media outreach

reflects its efforts to wield soft power and enhance its global influence (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China web-site, 2021).

However, China's diplomatic initiatives also face challenges, including criticism of its human rights record, concerns about its authoritarian model, and growing geopolitical rivalry with the United States.

The cooperation between China and Europe represents one of the most dynamic and influential global partnerships. This relationship, underpinned by significant economic, political, and cultural exchanges, has evolved over the years to address the challenges and opportunities of an increasingly interconnected world. The strategic alliance offers myriad advantages, contributing to the growth and development of both regions.

The economic relationship between China and Europe is characterized by substantial trade volumes. According to the European Commission, the European Union (EU) is China's largest trading partner, while China is the EU's second-largest trading partner. This trade relationship has been bolstered by various agreements, including the EU-China Comprehensive Agreement on Investment (CAI), which aims to create a better balance in market access and investment opportunities (The European Commission's web-site, 2020).

European businesses benefit from access to China's vast consumer market, which boasts a rapidly growing middle class. Conversely, Chinese companies gain entry to Europe's mature and diverse market. This mutual access is vital for diversifying supply chains. Diversified supply chains enhance resilience, reducing dependency on single markets and mitigating risks associated with economic shocks.

China and Europe have engaged in numerous joint research initiatives, particularly in cutting-edge fields such as renewable energy, biotechnology, and information technology. These collaborations have led to significant technological advancements. For instance, the EU's Horizon 2020 program has facilitated joint projects that bring together leading researchers from both regions, fostering innovation (Horizon 2020 Program web-site, 2020).

European investments in China's high-tech sectors, including artificial intelligence, 5G, and electric vehicles, have been substantial. Similarly, Chinese investments in European technology firms have introduced considerable capital and expertise, driving innovation and competitiveness. The exchange of knowledge and best practices between Chinese and European institutions accelerates technological progress, benefiting both regions.

European expertise in green technology and environmental standards ensures that infrastructure

projects under China's Belt and Road Initiative contribute to sustainable development goals. Collaboration on sustainable infrastructure addresses climate change and promotes eco-friendly practices, ensuring long-term benefits for both regions.

The increase in student exchange programs between China and Europe has facilitated educational opportunities and cultural understanding. Programs such as Erasmus+ and various Chinese scholarship schemes enable students to study abroad, gaining insights into each other's cultures, languages, and societies. These exchanges build a foundation of mutual respect and understanding, fostering long-term relationships (Chinese Government Scholarships web-site, 2024).

Cultural exchange initiatives, including art exhibitions, film festivals, and language programs, have strengthened ties between China and Europe. These initiatives promote cultural diversity and enhance mutual understanding. Additionally, collaborative academic endeavors, such as joint degree programs and research projects, improve the quality of education and research outputs, contributing to global knowledge and innovation.

China and Europe often collaborate on multilateral platforms such as the United Nations, the World Trade Organization, and the G20. This cooperation is crucial for addressing global challenges such as climate change, international security, and economic stability. By working together, China and Europe can exert significant influence on global policies and initiatives.

The partnership between China and Europe promotes a more multipolar world order, counterbalancing other major global powers. This balance is essential for maintaining global stability and ensuring diverse regional interests are represented. Regular high-level dialogues between Chinese and European leaders facilitate dispute resolution and the strengthening of bilateral relations, covering a wide range of issues from trade to human rights and environmental policies (European Council on Foreign Relations web-site, 2023).

Both China and Europe are committed to tackling climate change, collaborating on various environmental initiatives. The EU-China Partnership on Climate Change focuses on areas such as carbon trading, renewable energy, and energy efficiency. These joint efforts are critical for meeting international climate goals and promoting sustainable development.

European companies lead in green technology, and their partnerships with Chinese firms have advanced sustainable technologies. Collaborative research on sustainability issues, including water management, pollution control, and biodiversity, has resulted in innovative solutions to environmental challenges. These efforts contribute to global environmental

protection and sustainability, demonstrating the importance of international cooperation in addressing environmental issues (Green Belt and Road Initiative Center web-site, 2018).

At the end it would be necessary to highlight the cooperation between Eastern Europe and China that has seen significant development in recent years, driven by mutual economic interests and strategic initiatives. A cornerstone of this partnership is the “16+1” cooperation framework, established by China in 2012, which brings together China and 16 Central and Eastern European (CEE) countries to enhance trade, investment, and cultural exchange. This initiative complements China’s Belt and Road Initiative (BRI) that was mentioned above.

Eastern European countries, many of which are members of the European Union, have benefited from Chinese investments in critical infrastructure projects, such as railways, ports, and energy facilities. These investments have facilitated better connectivity and logistics, boosting trade volumes and economic development in the region. Moreover, Chinese companies have found new markets for their products and technologies in Eastern Europe, aiding their global expansion efforts.

Cultural and educational exchanges have also flourished, with increasing numbers of student exchanges, joint research projects, and cultural events strengthening people-to-people ties. Politically, the partnership has provided Eastern European countries with an additional avenue for international cooperation, diversifying their foreign relations and enhancing their strategic autonomy. Overall,

the cooperation between Eastern Europe and China has created a dynamic and mutually beneficial relationship, contributing to regional development and broader geopolitical stability.

Conclusion:

Throughout history, China’s interactions with the world have been multifaceted, characterized by both cooperation and competition, mutual learning and cultural exchange, as well as periods of isolationism and conflict.

China’s modern geopolitical direction is characterized by a complex interplay of economic expansion, military modernization, and diplomatic engagement. As China continues to rise as a global power, it faces a myriad of challenges and opportunities in navigating the evolving dynamics of international politics. Examining of China’s strategic initiatives, challenges, and opportunities, contributes to a deeper understanding of the contemporary geopolitical landscape and the implications of China’s rise for global governance and security.

The cooperation between China and Europe yields numerous advantages, from economic growth and technological innovation to cultural exchange and environmental sustainability. This partnership not only benefits the two regions but also contributes to global stability and prosperity. As the world faces increasingly complex challenges, the collaboration between China and Europe stands as a testament to the power of international cooperation in achieving common goals and addressing shared concerns. The continued strengthening of this relationship will be vital for future global development and stability.

BIBLIOGRAPHY

1. Beckwith, C. I. *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton University Press. 2009. P. 4-5.
2. Zhang, B. *China and the West to 1600: Empire, Philosophy, and the Paradox of Culture*. Wiley-Blackwell Press. 2017. P. 4.
3. Fay, P. W. *The Opium War, 1840-1842: Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. 2009. P. 2.
4. Fay, P. W. *The Opium War, 1840-1842: Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. 2009. P. 3.
5. Cohen, W. *The Cambridge History of China: Republican China 1912-1949*. Cambridge University Press. 1973. P. 11-13.
6. Mitter, R. *Forgotten Ally: China’s World War II, 1937-1945*. Houghton Mifflin Harcourt Press. 2013. P. 52-54.
7. Li, W. *Seato History Project. The Cold War in Asia: The Battle for Hearts and Minds*. Brill Press. 2008. P. 10-11.
8. Hunt, M. H. *The Genesis of Chinese Communist Foreign Policy*. Columbia University Press. 1990. P. 21.
9. Chinese Ministry of Commerce web-site, Belt and Road Initiative (BRI): Progress, Contributions, and Prospects, URL: <http://english.mofcom.gov.cn/article/pressconferencehomepage/beltandroad/> (accessed 15 May 2024).
10. Dr. Diego Lopes da Silva, Dr. Nan Tian and Alexandra Marksteiner., Trends in World Military Expenditure, *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): web-site*. URL: <https://www.sipri.org/publications/2021/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2020> (accessed 15 May 2024).
11. Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China web-site, Rise to the Challenges, Serve the Nation and Embark on a New Journey for Major-Country Diplomacy with Chinese Characteristics article, URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/zyjh/202405/t20240530_11341508.html (accessed 17 May 2024).
12. The European Commission’s web-site, The EU-China Comprehensive Agreement on Investment Document, URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china/eu-china-agreement_en (accessed 17 May 2024).

13. Horizon 2020 Program web-site, Horizon 2020 Program cooperation with China report, URL: <https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2022-10/China%20Country%20page-Oct2022.pdf> (accessed 17 May 2024).
14. Chinese Government Scholarships web-site, Education in China overview, URL: https://www.campuschina.org/about_china/index.html#jygc (accessed 20 May 2024).
15. European Council on Foreign Relations web-site, EU-China Strategic Outlook, URL: <https://ecfr.eu/article/sunset-of-the-economists/> (accessed 15 May 2024).
16. Green Belt and Road Initiative Center web-site, Urban transportation in the Belt and Road Initiative – at the heart of Sino-EU cooperation article, URL: <https://green-bri.org/eu-and-china-support-green-urban-transport-development-in-the-bri/> (accessed 20 May 2024).

REFERENCES

1. Beckwith, (2009), C. I. Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present. Princeton University Press, P. 4-5.
2. Zhang, B. (2017) China and the West to 1600: Empire, Philosophy, and the Paradox of Culture. *Wiley-Blackwell Press*, P. 4
3. Fay, P. W. (2009) The Opium War, 1840-1842: Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar. *Chapel Hill: The University of North Carolina Press*, P. 2.
4. Fay, P. W. (2009) The Opium War, 1840-1842: Barbarians in the Celestial Empire in the Early Part of the Nineteenth Century and the War by Which They Forced Her Gates Ajar. *Chapel Hill: The University of North Carolina Press*, P. 3.
5. Cohen, W. (1973) The Cambridge History of China: Republican China 1912-1949. *Cambridge University Press*, P. 11-13.
6. Mitter, R. (2013) Forgotten Ally: China's World War II, 1937-1945. *Houghton Mifflin Harcourt Press*, P. 52-54.
7. Li, W. (2008) Seat of History Project. The Cold War in Asia: The Battle for Hearts and Minds. *Brill Press*, P. 10-11.
8. Hunt, M. H. (1990) The Genesis of Chinese Communist Foreign Policy. *Columbia University Press*, P. 21.
9. Chinese Ministry of Commerce web-site, Belt and Road Initiative (BRI): Progress, Contributions, and Prospects, URL: <http://english.mofcom.gov.cn/article/pressconferencehomepage/beltandroad/> (Last accessed 15 May 2024).
10. Dr. Diego Lopes da Silva, Dr. Nan Tian and Alexandra Marksteiner., Trends in World Military Expenditure, *Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI): web-site*. URL: <https://www.sipri.org/publications/2021/sipri-fact-sheets/trends-world-military-expenditure-2020> (Last accessed 15 May 2024).
11. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China web-site, Rise to the Challenges, Serve the Nation and Embark on a New Journey for Major-Country Diplomacy with Chinese Characteristics article, URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/zyjh/202405/t20240530_11341508.html (Last accessed 17 May 2024).
12. The European Commission's web-site, The EU-China Comprehensive Agreement on Investment Document, URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china/eu-china-agreement_en (Last accessed 17 May 2024).
13. Horizon 2020 Program web-site, Horizon 2020 Program cooperation with China report, URL: <https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2022-10/China%20Country%20page-Oct2022.pdf> (Last accessed 17 May 2024).
14. Chinese Government Scholarships web-site, Education in China overview, URL: https://www.campuschina.org/about_china/index.html#jygc (Last accessed 20 May 2024).
15. European Council on Foreign Relations web-site, EU-China Strategic Outlook, URL: <https://ecfr.eu/article/sunset-of-the-economists/> (Last accessed 15 May 2024).
16. Green Belt and Road Initiative Center web-site, Urban transportation in the Belt and Road Initiative – at the heart of Sino-EU cooperation article, URL: <https://green-bri.org/eu-and-china-support-green-urban-transport-development-in-the-bri/> (Last accessed 20 May 2024).

УДК 94(477):355.01]:061.2(560=411.2)-86
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-3>

Галина САГАН,
orcid.org/0000-0001-8301-849X
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) h.sahan@kubg.edu.ua

Владислав ШУТОЧКІН,
orcid.org/0009-0002-1265-4602
студент II курсу магістратури факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) voshutochkin.fshn23m@kubg.edu.ua

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В ТУРЕЧЧИНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ ДО УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

У розвідці розкрито діяльність української громади в Туреччині в часи повномасштабного вторгнення РФ до України. У ході дослідження показано виклики, які породжені потужною агресією Росії. Офіційними документами та звітами з сайтів дипломатичних інституцій України і Туреччини та матеріали ЗМІ обох країн продемонстровано сучасний стан та розвиток української громади в Туреччині, реалізацію українцями соціально-гуманітарних проєктів, життя українців у Турецькій Республіці під час повномасштабного вторгнення Росії до України. Проаналізовано основні перешкоди в житті українських біженців у Турецькій Республіці.

У ході дослідження з'ясовано, що внаслідок повномасштабного вторгнення Росії до України, Туреччина стала новим притулком для численної групи українських біженців. Вони зіткнулися з низкою викликів, такими як адаптація до нових умов життя та наявності культурних відмінностей. Вагомою є підтримка українських спілок та інших недержавних організацій, які допомагають інтегруватися в турецький простір. Українська діаспора в Туреччині активно долучилася до створення мереж підтримки та стала організовувати благодійні акції на допомогу Україні.

Незважаючи на складнощі, українці в Туреччині намагаються підтримувати свою культуру, традиції та мову. Це проявляється в організації культурних заходів, святкуванні українських свят та відкритті навчальних закладів. Досвід українців у Туреччині під час великої війни також акцентує увагу на важливості правового статусу мігрантів і забезпечення їхніх прав. Війна в Україні активізувала глобальну солідарність, зокрема через українську діаспору, що формує нові шляхи співпраці з іншими країнами в забезпеченні політичної та матеріальної підтримки, яка є важливою для збереження української незалежності та ідентичності.

Ключові слова: повномасштабне вторгнення, українська громада, українсько-турецькі зв'язки, еміграція, соціально-гуманітарні проєкти, політичні акції.

Galyna SAGAN,
orcid.org/0000-0001-8301-849X
DSc (History),
Professor at the Department of World History
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) h.sahan@kubg.edu.ua

Vladyslav SHUTOCHKIN,
orcid.org/0009-0002-1265-4602
Student of the 2nd year of the Master's Degree at the Faculty of Social Sciences and Humanities
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) voshutochkin.fshn23m@kubg.edu.ua

THE UKRAINIAN DIASPORA IN TÜRKIYE DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE: NEW CHALLENGES AND TRENDS

The study reveals the activities of the Ukrainian community in Turkey during the full-scale Russian invasion of Ukraine. The study shows the challenges posed by Russia's powerful aggression. Official documents and reports from the websites of the diplomatic institutions of Ukraine and Turkey, as well as media materials from both countries, demonstrate the

current state and development of the Ukrainian community in Turkey, the implementation of social and humanitarian projects by Ukrainians, and the life of Ukrainians in the Republic of Turkey during Russia's full-scale invasion of Ukraine. The main obstacles in the lives of Ukrainian refugees in the Republic of Turkey are analysed.

The study shows that as a result of Russia's full-scale invasion of Ukraine, Turkey has become a new refuge for a large group of Ukrainian refugees. They have faced a number of challenges, such as adapting to new living conditions and cultural differences. The support of Ukrainian associations and other NGOs that help them integrate into the Turkish space is important. The Ukrainian diaspora in Turkey has been actively involved in creating support networks and organising charity events to help Ukraine.

Despite the difficulties, Ukrainians in Turkey are trying to maintain their culture, traditions and language. This is manifested in the organisation of cultural events, the celebration of Ukrainian holidays and the opening of educational institutions. The experience of Ukrainians in Turkey during the Great War also highlights the importance of the legal status of migrants and ensuring their rights. The war in Ukraine has intensified global solidarity, in particular through the Ukrainian diaspora, which is forging new ways of cooperation with other countries in providing political and material support that is essential to preserving Ukraine's independence and identity.

Key words: *full-scale invasion, Ukrainian community, Ukrainian-Turkish ties, emigration, social and humanitarian projects, political actions.*

Постановка проблеми. Історія української громади у країнах Сходу залишається малодослідженою. На відміну від української діаспори в країнах Заходу, яка має понад столітню історію активної громадської та культурно-просвітницької діяльності, українці на Сході почали об'єднуватися лише в останні десятиріччя ХХ століття, у зв'язку з еміграцією внаслідок розвалу СРСР. Однак, українська присутність у Туреччині налічує не одне століття. Варто лише згадати ім'я Роксолани (Гюрем Султан) та її сина – турецького султана Селіма II, щоб розуміти, наскільки сильними й давніми є українсько-турецькі зв'язки. Наразі українська громада в Туреччині створила осередки по всій країні та низку громадських і культурних організацій. Це дає змогу говорити про українську етнічну спільноту в Туреччині як про діаспору та частину українського етносу, яка підтримує духовний зв'язок з історичною батьківщиною, що дає їй можливість забезпечувати розвиток своєї спільноти та етнокультурну спадкоємність поколінь. Саме українські діаспори по світу першими відгукнулися допомогти Україні на початку російської агресії у 2014 р., а до того підтримували боротьбу українського народу за європейський вектор життя. Нині, у часи повномасштабного вторгнення РФ до України, українці Туреччини намагаються допомогти багатьом громадянам нашої країни, які постраждали від дій рашистської армії, проводять багатотисячні акції на підтримку України задля привернення уваги світової спільноти до дій Росії, які суперечать нормам міжнародного права. Діаспоряни також влаштовують культурно-просвітницькі та освітні заходи для популяризації української культури, допомагають українським дітям в опануванні національної освіти на території Туреччини. Дослідження діяльності української діаспори в Турецькій Республіці за час повномасштабного вторгнення є актуальним, розширює поле взаємодії та підтримки між нашими

державами, результати якої можна спостерігати в рішучій політичній і практичній підтримці України з боку турецького уряду.

Аналіз досліджень. Як зазначалося, питання історії та діяльності української спільноти в Туреччині є малодослідженим. Однією з вагомих праць, яка аналізує історичні аспекти культурних зв'язків між українцями і турками та розкриває причини присутності українців на турецькій землі, є робота Г. Саган (Саган, 2017: 63–70). Дослідниця робить історичний екскурс контактів українців та турків, починаючи із Середньовіччя та до падіння Османської імперії, вказує на причини міграції наших предків до Анатолії, чи інших земель, що входили до складу цієї держави (Саган, 2006: 10–16). Цікавою працею щодо української діаспори в Туреччині є стаття О. Сухобокової (Сухобокова, 2021: 135–148). Дослідниця зазначає, що зважаючи на особливості української громади в Туреччині, яку становлять переважно вихідці незалежної України, які емігрували у 90-их роках ХХ сторіччя, головну роль у її об'єднанні відіграло прагнення зберегти і передати своїм нащадкам українську мову, культуру та ознайомити з ними турецьке суспільство. О. Сухобокова також зауважує, що певним каталізатором активізації громадської діяльності діаспори на підтримку України стали події, які пов'язані з Революцією Гідності та російською збройною агресією проти нашої держави.

Дослідження О. Ауліна (Аулін, 2019: 438–444) розглядало вплив української діаспори в реалізації соціальних та гуманітарних проєктів не тільки в Україні, а й в Туреччині. Науковець зазначає, що за сприяння Посольства України в Турецькій Республіці, Генерального консульства України та активістів української діаспори у 2008 р. було створено Українське культурне товариство в Стамбулі, а у 2009 р. – організацію «Українська родина» в Анталі. Також, за сприяння української громади,

при Українському культурному товаристві нині функціонує Міжнародний лицей ім. Т. Шевченка.

Грунтовною працею щодо діяльності української спільноти в Турецькій Республіці та її сприйняття є аналітичний звіт Є. Габер та М. Воротнюк (Габер, Воротнюк, 2020), зроблений на замовлення Українського інституту. У ньому дослідниці виявили суспільне ставлення до України, українців та їх культури як етносу в Туреччині. Дослідження виконувалося за методом глибинних інтерв'ю, які бралися насамперед з представників фахових спільнот, зокрема у культурних агентів, представників владних інституцій, дипломатичного корпусу, міжнародних організацій, а також української діаспори. У звіті неодноразово зазначалося, що не дивлячись на спільну історичну спадщину та географічну близькість, Україна сприймається не як окрема країна. Для більшості респондентів, окрім представників української спільноти, Україна є частиною домінантної російської культури та великого російського імперського простору.

Спільна публікація І. Ключковської, О. П'ятковської, Ю. Марусика, В. Черепенчук та Х. Манюк (Ключковська та ін, 2022) розглянула міграцію з України до Турецької Республіки та загострила увагу на проблемах збереження національної ідентичності та її трансформації, процесах утворення громад українців, підтримці зв'язків мігрантів з Україною, а також візії їхнього майбутнього й перспектив громади, особливо в часи російсько-української війни. Вагомий наголос у дослідженні було зроблено на труднощах українських мігрантів у Туреччині.

Джерельна база дослідження представлена офіційними документами та звітами з сайтів дипломатичних інституцій України і Туреччини та матеріали ЗМІ обох країн. Факти, почерпнуті з сайтів дипломатичних інституцій: сайтів Посольства України в Турецькій Республіці дають інформацію про сучасний стан та розвиток української громади в Туреччині, про реалізацію українцями соціально-гуманітарних проєктів у цій країні та ін.. Матеріали ЗМІ досить часто детально розкривають зміст реалізації діаспорою соціально-гуманітарних проєктів у Туреччині та розповідають про життя українців у Турецькій Республіці під час повномасштабного вторгнення Росії до України.

Мета статті полягає у тому, аби розкрити діяльності української діаспори в Туреччині в часи повномасштабного вторгнення РФ до України та показати виклики, породжені потужною агресією Росії.

Виклад основного матеріалу. За даними Посольства України в Турецькій Республіці (Укра-

їнська громада в Туреччині...), число українців, які постійно або тимчасово проживали на її території до 24 лютого 2022 року складало 38 тисяч осіб. Разом з тим, після початку повномасштабної війни Росії проти України, за даними турецького уряду, до Туреччини в'їхало понад 844 тис. наших співвітчизників, однак станом на грудень 2023 року більшість з них виїхали до інших країн чи повернулися до України. Наразі кількість українців, які залишилися на тимчасове проживання в Турецькій Республіці складає близько 23 тис. осіб (Українська громада в Туреччині...). Географічний розподіл українців за регіонами виглядає неоднорідним. Так, у містах Стамбул та Анталія проживає близько 15000 українців, у Бурсі – понад 1100, у Анкарі – до 5000 (Українська громада в Туреччині...). Як бачимо, більшість наших співвітчизників оселилися на південному заході країни, у найбільш економічно розвинених районах Туреччини..

Особливістю української діаспори в Туреччині є те, що серед представників нашої громади більшістю представляють жінки молодого чи середнього віку, які одружені з громадянами Туреччини. Проте, лише частина з них є соціально активними. Інші ж, в силу сімейних, матеріальних чи інших обставин, не беруть участі у громадсько-політичному житті української діаспори, особливо з числа тимчасових переселенців. Активну діяльність провадять понад 50 українців в Стамбулі, 40 осіб в Анталії та 40 осіб в Анкарі. Також високий рівень активності проявляють громади у Мармарісі, Мерсіні, Коньї, Адані, Бурсі та Коджаелі. Значну частку української діаспори становлять викладачі, підприємці та перекладачі.

З початком широкомасштабного вторгнення РФ до України Посольством та консульськими установами України поміж українських громад було організовано низку інформаційних та громадських акцій на підтримку України, ЗСУ, засудження агресії РФ і військових злочинів армії Росії проти громадян України. Зокрема, 24–25 лютого 2022 року Українська громада Стамбулу вийшла до будівлі російського консульства в Стамбулі на акцію протесту проти російської агресії та на підтримку України (У Стамбулі українці...). Учасники зібрання виконували гімн України та скандували про закриття Туреччиною стратегічно важливих проток Боспор та Дарданелли, припинення війни, притягненню Володимира Путіна та військово-політичне керівництво РФ до Міжнародного трибуналу за розв'язану війну. Участь в акції також взяли представники кримськотатарських діаспорних організацій, українські дипло-

мати, небайдужі громадяни Туреччини та представники інших країн.

Також, українська діаспора не стояла осторонь і у питаннях практичної допомоги Україні та її народу. З 24 лютого дипломатичні установи в Туреччині – Посольство України в Анкарі, генконсульство в Стамбулі та консульство в Анталії за сприяння української громади стали осередками організації збору, сортування, пакування та відправки гуманітарної допомоги в Україну. Громадяни Туреччини привозили харчі, одяг, предмети гігієни, ліки, багато з них допомагали грошима, перераховуючи їх на банківський спецрахунок, відкритий посольством в Анкарі для перерахування фінансової допомоги (Туреччина: від серця до серця...). Менше ніж за добу після відкриття рахунку було зібрано 1 млн 300 тисяч турецьких лір (близько 90 тисяч доларів США) Так, через можливості українських громад по всій Туреччині було організовано та налагоджено збір гуманітарної, медичної, фінансової та продовольчої допомоги на потреби України, а також надавалося активне сприяння у тимчасовому розселенні і забезпеченні базової допомоги вимушеним тимчасовим переселенцям з України (Туреччина: від серця до серця...).

Особливістю перебування переселенців в Туреччині є те, що жодних державних програм для них не передбачено, як і соціальної допомоги. Після 90 днів безвізового перебування українці, які залишаються в Туреччині, мають легалізуватися. За словами голови ГО «Українська спілка в Анкарі» Юлії Білецької (Туристи, а не біженці...), міграційна служба Турецької Республіки пропонує оформити туристичну посвідку на проживання, яка разом із медичним страхуванням коштує близько 400 доларів. Українців, які постраждали під час війни, сприймають радше як туристів, ніж біженців. Турецький уряд в більшості скеровував українців отримати саме туристичний статус, навіть коли вони подавалися на міжнародний захист. Турецька сторона відмовляла і часто лякала певними обмеженнями у проживанні, проте 7131 осіб отримали міжнародний захист. Однак, міжнародний захист українцям все ж дають неохоче. Коли вони вирішують його отримати, можуть достатньо довго перебувати в статусі «заявника» і чекати на розгляд документів. За словами голови ГО, це може тривати довше за відведені законом Туреччини 6 місяців (Туристи, а не біженці...). Одна з основних причин, через яку українці їдуть з Туреччини – неможливість працевлаштуватися. Якщо людина має туристичну посвідку на проживання, то вона не має права працювати. Працевлаштуватися можна тільки

якщо роботодавець самостійно оформить дозвіл. Однак, не дивлячись на відсутність державних програм щодо підтримки біженців, було запущено масштабний проєкт підтримки від міжнародної організації «АСАМ»¹, тому вся допомога забезпечується волонтерськими організаціями. Даний проєкт є наразі єдиною централізованою ініціативою з підтримки українців в Туреччині. У рамках проєкту українські біженці отримують правову підтримку, юридичну інформацію про права та обов'язки в Туреччині, допомогу з перекладу, тощо. До проєкту долучені перекладачі, юристи, експерти з захисту дітей, медичні педагоги, спеціалісти з питань інклюзії. З усіх питань допомоги в рамках проєкту було відкрито гарячу лінію, на яку могли звертатися біженці за допомогою. З 4 серпня 2022 року офіс «ASAM» почав працювати в Анталії (Для українців в Туреччині...).

Також Асоціацією солідарності з біженцями й іммігрантами (ASAM) разом з Дитячим фондом ООН (UNICEF) та Посольством України в Туреччині в столиці Туреччини, в Анкарі, 3 серпня 2022 року організували тренінг з розвитку потенціалу для українських організацій та керівників українських громад, що офіційно діють в різних регіонах Туреччини (В Анкарі відбувся...). На тренінгу вчили, вирішувати побутові питання, отримання соціальної допомоги, забезпечення освітою, медичним страхуванням, безпеку жінок та дітей, юридичні основи й особливості турецького міграційного законодавства по перебуванню в країні.

Відсутність очного навчання для дітей – ще одна причина, через яку українці не затримуються в Туреччині. Переважна більшість дітей, які вимушено виїхали з України, сьогодні навчаються дистанційно. Відповідно до Конституції Турецької Республіки єдиною державною мовою, обов'язковою для вивчення для усіх громадян країни, є турецька (Українська громада в Туреччині...). Вивчення мов нацменшин відбувається, в першу чергу, в рамках діяльності культурно-освітніх громадських організацій, які забезпечують також культурні, освітні та інформаційні права нацменшин. Станом на 2024 рік в Туреччині діють 20 українських спілок. Для забезпечення освітньо-культурних потреб дітей на базі цих спілок було організовано суботні школи чи укра-

¹ Турецька неурядова організація Асоціація солідарності з біженцями та іммігрантами (ASAM) була заснована у 1995 році в Анкарі як незалежна та неприбуткова організація для допомоги шукачам притулку та мігрантам. Організація працює у сфері міграції у більше ніж 30 провінціях, де діють 60 офісів.

їнські класи, які забезпечують дітей навчальною і художньою літературою, проводять культурні заходи, святкування національних свят. Діаспорна організація «Українське товариство взаємодопомоги» в Стамбулі літом 2022 року для дітей вимушених переселенців з України й учнів української суботньої школи організували літній табір «Барвінок» з елементами української скаутської організації «Пласт». Як зазначила очільниця Українського товариства взаємодопомоги в Стамбулі, організаторка табору Тетяна Фецан (У Стамбулі за підтримки...), у ньому брали участь 140 дітей з різних куточків України, зокрема із Запоріжжя, Северодонецька, Миколаєва, Дніпра, Харкова, Києва, Кривого Рогу, Одеси, Херсона, та Чорнобаївки. Так, українська громада в Анкарі відзначила День вишиванки (В Анкарі відзначили...), де наші співвітчизники були вбрані у вишивані сорочки. Діаспоряни зібралися в Українському парку, де у 2023 році висадили дерева, саджанці яких були привезені з України. Захід було організовано Посольством України в Туреччині та Українською спілкою в Анкарі. Цим заходом посол України в Туреччині Василь Бондар підкреслив важливість цього дня, який об'єднує українців у багатьох куточках світу. Дипломат наголосив на важливості єдності та злагодженості української спільноти та громади в Туреччині заради підтримки, допомоги та перемоги України (В Анкарі відзначили...). Також, українська громада в Туреччині провела акцію в День пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. До демонстрації долучилися представники громади, консульства, також небайдужі містяни (Акція пам'яті...). Жителі Анталії підтримали українську акцію. Багато турецьких громадян долучалися, говорили слова підтримки. Були також ті, хто запитував чому українська громада зібралася, адже вважали, що війна вже закінчилася. Однак діаспора пояснювала, що війна триває, про яку турецькі ЗМІ не повідомляють. Українська громада в Туреччині також активно сприяє розвитку національного культурного життя для наших співвітчизників. Так, Перший Український академічний театр для дітей та юнацтва представив виставу «Джерегеля. Дівичдоля» (Український театр взяв участь...) в рамках театрального фестивалю, який відбувся в Анкарі. Цей театр вперше брав участь у фестивалі Туреччини. Вистава демонструвала елементи весільних обрядів в Україні. Чорні сукні у виставі символізували смуток за синами і доньками України, які загинули, боронячи рідну землю, але образ самої України – нареченої, що символізує надії, розвиток та світле майбутнє. Надзвичайний та Повно-

важний посол України в Туреччині Василь Бондар висловив сподівання, що після перемоги у всіх театрах України буде звучати турецька музика і будуть представлені турецькі актори (Український театр взяв участь...).

Ще одна особливість української діаспори в Туреччині в тому, що тут відсутня можливість об'єднання діаспорян навколо церкви. Проте, у багатьох країнах цей фактор єднання українців є потужним та, навіть, провідним. Ситуація із забезпеченням релігійних потреб в Туреччині має складності. Багато українських громадян, які приїжджають в Туреччину, змінюють релігію. Попри це, в діяльності українських громадських організацій відсутній релігійний тиск, так само, як і будь-який примус. Так, голова Української спілки в Анкарі Юлія Білецька розповідає, що на Великдень до Спілки приходять всі – мусульмани та православні. Для тих, хто змінив релігію, Великдень лишається культурним святом. Також українці Туреччини люблять відзначати свято Покрови – День козацтва та День захисника Вітчизни. Так само на цьому святі присутні як християни, так і мусульман (Білецька Б, 2018)

Висновки. Отже, розкривши діяльність української діаспори в Туреччині за період повномасштабного вторгнення РФ до України, можна зробити висновки щодо її нових тенденцій діяльності та викликів, породжених великою війною. Внаслідок вторгнення, Туреччина стала новим притулком для численної групи українських біженців, що призвело до збільшення української діаспори в країні. Біженці зіткнулися з низкою викликів, такими як адаптація до нових умов життя, мови та культурні відмінності. Важливою є підтримка з боку українських спілок та різних організацій, які допомагають інтегруватися в турецький простір. Українська діаспора в Туреччині активно долучилася до створення мереж підтримки та стала організовувати благодійні акції на допомогу Україні. Незважаючи на складнощі, українці в Туреччині намагаються підтримувати свою культуру, традиції та мову. Це проявляється в організації культурних заходів, святкуванні українських свят та відкритті навчальних закладів. Досвід українців у Туреччині під час великої війни також акцентує увагу на важливості правового статусу мігрантів і забезпечення їхніх прав, що потребує уваги з боку державних структур. Війна в Україні активізувала глобальну солідарність, зокрема через українську діаспору, що формує нові шляхи співпраці з іншими країнами в забезпеченні політичної та матеріальної підтримки до повної перемоги нашої держави над країною-терористкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акція пам'яті: українці Туреччини вийшли на демонстрацію. *Світовий конгрес українців*. URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/akczia-pamiati-ukrayinci-turechchyny-vyishly-na-demonstraciiu/> (дата звернення: 19.08.2024).
2. Аулін О. Основні тренди сучасного розвитку між державних українсько-турецьких відносин. «Україна: контекст світових подій». Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017–2019 pp.), 2019. С. 438–444.
3. Білецька Б. Українська діаспора в Туреччині має жіноче обличчя. *Наш світ*. URL: <http://nashsvit.in.ua/?p=5220> (дата звернення 22.08.2024)
4. В Анкарі відбувся тренінг для керівників українських громад. *Ukr-karadeniz*. URL: <https://ukr-karadeniz.com/v-ankar%D1%96-v%D1%96dbvysya-tren%D1%96ng-dlya-ker%D1%96vnik%D1%96v-ukrainskikh-gromad> (дата звернення 22.08.2024)
5. В Анкарі відзначили День вишиванки. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3864588-v-ankari-vidznacili-den-visivanki.html> (дата звернення: 19.08.2024).
6. Габер Є., Воротнок М. Сприйняття України в Туреччині. *Український інститут*. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-turkey/> (дата звернення: 14.08.2024).
7. Для українців в Туреччині запустили гарячу лінію. *Visitukraine*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/658/dlya-ukrainsiv-v-tureccini-zapustili-garyacu-liniyu> (дата звернення 22.08.2024)
8. Ключковська, І., П'ятковська, О., Марусик, Ю., Черепенчук, В., Манюк, Х. Українці Туреччини: суспільство, ідентичність, майбутнє. Результати дослідження. Львів, 2022. 315 с. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=21047> (дата звернення: 15.08.2024)
9. Саган Г. Історична ретроспекція української присутності на турецькій землі. *Вісник Черкаського університету. Серія. Історичні науки. Черкаський університет імені Богдана Хмельницького*. Вип.4, 2017. С. 63–70.
10. Саган Г. Парадигми української присутності на турецькій землі. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наук. запис. Рівненського державного гуманітарного ун-ту*. Вип. 9. Рівне, 2006. С. 10–16.
11. Сухобокова О. Українська громада в Туреччині: від національної спільноти до діаспори. *Східний світ*. 2021. № 3. С. 135–148. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.03.135> (дата звернення: 14.08.2024).
12. Туреччина: від серця до серця – разом до перемоги. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3436652-tureccina-vid-serca-do-serca-razom-do-peremogi.html> (дата звернення: 15.08.2024).
13. Туристи, а не біженці: українці, які тікали від війни, зрідка затримуються в Туреччині. *RFI*. URL: <http://surl.li/nzutws> (дата звернення: 18.08.2024).
14. У Стамбулі за підтримки Baykar Makina проходить табір для дітей вимушених переселенців з України. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3550678-u-stambuli-za-pidtrimki-baykar-makina-prohodit-tabir-dla-ditej-vimusenih-pereselenciv-z-ukraini.html> (дата звернення 22.08.2024)
15. У Стамбулі українці другий день поспіль пікетують консульство РФ. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3412979-u-stambuli-ukrainsi-drugij-den-pospil-piketuut-konsulstvo-rf.html> (дата звернення: 15.08.2024).
16. Українська громада в Туреччині. *Посольство України в Турецькій Республіці*. URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/sprivrobintstvo/ukrayinska-gromada-v-turechchini> (дата звернення: 15.08.2024).
17. Український театр взяв участь у фестивалі в Анкарі. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3777779-ukrainskij-teatr-vzav-ucast-u-festivali-v-ankari.html> (дата звернення: 22.08.2024).

REFERENCES

1. Aktsiia pam'iaty: ukrainsi Turechchyny vyishly na demonstratsiiu (2024, 9 of May) [Action of remembrance: Ukrainians in Turkey demonstrate] Cvitovy konhres ukrainsiv [Ukrainian World Congress] URL: <https://www.ukrainianworldcongress.org/ua/akczia-pamiati-ukrayinci-turechchyny-vyishly-na-demonstraciiu/> [in Ukrainian]
2. Aulin, O. (2019) Osnovni trendy suchasnoho rozvytku mizh derzhavnykh ukrainsko-turetskykh vidnosyn [Basic trends of the dry season development of the Ukrainian-Turkish visions] «Ukraina: kontekst svitovykh podii». Analitychni zapysky Derzhavnoi ustanovy «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy» (2017–2019 pp.) – Ukraine: Context of World Events'. Analytical Notes of the State Institution 'Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine' (2017–2019), 9. 438–444 [in Ukrainian]
3. Biletska, B. Ukrainska diaspora v Turechchyni maie zhinoche oblychchia [Ukrainian diaspora in Turkey has a female face.] Nash svit [Our world] URL: <http://nashsvit.in.ua/?p=5220> [in Ukrainian]
4. Dlia ukrainsiv v Turechchyni zapustyly hariachu liniuu [A hotline has been launched for Ukrainians in Turkey] Visitukraine. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/658/dlya-ukrainsiv-v-tureccini-zapustili-garyacu-liniyu> [in Ukrainian]
5. Gaber, E., Vorotnyuk, M. Spryniatia Ukrainy v Turechchyni [Perception of Ukraine in Turkey] Ukrainskyi instytut [The Ukrainian Institute] URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-turkey/> [in Ukrainian]
6. Kliuchkovska, I., Piatkovska, O., Marusyk, Yu., Cherepenchuk, V., & Maniuk, Kh. (2022). Ukrainsi Turechchyny: suspilstvo, identychnist, maibutnie. Rezultaty doslidzhennia [Ukrainians in Turkey: society, identity, future. Research results] Lviv. p. 315. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=21047> [in Ukrainian]
7. Sahan, H (2017). Istorychna retrospektsiia ukrainskoi prysutnosti na turetskii zemli [Historical retrospection of the Ukrainian presence on Turkish soil] Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii. Istorychni nauky. Cherkaskyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho – Bulletin of Cherkasy University. Series. Historical sciences. Bohdan Khmelnytsky Cherkasy University, 4. 63–70 [in Ukrainian]

8. Sahan, H. (2006). Paradyhmy ukrainskoi prysutnosti na turetskii zemli. Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoi istorii [The Paradoxes of Ukrainian Presence on Turkish Soil.]. Nauk. zapys. Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho un-tu – Actual problems of national and world history. Scientific record. Rivne State Humanitarian University, 9. 10–16 [in Ukrainian]

9. Sukhobokova, O. Ukrainska hromada v Turechchyni: vid natsionalnoi spilnoty do diaspory [Ukrainian community in Turkey: from national community to diaspora] Skhidnyi svit – Eastern World, 3. 135–148. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2021.03.135> [in Ukrainian].

10. Turechchyna: vid sertsia do sertsia – razom do peremohy [Turkey: from heart to heart – together to victory] Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3436652-tureccina-vid-serca-do-serca-razom-do-peremogi.html> [in Ukrainian]

11. Turysty, a ne bizhentsi: ukraintsi, yaki tikaly vid viiny, zridka zatrymuiutsia v Turechchyni [Tourists, not refugees: Ukrainians fleeing the war rarely stay in Turkey] RFI. URL: <http://surl.li/nzytws> [in Ukrainian]

12. U Stambuli ukraintsi druhyi den pospil piketuiut konsulstvo RF [Ukrainians picket the Russian consulate in Istanbul for the second day in a row] Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3412979-u-stambuli-ukraintsi-drugij-den-pospil-piketuiut-konsulstvo-rf.html> [in Ukrainian]

13. U Stambuli za pidtrymky Baykar Makina prokhodyt tabir dlia ditei vymushenykh pereselentsiv z Ukrainy [A camp for children of internally displaced persons from Ukraine is held in Istanbul with the support of Baykar Makina] Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3550678-u-stambuli-za-pidtrimki-baykar-makina-prohodyt-tabir-dla-ditej-vimusenih-pereselenciv-z-ukraini.html> [in Ukrainian]

14. Ukrainska hromada v Turechchyni [Ukrainian community in Turkey] Posolstvo Ukrainy v Turetskii Respublitsi [Embassy of Ukraine in the Republic of Türkiye] URL: <https://turkiye.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/ukrayinska-gromada-v-turechchini> [in Ukrainian]

15. Ukrainskyi teatr vziav uchast u festyvali v Ankari [Ukrainian theatre took part in the festival in Ankara.] Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3777779-ukrainskij-teatr-vzav-uchast-u-festyvali-v-ankari.html> [in Ukrainian]

16. V Ankari vidbuvsia treninh dlia kerivnykiv ukrainskykh hromad [A training for Ukrainian community leaders was held in Ankara.] Ukr-karadeniz. URL: <https://ukr-karadeniz.com/v-ankar%D1%96-v%D1%96dbuvsya-tren%D1%96ng-dlya-ker%D1%96vnik%D1%96v-ukrainskikh-gromad> [in Ukrainian]

17. V Ankari vidznachyly Den vyshyvanky [Ankara celebrates the Day of Embroidery] Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3864588-v-ankari-vidznacili-den-visivanky.html> [in Ukrainian]

УДК 94

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-4>**Богдан СИНЧАК,***orcid.org/0000-0002-8186-5692*

доктор філософії з журналістики, доцент,

завідувач кафедри журналістики

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) *bsynchak@gmail.com***СИСТЕМА ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДИ В ІНОЗЕМНИХ МЕДІА**

Значний рівень впливу й поширення російської пропаганди в європейських медіа констатують чимало дослідників, журналістів, і науковців, котрі займаються заявленою тематикою. Його активізація значною мірою посилилася з моменту повномасштабного російського вторгнення в Україну. Проблематика того, як потрібно комплексно протидіяти російській пропаганді є актуальною темою для досліджень. В роботі охарактеризовано орієнтовану на пошук базу даних персоналій та організацій, що поширюють проросійський вплив в Європі проекту видання *Texty.org.ua* – «Бактерії «русского міра», зокрема його оновлену й доповнену версію 2.0. Наведено найпоширеніші російські пропагандистські нарративи в Європейських медіа, та визначено специфіку їх функціонування. Констатовано і узагальнено найпоширеніші звинувачення прихильниками Росії України і її партнерів у 11 державах Азії, Африки і Південної Америки. На додаток до цього, загальну картину доповнено найпоширенішими аргументами проти допомоги Україні в цих регіонах, а також окреслено найпоширеніші негативні характеристики України і українців в медіа означених 11 держав. Визначено, що сама специфіка так званих російських лобіювальників полягає в тому, що вони є давно інтегрованими в суспільства європейських країн і часто не позиціонуються як представники російської діаспори, а навпаки подають себе як представники людей котрі мешкають в європейських країнах. В ході дослідження було встановлено, що особливої уваги в контексті вивчення заявленої проблематики заслуговує саме питання впливу на аудиторію. Згідно з сукупністю ідентифікованих російських нарративів та масштабів інформаційного впливу визначено, що специфіка означеного впливу є доволі комплексною. Таким чином, з їх допомогою російська пропаганда просуває свої інтереси, зокрема й в іноземних ЗМІ. У цьому контексті уваги дослідників потребує проблематика протидії російській пропаганді в зарубіжних медіа.

Ключові слова: російсько-українська інформаційна війна, російська пропаганда в іноземних ЗМІ, цитування іноземних ЗМІ, протидія інформаційній війні, якісна журналістика.

Bohdan SYNCHAK,*orcid.org/0000-0002-8186-5692*

Ph.D. in Journalism, Associate Professor;

Head of Department of Journalism

Ukrainian Humanitarian Institute

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) *bsynchak@gmail.com***SYSTEM OF COUNTERING RUSSIAN PROPAGANDA IN FOREIGN MEDIA**

A significant level of influence and spread of Russian propaganda in the European media is stated by many researchers, journalists, and scientists who deal with the declared topics. Its activation has largely intensified since the full-scale Russian invasion of Ukraine. The problem of how to comprehensively counteract Russian propaganda is a topical topic for research. The work describes a search-oriented database of personalities and organizations that spread pro-Russian influence in Europe of the project of the publication *Texty.org.ua* – «Bacteria of the Russian World,» in particular its updated and supplemented version 2.0. The most common Russian propaganda narratives in the European media are presented, and the specifics of their functioning are defined. The most common accusations by supporters of Russia of Ukraine and its partners in 11 countries of Asia, Africa and South America are stated and summarized. In addition to this, the overall picture is supplemented by the most common arguments against assistance to Ukraine in these regions, and also outlines the most common negative characteristics of Ukraine and Ukrainians in the media of these 11 states. It is determined that the very specificity of the so-called Russian lobbyists is that they have long been integrated into the societies of European countries and are often not positioned as representatives of the Russian diaspora, but rather present themselves as representatives of people living in European countries. Thus, with their help, Russian propaganda promotes its interests, including in foreign media. In this context, the attention of researchers requires problems of countering Russian propaganda in foreign media.

Key words: Russian-Ukrainian information war; Russian propaganda in foreign media, citation of foreign media, counteraction to information war; quality journalism.

Постановка проблеми. Основною проблематикою в ході дослідження постає значний рівень впливу й поширення російської пропаганди в європейських медіа. Це є надважливим питанням для дослідників, адже від того наскільки влучно та правильно подається інформація щодо перебігу російсько-української повномасштабної війни, залежить консолідація цивілізованого світу, зокрема націлена на протидію російській агресії та допомогу Україні. Згідно з даними Розвідувального агентства Естонії «кожен, хто спілкується з російськими федеральними чи регіональними органами влади, дослідницькими установами чи стратегічними компаніями, повинен пам'ятати, що їхні міжнародні відносини, особливо із західними країнами, значною мірою контролюються російськими спецслужбами» (International Security and Estonia, 2023). Це свідчить про те, що окрім відвертих пропагандистських ресурсів, дослідникам інформаційних війн слід звертати увагу на й на потенційно-замаскованих рупорів російської пропаганди, котрі підсилюють її вплив під виглядом недотичних до російського правління організацій чи осіб. Саме тому, **метою дослідження** є визначення специфіки функціонування російської пропаганди.

Стан розробленості теми дослідження. Дослідники та науковці з різних сторін підходять до розгляду проблемного явища функціонування російської пропаганди в іноземних медіа. Наприклад, Х. Юськів зауважує, що «завданням сучасної російської пропаганди проти України є дискредитація влади України, її політики, економіки, культури» (Юськів, 2020: 226). Натомість В. Ільницький, В. Старка, та М. Галів звертають увагу на те, що «готуючись до повномасштабної війни проти України, Росія активно використовувала методи пропаганди, апробовані під час підготовки до попередніх воєн» (Ільницький, Старка, Галів, 2022: 52). Це свідчить про планомірність і систематичність дій рф в інформаційній війні не лише проти України, а й в глобальному виміні. Т. Кухоцька звертає увагу на те, що «події показали, яким чином протягом великої війни в Україні російська пропаганда впливає на міжнародні ЗМІ, а через них на уряди їхніх країн» (Кухоцька, 2023: 198). Тут йдеться про зміну міжнародної політики країн ЄС щодо підтримки України у протидії російській військовій агресії. На думку Р. Пасічного, «росія проводить операції із впливу на соціальні дискусії в демократичних державах» (Пасічний, 2021: 74). Це вказує на те, що рф користується демократією та свободою слова в цивілізованих країнах, щоб поширювати власні інтереси

і наративи на їхніх територіях. Перелік наведеної бібліографії свідчить про загальну увагу науковців і дослідників до заявленої проблематики. Проте, саме протидія російській пропаганді в іноземних медіа не була предметом комплексних досліджень згаданих авторів. Саме тому, ця проблема потребує актуальних досліджень.

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження було встановлено, що російська пропаганда в іноземних мас-медіа має свої особливості впливу на аудиторію, вони зокрема полягають в інтернаціональному характері поширення проросійської інформації, коли російські видання міркують під місцеві і під виглядом близького до аудиторії подання інформації просувають свої наративи. У цьому контексті варто розглянути завдяки яким інструментам можна спростити орієнтовану на пошук рупорів проросійської пропаганди в іноземних ЗМІ. Для прикладу наведемо базу даних персоналій та організацій, що поширюють проросійський вплив в Європі проекту видання Texty.org.ua – «Бактерії «русского міра», зокрема його оновлену й доповнену версію 2.0. У самій базі відбулося оновлення, що пов'язане з доопрацюванням виявлених недоліків, та видаленням організацій, які припинили свою діяльність, або фігурантів списку, котрі померли. Крім того, така база інформації дає змогу оперативного моніторингу проросійської інформаційної діяльності в країнах Європи, зокрема можливості розповсюджуються й на конкретні персоналії та рід їхньої діяльності, що підвищує цінність наведеного ресурсу. Тут варто додати, що на сайті з'явилася зручна пошукова система, котра дозволяє відсортувати алгоритм пошуку за країною, ім'ям українською та англійською, та родом діяльності.

Оновлений датасет із категоризованою пошуковою базою і описом

COUNTRY	NAME (UA)	NAME (EN)	ACTIVITY
Poland	Adam Krzyżof Kaptan	Adam Krzyżof Kaptan	politics
Hungary	Adam Mikolajc	Adam Mikolajc	politics
Poland	Adam Smacz	Adam Smacz	media
Italy	Администрация параша МП в Італі	Administration of MP parishes in Italy	church
Germany	Adamina Gordon	Adamina Gordon	public activity
Romania	Adrian Nestora	Adrian Nestora	politics
France	Adrien Bocquet	Adrien Bocquet	public activity
the Czech Republic	Adrian CZ	Adrian CZ	media
the Czech Republic	Adrian CZ	Adrian CZ	comparhods
the United Kingdom	Adrian Parnell	Adrian Parnell	media

**«Динамічна таблиця із розширеним описом фігурантів, який дасть змогу одразу зрозуміти причину його/її потрапляння в список, а не шукати інформацію самостійно в доказовому гіперлінку» (Texty.org.ua, 2023).*

Рис. 1. Орієнтована на пошук база даних персоналій та організацій, що поширюють проросійський вплив в Європі (Texty.org.ua, 2023)

Фактично завдяки таким особам і організаціям в зарубіжних мас-медіа поширюються тези (див. Рис. 2), котрі сприяють формуванню викривленого сприйняття перебігу російсько-української війни. Дослідники називають їх російськими або проросійськими наративами. Тобто це певні сталі формулювання, в яких прослідковується ідеологічна спорідненість з траєкторією російської пропаганди. Переважно вони є однотипними, на чому й ловлять зв'язок журналісти-розслідувачі, мова йде про так звані «методички», шаблони російської пропаганди, згідно з якими спрямовується дезінформаційна діяльність.

Рис. 2. Найпоширеніші російські пропагандистські наративи в Європейських медіа (Lviv Media Forum, 2023)

На Рисунку 2 зібрано основні тематичні орієнтири в межах яких було виявлено роботу російської пропаганди. Цей перелік не є вичерпним, однак він демонструє комплексність російської дезінформаційної кампанії націленої на західне суспільство. «Російські агенти діють у середовищі російських культурних центрів та організацій, при російських церквах, аналітичних дослідницьких центрах, а також при філіях російських організацій» (Радіо Свобода, 2024). Такі представники часто можуть позиціонуватися як експерти, а також навіть як частина західного суспільства. Сама специфіка такого роду лобіювальників полягає в тому, що вони є давно інтегрованими в суспільства європейських країн і часто не позиціонуються як представники російської діаспори, а

навпаки як представники людей котрі мешкають в європейських країнах. Фактично тут можна орієнтуватися на так звані ключові слова, котрі пронизують окремі наративи. Отже сфокусуємося на сутнісних орієнтирах найпоширеніших російських пропагандистських наративів в Європейських медіа (ключові слова в тексті виділено жирним шрифтом):

- **перемовини** з рф – це єдиний шлях закінчення війни;
- **санкції не діяльні**, а значить їх потрібно відмінити;
- **ядерна зброя** – є гарантією того, що рф ніколи не програє;
- **винуваті США та НАТО**, вони спровокували війну, а не рф її почала;
- **допомога це затягування війни**, потрібно перестати допомагати Україні щоб швидше закінчилася війна;
- **ЗСУ воюють проти цивільних**, йдеться про так звану міфічну війну з так званими ДНР та ЛНР, а також населенням «нових регіонів рф», а не з регулярною армією рф;
- **продовольча криза це – провина України**, якби ми пішли на переговори з рф, ситуація давно врегулювалася б;
- **зовнішнє управління**, мовляв Україна не належить собі, нею управляють США;
- **українці нацисти**, будь-яка боротьба українського народу за власну національну ідентичність порівнюється з нацизмом, бо «українці і росіяни це один народ»;
- **тотальна корупція**, в Україні немає народо-владдя, лише можновладдя.

Наведені тези змістовно показують тематичні орієнтири російської пропаганди націленої на медіа іноземних держав. Вони як правило подаються в різних інтерпретаціях, з різною аргументацією та контекстом, але тут провідною залишається загальна думка, котра базується на наведених ключових словах.

Проте, не лише західні медіа піддаються російському інформаційному впливу, не менш важливим для рф простором є країни згаданого раніше Глобального Півдня (див. Рис. 3, 4, 5). Тут дослідники спецпроекту видання «Детектор медіа» розділили тематичні спрямування поширюваних в іноземних медіа російських наративів. Зокрема, мова йде про категорії: звинувачення України, аргументи проти допомоги Україні, та негативні характеристики України (див. Рис. 3, 4, 5). З цього можна сформулювати висновки про те, що російська пропаганда закордоном діє за принципом соціального конструювання – одного з методів поширення дезін-

формації в основі якого є спотворення об'єктивної дійсності завдяки інструментам інформаційного впливу. Така стратегія обумовлюється потребою у викривленні реальності на користь інтересів самої росії. Щоб загальна картина світу, яку подають медіа виглядала у потрібному для рф світлі.

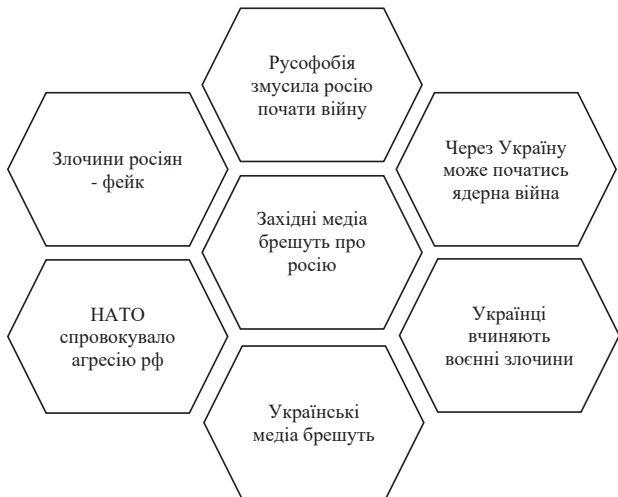

Рис. 3. Найпоширеніші звинувачення прихильниками Росії України і її партнерів у 11 державах Азії, Африки і Південної Америки (Детектор медіа, 2023)

Рис. 4. Найпоширеніші аргументи проти допомоги Україні в 11 державах Азії, Африки і Південної Америки (Детектор медіа, 2023)

Подані на Рис. 3,4,5 дані були сформовані протягом періоду «з 19 грудня 2022 р. по 22 лютого 2023 р. Увесь цей час аналітики й аналітикині LetsData і «Детектора медіа» готували щотижневі звіти про публікації про Україну в медіа 36 країн Європи, Азії, Африки й Південної Америки» (Детектор медіа, 2023). Тримісячний моніторинг «2,7 тисячі найпопулярніших медіа 11 країн Азії, Африки і Південної Америки» (Радіо Свобода, 2024) дає змогу предметно

оцінити масштаби й траєкторію поширення російської дезінформації в іноземних ЗМІ.

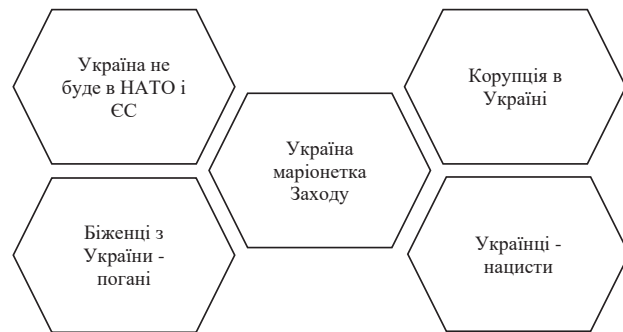

Рис. 5. Найпоширеніші негативні характеристики України і українців у 11 державах Азії, Африки і Південної Америки (Детектор медіа, 2023)

На Рис. 5 відображено локально спрямовані наративи, що стосуються спрямування інформації в руслі негативних характеристик України та українців. Цифри в кружечках, що наведені біля зазначених наративів вказують на чисельність виявлених пропагандистських публікацій по кожній з тем. Отже, найбільше росіян хвилює постачання Західного озброєння в Україну в обсязі 135 публікацій, на другому місці за чисельністю згадувань присутній наратив про те, що Україна сама не хоче миру. Ці два наративи доповнюють одне одного, вони націлені на дезорієнтацію наведених країн у питаннях, котрі торкаються підтримки України та ставлення до російсько-української війни. Особливої уваги в контексті дослідження заслуговує саме проблематика впливу на аудиторію. Згідно з сукупністю наведених наративів та масштабів російського інформаційного впливу можна зробити висновок про те, що специфіка впливу є доволі комплексною, вона охоплює всі найголовніші інформаційні сфери, котрі стосуються забезпечення підтримки України.

Висновки. Під час характеристики специфіки використання текстів іноземних медіа у інформаційній війні проти України було виявлено, що росіяни завдяки поширенню свого глобального інформаційного впливу на зарубіжні ЗМІ, можуть опосередковано впливати й на український інформаційний простір через цитування іноземних медіа українськими виданнями. Крім того, окрім комплексного впливу ідентифікованої журналістами видання Texty.org.ua бази персоналій і організацій, які систематично поширюють російський валів в країнах Європи, варто також звернути увагу на пропагандистську інформаційну діяльність рф у 11 державах Азії, Африки і Південної Америки. Фактичні ознаки просування росією там своїх

нарративів свідчать про цілеспрямовані комплексні зусилля в межах ведення глобальної інформаційної війни. Отже, така діяльність країни-агресора є доволі небезпечною не лише для України, а й для країн Європи, Азії, Африки, і Південної Америки. Саме тому, можемо зауважити, що інформаційна

безпека держави повинна розповсюджуватися й на зарубіжні медіа, котрі можуть бути причетні до поширення російської пропаганди як закордоном, так і свого роду транзитом в Україні. Наведена проблематика потребує подальших актуальних досліджень цього спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Covers Used by Russian Intelligence Services. International Security and Estonia 2023. URL: <https://raport.valisluureamet.ee/2023/en/4-russian-special-services/4-1-covers-used-by-russian-intelligence-services/> (дата перегляду: 15.06.24).
2. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. Вісник Львівського університету. 2020. Серія філос.-політолог. студії. Випуск 30, С. 226-232.
3. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. Український історичний журнал. 2022. № 5. С. 43-55.
4. Кухоцька Т. Російська пропаганда в політичній комунікації під час війни. Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ». June 23, 2023. Oxford, UK. С. 193-194.
5. Пасічний Р. Вплив сучасної російської пропаганди на країни Європи. Вісник НТУУ «КПІ». 2021. Політологія. Соціологія. Право. С. 70-75.
6. Бактерії «русского міра». Версія 2.0: оновлені й доповнені. Texty.org.ua, 2023. URL: https://texty.org.ua/d/2023/germs_v2/?src=main (дата перегляду: 18.06.24).
7. Протидія нарративам російської пропаганди про Україну в європейських медіа. Львівський медіафорум, 2023. URL: <https://lvivmediaforum.com/page/doslidzhennya-protydiya-naratyvam-rosijskoyi-propagandy-pro-ukrayinu-v-zahidnyh-media-2-eng> (дата перегляду: 18.06.24).
8. Терещук Г. Вплив Кремля в Європі та Україні: як Росія просуває свої тези через соціальні мережі і лобістів. Радіо Свобода, 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/agency-kreml-vijna-yevropa-dezinformatsiya-kanaly-vplyvu/32807356.html> (дата перегляду: 18.06.24).
9. Бідочко Л., Півторак О., Худіш П. Війна і битва нарративів: Як російська пропаганда діє в медійному просторі Глобального Півдня. Детектор медіа, 2023. URL: <https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnia/> (дата перегляду: 18.06.24).

REFERENCES

1. Covers Used by Russian Intelligence Services. International Security and Estonia 2023. URL: <https://raport.valisluureamet.ee/2023/en/4-russian-special-services/4-1-covers-used-by-russian-intelligence-services/> [view date: 15.06.2024].
2. Iuskiv Kh. (2020) Naratyvy rosiiskoi propahandy v Ukraini. [Narratives of Russian propaganda in Ukraine] Visnyk Lvivskoho universytetu. 2020. Seriiia fillos.-politoloh. Studii – Bulletin of Lviv University. Philosopher-political scientist series. studio Issue 30, pp. 226-232 [in Ukrainian].
3. Ilnytskyi V., Starka V., Haliv M. (2022) Rosiiska propahanda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy. [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine] Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical magazine. No. 5. P. 43-55 [in Ukrainian].
4. Kukhotska T. (2023) Rosiiska propahanda v politychnii komunikatsii pid chas viiny. [Russian propaganda in political communication during the war] Collection of scientific papers «ΛΟΗΟΣ» – Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ». Oxford, UK. P. 193-194. [in Ukrainian].
5. Pasichnyi R. (2021) Vplyv suchasnoi rosiiskoi propahandy na krainy Yevropy [The influence of modern Russian propaganda on European countries] Visnyk NTUU «KPI» – Bulletin of NTUU «KPI». Political science. Sociology. Right. P. 70-75. (in Ukrainian).
6. Bakterii «russkoho mira». Versiia 2.0: onovleni y dopovneni. [Bacteria of the «russian world». Version 2.0: Updated and enhanced] Tekhti.orh.ua – Texty.org.ua, 2023. URL: https://texty.org.ua/d/2023/germs_v2/?src=main (view date: 18.06.24). [in Ukrainian].
7. Protydiia naratyvam rosiiskoi propahandy pro Ukrainu v yevropeiskykh media. [Countering the narratives of Russian propaganda about Ukraine in the European media] Lvivskyi mediaforum – Lviv Media Forum, 2023. URL: <https://lvivmediaforum.com/page/doslidzhennya-protydiya-naratyvam-rosijskoyi-propagandy-pro-ukrayinu-v-zahidnyh-media-2-eng> (view date: 18.06.24). [in Ukrainian].
8. Tereshchuk H. (2024) Vplyv Kremliia v Yevropi ta Ukraini: yak Rosiia prosuvaie svoi tezy cherez sotsialni merezhi i lobistiv. [The influence of the Kremlin in Europe and Ukraine: how Russia promotes its theses through social networks and lobbyists] Radio Svoboda – Radio Liberty, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/agency-kreml-vijna-yevropa-dezinformatsiya-kanaly-vplyvu/32807356.html> (view date: 18.06.24). [in Ukrainian].
9. Bidochko L., Pivtorak O., Khudish P. (2023) Viina i bytva naratyviv: Yak rosiiska propahanda diie v mediinomu prostori Hlobalnogo Pivdnia. Detektor media. [War and the battle of narratives: How Russian propaganda operates in the media space of the Global South] Detektor media – Media Detector, URL: <https://detector.media/infospace/article/210274/2023-04-19-viyna-i-bytva-naratyviv-yak-rosiyska-propaganda-diie-v-mediynomu-prostori-globalnogo-pivdnia/> (view date: 06/18/24). [in Ukrainian].

Каріна СОЛДАТОВА,
orcid.org/0009-0009-3141-0145
завідувач відділу археології

Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця»
(Батурин, Чернігівська область, Україна) karina_soldatova@ukr.net

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОЗАЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТА БАТУРИНА ВІД ІВАНА МАЗЕПИ ДО КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО

У статті на основі описів Батурина 1726 р. та 1765–1769 рр. з'ясовується кількість козацьких родин, які проживали у місті від часів гетьманування Івана Мазепи (1687–1708) до гетьманування Кирила Розумовського (1750–1764). Для цього автор здійснює вибірку за однаковими прізвищами мешканців, визначивши їхню генеалогічну спорідненість та кількість. У дослідженні розглянуто козацькі родини, які оселилися у місті не пізніше другої половини XVII ст. Отримані дані верифікуються із матеріалами інших писемних джерел XVIII ст. В результаті автор локалізує проживання сімей у Батурині упродовж значного часу за територіальною приналежністю, здійснює реконструкцію їхньої генеалогічної спорідненості та соціального статусу в розглянутому населеному пункті. У дослідженні розглядаються козацькі родини у розрізі 2–3 поколінь і визначається їхній статус за майновою ознакою. Відповідно, в описі 1726 р. більшість розглянутих козацьких домогосподарств були віднесені до групи «піїші». Дослідники зараховують їх до неможливої категорії козацьких родин Батурина, які мали скрутне економічне становище. Крім того, автор визначає, чи вдалося в подальшому зберегти нащадкам описаних родин свій соціальний стан. Так, згідно перепису, у 1765–1769 рр. в Батурині кількість мешканців збільшилася, а згадані вище родини майже всі зберегли той же соціальний статус, що й їхні предки. Проте, серед них вже почав з'являтися інший соціальний поділ на дві категорії козаків: виборні та підпомічники. Розглянуті описи підтвердили постійне проживання тут значної кількості козацьких родин від часів гетьманування Івана Мазепи. Вони та їхні нащадки, попри знищення міста, продовжували тут мешкати й в період гетьманування Кирила Розумовського. Порівнюючи дані опису 1726 р. з іншими статистичними джерелами, автор доводить, що кількість козацьких родин у місті Батурині упродовж другої половини XVIII ст. збільшилася, як і загалом загальна кількість населення. Проте, при цьому збільшилася і кількість безземельних та збіднілих козаків (підпомічників). У дослідженні висунуто припущення, що це було спричинено дією різних факторів, серед яких варто виділити наступні: політика російського уряду щодо кількості реєстрових козаків, вплив на майнове становище козацьких родин російсько-турецької війни 1735–1739 рр., висока смертність козаків у зв'язку з виконанням ними трудових повинностей на будівництві фортець, каналів та укріплених ліній, неспроможність виконання військової повинності.

Ключові слова: козацький стан, прізвище, опис, сповідний розпис, Батурин.

Karina SOLDATOVA,
orcid.org/0009-0009-3141-0145
Head of the Archeology Department
National Historical and Cultural Reserve “Hetman’s Capital”
(Baturyn, Ukraine) karina_soldatova@ukr.net

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COSSACK POPULATION OF THE CITY OF BATURYN FROM IVAN MAZEPA TO KYRYLO ROZUMOVSKYI

Based on the descriptions of the city of Baturyn in 1726 and 1765–1769, in the article was found out the number of Cossack families who lived in the city from the time of the hetmanship of Ivan Mazepa (1687–1708) to the hetmanship of Kyrylo Rozumovskyi (1750–1764). For this purpose, the author selects residents with identical surnames, determining their genealogical relationship and their total number. In the survey were considered the Cossack families who settled in the city no later than the second half of the 17th century. The obtained data is consistent with materials from other written sources of the 18th century. As a result, the author localizes the residence of families in Baturyn for a considerable time by territorial affiliation, reconstructs their genealogical kinship and social status in the considered settlement. In the survey Cossack families are considered across 2–3 generations with aim to determinate their property status. Respectively, according to the 1726 census, the most of the considered Cossack households were assigned as the «infantry» groups. Researchers include them in the poor category of Baturyn Cossack families, who had a difficult economic situation. In addition, the author determines whether the descendants of the described families managed to preserve their social status in the future. Thus, according to the 1765–1769 census, the number of residents in Baturyn increased, and the above-mentioned families almost all retained the same social status as their ancestors. However, among them another social division into two categories of Cossacks began to appear. Namely that were «vyborni» and «pidpomichnyky».

The considered descriptions confirmed the permanent residence of a significant number of Cossack families here since the hetmanship of Ivan Mazepa. They and their descendants, despite the destruction of the city, continued to live here during the hetmanship of Kyrylp Rozumovskyi. Comparing data from the 1726 census with other statistical sources, the author proves that the number of Cossack families in the city of Baturyn during the second half of the 18th century increased, as well as the total population in general. However, at the same time, the number of landless and impoverished Cossacks («pidpomichnyky») also increased. In the survey, author supposes that this was caused by the action of various factors, among which the following should be highlighted: the policy of the Russian government regarding the number of registered Cossacks, the impact on the Cossack families property situation of the Russian-Turkish war of 1735–1739, high mortality of Cossacks in connection with their labor duties during the construction of fortresses, canals and fortified lines, inability to perform military service.

Key words: Cossack state, surname, census, confession register, Baturyn.

Постановка проблеми. Козацтво було одним з двох найчисельніших соціальних станів Гетьманщини ранньомодерного часу. Важливим джерелом для дослідження історії козацького населення є різноманітні компути, ведення, описи та ревізії, які постійно проводилися владою з військовою чи фіскальною метою.

Мета статті – здійснивши ідентифікацію за прізвищами, прослідкувати чисельність та «територіальну приналежність» постійного козацького населення гетьманської резиденції Батурина упродовж 1708–1769 рр. та реконструювати історію окремих козацьких домогосподарств. Для цього здійснимо вибірку за однаковими прізвищами мешканців, розмістивши дані у зведених таблицях, що дозволить з'ясувати їхню генеалогічну спорідненість та кількість за матеріалами перепису мешканців міста 1726 р. та Генерального опису Лівобережної України (1765–1769). Також порівняємо отримані відомості з даними інших джерел, що містять матеріали обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер питання козацького населення в історії розвитку міста Батурина, як адміністративного центру однойменної сотні Ніжинського полку, другої половини XVII–XVIII ст. недостатньо вивчено.

До питання утворення Батуринської сотні, історії міста Батурина, сотенних сіл, складу сотенної старшини першим звернувся Олександр Лазаревський у праці «Опис старої Малоросії» (Лазаревський, 1893: 252–267). Вивчаючи приватно-спадкове та рангове землеволодіння козацької старшини Ніжинського полку, розглядала Батуринську сотню Наталія Василенко (Василенко, 1900: 41–55). Віктор Романовський, з'ясовуючи питання впливу системи оренд на економіку Гетьманщини XVII–XVIII ст., на основі виявленого ним статистичного документа Генеральної військової канцелярії, розглянув упровадження їх на прикладі Батуринській сотні (Романовський, 1930: 4–15). Віктор Борисенко, вивчаючи соціально-економічний розвиток Лівобережної України XVII ст., неодноразово звертався до розгляду

сільського господарства, ремесел і промислів у маєтностях козацької старшини та мешканців Батуринської сотні (Борисенко, 1995: 184, 217). Уперше на «столичний статус» Батуринської сотні в працях звернув увагу Вадим Дядиченко, аналізуючи особливості існування сотенної структури в системі управління Гетьманщини. Історик указує на дві сотні, які прямо підпорядковувалися гетьману та Генеральній військовій канцелярії, – Батуринську та Глухівську (Дядиченко, 1959: 248–281). Про «столичний статус» у дослідженнях згадували також Олександр Путро, Сергій Павленко та Ірина Кривошея (Путро, 2008: 52; Павленко, 2004: 52; Кривошея, 2015: 3). Серед досліджень останніх років варто звернути увагу на роботи Сергія Павленка, який з'ясував кількість мешканців сотенного центру (Павленко, 2008: 39–41). Публікацією джерел по Батуринській тематиці завдячуємо й Інні Тарасенко та Юрію Мицику. У дослідженнях ці історики аналізували доробок Олександра Лазаревського, зверталися до розгляду історії населених пунктів сотні, аналізували склад сотенної старшини, склад духовенства (Тарасенко, Мицик, 2014: 64–372). Водночас публікували архівні матеріали, що розкривають різні аспекти економічного, соціального та політичного життя мешканців адміністративної одиниці. Також вагомий внесок до дослідження сотні зробили й батуринські історики – Микола Терех (Терех, 2008: 406–407), Наталія Саєнко (Саєнко, 2016: 115–122) та Марина Хармак (Хармак, 2016: 225–228).

Виклад основного матеріалу. За відправну точку в нашому дослідженні візьмемо опис 1726 р., проведений під час передачі Батурина російському генералу Олександру Меншикову. По смерті царя Петра I Меншиков цинічно витребував у його наступниці Катерини I знищене ним самим у листопаді 1708 р. місто із округою. Цей унікальний збірник документів містить описи Батурина, Любеча та 72 сіл, хуторів, слобод, що територіально знаходились в межах Ніжинського, Прилуцького, Стародубського та Чернігівського полків

Гетьманщини і частина з яких колись належала гетьману Івану Мазепі. Наразі рукопис зберігається у Чернігівському обласному історичному музеї імені В. В. Тарновського. Цей документ опубліковано Ігорем Ситим під назвою «Мазепина книга» у 2005 р. (Ситий, 2005: 5–6). З 92 аркуша опису подаються відомості про стан міста після подій Батуринської трагедії 1708 р. та пожежі 1723 р., а далі подано списки власників домогосподарств. Майже всі вони були корінними мешканцями. За описом 1726 р. в місті знаходилося 105 дворів козацької старшини та дворів рядових козаків.

Друге залучене джерело – це матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765–1769), які є детальним переписом мешканців Гетьманщини, проведеним генерал-губернатором Петром Румянцевим. Його метою був детальний облік населення, отримання докладних відомостей про соціально-економічний та демографічний стан краю. Як вказує дослідник Ігор Сердюк, це джерело має свої переваги: високий інформаційний потенціал, уніфіковану систему фіксації даних, широке коло інформації, з'ясованої та зафіксованої авторами опису. Водночас серед недоліків виділяє те, що у центрі опису знаходилися платники податків, мали місце навмисні та випадкові неточності, невисока статистична культура чиновників XVIII ст. тощо (Сердюк, 2011: 79–85).

Матеріали Генерального опису міста Батурина у складі опису Батуринської сотні зберігаються в Центральному історичному архіві України, в місті Києві, фонд 57, опис 1, справа 55. У джерелі подано докладний опис кожного двору міста. Такий опис традиційно складався з декількох частин. Спочатку розміщувалася таблиця з переліком житлових та господарських будівель мешканців двору. Там вказували дані про земельні угіддя, худобу, промисли тощо. Окрім цього, подавався опис будинку господаря, господарських приміщень – комор, стень, хлівів, клунь. Окремо вказували стан двору: «новий», «старий» чи «ветхій». Друга частина опису складалася з декількох пунктів: вказувалася соціальна приналежність, місце народження, прізвище, ім'я господаря, дружини. Далі перераховували дітей, вказували їхні імена від старшого до молодшого. Окремо переписували родичів, їхні сім'ї. Традиційно вказувалися їхні імена, місце народження. У третій графі містилися дані про вік та стан здоров'я мешканців двору.

За підрахунками автора, в обох джерелах вдалося виявити 41 козацьку родину із спільними прізвищами. Це були корінні мешканці Батурина, яких в народі часто позначали «свої» (Таблиця 1). Як вказує Юрій Волошин, на теренах Гетьман-

щини існував чіткий розподіл за територіальною ознакою – «свої» та «не свої». Адже у XVIII ст. етнічна приналежність відігравала другорядне значення, а на перше місце ставилися територіальна та релігійна (Волошин, 2016: 146).

Можемо припустити, що виділені автором родини були між собою родичами та мали спільне походження. Розглянуті козацькі родини оселилися у місті не пізніше другої половини XVII ст. Незважаючи на значні руйнування Батурина у 1708 р. ці родини продовжили тут мешкати у наступні 60 років. Це нам підтверджує наступне джерело – Генеральний опис Лівобережної України (1765–1769).

Окремо автором було виокремлено 9 козацьких родин із спільною формою прізвища (Таблиця 2), які потенційно могли мати спільне походження. До прикладу, прізвище Ємченко у матеріалах Генерального опису звучить як Ємець (ЦДІАК України, Ф. 57, Оп. 1, Спр. 55: арк. 714 зв.).

Як слушно зазначає Юрій Волошин, у XVIII ст. ще не існувало усталених прізвищ. Тож зазвичай дослідники мають справу не з повноцінним прізвищем, а радше з прізвищем, що знаходилося у процесі трансформації у прізвище. У джерелах фіксуються випадки, коли носії прізвища під впливом певних обставин самостійно його змінювали. До прізвища додавали *-ський/цький* або *-ович* чи *-ко*. Часто траплялося, що російські канцеляристи українські прізвища змінювали під російську традицію і це в результаті призводило до втрати початкової форми прізвища. До прикладу, в описі 1726 р. згадується прізвище Халимоненко, а вже в матеріалах Генерального опису це прізвище зустрічається із зміненним закінченням – Халимонов (ЦДІАК України, Ф. 57, Оп. 1, Спр. 55: арк. 683 зв.). Тож можемо припустити, що згадані мешканці між собою мали близьку родинну спорідненість.

За укладеними таблицями розглянемо козацькі родини у розрізі 2–3 поколінь і визначимо їхній статус за майновою ознакою. Як бачимо, в описі 1726 р. більшість розглянутих козацьких домогосподарств віднесені до групи «піші» – 13 сімей. Дослідник цього опису Ігор Ситий зараховує їх до неможливої категорії козацьких родин Батурина, які мали скрутне економічне становище. Окрім цієї групи згадуються ще «маломожні» – 7 сімей. Їх також можемо віднести до неможливих козацьких домогосподарств.

Зустрічається в описі й така категорія козаків, як «посильні». До цієї категорії було віднесено 7 родин. Можемо припустити, що це козаки, які не брали участь у військових походах, а під-

порядковувалися безпосередньо гетьману та виконували його різноманітні доручення. Про посильних козаків періоду Івана Мазепи згадується у листах гетьмана. Так, у 1689 р. батуринський козак Кіндрат Соловей вказаний як таємний гетьманський посланець до валаського господаря (Смолій, 2002: 302–303). У жовтні 1689 р. гетьман відправив до Запорозької Січі лист із іншим посланцем – батуринським козаком Сидором Горбаченком. Після виконання завдання Горбаченко у травні 1690 р. повернувся до Батурина (Смолій, 2002: 357–358). Інколи козаки Батуринської сотні були задіяні як супроводжуючі царських посланців. Додатково в описі 1726 р. зустрічаємо дані про одну сім'ю сотенного осавула та 14 родин, які не були віднесені до жодної вище згаданої групи і позначалися просто як «козаки».

Також за даними зведених таблиць автору вдалося з'ясувати, чи вдалося зберегти нащадкам описаних родин свій соціальний стан. Згідно перепису, у 1765–1769 рр. в Батурині кількість мешканців збільшилася, а згадані вище родини майже всі продовжили перебувати в тому ж соціальному статусі, але поділялися вже на дві категорії козаків: виборні та підпомічники. Як відомо, на початку російсько-турецької війни за царським указом від 24 квітня 1735 р. в усій Гетьманщині було виділено 20 тисяч виборних козаків. Решта повинна була їм «*во всім спомоществовать*» (Павленко, 2007: 240). Отож виборні козаки й далі мали нести військову службу. В свою чергу підпомічники звільнялися від цього обов'язку, але замість служби вони мали постачати виборним козакам провіант, зброю, коней, одяг. Також обробляти їхні землі, коли виборні перебували у військових походах, нести форпостну службу чи бути погоничем для козацького обозу та регулярних російських військ. Крім цього, підпомічників могли залучати як сторожу при сотенних чи полкових канцеляріях (Апанович, 1969: 21–22). Віднесення козаків до тієї чи іншої категорії чітко визначалося у спеціальній інструкції Генеральної військової канцелярії від 16 вересня 1735 р. (Київська старовина, 1902: 85–88). За нею до виборних належали козаки, що мали власну земельну ділянку чи земельні угіддя, займалися сільським господарством, різними промислами (винокурінням, бджолярством, млинарством тощо). До підпомічників зараховували малоземельних або ж зовсім безземельних козаків без будь-яких промислів чи угідь, але з власною хатою (Швидько, 2004: 240).

Козаки проаналізованої вибірки в 1760-х рр. були переважно підпомічниками. За двома табли-

цями бачимо, що 3 козацькі родини перейшли в групу підсусідків. Вони жили в будинку господаря чи в окремій хаті на подвір'ї та в якості оплати за наданий «притулок» працювали на його користь. Такі мешканці займалися сільським господарством або могли бути залученими до занять промислами чи ремеслами, які мав господар двору. За Генеральним описом підсусідки були приписані до дворів представників козацької старшини та козаків.

Лише 7 родин було віднесено до виборних козаків, отже, деякі козаки із незаможних категорій підвищили свій соціально-економічний стан. До прикладу, як родина козаків Горбанів. Тарас Горбань у 1726 р. згадується як «козак маломожний». Денис Горбань у матеріалах Генерального опису згадується вже як виборний козак, що, вірогідно, було пов'язано із його кар'єрними успіхами. Але більшість мешканців не змінила своє економічне становище і далі залишалася у тому ж статусі в козацькій ієрархії, що й їхні предки. Помічаємо, що в матеріалах Генерального опису (1765–1769) записані й козацькі вдови, які були спроможні відправити на службу сина або наймита. Таких родин автором нараховано 17.

Приналежність вищерозглянутих родин до корінних мешканців Батурина та те, що їх нащадки не змінили місця проживання, доводять нам й інші писемні джерела середини XVIII ст. Автором були залучені сповідні розписи чотирьох церков Батурина (Покрови Пресвятої Богородиці, Святого Миколая, Троїцької та Введення Пресвятої Богородиці), що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області. У церковній документації вдалося ідентифікувати 20 родин із прізвищами, які були представлені в описі 1726 р. та матеріалах Генерального опису Батурина. Вони позначені як «*военные и их домашние*», тобто були віднесені до козацького стану (ДАЧО, Ф. 679, Оп. 1, Спр. 1518).

Тож бачимо, розглянуті козацькі родини намагалися зберегти свою станову приналежність та мешкали у місті упродовж значного часу. Також це свідчить про те, що чоловіки – носії прізвищ – у пошуках шлюбних пар обмежувалися територією міста та навколишніх сіл і залишалися жити на успадкованих козацьких ґрунтах.

Можемо припустити, що Батурин залишався пріоритетним місцем для проживання козацьких родин. Це нам підтверджують наступні джерела. У 1669 р. Батуринська сотня отримала особливий статус «столічної». Вона була вилучена з-під юрисдикції полкової адміністрації і підпорядковувалася гетьману та гетьманському уряду. Провідним станом Батуринської сотні були козаки. Вони мали особливий при-

вілей, адже переважно несли службу при гетьманах та склали окремий військовий підрозділ. Після знищення гетьманської резиденції в 1708 р. Батуринська сотня залишилася при тих же привілеях, що й за гетьманів Д. Ігнатовича, І. Самойловича та І. Мазепи. У 1718 р. адміністративна одиниця не записана з рештою сотень у першій книзі «присяги» на вірність цесаревичу Петру Петровичу, що була укладена в Ніжині. Згадується вона в другій книзі «присяги» разом із Глухівською та «засеймськими» сотнями, що відбували різноманітні повинності на «бунчук и двор гетманський» і зберігали за собою адміністративну окремішність і службові привілеї. Присяга відбувалася в Глухові (Кривошея, 2015: 4). Козацькі родини цієї адміністративної одиниці в той час продовжили отримувати різноманітні привілеї від гетьманської адміністрації. Наприклад, у 1726 р. пушкарі Батуринської сотні були звільнені від сплати консистентських зборів (ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 2086: арк. 1–4 зв.). Остаточо до Ніжинської полкової адміністрації Батуринська сотня була повернута гетьманом Данилом Апостолом (ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 2649: арк. 1). Але козаки разом з батуринським сотником часто відмовлялися виконувати різні завдання ніжинського полковника. До прикладу, у 1728 р. батуринський сотник Федір Стожок скаржився гетьману на полкову адміністрацію, яка вимагала надіслати з Батурина 50 людей для виконання у місті Ніжині різної «работизни», з чим батуринські мешканці категорично не погоджувалися (ЦДІАК України, Ф. 51, Оп. 3, Спр. 427: арк. 1).

У часи Кирила Розумовського, у 1750–1764 рр. Батурин знову де-юре стає гетьманською резиденцією. Батуринський сотник продовжував займати особливе місце у владній ієрархії. Але питання про статус козаків Батуринської сотні того періоду потребує ще додаткових досліджень.

Висновки. Таким чином, описи міста Батурина 1726 р. та 1765–1769 рр. є важливими джерелами для вивчення історії козацьких домогосподарств. Розглянуті описи підтверджують постійне проживання тут значної кількості козацьких родин від часів гетьманування Івана Мазепи. Вони та їхні нащадки, попри знищення міста, продовжували тут мешкати й в період гетьманування Кирила Розумовського. Порівнюючи дані опису 1726 р. з іншими статистичними джерелами, можемо стверджувати, що кількість козацьких родин у місті Батурині упродовж другої половини XVIII ст. збільшилася, як загалом і загальна кількість населення. Але при цьому збільшилася і кількість безземельних та збіднілих козаків (підпомічників). Можемо припустити, що це також було наслідком політики російського уряду щодо кількості реєстрових козаків, впливу на майнове становище козацьких родин російсько-турецької війни 1735–1739 рр., високої смертності козаків у зв'язку з виконанням ними трудових повинностей на будівництві фортець, каналів та укріплених ліній, «ухиляння» частини козацьких родин від військової повинності та навмисний їхній перехід до збіднілої категорії.

Таблиця 1

Кількість козацьких домогосподарств за однаковими прізвищами (за матеріалами опису Батурина 1726 року, матеріалами Генерального опису Лівобережної України (1765–1769) та сповідними розписами батуринських церков XVIII ст.)

	«Мазепина книга» 1726 р. [1]		Генеральний опис Лівобережної України (1765–1769) [4]		Сповідні розписи батуринських церков XVIII ст. [12]
1	Авула Хведор	«піший»	Авула Іван	підпомічник	Авула Іван Покровська церква, 1757 р.
2	Горбань Тарас	«маломожний»	Горбань Леонтій	підпомічник	Горбань Олексій, Горбаненко Петро Покровська церква, 1757 р.
			Горбань Петро	підпомічник	
			Горбань Денис	виборний	
			Горбанька Євгенія, вдова	підпомічниця	
3	Губаренко Олексій	«піший»	Губаренко Никита	підпомічник	Губаренко Никита Троїцька церква, 1757 р.
4	Гриненко Грицко	«посильний»	Гриниха Анна (вдова)	підпомічниця	Ганна Гриниха Введенська церква, 1757 р.
5	Дорошенко Грицко	«маломожний»	Дорошенко Яков	підсусідок козачки Скакунки	
			Дорошенко Лаврін	підпомічник	
			Дорошенко Василь	підпомічник	

	«Мазепина книга» 1726 р. [1]		Генеральний опис Лівобережної України (1765–1769) [4]		Сповідні розписи батурицьких церков XVIII ст. [12]
6	Ємченко Федор	козак	Ємчиха Євдокія (вдова)	підпомічниця	Ємцовна Феодосія Покровська церква, 1757 р.
7	Жук Хведор	«маломожний»	Жук Алексій	підпомічник	
			Жук Яким	підпомічник	
8-10	Костюченко Василь	Козак	Костюченкова Марія Филипова (вдова)	підпомічниця	
	Костюченко Демко (Дем'ян)	«піший»			
	Костюченко Гарасим	«піший»			
11	Калчиха Анна (вдова)	«піша»	Калченко Осип	підпомічник	
			Калченко Федор	підпомічник	
12	Ковпита Ігнат	«посильний»	Ковпита Корній	підпомічник	
			Ковпита Григорій	підпомічник	
13	Лемішка Василь	Козак	Лемішка Павел	виборний	Лемішко Павел Покровська церква, 1757 р.
			Лемішка Мойсій	підпомічник	
14	Лизенко Петро	«посильний»	Лизенко Яков	підпомічник	
			Лизенко Іван	підпомічник	
			Лизенкова Агафія Іванова (вдова)	підпомічниця	
15	Мотуз Петро	козак	Мотуз Денис	підпомічник	
			Мотуз Афанас	підпомічник	
16	Максименко Михайло	козак	Максименко Данило	підпомічник	
17	Мелешко Юско (Юхим)	козак	Мелешко Павел	підпомічник	
			Мелешко Михайло	підпомічник	
			Мелешчиха Меланія Федорова (вдова)	козачка	
			Мелешко Лук'ян	козак	
			Мелешко (Поджарій) Григорій	виборний	
18	Мищенко Филон	козак	Мищенко Карпо	підпомічник	
19	Мороз Стефан	«піший»	Мороз Захарій	підпомічник	
20	Оникієнко Мартин	«посильний»	Оникієнко Алексій	підпомічник	
21	Павленко Роман	«маломожний»	Павленко Роман	підпомічник	
22	Пулинець Андрій	«піший»	Пулинчиха Тетяна (вдова)	підсусідка	
			Пулинець Прокіп	підпомічник	
			Пулинчиха Пелагія Тарасова (вдова)	підпомічниця	
23	Перебинос Грицько	«піший»	Перебинос Дем'ян	підпомічник	
24	Побожий Кузьма	«посильний»	Побожий Антон	виборний	Побожий Антон Покровська церква, 1757 р.
25	Псарник Василь	«посильний»	Псарник Максим	підпомічник	
26	Проценко Процько (Прокіп)	«маломожний»	Проценко Константій	підпомічник	
			Проценко Петро	підпомічник	
27	Русак Грицько	осавул	Русак Семен	підпомічник	Русак Семен Троїцька церква, 1757 р.

Закінчення таблиці 1

	«Мазепина книга» 1726 р. [1]		Генеральний опис Лівобережної України (1765–1769) [4]		Сповідні розписи батуринських церков XVIII ст. [12]
28-29	Солонина Ничипор	козак	Солониниха Меланія (вдова)	підпомічниця	
	Солонина Іван	«піший»	Солониниха Дарія (вдова)	підпомічниця	
			Солониниха Уліяна (вдова)	підпомічниця	
30	Стовпець Василь	козак	Стовпець Тимофій	підпомічник	Стовпець Агрипина (вдова) Троїцька церква, 1757 р.
			Стовпець Павел	підпомічник	
31	Салник Іван	козак	Салничка Матрона Михайлова (вдова)	підпомічниця	Салник Іван, Салникова Марина, Салников Матвій Троїцька церква, 1757 р.
			Салник Пилип	підпомічник	
32	Соловей Василь	козак	Соловей Лук'ян	підпомічник	Соловей Лук'ян Миколаївська церква, 1757 р.
33-34	Сивець Мойсій	«піший»	Сивець Василь	підпомічник	Сивець Йосиф Миколаївська церква, 1757 р.
	Сивець Опанас	«піший»	Сивець Єсип	підпомічник	
			Сивець Григорій	підпомічник	
35	Сметана Хома	«піший»	Сметана Павел	підпомічник	
36	Торкун Іван	«маломожний»	Торкун Трофим	підпомічник	
37	Тимченко Іван	«посильний»	Тимченкова Пелагія (вдова)	підпомічниця	Тимченко Михайло, Тимченко Лук'ян, Тимченко Петро Введенська церква, 1757 р.
38	Харевскій Іван	козак	Харевскій Григорій	підпомічник	Харевскій Іван Троїцька церква, 1757 р.
39	Халимоненко Кирик (Кирило)	«піший»	Халимоненко Яким	пушкар	
40	Якубинський Грицько	козак	Якубинская Федора Мойсієва (вдова)	підпомічниця	
41	Якименко Остап	«маломожний»	Якименко Петро	підпомічник	Якименко Григорій Миколаївська церква, 1757 р..

Таблиця 2

Козацькі родини, що мають спільну форму прізвища (за матеріалами опису Батурина 1726 р., матеріалами Генерального опису Лівобережної України (1765–1769) та сповідними розписами батуринських церков XVIII ст.)

	«Мазепина книга» 1726 р.		Матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765–1769)		Сповідні розписи батуринських церков XVIII ст.
1	Бутенко Юрко	козак	Буток Сидор	підпомічник	Бутенко Іван, Бутиха Євдокія, Бутовна Матрона, Бутиха Уляна Введенська церква, 1757 р.
			Буток Григорій	підпомічник	
2	Василювський Хвеско (Федір)	«піший»	Василювченко Григорій	підпомічник	Василювченко Лазар Миколаївська церква, 1757 р.
3	Гришаєнко Клим	«маломожний»	Гришай Остап	виборний	Гришай Євстафій Покровська церква, 1757 р.

«Мазепина книга» 1726 р.		Матеріали Генерального опису Лівобережної України (1765–1769)		Сповідні розписи батурицьких церков XVIII ст.	
4	Ємченко Федор	Козак	Ємець Кирило	виборний	Ємчиха Феодосія Покровська церква, 1757 р.
5	Мойсієнко Карпо	«маломожний»	Мойсієва Євдокія, брат її Федор	підсусідки	
6	Прохоренко Михайло	«маломожний»	Прохорець Іван	підпомічник	
			Прохорець Іван	підпомічник	
			Прохорець Степан	підпомічник	
7	Скакуненко Стефан	«піший»	Скакунка Анна Семенова (вдова)	підпомічниця	Скакун Степан, Миколаївська церква, 1757 р.
			Скакун Семен	виборний	
8	Товстушенко Данило	«піший»	Товстуховна Катерина Уласова (вдова)	підпомічниця	
			Товстуха Василь	підпомічник	
9	Халимоненко Кирик (Кирило)	«піший»	Халимонов Хома	підпомічник	

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апанович. О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1969. 222 с.
2. Борисенко В. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ: Наук. думка, 1995. 263 с.
3. Волошин Ю. Козаки і посполиті: Миська спільнота Полтави другої половини XVIII ст. Київ: К.І.С., 2016. 356 с.
4. Генеральное следствие о маестностях Нежинского полка / под ред. Н.П. Василенко. Чернигов: Изд. ред. «Зем. Сб. Черниг. губ.», 1900. 418 с.
5. Державний архів Чернігівської області. Фонд 679, опис 1, справа 1518, 365 арк.
6. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / відп. ред. І. Ситий; упорядн. С. Павленко. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського; Канадський інститут українських студій Альбертського університету; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 1144 с.
7. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ: Видавництво АН УРСР, 1959. 531 с.
8. Кривошея І. Значне товариство військово-ніжинського полку на етапі переходу до сталих чинів неурядової старшини (кінець XVII – перша чверть XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2015. № 5. С. 3–9.
9. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 2. Полк Нежинский. Киев: Тип. К.Н. Милевского, 1893. 552 с.
10. Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / упоряд. та авт. передм. В. Станіславський; відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1. 480 с.
11. Листи Івана Мазепи. 1687–1691 / упоряд. та авт. передм. В. Станіславський; відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2002. Т. 1. С. 357–358.
12. Мазепина книга / упор. та вступна стаття І. Ситого. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського; Канадський інститут українських студій Альбертського університету; Сіверський інститут регіональних досліджень. Чернігів, 2005. 525 с.
13. Мицик Ю., Тарасенко І. З опису Батурицької сотні О.М. Лазаревського. *Сіверянський літопис*. 2014. № 6. С. 364–372.
14. Павленко С. Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 602 с.
15. Павленко С. Перепис Батурина 1666 року. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2008. № 3. С. 39–41.
16. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.): монографія: у 2 ч. Київ: ДАКККІМ, 2008. Ч. 1. 239 с.
17. Распоряжение князя А.И. Шаховского о разделении малороссийских козаков на «выборных» и «подпомощников», 1735. *Киевская старина*. 1902. Вып. 2, февраль. С. 85–88.
18. Романовський В. Документ до історії державного скарбу давньої Гетьманщини. *Український археографічний збірник* / Археографічна Комісія Української Академії Наук. Київ: Друкарня УАН, 1930. Т. 3. С. 4–15.

19. Саєнко Н. Козацькі родини Батурина другої половини XVIII ст. за даними Генерального опису Лівобережної України. *Краєзнавство*. 2016. № 1–2. С. 115–122.
20. Сердюк І. Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. 304 с.
21. Терех М. Промисловість Батурина доби К. Розумовського (XVIII–XIX ст.). *Батуринська старовина: збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. С. 406–407.
22. Хармак М. Винокурний промисел Батурина у XVII–XVIII ст. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Київ-Глухів, 2016. Вип. 9. С. 225–228
23. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 57, опис 1, справа 55, 1034 арк.
24. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 57, опис 1, справа 55, арк. 683 зв.
25. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 51, опис 3, справа 2086, 4 арк.
26. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 51, опис 3, справа 2649, 1 арк.
27. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Фонд 51, опис 3, справа 427, 10 арк.
28. Швидько Г. Компут і ревізія Миргородського полку 1723 р. / Національний гірничий університет; Інститут гуманітарних проблем; Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2004. 335 с.

REFERENCES

1. Arpanovych. O. (1969) Zbroyni syly Ukrainy pershoi polovyny XVIII st. [Military forces of Ukraine in the first half of 18th century] *Naukova dumka*, 222. [in Ukrainian]
2. Borysenko V. (1995) Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok Livoberezhnoi Ukrainy v druhiiy polovyni XVII st. [Socio-economic development of Left Bank Ukraine in the second half of the 17th century] *Nauk. dumka*, 263. [in Ukrainian]
3. Voloshyn Yu. (2016) Kozaky i pospolityi: Miska spilnota Poltavy druhoi polovyny XVIII st. [Cossacks and Commoners: The City Community of Poltava in the Second Half of the 18th Century] *K.I.S.*, 356. [in Ukrainian]
4. (1900) Heneralnoe sledstviie o maietnostiakh Niezhynskoho polka / pod red. N.P. Vasilenko. [General investigation on the property of the Nezhin regiment / Editor N.P. Vasilenko] *Izd. red. «Zem. Sb. Chernih. hub.»*, 418. [in Russian]
5. Derzhavnyy arkhiv Chernihivskoi oblasti [State archive of Chernihiv region] Fond 679, opys 1, справа 1518, арк. 365.
6. (2007) Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh. Red. Sytyi I. [The days of Hetman Ivan Mazepa in documents. Editor Sytyi I.] *Chernihivskiy i storychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho; Kanadskiy instytut ukrayinskykh studii Alberta skoho universytetu; Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Byd. dim «Kyievo-Mohylyanska akademiia»*, 1144. [in Ukrainian]
7. Diadychenko V. (1959) Narysy suspilno-politychnoho ustroyu Livoberezhnoi Ukrainy kintsya XVII – pochatku XVIII st. [Essays on the social and political system of Left Bank Ukraine at the end of the 17th – beginning of the 18th century] *Vydavnytstvo AN URSR.*, 531. [in Ukrainian]
8. Kryvosheia I. (2015) Znachne tovarystvo viyskove Nizhynskoho polku na etapi perekhodu do stalykh chyniv neuryadovoi starshyny (kinets XVII – persha chvert XVIII st.) [A significant military association of the Nizhyn regiment at the stage of transition to the permanent rank of non-government officers (end of the 17th – first quarter of the 18th century)] *Siveryanskyi litopys*. No. 5, 3–9. [in Ukrainian]
9. Lazarevskii A. (1893) Opysaniie staroy Malorossii. Materialy dlia istorii zaseleniia, zemlevladieniia i upravleniia. [Description of old Little Russia (“Malorussia”). Materials on the history of settlement, land ownership and management] *Typ. K.N. Milevskoho, Vol. 2: Polk Niezhynskii*, 552. [in Russian]
10. (2002) Lysty Ivana Mazepy. 1687–1691. uporyad. ta avt. peredm. V. Stanislavskiy; vidp. red. V. Smolii [Letters of Ivan Mazepa 1687–1691. Editor-in-Chief V. Smolii; Compiled and foreword by V. Stanislavsky] *Vol. 1. Instytut istorii Ukrainy NANU*. 480. [in Ukrainian]
11. (2002) Lysty Ivana Mazepy. 1687–1691. uporyad. ta avt. peredm. V. Stanislavskiy; vidp. red. V. Smolii [Letters of Ivan Mazepa 1687–1691. Editor-in-Chief V. Smolii; Compiled and foreword by V. Stanislavsky] *Vol. 1. Instytut istorii Ukrainy NANU*, 357–358. [in Ukrainian]
12. (2005) Mazepyna knyha / upor. ta vstupna stattya I. Sytoho. NAN Ukrainy. [Mazepin’s book / edit. and introduction Art. by I. Sytyi] *Instytut ukraïnskoi arkheohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Chernihivskiy i storychniy muzei im. V. V. Tarnovskoho; Kanadskiy instytut ukraïnskykh studii Alberta skoho universytetu; Sivirskiy instytut rehionalnykh doslidzhen*, 525. [in Ukrainian]
13. Mytsyk Yu., Tarasenko I. (2014) Z opysu Baturynskoyi sotni O.M. Lazarevskoho. [From the description of the Baturyn sotnia by O.M. Lazarevskiy] *Siveryanskyi litopys*, No. 6, 364–372. [in Ukrainian]
14. Pavlenko S. (2004) Otochennya hetmana Mazepy: soratnyky ta prybychnyky. [Hetman Mazepa’s entourage: associates and supporters] *Vyd. dim «KM Akademiya»*, 602. [in Ukrainian]
15. Pavlenko S. (2008) Perepys Baturyna 1666 roku. [Baturyn census of 1666] *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*, No. 3, 39–41. [in Ukrainian]
16. Putro O. (2008) Hetman Kyrylo Rozumovskiy ta yoho doba (z istorii ukraïnskoho derzhavotvorennya XVIII st.): monohrafiia: u 2 ch. [Hetman Kyrylo Rozumovskiy and his era (from the history of Ukrainian state formation in the 18th century): monograph: in 2 parts.] *DAKKKiM.*, Part 1, 239. [in Ukrainian]
17. (1902) Rasporyazhenie kniazia A.I. Shakhovskoho o razdelenii malorossiiskikh kozakov na «vybornykh» i «podpomoshchnikov», 1735. [Order of Prince A.I. Shakhovsky on the division of Cossacks of Little Russia (“Malorussia”) into «vyborni» and «podpomoshchniki», 1735] *Kievskaiia starina. Vyp. 2, fevral*, 85–88. [in Russian]

18. Romanovskiy V. (1930) Dokument do istorii derzhavnogo skarbu davnoii Hetmanshchyny. [A document on the history of the state treasure of the old Hetmanate] Ukrainskiy arkhеohrafichnyi zbirnyk, Vol. 3, 4–15. [in Ukrainian]
19. Sayenko N. (2016) Kozatski rodyny Baturyna druhoi polovyny XVIII st. za danymy Heneralnoho opysu Livoberezhnoi Ukrainy. [Cossack families of Baturin of the second half of XVIII of century from data of General description of Left-bank Ukraine] Kraieznavstvo, No. 1– 2, 115–122. [in Ukrainian]
20. Serdiuk I. (2011) Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka miskoho naseleण्या Hetmanshchyny druhoi polovyny XVIII st. [People of regimental towns: historical-demographic characteristics of the urban population of the Hetmanshchyna in the second half of the XVIIIth century] TOV «ASMI», 304. [in Ukrainian]
21. Terekh M. (2008) Promyslovist Baturyna doby K. Rozumovskoho (XVIII–XIX st.). [Industry of Baturyn of the era of K. Rozumovskiy (18th–19th centuries).] Baturynska starovyna: zbirnyk naukovykh prats, prysvyachenyy 300-littyy Baturynskoi trahedii, 406–407. [in Ukrainian]
22. Kharmak M. (2016) Vynokurnyi promysel Baturyna u XVII–XVIII st. [Distillery of Baturyn in the 17th–18th centuries] Sivershchyna v istorii Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats, Vyp. 9, 225–228 [in Ukrainian]
23. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv] Fond 57, opys 1, sprava 55, ark 1034.
24. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv] Fond 57, opys 1, sprava 55, ark. 683 zv.
25. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv] Fond 51, opys 3, sprava 2086, ark. 4.
26. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv] fond 51, opys 3, sprava 2649, ark. 1.
27. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [Central State Historical Archives of Ukraine in the city of Kyiv] fond 51, opys 3, sprava 427, ark. 10
28. Shvydko H. (2004) Komput i reviziya Myrhorodskoho polku 1723 r. [Komput (military census) and revision of the Myrhorod regiment in 1723] Natsionalnyi hirnychyi universytet; Instytut humanitarnykh problem; Instytut ukrainskoi arkhеohrafii ta dzhereloznavstva imeni M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Natsionalnyi hirnychyi universytet, 335. [in Ukrainian]

Тетяна ХРАБАН,

orcid.org/0000-0001-5169-5170

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри іноземних мов

Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

(Київ, Україна) *xraban.tatyana@gmail.com*

Оксана ВИГІВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-2395-5577

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри суспільних наук

Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова

(Житомир, Україна) *istorik.ukr@gmail.com*

ГЕНДЕРНІ МЕТАФОРИ: КАР'ЄРНИЙ ШЛЯХ ЖІНОК – СІЗІФОВА ПРАЦЯ?

Мета цієї статті – надати уявлення про метафори, що використовуються для пояснення гендерної нерівності в організаційному контексті з акцентом на жінок. **Матеріали і методи.** У дослідженні було використано критичний метафоричний аналіз, який дає змогу використати інструменти когнітивної лінгвістики та критичного дискурс-аналізу для вивчення метафор як когнітивних інструментів, що здатні виявити несвідомі та автоматичні зв'язки між різними системами понять. **Результати і дискусії.** Найчастіше гендерна нерівність представлена такими метафорами: «скляна стеля» (англ. *Glass Ceiling*), «липка підлога» (англ. *Sticky Floor*), «лабіринт» (англ. *Labyrinth*), «скляний обрив» (англ. *Glass Cliff*), «скляний ескалатор» (англ. *Glass Escalator*), «скляна табуретка» (англ. *Glass Stool*), «королева-бджола» (англ. *Queen Bee*), «мамина колія» (англ. *Mommy Track*), «ефект Матильди» (англ. *Matilda Effect*), «принцип ножиць» (англ. *Scissors Effect*), «дірваний трубопровід» (англ. *Leaky Pipeline*), «шухляда фокусника» (англ. *Vanish Box*). У метафорах гендерної нерівності фіксують різні перешкоди, з якими стикаються жінки, піднімаючись кар'єрними сходами. Так, метафори використовуються для опису існуючої тенденції встановлення пріоритету чоловіків під час призначення на керівні посади в колективах із чисельною більшістю жінок; упередженість щодо жінок під час ухвалення рішень щодо найму та просування по кар'єрних сходах; необхідність балансувати між вимогами, що висувуються до посади чи робочого місця, і домашніми обов'язками; конфлікт між роботою і сім'єю, під час якого жінки змушені обирати нелінійний кар'єрний шлях; дискримінація та загрози соціальній ідентичності, які жінки можуть зазнавати в маскулінному середовищі; існування сексистських упереджень у науковому середовищі, коли, незважаючи на зниження рівня відкритої дискримінації жінок, їхні досягнення, як і раніше, сприймаються як менш важливі або цінні, ніж досягнення чоловіків. **Висновки.** Основною характеристикою метафор гендерної нерівності є фемінізація (спрямованість на досвід жінок), тоді як розуміння гендерної нерівності через призму маскулінності залишається поза увагою. Такі параметри метафор, як акцентування уваги на негативному боці нерівності (вразливість однієї соціальної групи), дає змогу припустити, що прагматичною функцією метафор гендерної нерівності є спонукання до дії щодо зміни становища жінок. Такого ефекту неможливо було б досягти при акцентуванні уваги на наданні суспільством привілеїв для кар'єрного зростання представників іншої соціальної групи (чоловіків). З іншого боку, фокусування уваги винятково на жінках призводить до ситуації, коли домінуючою концепцією гендерної нерівності стають особисті проблеми жінок, а не системні проблеми, як-от, наприклад, гендерна культура, зорієнтована на чоловіків, особливо на тих, котрі посідають владні позиції, гендерна стратифікація, фундаментальні принципи та права у сфері праці та інші. Таким чином, метафори гендерної нерівності стимулюють реалізацію заходів, спрямованих на допомогу або зміну становища жінок, а не на системні зміни.

Ключові слова: метафора, гендерна нерівність, фемінізація, кар'єра, дискримінація.

Tetiana KHRABAN,
 orcid.org/0000-0001-51695170
 PhD in Philology, Associate Professor,
 Head of the Foreign Languages Department
 Kruty Heroes Military Institute of Telecommunications and Information Technology
 (Kyiv, Ukraine) xraban.tatyana@gmail.com

Oksana VYHIVSKA,
 orcid.org/0000-0002-2395-5577
 PhD in History, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Social Sciences
 Korolyov Zhytomyr Military Institute
 (Zhytomyr, Ukraine) istorik.ukr@gmail.com

GENDER METAPHORS: IS WOMEN'S CAREER PATH A SISYPHEAN TASK?

*The purpose of this article is to provide an insight into the metaphors that are used to explain gender inequality in an organizational context, with a focus on women. **Materials and methods.** The study used critical metaphor analysis, which uses the methods of cognitive linguistics and critical discourse analysis to study metaphors as cognitive tools that can reveal unconscious and automatic connections between different conceptual systems. **Results and discussions.** Gender inequality is most often represented by the following metaphors: Glass Ceiling, Sticky Floor, Labyrinth, Glass Cliff, Glass Escalator, Glass Stool, Queen Bee, Mommy Track, Matilda Effect, Scissors Effect, Leaky Pipeline, Vanish Box. The metaphors of gender inequality reflect the various obstacles women face in climbing the career ladder. For example, metaphors are used to describe the existing tendency to prioritize men in leadership appointments in teams with a large majority of women; bias against women in hiring and promotion decisions; the need to balance the demands of a job or workplace with domestic responsibilities; work-family conflict, where women are forced to choose non-linear career paths; discrimination and threats to social identity that women may experience in a male-dominated environment; the existence of sexist bias in the scientific environment when, despite the decline in overt discrimination against women, their achievements are still perceived as less important or valuable than those of men. **Conclusion.** The main characteristic of gender inequality metaphors is feminization (focus on women's experience), while understanding gender inequality through the prism of masculinity remains unaddressed. Such parameters of metaphors as the focus on the negative side of inequality (the vulnerability of a social group) suggest that the pragmatic function of metaphors of gender inequality is to encourage action to change the position of women. Such an effect could not have been achieved if the focus had been on the privileges that society provides for the career development of representatives of another social group (men). On the other hand, focusing exclusively on women leads to a situation where the dominant concept of gender inequality is women's personal problems rather than systemic problems, such as gender culture that is oriented towards men, especially those in positions of power, gender stratification, basic principles and rights at work, and others. Thus, rather than systemic change, the metaphors of gender inequality inspire the implementation of policies aimed at helping or changing the position of women.*

Key words: metaphor, gender inequality, feminization, career, discrimination.

Вступ. На початок третього року повномасштабної війни в Україні факторами, які здійснюють основний вплив на вибір обґрунтованого вектору руху до цілей досягнення гендерної рівності в країні, є побічні ефекти воєнного конфлікту. Наслідком запровадження воєнного стану та загальна мобілізація стали в Україні причиною ситуації на ринку праці, коли чоловіків дедалі частіше заміняють жінки, стаючи, таким чином, найважливішим сегментом сучасного економічного розвитку. Незважаючи на трансформації, що відбуваються на ринку праці України, жінки, як і раніше, стикаються з гендерною нерівністю (Khraban & Vydivska, 2024). Гендерна нерівність на робочому місці може набувати найрізноманітніших форм. Жінки стикаються зі стереотипами і упередженнями, що вони менш компетентні, менш напористі та менш ефективні як лідери, ніж чоловіки.

Це упередження може проявлятися по-різному, наприклад, у тому, що їх не помічають під час просування по службі або позбавляють можливості стати керівником. Це упередження може проявлятися по-різному, наприклад, у тому, що їх не помічають у разі спроби піднятися кар'єрними сходами або позбавляють можливості стати керівником. Жінки можуть не мати такого ж доступу до освіти та навчання, як чоловіки, що може обмежити їхню здатність розвивати навички та знання, необхідні для виконання керівних функцій. Жінки часто стикаються з необхідністю поєднувати роботу і сімейні обов'язки, що може ускладнити виконання керівних функцій, які потребують інтенсивної праці або тривалих відряджень (Srivastava & Nalawade, 2023). Гендерна нерівність – це загальносвітова проблема, і «виявлення факторів, що стримують розвиток кар'єри жінок,

може стати поштовхом для важливих дискусій, спрямованих на розроблення державної політики та нових організаційних практик, покликаних змінити наявну нерівність» (Grangeiro, Silva, & Esnard, 2022). Щоб пояснити проблеми, з якими стикаються жінки в організаціях, у науковій літературі часто використовують концепцію метафор. Метафори «сприяють розумінню поведінки на індивідуальному, груповому та організаційному рівнях у середовищі, яке може бути ворожим щодо жінок» (Grangeiro, Silva, & Esnard, 2022). Дослідження метафор дає змогу зрозуміти, які бар'єри постають на шляху розширення прав і можливостей жінок для забезпечення їхньої повноцінної участі в усіх сферах економічного життя та на всіх рівнях господарської діяльності. Розуміння природи виникнення цих бар'єрів може допомогти під час розроблення гендерно-чутливої державної та організаційної політики щодо забезпечення гендерної рівності та дотримання прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Існує велика кількість досліджень, що вивчають принципи гендерної нерівності, а також процеси, які призводять до збереження гендерної нерівності. У роботах С. Стамарські, Л. Сон Хінг (Stamarski & Son Hing, 2015), В. Фігероа, В. Дабетич, Р. Юсте, З. Саїдзаде (Figuroa et al., 2023), Н. Чжу, Л. Чанг (Zhu & Chang, 2019) та інших через феміністську призму гендеру критично аналізуються різні компоненти нерівності, а саме: основи нерівності; форма і ступінь нерівності, включно з відмінністю в повноваженнях на усіх рівнях ієрархії управління, ступенем сегрегації, різниці в розмірі зарплаті та рівнем розбіжностей у доступу до владних повноважень; організаційні процеси, що породжують нерівність, включно із загальною організацією праці, що ґрунтується на припущенні про сумлінного працівника, який необтяжений обов'язками щодо виховання дітей, організацією робочих місць та ієрархії, набором/найманням/просуванням по службі, встановленям заробітної плати/наглядом і неформальною взаємодією під час виконання роботи; організаційні перешкоди на шляху змін, включно з легітимністю нерівності всередині організації, а також механізмами контролю та виконання, що зберігають нерівність (Asker, 2009). Розглядаючи гендерно (не)чутливі соціально-економічні моделі, продукування та посилення гендерної нерівності на ринку праці, медіану (ре)презентацію гендерного та символічного насильства, дослідники звертають увагу на негативні наслідки сексизму та дискримінації жінок: фізичний та психологічний стрес, погіршення фізичного здоров'я, зниження

задоволеності роботою, організаційної прихильності, прагнення до компетентності або до успіху в професійній діяльності, а також прагнення до влади або соціального престижу, зменшення продуктивності через загрозу підтвердження стереотипів (Stamarski & Son Hing, 2015; Figuroa et al., 2023). У дослідженнях зазначається, що, допомагаючи розпізнавати і сприймати інформацію, пов'язуючи її з нескладними простими поняттями (Lakoff & Johnson, 1980), метафори відіграють найважливішу роль у визначенні соціальних контекстів гендерної нерівності. Метафори – це не тільки креативні фігури мови, вони мають величезний вплив на формування нашого розуміння і реакції на складні соціальні явища (Glucksberg, 2003; Lakoff & Johnson, 1980). Сприяючи структурванню базового розуміння світу та пропонуючи нове розуміння, метафори є ефективними під час пояснення соціальних явищ, оскільки вони висувають на перший план певні аспекти проблеми, в той час як інші мінімізують (Bruckmüller & Braun, 2020). Гендерна нерівність є складним феноменом, який зумовлений безліччю чинників. При цьому важливо, які з цих чинників акцентуалізуються в метафорах, оскільки різні пояснення призводять до різних наслідків, як-от легітимація, звинувачення, співчуття та/або (не)готовність допомогти (Weiner et al., 2011; Bruckmüller & Braun, 2020). Оскільки метафори є частиною наративів, вони можуть спонукати до змін (Carli & Eagly, 2016), саме тому вивчення використання різноманітних метафор, що відображають гендерну нерівність, набуває особливої актуальності.

Вивчаючи лінгвістичне маркування соціальної нерівності, дослідники звернули увагу, що опис нерівності зазвичай передбачає порівняння, наприклад, між показниками різних груп (Bruckmüller & Braun, 2020). Порівняння, у свою чергу, зазвичай мають спрямований характер, тобто, замість того щоб просто констатувати різницю, вони порівнюють одну групу (об'єкт порівняння) з іншою (референт). Наприклад, люди частіше порівнюють нетипові, ненормативні та низькостатусні групи з типовими, нормативними та високостатусними групами (Hegarty & Bruckmüller, 2013). Відповідно, гендерні відмінності зазвичай сформульовані в термінах того, чим жінки відрізняються від чоловіків, а не навпаки – особливо у середовищах з глибоко вкоріненими патріархальними нормами (Khraban, 2022; Hegarty & Buechel, 2006). Аналогічним чином, описання нерівності, як правило, фокусуються на приниженій, а не на благополучній групі (Lowery et al., 2007). Отже, у метафорах під час описання гендерної нерівності основна

увага приділяється жінкам (Bruckmüller & Braun, 2020). У контексті наукового дослідження лінгвістичного маркування гендерної нерівності дослідники вказують, що перетворення жіночої групи на об'єкт порівняння і тим самим кодування її як такої, що відхиляється від референтної (нормативної) групи чоловіків, може негативно впливати на членів ненормативних груп (Bruckmüller, 2013). Більше того, оскільки нормативність взаємопов'язана зі статусом і владою (Simon & Oakes, 2006), постійне представлення чоловіків як референтної групи може призвести до того, що ця група буде здаватися впливовішою і вищою за статусом, що сприяє узаконенню гендерної нерівності (Bruckmüller & Abele, 2020). Однак, оскільки в гендерних метафорах жінки посідають особливе місце, слід очікувати, що дослідження, які спрямовані на вивчення цих метафор, стимулюватимуть збільшення кількості заходів, орієнтованих на жінок (наприклад, спеціальних тренінгів, програм наставництва, форумів, відкритих дискусій та інших).

Мета цієї статті – надати уявлення про метафори, що використовуються для пояснення гендерної нерівності в організаційному контексті з акцентом на жінок.

Матеріали і методи. Оскільки більшість метафор містять у собі оцінку, вони наділені ідеологічним компонентом, який відображає упереджене ставлення окремо взятої спільноти до інших груп людей, звичаїв, ситуацій і подій (Imani, 2022). Головний постулат, на якому базується концептуальна метафорична теорія, стверджує, що метафори відіграють важливу роль у культивуванні та посиленні ідеологій «шляхом конструювання соціальної та політичної реальності» (Lakoff & Johnson, 1980). Тому у цьому дослідженні було використано критичний метафоричний аналіз (Imani, 2022), який дає змогу використати інструменти когнітивної лінгвістики та критичного дискурс-аналізу для вивчення метафор як когнітивних інструментів, що здатні виявити несвідомі та автоматичні зв'язки між різними системами понять.

Дане дослідження проводилося у травні 2024 року і ґрунтувалося на статтях наукового характеру, що були відібрані на порталі Academia.edu, яка є однією з масштабних профільних соціальних мереж для співпраці науковців з усього світу. Для пошуку статей щодо метафор, що спрямовані на пояснення гендерної нерівності, використовували різні комбінації ключових слів: скляна стеля, королева бджіл, липка підлога, скляний ескалатор, тощо. Пошук здійснювався в межах назви, анотації та ключових слів.

Результати і дискусії. Метафора «скляна стеля» (англ. *Glass Ceiling*) використовується для позначення бар'єрів, з якими стикаються жінки, які намагаються піднятися кар'єрними сходами. Метафора використовується в будь-якій сфері, де жінкам не дають можливості досягти вищих управлінських позицій. На початку свого виникнення метафора «скляна стеля» фокусувалася на різновиді нерівності на рівні вищого/старшого керівництва, припускаючи, що на цьому етапі кар'єрного зростання «скляна стеля» трапляється частіше, ніж на рівні середньої та нижчої ланки, тобто перешкоди стають дедалі більш відчутними в міру наближення до вершини ієрархії (Babic & Hansez, 2021). Згодом дефініція «скляної стелі» розширилася і стала визначати також бар'єри, з якими стикаються не лише жінки, а й представники меншин обох статей. Ці бар'єри можуть проявлятися в різних формах, у тому числі й у нерівній оплаті праці, обмеженому доступі до кар'єрного зростання та упередженому ставленні під час ухвалення рішень щодо найму та підвищення, незважаючи на рівень освіти, досвіду та навичок. Цю упередженість важко помітити, оскільки чинна політика рівних можливостей забороняє відкриту дискримінацію цих груп населення, а вкорінені гендерні стереотипи, що проявляються в практиках, діях, фактах, процедурах або установках, часто не піддаються прямому спостереженню. Незважаючи на значний прогрес, досягнутий останніми десятиліттями в сприянні гендерній рівності, глибоко вкорінені стереотипи і неявні упередження продовжують впливати на рішення щодо найму і просування по службових сходах співробітників відповідно до традиційних норм лідерства і влади. Л. Карлі та А. Іглі (2016) зазначають, що наразі метафора «скляна стеля» стає некоректною. По-перше, вона описує єдиний абсолютний бар'єр на певному високому організаційному рівні. Той факт, що серед керівників вищої ланки і топ-менеджерів є жінки, заперечує це твердження. Водночас метафора натякає на те, що жінки та чоловіки мають рівний доступ до посад початкового та середнього рівня, що важко узгоджується з доказами щодо гендерної дискримінації на різних рівнях організаційної ієрархії (Eagly & Carli, 2007) – жінки зіштовхуються з гендерною дискримінацією не лише тоді, коли вони досягають завершального етапу кар'єри, а й на інших щаблях кар'єрних сходів (Carli & Eagly, 2016; Grangeiro, Silva & Esnard, 2022; Kräft, 2022).

Близькою за змістом до метафори «скляна стеля» є метафора «липка підлога» (англ. *Sticky Floor*). Обидві ці метафори фіксують різнома-

нітні перешкоди, з якими стикаються жінки, піднімаючись кар'єрними сходами. Проте, кожна з них стосується різних рівнів організаційної ієрархії (Carli & Eagly, 2016). Метафора «скляна стеля» використовується для позначення штучного несправедливого бар'єру, що не дає змоги просуватися кар'єрними сходами жінкам, які вже досягли успіху і займають міцні позиції в керівництві середньої та вищої ланки. Метафора «липка підлога» фіксує конфлікт між роботою і сім'єю. Жінкам буває не просто робити вибір між сім'єю і кар'єрою, їм часто доводиться балансувати між вимогами, що висуваються до посади або робочого місця, і домашніми обов'язками. Покладання всіх обов'язків у сімейних стосунках, шлюб і сім'я на плечі жінки призводить до ситуації, коли жінка мусить перерозподіляти свої фізичні та моральні сили на користь сім'ї (Khraban & Silko, 2021). Відчуття фізичної та моральної втоми діє на жінок як липка підлога, яка утримує їх на низькооплачуваних і малоперспективних позиціях у нижньому ярусі організаційної ієрархії. З «липкою підлогою» часто асоціюються жінки, які обіймають посади канцелярських та адміністративних помічників, працівників соціальної служби, дитячих установ, сфери обслуговування тощо (Shabsough, Semerci, & Ergeneli, 2021; Puspitasari & Putry, 2023).

Для відображення досвіду жінок на всіх рівнях організаційної ієрархії було запропоновано альтернативні метафори, зокрема «лабіринт» (англ. *Labyrinth*) (Eagly & Carli, 2007). Метафора «лабіринт» припускає, що на шляху до кар'єрної вершини жінок підстерігає не єдиний бар'єр, який знаходиться перед кінцевою метою і робить її недосяжною. Метафора «лабіринт» вказує, що перешкоди є переборними, мета є реальною, але на шляху до неї існує велика кількість поворотів, труднощів і глухих кутів (Carli & Eagly, 2016).

Метафора «скляна стеля» сприяла появі цілої низки аналогічних метафор, що описують проблеми, з якими стикаються жінки на робочому місці, наприклад, «скляний обрив» (англ. *Glass Cliff*) і «скляний ескалатор» (англ. *Glass Escalator*). Метафора «скляний обрив» описує гендерну нерівність, з якою стикаються жінки, які вже подолали скляну стелю і призначені на хоча й престижні керівні посади, але мають високий ступінь очікуваної невдачі в діяльності. Така ймовірність невдачі спостерігається під час переживання організаціями кризових ситуацій (Carli, 2018). Попри те, що результативність роботи організації мала негативну динаміку ще до призначення жінки на керівну посаду, відсутність успіху в подоланні

кризи або недостатньо швидкий успіх часто пояснюється особистими якостями, а не обставинами, за яких жінка посіла цю посаду (Timmer & Woo, 2023). Причина такої ситуації корениться в гендерних стереотипах та упередженнях, які знецінюють лідерські здібності жінок порівняно з чоловічими, навіть за умови, що не існує жодних доказів, які б підтверджували ці переконання. Гендерні стереотипи та упередження є причиною й іншої ситуації, відображеної в метафорі «скляний ескалатор». У гендерних дослідженнях цю метафору використовують для опису тенденції встановлення пріоритету чоловіків під час призначення на керівні посади в колективах із чисельною більшістю жінок (Timmer & Woo, 2023; Kräft, 2022). С. Алегрія (2019) вважає, що при співвіднесенні метафори «скляний ескалатор» і процесу просування жінок кар'єрними сходами буде правильнішим використовувати метафору «скляна табуретка» (англ. *Glass Stool*), бо ці просування часто є незначними – «скоріше сходиною табуретки, ніж ескалатора» (Alegria, S. (2019) на шляху до позиції керівника середньої ланки без перспектив дорости до рівня топ-менеджера. Такі підвищення можна спостерігати під час переведення жінок з технічних позицій на бізнес та управлінські, метою чого є звільнити інженерні команди від необхідності рівноцінного залучення жінок до всіх заходів (Alegria, 2019).

Метафора «королева-бджола» (англ. *Queen Bee*) вживається по відношенню до жінок, які доростають до керівних позицій у колективах із чисельною більшістю чоловіків, але в процесі кар'єрного зростання вони фізично і психологічно дистанціюються від інших жінок (Derks, Van Laar, & Ellemers, 2016). Асимілюючись у патріархальній культурі, королева-бджола демонструє деструктивну поведінку, що проявляється в демонстрації контролю та сили, використанні маніпулятивних прийомів, створенні бар'єрів, спрямованих на гальмування або недопущення кар'єрного зростання колег-жінок, відмові від співробітництва, образах та приниженнях підлеглих (Elizabeth et al., 2023; Tchindebet et al., 2024). Дослідники встановили такі параметри феномена королеви-бджоли: наділення себе характеристиками, які традиційно приписують чоловікам; переваги керівництва, що орієнтоване на задачу, а не на взаємовідносини; сильна прихильність кар'єрі та готовність жертвувати заради кар'єри; терпимо-прихильне ставлення до гендерної дискримінації в організації; прихильність до меритократичного дискурсу; низька підтримка політики досягнення гендерного паритету в організації. На думку А. Собчак

(2018), феномен «королева-бджола» є наслідком гендерної дискримінації, з якою жінки стикаються на роботі. Дослідниця стверджує, що 1) поведінка «королеви-бджоли» – це реакція на дискримінацію та загрозу соціальній ідентичності, якої жінки можуть зазнавати в маскулінному середовищі, та 2) поведінка «королеви-бджоли» – це не типово жіноча реакція, а складова загальної реакції дистанціювання від власної групи, яка є характерною і для інших маргіналізованих груп.

Метафора «мамина колія» (англ. *Mommy Track*) відображає конфлікт між роботою і сім'єю, за якого жінки змушені обирати нелінійний кар'єрний шлях. Від матерів часто очікують, що вони візьмуть на себе обов'язки з догляду за дитиною і не працюватимуть протягом кількох років, або будуть зайняті частково. Коли жінки змушені перерозподіляти свої моральні та фізичні сили на користь сім'ї, лінійна траєкторія кар'єри змінюється. Материнство знижує шанси на просування кар'єрними сходами і на можливість підвищення до керівної посади. Саме тому багато жінок вважають за краще відкласти материнство до тих пір, поки вони не реалізуються у своїй професійній діяльності (Aroga & Kumari, 2022).

Метафора «ефект Матильди» (англ. *Matilda Effect*) відображає існування сексистських упереджень у науковому середовищі, коли, незважаючи на зниження рівня відкритої дискримінації жінок, їхні досягнення, як і раніше, сприймають як менш важливі або цінні, ніж досягнення чоловіків. Це проявляється в тому, що дослідження жінок цитуються рідше, ніж дослідження чоловіків, і що жінки отримують менше кредитів за співавторство, коли пишуть разом із колегами-чоловіками (Lincoln et al., 2012). Жінки-професорки також частіше, ніж чоловіки, залучаються до наставництва та участі в комітетах, що залишає їм менше часу на підготовку заявок на гранти, дослідження та презентації на конференціях, які допомагають науковцям отримати статус професора (Todoran, 2023). А. Лінкольн з колегами (Lincoln et al., 2012) зазначають, що наука стратифікована, у ній існує нерівномірний розподіл дослідницьких потужностей і винагород між науковцями. Нагороди та премії, які мають вирішальне значення для формування траєкторії наукової кар'єри, відіграють певну роль у цьому розшаруванні, коли вони диференційовано підвищують статус науковців, які вже мають репутацію. Всупереч теорії позаособистісного характеру наукового знання Р. Мертона, на практиці чимало фактів свідчать про те, що наукові зусилля і досягнення жінок не отримують такого ж визнання, як у чоловіків. На

основі проведеного аналізу дослідники стверджують, що, хоча за останні два десятиліття кількість жінок, які отримують професійні нагороди і премії, збільшилася, чоловіки, як і раніше, отримують більше нагород за наукові дослідження, ніж очікувалося на підставі їхньої представленості в пулі номінантів (Todoran, 2023). Отримані результати підтверджують потужний вплив неявних упереджень у науковому середовищі та проливають світло на зв'язок зовнішніх соціальних чинників із науковою кар'єрою жінок.

Ще однією метафорою, яка відображає гендерну нерівність у науковому середовищі, є «принцип ножиць» (англ. *Scissors Effect*). Метафора розкритих ножиць відображає поступове зниження представленості жінок на послідовних етапах наукової та академічної кар'єри. Жінки вступають на цей шлях із таким самим потенціалом, як і чоловіки, однак вони часто стикаються із системними, культурними та суспільними бар'єрами, які сприяють їхній недопредставленості, зокрема й на керівних посадах (Joyce et al., 2024; Khraban & Vygivska, 2024). Стереотипні уявлення про те, що жінка обов'язково має бути гарною матір'ю, дружиною та господинею, змушує жінок цінувати цю роль більше, ніж особисту кар'єру, і є однією з причин витоку жінок зі сфери науки, технологій, інженерії та математики (STEM) упродовж усього їхнього навчання та кар'єри.

Ситуацію, в якій опинилися багато організацій у зв'язку з витоком кваліфікованих жіночих кадрів, відтворює метафора «дірваний трубопровід» (англ. *Leaky Pipeline*). К. Олрогге з колегами (Ollrogge, Roswag, & Hannover, 2022) вказують на існування незаперечних доказів того, що після досягнення середнього рівня кар'єри (рівня менеджера/старшого менеджера) жінки вибувають з кадрового резерву за власним бажанням у два-три рази швидше, ніж чоловіки. Цей витік стає ще більш очевидним при вивченні рівня представленості жінок на керівних посадах. Хоча виміряти цей показник складно через відсутність єдиних визначень, поточні оцінки кількості жінок на керівних посадах показують, що частка жінок на таких посадах дуже мала (Ollrogge, Roswag, & Hannover, 2022). Метафора «дірваний трубопровід» підкреслює лінійне просування через низку ступінчастих позицій в академічних колах, при цьому на кожному критичному етапі відбувається втрата жіночих талантів (Etzkowitz & Ranga, 2011). Однак, ця метафора абсолютно непрозора щодо того, що відбувається з жінками-вченими, які залишають науку, і куди вони потрапляють; їх скоріше вважають «втраченими для науки».

Х. Ецковіц та М. Ранга (2011) вважають, що метафора «шухляда фокусника» (англ. *Vanish Box*) є змістовнішою, оскільки «йдеться не про втрату, а про повернення жінок-науковиць в альтернативний контекст, у якому їхню цінність можна реалізувати й, можливо, використати ще більшою мірою, ніж у первісному контексті, у якому вони стали непотрібними» (Etzkowitz & Ranga, 2011). Нові професії, що виникають на стику науки та економіки, пропонують альтернативний варіант для жінок-науковиць, які залишають академічні кола, забезпечуючи не лише нові кар'єрні шляхи, а й сприятливіші умови праці, порівняно з академічною наукою та промисловими дослідженнями. Метафора «шухляда фокусника» передбачає вибір жінками-вченими складного поєднання лінійних і нелінійних кар'єрних траєкторій. У метафорі «шухляда фокусника» «відтік мізків» розглядається не як невдача, а як перехідний етап на шляху до гендерної рівності «через створення нових кар'єрних можливостей у потенційно гендерно нейтральних галузях у періоди соціальних змін, коли з'являються нові професії та спеціальності, які потребують науково-технічних знань і які поглинають незадіяних або недостатньо задіяних жінок» (Etzkowitz & Ranga, 2011).

Висновки. Метафори гендерної нерівності фіксують проблематичні аспекти просування жінок кар'єрними сходами. При цьому основною характеристикою метафор гендерної нерівності є фемінізація (спрямованість на досвід жінок),

тоді як розуміння гендерної нерівності через призму маскуліності залишається поза увагою. Такі параметри метафор, як акцентування уваги на негативному боці нерівності (вразливість однієї соціальної групи), дає змогу припустити, що прагматичною функцією метафор гендерної нерівності є спонукання до дії щодо зміни становища жінок. Такого ефекту неможливо було б досягти при акцентуванні уваги на наданні суспільством привілеїв для кар'єрного зростання представників іншої соціальної групи (чоловіків). З іншого боку, фокусування уваги винятково на жінках призводить до ситуації, коли домінуючою концепцією гендерної нерівності стають особисті проблеми жінок, а не системні проблеми, як-от, наприклад, гендерна культура, зорієнтована на чоловіків, особливо на тих, котрі посідають владні позиції, гендерна стратифікація, фундаментальні принципи та права у сфері праці та інші. Таким чином, метафори гендерної нерівності стимулюють реалізацію заходів, спрямованих на допомогу або зміну становища жінок, а не на системні зміни.

Перспективою подальших досліджень є розроблення практичних рекомендацій з вибору оптимальної методології дослідження, що має вирішальне значення для успіху будь-якого дослідницького проекту. Розуміння різних типів доступних методів дослідження, а також їхніх сильних і слабких сторін є вкрай важливим для прийняття обґрунтованого рішення щодо вивчення певного феномену або явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Acker J. From Glass Ceiling to Inequality Regimes. *Sociologie du Travail*. 2009. No. 51. P. 199–217. DOI: 10.1016/j.soctra.2009.03.004
2. Alegria S. Escalator or Step Stool? Gendered Labor and Token Processes in Tech Work. *Gender & Society*. 2019. No. 33, Iss. 5. P. 722–745. DOI: 10.1177/0891243219835737
3. Arora S., Kumari N. Diverging Women on the Mommy Track to the Career Track. *Journal of International Women's Studies*. 2022. No. 23, Iss. 5. P. 142–154.
4. Babic A., Hansez I. The Glass Ceiling for Women Managers: Antecedents and Consequences for Work-Family Interface and Well-Being at Work. *Frontiers in Psychology*. 2021. No. 12. 618250. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.618250
5. Bruckmüller S. Singled out as “the effect to be explained”: Implications for collective self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2013. No. 39, Iss. 2. P. 237–249. DOI: 10.1177/0146167212471686
6. Bruckmüller S., Braun M. One Group's Advantage or Another Group's Disadvantage? How Comparative Framing Shapes Explanations of, and Reactions to, Workplace Gender Inequality. *Journal of Language and Social Psychology*. 2020. No. 39, Iss. 4. P. 457–475. DOI: 10.1177/0261927X20932631
7. Bruckmüller S., Braun M. One Group's Advantage or Another Group's Disadvantage? How Comparative Framing Shapes Explanations of, and Reactions to, Workplace Gender Inequality. *Journal of Language and Social Psychology*. 2020. No. 39, Iss. 4. P. 457–475. DOI: 10.1177/0261927X20932631
8. Carli L. L. Women, power, and the career labyrinth. *APA Handbook of the psychology of women* / eds. C. B. Travis, J. W. White. American Psychological Association, Washington, D.C., 2018. P. 349–265. DOI: 10.1037/0000060-019
9. Carli L. L., Eagly A. H. Women face a labyrinth: an examination of metaphors for women leaders. *Gender in Management*. 2016. No. 31, Iss. 8. P. 514–527. DOI: 10.1108/GM-02-2015-0007
10. Derks B., Van Laar C., Ellemers N. The queen bee phenomenon: Why women leaders distance themselves from junior women. *The Leadership Quarterly*. 2016. No. 27, Iss. 3. P. 456–469. DOI: 10.1016/j.leaqua.2015.12.007
11. Eagly A. H., Carli L. L. Women and the Labyrinth of Leadership. *Harvard Business Review*. 2007. No. 85. P. 63–71. DOI: 10.1108/hrmid.2008.04416aad.004

12. Elizabeth M. Z., Ahimsa Putra H. S., Sholihan, Arikhah. Queen-bee phenomenon: Barriers to women's participation in politics. *Cogent Social Sciences*. 2023. No. 9, Iss. 2. DOI: 10.1080/23311886.2023.2266896
13. Etzkowitz H., Ranga M. Gender Dynamics in Science and Technology: From the “Leaky Pipeline” to the “Vanish Box”. *Brussels Economic Review / ULB – Universite Libre de Bruxelles*. 2011. No. 54, Iss. 2–3. P. 131–147.
14. Figueroa B. E., Dabetić V., Yuste R. P., Saacidzadeh Z. Gender and Structural Inequalities from a Socio-Legal Perspective. *Gender-Competent Legal Education / eds. D. Vujadinović, M. Fröhlich, T. Giegerich*. Springer Springer, Cham: Textbooks in Law, 2023. P. 95–142. DOI: 10.1007/978-3-031-14360-1_4
15. Glucksberg S. The psycholinguistics of metaphor. *Trends in Cognitive Sciences*. 2003. No. 7, Iss. 2. 92–96. DOI: 10.1016/S1364-6613(02)00040-2
16. Grangeiro R. R., Silva L. E. N., Esnard C. I broke the glass ceiling, now what? Overview of metaphors to explain gender inequality in organizations. *International Journal of Organizational Analysis*. 2022. No. 30, Iss. 6. P. 1523–1532. DOI: 10.1108/IJOA-07-2020-2281
17. Hegarty P., Bruckmüller S. Asymmetric explanations of group differences: Experimental evidence of Foucault's disciplinary power. *Social and Personality Psychology Compass*. 2013. No. 7, Iss. 3. P. 176–186. DOI: 10.1111/spc3.12017
18. Hegarty P., Buechel C. Androcentric reporting of gender differences in APA journals: 1965–2004. *Review of General Psychology*. 2006. No. 10, Iss. 4. P. 377–389. DOI: 10.1037/1089-2680.10.4.377
19. Imani A. Critical Metaphor Analysis: A Systematic Step-by-step Guideline. *LSP International Journal*. 2022. No. 9, Iss. 1. P. 1–15. DOI: 10.11113/lspi.v9.17975
20. Jennifer D. Timmer, David S. Woo. Precarious Positions: Glass Ceilings, Glass Escalators, and Glass Cliffs in the Superintendency. *Frontiers in Education*. 2023. No. 8. DOI: 10.3389/educ.2023.1199756
21. Joyce J. A., Masina S., Michalik L., Pot C., Sempoux C., & Amati F. Closing the scissor-shaped curve: Strategies to promote gender equality in academia. *Cell*. 2024. No. 18, Iss. 6. P. 1335–1342. DOI: 10.1016/j.cell.2024.01.050
22. Khraban T., Silko O. Psycholinguistics Approach to Study of Female Stereotypes in the Armed Forces of Ukraine. *American Journal of Applied Psychology*. 2021. No. 10, Iss. 2. P. 40–48. DOI: 10.11648/j.ajap.20211002.12
23. Khraban T. A psycholinguistic study of the correlation between military organization from masculine to gender-neutral. *Scientific Journal of Polonia University*. 2022. No. 51, Iss. 2. P. 239–248. DOI: 10.23856/5128
24. Khraban T., Vygivska O. Towards gender equality: women's leadership in higher education. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2024. No. 2, Iss. 59. P. 29–34. DOI: 10.15587/2519-4984.2024.303271
25. Kräf C. Equal pay behind the “Glass Door”? The gender gap in upper management in a male-dominated industry. *Gender, Work & Organization*. 2022. No. 29, Iss. 6. P. 1910–1926. DOI: 10.1111/gwao.12890
26. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980. 193 p.
27. Lincoln A. E., Pincus S., Koster J. B., Leboy P. S. The Matilda Effect in science: Awards and prizes in the US, 1990s and 2000s. *Social Studies of Science*. 2012. No. 42, Iss. 2. P. 307–320.
28. Lowery B. S., Knowles E. D., Unzueta M. M. Framing inequity safely: Whites' motivated perceptions of racial privilege. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2007. No. 33, Iss. 9. P. 1237–1250. DOI: 10.1177/0146167207303016
29. Ollrogge K., Roswag M., Hannover B. What makes the pipeline leak? Women's gender-based rejection sensitivity and men's hostile sexism as predictors of expectations of success for their own and the respective other gender group. *Frontiers in psychology*. 2022. No. 13. 800120. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.800120
30. Puspitasari A., Putry M. The sticky floor phenomenon a literature review. *Enrichment. Journal of Management*. 2023. No. 13, Iss. 3. P. 1813–1821. DOI: 10.35335/enrichment.v13i3.1447
31. Shabsough T., Semerci A. B., Ergeneli A. Women's entrepreneurial intention: The role of sticky floor perception and social networking. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*. 2021. No. 22, Iss. 1. P. 45–55. DOI: 10.1177/1465750320927356
32. Simon B., Oakes P. Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations*. 2006. No. 59, Iss. 1. P. 105–139. DOI: 10.1177/0018726706062760
33. Srivastava N., Nalawade R. Glass Ceiling to Sticky Floor: Analogies of Women Leadership. *International Journal of Professional Business Review*. 2023. No. 8, Iss. 4. e01300. DOI: 10.26668/businessreview/2023.v8i4.1300
34. Starnarski C. S., Son Hing L. S. Gender inequalities in the workplace: the effects of organizational structures, processes, practices, and decision makers' sexism. *Frontiers in psychology*. 2015. No. 6. 1400. DOI: 10.3389/fpsyg.2015.01400
35. Tchindebet J. L., Sanfilippo J. H., Johnson T. D., Longman K. A. Dispelling the Myth of the “Queen Bee Syndrome”: Assessing Women's Professional Relationships with Women in Christian Higher Education. *Christian Higher Education*. 2024. No. 23, Iss. 1–2. P. 90–114. DOI: 10.1080/15363759.2024.2304357
36. Todoran S. G. The contribution of formal and informal mentorship to faculty productivity: Views of faculty in public affairs programs. *Journal of Public Affairs Education*. 2023. No. 29, Iss. 4. P. 404–420. DOI: 10.1080/15236803.2023.2220096
37. Weiner B., Osborne D., Rudolph U. An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*. 2011. No. 15, Iss. 2. P. 199–213. DOI: 10.1177/1088868310387615
38. Weiner B., Osborne D., Rudolph U. An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*. 2011. No. 15, Iss. 2. P. 199–213. DOI: 10.1177/1088868310387615
39. Zhu N., Chang L. Evolved but Not Fixed: A Life History Account of Gender Roles and Gender Inequality. *Frontiers in Psychology*. 2019. No. 10. 1709. DOI: 10.3389/fpsyg.2019.01709

REFERENCES

1. Acker, J. (2009). From Glass Ceiling to Inequality Regimes. *Sociologie du Travail*, 51, 199–217. <https://doi.org/10.1016/j.soctra.2009.03.004>
2. Alegria, S. (2019). Escalator or Step Stool? Gendered Labor and Token Processes in Tech Work. *Gender & Society*, 33(5), 722–745. <https://doi.org/10.1177/0891243219835737>
3. Arora, S. and Kumari, N. (2022). Diverging Women on the Mommy Track to the Career Track. *Journal of International Women's Studies*, 23(5), 142–154.
4. Babic, A., & Hansez, I. (2021). The Glass Ceiling for Women Managers: Antecedents and Consequences for Work-Family Interface and Well-Being at Work. *Frontiers in Psychology*, 12, 618250. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.618250>
5. Bruckmüller, S. (2013). Singled out as “the effect to be explained”: Implications for collective self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 39(2), 237–249. <https://doi.org/10.1177/0146167212471686>
6. Bruckmüller, S., Braun, M. (2020). One Group's Advantage or Another Group's Disadvantage? How Comparative Framing Shapes Explanations of, and Reactions to, Workplace Gender Inequality. *Journal of Language and Social Psychology*, 39(4), 457–475. <https://doi.org/10.1177/0261927X20932631>
7. Carli, L. L. (2018). Women, power, and the career labyrinth. In: C. B. Travis, J. W. White (Eds.) *APA Handbook of the psychology of women*, 2 (pp. 349–265). American Psychological Association, Washington, D.C. <https://doi.org/10.1037/0000060-019>
8. Carli, L. L., & Eagly, A. H. (2016). Women face a labyrinth: an examination of metaphors for women leaders. *Gender in Management*, 31(8), 514–527. <https://doi.org/10.1108/GM-02-2015-0007>
9. Derks, B., Van Laar, C., & Ellemers, N. (2016). The queen bee phenomenon: Why women leaders distance themselves from junior women. *The Leadership Quarterly*, 27(3), 456–469. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2015.12.007>
10. Eagly, A.H., Carli, L.L. (2007). Women and the Labyrinth of Leadership. *Harvard Business Review*, 85, 63–71. <https://doi.org/10.1108/hrmid.2008.04416aad.004>
11. Elizabeth, M. Z., Ahimsa Putra, H. S., Sholihan, & Arikhah. (2023). Queen-bee phenomenon: Barriers to women's participation in politics. *Cogent Social Sciences*, 9(2). <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2266896>
12. Etzkowitz, H. & Ranga, M. (2011). Gender Dynamics in Science and Technology: From the “Leaky Pipeline” to the “Vanish Box”. *Brussels Economic Review / ULB – Université Libre de Bruxelles*, 54(2-3), 131-147.
13. Figueroa, B., E., Dabetić, V., Yuste, R.P., Saeidzadeh, Z. (2023). Gender and Structural Inequalities from a Socio-Legal Perspective. In: D. Vujanović, M. Fröhlich, T. Giegerich (Eds.) *Gender-Competent Legal Education* (pp. 95–142). Springer Textbooks in Law. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-14360-1_4
14. Glucksberg, S. (2003). The psycholinguistics of metaphor. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(2), 92–96. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(02)00040-2)
15. Grangeiro, R. R., Silva, L. E. N., Esnard, C. (2022). I broke the glass ceiling, now what? Overview of metaphors to explain gender inequality in organizations. *International Journal of Organizational Analysis*, 30(6), 1523-1532. <https://doi.org/10.1108/IJOA-07-2020-2281>
16. Hegarty, P., Bruckmüller, S. (2013). Asymmetric explanations of group differences: Experimental evidence of Foucault's disciplinary power. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(3), 176–186. <https://doi.org/10.1111/spc3.12017>
17. Hegarty, P., Buechel, C. (2006). Androcentric reporting of gender differences in APA journals: 1965-2004. *Review of General Psychology*, 10(4), 377–389. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.10.4.377>
18. Imani, A. (2022). Critical Metaphor Analysis: A Systematic Step-by-step Guideline. *LSP International Journal*, 9(1), 1–15. <https://doi.org/10.11113/lspi.v9.17975>
19. Timmer, J. D. & Woo, D. S. (2023). Precarious Positions: Glass Ceilings, Glass Escalators, and Glass Cliffs in the Superintendency. *Frontiers in Education*, 8. <https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1199756>
20. Joyce, J. A., Masina, S., Michalik, L., Pot, C., Sempoux, C., & Amati, F. (2024). Closing the scissor-shaped curve: Strategies to promote gender equality in academia. *Cell*, 187(6), 1335–1342. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2024.01.050>
21. Khraban, T., Silko, O. (2021). Psycholinguistics Approach to Study of Female Stereotypes in the Armed Forces of Ukraine. *American Journal of Applied Psychology*, 10(2), 40–48. <https://doi.org/10.11648/j.ajap.20211002.12>
22. Khraban, T. (2022). A psycholinguistic study of the correlation between military organization from masculine to gender-neutral. *Scientific Journal of Polonia University*, 51(2), 239–248. <https://doi.org/10.23856/5128>
23. Khraban, T., Vygivska, O. (2024). Towards gender equality: women's leadership in higher education. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 2(59), 29–34. <https://doi.org/http://doi.org/10.15587/2519-4984.2024.303271>
24. Kräft, C. (2022). Equal pay behind the “Glass Door”? The gender gap in upper management in a male-dominated industry. *Gender, Work & Organization*, 29(6), 1910–1926. <https://doi.org/10.1111/gwao.12890>
25. Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
26. Lincoln, A. E., Pincus, S., Koster, J. B., & Leboy, P. S. (2012). The Matilda Effect in science: Awards and prizes in the US, 1990s and 2000s. *Social Studies of Science*, 42(2), 307–320. <http://www.jstor.org/stable/23210211>
27. Lowery, B. S., Knowles, E. D., Unzueta, M. M. (2007). Framing inequity safely: Whites' motivated perceptions of racial privilege. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(9), 1237–1250. <https://doi.org/10.1177/0146167207303016>
28. Ollrogge, K., Roswag, M., & Hannover, B. (2022). What makes the pipeline leak? Women's gender-based rejection sensitivity and men's hostile sexism as predictors of expectations of success for their own and the respective other gender group. *Frontiers in psychology*, 13, 800120. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.800120>

-
29. Puspitasari, A., & Putry, M. (2023). The sticky floor phenomenon a literature review. *Enrichment: Journal of Management*, 13(3), 1813–1821. <https://doi.org/10.35335/enrichment.v13i3.1447>
30. Shabsough, T., Semerci, A. B., & Ergeneli, A. (2021). Women's entrepreneurial intention: The role of sticky floor perception and social networking. *The International Journal of Entrepreneurship and Innovation*, 22(1), 45–55. <https://doi.org/10.1177/1465750320927356>
31. Simon, B., Oakes, P. (2006). Beyond dependence: An identity approach to social power and domination. *Human Relations*, 59(1), 105–139. <https://doi.org/10.1177/0018726706062760>
32. Srivastava, N., & Nalawade, R. (2023). Glass Ceiling to Sticky Floor: Analogies of Women Leadership. *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), e01300. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1300>
33. Starnowski, C. S., & Son Hing, L. S. (2015). Gender inequalities in the workplace: the effects of organizational structures, processes, practices, and decision makers' sexism. *Frontiers in psychology*, 6, 1400. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01400>
34. Tchindebet, J. L., Sanfilippo, J. H., Johnson, T. D., & Longman, K. A. (2024). Dispelling the Myth of the “Queen Bee Syndrome”: Assessing Women's Professional Relationships with Women in Christian Higher Education. *Christian Higher Education*, 23(1–2), 90–114. <https://doi.org/10.1080/15363759.2024.2304357>
35. Todoran, S. G. (2023). The contribution of formal and informal mentorship to faculty productivity: Views of faculty in public affairs programs. *Journal of Public Affairs Education*, 29(4), 404–420. <https://doi.org/10.1080/15236803.2023.2220096>
36. Weiner, B., Osborne, D., Rudolph, U. (2011). An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 199–213. <https://doi.org/10.1177/1088868310387615>
37. Weiner, B., Osborne, D., Rudolph, U. (2011). An attributional analysis of reactions to poverty: The political ideology of the giver and the perceived morality of the receiver. *Personality and Social Psychology Review*, 15(2), 199–213. <https://doi.org/10.1177/1088868310387615>
38. Zhu N., & Chang L. (2019) Evolved but Not Fixed: A Life History Account of Gender Roles and Gender Inequality. *Frontiers in Psychology*, 10, 1709. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01709>

Назарій ЮРЧИШИН,

orcid.org/0000-0003-3027-0127

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) nazaryour@ukr.net

ЗЕНОН КОССАК ЯК ПУБЛІЦИСТ ТА ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

*Метою дослідження є зібрати і систематизувати публіцистичну спадщину З. Коссака, з'ясувати фактори, які впливали на формування світогляду проаналізувати політичні та ідеологічні погляди. **Методологічну основу** дослідження складають загальнонаукові методи аналізу і синтезу, узагальнення та класифікації. З спеціальних методів використано хронологічний, і метод періодизації. Дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності й історизму. **Новизна статті** полягає у спробі дати узагальнюючу характеристику теоретико-ідеологічним поглядам видатного діяча українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. З. Коссака. Визначено фактори, які впливали на формування його світогляду. Зібрано і систематизовано відомі й нововиявлені публіцистичні статті З. Коссака на ідеологічну тематику. **Висновки.** З'ясовано, що досі немає спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. На становлення особистості З. Коссака впливали пережиті в дитячі роки смерть батька, події Першої світової війни (1914–1918) й період відродження української державності 1918–1919 рр. Важливу роль у формуванні світогляду З. Коссака відіграли патріотичні впливи в родині і гімназійному оточенні, дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків. З. Коссака мав хорошу теоретичну підготовку, виступав з доповідями на політико-ідеологічних темах. Швидко став одним із провідних ідеологів українського націоналізму свого часу. Одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Виступав за активні дії і був прихильником силових методів національно-визвольної боротьби. Художні твори З. Коссака почав писати у 1917 р., однак вони не збереглися. У публіцистичній діяльності виділяються два етапи піднесення: 1931 р. і 1937 р. Не переставав писати ідеологічних праць навіть перебуваючи в ув'язненні. Ранні тексти З. Коссака більш радикальні і прагматичні, пізніші – більш виважені й сповнені ідеалістичного пафосу. Помітний вплив на погляди З. Коссака мали праці Д. Донцова.*

Ключові слова: український націоналізм, національно-визвольний рух, ідеологія, публіцистика, преса, ОУН.

Nazarii YURCHYSHYN,

orcid.org/0000-0003-3027-0127

Graduate student at the Department of World History and Special Historical Disciplines
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) nazaryour@ukr.net

ZENON KOSSAK AS A PUBLICIST AND IDEOLOGIST OF UKRAINIAN NATIONALISM

*The purpose of the research is to collect and systematize the journalistic heritage of Z. Kossak, to find out the factors that influenced the formation of the worldview, to analyze political and ideological views. **The methodological basis** of the study consists of general scientific methods of analysis and synthesis, generalization and classification. Of the special scientific methods, chronological and periodization methods were used. The research is based on the principles of objectivity and historicism. **The novelty of the article** consists in an attempt to give a generalized description of the theoretical and ideological views of a prominent figure of the Ukrainian national liberation movement of the first half of the 20th century. Z. Kossak. The factors that influenced the formation of his worldview are determined. Z. Kossak's well-known and newly discovered journalistic articles on ideological topics have been collected and systematized. **Conclusions.** It was found that there are still no special works dedicated to the research of Z. Kossak's journalistic heritage and ideological views. The formation of Z. Kossak's personality was influenced by the death of his father, the events of the First World War (1914–1918) and the revival of Ukrainian statehood in 1918–1919. An important role in the formation of Z. Kossak's worldview was played by patriotic influences in the family and high school environment discussions with representatives of various ideological trends. Z. Kossak had a good theoretical training, gave speeches on political and ideological topics. He quickly became one of the leading ideologues of Ukrainian nationalism of his time. He was one of the first among nationalist figures to understand the importance of social issues and the role of the working class for the Ukrainian national liberation movement. He advocated active actions and was a supporter of forceful methods of the national liberation struggle. Z. Kossak began to write works of art in 1917, but they have not survived. Two stages of rise are distinguished in his journalistic activity: 1931 and 1937. He did not stop writing ideological works even while in prison. Z. Kossak's early texts are more radical and pragmatic, later ones are more balanced and full of idealistic pathos. The works of D. Dontsov had a noticeable influence on the views of Z. Kossak.*

Key words: Ukrainian nationalism, national liberation movement, ideology, journalism, press, OUN.

Постановка проблеми. Видатний представник українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. Зенон Коссака (1907–1939) відомий, перш за все, своєю діяльністю в структурах націоналістичного підпілля 1920-х – 1930-х рр. як очільник бойової та організаційної референтур Організації українських націоналістів, організатор й учасник гучних експропріаційних нападів та атентатів, фігурант політичних процесів проти членів українського підпілля і багаторічний в'язень польських тюрем. Водночас досі мало вивченою залишається тема публіцистичної спадщини З. Коссака як одного з представників молодого покоління націоналістичних мислителів, які повпливали на формування і становлення ідеології українського націоналізму в 1930-х рр. Вважаємо, що наявність комплексного дослідження присвяченого теоретико-ідеологічним поглядам З. Коссака, які знайшли своє відображення у його статтях, промовах і нотатках, допоможе краще зрозуміти шляхи розвитку ідеології українського націоналізму та її джерела в першій половині ХХ ст.

Аналіз попередніх досліджень. Для того, щоб краще зрозуміти теоретико-ідеологічні погляди З. Коссака варто спочатку з'ясувати засади націоналістичного вчення прихильником, якого він був. Навколо питання ідеології українського націоналізму незмінно точаться дискусії як на побутовому, так і науковому рівнях. Дослідженню його інтелектуальних джерел, основних постулатів, форм прояву, типологізації та перспектив розвитку присвячено десятки досліджень, фахових публікацій, публічних виступів. Про сутність цієї ідеології розмірковували ще класики українського націоналізму першої половини ХХ ст. Д. Донцов (Донцов, 1926) і М. Сціборський (Сціборський, 2007), праці яких мали формотворче значення і визначальний вплив на світогляд української праворадикальної молоді міжвоєнного періоду, і неодноразово перевидавалися в діаспорі й незалежній Україні. Саме ідеї теоретиків українського націоналізму стали основою на якій розвивали націоналістичне вчення інші мислителі того часу. Часто погляди різних ідеологів націоналізму в узагальненому вигляді викладалися в популяризаторських працях інших авторів (Ткачук, 1940). Найбільш відомим, популяризаторським і водночас ґрунтовним викладом теорії і практики українського націоналізму 1930-х років є праця «Ідея і Чин України» чільного діяча Організації українських націоналістів Дмитра Мирона – «Орлика» (Мирон – «Орлик», 2021).

Варто зазначити, що згадані мислителі радикального спрямування були не єдиними хто кон-

цептуально розвивав ідеологічні засади українського націоналізму. Існували й більш помірковані погляди, які, втім, поєднувала з радикальними засадничою ідеєю побудови Української держави. До таких можна віднести праці С. Рудницького (Рудницький, 1994) і К. Чеховича (Чехович, 2019).

Націоналістична ідеологія першої половини ХХ ст. була динамічною системою, живим організмом, що постійно розвивався, в процесі свого становлення змінювався. Вона проходила різні етапи, зазнавала різних впливів і ухилів. Тож, для правильного розуміння слід розглядати ідеологію українського націоналізму у всій повноті і багатогранності.

Питання пов'язані з українським націоналізмом та його ідеологами висвітлювалися і досліджувалися в діаспорних працях, зокрема Ю. Бойка (Бойко, 1951), Р. Єндика (Єндик, 1955), М. Сосновського (Сосновський, 1974), І. Лисяка-Рудницького (Лисяк-Рудницький, 1994а: 247–259; Лисяк-Рудницький, 1994b: 489–496). Окремо слід виділити книгу О. Мотиля (Motyl, 1980), яка стала класичною у висвітленні теми зародження й становлення українського націоналізму. Класичною вважається і праця дослідника зі США Джона Армстронга (Armstrong, 1963).

В радянський період націоналізм з ідейних міркувань трактувався винятково негативно, а праці присвячені його висвітленню мали тенденційний характер. Тільки після відновлення незалежності України розпочалися ґрунтовні дослідження націоналізму в цілому і українського націоналізму зокрема. В першу чергу це книги Я. Грицака (Грицак, 1996; Грицак, 2011), Г. Касьянова (Касьянов, 1999; Касьянов, 2003; Касьянов, 2004а:29–42; Касьянов, 2004b: 68–82), М. Мандрик (Мандрик, 2006). Присвячені генезі та розвитку радикальної течії українського націоналізму періоду між двома світовими війнами дослідження О. Зайцева (Зайцев, 2000: 86–104; Зайцев, 2013; Зайцев, 2014; Зайцев, 2023). Теоретико-методологічне значення для висвітлення ідеології ОУН мають праці В. Муравського (Муравський, 2006) про Конгрес українських націоналістів 1929 року, А. Яців (Яців, 2010: 91–108) про роль харизми в ідеології ОУН, В. Пастушина (Пастушин, 2019) про ідею державності України на сторінках офіційних видань ОУН. Виділяються напрацювання О.Сича (Сич, 2005: 230–251; Сич, 2008; Сич, 2020) про одного з найяскравіших ідеологів українського націоналізму С. Ленкавського. Різносторонньому висвітленню теми націоналізму повністю присвячено два числа журналу «Україна модерна» (Україна модерна, 2013; Україна модерна, 2014). Варто згадати і про Фаховий висновок робочої групи українських істориків при

Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА (Фаховий висновок, 2005), в якому окремо звернено увагу на питання ідеології ОУН.

Для дослідження поглядів ідеологів націоналізму потрібно працювати з їхніми текстами. З цієї точки зору позитивним є видання в незалежній Україні антологій праць світових класиків націоналізму, а також провідних українських мислителів правого спрямування (Проценко, Лісовий, 2000; Рог, 2010; Рог, 2011).

На сьогоднішній день в українській історіографії немає спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. Більшість його відомих текстів була перевидана в діаспорному збірнику «Коссака, Охримович, Тураш» у 1968 р. (Коссака, 1968). На батьківщині чи не єдиним виданням творів З. Коссака є брошура 2007 р. дрогобицького літературознавця і публіциста О. Багана, яка фактично є передруком зі згаданого діаспорного видання з передмовою і коментарями упорядника. Постаті З. Коссака і темі українського націоналізму загалом О. Баган присвятив кілька своїх статей і книг (Баган, 1994; Баган, 2006: 1–2; Баган, 2007а: 8–13; Баган, 2007б). Один із нарисів З. Коссака був поміщений до найновішої антології вибраних текстів ідеологів українського націоналізму (Коссака, 2010: 121–126). Варто згадати також статтю дослідника В. Мороза (Мороз, 2013: 6) присвячену з'ясуванню авторства «44 правил життя українського націоналіста», яке приписують З. Коссаку.

Метою статті є зібрати і систематизувати публіцистичну спадщину З. Коссака, з'ясувати фактори, які повпливали на формування світогляду проаналізувати політичні та ідеологічні погляди.

Виклад основного матеріалу. Дитячі та юнацькі роки Зенон Коссака припали на період Першої світової війни (1914–1918) та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Смерть батька у 1915 р. й період відродження української державності 1918–1919 рр. не могли не повпливати на становлення особистості та формування світогляду видатного в майбутньому представника націоналістичного руху.

За спогадами молодших брата Богдана і сестри Олени літературний талант у Зенона Коссака почав проявлятися ще з дитинства. Під впливом розповідей своїх дядьків Григорія, Івана та Василя, які були командирами в підрозділі Українських січових стрільців і їхніх товаришів, які часто під час відпусток з фронтів Першої світової війни відвідували хату дідуся і бабусі Зенона, в будинку яких жив

хлопець, він почав цікавитися суспільно-політичним життям. Малий хлопчина з великим інтересом прислуховувався до розмов старших. Почуті від фронтовиків історії про воєнне життя, переплетені з анекдотами та стрілецькими піснями настільки зворушили дитячу уяву, що під їх впливом десятирічний Зенон написав своє перше в житті оповідання. Присвячено воно було воєнній тематиці. Цей перший твір З. Коссака його родичі зберігали як пам'ять про нього разом із листами Зенона написаними з ув'язнення, ідеологічними статтями і навіть рукописами деяких неопублікованих художніх новел. Однак, на жаль, вони не вціліли (Зенон Коссака, 1968: 20). Таким чином, перші проби пера З. Коссака можемо віднести приблизно до 1917 р.

Під час навчання в Дрогобицькій приватній гімназії ім. І. Франка в 1921–1926 рр. Зенону особливо легко вдавалися завдання на вільні та літературні теми (Зенон Коссака, 1968: 21). Учні класу в якому навчався З. Коссака були патріотично налаштовані, оскільки їх дитинство припало на період Української революції та існування української державності. Гімназисти не мали ще чітких політичних поглядів але в їх середовищі сформувалися два ідейні напрямки: орієнтація на культурницьку і т.зв. позитивну працю, з одного боку, і на революційні методи боротьби і підготовку до майбутнього повстання, з іншого. Саме цю другу позицію палко обстоював в розмовах з однокласниками Зенон, мотивуючи що без боротьби незалежність сама не прийде (Драган, 1968: 31–33). Вже у старшому віці З. Коссака мав можливість виступати з доповідями в стінах рідної гімназії. В своїх промовах він часто як приклад наводив польські національно-визвольні повстання XIX ст., які хоч і зазнавали невдач але підготували ґрунт для майбутнього відродження Польської держави. Один зі своїх виступів він закінчив висновком: «Нам треба жертв!» (Гладилович, 1968: 46–50), який ймовірно треба розуміти в сенсі самопожертви. Будучи учнем і одночасно належачи до структур націоналістичного підпілля З. Коссака, крім інших обов'язків підпільника, ще й виголошував ідеологічні доповіді для молоді у сусідніх з Дрогобищем селах куди діставався пішки, часто долаючи такі перепони, як бурі або снігові замети і навіть напади хуліганів, з якими, втім, міг сам впоратися (Зенон Коссака, 1968: 21).

Як член ПЛАСТу він був активним в діяльності цієї скаутської організації. Свою участь у ПЛАСТі З. Коссака поєднував із роботою в структурах націоналістичного підпілля. Наприклад у липні 1927 р. З. Коссака разом зі Степаном Бандерою та Степаном Охримовичем в одностроях плас-

тунів завітали до пансіонату «Стахова Воля» на популярному в міжвоєнний період серед українських націоналістів курорті в с. Гребенів поблизу м. Сколе. Тут вони нелегально розповсюджували підпільні видання, зокрема офіціоз Української військової організації «Сурма». А також надруковані на циклостилі націоналістичні журнали для молоді, які самі редагували. Увечері юнаки проводили розмови й дискусії на політичні та ідеологічні теми з гостями пансіонату, серед яких були українські громадські та політичні діячі, письменники, послі (депутати) до польського сейму (Гікавий, 1968: 40–44).

В спогадах пластуна і діяча націоналістичного руху Адольфа Гладилевича знаходимо згадку про виступ З. Коссака на Пластовій зустрічі третьої Верховинської округи під час Зелених свят 1928 р. в Підбужі на Дрогобиччині. Зенон виголосив палку промову, яка закінчувалася словами: «Десять років тому воскресла Українська держава й Українська армія! Дай Боже, щоб за десять років Україна була знову самостійна й щоб знов воскресла Українська армія! Майбутній Українській армії тричі: слава!». Слухачі промови теж почали вигукувати «слава» і підхопивши Зенона понесли його на руках (Гладилевич, 1968: 46–50).

Часто виступав і на заходах присвячених річницям визначних подій Української революції 1917–1921 рр. Вдалося віднайти інформацію про характер і зміст деяких публічних виступів З. Коссака. Восени 1928 р. на запрошення відомого громадсько-політичного діяча і в майбутньому президента УНР в екзилі Степана Витвицького З. Коссака в Дрогобичі виступив на святкових заходах присвячених десятій річниці Листопадового чину 1-го листопада 1918 р. Його запальний виступ завершувався словами: «Ми всі підєм у підпілля!» (Гладилевич, 1968: 46–50). 18–19 грудня 1929 р. у Львові в будинку на вул. Бляхарській, 11 відбувся VII-й з'їзд Уладу українських старших пластунів, який мав дорадчий характер і був першим на якому не було обрано керівництво УУСП. В перший день з'їзду З. Коссака, як старший пластун, прочитав свій реферат про «Ідеологію УУСП» (за іншими даними він називався «Ідеологічні основи діяльності пластового куріня»). Серед виступаючих були також Дмитро Донцов, Володимир Старосольський, Володимир Янів та ін. (Сова, 2019: 623–630; Два з'їзди, 1930: 27–28). 30 серпня 1930 р. в Дрогобичі відбулися збори присвячені десятій річниці визволення Українською галицькою армією Києва. На святі колишні старшини УГА Осип Станімир, Михайло Гнатів, а також професор Николфорук

виголошували доповіді та розповідали свої спогади. Сходина скликала Студентська секція товариства «Підгір'я» і З. Коссака, як її голова підписував запрошення. Водночас польська поліція вважала святкування прикриттям для виступу самого Зенона, який нібито мав виголосити реферат про ідеологію ОУН (Книш, 1973: 355–360).

За спогадами однокласника З. Коссака Романа Драгана (1907–1998) (в майбутньому письменника, лінгвіста і українського громадсько-культурного діяча в Австралії, молодшого брата знаменитого мистецтвознавця Михайла Драгана), він разом із Володимиром Кобільником (1904–1945) (згодом чільним діячем ОУН, обласним провідником ОУН Дрогобиччини) під час канікул скликали збори активних українців випускників гімназій і студентів у Дрогобичі для створення тут осередку ОУН. З. Коссака теж брав у них участь, висунувши власні пропозиції, які розходилися із резолюціями підготованими заздалегідь. Він закидав ініціаторам відсутність принципів безкомпромісної боротьби з окупантами. У результаті збори не прийняли жодних резолюцій, щоб не провокувати конфлікту й ухвалили взяти до розгляду обидві резолюції для подальшої праці, яку власне і продовжував здійснювати Зенон (Драган, 1968: 31–33). Час проведення цих зборів встановити важко, оскільки з біографічних довідок на Р. Драгана випливає, що він переїхав в УСРР у 1928 р. (Маркусь, 1995: 75) тобто ще до виникнення ОУН. Ймовірно в спогадах є певні помилки або мова насправді йшла не про ОУН, а про якийсь інше націоналістичне об'єднання, або помилка власне в біографічних відомостях Р. Драгана. Зрештою, сумнівно, щоб для створення осередку підпільної організації, якою була ОУН, скликали збори, порушуючи правила конспірації.

Дрогобицько-бориславський нафтовий басейн був одним із регіонів із найбільшою кількістю промислових робітників на західно-українських землях. Цей факт повпливав на формування особистості та світогляду З. Коссака. Виростаючи серед українського робітництва Дрогобиччини, Зенон одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Саме в поширенню націоналістичних ідей серед українського пролетаріату і молоді полягала значна частина його підпільної роботи на Дрогобиччині (Вересняк, 1968: 37). З. Коссака часто виступав з доповідями на ідеологічні й суспільно-політичні теми в товаристві «Робітнича громада ім. Івана Франка», в якому гуртувались свідоміші українські робітники

Дрогобича та околиць. Попри те, що організація перебувала під впливом ідей лівого спрямування її члени вважали себе українськими патріотами і докладалися до розбудови українського громадського і культурного життя в регіоні. Ймовірно, вперше Зенон познайомився з діяльністю цієї організації ще будучи учнем або студентом, користуючись послугами бібліотеки ім. І. Франка, що функціонувала при «Робітничій громаді». Бібліотека, нараховуючи кілька тисяч томів, була однією з найбільших українських книгозбірень в Дрогобичі, яку відвідували вчителі та учні українських шкіл міста (Дуб, 1973: 598–600).

Цікавими з цієї точки зору є неопубліковані спогади відомого діяча комуністичного руху на Дрогобиччині й співучня З. Коссака в дрогобицькій приватній гімназії Івана Сивохіпа (1907–1991). Зокрема, у них зберігся такий опис: «Була у мене одна зустріч з одним товаришем з гімназії Коссаком Зеноном. Сам він підійшов до мене, що мене дуже здивувало, бо наші погляди були різними і ми в гімназії не дружили. Закінчив він гімназію скоріше на рік від мене. Коли я повернувся з ув'язнення, то Коссака, як мені вже було відомо, був знаним активістом націоналістичного руху. Привітавшись зі мною, не таїв, що ми різних поглядів але хотів по деяким питанням зі мною поговорити. Весною 1932 року на курорті в Трускавці ОУН-івці Білас і Данилишин вбили міністра освіти Польщі, пана Голувку (*очевидна помилка Тадеуша Голувку застрелили 29.08.1932 р., і він ніколи не був міністром освіти.* – Н.Ю.). Не можу сьогодні передати повністю нашої розмови з Коссаком, а тривала вона більше двох годин, в яких порушували різні політичні теми, щодо боротьби проти політики польських окупаційних властей. У нас не було і не могло бути спільних поглядів в цих питаннях, в питанні національно-визвольного руху в умовах жорстокого окупаційного режиму, в умовах терору і насильства, в період фашизації всього політичного життя на Західній Україні. Запам'яталось з цієї розмови, коли зайшло питання вбивства міністра Голувки, то Коссака, не скриваючи своїх націоналістичних поглядів, заявив, що він особисто проти цього терору, що він згідний, що терором не можна визволитися з-під польської окупації. Мені стало відомим, що Коссака не тільки зі мною висловлював свої ліві погляди, але він очолював в організації ОУН-івців так зване «ліве крило». Наскільки це було ліве трудно про це мені говорити» (Сивохіп, 1982: 10–11). Згадана розмова відбулася після звільнення І. Сивохіпа з ув'язнення, де він перебував за свої комуністичні погляди. І. Сивохіп вийшов на волю у віці 26 років після 5 років ув'язнення, тобто

мова, ймовірно, йде про 1932 р. Враховуючи, що Коссака теж був в ув'язненні від осені 1931 р. до літа 1932 р., то зустріч могла відбутися в період листопада 1932 р. Необхідно підкреслити, що до цитованих спогадів І. Сивохіпа, як і до будь-якого іншого джерела особового походження, треба ставитися з обережністю порівнюючи й співставляючи з іншими джерелами. Про існування якогось «лівого крила» в цей час в ОУН нічого не відомо, а самого Зенона в прихильності до лівих поглядів ніколи не було помічено. Навпаки, у своїй діяльності З. Коссака відзначався безкомпромісністю, був ворогом всілякого опортунізму, гарним оратором і полемістом, цікавим співрозмовником, вмів схилити людей на свою сторону (Вересняк, 1968: 37). Критикував діяльність Української соціал-демократичної партії. Тож, швидше за все, таку поведінку Зенона можна пояснити тактичними хитростями в спілкуванні з хоча і співучнем, але ідеологічним противником або ж І. Сивохіп мав дуже специфічні уявлення про ліві погляди чи банально допустився помилки, адже спогади були написані у 1982 р. через 50 років після згаданих подій.

З. Коссакові часто доводилося зустрічатися і дискутувати з політичними діячами лівого спрямування на Дрогобиччині. Хоча не обходилося без вагань і душевної боротьби, однак, він завжди виходив переможцем у дискусіях з ними, оскільки, ґрунтовно вивчивши праці філософів ідеалістичного і матеріалістичного напрямків, мав хорошу теоретичну підготовку. Зенон вмів спокійно і культурно переконувати противників під час дискусій, через що серед них сформувалась і утвердилася думка, що він є чи не єдиним з провідників націоналістичного руху, з яким можна з приємністю подискутувати (Зенон Коссака, 1968: 21).

Щодо представників інших, інколи діаметрально протилежних суспільно-політичних напрямків, З. Коссака теж мав обґрунтовані застереження. Наприклад, під час служби в польській армії Зенон мав палку дискусію зі співслужбовцями-москвофілами, під час якої ледь не викинув опонентів з потяга (Михальцевич, 1968: 35). З прихильниками гетьмана Павла Скоропадського не погоджувався щодо тактики визвольної боротьби, порівнюючи незалежнення України з будівництвом будинку. «Дім ще не збудований і нам найважливіше, як його збудувати, а не, де в ньому стояти мають меблі. Гетьманці зате журяться, де в домі буде стояти стіл чи шафа, а не кажуть, що робити, щоб цей дім мати», – казав З. Коссака (Гладилович, 1968: 46–50).

Саме дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків, разом з патріотичним впли-

вами в родині і гімназійному оточенні, відіграли важливу роль у формуванні світогляду З.Коссака (Зенон Коссака, 1968: 21).

З. Коссака належав до числа провідних діячів українського студентства. Він мріяв вивчати політичні науки або журналістику, але не маючи коштів на дороговартісну освіту, вступив на юридичний факультет Львівського університету, навчання на якому потребувало порівняно невеликих витрат і дозволяло поєднувати освітній процес з підпільною діяльністю (Зенон Коссака, 1968: 21). Під час навчання у Львові він часто бував в Академічному домі (нині вул. М. Коцюбинського, 21) – гуртожитку для українців-студентів, що навчалися в різних вищих закладах освіти Львова. Водночас, Академічний дім був одним із центрів громадського життя українських студентів, які гуртувалися тут в різних товариствах і організаціях. Тут же містилася редакція журналу «Студентський шлях». На початку 1930-х рр. провідні позиції в Академічному домі утримували націоналісти. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. в Академічному домі мешкали або побували ледь не всі чільні діячі націоналістичного руху, що навчалися у Львові. Тут регулярно проводилися збори студентів-націоналістів під проводом Богдана Кравціва. Під час однієї такої зустрічі З. Коссака обстоював думку про необхідність злиття націоналістичного руху з військовим (Драган, 1968: 31–33). Саме з середовища Академічного дому, до якого належав З. Коссака, а також С. Бандера, О. Гасин, Д. Грицай, І. Габрусевич, М. Колодзінський, С. Ленкавський, Д. Мирон, І. Мітріга, Я. Старух, Я. Стецько, Р. Шухевич вийшла концепція «перманентної революції» – пропаганда і здійснення постійного й безкомпромісного силового протистояння окупаційній владі, що має перерости у всенародне національно-визвольне повстання, яке приведе до відродження незалежної Української держави (Посівнич, 2023: 64).

Студіюючи право, Зенон водночас займався самоосвітою, поглиблюючи свої знання з різних дисциплін. Під час розмов, що торкалися сфери філософії, він проявляв свої глибокі знання з історії філософських вчень, міг годинами розповідати про античну філософію Давньої Греції та Риму, давати характеристику поглядам А. Шопенгауера, порівнювати і показувати їх відмінності з вченням Ф. Ніцше (Дужий, 2001: 113). Зенон вмів виходити зі складних ситуацій з притаманним йому філософським позитивізмом. Простудіювавши праці Б. Спінози і Г. Лейбніца засвоїв для себе з їх поглядів тільки те, що можна було застосувати для будівництва власної держави (Бажанський,

1986: 59). Був знайомий і перебував під впливом ідей провідного ідеолога українського націоналізму Д. Донцова. За спогадами М. Гікавого З. Коссака брав участь у націоналістичних конференціях у Львові та Стрию, де виступав з доповідями. Серед учасників цих конференцій були такі видатні представники націоналістичного руху як: С. Бандера, В. Бичкович, І. Габрусевич, Михайло і Меланія Кравціви, Богдан Кравців, Р. Кобилицький, С. Ленкавський, Марія Притуляк, С. Охримович, Р. Сушко та інші (Гікавий, 1968: 40–44). Доповіді З. Коссака вирізнялися ідеалістичним світоглядом, який проявлявся зокрема в його статтях в журналі «Студентський шлях» та інших націоналістичних виданнях. Відданий своїм переконанням, він завжди був готовий віддати себе до останку для України. Це було його «діамантовою краплиною щастя» (Бажанський, 1986: 59). Тож цілком закономірно, що будучи інтелектуалом від народження, З. Коссака досить швидко став одним з провідних ідеологів українського націоналізму свого часу (Вересняк, 1968: 37).

Одним з напрямків громадської діяльності З. Коссака була співпраця з молодіжними журналами й участь в студентських організаціях, зокрема в Студентській секції при туристично-спортивному товаристві «Підгір'я» в Дрогобичі, яку він очолював до літа 1932 р. Секція була неофіційним членом напівлегального Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП). Незалежно від праці в Студентській Секції багато її членів брало активну участь в культурно-освітньому житті Дрогобича й повіту, в діяльності студентських товариств Львова та інших міст, де вони перебували на навчанні, а також у націоналістичному підпіллі. Заступником Зенона і одночасно референтом преси був поет Михайло Смола. До 1933 р. членами секції були виключно хлопці, студенти й випускники гімназій. Більшість активу становили члени або симпатички ОУН, для яких участь в секції була легальним прикриттям для підпільної діяльності (Кульчицький, 2012: 207–208). Однак, серед інших до цієї громадської організації належали і деякі студент-комуністи, зокрема Мирослав Колодрубєць з Дрогобича, Іван Сивохіп зі с. Добрівляни та його односельць Степан Яворський. Участь представників ворогуючих ідеологічних напрямків (українських націоналістів і комуністів) в секції призводила до напружених ситуацій. Так, наприклад на зборах Студентської секції під час зимових канікул 1931–1932 рр. сталася гостра дискусія між націоналістичною більшістю, очолюваною З. Коссаком і комуністами І. Сивохіпом і С. Яворським, яких

викинули із зали де проходили збори, згодом залишив секцію і М. Колодубець. Водночас З. Коссака залучав прихильну до націоналістичних ідей молодь до активної роботи в організації. Зокрема влітку 1932 р. він запросив випускників гімназії Володимира Черевка, Максима і Адольфа Гладилевичів на зустріч до «Народного Дому» в Дрогобичі (нині службові приміщення Львівського обласного академічного музично-драматичного театру ім. Юрія Дрогобича на вул. І. Мазепи, 16–18), на якій проінформував про завдання Студентської секції й заохочував до праці у ній. На зборах, які відбулися того ж літа головою секції було обрано М. Смола, секретарем В. Черевка, а А. Гладилевича референтом преси. До його обов'язків входило розповсюдження молодіжного журналу «Студентський шлях» і написання для нього повідомлень про діяльність Студентської секції в Дрогобичі (Гладилевич, 1978: 41). Праця в «Студентському шляху» посприяла зближенню видатного в майбутньому націоналістичного діяча Дрогобиччини А. Гладилевича із З. Коссаком, який сам був співробітником цього журналу, друкував там свої статті та мав доступ до не конфіскованих цензурою повнотекстових примірників видання (Гладилевич, 1968: 46–50).

Ім'я З. Коссака не випадково зараховують до числа знакових українських журналістів періоду між двома світовими війнами. Окрім праці в «Студентському шляху» Зенон публікувався або був залучений до роботи в таких виданнях як: підпільний «Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ», легальних часописах «Студентський вісник», «Літературно-науковий вісник», «Вісник», «Гомін Басейну», а в період свого перебування в Карпатській Україні в газетах «Наступ» і «Свобода». Нажаль більшість його публіцистичної спадщини залишається невідомою, оскільки друкувалася в підпільних націоналістичних виданнях або з метою конспірації не була ним підписана (Тарнавський, 2021: 170, 175).

Відомо, що З. Коссака захоплювався творчістю класиків української літератури, зокрема Т. Шевченка й І. Франка. Серед іншого в творчій спадщині Т. Шевченка Зенон зацікавив використання понять «людей» і «недолюдків». Ця тема спонукала З. Коссака до глибшого вивчення «Кобзаря» з точки зору націоналістичної ідеології. Результатом копійної праці стала наукова розвідка, яка за спогадами Михайла Гікавого називалася «Шевченко та його твори». Підготовлена до друку незадовго до початку Другої світової війни (приблизно в 1938 – на початку 1939 рр.) вона, на жаль, так і не була опублікована (Гікавий, 1968: 42; Дад, 1952: 13).

Свою працю з ідеологічної підготовки молоді в дусі українського націоналізму З. Коссака продовжував вести навіть в умовах тюремного ув'язнення 1932–1936 рр. Будучи тюремним старостою для українців-націоналістів, що перебували у львівській в'язниці «Бригідки» у 1934 р. він, як «завзятий звеличник» Д. Донцова запровадив обов'язкове вивчення його книги «Націоналізм», яку з великими труднощами вдавалося передати і переховувати в тюремних камерах. Зенон особисто читав лекції з ідеології і філософії для своїх співв'язнів, а для вивчення інших дисциплін, наприклад історії України, обирав когось з ув'язнених хто мав кращий рівень знань (Драган, 1968: 56; Гайвас, 1971: 90).

За спогадами відомого націоналістичного діяча Петра Дужого, який відбував ув'язнення разом зі З. Коссаком, навесні 1934 р. Зенон написав у Львівській тюрмі науковий реферат про філософські основи українського націоналізму. Ця праця була обов'язковою до вивчення всіма ув'язненими там націоналістами, які зачували її напам'ять, щоб передати текст на волю. У 1940 р. на Холмщині П. Дужий випадково зустрівся з одним колишнім політв'язнем – селянином, який міг напам'ять дослівно процитувати цей текст (Дужий, 2001: 113). До наших днів цей реферат З. Коссака зберігся у двох примірниках: перший – на тонкому папері переписаний з оригіналу політв'язнями Василем Крупою і А. Глушком, був винесений на волю в липні 1934 р. Цю статтю-грипис зберіг В. Крупа. Нею в 1939–1941 рр. користувався П. Дужий. 30 червня 1952 р. В. Крупа передав її до архіву Ліги Визволення України в Торонто і текст частково був опублікований у меморіальному збірнику «Коссака, Охримови, Тураш» у 1968 р. Другий примірник під заголовком «Світогляд українського націоналіста» без зазначення дати, але підписаний ім'ям З. Коссака зберігся в Галузевому державному архіві СБУ і з його оцифрованою копією можна ознайомитися на сайті Електронного архіву українського визвольного руху. Цікаво, що цей варіант не містить абзаців опублікованих у діаспорному виданні 1968 р. але разом вони повністю повторюють текст згаданого гриписа винесеного В. Крупою (Уривки, 1968: 111–114; «Грипси», 1934; Світогляд українського націоналіста, 2024). Для самого П. Дужого З. Коссака став справжнім наставником й вчителем націоналістичної ідеології, що відчутно повпливав на становлення його ідеологічних переконань.

Проте найвідомішим текстом З. Коссака без сумніву є «44 правила життя українського націоналіста». Впродовж тривалого часу була поши-

реною думка, що цей текст був складений Зеноном одноосібно під час перебування у тюрмі в м. Вронки. Однак, як аргументовано доводить історик В. Мороз «44 правила...» є спільним творінням видатного ідеолога та діяча ОУН Дмитра Мирона – «Орлика» і З. Коссака, при чому внесок Зенона був швидше допоміжним (Мороз, 2013: 6). Разом з «Декалогом (10 заповідями українського націоналіста)» і «12-ма прикметами характеру українського націоналіста» цей текст входить до т.зв. «Катехизму українця-націоналіста», який були зобов'язані знати всі члени ОУН.

Після виходу на волю в грудні 1936 р. З. Коссак відразу повертається до активної публіцистичної діяльності. Вже у січні 1937 р. в дрогобицькому часописі «Гомін Басейну», що перебував під впливом націоналістів, вийшла його стаття присвячена річниці бою під Крутами. За спогадами члена редакційної колегії А. Гладилевича на прохання Зенона стаття була опублікована без подання прізвища автора. Справді в числі «Гомону басейну» №2 за 15.01.1937 р. на першій шпальті вміщено статтю під назвою «Крути», але вона підписана ініціалами «З [енон].К [оссак].», що дозволяє легко ідентифікувати автора. Правдоподібно першими це встановили дрогобицькі вчені М. Галів та А. Пурій (Гладилевич, 1968: 47; Крути, 1937: 1; Галів, Пурій, 2023а: 59–79; Галів, Пурій, 2023b: 69–89). Того ж 1937 р. Зенон публікує дві статті в журналі «Дорога», який видавався впродовж 1937–1944 рр. і був центральним й єдиним періодичним виданням забороненого ПЛАСТу та близьких до нього Виховних спільнот Української молоді (ВСУМ). За інформацією дослідника українського скаутенгу Ю. Юзича З.Коссак був засновником (або принаймні одним з них) і редактором цього часопису, поміщаючи на його сторінках свої ідилічні нариси (Журнал «Дорога», 2015).

Після звільнення з чергового ув'язнення наприкінці листопада 1938 р. З. Коссак у грудні нелегально вирушив на Закарпаття для участі в розбудові автономної Карпатської України. Увійшов до складу Генерального військового штабу. У Карпатській Січі отримує звання чотаря, а згодом поручника. З. Коссак очолював субреферат ідеології штабу Карпатської Січі. Як ідеологічний субреферент Зенон публікував статті в газетах «Нова Свобода» та «Наступ», писав обіжники, реферати, листівки, співпрацював з партією Українське національне об'єднання, проводив ідеологічні вишколи в Хустському коші. Також безпосередньо займався військовою підготовкою членів Карпатської Січі: викладав на підстаршинському курсі в м. Хусті (11 січня–24 лютого 1939 р.) та був інструктором з медицини та розвідки при

жіночих відділах (Пагіря, 2010: 31, 37, 63). В роботі прагнув бути чесним з людьми, тверезо оцінюючи реальне становище і перспективи українців в нерівній боротьбі за незалежність, водночас не жалюючи себе працював і був вірний своєму обов'язку до кінця. Саме Зенону приписують відповідь на пропозицію німецького консула в Хусті здатися і не чинити опору переважаючим силам угорців, які вторглися на територію Карпатської України. Його фраза: «В українському словникові немає українського відповідника для слова капітуляція» – стала легендарною, вміщаючи в собі всю суть, як особистих світоглядних переконань З. Коссака, так і українського національно-визвольного руху першої половини ХХ ст. А на пропозицію побратимів залишити територію Закарпаття і врятувати своє життя Зенон сказав: «Хтось мусить впасти, щоб жила Україна. [...] Але ж, невже хочете, щоб залишити тих, кого ми виховували, тих прекрасних хлопців, що гинуть заради завтрішньої України... Ні! Ми враз з ними вип'ємо нашу чашу до кінця!» (Щербій, 1968: 72–82). Водночас, варто зазначити, що авторство цього висловлювання в різних варіаціях також приписують керівнику Генерального штабу Карпатської Січі М. Колодзінському.

Загибель З. Коссака 19 березня 1939 р. обірвала його рух в напрямку розвитку теоретичної основи ідеології українського націоналізму та публіцистичній творчості. Більшість його відомої спадщини була перевидана в 1968 р. в діаспорному збірнику «Коссак, Охримова, Тураш», однак не було вказано першоджерел публікацій. Під час дослідницької роботи в фондах Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника вдалося знайти першодруки цих статей, визначити і уточнити час публікації і часописи, в яких вони були видані. Також було віднайдене підписану З. Коссаком, але досі ніде не згадану його статтю «Замітки до дискусії про молодь» в журналі «Студентський шлях», яка до того ж існує в двох варіантах (повнотекстовому і з купюрами польської цензури). Подальші наукові дослідження дозволять знайти й інші тексти авторства З. Коссака. Підсумовуючи, на сьогодні відомі такі статті й ідеологічні праці З.Коссака в хронологічній послідовності:

1. «Професійність студентських секцій» – надрукована в часописі «Студентський шлях» (Одnodнівка), березень 1931 р., с. 9–11, підписана автором;

2. «Проблема проводу в Івана Франка» – присвячена 15-й річниці з дня смерті Каменяра, опублікована в журналі «Студентський шлях», Ч. 1–2 за травень–червень 1931 р., підписана автором;

3. «Українське робітництво і УСДП» – стаття поміщена у Літературно-науковому віснику, вересень 1931 р., підписана автором;

4. «Замітки до дискусії про молодь» – публікація вийшла в студентському націоналістичному журналі «Студентський шлях», Ч. 9–10 (17–18) за вересень–жовтень 1932 р., с. 192–198. Стаття, підписана автором, опублікована в двох варіантах: один повний, другий з пропущеним абзацом, який не пропустила польська цензура;

5. Написана навесні 1934 р. в ув'язненні праця про націоналізм, збережена в грипсі і машинописі (зі вказівкою авторства З.Коссака) під назвою «Світогляд українського націоналіста»;

6. «44 правила життя українського націоналіста» складені в співавторстві з Дмитром Мироном – «Орликом», найімовірніше в період кін. 1934–листопад 1936 рр. в ув'язненні в тюрмі у Вронках;

7. Неопубліковані і не збережені оповідання, пісні, вірші, написані в різні періоди життя в різних місцях, а також поезія, яка починалася словами «О, мій Боже – Воле!..» продекламована автором на Свят-Вечір (6 січня) 1935 р. в тюрмі у Вронках;

8. «Крути» – написана після виходу з тюрми в грудні 1936 р., опублікована в регіональній дрогобицькій газеті «Гомін басейну», № 2 за 15.01.1937 р., с. 1., підписана «З [енон].К [оссака].»;

9. «Плекаймо силу» – стаття в молодіжному журналі «Дорога», який видавав ПЛАСТ, Ч. 2 за червень 1937 р. с. 2, без підпису; републікована зі вказанням авторства З. Коссака в підпільному журналі «Юнак», Ч. 15. 1943 р., с. 2–3;

10. «Радість творчого життя» – нарис виданий в журналі «Дорога», Ч. 5 за грудень 1937 р. с. 4, підписана «К [оссака].»;

11. «Шевченко та його твори» – праця присвячена дослідженню з націоналістичної точки зору постаті Т. Шевченкова та його творів, готувалася до публікації у 1938–1939 рр., не була надрукована, текст не віднайдено або й не зберігся.

Висновки. Тема ідеології українського націоналізму широко висвітлена в численних публікаціях,

водночас в українській історіографії немає фахових спеціальних праць присвячених дослідженню публіцистичної спадщини та ідеологічних поглядів З. Коссака. Більшість його відомих текстів поміщено в діаспорному збірнику «Коссака, Охримович, Тураш» 1968 р. і перевидано дрогобицьким дослідником О. Баганом в окремій брошурі.

На становлення особистості З. Коссака повпливали пережиті в дитячі роки смерть батька, події Першої світової війни (1914–1918) й період відродження української державності 1918–1919 рр. Важливу роль у формуванні світогляду З. Коссака відіграли патріотичні впливи в родині і гімназійному оточенні, дискусії з представниками різних ідеологічних напрямків.

З. Коссака був обізнаний з працями світових філософів, мав хорошу теоретичну підготовку, виступав з доповідями на політико-ідеологічні теми, як вроджений інтелектуал швидко став одним з провідних ідеологів українського націоналізму свого часу. До представників інших ідеологічних течій ставився з застереженням або негативно, водночас в спілкуванні намагався бути тактовним, вмів спокійно і аргументовано переконувати противників під час дискусій. Особливу увагу приділяв робітничому питанню, одним з перших серед націоналістичних діячів зрозумів значення соціальної проблематики та роль робітничого класу для українського національно-визвольного руху. Виступав за активні дії і був прихильником силових методів національно-визвольної боротьби. Помітний вплив на погляди З. Коссака мали праці Д. Донцова.

Літературний талант почав проявляти у віці десяти років, перші художні твори написав у 1917 р. Писав оповідання, пісні, вірші, які, на жаль не збереглися. У публіцистичній діяльності виділяються два етапи піднесення: 1931 р. і 1937 р. Не переставав писати ідеологічних праць навіть перебуваючи в ув'язненні. Ранні тексти З. Коссака більш радикальні і прагматичні, пізні – виваженіші й сповнені ідеалістичного пафосу. З. Коссака був відданий своїм переконанням аж до смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Грипси» – таємні листи Зенона Коссака з Львівської тюрми «Бригідки». URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/715/hrypsy-taiemni-lysty-zenona-kossaka-z-lvivskoi-tiurny-bryhidky.html>. (дата звернення: 08.04.2024).
2. Баган О. Зенон Коссака. Вічна актуальність націоналізму. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. 26 с.
3. Баган О. Зенон Коссака: як буде відзначено 100-річчя національного героя?. *Літопис Бойківщини: журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. Видає Товариство «Бойківщина» ЗСА-Канада-Україна, 2007. Ч. 1/ 72 (83). С. 8–13.
4. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич: «Відродження», 1994. 192 с.
5. Баган О. Що ми зробили для Коссака. *Галицька зоря*. 27.09.2006. С. 1–2.
6. Бажанський М. Зенон Коссака, Михайло Колодзінський і їх друзі, що загинули за Карпато-Українську державу. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью - Йорк - Париж - Сідней - Торонто, 1986. Т. III. С. 58–65; ця ж стаття републікована у: дрогобицькій газеті *Галицька зоря*. 1991. 15, 19 березня.

7. Бажанський М. Моя карпатська Україна. Київ – Нью-Йорк: «Світовид», 1995. С. 20–31.
8. Бойко Ю. Основи українського націоналізму / Ю. Бойко. – [Б. м.]: На чужині, 1951. 128 с.
9. Вересняк В. З. Коссака, якого я знав. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 37–39.
10. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: «Срібна сурма», 1971. С. 90.
11. Галів М., Пурій А. Культурно-просвітницьке життя Дрогобиччини за матеріалами газети «Гомін Басейну»/«Гомін Краю» (1937–1938). *Axis Europae*, 2023. №3. С. 69–89.
12. Галів М., Пурій А. Газета «Гомін Басейну»/«Гомін Краю» (1937–1938): характеристика часопису. Пресознавство. *Press Studies*. Науковий журнал Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, 2023. №2, С. 59–79.
13. Гікавий М. Зенон Коссака – український націоналіст. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 40–44.
14. Гладилевич А. Зенон Коссака (Уривок зі спогадів). *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 46–50.
15. Гладилевич А. Дрогобицька студентська секція в 1931–1936 роках (спогад). *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1978. Т. II. С. 41–45.
16. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 176 с.
17. Грицак Я. Історія України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, Генеза, 1996. 356 с.
18. Дад А. За волю і державність «Срібної землі» (дві постаті). На варті. – Торонто, 1952. Ч.2 (22). С. 10–13.
19. Донцов Д. Націоналізм. Львів: Видавництво «Нове життя»; Жовква: Печатня оо. Василян, 1926. 255 с.
20. Драган А. Там, де людям роги приправляють. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 52–61.
21. Драган Р. Спомин про Зенка Коссака. *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 30–33.
22. Драган Роман//Енциклопедія української діаспори. (В 7 томах). Т.4 (Австралія-Азія-Африка). /В. Маркусь гол. ред. та ін. Київ-Нью-Йорк-Чикаго-Мельборн. 1995. С. 75.
23. Дуб В. Робітнича громада ім.І.Франка в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1973. Т. I С. 598–600.
24. Дужий П. Спогад про Зенона Коссака. *П. Дужий. Українська справа*. Львів:ПТВФ «Афіша», 2001. С. 111–114.
25. Єндик Р. Дмитро Донцов ідеолог українського націоналізму. Мюнхен: Українське Видавництво, 1955. 176 с.
26. З [енон]. К [оссака]. Крути. *Гомін Басейну*. 1937. Ч. 2/3. С. 1.
27. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): генеза, еволюція, порівняльний аналіз: дис. док. іст. наук: 07.00.01/ Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2014. 465 с.
28. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія]/Наук. ред. Ярослав Грицак. К.: Критика, 2013. 488 с.
29. Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920–30-ті рр.) *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2000. Ч. 16. С. 86–104.
30. Зайцев О. Чи був український націоналізм насправді фашистським? URL: <https://uamoderna.com/history/chy-buv-ukrainskuu-natsionalizm-naspravdi-fashystskym>. (дата звернення: 08.04.2024).
31. Звіт команди УУСП про діяльність за період 26 грудня 1929 р. до 26 вересня 1930 р. *Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920–1939 рр.: спогади, документи, світлини*/ Упоряд. і відп. ред. Андрій Сова; Центр незалежних історичних студій. Львів: Априорі, 2019. С. 623–630.
32. Зенон Коссака (Розповідь сестри Оленки і брата інж. Богдана). *Коссака, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 19–21.
33. Історики виклали онлайн український молодіжний журнал «Дорога» 1937–1944 років. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/05/29/148349/> (дата звернення: 08.04.2024).
34. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №1. С. 29–42.
35. Касьянов Г. Ідеологія ОУН: Історико-ретроспективний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. №2. С. 68–82.
36. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. К.: Ін-т історії НАН України, 2003. 64 с.
37. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.
38. Книш З. Городок. Торонто: Срібна сурма, 1973. 552 с.
39. Конгрес Українських Націоналістів 1929 рік. Документи і матеріали / [Упор. В. Муравський]. Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ЦДВР, 2006. 420 с.; іл.
40. Коссака З. Радість творчого життя. *Український націоналізм: Антологія. Т. I*. Видання друге./Упор. В. Рог. К.:ФОП Стебляк О. М., 2010. 381 с.
41. Коссака З. Світогляд українського націоналіста. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1309>. (дата звернення: 08.04.2024).
42. Коссака, Охримович, Тураш. Торонто: ЛВУ, 1968. 190 с.
43. Кульчицький Юрій Життєвий шлях нашого роду. Дрогобич: видавець Святослав Сурма, 2012. 332 с.
44. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм і тоталітаризм *Історичні есе. В 2 т. Том 2*/ Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи, 1994. С. 489–496.
45. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм *Історичні есе. В 2 т. Том 2*/ Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. К.: Основи, 1994. С. 247–259.
46. Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. 388 с.
47. Мирон-«Орлик», Дмитро Ідея і Чин України. К.: Рейнхаус, 2021. 431 с.

48. Михальцевич І. Разом з Коссаком у війську *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 34–36.
49. Два з'їзди. *Молоде життя*. січень 1930. Ч. 1 (70). С. 27–28.
50. Мороз В. 44 правила життя українського націоналіста. *Шлях перемоги*. 2013. 11 грудня. С. 6.
51. Націоналізм : антологія / Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; літ. ред. Л. Білик. К.: Смолоскип, 2000. 858 с.
52. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Інститут історії України. К.: Наук. думка, 2005. 53 с.
53. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.:іл.
54. Пастушин В. М. Ідея державності України в журналах «Сурма» та «Розбудова нації» (міжнародний контекст): дис.канд.наук із соц.комунікацій (док. філософії): 27.00.04 / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 208 с.
55. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929-1939 роках. Тернопіль: Крила, 2023. 368 с., іл.
56. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / Степан Рудницький, упоряд., передм. О. І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. 416 с.
57. Сивохіп І. Перші дні волі / Сімейний архів Григорія Сивохіпа, м. Дрогобич. 1982. с. 10–11.
58. Сич О. М. Внесок Степана Ленкавського у формування та розвиток ідеології ОУН. *Український визвольний рух*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2005. Збірник 4. С. 230–251.
59. Сич О. М. Степан Ленкавський в історії Організації українських націоналістів (1929-1977 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук: 00.07.01. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 20 с.
60. Сич О. М. Сучасний український націоналізм: політологічні аспекти трансформації парадигми: дис. док. політ. наук:23.00.01/Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, НАН України. К., 2020. 457 с.
61. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк, Торонто: Trident International, Inc., 1974. 420 с.
62. Сціборський М. Націократія. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 112 с.
63. Тарнавський Р. Коссаки (Гриць, Іван, Василь, Йосиф, Зенон). Дрогобич: Посвіт, 2021. 204 с.
64. Ткачук Д. Український націоналізм. Прага: Накладом в-ва «Пробоем», 1940. 15 с. (Народня бібліотека «Наступ» ; чис. 1).
65. Україна модерна. Націоналізм на сході Європи: число на пошану Романа Шпорлюка. Харків: Майдан, 2014. Ч. 21. 222 с.
66. Україна модерна. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. К.:Критика, 2013. Ч. 20. 486 с.
67. Український націоналізм: антологія: [у 2 т.] / Орг. Укр. Націоналістів (революційна). Вид. 2-ге. К. : ФОП Стебеляк О. М., 2010–2011. Т. 1 / упоряд. В. Рог. 2010. 381 с.
68. Український націоналізм: антологія: [у 2 т.] / Орг. Укр. Націоналістів (революційна). К.: Укр. Вид. Спілка ім. Юрія Липи, 2010–2011. Т. 2 : до 120-річчя від дня народження Євгена Коновальця / упоряд. В. Рог. 2011. 351 с.: іл.
69. Уривки з написаної в тюрмі праці про український націоналізм. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 111–114.
70. Чехович К. Християнський націоналізм/ упоряд.: О. Петрук, М. Комариця; наук. ред. та пердм. М. Комариці. Львів: ЛА «Піраміда», 2019. 556 с.
71. Щербій В. Зенон Коссак-Тарнавський поручник Карпатської Січі. *Коссак, Охримович, Тураш*. Торонто: ЛВУ, 1968. С. 22–83.
72. Яців А. Харизма в ідеології ОУН (1920-1930-ті рр.) *Український визвольний рух*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2012. Збірник 14. С. 91–108.
73. Armstrong J. Ukrainian nationalism. New York – London, Columbia University Pres, 1963. 361 p.
74. Motyl A. The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism (1919–1929)/ A. Motyl. New York, 1980. 175 p.

REFERENCES

1. «Hrypsy» – taiemni lysty Zenona Kossaka z Lvivskoi tiumry «Bryhidky» [«Hrypsy» – secret letters of Zenon Kossak from the Lviv «Brygidka» prison]. URL: <https://ounuis.info/fonds/territorial-executive-oun-in-canada-f-3/715/hrypsy-taiemni-lysty-zenona-kossaka-z-lvivskoi-tiumry-bryhidky.html>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
2. Bahan O. (2007) Zenon Kossak. Vichna aktualnist natsionalizmu [Eternal relevance of nationalism]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia». 26 [in Ukrainian].
3. Bahan O. (2007) Zenon Kossak: yak bude vidznacheno 100-richchia natsionalnoho heroia? [Zenon Kossak: how will the 100th anniversary of the national hero be celebrated?]. *Litopys Boikivshchyny: zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny. Vydaie Tovarystvo «Boikivshchyna» ZSA-Kanada-Ukraina. – Chronicle of Boykivshchyna: a magazine dedicated to the history, culture and life of the Boykiv tribe. Published by the Society «Boikivshchyna» USA-Canada-Ukraine. Issue.1/ 72 (83).* 8–13. [in Ukrainian].
4. Bahan O. (1994) Natsionalizm i natsionalistychnyi rukh. Istoriia ta idei [Nationalism and the nationalist movement. History and ideas]. Drohobych: «Vidrodzhennia». 192. [in Ukrainian].
5. Bahan O. (27.09.2006) Shcho my zrobyly dlia Kossaka [What we did for Kossak]. *Halytska zoria*. 1–2. [in Ukrainian].

6. Bazhanskyi M. (1986) Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynskyi i yikh druzi, shcho zahynuly za Karpato-Ukrainsku derzhavu [Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynsky and their friends who died for the Carpatho-Ukrainian state]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-iork – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. III. 58–65*; the same article was republished in Drohobych newspaper: *Halyska zorya*. 1991. March 15, 19. [in Ukrainian].
7. Bazhanskyi M. (1995) Moia karpatska Ukraina [My Carpathian Ukraine]. Kyiv – Niu-iork: «Svitovyd». 20–31. [in Ukrainian].
8. Boiko Yu. (1951) Osnovy ukrainskoho natsionalizmu [Basics of Ukrainian nationalism]. / Yu. Boiko. – [B. m.]: Na chuzhyni. 128. [in Ukrainian].
9. Veresniak V. Z. (1968) Kossak, yakoho ya znay [Kossak I knew]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 37–39. [in Ukrainian].
10. Haivas Ya. (1971) Volia tsiny ne maie [Will has no price.]. Toronto: «Sribna surma». 90. [in Ukrainian].
11. Haliv M., Purii A. (2023) Kulturno-prosvitnytske zhyttia Drohobychchyny za materialamy hazety «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938) [The cultural and educational life of Drohobychchyna according to the materials of the newspaper «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938)]. *Axis Europae*, №3. 69–89. [in Ukrainian].
12. Haliv M., Purii A. (2023) Hazeta «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938): kharakterystyka chasopysu [The newspaper «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937–1938): characteristics of the magazine]. *Presoznavstvo. Press Studies. Naukovyi zhurnal Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. – Journalism. Press Studies. Scientific journal of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyka of the National Academy of Sciences of Ukraine*. №2. 59–79. [in Ukrainian].
13. Hikavyi M. (1968) Zenon Kossak – ukrainskyi natsionalist [Zenon Kossak is a Ukrainian nationalist]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 40–44.
14. Hladylovych A. (1968) Zenon Kossak (Uryvok zi spohadiv) [Zenon Kossak (Excerpt from memoirs)]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 46–50. [in Ukrainian].
15. Hladylovych A. (1978) Drohobytska studentska sektsiia v 1931–1936 rokakh (spogad) [Student section in Drohobych in 1931-1936 (memory)]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-iork – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. II. 41–45*. [in Ukrainian].
16. Hrytsak Ya. (2011) Strasti za natsionalizmom. Stara istoriia na novyi lad [Passion for nationalism. An old story in a new way]. Kyiv: Krytyka. 176 p. [in Ukrainian].
17. Hrytsak Ya. (1996) Istoriia Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX-XX stolittia [History of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the XIX-XX centuries]. Kyiv, Geneza. 356 p. [in Ukrainian].
18. Dad A. (1952) Za voliu i derzhavnist «Sribnoi zemli» (dvi postati) [For the will and statehood of the «Silver Land» (two figures)]. Na varti. Toronto. Issue.2 (22). 10–13. [in Ukrainian].
19. Dontsov D. (1926) Natsionalizm [Nationalism]. Lviv : Vydavnytstvo «Nove zhyttia» ; Zhovkva : Pechatnia oo. Vasyliian. 255 p. [in Ukrainian].
20. Drahan A. (1968) Tam, de liudiam rohy prypravliaiut [Where people's horns are fixed]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 52–61. [in Ukrainian].
21. Dragan R. (1968) Spomyn pro Zenka Kossaka [Memory of Zenko Kossak]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 30–33. [in Ukrainian].
22. Dragan Roman (1995) Entsyklopediia ukrainskoi diiaspory. (V 7 tomakh). T. 4 (Avstraliia-Aziia-Afryka) [Encyclopedia of the Ukrainian diaspora. (In 7 volumes). Vol. 4 (Australia-Asia-Africa)]. /V. Markus hol. red. ta in. Kyiv-Niu-York-Chykago-Melborn. 75. [in Ukrainian].
23. Dub V. (1973) Robitnycha hromada im.I.Franka v Drohobychi [Working community named after I. Franko in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto. – Drohobychchyna is the land of Ivan Franko. – New York-Paris-Sydney-Toronto, Vol. I. 598–560*.
24. Duzhyi P. (2001) Spohad pro Zenona Kossaka [Memory of Zenon Kossak] *P. Duzhyi. Ukrainska sprava*. Lviv:PTVF «Afisha». 111–114. [in Ukrainian].
25. Iendyk R. (1955) Dmytro Dontsov ideoloh ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov is an ideologue of Ukrainian nationalism]. Miunkhen: Ukrainske Vydavnytstvo. 176 p. [in Ukrainian].
26. Z [enon]. K [ossak]. Kruty. *Homin Baseinu*. 1937. Issue. 2/3. P 1. [in Ukrainian].
27. Zaitsev O. (2014) Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): heneza, evoliutsiia, porivnialnyi analiz: dys. dok. ist. nauk: 07.00.01/ In-t ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha NAN Ukrainy. Lviv. [Ukrainian integral nationalism (1920–1930s): genesis, evolution, comparative analysis: dissertation. doctor historical Sciences: 07.00.01]/ Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych, National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv] 465 p [in Ukrainian].
28. Zaitsev O. (2013) Ukrainskyi integralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky): Narysy intelektualnoi istorii. [Monohrafiia]/Nauk. red. Yaroslav Hrytsak [Ukrainian Integral Nationalism (1920s–1930s): Essays on Intellectual History. [Monograph]/Science. ed. Yaroslav Hrytsak]. K.: Krytyka. 488 p. [in Ukrainian].
29. Zaitsev O. (2000) Fashyzm i ukrainskyi natsionalizm (1920–30-ti rr.) [Fascism and Ukrainian nationalism (1920–30 s)] *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «I»*. Issue. 16. P. 86–104. [in Ukrainian].
30. Zaitsev O. Chy buv ukrainskyi natsionalizm naspravdi fashystskym? [Was Ukrainian nationalism really fascist?] URL:<https://uamoderna.com/history/chy-buv-ukrainskyy-natsionalizm-naspravdi-fashystskym>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).

31. Zvit komandy UUSP pro diialnist za period 26 hrudnia 1929 r. do 26 veresnia 1930 r. (2019) [Report of the UUSP team on activities for the period from December 26, 1929 to September 26, 1930]. *Roman Shukhevych u hromadskopolitychnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy 1920–1939 rr.: spohady, dokumenty, svitlyny/ Uporiad. i vidp. red. Andrii Sova. – Roman Shukhevych in the social and political life of Western Ukraine 1920–1939: memories, documents, photos/ Ed. and resp. ed. Andriy Sova Tsentri nezaleznykh istorychnykh studii. Lviv: Apriori.*. 623–630. [in Ukrainian].
32. Zenon Kossak (1968) (Rozpovid sestry Olenky i brata inzh. Bohdana) [Zenon Kossak (The story of sister Olenka and brother engineer Bohdan)]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 19–21. [in Ukrainian].
33. Istoriyky vyklady online ukrainskyi molodizhnyi zhurnal «Doroha» 1937–1944 rokiv [Historians published online the Ukrainian youth magazine «Doroha» from 1937–1944]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2015/05/29/148349>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
34. Kasianov H. (2004) Ideolohiia OUN: Istoryko-retrospektyvnyi analiz [Ideology of the OUN: Historical and retrospective analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – Ukrainian historical magazine №1*. P. 29–42. [in Ukrainian].
35. Kasianov H. (2004) Ideolohiia OUN: Istoryko-retrospektyvnyi analiz [Ideology of the OUN: Historical and retrospective analysis]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – Ukrainian historical magazine №2*. P. 68–82. [in Ukrainian].
36. Kasianov H. (2003) Do pytannia pro ideolohiiu Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv (OUN). Analitychnyi ohliad [Regarding the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN). Analytical review]. K.: In-t istorii NAN Ukrainy. 64 p. [in Ukrainian].
37. Kasianov H. (1999) Teorii natsii ta natsionalizmu [Theories of nation and nationalism]. K.: Lybid, 352 p. [in Ukrainian].
38. Knysh Z. (1973) Horodok. Toronto: Sribna surma. 552 p. [in Ukrainian].
39. Konhres Ukrainskykh Natsionalistiv 1929 rik. Dokumenty i materialy (2006) [Congress of Ukrainian Nationalists, 1929. Documents and materials / [Ref. V. Muravskiy]. Lviv: LNB named after V. Stefanyka of the National Academy of Sciences of Ukraine, Liberation Movement Research Center] / [Upor. V Muravskiy]. Lviv: LNB im. V. Stefanyka NAN Ukrainy, TsDVR. 420 p.; il. [in Ukrainian].
40. Kossak Z. (2010) Radist tvorchoho zhyttia [The joy of creative life]. *Ukrainskyi natsionalizm: Antolohiia*. T. 1. Vydannia druhe./Upor. V. Roh. K.:FOP Stebliak O. M. – Ukrainian nationalism: Anthology. Vol. 1. Second edition./Ref. V. Rog. 381 p. [in Ukrainian].
41. Kossak Zenon Svitohliad ukrainskoho natsionalista [Worldview of a Ukrainian nationalist]. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/1309>. [in Ukrainian]. (date of access: 08.04.2024).
42. Kossak, Okhrymovych, Turash. (1968) Toronto: LVU, 190 P. [in Ukrainian].
43. Kulchytskyi Yurii (2012) Zhyttievyi shliakh nashoho rodu [The life path of our family]. Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma. 332 p. [in Ukrainian].
44. Lysiak-Rudnytskyi I. Natsionalizm i totalitaryzm Istorychni ese. V 2 t. Tom 2/ Per. z anhl. U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka [Lysiak-Rudnytskyi I. Nationalism and totalitarianism Historical essays. In 2 vols. Volume 2]. – Trans. from English U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak. K.: Osnovy. P. 489–496. [in Ukrainian].
45. Lysiak-Rudnytskyi I. (1994) Natsionalizm Istorychni ese. V 2 t. Tom 2/ Per. z anhl. U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka [Lysiak-Rudnytskyi I. Nationalism and totalitarianism Historical essays. In 2 vols. Volume 2]. – Trans. from English U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak. K.: Osnovy. P. 247–259. [in Ukrainian].
46. Mandryk M. (2006) Ukrainskyi natsionalizm: stanovlennia u mizhvoienno dobu [Ukrainian nationalism: formation in the interwar period].K.: Vyd-vo im. Oleny Telihiy. 388 p. [in Ukrainian].
47. Myron-«Orlyk», Dmytro (2021) Ideia i Chyn Ukrainy [The idea and action of Ukraine]. K.: Reinskhaus. 431 p. [in Ukrainian].
48. Mykhaltsevych I. (1968) Razom z Kossakom u viisku [Together with Kossak in the army]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. P. 34–36. [in Ukrainian].
49. Dva zizdy (1930) [Two congresses.]. *Molode zhyttia*. Issue. 1 (70). 27–28. [in Ukrainian].
50. Moroz V. (2013. 11 hrudnia) 44 pravyla zhyttia ukrainskoho natsionalista [44 rules of life of a Ukrainian nationalist]. *Shliakh peremohy*. P. 6. [in Ukrainian].
51. Natsionalizm: antolohiia (2000) [Nationalism: an anthology]./ Nauk. t-vo im. Viacheslava Lypynskoho; uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi ; lit. red. L. Bilyk. – Science society named after Vyacheslav Lipinskyi; compilers O. Protsenko, V. Lisovyi; literary. editor. L. Bilyk. K.: Smoloskyp. 858 p. [in Ukrainian].
52. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i Ukrainska povstanska armii: Fakhovyvnyi vysnovok robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA (2005) [The Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army: Expert Opinion of the Working Group of Historians at the Governmental Commission for the Study of the Activities of the OUN and UPA]. NAN Ukrainy; Instytut istorii Ukrainy. – National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of History of Ukraine. K.: Nauk. dumka. 53 p. [in Ukrainian].
53. Pahiria O. (2010) Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy: naukovo-populiarne vydannia [Carpathian Sich: military formation of Carpathian Ukraine: popular science edition]. K.: Tempora. 152 p.;il. [in Ukrainian].
54. Pastushyn V. M. (2019) Ideia derzhavnosti Ukrainy v zhurnalakh «Surma» ta «Rozbudova natsii» (mizhnarodnyi kontekst): dys.kand.nauk iz sots.komunikatsii (dok. filosofii): 27.00.04 [The idea of Ukrainian statehood in the magazines «Surma» and «Building the Nation» (international context): Dissertation of Candidate of Sciences in Social Communications (Doctor of Philosophy): 27.00.04]. Lvivskiyi nats. un-t im. I. Franka. – Lviv National University named after I. Franko. Lviv. 208 p. [in Ukrainian].
55. Posivnych M. (2023) Voienno-politychna diialnist OUN v 1929–1939 rokakh [Military and political activities of the OUN in 1929–1939]. Ternopil: Kryla. 368 p., il. [in Ukrainian].

56. Rudnytskyi S. (1994) Chomu my khochemo samostiinoi Ukrainy [Why do we want an independent Ukraine?]/ Stepan Rudnytskyi, uporiad., peredm. O. I. Shabliia. – edited, preface O. I. Shabliia. Lviv: Svit. 416 p.
57. Syvokhip I. (1982) Pershi dni voli [The first days of freedom]/ Simeinyi arkhiv Hryhoriia Syvokhipa. – Family archive of Grigoriy Sivokhip, Drohobych. 10–11. [in Ukrainian].
58. Sych O. M. (2005) Vnesok Stepana Lenkavskoho u formuvannia ta rozvytok ideolohii OUN [The contribution of Stepan Lenkavskyi to the formation and development of the ideology of the OUN. *Ukrainian liberation movement*. Lviv: Center for Studies of the Liberation Movement, Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection 4]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Zbirnyk 4. 230–251. [in Ukrainian].
59. Sych O. M. Stepan (2008) Lenkavskyi v istorii Orhanizatsii ukrainskykh katsionalistiv (1929-1977 rr.): avtoref. dys. kand. ist. nauk: 00.07.01. [Stepan Lenkavskyi in the history of the Organization of Ukrainian Nationalists (1929-1977): autoref. theses. candidate historical Sciences: 00.07.01.]/NPU im. M. P. Drahomanova. – National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. K., 20 p. [in Ukrainian].
60. Sych O. M. (2020) Suchasnyi ukrainskyi natsionalizm: politolohichni aspekty transformatsii paradyhmy: dys. dok. polit. nauk:23.00.01 [Modern Ukrainian nationalism: political science aspects of paradigm transformation: dissertation. doctor political Sciences: 23.00.01.]/Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa, NAN Ukrainy. – Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras, National Academy of Sciences of Ukraine. K. 457 p. [in Ukrainian].
61. Sosnovskyi M. (1974) Dmytro Dontsov. Politychnyi portret. Z istorii rozvytku ideolohii ukrainskoho natsionalizmu [Dmytro Dontsov. Political portrait. From the history of the development of the ideology of Ukrainian nationalism]. Niu-York, Toronto: Trident International, Inc. 420 p. [in Ukrainian].
62. Stsiborskyi M. (2007) Natsiokratiia. Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fabryka». 112 p. [in Ukrainian].
63. Tarnavskyi R. (2021) Kossaky (Hryts, Ivan, Vasyl, Yosyf, Zenon). Drohobych: Posvit. 204 p. [in Ukrainian].
64. Tkachuk D. (1940) Ukrainskyi natsionalizm [Ukrainian nationalism]. Praha: Nakladom v-va «Proboiem». 15 p. [in Ukrainian].
65. *Ukraina moderna*. (2014) Natsionalizm na kkhodi Evropy: chyslo na poshanu Romana Shporliuka [Nationalism in Eastern Europe: a number in honor of Roman Shporlyuk]. Kharkiv: Maidan. Issue. 21. 222 p. [in Ukrainian].
66. *Ukraina moderna*. (2013) Fashyzm i pravyi radykalizm na skhodi Evropy [Fascism and right-wing radicalism in Eastern Europe]. K.: Krytyka. Issue. 20. 486 p. [in Ukrainian].
67. Ukrainskyi natsionalizm: antolohiia: (2010) [u 2 t.] / Orh. Ukr. Natsionalistiv (revoliutsiina). Vyd. 2-he. K. : FOP Stebeliak O. M. T. 1 / uporiad. V. Roh [Ukrainian nationalism: an anthology: [in 2 volumes] / Org. Ukraine Nationalists (revolutionary). View. 2nd K.: FOP Stebelyak O. M. Vol. 1 / arrangement. V. Rog.], 381 p. [in Ukrainian].
68. Ukrainskyi natsionalizm: antolohiia: (2011) [u 2 t.] / Orh. Ukr. Natsionalistiv (revoliutsiina). K.: Ukr. Vyd. Spilka im. Yurii Lypy, T. 2 : do 120-richchia vid dnia narodzhennia Yevhena Konovaltsia / uporiad. V. Roh. [Ukrainian nationalism: an anthology: [in 2 volumes] / Org. Ukraine Nationalists (revolutionary). K.: Ukr. View. Union named after Yuriy Lipy, Vol. 2: to the 120th anniversary of the birth of Yevhen Konovalts / edited by V. Rog.] 351 p. [in Ukrainian].
69. Uryvky z napsanoi v tiumri pratsi pro ukrainskyi natsionalizm (1968) [Excerpts from a work written in prison about Ukrainian nationalism]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 111–114. [in Ukrainian].
70. Chekhovych K. (2019) Khrystyianskyi natsionalizm/ uporiad.: O. Petruk, M. Komarytsia; nauk. red. ta perdm. M. Komarytsi [Christian nationalism/ editors: O. Petruk, M. Komaritsa; scientific editor. and the preface. M. Komaritsi]. Lviv: LA «Piramida». 556 p. [in Ukrainian].
71. Shcherbii V. (1968) Zenon Kossak-Tarnavskyi poruchnyk Karpatskoi Sichi [Zenon Kossak-Tarnavskyi lieutenant of Carpathian Sich]. *Kossak, Okhrymovych, Turash*. Toronto: LVU. 22–83. [in Ukrainian].
72. Iatsiv A. (2012) Kharyzma v ideolohii OUN (1920–1930-ti rr.) [Charisma in the ideology of the OUN (1920–1930s) *Ukrainian liberation movement*. Lviv: Center for Studies of the Liberation Movement, Institute of Ukrainian Studies named after I. Krypyakevych of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection 14] *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Instytut ukraїnoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Zbirnyk 14. 91–108. [in Ukrainian].
73. Armstrong J. Ukrainian nationalism. New York – London, Columbia University Pres, 1963. 361 p.
74. Motyl A. The turn to the right: the ideological origins and development of Ukrainian nationalism (1919–1929)/ A. Motyl. New York, 1980. 175 p.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.025'174

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-8>

Антоніна МИКОЛАЙЧУК,

orcid.org/0000-0002-3536-7262

*докторка філософії, доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) a.mykolaichuk@dakkkim.edu.ua*

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ КОМПЕНСАЦІЇ ВТРАТ У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ

Стаття присвячена дослідженню сучасних підходів до компенсації втрат у станковому живописі за допомогою цифрових технологій та програмного забезпечення. У роботі розглядаються переваги застосування графічних редакторів, таких як Adobe Photoshop, Sketchfab, PicMan та Blender, що дозволяють не лише відтворювати втрачені елементи з високою точністю, але й зберігати кольорову палітру, текстури та стилістичні особливості оригінальних творів. Підкреслено, що методи віртуальної реконструкції дозволяють мінімізувати втручання в матеріал оригіналу, забезпечуючи збереження його автентичності. Цифрові інструменти дозволяють реставраторам експериментувати з різними підходами, проводити детальний аналіз та документування реставраційних процесів, що особливо важливо для складних або значно пошкоджених творів.

У статті також аналізуються можливості штучного інтелекту (ШІ), нейронних мереж та машинного навчання для виявлення втрат, відновлення елементів і прогнозування пошкоджень, що є корисним для превентивної консервації. Наводяться приклади успішного використання цих технологій у міжнародних проєктах, де ШІ допомагає виявляти невидимі дефекти та точно відтворювати відсутні частини. Також розглядаються технології доповненої та віртуальної реальності, які дозволяють реставраторам візуалізувати результати в реальному часі, покращуючи розуміння процесів.

Зроблено висновок, що цифрові технології можуть значно покращити ефективність реставраційних робіт, проте вимагають глибоких міждисциплінарних знань. Використання цих інструментів супроводжується новими викликами, пов'язаними з етикою, збереженням автентичності та можливими спотвореннями. Подальші дослідження мають бути спрямовані на вдосконалення методологій і розширення можливостей використання сучасних цифрових інструментів у сфері збереження культурної спадщини. Особливу увагу варто зосередити на інтеграції технологій ШІ, що може суттєво змінити підхід до реставрації та забезпечити більш сталі збереження мистецьких об'єктів у майбутньому.

Ключові слова: станковий живопис, реставрація, компенсація втрат, цифрові інструменти, Adobe Photoshop, Blender, штучний інтелект.

Antonina MYKOLAICHUK,

orcid.org/0000-0002-3536-7262

PhD,

*Associate Professor at the Department of Art Studies
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) a.mykolaichuk@dakkkim.edu.ua*

DIGITAL TOOLS FOR LOSS COMPENSATION IN EASEL PAINTING

This article is dedicated to exploring modern approaches to compensating for losses in easel painting using digital technologies and software. It discusses the advantages of employing graphic editors such as Adobe Photoshop, Sketchfab, PicMan, and Blender, which not only enable the accurate restoration of lost elements but also preserve the color palette, textures, and stylistic features of the original artworks. The article emphasizes that virtual reconstruction methods minimize intervention in the original material, thereby preserving its authenticity. Digital tools allow restorers to experiment with different approaches, conduct detailed analysis, and document restoration processes, which is especially important for complex or heavily damaged works.

The article also analyzes the potential of artificial intelligence (AI), neural networks, and machine learning in detecting losses, restoring elements, and predicting damage, which are valuable for preventive conservation. Examples of successful application of these technologies in international projects are provided, where AI aids in identifying invisible defects and accurately reproducing missing parts. The study further explores augmented reality and virtual reality technologies, which enable restorers to visualize results in real-time, enhancing process comprehension.

The conclusion is that digital technologies can significantly improve the efficiency of restoration work but require profound interdisciplinary knowledge. The use of these tools also introduces new challenges related to ethics, authenticity preservation, and potential distortions. Future research should focus on refining methodologies and expanding the capabilities of modern digital tools in cultural heritage preservation. Special attention should be given to integrating AI technologies, which could fundamentally change restoration approaches and ensure more sustainable conservation of artworks in the future.

Key words: easel painting, restoration, loss compensation, digital tools, Adobe Photoshop, artificial intelligence, Blender.

Вступ. Компенсація втрат у станковому живописі є критично важливим аспектом реставрації творів мистецтва та спрямована на відновлення візуальної цілісності пошкоджених робіт. Традиційно цей процес опирається на кропіткі ручні техніки, що вимагають глибокого розуміння матеріалів і методів, які використовував оригінальний автор. Проте традиційні підходи часто стикаються з обмеженнями, особливо коли йдеться про складні втрати, необхідність точного підбору кольору та відтворення текстури тощо. Це підкреслює зростаючу потребу в більш досконалих та адаптивних методах у сфері збереження пам'яток мистецтва.

Особливу увагу привертають користувацькі програмні рішення обробки цифрових зображень, які стають потужними помічниками реставраторів, пропонуючи безпрецедентну точність, гнучкість та ефективність. Ці інструменти дозволяють детально аналізувати, реконструювати та візуалізувати втрачені або пошкоджені ділянки, що дає можливість реставраторам саме у неінвазивний та оборотний спосіб експериментувати з різними підходами. Використання цифрових програм не лише підвищує точність реставраційних робіт, але й забезпечує легке документування та можливість відтворення процесу.

Аналіз досліджень. Сучасні способи заповнення втрачених ділянок живопису, а також підхід, за якого втрати взагалі не доповнюються, є предметом тривалих дискусій. Згідно з положеннями Венеційської хартії (1964), реставраційні доповнення повинні чітко відрізнятися від оригінальних частин твору (Тимченко, 2022: 150). Такий підхід сформувався у відповідь на усвідомлення неможливості достовірного відтворення втраченого оригіналу і був значно підкріплений у ХХ столітті завдяки теоретичним працям Чезаре Бранді.

Сьогодні реставратори мають доступ до різноманітних методів компенсації втрат, що дозволяє обирати найкращий підхід для кожного конкретного об'єкта. Серед найпопулярніших технік – нейтральне заповнення, тональне пом'якшення доповнень, міметичний підхід, тратеджо, пуантіє, лесування та інші (Marincola & Kargère, 2020: 190–191). Ці техніки набули особливої популярності після закінчення Другої сві-

тової війни (Muir, 2009: 25–26), хоча і сьогодні, у випадку класичного олійного живопису з глибокими ефектами, міметичне відтворення залишається найбільш оптимальним варіантом.

Сучасні підходи наголошують на важливості дотримання етичних принципів у реставрації, таких як зворотність матеріалів і читабельність доповнень (Nadolny, 2020: 583–585). При цьому, доповнення мають гармонійно вписуватися в пам'ятку та не привертати зайвої уваги. Ці принципи стали ключовими в музейній реставрації, де часто надають перевагу умовному заповненню втрат або навіть відмовляються від реконструктивних доповнень при значних пошкодженнях живопису.

Однак, попри значний розвиток теоретичних основ і практичних методів реставрації, деякі аспекти все ще залишаються недостатньо вивченими. Зокрема, це стосується використання спеціального програмного забезпечення для компенсації втрат у станковому живописі. Інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові можливості для реставрації, дозволяючи створювати віртуальні реконструкції втрачених частин творів. Ці технології дають змогу оптимізувати процес створення ескізів відтворення втрачених частин, що може бути використано як для безпосередньої реставрації пам'ятки, так і для створення копій-реконструкцій (Somyk-Ponomarenko, 2020). Таким чином, аналіз існуючих досліджень свідчить про важливість розвитку нових підходів і методів у сфері реставрації. Проте, на сьогодні відсутні достатньо розроблені підходи щодо методології та ефективності застосування сучасного програмного забезпечення, що може суттєво обмежити його ефективність.

Метою цієї статті є дослідження та оцінка потенціалу користувацького програмного забезпечення для компенсації втрат станкового живопису. Стаття має на меті проаналізувати, як сучасні цифрові інструменти можуть бути використані для відновлення пошкоджених або частково втрачених частин картин, зокрема в контексті їхнього художнього та історичного значення.

Виклад основного матеріалу. Використання спеціалізованого програмного забезпечення стає все більш важливою складовою сучасної рестав-

раційної практики для відновлення втрачених частин станкових творів мистецтва. Одним із перших задокументованих прикладів застосування комп'ютерних технологій у реставрації в Україні стало використання растрового графічного редактора Photoshop на кафедрі реставрації Харківського художньо-промислового інституту. Як відзначає О. Чекаль, цей редактор використовували для створення ескізів реконструкції втрат у живописі, що дозволяло створювати кілька варіантів у короткий термін, легко вносити корективи та мінімізувати вплив індивідуального стилю реставратора (Чекаль, 1999: 202–203). Подібний підхід використовували викладачі КПНУ ім. І. Огієнка Олександр Віштаченко та Іван Підгурний, які описали, як цифрові методи корекції та реконструкції втрат за допомогою схожих фрагментів можуть органічно доповнювати традиційні способи, хоч і не можуть повністю їх замінити (Віштаченко & Підгурний, 2010: 41–42). Вчений В.І. Цитович зазначає, що під час експертизи живопису така обробка дозволяє покращити тональний контраст, збільшити насиченість кольорів і навіть замінити колір (Цитович, 2018: 31–32).

Застосування цифрових технологій у реставрації на міжнародному рівні зазнало значного розвитку, особливо помітного з розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, таких як Інтернет речей, хмарні технології, доповнена та віртуальна реальність, особливо, штучний інтелект, зокрема нейронні мережі, машинне навчання тощо, які почали активно використовуватися у великомасштабних міжнародних реставраційних проєктах (Z. Zhang et al., 2023; Eom & Lee, 2023; Neumiller et al., 2020; Kirchner et al., 2019), розгорнутих задля збереження найцінніших пам'яток світової культурної спадщини.

Так, в ході реставрації портрета сера Сонг Онг Сіанга в Сінгапурі спершу за допомогою таких аналітичних методів, як УФ-флуоресценція та рентгенографія, було визначено ступінь пошкодження перед перемальовуванням картини, потім було відновлено початкову техніку живопису та сплановано реставраційні заходи. Це дозволило провести хроматичну реінтеграцію рис обличчя з високою точністю за допомогою анатомічних малюнків і комп'ютерного моделювання. Отже, як зазначає автор дослідження та реставратор Дам'ян Лізун, цифрова реконструкція відіграла вирішальну роль у відновленні значних втрат фарбового шару обличчя портрета (Lizun, 2019).

Реставрація мистецьких творів активно використовує користувацькі графічні редактори, в яких програмне забезпечення, що зазвичай засто-

совується для роботи з 2D та 3D зображеннями, відеоіграми та візуалізацією, забезпечує широкий набір інструментів для точного аналізу і відтворення втрачених фрагментів. Наприклад, Adobe Photoshop, PicMan, Blender, демонструють високу ефективність у реставраційних проєктах завдяки функціям кольорової корекції та заповнення. Саме обробка 3D зображень була реалізована під час віртуальної реставрації картин Вінсента ван Гога (Kirchner et al., 2019; Kirchner et al., 2021). «Зоряної ночі» Тут програма дозволила точно відтворити кольорову гаму художника та текстури, зберігаючи художню цілісність твору без фізичного втручання (Neumiller et al., 2020). Blender, популярний серед 3D-художників та аніматорів, стає незамінним інструментом для створення високоточних тривимірних моделей і реконструкцій (Henriques et al., 2018), дозволяє реставраторам з більшою точністю планувати реставраційні заходи.

Sketchfab, платформа для створення та візуалізації 3D моделей, була застосована у випадку цифрової реставрації «Зоряної ночі», де програмне забезпечення забезпечило високоточну візуалізацію текстур і мазків пензля, роблячи можливим ретельне вивчення кольорових та світлових особливостей полотна (Neumiller et al., 2020). Дослідники наголошують на особливу значимість достатньої кількості якісних цифрових фотографій (Kirchner et al., 2021), оскільки неінвазивні маніпуляції проводяться саме із цифровими зображеннями пам'ятки.

Подібно, користувацька графічна програма PicMan показала відмінні результати в аналізі кольорових просторів і діагностиці втрат у проєкті реставрації корейського буддійського живопису з храму Ансімса, що дозволило більш детально оцінити стан твору і визначити області пошкодження (Eom & Lee, 2023).

Таким чином, використання цих програмних інструментів не лише підвищує точність і гнучкість реставраційних процесів, але й дозволяє інтегрувати цифрові методи з традиційними, що є ключовим аспектом сучасної реставраційної практики. Подальшим кроком є зростання досліджень щодо використання штучного інтелекту, нейронних мереж та машинного навчання в реставрації мистецьких творів.

Промовистим є застосування потужних інструментів штучного інтелекту, зокрема згорткових нейронних мереж для реставрації, в сумісному проєкті віртуальної реставрації шедевр Сандро Боттічеллі «Народження Венери» Боттічеллі (~1485) італійських, канадійських та китайських наукових інституцій (Z. Zhang et al., 2023).

Зокрема, полотно спершу була відтворено професійним реставратором і для тестування алгоритму було штучно внесені три різні дефекти на репліці. Змодельовані нейронними мережами алгоритми глибокого навчання для комп'ютерного зору використовувалися для навчання, тоді як репліка використовувалася для тестування. Використання згорткових нейронних мереж дозволило досягти середньої точності 96,67% у відновленні кольорових шарів та текстур, що підтверджує ефективність таких методів у точному заповненні втрат (Z. Zhang et al., 2023).

Комп'ютерна реінтеграція у проєкті, реалізованому Інститутом консервації Гетті та містом Лос-Анджелес відіграла важливу роль у процесі відновлення втрачених фрагментів муралу «Америка тропічна» Давида Альфаро Сікейроса, дозволяючи зберегти стиль художника та делікатно заповнити втрати оригінальної композиції. Це підкреслює важливість сучасних цифрових технологій у забезпеченні точності та автентичності реставраційних робіт, що вимагає мінімального втручання у матеріал оригіналу (MacDonald-Korth & Rainer, 2014). Інші проєкти демонструють переваги застосування штучного інтелекту для прогнозування та пом'якшення ризиків старіння. Наприклад, дослідження віртуальної реставрації показало, як машинне навчання може передбачити майбутні деградаційні процеси, а також запропонувати оптимальні стратегії збереження (Gaber et al., 2023). Якісна обробка цифрових зображень та синтез текстур, інтегрований з методами штучного інтелекту, продемонстрували свою ефективність у відновленні стародавнього китайського живопису, де алгоритми дозволили реалістично відтворити складні текстурні елементи (Pei et al., 2004). Подібно, алгоритми, розроблені засобами штучного інтелекту, були використані для цифрової реконструкції храмових фресок, подолавши обмеження традиційних методів і значно покращивши якість реставрації (Mol & Maheswari, 2021).

Застосування цих інноваційних технологій змінює підхід до реставрації, дозволяючи реставраторам швидко аналізувати великі обсяги даних, точно відновлювати втрачені елементи та передбачати ризики майбутніх пошкоджень, що забезпечує збереження культурної спадщини на новому, більш високому рівні.

Зауважимо, що не тільки користувачькі програми, зокрема графічні редактори, а й надсучасні інформаційно-комунікаційні технології, як от штучний інтелект, зокрема нейронні мережі й машинне навчання, можуть показати вражаючі результати лише за умови вмілого їх використання

тими, хто має необхідні міждисциплінарні знання та навички і/або, як показали, великі міжнародні реставраційні проєкти, такі як, проєкт Королівського інституту культурної спадщини у Брюсселі – реставрація Гентського вівтаря братів Ван Ейк (1432) і подібні, є в команді фахових спеціалістів з різних областей наук – реставрації, історії мистецтва, хімії, біології, фізики, комп'ютерних наук, які збалансовано співпрацюють в царині збереження культурної спадщини. Саме тому можна говорити про переваги використання тих чи інших технологій не стільки у порівнянні з традиційними методами реставрації, скільки у визначенні можливостей цих цифрових інструментів сучасного реставратора, а також означенні певних засторог, які, звісно, є і в традиційних підходах.

До очевидних переваг можемо віднести: 1) точність і контроль, позаяк цифрові інструменти пропонують неперевершену точність у кольоровій корекції, заповненні та синтезі текстури, зменшуючи ризик людської помилки, властивий ручній реставрації; 2) неінвазивність, оскільки цифрова реставрація дозволяє реставраторам експериментувати з різними підходами без фізичних змін оригінального твору; 3) економічна ефективність, бо таке програмне забезпечення, як Adobe Photoshop, Blender чи PicMan, надає можливості високоякісної реставрації за менші витрати, а певні версії є взагалі безкоштовними, що робить їх доступними для установ з обмеженим бюджетом; 4) налаштування і гнучкість, оскільки пропонують широкі можливості для налаштування, що дозволяє реставраторам адаптувати програмне забезпечення до специфічних завдань реставрації.

Однак, варто враховувати певні засторози щодо новітнього програмного забезпечення: його опанування потребує значного часу та спеціалізованих навичок; залежність від цифрових інструментів частково може призвести до знецінення ручних технік та історичних знань, що є основою реставрації; цифрові реконструкції можуть відображати суб'єктивні інтерпретації реставратора, а не оригінальні задуми художника, особливо при роботі зі значно пошкодженими творами; технологічні обмеження можуть не враховувати певні фізичні та хімічні властивості матеріалів; надмірне використання цифрових методів загрожує втратою автентичності та унікальних характеристик твору; етичні дилеми можуть виникнути через спроби зберегти оригінальний вигляд і патину; складність технічної інтеграції програмного забезпечення та обладнання в різних інституціях; високі фінансові витрати на ліцензії та обладнання, що обмежують доступність таких технологій.

Майбутнє реставрації все більше пов'язане з інтеграцією цифрових технологій і традиційних методів. Графічні редактори Photoshop, PicMan, і Blender та ін. вже є важливим інструментом для реконструкції втрачених фрагментів живописних творів та забезпечують високу точність і мінімальне втручання в оригінальний матеріал. Із розвитком штучного інтелекту та машинного навчання можливості цифрової реставрації продовжують зростати, дозволяючи аналізувати великі обсяги історичних даних, прогнозувати стан творів мистецтва і рекомендувати відповідні методи збереження пам'яток.

Висновки. Інтеграція цифрових інструментів, таких як Adobe Photoshop, PicMan, Blender, та Sketchfab, із традиційними реставраційними

методами значно підвищує точність, ефективність і гнучкість реставраційних процесів. Водночас, застосування штучного інтелекту, нейронних мереж та машинного навчання відкриває нові можливості для точного відновлення та прогнозування збереження мистецьких творів. Однак, ці інновації вимагають спеціалізованих знань та обережного підходу, щоб уникнути надмірної залежності від технологій і зберегти автентичність реставрованих об'єктів. Подальші дослідження в цій галузі повинні бути спрямовані на розширення можливостей цифрових інструментів і вдосконалення їхньої інтеграції в реставраційну практику, що забезпечить ще більшу точність і ефективність збереження культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віштаченко, О. Ф., & Підгурний, І. С. Використання растрових графічних редакторів при реставрації живописних творів: можливості та проблеми. *Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору* : зб. наук. праць за результ. міжн. наук.-практ. семінару. Кам'янець-Подільск. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. С. 39–43.
2. Тимченко, Т. Щодо коректного україномовного перекладу керівних документів сфери консервації-реставрації. *«Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності»*, 22-23 вересня 2022 р. Національний заповідник «Києво-Печерська лавра», Асоціація реставраторів України, 2022. С. 148–151.
3. Цитович, В. І. Експертиза творів образотворчого мистецтва: живопис (методологія та практика): навчальний посібник. К.: НАКККіМ, 2018. 232 с.; іл.
4. Чекаль, А. Г. До питання про комп'ютерної реконструкції втрат у реставрації ікон. *Проблеми збереження, консервації та реставрації музейних пам'яток*: Мат. та тези доп. II Міжн. наук.-практ. конф 26–28 травня 1999 р. Київ: ННДРЦУ, 1999. С. 202–203.
5. Defect detection: An improved YOLOX network applied to a replica of “The Birth of Venus” by Botticelli / Z. Zhang et al. *Journal of Cultural Heritage*. 2023. Vol. 62. P. 404–411. URL: <https://doi.org/10.1016/j.culher.2023.06.018> (date of access: 26.08.2024).
6. Eom T. H., Lee H. S. A Study on the Diagnosis Technology for Conservation Status of Painting Cultural Heritage Using Digital Image Analysis Program. *Heritage*. 2023. Vol. 6, no. 2. P. 1839–1855. URL: <https://doi.org/10.3390/heritage6020098> (date of access: 26.08.2024).
7. Exploring the limits of color accuracy in technical photography / E. Kirchner et al. *Heritage Science*. 2021. Vol. 9, no. 1. P. URL: <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00536-x> (date of access: 26.08.2024).
8. Gaber, J. A., Youssef, S. M., & Fathalla, K. M. The Role of Artificial Intelligence and Machine Learning in Preserving Cultural Heritage and Art Works via Virtual Restoration. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 2023. X-1/W1-2023. P. 185–190. URL: <https://doi.org/10.5194/isprs-annals-x-1-w1-2023-185-2023> (date of access: 26.08.2024).
9. Heumiller K., Muzikar J., Kastler R. Starry Night in 3D: Explore Vincent van Gogh's beloved painting in astonishing detail in this behind-the-scenes look at a new imaging tool. <https://www.moma.org>: веб-сайт, 2020. URL: <https://www.moma.org/magazine/articles/462> (date of access: 26.08.2024).
10. Lizun, D. Reconstructing the Lost: Technical Analysis and Digital Reconstruction Supporting the Treatment of a Portrait of Sir Song Ong Siang. *Collections Care: Staying Relevant in Changing Times, ASEAN & Beyond, 23-25 October 2019*: conference proceedings. Singapore, 2019. P. 152–166.
11. MacDonald-Korth E., Rainer L. The Getty Conservation Institute Project to Conserve David Alfaro Siqueiros's Mural América Tropical. *Getty Research Journal*. 2014. Vol. 6. P. 103–114. URL: <https://doi.org/10.1086/675793> (date of access: 26.08.2024).
12. Mapping lacunae for retouching paintings with computer graphics software. / Henriques, F. et. al *4th International Meeting on Retouching of Cultural Heritage – RECH4, Split, Croatia, 20-21 October 2017*. 2018. P. 130–136. URL: <http://hdl.handle.net/10400.14/27457> (date of access: 26.08.2024).
13. Marincola, M. D., & Kargère, L. *The conservation of medieval polychrome wood sculpture: History, Theory, Practice*. Getty Publications, 2020. 296 p.
14. Mol V. R., Maheswari P. U. The digital reconstruction of degraded ancient temple murals using dynamic mask generation and an extended exemplar-based region-filling algorithm. *Heritage Science*. 2021. Vol. 9, no. 1. P.1-18 URL: <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00604-2> (date of access: 26.08.2024).
15. Muir K. Approaches to the reintegration of paint loss: theory and practice in the conservation of easel paintings. *Studies in Conservation*. 2009. Vol. 54, sup1. P. 19–28. URL: <https://doi.org/10.1179/sic.2009.54.supplement-1.19> (date of access: 26.08.2024).

16. Nadolny J. History of visual compensation for paintings. *Conservation of Easel Paintings.* / ed. by J. H. Stoner, R. Rushfield. Routledge. 2nd ed. 2020. P. 593–603. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429399916> (date of access: 26.08.2024).
17. Pei S. C., Zeng Y. C., Chang C. H. Virtual Restoration of Ancient Chinese Paintings Using Color Contrast Enhancement and Lacuna Texture Synthesis. *IEEE Transactions on Image Processing*. 2004. Vol. 13, no. 3. P. 416–429. URL: <https://doi.org/10.1109/tip.2003.821347> (date of access: 26.08.2024).
18. Recreating Van Gogh's original colors on museum displays / E. Kirchner et al. *Electronic Imaging*. 2019. Vol. 2019, no. 14. P. 77–1–77–6. URL: <https://doi.org/10.2352/issn.2470-1173.2019.14.color-077> (date of access: 26.08.2024).
19. Somyk-Ponomarenko I. Copying Artworks for Preserving the Entirety of Architectural Monuments in Ukraine. *Studies in Conservation*. 2020. Vol. 65, sup1. P. P307–P310. URL: <https://doi.org/10.1080/00393630.2020.1752422> (date of access: 26.08.2024).

REFERENCES

1. Vishtachenko, O. F., & Pidgurny, I. S. (2010). Vykorystannia rastrovnykh hrafichnykh redaktoriv pry restavratsii zhyvopysnykh tvoriv: mozhyvosti ta problemy. [The use of raster graphic editors in the restoration of paintings: opportunities and problems]. *Mystetska spadshchyna Podillia u konteksti polikulturnoho yevropeiskoho prostoru Zbir. n. pr. za rezult. Mizhn. nauk.-prakt. seminaru, Kamianets-Podilsk. nats. un-t im. I. Ohienka*, 39–43. [in Ukrainian].
2. Tymchenko, T. (2022). Shchodo korektnoho ukrainomovnoho perekladu kerivnykh dokumentiv sfery konservatsii-restavratsii. [Regarding the correct Ukrainian translation of the guiding documents in the field of conservation-restoration]. *«Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhenia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti», 22-23 veresnia 2022 r.*, 148-151. [in Ukrainian].
3. Tsitovych, V. I. (2018). Ekspertyza tvoriv obrazotvorchoho mystetstva: zhyvopys (metodolohiia ta praktyka): navchalny posibnyk. [Expert Examination of Visual Arts: Painting (Methodology and Practice): Textbook.]. Kyiv: NAKKKiM. [in Ukrainian].
4. Chekal, A. G. (1999). Do pytannia pro kompiuternoi rekonstruktsii vtrat u restavratsii ikon. [To the Question of Computer Reconstruction of Losses in the Restoration of Icons]. *Materialy ta tezy dopovidei II Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. «Problemy zberezhenia, konservatsiia ta restavratsiia muzeinykh pamiatok», 26 – 28 travnia 1999 r. NNDRTsU, m. Kyiv*, 202-203. [in Ukrainian].
5. Zhang, Z., Zhang, H., Hu, J., Sfarra, S., Mostacci, M., Wang, Y., Yang, D., Maldague, X., Niu, D., & Duan, Y. (2023). Defect detection: An improved YOLOX network applied to a replica of “The Birth of Venus” by Botticelli. *Journal of Cultural Heritage*, 62, 404–411. <https://doi.org/10.1016/j.culher.2023.06.018>
6. Eom, T. H., & Lee, H. S. (2023). A Study on the Diagnosis Technology for Conservation Status of Painting Cultural Heritage Using Digital Image Analysis program. *Heritage*, 6(2), 1839–1855. <https://doi.org/10.3390/heritage6020098>
7. Kirchner, E., Van Wijk, C., Van Beek, H., & Koster, T. (2021). Exploring the limits of color accuracy in technical photography. *Heritage Science*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00536-x>
8. Gaber, A., Youssef, S. M., & Fathalla, K. M. (2023). The Role of Artificial Intelligence and Machine Learning in Preserving Cultural Heritage and Art Works via Virtual Restoration. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, X-1/W1-2023, 185–190. <https://doi.org/10.5194/isprs-annals-x-1-w1-2023-185-2023>
9. Heumiller K., Muzikar J., Kastler R. (2020). Starry Night in 3D: Explore Vincent van Gogh's beloved painting in astonishing detail in this behind-the-scenes look at a new imaging tool. <https://www.moma.org/>. URL: <https://www.moma.org/magazine/articles/462>
10. Lizun, D. (2019). Reconstructing the Lost: Technical Analysis and Digital Reconstruction Supporting the Treatment of a Portrait of Sir Song Ong Siang. In *Collections Care: Staying Relevant in Changing Times, ASEAN & Beyond, 23-25 October 2019* (p.152–166)
11. MacDonald-Korth, E., & Rainer, L. (2014). The Getty Conservation Institute Project to conserve David Alfaro Siqueiros's mural América Tropical. *Getty Research Journal*, 6, 103–114. <https://doi.org/10.1086/675793>
12. Henriques, F., Bailão, A., Bordalo, R., Gac, A. L., Gonçalves, A., Carneira, L., Candeias, A., & Vieira, E. (2018). Mapping lacunae for retouching paintings with computer graphics software. 4th International Meeting on Retouching of Cultural Heritage – RECH4, Split, Croatia, 20-21 October 2017, 130–136. <http://hdl.handle.net/10400.14/27457>
13. Marincola, M. D., & Kargère, L. (2020). *The conservation of medieval polychrome wood sculpture: History, Theory, Practice*. Getty Publications.
14. Mol, V. R., & Maheswari, P. U. (2021). The Digital Reconstruction of Degraded Ancient Temple Murals Using Dynamic Mask Generation and an Extended Exemplar-Based Region-Filling Algorithm. *Heritage Science*, 9(1). <https://doi.org/10.1186/s40494-021-00604-2>
15. Muir, K. (2009). Approaches to the Reintegration of Paint Loss: Theory and Practice in the Conservation of Easel Paintings. *Studies in Conservation*, 54(sup1), 19–28. <https://doi.org/10.1179/sic.2009.54.supplement-1.19>
16. Nadolny, J. (2020). History of Visual Compensation for Paintings. In J. H. Stoner & R. Rushfield (ed.) *Conservation of Easel Paintings* (2nd edition, pp. 593–603). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429399916>
17. Pei, S., Zeng, Y., & Chang, C. (2004). Virtual Restoration of Ancient Chinese Paintings Using Color Contrast Enhancement and Lacuna Texture Synthesis. *IEEE Transactions on Image Processing*, 13(3), 416–429. <https://doi.org/10.1109/tip.2003.821347>
18. Kirchner, E., Geldof, M., Hendriks, E., Gaibor, A. N. P., Janssens, K., Delaney, J., Van Der Lans, I., Ligterink, F., Megens, L., Meedendorp, T., & Pilz, K. (2019). Recreating Van Gogh's original colors on museum displays. *Electronic Imaging*, 31(14), 77-1–6. <https://doi.org/10.2352/issn.2470-1173.2019.14.color-077>
19. Somyk-Ponomarenko, I. (2020). Copying Artworks for Preserving the Entirety of Architectural Monuments in Ukraine. *Studies in Conservation*, 65(sup1), 307–310. <https://doi.org/10.1080/00393630.2020.1752422>

Gao MINGZE,

orcid.org/0009-0007-5026-8338

аспірант кафедри теорії музика та композиції

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданові

(Одеса, Україна) 1339162838@qq.com

ЕВОЛЮЦІЯ СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНИХ І СТИЛЄВИХ ЧИННИКІВ СИМВОЛІЧНОЇ МУЗИЧНОЇ МОВИ В КАНТАТАХ К. ЦЕПКОЛЕНКО ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ

У статті показана трансформація художніх принципів символізму у сучасній камерно-вокальній музиці під впливом війни. Війна сприяла пробудженню інтересу до символізму як у поезії так і в музиці. Символ з його багатозначністю став стрижнем воєнної стратегії відомої української композиторки, лауреатки шевченківської премії 2024 року К. С. Цепколенко. Уже сама назва її авторської військової стратегії «Українські мисткині зі своєю зброєю» була символічною. У своєму першому творі на воєнну тематику кантаті «Читаючи історію», написанім на початку війни, композиторка використала кілька символів – символ Римської імперії, яка потерпала від варварів і по аналогії нагадувала Україну у війні, символ диких варварів, які нагадували росіян і, нарешті символ перемоги «добра» над «злом». У своєму другому творі кантаті «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» композиторка використала кілька образів-символів – символ чорної пташиної зграї, який сприймається, з одного боку, як ворожа навала, яка все зруйнувала, з іншого, як зграя біженців, які стали жертвою цієї навали, символ знедолених біженців, які втратили своє житло зруйноване війною, символ покори, розпачу, якій супроводжує мешканців зруйнованого міста, символ відповідальності, яку кожен має взяти на себе за свої проступки, за свої помилки та переґрішення. символ віри, надії. Також композиторка втілила звукові символи війни – які вона запровадила через прийоми, які імітували виття сирен, звуки пострілів та вибухів.

Кантати композиторки в яких закладені символи війни, через біль та страждання визивають почуття катарсису, коли через естетичні переживання відбувається моральне очищення внаслідок душевного потрясіння. Нова музична естетика на якій побудовані твори К. Цепколенко пов'язана з бажанням композиторки слідувати новим воєнній сучасності, з бажанням знайти адекватною звукову мову тим змінам, які відбуваються під впливом жахіття війни у психіці сучасної людини. У руслі цього переосмислюються багато основних музичних складових – звуковисотна система, тембр, гармонія, форма творів.

Композиторська стилістика К. С. Цепколенко народжується з жанрово-стильових контекстів, з символічно-образних сфер, зі здатності встановлювати внутрішні зв'язки між власним «Я» та воєнним соціумом, між символічним підтекстом твору та способом екстраполяції на воєнну сучасність.

Ключові слова: камерно-вокальна творчість, сучасна камерно-вокальна музика, символ, символічне мистецтво, трансформація художніх принципів символізму, словесно-поетична символіка, стильові напрямки, музичні символи, музика, музична мова, «індивідуальний проєкт», композиційна техніка, композитори, камерна музика, емпатія, художня ідея, емоційний підтекст, нотний текст, емоційно-образна партитура, кантата.

Gao MINGZE,

orcid.org/0009-0007-5026-8338

Postgraduate student at the Department of Music Theory and Composition

The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

(Odesa, Ukraine) 1339162838@qq.com

EVOLUTION OF PLOT-COMPOSITIONAL AND STYLISTIC FACTORS OF SYMBOLIC MUSICAL LANGUAGE IN K. TSEPKOLENKO'S CANTATAS UNDER THE INFLUENCE OF WAR

The article shows the transformation of the artistic principles of symbolism in contemporary chamber vocal music under the influence of the war. The war contributed to the awakening of interest in symbolism in both poetry and music. The symbol with its ambiguity became the core of the military strategy of the famous Ukrainian composer, Shevchenko Prize winner in 2024, K. S. Tsepkoenko. The very title of her author's military strategy, "Ukrainian Artists with Their Weapons" was symbolic. In her first work, the war-themed cantata Reading History, written at the beginning of the war, the composer used several symbols: the symbol of the Roman Empire, which suffered from barbarians and by analogy resembled Ukraine at war; the symbol of wild barbarians, which resembled Russians, and finally the symbol of the victory of "good" over "evil." In her second work, the cantata "Where did you come from, black flock of birds?" the composer

used several images-symbols – the symbol of a black flock of birds, which is perceived, on the one hand, as an enemy invasion that destroyed everything, on the other hand, as a flock of refugees who fell victim to this invasion, a symbol of destitute refugees, who lost their homes destroyed by the war, a symbol of resignation and despair that accompanies the inhabitants of a destroyed city, a symbol of responsibility that everyone must take for their misdeeds, for their mistakes and sins. A symbol of faith and hope. The composer also embodied the sound symbols of war – which she introduced through techniques that imitated the wailing of sirens, the sounds of gunfire and explosions.

The composer's cantatas, which contain symbols of war, evoke a sense of catharsis through pain and suffering, when moral purification occurs through aesthetic experiences as a result of emotional turmoil. The new musical aesthetics on which K. Tsepkoenko's works are based is connected with the composer's desire to follow the new military times, with the desire to find an adequate sound language for the changes that occur under the influence of the horrors of war in the psyche of a modern person. In line with this, many basic musical components are rethought – the pitch system, timbre, harmony, and form of the works.

The composer's style of K. S. Tsepkoenko is born from genre and style contexts, from symbolic and figurative spheres, from the ability to establish internal connections between one's own self and military society, between the symbolic subtext of the work and the way of extrapolation to the military present.

Key words: chamber music, contemporary chamber music, symbol, symbolic art, transformation of artistic principles of symbolism, verbal and poetic symbolism, style trends, musical symbols, music, musical language, "individual project," compositional technique, composers, chamber music, empathy, artistic idea, emotional subtext, musical text, emotional and figurative score, cantata.

Постановка проблеми. Вперше розглянуто сучасну камерно-вокальну музику під ракурсом авторської воєнної стратегії. Новим видається спроба описання еволюції сюжетно-композиційних і стильових чинників символічної музичної мови під впливом війни. Стаття спрямована на виявлення різних способів розв'язання драматичних колізій відповідно до авторського стилю композиторки, спрямована на дослідження символічної мови композиторки, обґрунтування драматичних символічно-образних колізій досліджуваних творів, а також інноваційних принципів розвитку адекватних новітнім парадигмам сучасності. Проаналізовано твори композиторок, які раніше ніколи не досліджувалися з позиції трансформації художніх принципів символізму у сучасній камерно-вокальній музиці.

Аналіз досліджень. Методологія дослідження базується на біографічному, системно-аналітичному та жанрово-стильовому методах і підходах.

Мета статті – визначити особливості сучасної символічної мови в еволюційних процесах мистецтва під впливом воєнної стратегії композиторки.

Виклад основного матеріалу. Камерно-вокальна творчість посідає особливе місце у світовій музичній культурі, з одного боку, як спадкоємець попередньої епохи, демонструє вершину досягнень у цій царині, з другого, – створює нові композиційні утворення на основі сучасних видів композиторської техніки та під впливом нової естетичної парадигми й нового естетичного коду мистецтва і прагне до створення індивідуального проєкту, що відкидає все типове та для кожної нової ідеї шукає оригінального втілення і за формою, і за засобами вираження. Символ у житті людини посідає величезне місце, тому що є проявом основної

властивості свідомості, завдяки якій стає можливим усвідомлене й духовно-моральне життя. Витоки символізму сягають корінням у глибоку давнину і ведуть свій виражений початок від наскальних малюнків, що були фіксованим проявом людської свідомості. Символ виступає вихідним елементом культури, наділений багатозначністю і є ніби сполучною ланкою між світом раціональним і світом містичним. Символ, завдяки множинності значень, посідає особливе місце в міфології, казках, легендах, бо, завдяки своєму різноманітному значенню, дає змогу пов'язувати давнину із сучасністю. Ця особливість робить символ до кінця непізнаним, тому що друга половина символу занурена в несвідоме, таким чином у символі зливається надприродне з реалістичною.

Війна сприяла пробудженню інтересу до символізму як у поезії так і в музиці. Символ з його багатозначністю став стрижнем воєнної стратегії відомої української композиторки, лауреатки шевченківської премії 2024 року К. С. Цепколенко. Уже сама назва її авторської військової стратегії «Українські мисткині зі своєю зброєю» була символічною.

Для свого першого камерно-вокального твору на воєнну тематику композиторка обрала вірш Оксани Забужко «Читаючи історію» (Забужко). В поезії йдеться про державу Рим, яка є символом величчя і могутності і на яку напали жорстокі варвари. Головна думка, яку письменниця хотіла донести до людей, у тому, що дійсно сильна і потужною країна, може протистояти будь якому загарбнику і ніколи не зникне з карти світової історії. А от варвар, який би він хитрий та жорстокий не був, які б не мав плани руйнування держави, все одно рано чи пізно піде у невідомість. Композиторка, з притаманним творцям почуттям передбачення подій,

проведа проекцію ситуації з римської імперії на ситуацію в Україні. Символ римської імперії, яка потерпала від варварів співпав з символом України, яка потерпає від російської агресії. Усі підтекстові значення символу проникають углиб історії, і в підсвідомості слухача виникають картини завоювань, яких зазнавали ці країни, і водночас глибинне значення символу показує, що хоч би якими сильними й могутніми були супротивники, і Рим, і Україна однаково виходили із завоювань переможцями та зберігали свою державність. Тому символ перемоги став основним в цьому творі. Це було дуже важливо на початку війни відчувати можливість перемоги над жорстоким ворогом.

Якщо вдатися до алегоричного зображення ситуації війни в Україні то можна собі уявити що під варваром вгадується Росія, а під Римом – Україна. Перші поетичні рядки:

І зруйнували готи Рим,
І молодий і хижий варвар
Все, що вважалося старим,
Гарячим пурпуром забарвив

можливо екстраполювати на розв'язану Росією війну проти України, на руйнацію українських міст і сіл, на численні жертви серед мирного населення, на залитий кров'ю українських захисників кожен шматок української землі, на страждання людей спричинене численними бомбардуваннями і ракетними ударами, які із нелюдяною жорстокістю наносить російська армія, на насильство та мародерства російських солдат.

Друга строфа:
А потім сам собі воздвиг
Свої столиці і каплиці –
І над димком з античних книг
Печеню смажив у пивниці.

Ці слова також можна порівняти з проявами варварства ворога, з руйнацією всього українського в тимчасово окупованих містах і селах, знищенням україномовної літератури, реставрацією символів радянського союзу та російської імперії.

Наступна строфа:
Ото дитина, далєбі!
Таж він таке до рук отримав!
Він міг привласнити собі
Не тільки славу – ймення Рима!

Наступна строфа також спрямовує до фальсифікації історії, коли Московія привласнила собі найменування «Русь», яке колись належало Україні.

В одному із своїх інтерв'ю О. Забужко підкреслювала значення України для європейської історії: «Все те, що європейці звикли бачити як російські перемоги, ставалося завдяки використанню нашим ресурсом. На чий ми, українці, були стороні, ті й

перемагали. І це стосувалося не лише польсько-російських війн домодерного періоду, а й пізніших подій. Ми – отой сирій кардинал європейської історії. Ви співаєте наших пісень, самі того не знаючи, як англійці не знали, чий «Щедрик», а німці – чия «Schöne Minka» (кавер на «Їхав козак за Дунай»). А це важливо не кивати, не підхлювати наратив, що кївська історія – це частина історії Росії. Так, московські царі дуже хотіли легітимізувати своє становище перед Візантією, намагаючись генеалогічно обґрунтовувати походження від Рюриковичів, але це не має нічого спільного з реальною історією двох країн, які до XVII століття взагалі не були знайомі між собою.

Династичні амбіції московських царів не привід вважати, ніби ми з російським народом ділимо кївський період історії. І такі акценти багато що розвиднюють у голові. Міф безроздільної величі Росії, що досі витає над світом, треба з усіх сторін цюкати сокиркою. Ми також не волелюбні симпатичні пастушки-Давиди – цей дискурс слід забути. Ми тут, це наша земля, наша держава, наш Київ, наші князі. А всі наступні спроби присусідитися і відтяпати від нас шматок історії – це вже імперські завоювання. Кривавість агонії Російської імперії зумовлена тим, що вона була толерована Заходом у злочинах проти людяності» (Романцова).

Закінчується вірш рядками:

Бо над суворий льодостав
Віків, що й нам с'яга по груди,
Рим – все ж стоїть, як і стояв,
А варвар – варваром і буде.

Це дуже оптимістичний кінець і він асоціюється з повною перемогою України у війні та ізоляцію та міжнародним засудження агресора, через створення міжнародного трибуналу.

«Читаючи історію» кантата для сопраністки (вокал, перкусія), віолончеліста та піаніста (фортепіано, голос) за поезією Оксани Забужко

Кантата «Читаючи історію» Камелли Цепколенко написана у березні 2022 року, в Одесі. Це був дуже тривожний та жахливий час – російська армія наступала на всіх напрямках, Одеса була під постійними ракетними обстрілами, та під загрозою окупації, більшість часу проходилося проводити у бомбосховищах і в цих умовах, як реакція на війну у композиторки писала свою кантату. Починається кантата декламацією вірша О. Забужко.

Оксани Забужко «Читаючи історію».

І зруйнували готи Рим,
І молодий і хижий варвар
Все, що вважалося старим,
Гарячим пурпуром забарвив.

А потім сам собі воздвиг
Свої столиці і каплиці –
І над димком з античних книг
Печеню смажив у пивниці.

Ото дитина, далебі!
Таж він таке до рук отримав!
Він міг привласнити собі
Не тільки славу – ймення Рима!

Він махом весь його розвів
Міг загребти собі в музеї
І на монетах профіль свій
Відбить на фоні Колізею.

Воно ж лежало – лиш бери!
І хто б насмілився насупроти?
І хто б згадав, що Рим – це Рим,
А не колиска древніх готів?

.....
А мо', він слушно ухилився,
Бо мав підозру – от в чім штука, –
Що хтось його таки колись
Та на гарячому застука?

Бо над суворий льодостав
Віків, що й нам сяга по груди,
Рим – все ж стоїть, як і стояв,
А варвар – варваром і буде.

По задумку композиторки елемент декламації сформує у публіки систему символів, які поглинуть у підсвідомість і стануть базою для більш емоційного сприйняття твору. Фактично це вже є початок вокальної партії вокалістки. Починається кантата активними пасажами у партії фортепіано в низькому регістрі які закінчуються короткими репліками у партії віолончелі – перший пасаж закінчується короткою реплікою, другий пасаж має продовження у партії віолончелі більш протяжною реплікою. Потім висхідний пасаж у фортепіано, відгомони якого фіксуються спеціальним прийомом, коли пасаж грається на педалі, а потім відгомони фіксуються клавішами притиснутими двома ліктями вздовж клавіатури. Закінчується цей епізод легкими ударами смичка по струнам у партії віолончелі.

Новий розділ починається кількома запитальними репліками у верхньому регістрі у партії фортепіано, які звучать на тлі деренчливої сталевий лінійки, що лежить поверх клавіш у верхньому регістрі клавіатури. Закінчується ця невелика група реплік ударами по деренчливій сталевій лінійці у партії фортепіано, невеличкими повторами на одній ноті і легкими постукуваннями

смичка у партії віолончелі. Це особливий прийом який додає незвичайний тембровий ефект і віддалено нагадує бринчання доспіхів. На цьому фоні вступає малий барабан у партії вокалістки, який підкреслює мілітаристську спрямованість твору. Це один із символів війни, які вводить композиторка. Закінчується ця відбудова різким акордом у партії фортепіано який продовжує звучати на педалі і на цьому фоні вступає вокалістка.

Перша фраза «І зруйнували готи Рим» проходить під акомпанемент різких розбитих акордів у віолончелі, після яких звучить невеличка фраза драматичного характеру, яка закінчується різкими розбитими акордами у партії фортепіано. В цій першій фразі вже закодовано символ війни, символ який має не тільки реальне а й ірреальне коріння, завдяки чому в уяві слухача підтягуються всі жахіття війни – розруха, вбивства, пожари, погроми, насилля, голод.

Наступні рядки:

І молодий і хижий варвар
Все, що вважалося старим,
Гарячим пурпуром забарвив

розкривають подальше значення символу. В уяві слухача викристалізовується образ агресора – безжалісного і жорстокого. Ці рядки проходять під акомпанемент різких розбитих акордів у партії фортепіано і повторюваних сумно-драматичних структур у партії віолончелі які завершуються акордовим тремоло в партії фортепіано. В партії вокалу протяжне напів-речитативне побудування, яке закінчується на слові «забарвив», яке промовляється речитативом. Цей епізод завершує формування статичного символу війни. Далі йде висловлювання динамічного символу війни. На словах «А потім сам собі воздвиг» у партії фортепіано і віолончелі починається збудження – у фортепіано в низькому регістрі звучать хвилеподібні пасажи, які перегукуються з репліками віолончелі. Партія вокалу розподілена по всій теситурі й місцями переходить на речитатив. Перед словами «Печеню смажив у пивниці», які вокалістка промовляє майже скоромовкою, у партії фортепіано різкій пасаж який завершується акордом-вибухом. Далі на словах «Ото дитина, далебі!» йде більш елегантна частина цього епізоду, яка супроводжується дрібними пасажами в партії фортепіано і віолончелі. Поступово накопичується емоційна напруга і цей епізод різко обривається словами «ймення Риму» на акцентованій ноті в партії вокалу, фортепіано і віолончелі. Так завершується показ основного символу війни.

Після короточасної паузи, яка відповідає стану, коли перекладається подих, починається сольний

епізод у віолончелі. Це інструментальне зображення в стислій формі подій, які неможливо висловити через тестову спроможність. Можна сказати що це один із улюблених прийомів композиторки, коли вона засобами інструментальної музики відображає ті чи інші події, стислі в тимчасовому та емоційно-смысловому ракурсах. Так наприклад, в своїй опері «Доля Доріана», як вказує Ся Мін, «Оркестрові епізоди в антракті між двома картинами та в епілозі несуть велике драматургічне навантаження, в емоційно-смысловому плані пов'язуючи події, які не відображені в опері, але мають місце в романі» (Ся Мін, 2024: 215). Соло віолончелі як раз несе на собі таке навантаження – розширити емоційно-смысловий контекст, який існує поза текстом. Своє соло віолончель починає двома розбитими акордами із зупинкою на фіксованому звуці – урочисто і заклично розпочинаючи оповідь. Серія піцикато із зупинкою на одному звуці завершується скорботною темою. Це перший патерн.

Другий патерн починається більш активно – розбиті акорди з фіксацією на одному звуці, серія піцикато завершується трьома розбитими акордами після короткої паузи починається епізод з більш рухливими пасажами, які йдуть поступово з розгоном – збільшуючи звучність, швидкість та емоційну напруженість і закінчується цей епізод каскадом дуже енергійних і емоційних пасажів, які на кульмінації різко обриваються. У цьому невеличкому соло віолончелі у стислій формі закодовано страждання, розпач, і в той же час спротив, активні дії і віра в перемогу. Це соло є символом боротьби, яка починається зі страждань і розпачу і закінчується активним супротивом. Після соло віолончелі починається повільний епізод – все відбувається як би в застиглому просторі.

На словах:

Він махом весь його розвій

Міг загребти собі в музеї

дія ніби завмирає, у партії сопрано імітується ситуація заціпеніння, трагічності. Фортепіано тихими кластерними акордами по всьому регістру підкреслює стан заціпеніння на тлі повторюваного в повільному темпі поспіву у віолончелі, що використовувався в попередньому епізоді в швидкому темпі. На словах «Відбить на фоні колізею» піаніст луною повторює слова вокальної партії, а вокалістка супроводжує свій спів ударами по малому барабану, гліссандуючи слова. Повтор фрази «Відбить на фоні колізею» супроводжується емоційним збудженням, в партії фортепіано звучать повторювальні акорди з наростаючою динамікою, які супроводжуються ударами малого барабану в партії вокалістки і активними роз-

битими акордами в партії віолончелі. На словах «Воно ж лежало – лиш бери!» міняється емоційна картина. Заціпеніння проходить, у партії фортепіано знову з'являються короткі запитальними репліками у верхньому регістрі, які звучать на тлі деренчливої сталевої лінійки, що лежить поверх клавіш у верхньому регістрі клавіатури, у партії віолончелі в цей час піцикатні побудови. Міняється емоційний фон, всупереч попередньому епізоду заціпеніння тут, навпаки відчувається інерція руху, яка підкреслюється ритмізованими піцикатними побудовами в партії віолончелі і ритмізованими ударами по лінійці в партії фортепіано. Закінчується цей епізод словами «а не колиска древніх готів» після чого починається сольний епізод у партії фортепіано. Хвилеподібні пасажами в низькому регістрі, перемежуються хльосткими акордами у верхньому регістрі. Поступово напруга зростає, пасажі стають більш довгими і піднімаються з низу клавіатури догори і закінчується вся побудова трьома різкими розбитими акордами, які поступово затихають на педалі. Це соло демонстрація активної позиції, можна уявити зіткнення військових людей, вибухи. Це символ дієвої частини війни з активними діями, бомбардуваннями, зіткненнями.

Наступна структурна побудова починається флажолетами у віолончелі. Після бурхливого соло фортепіано виникає стан нестійкості, хисткості, застиглому часу, який окрім флажолет у партії віолончелі посилюється ще й швидкими повтореннями на окремих нотах (репетиційна техніка) у верхньому регістрі разом із лінійкою, що деренчить на клавіатурі у партії фортепіано. На цьому тлі вступає вокалістка зі словами «А мо», він слушно ухилився», де вокальна партія поєднує елементи вокалізації, декламації та місцями переходить на речитатив. В цей же час, в партії піаніста з'являється строка з текстовими повторами у вигляді ефекту «відлуння» деяких фраз за вокалісткою. В партії віолончелі імітація зупиненого часу, де час від часу відбуваються тихі удари по струнах. На словах «та на гарячому застука» в партії вокалу текст за допомогою вокальної орнаментики розтягується по складам на фоні повторювальних складів в партії піаніста і закінчується цей епізод підвищенням звуку і потім різкою зупинкою на кульмінації.

Наступний розділ, який починається словами «Бо над суворий льодостав» будується на пасажах в партії фортепіано та віолончелі і закінчується текстова частина твору словами в партії вокалістки:

Рим – все ж стоїть, як і стояв,

А варвар – варваром і буде.

На останньому складі в партії вокалу іде з верхнього регістра повільне глісандо яке знижується до найнижчої ноти в теситурі сопрано і потім уже у вигляді хрипу спускається ще нижче до самих низин фізіологічної межі і коли голос вже дійшов до самого низу раптово майже криком, на глісандо підіймається до самої можливої верхньої ноти. Цей прийом призводить до шокуючого враження – це ствердження незламності і непохитності. Але це зовсім не кінцівка твору.

Заключний розділ розпочинається дуєтом фортепіано і віолончелі, де віолончель разом з бурхливими пасажами в партії фортепіано створюють символічну картину можливо останньої битви, де варвар розбитий наголо. І закінчується твір ударами малого барабана, в партії вокалістки, які символізують перемогу добра над злом. Кантата стала справжнім символом воєнного часу.

Наступним твором Кармеллі Цепколенко на теми війни стала кантата «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» («*Woher, schwarzer Tross, fliehender Schwarm, kommst du geflogen?*») кантата для сопрано, меццо-сопрано, тенора та баритона за поезією Сергія Жадана (Commissioned by the association *maezenatentum.at* for the ensemble REIHE Zykan +, supported by BMKOES – special funding Ukraine Aid) німецькою мовою.

Цей твір був написаний у травні 2022 року, в Одесі яка потерпала від обстрілами російських окупантів. Твір написаний на замовлення асоціації *maezenatentum.at* для віденського ансамблю REIHE Zykan+ для квартету вокалістів а капела (без інструментального супроводу): сопрано, альт, тенора та баритона, німецькою мовою.

Перед початком роботи композиторка наполягала щоб текст був в оригіналі (українською), щоб показати співучу українську мову, красу мовних зворотів тощо.

Вірш із книги «Життя Марії»

Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?

Ми, капелане, мешканці міста, якого немає.

Прийшли сюди, принесли покору і втому.

Передай своїм, що стріляти більше немає по кому.

Наше місто було з каменю та заліза.

У кожного з нас тепер у руці дорожня валіза.

У кожній валізі попіл, зібраний під прицілом.

Тепер навіть у наших снах пахне горілим.

Жінки в нашому місті були дзвінкі й безтурботні.

Їхні пальці вночі торкались безодні.

Джерела в місті були глибокі, наче жили.

Церкви були просторі. Ми їх самі спалили.

Найкраще про нас розкажуть могильні плити.

Можеш із нами просто поговорити?

Даруй нам свою любов, стискай лещата.

Тебе ж, капелане, і вчили сповідувати і причащати.

Розкажи нам, навіщо спалили наше місто.

Скажи хоча б, що зробили це не навмисно.

Скажи, принаймні, що буде покарано винних.

Скажи взагалі бодай щось, чого не скажуть в новинах.

– Добре, давайте я розкажу вам, що таке втрата.

Звісно, всіх винних чекає гідна розплата.

І невинних вона, до речі, теж чекає потому.

Вона чекає навіть тих, хто взагалі ні при чому.

Чому саме ви потрапили до темних потоків?

Потрібно було уважніше читати книги пророків.

Потрібно було оминати пекельні діри.

Для мирянина головне – не бачити в дії символи віри.

Пам'ятаєте, що сказано в пророків про біль і терпіння,

Про птахів, які падають на міста, мов каміння?

Ось саме тоді й починаються, власне, втрати.

В кінці – там взагалі погано, не буду навіть розповідати.

Яка між нами різниця? Як між приголосними й голосними.

Всі готові сприймати смерть, якщо це буде не з ними.

Ніхто й ніколи в цьому житті не оmine розплати.

Я завжди говорю про це своїм, коли не маю чого сказати.

Я не знаю нічого про неминучість спокути.

Я не знаю де вам жити і як вам бути.

Я говорю про те, що кожному з нас властиво.

Якби ви знали, як нам усім не пощастило.

Сергій Жадан

Але замовники категорично наполягали щоб текст був німецькою мовою, мотивуючи це тим, що німецька публіка не зможе адекватно сприйняти цей твір якщо мова буде незрозумілою. Сергій Жадан, надав переклад вірша німецькою:

»*Woher, schwarzer Tross, fliehender Schwarm, kommst du geflogen?*«

»*Tot ist die Stadt, die Bewohner fortgezogen.*

Wir kommen, Entkräftung und Demut als Begleiter,

kein Kanonenfutter lockt mehr, sag das ruhig weiter.

Eisen und Stein formte die Stadt, die einst hier stand.

Jetzt fliehen wir mit einem Koffer in der Hand.
Einem Koffer voll Asche, der Abfall der Artillerie,
Brandgeruch tränkt unsere Träume wie nie.

Die Seelen unserer Frauen kannten keine Lasten,
ihre Finger wollten nachts den Abgrund tasten.

Die Quellen lagen wie Adern, verhüllt und unentdeckt.

Weit waren unsere Kirchen. Wir haben sie in Brand gesteckt.

Die Grabsteine kennen unsere besten Geschichten.
Können wir dich zu einem Gespräch verpflichten?
Du schenkst uns Liebe, ziehst den Schraubstock an,
Abendmahl und Beichte, das ist dein Plan.

Erzähl uns, warum unsere Stadt in Flammen steht.
Sag uns, dass es nicht gegen die Menschen geht.
Sag uns, dass die Täter ihrer Strafe nicht entgehen,
Sag uns was anderes, als wir in den Nachrichten sehen.«

»Gut, ich will euch das mit den Verlusten erklären,
die Rache wird zur Bestrafung der Schuldigen führen.

Später trifft es die Unschuldigen hart und kalt
und macht auch vor den Arglosen nicht halt.

Warum seid ihr in finstere Ströme geraten?
Euch fehlt die Kenntnis von Bibelzitatzen.
Euch fehlt der Respekt vor dem Fegefeuer,
Weihwasser ist keinem Heiden geheuer.

Wisst ihr, was die Propheten über Leid und Dulden schreiben,

über Vögel, die wie Steine durch Städte treiben?
Dann fangen die Verluste an zu quälen,
doch davon will ich euch nichts erzählen.

Wie unterscheiden wir uns? Wie der Selbstlaut vom Mitlaut.

Der Tod ist verkraftbar, wenn er den Fremden umhaut.

Keiner wird in diesem Leben seinem Lohn entgehen.

Das predige ich den Meinen, wenn mir die Themen fehlen.

Zum Unausweichlichen der Buße kann ich nichts sagen.

Nach Zukunft und Obdach dürft ihr nicht fragen.
So viel ist klar, es geht uns beschissen.
Es hat uns erwischt, ihr werdet es wissen.«

Як зазначила К. Цепколенко у розмові з автором статті: «Звісно, це вже в деякому сенсі інший вірш, ніж українською. Неможливо перекласти український текст у рамках нетотожних конструкцій. Німецька система римування суттєво відрізняється від української. При виборі «одягу» перекладу, як зазначала перекладачка, теоретично рішення були такі: або ми відтворюємо (з чого й почався європейський поетичний переклад) чужу систему засобами своєї, або ми відтворюємо засобами своєї мови чужу систему (граничний випадок їхнього поєднання – запозичення чужої системи). Не знаю, як вийшло у перекладачки, оскільки я не носій німецької мови і мені складно вникнути в усі тонкощі поезії. Але текст уже є і зроблений він професійними перекладачами».

«Життя Марії» – книжка віршів та перекладів Сергія Жадана (Жадан) що містить 80 текстів: 60 віршів самого автора і 20 перекладів поезій Чеслава Мілоша. За словами самого поета – книжка про любов та ненависть і особлива тим, що писалась як щоденник фіксуючи зображення світлого і темного, внутрішнього і зовнішнього.

У поетичній збірці «Життя Марії» Сергій Жадан виступає як репортер фіксуючи все що відбувається – про переміщених осіб, про спалені мости, про зруйновані міста, про любов під час війни, про розлуку, про втрачене щастя. Веде свій поетичний щоденник в якому різні люди і різні події – і сумні не дуже, і героїчні і не дуже позитивні, про все що становить сутність нашого життя в цей тяжкий час. Фіксує свої спостереження, свої переживання починаючи з подій на Майдані і свою віру в неминучу перемогу.

Життя та смерть – основні теми під час війни у збірці «Життя Марії» Сергія Жадана. Його герої – прості люди які стійко виносять усі тяготи війни. Поет у своїх віршах констатує процеси що відбуваються в душах людей та у суспільстві. Сергій Жадан багато уваги у своїх творах приділяє символам руху, зовнішнім і внутрішнім переміщенням з однієї субстанції в іншу, тому це одна з улюблених тем поета – тема дороги і образи переселенців якнайкраще пасують до цієї художньої матриці.

«Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» – вірш про людей, які втратили своє місто, яке було зруйновано війною, втратили своє житло і в стані горя і відчаю бредуть дорогою в пошуках нового житла. По дорозі зустрічають капелана (ворожої армії) і хочуть у нього знайти відповіді на свої запитання. Вони хочуть спитати у нього що вони робили не так що на них обрушилася така божа кара. Його відповідь: «Якби ви знали, як нам усім не пощастило» не приносить їм вдоволення і втіхи.

Образ капелана основний у вірші. На нього сподіваються прості люди, вони мають надію що він зможе дати їм необхідні настанови як пережити трагедію, як зберегти стійкість духу в цих надзвичайних обставинах Вони просять дати пораду як пережити біль, та втрати які їх ще чекають, де набратись терпіння та сил. Просять сказати чи є причина за якою спалили їхнє місто, за якою почалася війна і чи настане розплата за скоєні злочини. На ці складні питання капелан відповідає філософські, кажучи що всіх винних чекає розплата, але постраждають усі і винні і невинні і навіть ті, хто взагалі ни при чому. Такий невтішний висновок війни. Очищення через співпереживання художнім образам називається катарсисом. І вірш як раз про це – про очищення та поповнення своєї енергії, він не дратує, а зцілює. І зцілення тут відбувається через біль.

Вірш «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» характеризується наявністю важливих для життя мотивів та образів-символів. Вірш починається з лякаючої символіки «чорна валко, пташина зграя». Цей перший рядок вірша свідчить що далі нічого хорошого не відбудеться, тим паче що мова йде про пташину зграю, скоріш за все стаю воронів. У різних міфологіях ворон символізує різні значення – десь мудрість, десь мертві та заблукалі душі, десь «сталкера», що з'єднує різні світи, але найчастіше, уособлює силі пекла, зла... У цьому вірші це символ руйнівної сили, що знищує все живе. Символ покори, розпачу – це мешканці міста. Вони розгублені і дратовані тим злом що зненацька звалилось на них.

І ще один символ, який виходить з тексту вірша, це символ відповідальності, яку кожен має взяти на себе за свої проступки, за свої помилки та переґрішення. На думку капелана люди здебільшо самі винні в тому, що відбувається з ними зараз, бо вони не слідували заповітам святого писання. приймали помилкові рішення, робили хибний вибір, за який потім доводиться відповідати всім.

У кантаті композиторка втілила символи війни, які вона запровадила через прийоми які імітували виття сирен, звуки пострілів та вибухів, це були символи чорної валко, пташиної зграї. Внутрішній драматизм твору досягається внаслідок зіткнення символічних образів – символу болі, жахиття, розгубленість мешканців, символу війни, який озвучувався шумовими ефектами стрільби та вибухів і символу колективної відповідальності, який позначений відстороненою позицією капелана. Форма твору побудована на принципах лінійної рольової образності, яка дозволяє організовувати змагальність окремих голосів і в кульмінаційних

моментах насичувати фактуру полілінійними багаточаровими смислоутворчими структурами. Моменти образного діалогу, насичені внутрішніми і зовнішніми конфліктами, розкривають протиріччя які існують між трьома фатальними подіями – війни, розрухи і людського горя. Емоційна стихія твору наповнена музичними символами, які розкривають весь ступінь жаху війни. Використання лейт-темного розвитку музичного матеріалу дозволяє з одного боку, відокремлювати кожну із ролей твору, показувати її індивідуальну оригінальність, з другого, зливати драматичне зіткнення лейт-тем у єдину структуру, створюючи оригінальні звучання по вертикалі, де головними подієвими моментами стає музична об'ємність і театральна насиченість.

Починається твір імітаційними шумовими ефектами воєнної буденності – сигнали повітряної оборони, робота ПВО, вибухи: в партії альт глісандо з самого низу теситури до самої верхньої крайньої точки, зависання на ній і потім повільне спускання вниз, цей прийом повторюється кілька разів, потім переходить у партію сопрано, яка також тим же прийомом імітує сигнали сирени (сигнал повітряної тривоги), в цей час у партії тенора та баритона шумовим способом імітуються постріли та вибухи. Дуєт альта і сопрано справляє враження звучання кількох сирен, що відбувається в дійсності. Коли в партії альт глісандо додає верхньої точки і застигає на ній, на цьому тлі вступає сопрано на високій ноті і тягне її з певною вібрацією, в цей же момент вступає тенор із шумовим звуками, що імітують постріли. Сирени повітряної тривоги, робота ПВО і вибухи – це символи війни і композиторка зразу почала свій твір з імітації воєнних подій. Після цезурної паузи баритон проголошує основний символ війни цього твору »Woher, schwarzer Tross, fliehender Schwarm, kommst du geflogen?« («Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?»). Це нібито звернення капелана до натовпу людей, який він бачить перед собою. Мешканці перебиваючи та доповнюючи друг друга задають капелану свої питання »Tot ist die Stadt, die Bewohner fortgezogen. Wir kommen, Entkräftung und Demut als Begleiter, kein Kanonenfutter lockt mehr, sag das ruhig weiter«. Полі у квартеті розподілилися двома блоками – перший блок у виконанні баритона – це капелан, другий блок – це мешканці у виконанні сопрано, альта і тенора. Для того щоб об'єднати три образи мешканців в один, композиторка використала прийом дроблення тексту на кожного виконавця. Впродовж усього твору кожен виконавець виконує фрагмент загального тексту, передаючи текст

від одного виконавця другому. Баритону відводиться роль капелана, він має свою тему, яка складається з терцових і секундових інтервалів і починається словами «Звідки ти...», після того, як він вимовляє свою фразу, залишається на довгому педальному звуку, на якому починають свої питання мешканці міста – сопрано, альт і тенора.

Кожен із них співає свій фрагмент фрази «Ми, капелане, мешканці міста, якого немає. Прийшли сюди, принесли покір і втому...». Сопрано після свого фрагменту тексту залишається на довгому звуці «трррр». Цей фрагмент фрази також повторює тенор і також залишається на довгому звуці «трррр». Композиторка спеціально фіксує свою увагу на приголосних, яких багато у кінцівок німецьких слів і щоб ці звуки не проковзувалися при вимові вони спеціально перебільшено акцентувалися. Наступну фразу вона вже вимовляє на інтонації сирени, на повторі цієї фрази до сопрано підключаються фрази баритона і тенора. Деякий час вони всі разом повторюють один і той же фрагмент фрази на тлі якого у партії сопрано виникає новий елемент у високій теситурі який закінчується скануванням останніх приголосних складу.

У зв'язку з тим, що драматургія твору розвертається у лінійний спосіб, в партіях вокалістів виникають дуже складні паралельні дисонансні звучання у малу та велику секунди. Ці секундові паралельні звучання і сканування останніх приголосних у кожній фразі створюють різкі дисонансні звучання які символізують жорстоку військову дійсність.

Таким чином текст викладається всім складом квартету, де кожен з виконавців повторює свій фрагмент фрази, іноді хтось повторює кілька разів одне й теж слово. Повтори ідуть із запізненням на один такт, що призводить до ефекту лінійної поліфонії, коли кожен голос веде свою лінію незалежно від інших, а по вертикалі звучать дуже дисонансі співзвуччя. Цю манеру письма можна порівняти зі строковим спів, коли в сукупності голоси постійно перехрещуються й утворюють дисонансні пласти співзвуч. Капелан (баритон) також бере участь у розмові періодично повторюючи слова мешканців міста.

На словах «Можеш із нами просто поговорити?» виникає матеріал зі вступу (запитання капелана та відповіді мешканців). Починається розділ зі слів:

»Erzähl uns, warum unsere Stadt in Flammen steht.

Sag uns, dass es nicht gegen die Menschen geht.

Sag uns, dass die Täter ihrer Strafe nicht entgehen,

Sag uns was anderes, als wir in den Nachrichten sehen.«

«Розкажи нам, навіщо спалили наше місто.

Скажи хоча б, що зробили це не навмисно.

Скажи, принаймні, що буде покарано винних.

Скажи взагалі бодай щось, чого не скажуть у новинах».

У цьому розділі кожен фрагмент фрази закінчується словом *Sag uns* «скажи». Це слово багато разів повторюється в партії кожного учасника квартету, коли повторює тенор у партії сопрано звучать шиплячі звуки кінцівки слова «ssssssss». Кожен з голосів проводить цю інтонацію і залишається на шиплячій кінцівки слогу. Спочатку кожен з них запитує поперемінно і наприкінці вони з'єднуються в одному запитанні словами «розкажи» і «скажи».

Капелан відповідає:

»Gut, ich will euch das mit den Verlusten erklären, die Rache wird zur Bestrafung er Schuldigen führen. Später trifft es die Unschuldigen hart und kalt und macht auch vor den Arglosen nicht halt.«

«Добре, давайте я розкажу вам, що таке втрата. Звісно, всіх винних чекає гідна розплата.

І невинних вона, до речі, теж чекає потому.

Вона чекає навіть тих, хто взагалі ні при чому».

На слова капелана накладаються інтонації звучання сирени в партії сопрано, а також з'являються фігура на високих нотах з попередньої інтонаційної сфери.

Альт і тенор також зупиняються на коливаннях одного звуку, що також нагадує звуки сирени, час від часу повторюючи яесь одне і теж слово. Тематизм побудований на педальних довгих глісандувальних та вибухувальних звуках, на матеріалі зі вступу з імітацією вибухів і звучання сирен. Створюється драматична картина де на тематизм паспора накладається тематизм символів війни.

Останній розділ починається словами капелана:

»Zum Unausweichlichen der Buße kann ich nichts sagen. Nach Zukunft und Obdach dürft ihr nicht fragen.

So viel ist klar, es geht uns beschissen.

Es hat uns erwischt, ihr werdet es wissen.«

«Я не знаю нічого про неминучість спокути.

Я не знаю де вам жити і як вам бути.

Я говорю про те, що кожному з нас властиво.

Якби ви знали, як нам усім не пощастило».

На пафосну вимову капелана накладаються слова які повторюються з його промови – альт повторює слово *dürft*, сопрано промовляє звуки «tttttt». На фразі капелана *So viel ist klar, es geht uns beschissen*, сопрано повторює *ist klar* і *So viel*, потім кожен із вокалістів повторює своє інтонаційне слово. Останній рядок повторюється всім квартетом «Як би ви знали як нам не пощастило» тричі. Щоразу фраза повторюється з дедалі біль-

шим збільшенням. І останнє слово –wissen «знали» повторюється всіма разом тричі щоразу з більшим збільшенням. Так закінчується твір. Питанням чому почалася війна і за що така напасть.

Це питання яке турбує мільйони людей і на яке немає відповіді.

Дані твори в яких закладені символи війни, через біль та страждання визивають почуття катарсису, коли через естетичні переживання відбувається моральне очищення внаслідок душевного потрясіння.

Нова музична естетика на якій побудовані твори К. Цепколенко пов'язана з бажанням композиторки слідувати новим викликам сучасності, з бажанням знайти адекватною звукову мову тим змінам, які відбуваються під впливом новітньої парадигми мистецтва у соціальній сфері, психіці та чуттєвості сучасної людини. У руслі цього переосмислюються багато основних музичних складових – звуковисотна система, тембр, гармонія, форма творів.

К. С. Цепколенко, слідуючи принципам нових парадигм у сучасній естетиці, створює свої твори як індивідуальний проєкт і за формою, і за структурою, і за особливостями взаємодії солістів. Композиторка надає вокалістам та інструментальним солістам індивідуально-особистісних якостей, що вступають у діалогічне спілкування між собою. Художня глибина і значущість творчого задуму творів, пов'язаних з відображенням в символічній формі жахів війни, органічне поєднання кращих європейських музичних традицій з принципами креативного музичного мислення народили нову неповторну якість мистецтва породженого війною. Емоційний посыл цих творів став справжньою

художньою зброєю композиторки, яка спрямована на боротьбу з фальшивими цінностями ворога.

Саме це вирізняє кантати Кармелли Цепколенко як знакові твори сучасного українського музичного мистецтва, що стверджують високі духовні цінності.

Висновки. На прикладі творів відомої української композиторки, автора воєнної стратегії К. С. Цепколенко зроблено аналіз використання символу в воєнній тематиці. Доведено, що символ з його багатозначністю став стрижнем воєнної стратегії композиторки.

У своєму першому творі «Читаючи історію» на воєнну тематику, написаним на початку війни, композиторка використала кілька символів – символ Римської імперії, яка потерпала від варварів і по аналогії нагадувала Україну у війні, символ диких варварів, які нагадували росіян і, нарешті символ перемоги «добра» над «злом».

Наступним вокально-камерним твором композиторки була кантата «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?». У цьому творі композиторка також використала кілька образів-символів – символ чорної пташиної зграї, який сприймається, з одного боку, як ворожа навала, яка все зруйнувала, з іншого, як зграя біженців, які стали жертвою цієї навали, символ знедолених біженців, які втратили своє житло зруйноване війною, символ покори, розпачу, якій супроводжує мешканців зруйнованого міста, символ відповідальності, яку кожен має взяти на себе за свої проступки, за свої помилки та перегрішення. символ віри, надії. Також композиторка втілила звукові символи війни – які вона запровадила через прийоми, які імітували виття сирен, звуки пострілів та вибухів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оксана Забужко «Читаючи історію»: веб-сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5482> (дата звернення: 17.08.2024)
2. Богдана Романцова *Жінка з валізкою.*: веб-сайт. URL: <https://www.dwutygodnik.com/artykul/10556-zhinka-z-valizkoju.html> (дата звернення: 18.08.2024)
3. Сергій Жадан «Життя Марії» «Звідки ти, чорна валко, пташина зграє?» : веб-сайт. URL: <https://www.forumn.kiev.ua/newspaper/archive/141/zvidky-ty-chorna-valko-ptashyna-zhryae.html> (дата звернення: 17.08.2024)
4. Ся Мін Актуальні стильові та композиційні тенденції розвитку жанру «драма» у творчості сучасних композиторів (на прикладі композицій К. С. Цепколенко): дисс. ... доктора філософії: 025 / Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової, Одеса, 2024. 215 с.

REFERENCES

1. Oksana Zabuzhko (2006) «Chytaiuchy istoriiu» [“Reading History”]: veb-sait. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5482> (data zvernennia: 17.08.2024) [in Ukarainian].
2. Bohdana Romantsova (2023) Zhinka z valizkoju. [A woman with a suitcase]: veb-sait. URL: <https://www.dwutygodnik.com/artykul/10556-zhinka-z-valizkoju.html> (data zvernennia: 18.08.2024) [in Ukarainian].
3. Serhii Zhadan (2022) «Zhyttia Marii» «Zvidky ty, chorna valko, ptashyna zghraie?» [“The Life of Mary”] “Where did you come from, black bird flock?»: veb-sait. URL: <https://www.forumn.kiev.ua/newspaper/archive/141/zvidky-ty-chorna-valko-ptashyna-zhryae.html> (data zvernennia: 17.08.2024) [in Ukarainian].
4. Sia Ming (2024) Aktualni stylovi ta kompozytsiini tendentsii rozvytku zhanru «drama» u tvorchosti suchasnykh kompozytoriv (na prykladi kompozytsii K. S. Tsepkoenko) [Current stylistic and compositional trends in the development of the “drama” genre in the works of contemporary composers (on the example of compositions by K. S. Tsepkoenko)]: dyss. ... doktora filosofii: 025 / Odeska natsionalna muzychna akademiia imeni A. V. Nezhdanovoi, Odesa, 2024. 215 s. [in Ukarainian].

Олена ОЗІРНА,

orcid.org/0000-0002-0056-766X

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) *olena.ozirna@naoma.edu.ua*

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО 1920-Х РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ДИСКУСІЇ І. ВРОНИ З Д. ЩЕРБАКІВСЬКИМ ТА Ф. ЕРНСТОМ

У статті проаналізовано дві публікації 1926 року, а також архівні матеріали, які дають змогу реконструювати взаємовідносини між Науково-дослідною кафедрою мистецтвознавства (НДКМ), з одного боку, та Народним комісаріатом освіти і ректором Київського художнього інституту Іваном Вроною – з іншого. Після ліквідації Київського археологічного інституту та приєднання Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства до Київського художнього інституту, між ними (НДКМ та ректором інституту) ускладнилися стосунки. До цього призвела низка суперечливих вчинків та заяв ректора І. Врони. У відповідь на такі дії керівника Київського художнього інституту Данило Щербаківський та Федір Ернст, намагаючись уникнути політичних суперечок, навіть у, здавалося б, безнадійній ситуації, знайшли конструктивні рішення. У нашому дослідженні увагу акцентовано не на теперішньому баченні проблем, яке, з відстані часу, дає змогу визначити глобальні причини і наслідки подій, а на тому, як описували ситуацію сучасники, та які проблеми, на їхню думку, заважали розвиткові українського мистецтвознавства у 1920-х роках.

Наукова новизна полягає в оприлюдненні архівних джерел та системній реконструкції й аналізі проблем, які постали перед мистецтвознавцями у середині 1920-х років.

Висновки. На підставі викладених документальних свідчень, можемо твердити, що непрофесійне керівництво призводить до затримок і перешкод у розвитку цілої галузі науки. Недостатнє фінансування наукових установ та відсутність профільних навчальних закладів в Україні, порівняно з аналогічними інституціями в РСФСР, а також скорочення штатних посад призводять до браку кадрів та звуження тематики досліджень. А пошуки компромісів, за відсутності політичної волі держави, не дають результатів.

Ключові слова: Науково-дослідна кафедра мистецтвознавства (НДКМ), Київський художній інститут, Данило Щербаківський, Федір Ернст, Іван Врона.

Olena OZIRNA,

orcid.org/0000-0002-0056-766X

Postgraduate student at the Department of Art Theory and History
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *olena.ozirna@naoma.edu.ua*

UKRAINIAN ART HISTORY OF THE 1920S THROUGH THE PRISM OF I. VRONA'S PUBLIC DISCUSSION WITH D. SHCHERBAKIVSKYI AND F. ERNST

The article analyzes two publications of 1926, as well as archival materials that allow us to reconstruct the relationship between the Research Department of Art History (RDAH), on the one hand, and the People's Commissariat of Education and the rector of the Kyiv Art Institute, Ivan Vrona, on the other. After the liquidation of the Kyiv Archaeological Institute and the merger of the Research Department of Art History with the Kyiv Art Institute, relations between them (the NKM and the rector of the institute) became more complicated. This was caused by a series of controversial actions and statements by the rector I. Vrona. In response to such actions of the head of the Kyiv Art Institute, Danylo Shcherbakovsky and Fedir Ernst, trying to avoid political disputes, found constructive solutions even in a seemingly hopeless situation. Our study focuses not on the current vision of the problems, which, from the distance of time, allows us to determine the global causes and consequences of events, but on how contemporaries described the situation and what problems, in their opinion, hindered the development of Ukrainian art history in the 1920s.

The scientific novelty lies in the publication of archival sources and the systematic reconstruction and analysis of the problems faced by art historians in the mid-1920s.

Conclusions. Based on the documentary evidence presented, we can state that unprofessional leadership leads to delays and obstacles in the development of an entire field of science. Insufficient funding of scientific institutions and the lack of specialised educational institutions in Ukraine, compared to similar institutions in the RSFSR, as well as the reduction of staff positions, lead to a shortage of personnel and a narrowing of research topics. And the search for compromises, in the absence of the political will of the state, does not yield results.

Key words: Research Department of Art History (RDAH), Kyiv Art Institute, Danylo Shcherbakovskyi, Fedir Ernst, Ivan Vrona.

Постановка проблеми. Процес становлення українського мистецтвознавства супроводжувався постійними інституційними змінами. Негативну роль відіграло нерозуміння й небажання керівних органів підтримувати цю галузь науки, поєднане з нереалістичними вимогами. Публічна дискусія І. Врони з Д. Щербаківським та Ф. Ернстом висвітлювала бачення ситуації, як з боку революційних реформаторів, так і з боку професіоналів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Публікації, на яких ґрунтується аналіз подій у нашій статті, подані у списку літератури (А. Пучков, М. Січка). Про статтю Д. Щербаківського та Ф. Ернста згадує С. Білокінь (Білокінь 2006). І. Ходак, посилаючись на цю публікацію, слушно зауважує, що Д. Щербаківський обстоював ідею створення Інституту мистецтвознавства (Ходак 2010: 92).

Мета статті – розкрити погляди на проблеми, які перешкоджали розвитку українського мистецтвознавства у середині 1920-х років, аналізуючи публікації представників обох сторін – ректора КХІ І. Врони та виразників точки зору НДКМ – Д. Щербаківського й Ф. Ернста.

Виклад основного матеріалу. У травні 1926 року на сторінках газети «Культура і побут» відбулася дискусія між Іваном Вроною – ректором Київського художнього інституту (КХІ) та Данилом Щербаківським і Федором Ернстом – членами Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства (НДКМ) при КХІ. Цьому передувала низка подій, які стосувалися, як Київського художнього інституту, так і Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства.

З 1922 року до НДКМ був приписаний Київський археологічний інститут. Насправді, це були курси, більше схожі на заочну освіту, адже інститут мав лише одне лекційне приміщення і не мав фінансування. Проте вже наприкінці 1923 року КАІ відвідувало більше 200 слухачів. З трьох відділень – мистецтвознавчого, археологічного та етнографічного, – перше відвідувало більше половини слухачів (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 2. №1184. Арк. 39–49 зв.). Тому НДКМ підняла питання перед Науковим комітетом ГоловПрофОсвіти про надання КАІ статусу повноцінного вищого навчального закладу. У березні 1924 року Статут та інші установчі документи були надіслані до Наукового комітету Народного комісаріату освіти. Але на цьому етапі справу загальмували, а влітку того ж року КАІ закрили. Саму ж НДКМ 10 березня 1924 року було приєднано до Інституту пластичних мистецтв, невдовзі реорганізованого у Київський художній інститут, під головуванням нового ректора Івана

Врони. Тоді ж члени кафедри отримали заяву від І. Врони про навчання в аспірантурі кафедри: «НДКМ надзвичайно зраділа можливості одержати співробітництво партійного товариша та зав'язати інтимні взаємовідносини з Інститутом Пластичних Мистецтв, в тому звичайно, негайно, підняла, через уповноваженого Н. К. тов. Л. М. Левицького, відповідне клопотання» (ЦДАВО Ф.166. Оп. 2. №1184, арк. 42, 42 зв.).

Та незабаром «...в газеті “Більшовик” з’явилися велика стаття тов. Врони “На шляхах радянської мистецької школи”, де автор, який ще не мав часу ознайомитися з Катедрою, між іншим, енергійно вимагає “нормальної організації і реорганізації мистецько-дослідних кафедр” (на Україні існує лише одна Н.Д.К.М.) і рішуче негативно висловлюється про “історико-філологічні, археологічні і етнографічні фрагментарні дослідження, що переважають зараз і ґрунтуються на академічно-словесній заквасці кабінетних теоретиків”» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 2. №1184, арк. 42 зв.).

Суперечка загострилася на київській Губконференції з художньої профосвіти 14 березня, коли партійні діячі, далекі від мистецтвознавства, почали критикувати НДКМ та КАІ. Ф. Шміт змушений був зробити «...“в порядку дискусії” просторого доклада в загальнотеоретичних питаннях». В результаті, пише Шміт, подальші «...суперечки провадилися головою тов. Вроною в одверто-ворожим докладчикові напрямку» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 2. №1184, арк. 42 зв.).

Ймовірно, що ці події вплинули і на членів НДКМ, які працювали тоді у Київському художньому інституті. Ф. Ернст керував бібліотекою та галереєю Академії з 19 лютого 1919 року (Білокінь 2006: 51), та під час всіх наступних реорганізацій та перейменувань, а Д. Щербаківський викладав майбутнім митцям «Українське мистецтво». Але вже 11 квітня 1924 року Д. Щербаківський написав заяву про звільнення, яку І. Врона відхилив. Звільнитися вченому вдалось лише у 1925 році (Ходак 2020). Ф. Ернст також звільнився у 1925 році. А в лютому 1926 року академік О. Новицький, який став головою НДКМ після від'їзду Ф. Шміта, підписав сумнозвісну доповідну «групи 26 київських митців і громадян» на ім'я НКО, в якому йшлося про неякісну систему навчання у КХІ (Криволапов 2016–2017).

Отже, 1 травня 1926 року в газеті «Культура і побут» невідомо вийшла стаття Івана Врони «Пора організувати “художні науки”».

Свою статтю він розпочав з того, що мистецьке життя в Україні поживається, а видатки на мистецтво збільшуються. Але, далі продовжував він,

«...ми уперлися зараз в цілковиту неможливість розвивати і розгортувати роботу мистецтва, скеровувати по належному курсу, планово керувати нею без наукового дослідження питань мистецтва, без науково поставленого мистецтвознавства. Пройшли часи т. би мовити “вільної творчості”» (Врона 1926). І. Врона добре розумів завдання, поставлене перед ним партією – перетворити різноманітні течії, які існували в тогочасному українському мистецтві, на ідеологічно правильне марксистське мистецтво. Пильна увага радянських і партійних органів бентежила ректора КХІ, і йому дуже була потрібна не просто теорія, а, швидше інструкція, як робити революційне мистецтво, щоб до нього як керівника художнього ВНЗ не було нарікань зверху. «Треба одверто сказати, що коли мистецтво в цілому було у нас на останньому місці, то наука мистецтвознавства не мала майже ніякого місця в системі освітніх і наукових установ. Мусимо казати “майже” там, де більш правдивим виразом буде “зовсім”».

Стримує лише те, що в спискові науководослідчих кафедр надibuємо «кафедру мистецтвознавства у Києві з живим завідувателем, живими членами, аспірантами і т. ін. Проте кафедра ця ніби існує, ніби не існує, її існування нагадує нереальне “царство тіней”» (Врона 1926). Якби І. Врона не був ректором провідного мистецького навчального закладу, і до того ж свідком, якщо не учасником, знищення Київського археологічного інституту, то можна було б припустити, що це такий літературний прийом, використаний ним для опису стану мистецтвознавства.

Отож, далі автор посилається на позитивний досвід пояснення марксистського підходу до мистецтва, який отримав на «Міжвузівському Марксо-Ленінському Семінарі», а також на досвід науково-дослідних майстерень формально-технічних дисциплін. А Науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства І. Врона закидає, що «...дослідники майже цілком складаються з археологів та істориків, що пройшли стару історико-філологічну школу з її схоластикою, класицизмом, ідеалістичним філософським та історичним багажем. Марксистів у нас немає, досліди охоплюють по старій традиції етнографію, археологію, і історію в їх специфічній (ВУАНівській, хочеться сказати) трактовці й установці» (Врона 1926).

Варто зазначити, що на момент написання І. Вроною статті кафедру реорганізували. Після від'їзду академіка ВУАН Ф. Шміта, головою кафедри став академік О. Новицький, а до її структури були внесені суттєві зміни. Українські мистецтвознавці все ж сподівалися перетворити кафе-

дру на повноцінний інститут. Проте всі плани мав затверджувати Народний Комісаріат Освіти, а він гальмував ці процеси.

У вже згаданій нами статті І. Врона розділяє завдання, які стоять перед НДКМ на три групи. В першій групі він поєднує марксистську теорію мистецтва, питання мистецької політосвіти, дослідження революційного мистецтва та художню освіту. У другій групі він планує «розроблювати методами марксизму питання історії мистецтва й окремих галузів мистецтв» (Врона 1926). У третій – шукати теоретичне обґрунтування формально-технічних та технологічних дослідів.

Отже, І. Врона пропонує додати до існуючих, як він пише, трьох секцій: передісторичного мистецтва, історії українського мистецтва та історії всесвітнього мистецтва – ще три: «1) Секцію теорії мистецтва. 2) Секцію формально-технічних і технологічних дослідів. 3) Секцію по дослідженню мистецької сучасності (мистецтво революції) і мистецької матеріальної культури» (Врона 1926).

А про Науково-дослідний інститут мистецтвознавства, чи про Академію мистецьких наук, нам, зауважує І. Врона, «на Україні ще мабуть ранувато мріяти». Краще створювати «Федеративне об'єднання чи комбінат мистецтвознавчих кафедр». І ще, як писав І. Врона, треба створити окрему кафедру архітектури, «...або архітектурну секцію при кафедрі Мистецтвознавств» (Врона 1926).

23 травня 1926 року у 21 номері газети «Культура і побут» вийшла стаття-відповідь Д. Щербаківського та Ф. Ернста «Ще про організацію “художніх наук”». Стаття була сповнена тонкої іронії.

Автори спочатку погодилися з твердженням І. Врони, що мистецтвознавство в Україні – і НДКМ у Києві, і секція мистецтва при Харківській кафедрі історії культури, і дослідчі майстерні у КХ – ледь животіють. Та головна причина упадку – брак коштів.

«Не будемо відповідати на випадки тов. Врони проти ВУАН. Не будемо розбирати питання про те, кому саме розробляти питання мистецтва – історикам мистецтва, чи юристам (І. Врона мав юридичну освіту – *О.О.*), чи ще кому небудь. Спинимось лише на рецептах, що пропонує тов. Врона для лікування недугів в організації дослідження мистецтва на Україні» (Щербаківський, Ернст 1926).

Мистецтвознавці пояснюють, що ректор КХІ І. Врона сам є членом НДКМ, і був присутній на реорганізаційному засіданні кафедри та ніяких зауважень тоді не висловлював. На засіданні було затверджено не три, як пише І. Врона, а п'ять секцій кафедри: передісторичного, українського і

всесвітнього мистецтва, а також секція теорії мистецтва, і секція музики.

І. Врона, іронізують автори, сам був однією з «тіней», і в цьому «загробному царстві» також ухвалював новий склад кафедри. Окрім того, саме ректорові КХІ належало бути «зв'язуючим звеном» між НДКМ та Марксо-ленінським семінаром.

Далі автори зауважують, що кафедра у своїй реорганізації стала на шлях Ленінградського інституту історії мистецтва, і, частково, Московського інституту археології і мистецтва. Апеляція до російських наукових установ вказує на повернення ієрархії, де українські інституції, для легалізації змін у своїй структурі, мали апелювати до російського досвіду.

Крім того, автори роблять примітку, в якій зауважується, що «...в той час, як у Москві та Ленінграді співробітники і аспіранти художньо-дослідчих установ добре забезпечені постійною платнею, і навіть кожна доповідь зокрема оплачується, у нас увесь склад катедри мистецтвознавства, за винятком одного лише коруючого не одержує ні копійки» (Щербаківський, Ернст 1926).

Щодо архітектурної секції, то саме в цей час П. Альошин займався в КХІ організацією Науково-дослідної кафедри архітектури, яка мала займатися науковою діяльністю і навчанням аспірантів. Д. Щербаківський та Ф. Ернст були в курсі справ інституту, тому зауважували І. Вроні, що ця кафедра вже є при КХІ. Дослідні майстерні фортеху також вже працювали при Художньому інституті, де для них була матеріальна база. А головна проблема і КХІ, і НДКМ – брак коштів, тому «механічне зтулювання» різних установ її не вирішить.

Вивчення ж проблем «мистецької сучасності», далі роз'яснюють автори, мало би стати одним з завдань секції теорії мистецтва, а не окремою секцією.

Проте, Д. Щербаківський та Ф. Ернст повторюють невтішний висновок, що в українського мистецтвознавства великі проблеми. Єдиний навчальний заклад, в якому мали б навчатися майбутні мистецтвознавці, звідки можна було б набирати аспірантів для НДКМ – Київський археологічний інститут – було закрито.

«Наші скарбниці мистецьких річей – ті десятки галерей і музеїв України, що зберігають в собі безцінні скарби старого мистецтва й культури, повинні організувати правильно наукове збирання й дослідження цих пам'яток. Ці музеї й галереї, що так збагатились в часи революції мають занадто мало кваліфікованих робітників й що особливо сумно не мають кваліфікованої молоді, не мають теї «зміни», що має стати на місце й без того

нечисленного старшого покоління» (Щербаківський, Ернст 1926).

Шляхи вирішення цих питань науковці виклали у трьох пунктах.

1. «Для виховування широких кадрів музейних робітників і екскурсиводів потрібно негайно утворити спеціальний інститут з широким програмом щоби він міг розпочати роботу з цієї осені. Він мусить бути так сконструйований, щоб в ньому були забезпечені не лише різні дисципліни історії й теорії мистецтва, але знайомство з художньою технікою в різних метеріялах, особливо увага мусить бути звернена на притягування до інституту осіб з спеціальною художньою освітою» (Щербаківський, Ернст 1926).

2. Розгорнути НДКМ в Інститут мистецтвознавства, де б поєднувалися дослідження і історії, і теорії різних галузей мистецтва.

3. «Нарешті, для правильної постановки студій формально-технічного технологічного характеру треба підвести матеріальну базу під існуючі в Київському Художньому Інституті дослідчі майстерні, щоб вони мали можливість надати своїй праці і відповідний масштаб й широту, зв'язавшись з художніми технікумами

На нашу думку, іменно цими трьома шляхами треба йти до розрешення організації художніх наук на Україні» (Щербаківський, Ернст 1926) – завершують статтю автори.

Протистояння між ректором КХІ та НДКМ тривало й далі. У травні 1927 року Правління КХІ зверталось до Укрнауки «...з категоричним протестом проти поведінки кафедри, що навіть не відповідає на листи ХІ, вважаючи таке поводження ненормальним і неможливим» (ЦДАВО Ф. 166. Оп. 6. №5766, арк. 16).

6 червня 1927 року відійшов у засвіти Д. Щербаківський.

А ще через рік у єдиному випуску «Мистецько-технічного ВИШу» було надруковано наступне: «Закінчуючи 1927–28 академ. рік, Педфак, порядком підготовки до наступного 28–29 року, віддав багато уваги й часу справі перегляду своєї організаційної структури. Уживано було, крім наявного Соціал-профосівського відділу, запровадити відділи: Політосвітньо-клубний (новий) і Музейний замість наявного художньо музейно-екскурсійного підвідділу і підвідділами мистецтвотеоретичним, археологічним, етнографічним, екскурсійним та історичним. Питання про реорганізацію художнього музейно-екскурсійного підвідділу в музейний відділ, що постачав би організаторів музейної справи для музеїв матеріальної культури, перед тим докладно й всебічно було обмірковано

на кількох засіданнях поширеного пленуму Предмет. Комісії, за участю представників Політосвіти, Катедри Мистецтвознавства й поодиноких Київських музеїв» (Художньо-Педагогічний факультет 1928).

Науковці таки змогли донести свою думку ректорові КХІ. Через два роки після описаної нами дискусії, було досягнуто компромісу, і необхідні зміни були внесені до структури і навчальних планів Художнього інституту. Але, на жаль, через зміни у політичній ситуації, заплановане не вдалося реалізувати.

Висновки. Конфлікт між І. Вороною та представниками Науково-дослідної кафедри мистецтвознавства – це відображення загальних тенденцій у тодішньому суспільстві. Радянська держава не забороняла прямо українське мистецтвознавство, проте гальмувала його розвиток. Від початку створення, всі науково-дослідні кафедри підпорядковувалися або Науковому комітету НКО, або існуючим ВНЗ. Перепідпорядкування НДКМ Художньому інституту понизило її статус, адже кафедра, підпорядкована конкретному ВНЗ, вже не могла організувати інший навчальний заклад (КАІ), який би перебував у її підпорядкуванні. Проте, постійні реорганізації та реформи у галузі освіти, ще давали

членам кафедри надію на втілення їхніх задумів з розбудови мистецтвознавчої освіти.

І. Врона, так і не отримавши профільної освіти, був не істориком мистецтва, а художнім критиком. Адже, попри заяву про зарахування аспірантом, ректор КХІ не навчався на кафедрі, а одразу став керівником установи, якій Народний комісаріат освіти підпорядкував НДКМ і, відповідно статусу, членом кафедри.

Намагання непрофесіоналів (і ректора КХІ, і НКО) керувати процесами, в яких вони не розумілися, призвело до гальмування і, зрештою до зупинки розвитку галузі. Недостатнє фінансування українського мистецтвознавства, порівняно з аналогічними закладами в РСФСР, а також скорочення установ і штатних посад, призвело до нестачі кадрів та, урешті-решт, до звуження тематики досліджень. За наявними документами не можна однозначно довести умисність їхніх дій, але, безперечно, вони вклалися в загальну культурну політику СРСР. Українізація, яка проводилася на державному рівні, з одного боку, та одночасна політика утисків українських науковців і її наслідки для розвитку українського мистецтвознавства – з іншого, потребують окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 286 с.
2. Врона І. Пора організувати “художні науки”. *Культура і побут. Вісник ВУЦВК*. 1926. № 18.
3. Годовой отчет Киевского археологического института за 1923 год. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1184. Арк. 13–16.
4. Доповідь ініціативної групи Київського художнього інституту про організацію при інституті науково-дослідної кафедри архітектури, кошториси на утримання цієї кафедри та листування в ним про відкриття кафедри мистецтвознавства. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5766.
5. Звіт про роботу науково-дослідної кафедри Мистецтвознавства в м. Києві за час від 1/УІІ 1923 до 1/УІІ 1924 року. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1184. Арк. 39–49 зв.
6. Криволапов М. Українська академія мистецтва, Київський інститут пластичних мистецтв, КДХІ, НАОМА. Сторінки історії становлення та розвитку. *Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки*. 2016–2017. № 8–9. С. 33–49.
7. Ходак І. Людський заробіток: Данило Щербаківський - сільвега українського мистецтвознавця. Харків : Видавництво Савчук О.О., 2020. 546 с.
8. Ходак І. Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії українського мистецтвознавства першої третини ХХ століття : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.05. Київ, 2010.
9. Художньо-Педагогічний факультет. *Мистецько-технічний виш*. 1928. № 1. С. 63–64.
10. Щербаківський Д., Ернст Ф. Ще про організацію «художніх наук». *Культура і побут. Вісник ВУЦВК*. 1926. № 23.

REFERENCES

1. Bilokin, S. (2006). *V oboroni ukrainskoi spadshchyny: Istoryk mystetstva Fedir Ernst* [In defence of the Ukrainian heritage: Art historian Fedir Ernst]. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. Retrieved on 25 July 2024 from <https://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst.html> [in Ukrainian].
2. *Dopovid initsiatyvnoi hrupy Kyivskoho khudozhnogo instytutu pro orhanizatsiiu pry instytuti naukovo-doslidnoi kafedry arkhitektury, koshtorysy na utrymannia tsiiei kafedry ta lystuvannia v nym pro vidkryttia kafedry mystetstvoznavstva. [Report of the initiative group of the Kyiv Art Institute on the organisation of a research department of architecture at the institute, estimates for the maintenance of this department, and correspondence on the opening of the department of art history].* (F. 166, description 6, case № 5766) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychkh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].

3. Hodovoi otchet Kyevskoho arkhеolohycheskoho ynstytuta za 1923 hod [Annual Report of the Kyiv Archaeological Institute for 1923]. *Zvity pro robotu, dopovidi, povidomlennia ta plany zahalnykh robit Kyivskoi naukovo-doslidnoi kafedry mystetstvoznavstva – Reports on work, reports, messages and plans for general work of the Kyiv Research Department of Art History*. (F. 166 description 2 case № 1184, pp. 13ob-15) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Russian].
4. Khodak, I. (2010). Naukova diialnist Danyla Shcherbakivskoho v konteksti istorii ukrainskoho mystetstvoznavstva pershoi tretyny XX stolittia [Scientific Activity of Danylo Shcherbakovsky in the Context of the History of Ukrainian Art History of the First Third of the Twentieth Century]. Kyiv: *Candidate's thesis*. Kyiv: Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnology [in Ukrainian].
5. Khodak, I. (2020). *Liudskiy zarobitok: Danylo Shcherbakivskiy-sylveta ukrainskoho mystetstvoznavtsia [Human earnings: Danylo Shcherbakovsky as a Ukrainian art historian]*. Kharkiv: Vydavets' Savchuk OO [in Ukrainian].
6. Khudozhno-Pedahohichnyi fakultet [Art and Pedagogical Faculty]. *Mystetsko-tekhnichnyi vysh – Artistic and technical university*, 1, 63-64 [in Ukrainian].
7. Krivolapov, M. (2016-2017). Ukrainska akademiia mystetstva, Kyivskiy instytut plastychnykh mystetstv, KDKhI, NAOMA Storinky istorii stanovlennia ta rozvytku [Ukrainian Academy of Arts, Kyiv Institute of Plastic Arts, KDHI, NAOMA Pages of the history of formation and development]. *Aktualni problemy mystetskoï praktyky i mystetstvoznavchoï nauky – Actual problems of artistic practice and art history*, 8-9, 33-49 [in Ukrainian].
8. Shcherbakovsky, D., & Ernst, F. (1926). Shche pro orhanizatsiiu «khudozhnykh nauk» [More on the organisation of 'artistic sciences']. *Kultura i pobut. Visti VUTsVK – Culture and life. News VUCVK*, 23 [in Ukrainian].
9. Vrona, I. (1926). Pora orhanizuvaty "khudozhni nauky" [It's time to organise 'artistic sciences']. *Kultura i pobut. Visti VUTsVK – Culture and life. News VUCVK*, 18 [in Ukrainian].
10. Zvit pro robotu naukovo-doslidchoi katedry Mystetstvoznavstva v m. Kyivi za chas vld I/VII 1923 do 1/VII 1924 roku [Report on the work of the Research Department of Art History in Kyiv for the period from I/VII 1923 to 1/VII 1924]. *Zvity pro robotu, dopovidi, povidomlennia ta plany zahalnykh robit Kyivskoi naukovo-doslidnoi kafedry mystetstvoznavstva – Reports on work, reports, messages and plans for general work of the Kyiv Research Department of Art History*. (F. 166 description 2 case № 1184, pp. 13ob-15) Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine], Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].

Лун ПАН,

orcid.org/0009-0005-3840-1445

аспірант

Навчально-наукового інституту мистецтв

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) 331917538@qq.com

ДЖЕРЕЛА, СТАНОВЛЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОПУЛЯРНОЇ ЕСТРАДНОЇ МУЗИКИ В КИТАЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність статті обумовлена вивченням першого етапу зародження китайської поп-музики на початку ХХ століття, оскільки він мав вагомий вплив на подальший розвиток музичної культури країни. **Мета** – простежити джерела, становлення та напрями популярної естрадної музики в Китаї у першій половині ХХ століття. **Методологію дослідження** визначають історично-хронологічний, системний, аксіологічний, культурологічний методи наукового пізнання. Зокрема, історико-хронологічний метод використаний для розгляду суспільно-політичних і культурних обставин зародження китайської поп-музики; системний метод допоміг розглянути це явище у взаємозв'язках різних складових; аксіологічний метод застосовано для визначення цінності внеску провідних діячів популярної музики; культурологічний метод забезпечив розгляд популярної естрадної музики як складової частини музичної культури Китаю. **Наукову новизну** роботи визначає комплексне висвітлення першого етапу зародження китайської поп-музики на початку ХХ століття. **Результати дослідження.** Відзначено, що значний вплив на зародження естрадної музики в Китаї мав афроамериканський музикант (трубач), джазмен Бак Клейтон із США, котрий відіграв ключову роль у формуванні популярного стилю композитора Лі Цзіньхуея і сам перебував у місцевій ідіомі, тобто записував деякі з найпопулярніших китайських пісень того часу. Важливу роль у становленні китайської поп-музики на початку ХХ століття відігравали засоби масової комунікації – радіо, звукозапис, кіно. **Висновки.** Огляд першого етапу зародження китайської поп-музики на початку ХХ століття засвідчує, що це був знаменний період, оскільки під впливом західної музики (зокрема, американської) на основі національного мелосу, в умовах змінності суспільно-політичних і культурних умов народжувалася нова музика, яка мала розвиток в наступні роки. Провідні постаті цього періоду – Лі Цзіньхуей та Ні Ер – представляли два протилежні напрями популярної естрадної музики – жовту музику й антиколоніальну масову музику, а їх внесок у китайську музичну культуру ХХ століття є вагомим і незаперечним.

Ключові слова: популярна естрадна музика Китаю, джаз, нова музика, жовта музика, антиколоніальна масова музика, Лі Цзіньхуей, Ні Ер, засоби масової комунікації.

Long PANG,

orcid.org/0009-0005-3840-1445

Postgraduate

Educational-Scientific Institute of Art of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) 331917538@qq.com

SOURCES, DEVELOPMENT AND DIRECTIONS OF POPULAR VARIETY MUSIC IN CHINA IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The relevance of the article is determined by the study of the first stage of the birth of Chinese pop music at the beginning of the twentieth century, as it had a significant impact on the further development of the country's musical culture. The purpose is to trace the sources, formation, and directions of popular variety music in China in the first half of the twentieth century. The research methodology is determined by the historical-chronological, systemic, axiological, and cultural methods of scientific knowledge. In particular, the historical-chronological method was used to consider the socio-political and cultural circumstances of the birth of Chinese pop music; the systematic method helped to consider this phenomenon in the interrelationships of various components; the axiological method was applied to determine the value of the contribution of leading figures in popular music; the cultural method provided consideration of popular variety music as an integral part of Chinese musical culture. The scientific novelty of the work is determined by the comprehensive coverage of the first stage of the birth of Chinese pop music at the beginning of the twentieth century. It is noted that the African American musician (trumpeter), jazzman Buck Clayton from the United States, who played a key role in shaping the popular style of composer Li Jinhui and was himself in the local idiom, that is, recorded some of the most popular Chinese songs of the time, had a significant influence on the birth of pop music in China. An important role in the formation of Chinese pop music at the beginning of the twentieth century was played by means of mass communication – radio, sound recording, and cinema. Conclusions. An overview of the first stage of the birth of Chinese pop music at the beginning of the twentieth century shows that it was a significant period, because under the influence of Western music (in particular, American) on the basis of national melos, in the conditions of changing socio-political and cultural conditions, new music was born, which developed in the following years. The leading figures of this period, Li Jinhui and Nie Er, represented two opposite directions of popular pop music – yellow music and anti-colonial mass music – and their contribution to the Chinese musical culture of the twentieth century is significant and undeniable.

Key words: Chinese popular variety music, jazz, new music, yellow music, anti-colonial mass music, Li Jinhui, Nie Er, means of mass communication.

Постановка проблеми. Дослідження сучасної популярної естрадної музики Китаю неминує апелює до її джерел та становлення, яке відбувалося у першій половині ХХ століття. Цей важливий період в історії країни насичений багатьма подіями: падіння династії Цин (1911 р.), проголошення Китаю конституційною республікою і створення націоналістичної партії Гоміньдан (1912 р.), створення комуністичної партії Китаю (1921 р.), повномасштабне вторгнення Японії в Китай (1935–1945 рр.). У цей міжвоєнний період в країні стикаються і змагаються два напрями популярної естрадної музики – жовта музика й антиколоніальна масова музика, поява яких зумовлена суспільно-історичними і культурними чинниками. Вивчення популярної естрадної музики республіканської музичної сфери в Китаї окресленого періоду видається *актуальним завданням*, оскільки вона мала вагомий вплив на подальший розвиток музичної культури країни у подальшому.

Аналіз досліджень. Проблематику розвитку популярної естрадної музики Китаю досліджують як китайські, так і американські вчені. Професор Лю Чінг Чі (Liu Ching-chih, С. С. Liu) з Китайського університету в Гон Конгу, як історик «нової музики» в Китаї, вважає, що вона відображає композиційні техніки та музичні ідіоми європейських стилів вісімнадцятого та дев'ятнадцятого століть, і її генезис і розвиток протягом двадцятого століття зазнав впливів соціальних та політичних сил, які сформували її та використовували політичні активісти та уряд. Першою книгою вченого була «Історія нової музики в Китаї: Зібрані нариси» (中國新音樂史論集, 1986). Том, який він вважав своєю найважливішою книгою – «Критична історія нової музики в Китаї» (《中國新音樂史論》), перше видання 1998 року; розширене – 2009; англійське видання – 2010) (Liu Ching-chih, 2010). В ньому вагоме місце займає дослідження популярної естрадної пісні в Китаї та її творців.

Суперечлива марка популярної музики Лі Цзіньхуея, яку критики часто відкидають і критикують як «жовту» або «порнографічну» музику (*huangse yinyue*), а також міська медіа-культура, з якою вона була тісно пов'язана, є основним напрямком полідисциплінарного (музичного, культурного та історичного) дослідження епохи китайського джазу першої половини ХХ століття професора, завідувача кафедри китайської мови Каліфорнійського університету Берклі, синолога Ендрю Ф. Джонса (Andrew F. Jones). Автор пропонує розповідь про зростання як «жовтої музики», так і нової форми лівої масової музики (*qunzhong yinyue*), спеціально розробленої для протидії

музичній ідіомі Лі Цзіньхуея на ринку міських медіа Республіканського Китаю. Остання служила музичним засобом національної мобілізації проти євро-американського колоніального панування та японського милітаризму в десятилітті, що передувало 1937 року (Jones, 2001: 6). Е. Ф. Джонс, пояснюючи жанри, які складають республіканську музичну сферу, тісно пов'язує їх появу із засобами масової комунікації (кіно, радіо та друк), звукозаписом, за допомогою яких ці жанри поширювалися. У книзі представлена генеалогія цього складного звукового та технологічного ландшафту.

У монографії професора Університету Міссісіпі Джошуа Х. Говарда (Joshua H. Howard) «Композиції для революції: Ні Ер і китайський звуковий націоналізм» досліджено роль автора пісень Ні Ера у пролетарському мистецькому русі 1930-х років і процес, завдяки якому він став іконою націоналізму (Howard, 2021). Говард залучає дві історичні парадигми, які домінували у вивченні Китаю ХХ століття: революцію та сучасність, які дають змогу зрозуміти недостатньо вивчені аспекти націоналізму Китаю – його звукові та музичні виміри. Аналіз Говарда висвітлює обширні праці Ні про політичну функцію музики, дослідження музичних прийомів і текстів композицій у контексті лівого кіно, а також передачу його пісень через кіно, соціальні рухи та святкування. Ні Ер поділяв численні і пересічні ідентичності, засновані на регіоналізмі, націоналізмі та лівому інтернаціоналізмі. Його марші, натхненні радянськими «масовими піснями», поєднували західну музичну структуру та естетику з елементами китайської народної музики. Ідеологічний посыл пісень композитора пропагував класовий націоналізм, але «Марш добровольців» підняв його музику до універсального статусу, таким чином вийшовши за рамки нації.

Оскільки значний вплив на зародження естрадної музики в Китаї мав афроамериканський музикант (трубач) Бак Клейтон (Buck Clayton, 1911–1991), то його книга про власний джазовий світ є важливим джерелом для дослідження міжвоєнного Шанхаю (Clayton, 1987).

Мета статті – представити джерела, становлення та напрями популярної естрадної музики республіканської музичної сфери в Китаї у першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Одним із жанрів популярної музики першої половини ХХ століття в Китаї була *жовта музика* (Yellow Music). Цей термін використовувався (спрощена китайська: 黄色音乐; традиційна китайська: 黄色音樂; пін'їнь: *huángsè yīnyuè* або *жовті пісні*) (спрощена

китайська: 黄色 歌曲; традиційна китайська: 黄色 歌曲; піньїнь: *huángsè gēqǔ*) як ярлик для опису ранніх поколінь китайської популярної музики в Шанхаї, Китаї з 1920-х до 1940-их років. Жовтий колір асоціюється з еротикою і сексом на селі, так як 黄, *huáng* китайський ієрогліф «жовтий», також означає «еротичний». Комуністична партія Китаю трактувала жовту поп-музику, як сексуально непристойну, і назвали її як С-поп, тобто жанр як такий. Такі обмеження спонукали багатьох шанхайських музикантів втікати до Гонконгу, де він досяг свого піку в 1950-х роках і до кінця 1960-х, коли його витіснила тайванська поп-музика з мандаринською мовою (а пізніше і кантоп). Цей термін використовувався постійно до культурної революції. Однак до початку 1980-х років Yellow Music знову можна було виконувати.

Поряд із жовтою музикою республіканську музичну сферу складала нова форма лівої масової музики (*qunzhong yinyue*). Е. Ф. Джонс наголошує: «Музика як така часто концептуалізувалася як інтелектуалами 4 травня, так і лівими музикантами як технологія соціального контролю та політичної мобілізації. Ця технологічна мода <...> пов'язана з розгортанням військових оркестрів і християнських гімнів наприкінці дев'ятнадцятого століття як доповнення до колоніального завоювання; вона також прив'язана до дискурсів 4 травня» (Jones, 2001: 16).

У статті з нагоди 110-ої річниці від дня народження Бака Клейтона Девід Рідлавер (David Radlauer) підкреслює, що той з одного боку відіграв ключову роль у формуванні популярного стилю Лі Цзіньхуея, а сам перебував у місцевій ідіомі, тобто записував деякі з найпопулярніших китайських пісень того часу (Radlauer, 2021). Молодий трубач Бак Клейтон прибув до Шанхаю в 1935 році зі своїм джазовим оркестром «The Harlem Gentlemen» («Гарлемські джентельмени») для тривалого виступу в елегантному «Canidrome Ballroom». У складі оркестру було 13 учасників: трубачі Тедді Бакнер, Джек Бреттоні, Бак Клейтон, тромбоністи Хеппі Джонсон, Дюк Апшоу, саксофоністи Арчіма Тейлор, Гаухі Робертс, Хуберт Майерс, піаніст Едді Біл, ударник Бебі Льюїс, гітарист Френк Пелсі, басист Реджинальд Джонс, і скрипаль Джо МакКатчін (Clayton, 1987: 66). З оркестром також виступав піаніст Тедді Везерфорд. Е. Ф. Джонс підкреслює, що для Клейтона, який здобув джазову славу як член оркестру Каунта Бейсі, перебування в Шанхаї стало «найщасливішими двома роками» його життя, протягом яких він відчував, що «нарешті» отримав таку повагу та визнання, в яких йому відмовили в рідній

країні через колір шкіри (Jones, 2001: 1). Шанхай того часу набув репутації «джазової Мекки» Азії, оскільки тут працювали музичні групи представників різних національностей. Це було зумовлене присутністю значної кількості бізнес компаній зі всього світу. При тому, що більшість китайців були дуже бідними, «Canidrome» був тільки для багатих. Патронат цього клубу був настільки елітним, що «перша леді» Китаю, мадам Чан Кай-ші, відвідала перший виступ оркестру в клубі разом зі своєю сестрою Елсі Сун (Clayton, 1987: 76). Їхніми великими номерами були «Рапсодія в блакитному» Д. Гершвіна з піаністом Везерфордом, який виступав як соліст, і «Болеро» М. Равеля, яке Бак любив режисерувати. Дія включала співаків і виставу бальних танців від ведучої церемонії. Дуже швидко оркестр Бака Клейтона піднявся на вершину популярної музичної піраміди Шанхаю, однак, через расистські випадки американських військових, «Canidrome» розірвав угоду з групою і вона продовжила працювати в менш елегантному місці – у бальній залі «Casa Nova». Цей нічний клуб обслуговував китайську міську дрібну буржуазію (*xiao shimin*). Клейтон згадував: «Ми виявили, що на цій новій роботі ми були зобов'язані грати китайську музику, тож почали вчитися. Я накидав деякі з найпопулярніших китайських пісень на той час, і після кількох репетицій ми грали так, як ми робили це давно. Вона не надто відрізнялася від нашої музики, за винятком того, що китайська має іншу гамму, але якщо її можна було записати в американському масштабі, її можна було грати» (Clayton, 1987: 76). Е. Ф. Джонс припускає, що більшість з цих творів майже напевно були написані Лі Цзіньхуеєм (Jones, 2001: 6). Агресивна позиція японської армії, яка жорстоко окупувала більшу частину Китаю, зумовила виїзд Клейтона і його соратників з країни. Вони залишили Шанхай лише за кілька тижнів до того, як почалося бомбардування японського флоту, за яким послідувало вторгнення та окупація.

Отож, «Гарлемські джентельмени» були найкращим американським джазовим оркестром на Сході, який вплинув на музичне життя Китаю.

Зі встановленням республіки в 1911 році, в школах Китаю розпочалося систематичне навчання західної музики. З появою патріотичного «Руху 4 травня» 1919 року нове покоління музикантів і викладачів, багато з яких або познайомилися із західною музикою в Китаї, або вивчали її в Європі та Японії, почали будувати сучасну музичну інфраструктуру в Китаї, розпочали програму музичної модернізації. «Ці реформатори, переоснащуючи китайські музичні форми, музичну освіту та, мож-

ливо, найголовніше, музичну нотацію відповідно до західних зразків, не лише глибоко змінили природу сучасної китайської музики та музичного життя, але також безповоротно змінили онтологічний статус традиційної та регіональної музики» (Jones, 2001: 20). До цього часу музика в Китаї не була товаром для розваг і не користувалася благоговінням, характерним для європейського концертного залу. «Музична модернізація (і, зрештою, розповсюдження мас-медіа, таких як патефон і бездротовий зв'язок) справила глибокий вплив на соціальний контекст музичного виконання та споживання. Ці зміни, у свою чергу, зіграли важливу роль у формуванні музичного поля в Республіканському Китаї» (Jones, 2001: 30). У 1927 році створюється Шанхайська національна музична консерваторія, яка стала найпрестижнішим і найвпливовішим закладом музичної освіти в Республіканському Китаї. Тут друкувалися книжки про музику, періодичні наукові і популярні видання, було відкрито низку музичних шкіл по всій країні. Розширення такої інфраструктури китайської музичної освіти зумовило створення музичних видавництв та аматорських музичних товариств. До 1932 року відбулася фракціоналізація китайської музики, в якій виокремлюються три чіткі групи: культурні ліви, гуманістичний центр і праві КМТ¹.

Яскравим представником «Руху 4 травня» був Лі Цзінхуей (кит. 黎錦暉; англ. Li Jinhui; 1891–1967) – китайський композитор, автор пісень, педагог та менеджер. Він вважається суперечливою фігурою в історії китайської музичної культури ХХ століття, однак саме Лі належить створення гібридного жанру американського джазу, музики з голлівудських фільмів і китайського фолку, музики, яка відома китайською мовою як «сучасні пісні» (*shidai qu*) (Jones, 2001: 6). З раннього віку Лі вивчав китайську народну музику, народні інструменти (зокрема, *guqin*, 古琴), які пізніше включатиме у свій революційний новий музичний стиль (Liu Ching-chih, 2010: 161). Становлення особистості Лі відбувалося на посадах шкільного педагога, керівника дитячих хорів.

¹ The Kuomintang (KMT), the Guomindang (GMD), також відомий як Гоміньдан – Націоналістична партія Китаю (NPC) або Китайська націоналістична партія (CNP) є основною політичною партією у Китайській Республіці, спочатку на материковій частині Китаю, а потім на Тайвані з 1949 року. Гоміньдан є правотристоронньою та правою партією. Станом на 2024 рік Гоміньдан є найбільшою окремою партією в Законодавчому юані. Партія виникла як Товариство відродження Китаю, засноване Сунь Ятсеном у 1894 році в Гонолулу.

У 1920 році він створює ансамбль «Яскравий місяць», щоб грати власні музичні твори. Група виористовувала західні інструменти (скрипка, фортепіано), що відображало зростаючий контакт Лі з західною музикою. «У пошуках інноваційних способів охопити мандарином і прищепити дітям здорову дозу антифеодалських і патріотичних почуттів, Лі почав писати пісні та короткі музичні драми, щоб учні могли вивчати та виконувати їх» (Jones, 2001: 83). На сторінках заснованого ним журналу «Маленький друг» в 1923 році Лі опублікував дитячу оперу «Виноградна фея» (*Putao xianzi*) – першу із серії дванадцяти новаторських дитячих опер, покликаних сприяти естетичному вихованню (мейю), доброму громадянству та використанню мандарину як національної мови. Більшість з них вийшли великими тиражами. «У цілому дитячі драми Лі пройняті духом 4 травня гуманістичного просвітництва, антифеодалізму та націоналізму» (Jones, 2001: 83). Лі використовував у цих операх репліки приспіву та удари ногами, які він інтегрував у свою хореографію в 1920-ті роки. Сповідуючи гасло «Руху 4 травня» щодо емансипації прекрасного тіла від пут феодальної дисципліни, Лі вперше використав гру жінок-акторок (його власна донька Лі Мінхуей була першою з них). Оскільки все це чітко нагадувало водевільні ревію, бродвейські мюзикли та голлівудські фільми і асоціювалися з розпустою, творчість Лі була піддана гострій критиці.

Е. Ф. Джонс підкреслює: «Лі Цзінхуей та його дочка Лі Мінхуей зіграли вирішальну роль у цьому процесі медіатизації та комерціалізації. Серія навчальних закладів і пісенних і танцювальних труп, які Лі створив наприкінці 1920-х років, створила талановиту групу зірок, які продовжуватимуть домінувати у звукозаписній та кіноіндустрії Шанхаю більше двох десятиліть» (Jones, 2001: 90). У 1923 році група Лі «Bright Moon Ensemble» вперше вийшла на ринок грамзаписів, записавши п'ять дисків, які супроводжували «The Grape Fairy», а також дві інші «дитячі пісні» (*ertong biaoyan qu*) (Jones, 2001: 83).

У 1927 році, підкріплений загальнонаціональною популярністю своєї творчості, Лі заснував Китайський інститут пісні й танцю, тим самим запустивши процес професіоналізації та забезпечуючи інституційність процесу, коли «...талановита молодь переходила з його дитячих драм у широкий світ музичного кіно» (Jones, 2001: 90). Ця школа фінансувалася за рахунок гонорарів за книги Лі, була некомерційною організацією, в ній навчалися діти-сироти і діти з бідних сімей. Однак, високий авторитет школи незабаром призвів до її

ліквідації. Не втрачаючи надії, Лі задумує новий амбітний проєкт – тур Південно-Східною Азією. І в травні 1928 року співробітники та студенти школи, відтвореної як Китайська трупа пісні і танцю (Чжунхуа gewutuan), відпливли до Гонконгу. Е. Ф. Джонс пише, що цей річний тур відкрив нові транснаціональні мережі для розповсюдження загальнокитайської популярної культури (Jones, 2001: 92). Однак, тур не мав фінансового успіху і трупа розпалася в 1929 році, а Лі опинився в Сінгапурі разом з дочкою Мінхуей і новою дружиною Сюй Лай (артистка з трупи). Не втрачаючи надії повернутися в Шанхай, Лі серйозно працює над композиціями пісень про кохання і невдовзі продав збірку з двадцяти п'яти таких пісень шанхайському видавцеві. На думку Е. Ф. Джонса, ці пісні представляли новий творчий напрям для композитора. Натхненні американськими джазовими записами, музикою Д. Гершвіна та китайськими народними мелодіями, вони стали класикою жовтої музики (наприклад – «Експрес» (Tebie kuaiche), «Любий, я люблю тебе» (Meimei wo ai ni) (Jones, 2001: 93).

Після повернення Лі до Шанхаю в 1930 році, він працює над створенням пісенно-танцювальних труп. Першою з них була «Яскравий місяць» (Mingyue gewutuan). Після періоду навчання та консолідації трупа вирушила в тур Північним Китаєм і Північним Сходом, виступаючи перед сприйнятливою публікою в театрах і університетах Тяньцзіня, Пекіна, Шеньяну та інших місць (Jones, 2001: 95). Вистави мали еклектичний характер щодо різноманіття декорацій та змісту. Кожне шоу було поділено на три частини: дитяча музика у виконанні наймолодших членів трупи передувала пісням про кохання, а кульмінацією шоу було хорове виконання шкільних пісень Лі та патріотичних гімнів. Здійснивши успішний запис своїх пісень про кохання, випущених фірмою RCA-Victor, Лі забезпечив групі славу. «Це відкриття принесло додаткові можливості в бурхливу індустрію міської медіакультури – можливості, якими Лі Цзінхуей, відповідальний за засоби до існування майже п'ятдесяти членів трупи та бажаючий заснувати нову школу, із задоволенням використав» (Jones, 2001: 95). Між 1927 і 1936 роками Лі заснував новий і надзвичайно впливовий бренд «Sinified jazz music», котрий швидко став основним продуктом у танцювальних залах, нічних клубах і кабаре в Шанхаї та інших міських центрах по всій Південно-Східній Азії. Він записав буквально сотні «модерних пісень» для таких компаній, як Pathé-EMI, RCA-Victor і Great China, створив пісні для п'ятнадцяти

популярних розважальних фільмів і навіть очолив перший повністю китайський джазовий біг-бэнд у висококласному нічному клубі Шанхая. Лі одноосібно відповідав за початок кар'єри майже кожного відомого співака, популярного музиканта та кінозірки тієї епохи (Jones, 2001: 73). Жовта музика композитора, і співачки, які її виконували, були продуктом побудови нації і масової культури. Для музики Лі характерне злиття джазу та китайських народних мелодій. Вона вписувалася в ідеології епохи 4 травня (антифеодалізму, емансипації жінок і побудови нації). Лі був прихильником популяризації народних музичних форм, а також плідним автором патріотичних гімнів, а всі його зусилля сприяли національній музиці, національній мові та націоналізували стандарти освіти. Тож, постать цього палкого патріота, музиканта і педагога тільки тепер переоцінюється.

Епоха китайського джазу була прямим продуктом конвергенції різних медіа в індустрії культури Шанхаю міжвоєнного періоду. Ця інтерактивність представлена в четвертому розділі праці Е. Ф. Джонса, в якому досліджено естетику нового способу лівого музичного виробництва, що виник у 1930-х роках як засіб проникнення в індустрію культури новими звуковими образами антиколоніального опору, соціальної революції та національної єдності (Jones, 2001: 105–136). Ця естетична та політична практика, яку вчений називає «фонографічним реалізмом», була частково започаткована видатним лівим музикантом на ім'я **Ні Ер** (кит. трад. 聶耳, спр. 聂耳, англ. Nie Er, справжнє ім'я – Не Шоусін, 1912–1935), котрий найвідоміший як композитор «Маршу добровольців», що став національним гімном Китайської Народної Республіки від 1949 року. Цей талановитий молодий чоловік із провінції Юньнань, який вивчав музику під егідою Лі Цзінхуея, учасник (скрипаль) його пісенно-танцювальної трупи «Яскравий місяць» (від 1931 року), у лютому 1932 року став свідком японської військової атаки, яка залишила більшу частину району Чжабей у Шанхаї в руїнах. Власний досвід війни став формальним моментом у його рішенні присвятити себе абсолютно новому виду створення музики, яка за його словами «волала б від імені мас» (daitizhe qunzhong zai nahan) (Jones, 2001: 105, 109). В основу цієї музики було покладено використання національної мови, що дозволяло охоплювати масову аудиторію: «Подібно до того, як музика Лі Цзінхуя походить із зобов'язань поширювати мандарин як національну мову, музика Ні Ера для масового посередництва використовує мандарин як єдиний голос об'єднаного національного тіла» (Jones, 2001: 110). Ця практика

набувала форм непростого злиття голлівудської кіномузики, поп-музики Tin Pan Alley, китайської народної пісні та радянської масової музики. За допомогою цього нового жанру ліві музиканти та їхні кінематографічні колаборанти прагнули одночасно привласнити та витіснити «жовту музику» Лі Цзінхуея та масово-посередницьких співо-чих дівчат, які стали центром індустрії культури Шанхаю до 1930-х років. Ні Ер керував хоровою групою, що складалася з найяскравіших жінок-зірок студії «Lianhua» у пролетарському вбранні, у фільмі «Нова жінка» 1935 року. Е. Ф. Джонс вважає, що популярні пісні та жінки, які їх спі-вали, стали, мабуть, основним засобом артикуляції дискурсу національного порятунку в лівому кіно 1930-х років (Jones, 2001: 130–131).

Е. Ф. Джонс констатує: «Відхід Ні Ера від євро-пейської класичної традиції ознаменував появу нового стилю масової музики, який мав глибокий вплив на китайську музичну культуру та політичну естетику на десятиліття вперед. Виникнувши через необхідність японського територіального зазі-хання, масова музика ставала дедалі популярнішою формою політичного вираження протягом восьми років війни з Японією. А після перемоги комуністів у 1949 році музична естетика Ні Ера (як і сучасни-ків, таких як Сянь Сінхай) була визнана частиною державної ортодоксальності й насичувала музичне життя на материк аж до кінця 1970-х років» (Jones, 2001: 106). Ні Ера прославляли як героя револю-ційної культури після його передчасної смерті в 1935 році, як родоначальника нового виду музичної практики, яка висунула жовту музику в еміграцію після 1949 року в Гонконг і Тайвань і монополізу-вала музичне життя народу. Традиція лівої масової музики, яку він допоміг породити, пізніше була закріплена як життєво важливий компонент піс-ляреволюційної культурної ортодоксії в Народній Республіці (Jones, 2001: 17, 18).

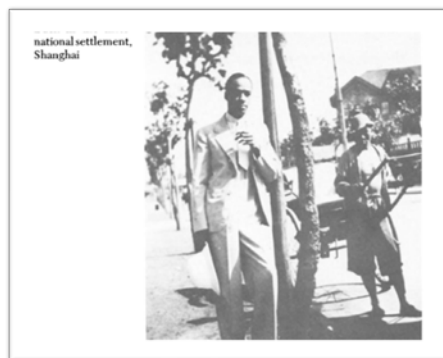
Жовта музика й антиколоніальна масова музика змагалися за домінування на новостворе-

ному медіа-ринку, оскільки саме в цей час від-бувається глобальне поширення нових медіа-тех-нологій. «Поява в Китаї медіа-технологій, таких як кіно та патефон, звісно, призвела до фунда-ментальної дислокації певних корінних форм культурного виробництва та культурної влади» (Jones, 2001: 13). У другому розділі «Грамофон у Китаї» Е. Ф. Джонс аналізує діяльність таких потужних корпорацій, як Victor Talking Machine Company, Gramophone Company та Compagnie Phonographique Pathé- Frères (Jones, 2001: 53–72). Автор вважає: «Розвиток нового бренду масової міської популярної музики в Китаї (а також збе-реження та популяризація ряду різних форм регі-ональної та народної музики) тісно пов'язаний із присутністю цих компаній, що подорожують по всьому світу, у Шанхайському міжнародному поселенні» (Jones, 2001: 14).

Висновки. Огляд першого етапу зародження китайської поп-музики на початку ХХ століття засвідчує, що це був знаменний період, оскільки під впливом західної музики (зокрема, американської) на основі національного мелосу, в умовах змінності суспільно-політичних і культурних умов народжу-валася нова музика, яка мала розвиток в наступні роки. Якщо Рух 4 травня 1919 року започаткував програму музичної модернізації, то в 1930-х роках утверджується естетика нового способу лівого музичного виробництва як засіб проникнення в індустрію культури новими звуковими образами антиколоніального опору, соціальної революції та національної єдності. Провідні постаті цього пері-оду – Лі Цзінхуей та Ні Ер – постають як само-актуалізовані особистості, які постійно прагнули і рухалися до нових вершин, долали перешкоди і вибирали усі можливості особистісної і професій-ної самореалізації. Хоч вони представляли два про-тилежні напрями популярної естрадної музики – жовту музику й антиколоніальну масову музику, їх внесок у китайську музичну культуру ХХ століття є вагомим і незаперечним.

Іл. 1. Бак Клейтон

Іл. 2. Бак Клейтон в Шанхаї

Лл. 3. Лі Цзінхуей (1926 р.)

Лл. 4. Ні Ер (1930-ті рр.)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Clayton, B., Miller N. E. *Buck Clayton's Jazz World*. New York: Oxford University Press, 1987. 255 p.
2. Howard, J. H. *Composing for the revolution: Nie Er and China's sonic nationalism*. Hawaii: University of Hawaii Press. 2021. 292 pp.
3. Jones, A. F. *Yellow Music: Media Culture and colonial modernity in the Chinese Jazz Age*. Durham & London: Duke University Press, 2001. 224 p.
4. Liu Ching-chih. *A Critical History of New Music in China* / translated by Caroline Mason. SHA TIN, N.T., HONG KONG: the Chinese University of Hong Kong, 2010. 960 p.
5. Radlauer, D. *Buck Clayton's Jazz Word, Part One*. *The Syncopated Times*, 2021, 30 september. URL: <https://syncopatedtimes.com/buck-claytons-jazz-world-part-one/> (дата звернення 07.08.2024).

REFERENCES

1. Clayton, B., Miller N. E. (1987). *Buck Clayton's Jazz World*. New York: Oxford University Press. 255 p.
2. Howard, J. H. (2021) *Composing for the revolution: Nie Er and China's sonic nationalism*. Hawaii: University of Hawaii Press. 292 pp.
3. Jones, A. F. (2001). *Yellow Music: Media Culture and colonial modernity in the Chinese Jazz Age*. Durham & London: Duke University Press. 224 p.
4. Liu Ching-chih (2010). *A Critical History of New Music in China* / translated by Caroline Mason. SHA TIN, N.T., HONG KONG: the Chinese University of Hong Kong. 960 p.
5. Radlauer, D. (2021). *Buck Clayton's Jazz Word, Part One*. *The Syncopated Times*, 30 september. URL: <https://syncopatedtimes.com/buck-claytons-jazz-world-part-one/>

УДК 76:655.53:77.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-12>**Іванна ПЕРВИХ,**

orcid.org/0009-0005-2923-2635

*аспірантка кафедри графічного дизайну
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) pervykh.iv@gmail.com***Надія СБИТНЄВА,**

orcid.org/0000-0001-9590-5109

*кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри графічного дизайну
Харківської державної академії дизайну і мистецтв
(Харків, Україна) nadiia.sbitnieva@gmail.com*

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДОКОМП'ЮТЕРНОЇ ДОБИ

У статті розглядається еволюція графічного проєктування через призму технологічних інновацій та рукотворних технік. Розглянуто розвиток друкарських та гравірувальних методів, які відіграли ключову роль у формуванні сучасного графічного дизайну. Проаналізовано ключові етапи розвитку технологій друку з XV до кінця XX століття.

Охарактеризовано традиційні методи створення друкованої графіки, такі як обрізна та торцева гравюра, офорт, літографія, ліногравюра та інші. Описано механізацію друкарських процесів у XIX–XX століттях, зокрема вдосконалення залізного пресу, винайдення парового друкарського станка, циліндричного пресу з паровим приводом, веб-пресу, лінотипу, впровадження офортного та фотографічного друку, оскільки ці нововведення значно прискорили процес друку та зробили його більш економічно вигідним для великих тиражів. Придільно увагу впровадженню фотографічних методів, таких як автотипія та фотогравюра, які дозволили досягти високої точності передачі деталей та тональності, що значно розширило технічні можливості дизайнерів. Встановлено, що ці технологічні досягнення сприяли розповсюдженню друкованої продукції, зробили її доступнішою для широкого загалу та заклали основу для масового виробництва друкованих матеріалів.

У статті також проведено аналіз впливу індустріалізації на дизайн і появу рухів, які прагнули відновити цінність виробів ручної роботи, таких як «Рух мистецтва і ремесла», «Віденські майстерні», «Push Pin Studios». Розглянуто творчість дизайнерів, які використовували рукотворність у своїх роботах, зокрема П. Ренда, С. Чваста, М. Глейзера, наведено ілюстративні матеріали.

У статті підсумовано основні технологічні досягнення докомп'ютерної доби та їхній вплив на розвиток дизайну, наголошено на ключових змінах у методах та підходах до графічного проєктування. Підкреслено важливість розуміння історичного контексту для сучасних дизайнерів, оскільки технологічні інновації минулого заклали фундамент для сучасних цифрових технологій.

Ключові слова: технології друку, графічний дизайн, докомп'ютерна доба, графічні техніки, рукотворний дизайн, дизайнерські засоби.

Ivanna PERVYKH,

orcid.org/0009-0005-2923-2635

*Postgraduate Student at the Department of Graphic Design
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) pervykh.iv@gmail.com***Nadiia SBITNIEVA,**

orcid.org/0000-0001-9590-5109

*Ph.D in Art History,
Professor at the Graphic Design Department
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) nadiia.sbitnieva@gmail.com*

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF GRAPHIC DESIGN IN THE PRE-COMPUTER ERA

The article examines the evolution of graphic design through the prism of technological innovations and handmade techniques. The development of printing and engraving methods, which played a key role in shaping modern graphic design, is considered. The key stages in the development of printing technologies from the XV-th to the end of the XX-th century are analysed.

The traditional methods of creating printed graphics, such as cut and face engraving, etching, lithography, linocut, and others, are described. The mechanisation of printing processes in the XIX–XX-th centuries, including the improvement of the iron press, the invention of the steam printing press, the steam-driven cylindrical press, the web-press, the linotype, and the introduction of etching and photographic printing are described, because these innovations significantly accelerated the printing process and made it more cost-effective for large print runs. Attention is paid to the introduction of photographic methods, such as autotype and photogravure, which allowed to achieve high accuracy of detail and tonality, which significantly expanded the technical capabilities of designers. It is established that these technological advances contributed to the distribution of printed products, made them more accessible to the general public and laid the foundation for the mass production of printed materials.

The article also analyses the impact of industrialisation on design and the emergence of movements that sought to restore the value of handmade products, such as «Arts and Crafts Movement», the «Wiener Werkstätte», and «Push Pin Studios». Creations of designers who used handicraft in their works, in particular P. Rand, S. Chwast, M. Glaser, are considered. Illustrative materials are provided.

The article summarises the main technological achievements of the pre-computer era and their impact on the development of design, emphasising key changes in methods and approaches to graphic design. The importance of understanding the historical context for modern designers is emphasised, as the technological innovations of the past laid the foundation for modern digital technologies.

Key words: printing technologies, graphic design, pre-computer era, graphic techniques, handmade design, design tools.

Постановка проблеми. Графічний дизайн пройшов довгий шлях до стану, коли він став необхідною складовою повсякденного життя сучасної людини. Його розвиток можна простежити через зміни технологій, матеріалів та інструментів, які використовуються для створення об'єктів візуальної комунікації. Перш ніж цифрові технології стали загальнопоширеними, дизайнери мали обмежені засоби для втілення своїх ідей. З плином часу змінювався не лише інструментарій графічного проектування, але й світогляд дизайнерів, посилювався вплив візуальних комунікацій на культуру суспільства та естетичні погляди споживачів.

Аналіз досліджень. Історії графічного дизайну присвячені численні дослідження українських і зарубіжних науковців. До проблем еволюції графічного проектування, формування й зміни стилів, взаємодії із соціально-культурними процесами звертаються Н. Сбітнева, О. Мациборська, Т. Кротова, А. Осадча, Т. Струмінська, І. Рябінова, Л. Мінгам, К. Варнедо. Зокрема, Н. Сбітнева всебічно дослідила розвиток графічного дизайну від його зародження до сучасного стану, проаналізувала фактори формування різних стилів та напрямків. Особливу увагу авторка приділила матеріалам, технікам та технологічним нововведенням, які використовувались на різних етапах розвитку графічного проектування. Науковиці Т. Кротова, А. Осадча, Т. Струмінська, І. Рябінова розглянули стилістичні прийоми, шрифти, композиційні рішення та інші графічні елементи друкованої реклами кінця XIX – початку XX ст., її характерні риси та вплив на графічний дизайн. Л. Мінгам дослідила погляди В. Морріса на мистецтво та дизайн, а також діяльність видавництва «Келмскотт пресс», проаналізувала видання, створені у друкарні, їх естетичні характеристики.

З іншого боку, авторка коротко описала шрифтові та ілюстративні рішення книг В. Морріса, не розкриваючи технологію їх створення.

Водночас технологічним аспектам графічного дизайну докомп'ютерної доби приділяється не так багато уваги. Розвиток технологій друку доцифрованої епохи розкривають у своїх працях Л. Звенигородський, О. Соболевський, В. Криштопайтіс, Т. Кальная, В. Іванов-Ахметов, Є. Шишкіна, Л. Волкотруб. В. Криштопайтіс дослідила еволюцію набірної друку, процес створення першодруків, проаналізувала технологічні особливості типографіки XV–XX ст. – від ручних верстатів до комп'ютерного набору (Криштопайтіс, 2010), але зосередилася лише на типографіці, не торкнувшись інших складових графічного проектування. Л. Волкотруб описала історичні етапи розвитку книгодрукування від його зародження у XV ст. до сучасності (Волкотруб, 2010), при цьому велику увагу авторка приділила технологічним інноваціям, які сприяли розвитку друкарської справи. Л. Звенигородський описав еволюцію технік, що використовувались у дизайні етикеток XIX – XX ст., детально розглянув техніку фотолітографії. А. Будник дослідив використання складальних та рукописних шрифтів в українському плакаті початку XX ст. (Будник, 2015), визначив вплив технології створення типографіки на формування національної ідентичності: афіші, виготовлені з використанням високого друку підносили українську поліграфічну продукцію до загальноєвропейського рівня, в той час, як літографське відтворення рукописних шрифтів вплинуло на формування української шрифтової культури. В. Іванов-Ахметов, О. Соболевський, Т. Кальная у своїх наукових працях детально описали технологічні процеси створення обрізної та торцевої гравюр, лінориту, літографії, офорту та ін.

Отже, не зважаючи на наявність важливих і цікавих наукових розвідок, пов'язаних з дослідженням окремих аспектів технології графічного проектування, систематизованого матеріалу з вивчення розвитку рукотворних засобів у графічному дизайні на даному етапі не виявлено.

Мета статті – простежити та охарактеризувати використання рукотворних засобів у ході історичного розвитку графічного дизайну, розкрити технологічні аспекти створення дизайн-проектів докомп'ютерної доби.

Виклад основного матеріалу. Термін «графічний дизайн» виник у ХХ ст. (1922 р.), однак витоки цієї діяльності сягають значно давніших часів. У XV ст. Й. Гутенберг винайшов спосіб друку за допомогою рухомих літер і преса. Верстат оптимізував друкарську роботу за рахунок набору тексту з окремих металевих літер, придатних для багаторазового застосування. У статті «До питання про історію розвитку книгодрукування» дослідниця Л. Волкотруб описує процес виготовлення літери: спочатку її гравіювали дзеркально на сталевому бруску – пуансоні, – далі його втискали у брусок з м'якого металу – матрицю. Матрицю вставляли у словолитну форму і заливали гарячим сплавом зі свинцю, сурми й олова. Після охолодження отримували готову літеру у дзеркальному відображенні. Таким чином, відтиск від літери, намащеної фарбою, виходив у прямому вигляді (Волкотруб, 2010: 6-7). Окрім того, у процесі друку використовувалось спеціальне чорнило на основі сажі й оліфи, з додаванням міді, сірки та свинцю. Завдяки швидкому висиханню фарби при друку обороту вже надрукована сторона не змазувалась.

Взірцем застосування набірної шрифту є 42-рядкова Біблія 1452 року видання (Рис. 1). Таку назву Біблія Гутенберга отримала через організацію сторінки – на кожному аркуші розміщені 42 рядки тексту. Усі модульні елементи шрифту розміщені в просторі рамки, що може слугувати прикладом першого використання типографської сітки (Сбітнева, 2014: 12). Й. Гутенберг намагався імітувати рукописний текст, а тому варіював написання літер кілька разів. У перших примірниках книги було використано близько трьохсот літер, а сторінки оздоблені кольоровими орнаментальними мініатюрами – ілюмінаціями. І хоча книга викликала багато спекуляцій, її створення послугувало основою для розвитку майбутніх технологій. Адже найважливішим у винаході Й. Гутенберга стала регульована ручна форма, яка дозволяла відтворювати форму будь-якого шрифту у металевому литві. Форми були ідентичні, легко відтворювалися і коштували відносно

дешево. Доступність технології зробила друкарську діяльність прибутковою, що сприяло розвитку сфери книговиробництва і значно вплинуло на становлення графічного дизайну загалом.

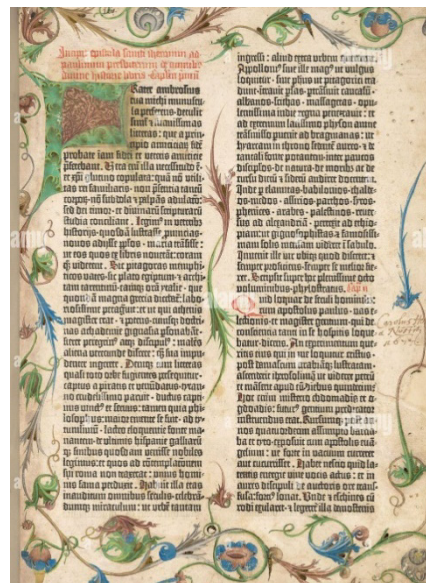

Рис. 1. Сторінка 42-рядкової Біблії Й. Гутенберга, 1452 р. (<https://c7.alamy.com/comp/2MXFEYE/gutenberg-bible-sample-page-of-the-gutenberg-bible-by-johannes-gutenberg-from-the-morgan-library-new-york-2MXFEYE.jpg>)

Протягом майже п'ятьох століть система рухомого шрифту Гутенберга проіснувала без значних змін. В. Криштопайтіс у статті «Типографіка докомп'ютерної ери: технологічні аспекти» зауважує, що роботи майстрів металевого набору можуть слугувати зразком високої якості, оскільки через технічні обмеження до друку підходили дуже відповідально: завжди враховували композиційні співвідношення, ретельно збирали набірні форми, проводили перевірки і вносили корективи на кожному етапі, щоб уникнути естетичних порушень (Криштопайтіс, 2010: 47). Процес верстки, притаманний книгодрукуванню Гутенберга, був однією з найпоширеніших технік друку до кінця ХІХ ст.

У той час як для відтворення текстів застосовувались прийоми набірної друку, для тиражування ілюстрацій використовувались техніки гравюри на лінолеумі, дереві, металі тощо. Найбільш давньою графічною технікою вважається ксилографія – такий друк зустрічався у зразках графічних робіт VII ст. н. е. Китаю (Волкотруб, 2010: 5). У Європі перші відбитки з дерев'яних форм датуються кінцем ХІV ст., що пов'язано з початком виробництва паперу: «Ксилографія відразу набула значного поширення. Гральні карти, недорогі ікони, лубкові картинки, сатиричні «летючі листки» друкувалися з дерев'яної дошки, на якій від руки були вирізані

і букви, і рисунок» (Іванов-Ахметов, 2013: 104) (Рис. 2).

Рис. 2. Гральні карти П. Флетнера. Ксилографія, 1540 р. (<https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/704742/1548206/restricted>)

Завдяки активному впровадженню, техніка обрізної дерев'яної гравюри швидко вдосконалилась, і з кінця XV ст. до кінця XVIII ст. істотно не змінювалась. Призначення і тематика гравюр розширилась – друкували календарі, абетки, релігійні підручники, а також різноманітні інформаційні повідомлення (Соболевський, 2019: 231). У другій половині XVIII ст. Т. Б'юїк започаткував глибокі зміни в ремеслі гравюри на дереві. Його техніка ґрунтувалась на використанні металевих штихелів для різьблення торцевих волокон деревини, де поверхня твердіша. Таким чином з'явилась можливість вести пластичні лінії у будь-якому напрямку, передавати тональні співвідношення за допомогою штрихування, імітувати фактури. Завдяки цьому гравер міг створювати тонкі, деталізовані гравюри на дереві, які легко відрізнити від традиційних ксилографій (Mingam, 2013). Численні переваги торцевої гравюри зробили її головним способом репродукування до поширення фотографії у XX ст. (Шишкіна, 2015: 81) (Рис. 3).

У результаті індустріальної революції XVIII–XIX ст. дизайн набув широкого розповсюдження у побуті й промисловості. Друкована реклама часто була ексцентричною і технічно перевантаженою через поєднання орнаментів, декоративних шрифтів, гравюр і малюнків. Водночас, майстри гравюри працювали над вдосконаленням літер. У типографіку впроваджувались шрифти з засічками, жирні шрифти, контурні літери тощо. Важливим досягненням графічного дизайну у XVIII ст. стало винайдення типографом В. Каслоном шрифту «Caslon Old Face». Цей шрифт сприяв підвищенню престижу англійської друкованої книги того часу. Разом із сином В. Каслон заснував друкарню, яка стала дуже успішною і впливовою в книгодрукуванні протягом багатьох

десятиліть. Шрифти Каслона мали великий успіх в Англії і поширилися всією Європою та Америкою, зокрема були використані для друку Декларації незалежності США (шрифт «Adobe Caslon») (Рис. 4). З того часу було розроблено численні варіації оригінального дизайну шрифту Каслона для адаптації його до сучасних технологій друку.

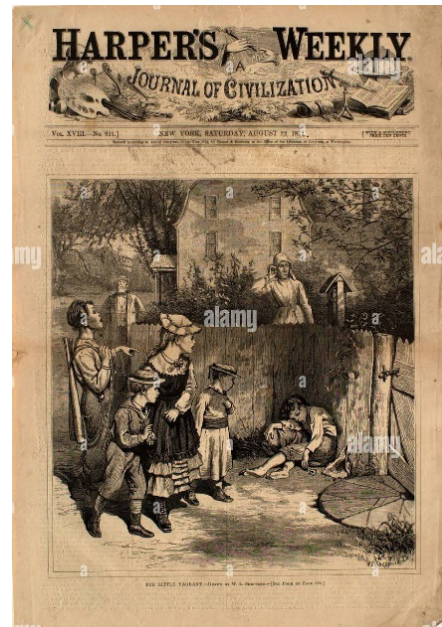

Рис. 3. «Маленький бродяга», В. Шепард. Сторінка з газети «Harper's Weekly». Торцева гравюра, 1874 р. (<https://c7.alamy.com/comp/2B0GJP1/william-ludwell-sheppard-american-18331912-the-little-vagrant-1874-wood-engraving-on-paper-image-9-1316-x-9-18-in-249-x-231-cm-2B0GJP1.jpg>)

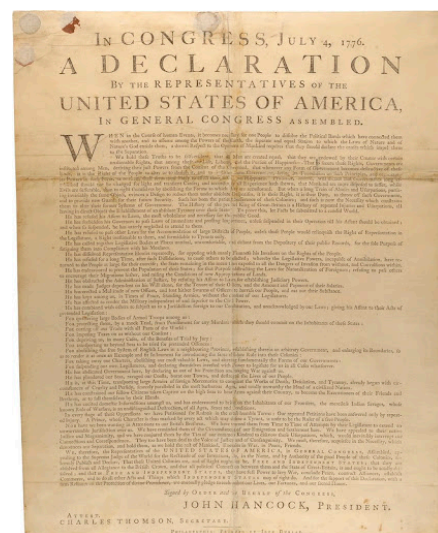

Рис. 4. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки, 1776 р. (https://lh6.googleusercontent.com/proxy/2sX2VfTKzQgD3pstHdgyla_T7h1gZsP3NXQkmzjGg4QXIPx-7yGQBs3dzRfJ0tYyrkz9z4j0yvwk0sf0Fc5laockQW0l6gSu3Vbi5H0vC1A3tOMVTXcAW2vi_KOmDYBZCjEpM4h4izhf02A)

У XVIII ст. було розроблено тисячі нових шрифтів для найрізноманітніших потреб людей. Багато гарнітур, створених за той час, все ще регулярно використовуються і сьогодні. Наприклад, у XVIII ст. Д. Бодоні та Ф. Дідо розробили нові шрифти, відомі як «Bodoni» та «Didot». Ці тонкі, витягнуті шрифти стали надзвичайно модними у XIX ст., коли механізація традиційного штампування зробила їх виробництво дуже простим.

Радикальні зміни, що відбулися в друкарстві XIX ст., стали наслідком промислової революції. Вона докорінно змінила обличчя міст і сіл Європи, вплинула на різні ремесла, зокрема на друкарство. На початку XIX ст. англієць Ч. Стенхоуп удосконалив залізний прес, який невдовзі витіснив застарілий дерев'яний прес. Завдяки більшому тиску, такий прес був ефективнішим – за годину виготовлювалось до 250 відбитків. У 1810 р. німець Ф. Кеніг винайшов паровий друкарський станок. За допомогою такого пресу можливо було створювати 1100 відтисків на годину, що було набагато швидше, ніж могли друкувати ручні станки; ця технологія сприяла появі щоденної газети. Невдовзі циліндричний прес з паровим приводом, винайдений Ф. Кенігом, витіснив ручний прес, спочатку для газетного, а потім і для книжкового друку. У 1835 р. був представлений перший комерційний веб-прес, особливістю якого став друк на безперервному рулоні паперу. У 1844 р. Р. Хо у США розробив ротаційний друкарський верстат, за допомогою якого можливо стало друкувати понад 20 000 примірників на годину (Mingam, 2013). З винаходом лінотипу О. Мергенталером у 1884 р., проблема необхідності ручного набору тексту також була вирішена. Друкар міг тепер просто натиснути клавішу і правильну літеру, і вона ставала на місце – таким чином можливим стало складати й друкувати цілі рядки тексту. Загалом, запровадження механізації у сфері друку відповідало поступовому зникненню рукотворних процесів у графічному дизайні й зростанню промислового виробництва.

Хоча протягом тривалого часу розвиток дизайну пов'язували з механізацією та промисловим виробництвом, такий підхід був підданий сумніву з самого початку, що призвело до появи рухів з протилежними ідеологіями, таких як «Рух мистецтва і ремесла», який виник в Англії під впливом Дж. Раскіна та В. Морріса. Цей рух ґрунтувався на пошані до ремісничої майстерності на протигагу механізації, і він став іскрою соціальної думки для дизайну (Izidio, Cruz, Couto, Novaes, Farbiarz, 2018: 9). Адаже механізація при-

звела до розриву важливого зв'язку, що існував між гравером і дизайнером. Гравер відповідав за перенесення задуму дизайнера з одного носія на інший, а також за різьблення ксилографії, на яку було перенесено малюнок. З появою фотографії це ремесло застаріло, оскільки з'явилася можливість переносити малюнок безпосередньо на дошку, а вирізати її за допомогою технік факсимільного гравіювання, таких як цинкографія, шляхом занурення цинкової пластини в хімікати. Завдяки цьому зображення відтворювалися точно і без значних зусиль (Mingam, 2013).

Згодом набули поширення види глибокого і плаского друку: автотипія, металографія, літографія, хромолітографія тощо. «Спершу у створенні етикеток та іншої друкованої продукції брали участь художники, які працювали в різних галузях мистецтва і промисловості, трохи пізніше, безпосередньо на службі в друкарнях, з'являються акцидентні складачі. Якщо спробувати визначити типологічні ознаки даної професії, можна легко, без натяжок співвіднести їх з вимогами і умовами в роботі, якими сьогодні на практиці керуються графічні дизайнери», – стверджує науковець Л. Звенигородський (Звенигородський, 2013: 34).

У відповідь на індустріалізацію дизайнери, які дотримувалися поглядів «Руху мистецтва і ремесла», створювали графічні елементи вручну, щоб відокремити себе від масового виробництва. Автори статті «Творчий рух «Мистецтва і ремесла» та його вклад в розвиток дизайну» О. Олійник та А. Климчук, аналізуючи діяльність Дж. Раскіна, зазначають, що ручне виробництво, попри високу вартість, завжди займало вагомую позицію на ринку, оскільки дозволяло отримати творчу насолоду від процесу та втілити її у виробі (Олійник, Климчук, 2020: 68). Не зважаючи на процес активної механізації друкарень XIX ст., британський культурний діяч, художник-практик і теоретик мистецтва В. Морріс прагнув відновити середньовічні традиції книгодрукування. Так у 1891 р. він заснував власне видавництво «Келмскотт прес». У роботі над книгами художник активно створював нові шрифти, запроваджував нові поліграфічні прийоми. У лекції «Ідеальна книжка» (1893 р.) В. Морріс розкритикував сірі комерційні видання, водночас наголошуючи на тому, що «...шрифт, орнамент, ініціали, гравюри мають бути ефективними...» (Мациборська, 2020: 139). Протягом восьми років діяльності видавництва «Келмскотт прес» було випущено 53 книги в 66 томах, і всі вони стали неперевершеними зразками видавничого мистецтва (Рис. 5).

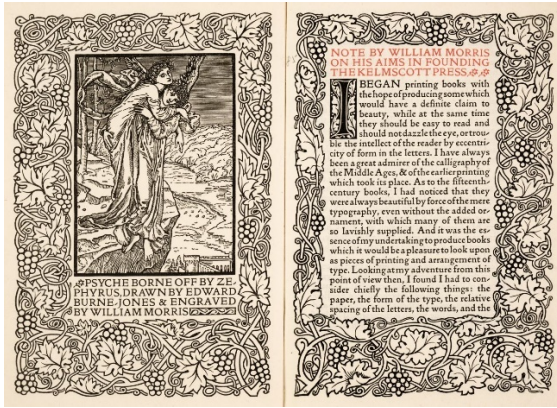

Рис. 5. Гравюра В. Морріса «Психея, яку несе Зефір». Сторінки з Маніфесту про заснування видавництва «Келмскотт пресс», 1896 р. (<https://dominicwinter.blob.core.windows.net/stock/679065-0.jpg?v=63757802517357>)

У дизайні плакату XIX – початку XX ст. велика увага приділялась шрифтовим поєднанням. Основним засобом створення типографіки був набірний шрифт. Використання кількох комбінацій шрифтових гарнітур у одній афіші було актуальною тенденцією того часу: афіші до циркових вистав містили від 4-х до 15-ти гарнітур (Будник, 2015: 14) (Рис. 6). Показово, що досить часто художник створював лише мальовану складову афіші, залишаючи типографіку на розсуд набірника у типографії, який набирив потрібний текст тими шрифтами й кеглями, які були у нього в касі і які він особисто вважав за найкращі. Стосовно театральних і циркових афіш такий підхід дозволяв оперативно додавати до заздалегідь надрукованого (як правило кольорового зображення) актуальну інформацію однією (звичай чорною) фарбою. У статті «Художньо-графічне оформлення рекламних повідомлень кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами київських календарів)» висловлено думку, що завдяки технологічному розвитку видавничої справи виникла потреба у створенні унікальних шрифтів, які відрізнялися від книжкових візуально і функціонально, завдяки чому привертала увагу своєю оригінальністю. Надмірна деталізація та змішання стилів призвели до появи безлічі еkleктичних зразків графічного дизайну (Krotova, Osadcha, Struminska, Ryabinova, 2021: 43).

Наприкінці XIX ст. в Європі виникло багато мистецьких течій, натхнених новими універсальними ідеалами, зміною політичної ситуації та значним науково-технічним прогресом. Під впливом ар нуво, імпресіонізму та англійського «Руху мистецтва і ремесла», група австрійських художників і дизайнерів у 1903 р. заснувала «Віденські майстерні» («Wiener Werkstätte»). Маючи на меті зробити мис-

тецтво доступним і переосмислити дизайн з урахуванням як індустріалізму, так і ремісництва, вони розробили унікальний художній стиль, характерний використанням геометричних форм та вишуканих елементів, натхнених ілюмінаціями стародруків (Varnedoe, 1986: 95). Засновники К. Мозер та Й. Гофман мали спільну мету – відновити цінність виробів ручної роботи. Вони прагнули створити візуальний інтерес до повсякденних речей. У майстерні приділяли значну увагу прикладному мистецтву в рамках різних напрямків, таких як дизайн інтер'єру, меблів, текстилю, а також у галузях кераміки, дереві, художнього скла, образотворчого мистецтва, ювелірних виробів та моди. Серед зразків графічного дизайну були розробки листівок, постерів, конвертів, оформлення книг (Рис. 7). Майстри працювали у техніці літографії, ксилографії, активно застосовували лінотип. Нерідко плакати малювали повністю вручну, використовуючи гуаш або чорнило.

Рис. 6. Плакат «Облога Трої, або Велетенський кінь Сінона», надрукований Т. Ромні. Ксилографія, 1833 р. Плакат «Джек Шенпарт», надрукований у «S. G. Fairbrother and Son». Ксилографія, 1839 р. (<https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2019/02/13/10/32/09/d725f6db-3483-48b7-bff9-ba6e4a91ff78/woodblock-comp.jpg>)

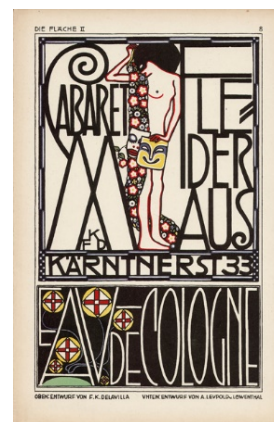

Рис. 7. Афіша кабаре «Fledermaus», Ф. К. Делавілла та А. фон Лейпольд-Льовенталь. Кольорова літографія, 1910 р. (<https://www.plakatkontor.de/images/cabaretfledermaus.jpg>)

У ХХ ст. зусилля майстрів було спрямовано на опанування здобутків технологічного прогресу в мистецьких цілях. Наукові досягнення вплинули на масове виробництво, зробили його швидким і досить дешевим, що підштовхнуло дизайнерів до вивчення нових технік. У 1912 р. А. Рубел створив першу офсетну друкарську машину «Universal», використовуючи гумовий циліндр для перенесення зображення з пластини на папір. У 1930-х рр. офсетний друк почав широко використовуватися для комерційних цілей. Такий вид тиражування дозволяв отримувати високоякісні деталізовані зображення, що зробило його ідеальним для відтворення складних графічних елементів.

У той час, як рух «Рух мистецтва і ремесла» намагався вийти за межі машинного виробництва, пропагуючи повернення до минулого, школа Баугауз прийняла технології та інновації. Засновник школи, німецький архітектор, дизайнер, педагог В. Гропіус у своєму «Маніфесті» (1919 р.) описав утопічну ремісничу гільдію, яка об'єднала б архітектуру, скульптуру та живопис в єдину творчість, а ремісничу працю розглянув як ідеальну цілісність художнього проектування та виробництва (Тоу, 2014: 3). Стираючи межу між мистецтвом і дизайном, вчення та виробнича Баугаузу і сьогодні впливають на дизайн. Модернізм змінив підхід до графічного дизайну, ввівши принципи функціоналізму, лаконічності та абстракції.

У 40-ві рр. ХХ ст. у США та країнах Західної Європи набув поширення напрям «late modern», який відображав дизайнерські пошуки нових засобів виразності, адекватних для повоєнного етапу розвитку суспільства (Сбітнева, 2014: 84). Стрімке зростання економіки сприяло зростанню промисловості й масового виробництва, що стимулювало розвиток маркетингу, реклами й графічного дизайну. Європейські емігранти (В. Гропіус, М. Брейер, Л. Мохой-Надь та ін.) впроваджували ранньомодерні принципи, вносячи естетичну впорядкованість та соціальну гармонію до візуального середовища, а також сприяючи естетичному вихованню суспільства (Сбітнева, 2014: 90). Американський дизайн був прагматичним і інтуїтивним, а злиття з європейськими методологіями призвело до появи оригінальних та провокативних робіт і візуальної різноманітності.

Один з найбільших новаторів у графічному дизайні, американець П. Ренд поєднував у своїй творчості доступність, лаконічність та дотепність. Під впливом модерністських мистецьких течій, таких як кубізм, конструктивізм, Баугауз та швейцарський стиль, Ренд запропонував новаторський підхід, побудований на тому, що він називав «динамічною рівновагою».

У роботах дизайнер поєднував аморфні форми з геометричними, впроваджував рукописні тексти, створював колажі з мальованих елементів і фотографій. Неформальність його ручної роботи часто відображена й у кінцевому друкованому творі. Прикладом є серія рекламних постерів для торгової марки «Coronet Brandy», де у різних сюжетах комбінувалися постійні елементи: офіціант з головою у формі келиха бренді, фото пляшки та склянки з напоєм, пунктирне тло, що символізувало шипіння содової (Рис. 8).

Окрім об'єктів, намальованих або розфарбованих вручну, у творчому доробку П. Ренда є зразки використання інших технік, зокрема вклейки – методу створення або компоновання сторінок публікації, який полягає у створенні зображень шляхом вирізання та з'єднання елементів з інших зображень, тексту. Фотографії, малюнки, тексти, текстові фрагменти або інші графічні елементи вирізаються і наклеюються на основу для створення нового зображення. За допомогою фотонабору з готових сторінок відтворюються друкарські форми для офсетного друку.

Рис. 8. Серія рекламних постерів для «Coronet Brandy», П. Ренд. 1949–1953 рр. (<https://www.paulrand.design/work/Coronet-Brandy.html>)

Вдосконалення фотографії, верстки та поліграфічних технологій також сприяло творчим експериментам. Стало можливим вирізати шрифт, зображення та створювати композиції безпосередньо на механічних дошках, які потім допрацьовували на пресі для надання кольору. Прикладом пізнього модерну є розробки нью-йоркської студії «Push Pin Studios», заснованої С. Чвастом, М. Глейзером та Е. Сорелом у 1954 р. Дизайнери студії створювали інноваційні візуальні рішення, серед яких політичні плакати, пронизані сатирою, оформлення книг і музичних альбомів тощо. Вони вправно комбінували ілюстрації, фотографії, колажі та типографіку для отримання новаторських графічних рішень, поєднували в одному зображенні можливості високого друку (ксилографії) та плаского офсетного друку (Рис. 9). Завдяки цим експериментам вплив

«Push Pin Studios» та пізнього модерну залишається актуальним і сьогодні.

Рис. 9. Постер «End Bad Breath», С. Чваст. Ксилографія, офсетний друк, 1968 р. (<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR7oYlbUxUgYaEF-N28Lny4ASrQslmRYOX6AQ&s>)

Водночас, у країнах з нижчим рівнем економічного розвитку, зокрема на території України, нові технології не були доступними, тому в графічному проектуванні дизайнери все ще користувалися прийомами високого друку. Внаслідок відсутності необхідних умов для розвитку графічного дизайну, пошуку нових художніх прийомів, популярним стало копіювання і наслідування передвоєнних зразків. Поширення набули натуралістичні зображення, квіткові орнаменти у поєднанні з рукописними й мальованими шрифтами (Сбітнєва, 2014: 84). Оскільки офсетний друк у 1940-ві – 50-ті рр. лише починали опановувати, у вітчизняній поліграфії зазвичай застосовували літографію та високий друк. Провідною технікою у дизайнерських розробках 1950-х – 60-х рр. була ліногравюра завдяки спільній природі з високим друком у поліграфії. Дизайнери охоче розробляли листівки, плакати, запрошення, пакувальний папір з використанням кольорового лінориту. При тому наявність окремих дошок для кожного кольору полегшувала процес кольоророзподілу, який дизайнери у той час виконували самостійно, вручну.

На початку 1980-х рр. у вітчизняному графічному проектуванні широкого поширення набув офсетний друк (Рис. 10), завдяки високій продуктивності та відмінній якості паперової продукції. Друкування здійснювалось на спеціально виготовлених формах, закріплених на друкарському циліндрі. Форма друкарського елемента – ділянка поверхні пластини, покрита фотоемульсійним

шаром. Після обробки форми, друковані області ставали гідрофобними та здатними приймати друкарську фарбу. Потім форма встановлювалась на обертовий офсетний циліндр (Криштопайтіс, 2010: 46). Форма змочувалась водою і покривалась фарбою, яка у складі містила вільні жирні кислоти, за рахунок чого прилипла лише до олеофільних друкарських елементів – саме вони формували зображення. Цей спосіб тиражування вирізнявся чітким відтворенням дрібних деталей, яскравим і точним передаванням півтонів завдяки можливості використання не лише основних кольорів, а й додаткової палітри (Пушкар, Грабовський, Оленич, 2019: 18), що сприяло поширенню використання фотографії у графічному дизайні.

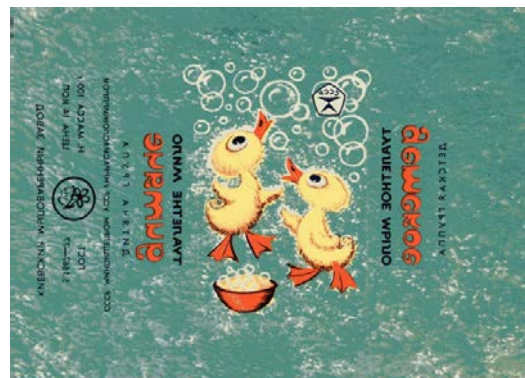

Рис. 10. Обгортка мила «Дитяче», м. Київ. Офсетний друк

Наприкінці ХХ ст. графічний дизайн поступово почав переймати деякі з нових технологій промисловості. Результатом численних досліджень і розробок у галузі комп'ютерної інженерії став винахід у 1984 р. персонального комп'ютера з графічним інтерфейсом Apple Macintosh (Cordeiro, 2001: 13). З появою комп'ютерів та графічного програмного забезпечення дизайнери отримали нові можливості: експериментувати з різними шрифтами, кольорами та текстурами без необхідності використання великої кількості матеріалів. Програма Adobe Photoshop, представлена у 1988 р., стала революційним інструментом для редагування зображень. Разом з іншими графічними редакторами, такими як Illustrator та InDesign, це програмне забезпечення визначило нові стандарти в графічному дизайні.

З розповсюдженням комп'ютерних технологій ручотворні засоби втратили широку популярність у графічному проектуванні. Однак це не означає, що ручна праця втратила свою цінність. Навпаки, у ХХІ ст. спостерігається відродження інтересу до ручотворності. Дизайнери прагнуть до самовираження, чого важко досягти за допомогою лише

стандартних цифрових інструментів. Традиційні рукописні техніки використовуються як елемент роботи разом із цифровими інструментами. Наприклад, малюнок може бути оброблений у графічному редакторі, де можна додати текст, кольори та ефекти. Це поєднання дозволяє створювати унікальні проекти, які поєднують в собі неповторний шарм ручної роботи та можливості цифрових інструментів.

Висновки. Дослідження рукописності у графічному проектуванні показує важливість ручної праці в сучасності, оскільки навіть у епоху розквіту цифрових технологій вона залишається затребуваним методом створення об'єктів графічного дизайну.

Оскільки графічний дизайн є художньо-проектною діяльністю, що передбачає тиражування авторських розробок, розвиток графічного проектування, починаючи з середини XIV ст., завжди був міцно пов'язаний із вдосконаленням поліграфічних технологій. Засоби графічного дизайну постійно еволюціонують разом з технологіями.

Розвиток друкарства значно вплинув на можливість графічного дизайну, підвищивши якість та швидкість тиражування друкованої продукції. Друкарський верстат з рухомими літерами Й. Гутенберга став основою тиражування з XV ст. до індустріальної революції XVIII ст. У цей період майстри створювали складні ілюстрації, орнаменти та шрифти за допомогою прийомів високого друку, серед яких найбільш поширеною була ксилографія. У XVIII–XIX ст. промисловий переворот призвів до значних змін у поліграфічній справі. Залізні преси, парові та ротаційні друкарські машини суттєво під-

вищили ефективність друку. Винайдення лінотипу О. Мергенталером у 1884 р. дозволило автоматизувати процес набору тексту.

Проте зростання механізації не викоринило рукописності, а викликало реакцію у вигляді творчих об'єднань дизайнерів, які акцентували увагу на важливості ручної роботи («Рух мистецтва і ремесла», «Віденські майстерні»). У своїх розробках дизайнери застосовували обрізну та торцеву гравюру, офорт, літографію, ліногравюру, а також впроваджували мальовані елементи, колажі.

У XIX–XX ст. розвивалися нові види друку, такі як хромолітографія, металогравюра, автотипія, що дозволяли створювати барвисті і детальні зображення. Перехід до офсетного тиражування у XX ст. суттєво вплинув на дизайнерські розробки. Введення фотографії в друкарські процеси дозволило значно підвищити точність і якість відтворення зображень, що надало дизайнерам змогу втілювати творчі задуми будь-якої складності.

На сьогодні, у поліграфічній промисловості використовуються різноманітні види друку: цифровий, флексографічний, шовкотрафаретний та офсетний тощо. Вони продовжують інтегруватися з цифровими технологіями для підвищення ефективності та якості. Водночас, в контексті творчих малотиражних проектів графічні техніки, малювання традиційними образотворчими матеріалами, скетчинг, летенінг та інші прийоми застосовуються графічними дизайнерами для досягнення певної естетики *hand made*. Сьогодні графічний дизайн поєднує в собі найкращі аспекти рукописної та цифрової творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будник А. В. Українські шрифти у видовищному плакаті першої третини XX століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 5. С. 12–16. URL: <http://www.visnik.org.ua/pdf/v2015-05-02-budnik.pdf> (дата звернення 25.05.2024).
2. Волкотруб Л. М. До питання про історію розвитку книгодрукування. *Сторінки історії*: збірник наукових праць. 2010. Вип. 30. С. 5–13.
3. Звенигородський Л. А. Генезис графічного дизайну етикетки як елемента проектно-графічної культури в кінці XIX–XX століття. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2013. № 1. С. 32–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2013_1_10 (дата звернення 08.06.2024).
4. Іванов-Ахметов В. М. Гравюра: історичний огляд і основні різновиди мистецької техніки. *Технологія і техніка друкарства*. 2013. Вип. 3. С. 101–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Titd_2013_3_14 (дата звернення 12.05.2024).
5. Криштопайтіс В. В. Типографіка докомп'ютерної ери: технологічні аспекти. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Х. : ХДАДМ, 2010. № 1. С. 42–47.
6. Мациборська О. М. Видавнича творчість Вільяма Морріса і «Келлскайт Пресс» у контексті модернізму. Соціальні комунікації: стратегічні взаємодії та взаємовплив: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 15-річчя факультету журналістики (15 травня 2020 р.). Запоріжжя, 2020. С. 138–141.
7. Олійник О. П., Климчук А. С. Творчий рух «Мистецтва і ремесла» та його вклад у розвиток дизайну. *Теорія та практика дизайну*. 2020. Вип. 20. С. 66–72. DOI: 10.18372/2415-8151.21.15062.
8. Пушкар О. І., Грабовський О. І., Оленіч О. М. Технології поліграфічного виробництва [Електронний ресурс] : навчальний посібник / ХНЕУ ім. С. Кузнеця. Харків, 2019. 195 с. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21438/1/2019%20-%20%D0%9F%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0%D1%80%2C%20%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%2C%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%87.pdf> (дата звернення 05.08.2024).

9. Сбітнієва Н. Ф. Історія графічного дизайну: навч. посібник. Харків: ХДАДМ, 2014. 224 с.
10. Соболевський О. В. Техніка обрізної гравюри на дереві. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*. 2019. № 13. С. 229–232.
11. Шишкіна Є. К. Особливості виготовлення дерев'яних та металевих гравірованих друкарських форм в Європі в середині XV–XVIII ст. *Грані: наук. теорет. і громад.-політ. альм.*. 2015. № 3. С. 169–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_3_32 (дата звернення 08.06.2024).
12. Cordeiro M. *The History of Graphic Design*. Hamilton: Mohawk College, 2001. 16 p.
13. Izidio L. L., Cruz B. D. O., Couto R. M., Novaes L., Farbiarz J. L. Design and handicrafts: The importance of interdisciplinarity in collaborative design practice. *Strategic Design Research Journal*. 2018. № 11(1). P. 9–14. DOI: 10.4013/sdrj.2018.111.02.
14. Krotova T. F., Osadcha A. M., Struminska T. V., Ryabinova I. M. Artistic and graphic design of advertisements of the late XIX – early XX century (based on the materials of the Kyiv calendars). *Art and Design*. 2021. Вип. 2. С. 41–51. URL: <https://artdesign.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/33/2021/08/4-AD-2-2021.pdf> (дата звернення 24.05.2024).
15. Mingam L. Victorian printing and William Morris's Kelmscott Press. *La clé des langues*. 2013, May 09. URL: <https://cle.ens-lyon.fr/anglais/arts/peinture/victorian-printing-and-william-morris-s-kelmscott-press> (дата звернення 10.05.2024).
16. Tow Z. Arts & Crafts and the Bauhaus. *ResearchGate*. 2015, May 5. DOI: 10.13140/RG.2.1.2754.7048.
17. Varnedoe K. *Vienna 1900: Art, Architecture & Design*. NYC, 1986. 264 p.

REFERENCES

1. Budnyk A. V. (2015). *Ukrainian fonts in the spectacular poster of the first third of the twentieth century* [Ukrainian fonts in the spectacular poster of the first third of the twentieth century] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*, - Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 5. 12–16. URL: <http://www.visnik.org.ua/pdf/v2015-05-02-budnik.pdf>. [in Ukrainian].
2. Cordeiro M. (2001). *The History of Graphic Design*. Hamilton: Mohawk College. 16 p.
3. Ivanov-Akhmetov V. M. (2013). *Hraviura: istorychnyi ohliad i osnovni riznovydy mystetskoï tekhniki*. [Engraving: a historical overview and the main types of artistic technique] *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva*. - Technology and technique of printing, 3. 101–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Titd_2013_3_14. [in Ukrainian].
4. Izidio L. L., Cruz B. D. O., Couto R. M., Novaes L., Farbiarz J. L. (2018). Design and handicrafts: The importance of interdisciplinarity in collaborative design practice. *Strategic Design Research Journal*, 11(1). 9–14. DOI: 10.4013/sdrj.2018.111.02.
5. Krotova T. F., Osadcha A. M., Struminska T. V., Ryabinova I. M. (2021). Artistic and graphic design of advertisements of the late XIX – early XX century (based on the materials of the Kyiv calendars). *Art and Design*, 2. 41–51. URL: <https://artdesign.knutd.edu.ua/wp-content/uploads/sites/33/2021/08/4-AD-2-2021.pdf>.
6. Kryshtopaitis V. V. (2010). *Типографіка докомп'ютерної ери: технологічні аспекти*. [Typography of the pre-computer era: technological aspects] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. - Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 1. 42–47. [in Ukrainian].
7. Matsyorskaya O. M. (2020). *Vydavnycha tvorchist Viliama Morrisa i «Kelmscott Press» u konteksti modernizmu*. [The publishing work of William Morris and the Kelmscott Press in the context of modernism] *Sotsialni komunikatsii: stratehichni vzaiemodiia ta vzaiemovplyv: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z nahody 15-richchia fakultetu zhurnalistyky, m. Zaporizhzhia, 2020, 15 trav.* - Social communications: strategic interaction and mutual influence: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference on the occasion of the 15th anniversary of the Faculty of Journalism, Zaporizhzhia, 2020, May 15. 138–141. [in Ukrainian].
8. Mingam L. (2013, May 9). Victorian printing and William Morris's Kelmscott Press. *La clé des langues*. URL: <https://cle.ens-lyon.fr/anglais/arts/peinture/victorian-printing-and-william-morris-s-kelmscott-press>.
9. Oliinyk O. P., Klymchuk A. S. (2020). *Tvorchyï ruh «Mystetstva i remesla» ta yoho vklad v rozvytok dyzainu*. [Creative movement 'Arts and Crafts' and its contribution to the development of design] *Teoriia ta praktyka dyzainu*. - Design theory and practice, 20. 66–72. DOI: 10.18372/2415-8151.21.15062. [in Ukrainian].
10. Pushkar O. I., Hrabovskiy O. I., Olenych O. M. *Tekhnolohii polihrafichnoho vyrobnytstva* [Technologies of printing production] [Elektronnyi resurs] : navchalnyi posibnyk / KhNEU im. S. Kuznetsia. Kharkiv, 2019. 195 p. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/21438/1/2019%20-%20%D0%9F%D1%83%D1%88%D0%BA%D0%B0%D1%80%2C%20%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%2C%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%87.pdf>. [in Ukrainian].
11. Sbitnieva N. F. (2014). *Istoriia hrafichnoho dyzainu: navch. posibnyk*. - History of graphic design: a textbook. Kharkiv: KSADA. 224 p. [in Ukrainian].
12. Shyshkina Ye. K. (2015). *Osoblyvosti vyhotovlennia derevianykh ta metalovykh hravirovanykh drukarskykh form v Yevropi v seredyni XV–XVIII st.* [Features of the manufacture of wooden and metal engraved printing plates in Europe in the middle of the XV–XVIII centuries] *Hrani: nauk. teoret. i hromad. polit. alm.* - Facets: scientific, theoretical and public political almanac, 3. 169–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_3_32. [in Ukrainian].
13. Sobolevskiy O. V. (2019). *Tekhnika obriznoi hraviury na derevi*. [Technique of cut wood engraving.] *Visnyk Zakarpatskoi akademii mystetstv*. - Bulletin of the Transcarpathian Academy of Arts, 13. 229–232. [in Ukrainian].
14. Tow Z. (2015, May 5). Arts & Crafts and the Bauhaus. *ResearchGate*. DOI: 10.13140/RG.2.1.2754.7048.
15. Varnedoe K. (1986). *Vienna 1900: Art, Architecture & Design*. NYC. 264 p.
16. Volkotrub L. M. (2010). *Do pytannia pro istoriiu rozvytku knihodrukuvannia*. [To the question of the history of book printing] *Storinky istorii: zb. nauk. pr.* - Pages of history: a collection of scientific papers, 30. 5–13. [in Ukrainian].
17. Zvenyhorodskiy L. A. (2013). *Henezys hrafichnoho dyzainu etyketyky yak elementa proektno-hrafichnoi kultury v kintsy XIX–XX stolittia*. [The genesis of graphic design of labels as an element of design and graphic culture in the late XIX–XX centuries] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. - Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts, 1. 32–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/had_2013_1_10. [in Ukrainian].

УДК 7:7.036+74

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-13>**Степан ПІСЬО,***orcid.org/0009-0001-7070-4199*

старший викладач кафедри архітектури

Львівського національного університету природокористування

(Львів, Україна) stepannumberone@gmail.com**Оксана ПІДДУБНА,***orcid.org/0000-0002-5937-0677*

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну

Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна) oksana-poddubnaja00@ukr.net**Вадим КОЗІК,***orcid.org/0009-0003-4256-3370*

старший викладач кафедри дизайну, інжинірингу та землеустрою

Державного торговельно-економічного університету

(Київ, Україна) wadimkozik@gmail.com

СИНТЕЗ АКАДЕМІЧНОГО ЖИВОПИСУ ТА ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ДИЗАЙНІ: ПОШУК НОВИХ ВИМІРІВ ТВОРЧОСТІ

Синтез академічного живопису та пластичної анатомії своїми витокami сягає ще доісторичних часів (синкретичний характер первісної культури). Він особливо стає помітним у перехідні періоди в історії людства. Особливо яскраві приклади такої інтеграції простежуємо у ХХ ст., зокрема, із появою концептуального мистецтва. Концептуальне мистецтво акцентує увагу на ідеях та процесах, а не власне на готовому мистецькому продукті. Концептуальне мистецтво, як напрямок сучасного мистецтва, було започатковане у 1950–1960-х рр. та стало відображенням соціокультурних змін суспільства західного світу. Про кардинальні зміни як в самому мистецтві, так і в його сприйнятті, розмірковували такі провідні філософи та теоретики мистецтва ХХ ст., як Адорно Т., Гайдеггер М. та Ортега-і-Гассет Х. Адорно Т. проаналізував сенс сучасного мистецького твору як посил митця, продукт свого часу та конкретної суспільно-політичної ситуації, відображення дійсності. Адорно Т. поєднував складний аналіз соціальних явищ з філософським осмисленням культури і мистецтва, створюючи глибокі і критичні погляди на сучасне суспільство. Гайдеггер М. обґрунтовує взаємозалежність та взаємообумовленість між твором мистецтва та його творцем. При цьому мистецький твір – не просто матеріальне втілення творчого задуму. Він – символ самого творця та його життєвого кредо. Ортега-і-Гассет Х. ще на початку ХХ ст., будучи безпосереднім учасником подій, які аналізував, концептуально сформулював й систематизував ідеї масового суспільства та, відповідно – його культури, естетично й етично зміщеної в бік спрощення, матеріалізації.

Ці філософські ідеї знайшли своє втілення у впливі мистецтва на розвиток дизайну, а саме – у базуванні на кількох опорах: ідея, точка зору щодо втілення ідеї, її можливе мистецьке вираження, демонстрація позиції митця. При цьому концептуальний дизайн має залишатися максимально лаконічним та зі зрозумілим задумом. Таке поєднання вимагає синтезу академічного живопису, пластики у поєднанні із сучасними технологіями, сміливим експериментуванням із матеріалами та формами, що свідчить про творче мислення митця та фахову підготовку. Яскравими прикладами таких творчих особистостей є Олександр Архипенко, Енді Воргол, Яйїї Кусаму, Алекс Бох.

Ключові слова: академічний живопис, концептуальне мистецтво, концептуальний дизайн, перформенс, пластична анатомія, творчість, філософія мистецтва.

Stepan PISYO,

orcid.org/0009-0001-7070-4199

*Senior Lecturer at the Department of Architecture
Lviv National Environmental University
(Lviv, Ukraine) stepannumberone@gmail.com*

Oksana PIDDUBNA,

orcid.org/0000-0002-5937-0677

*PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Head of the Department of Fine Arts and Design
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) oksana-poddubnaja00@ukr.net*

Vadym KOZIK,

orcid.org/0009-0003-4256-3370

*Senior Lecturer at the Department of Design, Engineering and Land Management
State University of Trade and Economics
(Kyiv, Ukraine) wadimkozik@gmail.com*

SYNTHESIS OF ACADEMIC PAINTING AND PLASTIC ANATOMY IN CONCEPTUAL DESIGN: SEARCH FOR NEW DIMENSIONS OF CREATIVITY

The synthesis of academic painting and plastic anatomy has its origins in prehistoric times (the syncretic nature of primitive culture). It becomes especially noticeable during transitional periods in human history. Particularly vivid examples of such integration can be traced in the 20th century, in particular, with the emergence of conceptual art. Conceptual art focuses on ideas and processes, not on the finished artistic product itself. Conceptual art, as a direction of modern art, was initiated in the 1950s and 1960s and became a reflection of sociocultural changes in the society of the Western world. Such leading philosophers and art theorists of the 20th century as T. Adorno, M. Heidegger, and H. Ortega-i-Gasset reflected on the radical changes both in art itself and in its perception. T. Adorno analyzed the meaning of a modern work of art as a message of the artist, a product of his time and a specific social and political situation, a reflection of reality. T. Adorno combined a complex analysis of social phenomena with a philosophical understanding of culture and art, creating deep and critical views on modern society. M. Heidegger substantiates the interdependence and interdependence between a work of art and its creator. At the same time, a work of art is not just a material embodiment of a creative idea. He is a symbol of the creator himself and his life credo. H. Ortega-i-Gasset already at the beginning of the 20th century, being a direct participant in the events that he analyzed, conceptually formulated and systematized the ideas of mass society and, accordingly, its culture, aesthetically and ethically shifted towards simplification, materialization.

These philosophical ideas found their embodiment in the influence of art on the development of design, namely, in being based on several pillars: an idea, a point of view regarding the embodiment of an idea, its possible artistic expression, a demonstration of the artist's position. At the same time, the conceptual design should remain as concise as possible and with a clear idea. Such a combination requires a synthesis of academic painting, plastic in combination with modern technologies, bold experimentation with materials and forms, which testifies to the artist's creative thinking and professional training. Alexander Arkhipenko, Andy Warhol, Yayoi Kusama, Alex Boch are vivid examples of such creative personalities.

Key words: *academic painting, conceptual art, conceptual design, performance, plastic anatomy, creativity, philosophy of art.*

Постановка проблеми. Синтез мистецтв увиразнюється у перехідні періоди в історії людства, яке простежуємо на прикладі Середньовіччя-Ренесансу, модерну на межі XIX–XX ст., появи нових технологій та їх активного використання у мистецтві як інструментарію з другої половини XX ст. Справжній синтез мистецтв – це не лише творча практика, це й світоглядне осмислення значущості мистецького твору, його вписування в історичний контекст та цілісність ідейного змісту. Синтез мистецтв призводить до взаємозбагачення різних художніх практик, породжує нові стилі, форми та жанри.

Поєднання таких важливих сфер, як мистецтво та анатомія, відкриває нові можливості для художників, дизайнерів, студентів мистецьких навчальних закладів. Поява концептуального мистецтва у другій половині XX ст., сконцентрованого на ідеї та процесі, а не на готовому продукті, суттєво вплинула на прийоми дизайну, «для сприйняття якого необхідно застосувати інтелектуальне мислення, герменевтичний аналіз, актуалізуючи культурний і екзистенціальний досвід» (Костюк, 2021: 16).

Аналіз досліджень. Мистецький вимір дефініції «пластична анатомія» та огляд історії розви-

тку пластичної анатомії, зокрема, в Україні, аналізує Пісьо С. (Пісьо, 2024). Безугла Р. зосередила свої наукові інтереси навколо синтезу мистецтв у сучасному соціокультурному просторі (Безугла, 2020). Мистецько-філософські аспекти творчості розкриті у статтях Богачева, Костроміної, Руденко, Холоденко (Богачев, Руденко, Костроміна, 2022; Холоденко, 2019). Термінологічне різноманіття концептуального дизайну вивчали Король А. та Пасько О. (Король, Пасько, 2022). Одробінський Ю. та Тригуб О. простежили вплив концептуального мистецтва на дизайн як мистецьку практику (Одробінський, Тригуб, 2017). Як бачимо, науковці розглядали окремі аспекти проблематики статті. Тому спроба нашої наукової розвідки дати узагальнююче бачення синтезу мистецтв у концептуальному дизайні як творчого пошуку, є на часі.

Мета статті – розглянути поєднання академічних живописних канонів та пластичної анатомії як вияв творчих пошуків у концептуальному дизайні, як демонстрація творчого кредо та ідейних поглядів митця.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі при вивченні творчості зазвичай опираються на два підходи:

- 1) Творчість – це діяльність людини, у результаті якої створюються новий, суспільно-ціннісний продукт;
- 2) Творчість – засіб для самореалізації людини, задоволення її психо-емоційного стану та створення добробуту (Богачев, Руденко, Костроміна, 2022: 8).

Творчий потенціал особистості має низку складових: природні задатки та схильності; інтереси та їх спрямованість із домінуванням пізнавальних інтересів; цікавість та прагнення до створення нового; пошук та розв'язання проблем; асоціативне мислення, швидкість засвоєння інформації; вміння компаративного аналізу та вибір еталонів; емоційне сприйняття навколишнього світу; систематичність та наполегливість у роботі; сміливість у прийнятті рішень, творчий підхід (вміння комбінувати, шукати аналогії, варіанти, реконструювати тощо); раціональне використання наявних засобів; інтуїтивізм (здатність до прогнозів, прийняття швидких рішень; вироблення власних тактик і стратегій у творчій діяльності; нестандартний пошук виходу зі складних ситуацій. Емоційний зміст діяльності є фундаментальним для розвитку творчого потенціалу (Холоденко, 2019: 23). Ми поглянемо на творчість як процес, тобто діяльність митця, та водночас як на засіб, за допомогою якого досягається мета творчого задуму.

Як зазначила Безугла Р., «соціокультурні реалії початку ХХІ ст. свідчать про появу нових форм синтезу мистецтв та початку наступного етапу – постпостмодернізму (Н. Маньковська), для якого характерні інші принципи побудови художніх образів на основі сучасних цифрових технологій, а одним із важливих критеріїв естетичності став зв'язок з високими технологіями» (Безугла, 2020: 10). У межах єдиного творчого об'єкту поєднуються різні види мистецтв (архітектура-скульптура, архітектура-фреска, література – книжкова мініатюра), що творять органічне єднання. Триколенко С. та Єлісеєв І. наводять цікаві приклади новітнього звучання естетики готики, пов'язаний із субкультурою «готика». Або прояви готики у сучасній моді – використання таких елементів готичного стилю, як вітражні розетки та горгулії у дизайні одягу й ювелірних прикрас ХХІ ст. (Триколенко, Єлісеєв, 2024).

Питання інтеграції академічного живопису та пластичної анатомії у концептуальному дизайні вимагає насамперед занурення у проблематику трактування концептуального мистецтва у дизайні. Термін «концептуальне мистецтво» пов'язують з іменем філософа і музиканта Генрі Флінта, який на початку 1960-х рр. написав есе «Conceptual Art». Флінт Г. стверджував безкінечну варіативність будь-якого фізичного, матеріалізованого, продукту, тобто, множинність трактувань та тлумачень (Одробінський, Тригуб, 2017: 94). Філософія концептуального мистецтва, на нашу думку, влучно передана словами митця Брюса Наумана: «Якщо я митець і сиджу в майстерні, тоді, хоч би що я робив у тій майстерні, все буде мистецтвом. Чому <...> мистецтво має бути певним продуктом, має бути протилежністю до самого процесу творення?» (Гомперц, 2017: 394). Тобто, значення має і процес творення, і кінцевий результат.

У цьому контексті гарним прикладом є творчість Яйой Кусама, однієї із найяскравіших та найоригінальніших художниць нашого часу. Її перформанс 1968 р. «Анатомічний вибух на Волл-стрит», коли четверо людей, двоє чоловіків і дві жінки, біля будівлі Нью-Йоркської фондової біржі, танцювали оголеними під барабанний бій конга, а сама мисткиня малювала на їхніх тілах горошини, став справжньою сенсацією. Перед початком своїх мистецьких акцій Яйой Кусама активно займалася прес-релізом, щоб привернути якомога більше уваги ЗМІ і подальшого поширення інформації про них. Протягом кількох місяців після «Анатомічного вибуху...» художниця влаштовувала подібні заходи біля пам'яток культури та муніципальних споруд. Зокрема, біля

Статуті Свободи та офісу ООН. Її метою було повернення уваги до теми насилля, що відповідало духові тогочасної західної поп-культури. Кульмінаційною точкою творчої концепції Яйї Кусама став лист до президента США Річарда Ніксона: «Забудьмося, дорогий Річарде, та об'єднаймося з Абсолютом, станьмо єдиним цілим. <...> Розмалюймо себе горошками <...> і нарешті розкриймо голу правду: не можна викоринити насилля ще більшим насиллям» (Чешир, 2021: 152-153). Творчість Яйї Кусама – вибухова суміш феміністичних ідей, пацифізму, мінімалізму, абстракціонізму, сюрреалізму, поп-арту, ар-брюту. Вона поєднала живопис, скульптуру, перфоманс, інсталяцію для висловлення своїх гостро-соціальних поглядів у концептуальному форматі. На Венеціанському бієнале кулі зі своєї інсталяції «Сад Нарциса» (1500 дзеркальних куль) художниця продавала відвідувачам по 2 долари за штуку. Це був її протест проти комерціалізації мистецтва. На Бруклінському мосту у 1968 р. вона спалила американський прапор на знак протесту проти війни у В'єтнамі. Інші учасники заходу з оголеними тілами мали нагадати владі та суспільству загалом, що людина прекрасна і не повинна гинути на війні (Життя і мистецтво Яйї Кусама, 2021).

Одробінський Ю. та Тригуб О., розглядаючи вплив концептуального мистецтва на розвиток дизайну, підтверджують тезу про концепцію (основу) твору як більш важливу за його фізичне вираження. Концептуальне мистецтво прагне не до емоційно-естетичного впливу, а до інтелектуальних рефлексій глядачів-слухачів-читачів. Звідси дизайн, що сформований під впливом концептуалізму, спирається на «чотирьох китів»:

- концептуалізація ідеї;
- висловлення точки зору на мислимий об'єкт;
- осмислення запропонованої ситуації, вираженої у мистецькій формі;
- усвідомлення наміру митця-дослідника, тобто концептуальний дизайн завжди є демонстрацією позиції свого творця, його життєвого кредо.

При цьому концептуальний дизайн – схематичний, лаконічний, та залишається максимально зрозумілим за своїм задумом, з чітко визначеним предметним полем, у межах якого творить дизайнер-митець (Одробінський, Тригуб, 2017: 97-98).

Пісьо С. появу художнього мислення у людини як творчої істоти, пов'язує із жагою вдосконалення буття, що, зрештою, призвело до появи художнього відчуття «й стало підґрунтям зародження пластичної майстерності у графіці, живописі, різьбі та скульптурі, які плавно розвиваючись, акумулюють художні вміння та знання з пластич-

ної анатомії, розвиток якої у просторі сучасної образотворчості співвідносить піднесення цієї науки зі світовими досягненнями, вплив яких прослідковується на становленні школи анатомічних знань та формувань художніх образів» (Пісьо, 2024: 142). Гула Є., досліджуючи розвиток пластики в мистецтві України, також виводить розуміння мистецького твору через правильну інтерпретацію, ідейне розуміння закладених митцем, автором твору, «кодів», що репрезентують творчу манеру, його стиль та «його пластичний образ-ідею» (Гула, 2017: 915).

До проблеми сутнісного наповнення мистецького твору звертався свого часу Мартін Гайдеггер, один з провідних філософів ХХ ст. і так само один із самих суперечливих та неоднозначних. У його пізній науковій діяльності однією із центральних проблем філософських рефлексій була технологія, яку мислитель співставляв із мистецтвом, «оскільки обидві вони являють собою творчий акт» (Енциклопедія постмодернізму, 2003: 79). Такий підхід та розуміння мистецтва відображає суспільні та технологічні зміни, які відбулися у ХХ ст. З цього часу мистецтво, завдяки технологіям, стає значно доступнішим для широкого загалу. Відповідно, відбувається спрощення його розуміння та сприйняття, тобто, змінюються естетичні ідеали. Розмірковуючи над сутнісним походженням твору мистецтва та художником у ролі майстра-творця твору, Гайдеггер М. однозначно стверджує їхню взаємозалежність та взаємообумовленість. Твір мистецтва – це результат праці митця, його джерело. Але й твір є початком митця. Адже саме твір дозволяє митцеві стати майстром своєї справи та отримати визнання (Heidegger, 1977: 7). Твір мистецтва – значно більше, ніж матеріальна річ. Він – алегорія, символ, ідея свого творця. Твір мистецтва по-своєму розкриває форму буття, втілює свою правду життя (Heidegger, 1977: 9-10, 25). Наприклад, як описує Гула Є., роки Другої світової війни та післявоєнний період в Україні змінили докорінно характер плакатного дизайну. Плакати набули масово-агітаційного візуального та лексичного звучання. Їхня пластична мова наповнилася національно-історичним контекстом, а також героїзмом «з його характерними анатомічними особливостями, гранична виразність, в плакатах використовують рядки з творів українських письменників та поетів <...>» (Гула, 2017: 138). Подальша десталінізація та короткий період «хрущовської відлиги» спричинили до появи нової генерації митців, які звернулися до національних українських традицій пластичного мистецтва з його антропоцентризм-

мом. У 1970-х рр. анатомічна пластика під впливом станкового живопису та його базових засад набула емоційного ускладнення й живописності. Тоді як дизайн та графіка додали пластичній мові лаконізму, метафоризму та конструктивізму. 1980-ті рр. позначилися технологічними впливами на мистецтво, зокрема, через використання елементів фотографії, а також символізму, алегорії, декорування шрифтів, емблематики та національних орнаментальних традицій. Горбачовська «перебудова» середини 1980-х рр. спонукала й до сплеску постмодерністських тенденцій в синтезі мистецьких практик. Після 1991 р., попри складну фінансово-економічну ситуацію в країні, українське мистецтво пластики прикрашають нові імена: О. Прахов, М. Кочубей, В. Іванов-Ахметов, В. Бахтов, П. Маков, Н. Ніколайчук, О. Кирпенко, Л. Бруєвич, Ю. Майстренко та ін., що стають засновниками нової вітчизняної пластики» (Гула, 2017: С. 138). Інформаційні технології відкрили перед митцями небачений досі простір можливостей щодо втілення своїх найсмівливіших мистецьких ідей. Однак, будь-які мистецькі твори сучасності базуються на перевірених часом традиціях стилів та мистецьких прийомів і багатому етнографічному матеріалі художньої культури; «особливо це стосується класичної пластичної анатомії, за допомогою якої найбільш повно відбувається пізнання тривимірного світу» (Гула, 2017: 138). Яскравий приклад вдалого синтезу та творчого осмислення академічного живопису та пластичної анатомії бачимо у творах Олександра Архипенка. Маючи діда-іконописця та батька-інженера, він з дитинства поєднав у собі дві стихії: мистецтво та технологію. Маючи академічні мистецькі знання, не вдовольнився пануючими на той час мистецькими канонами й догмами. У Луврі його надихали шумерські, давньоєгипетські, античні твори мистецтва. Для своїх скульптурних робіт митець використовував бронзу, мармур, скло, дерево, метал. Вже у 1912 р. Архипенко О. мав свою персональну виставку. І хоча його творчі пошуки на той час не завжди були зрозумілими для публіки, однак кубізм поступово завойовував своїх прихильників. І на сьогодні роботи Олександра Архипенка знаходяться в колекціях провідних музеїв світу. На початку 2000-х рр. на аукціонах «Christie's» його скульптуру «Жінка що розчісує волосся» продали за суму у понад 2 млн доларів; «Блакитну танцівницю» – за 1, 7 млн доларів; «Голлівудський торс» купили за 1,5 млн доларів (Скицька, 2021). Митець-новатор матеріалізував пустоту, надавши їй скульптурної форми через абстрагування тіла людини, викорис-

товуючи увігнуті й випуклі площини як засіб передачі досконалості людської природи. Він сміливо експериментував із матеріалами, використовуючи їхні технічні характеристики (прозорість, блиск, матовість), повернув у скульптуру колір, яскравість. Архипенко О. поєднав в одне ціле митця, середовище (контекст) і глядача: «Творча сутність філософії полягала у феномені нематеріальних, духовних рудиментів, які перетворюються в різноманітні форми, що стають символічним об'єктом. Ці явища є відносними і ведуть глядача паралельним творчим напрямком. <...>. Скульптура повинна містити сенс всередині своїх форм, щоб стати символом і породжувати асоціації і відносно фіксовані стилістичні трансформації. Це возвеличує скульптуру в метафізичну сферу. І це є призначення мистецтва» (Клименко, 2018: 1618).

У ХХ ст. у мистецькому житті можемо умовно окреслити дві полюсні тенденції: гламуризація тіла людини (Безугла, 2019), з одного боку, а з іншого – естетика потворності як нова мистецька парадигма. Ці дві концепції мали потужний вплив на всю мистецьку індустрію. У цьому контексті згадаємо творчість скандального й провокативного Енді Воргола. Якщо Марсель Дюшан, якого ще називають «батьком концептуального мистецтва» (Гомперц, 2017: 376), своїми мистецькими провокаціями спричинив розрив із тими догмами й формами, які прийнято тривалий час було вважати мистецтвом («до провокації Дюшана мистецтво було чимось рукотворним, естетично, технічно і інтелектуально вартісним – або оформленим у рамку та повішеним на стіну, або ж поставленим на постамент задля більшої розкоші» (Гомперц, 2017: 376), то Енді Воргол поєднав мистецтво та комерцію. Його культовий портрет Мерелін Монро стали своєрідними «іконами» суспільства споживання та характерними ознаками поп-культури. У його творчості добре прочитуються філософсько-естетичні міркування Ортега-і-Гассета про «омасовіння суспільства» та «дегуманізацію мистецтва», а також погляди Адорно щодо кардинальної зміни естетичних вподобань в ХХ ст. Як зазначав Ортега-і-Гассет ще на початку ХХ ст., відбувалася «дегуманізація мистецтва», тобто відхід від реалістичного зображення, що було традиційним протягом багатьох століть. І це, на думку філософа, є справжнім шляхом мистецтва до творення стилю, а не просто сліпим копіюванням побаченого (Ортега-і-Гассет, 1994). Таким чином, відбувається перехід мистецтва зі сфери реалізму у відтворенні до сфери метафор, алюзій, концептів, що й стало характерними рисами живопису ХХ ст.

Адорно Т. чимало уваги приділяв питанням естетики та масової культури. На його думку, філософія і мистецтво, кожен в своїй царині, не є чимось привілейованим, а лише пропонують часткову істину, яку можна (якщо можна) доповнити шляхом їхньої взаємодії (Енциклопедія постмодернізму, 2003: 15). Сучасне мистецтво Адорно Т. розглядав з точки зору філософської естетики, пропускаяючи свої міркування крізь погляди Канта та Гегеля. Червоною ниткою через його дослідження проходять міркування про соціальний характер сучасного мистецтва. Звернувшись до ідеї Канта про «прекрасне мистецтво», до «інтелектуального наповнення» Гегеля та суспільного значення мистецтва Маркса, Адорно Т.В. окреслив розуміння сучасного мистецького твору саме як соціального за своєю суттю. Тобто, автономність мистецтва, його перебування в площині виключно мистецьких сфер – ілюзія. Воно – продукт свого часу та суспільно-політичної ситуації. Звідси випливає, що твір сучасного мистецтва найкраще можна зрозуміти у контексті його часу, тенденцій та векторів проблем суспільства, які були актуальні на момент створення мистецького твору. (Zuidervaart, 2015). Сучасне мистецтво, за Адорно Т. – це не лише щось високодуховне та конвенційно красиве. Це ще й демонстрація горя, відчаю, потворності, знедолення (Адорно, 2002: 33). Власне, демонстрація непривабливих явищ, людей, речей, процесів тощо, були в мистецтві завжди. Однак саме у ХХ ст. «некрасивість» стає «красивою». І лише наприкінці ХІХ ст. табу на потворні форми мистецтва було порушено, оскільки виключно красиві художні твори почали трактувати як обмеження свободи митця та його права на вільне вираження своїх ідей і поглядів через мистецьку форму. Зміни форми показу «некрасивості» можемо простежити на прикладах: Сальвадо Далі «М'яка конструкція з вареними бобами: передчуття громадянської війни» (1936); Марина Абрамович і її перформанс «Балканське бароко» (1997), присвячений жертвам війни в Югославії; Сантьяго Сьорра та його акції, присвячені висвітленню гострих соціальних проблем (торгівля наркотиками, людьми, секс-індустрія) (Бондаревська, 2016: 13).

Та повернемося до Енді Воргола. Тиражування портрету Мерилін Монро, його виконання у різних техніках – це швидше потакання смакам «маси», культурування образу секс-символу поп-культури. Основою для картини стала фотографія для реклами фільму «Ніагара» (1952). Концептуальне мистецтво Воргола Е., як вже було згадано вище, поєднало в собі мистецтво та комерцію. Таким чином, він власним прикладом продемонстрував

погляди багатьох мислителів щодо опредметнювання мистецтва у ХХ ст., його матеріальність та занурення у соціальний контекст. Однак, якщо у поглядах філософів такий стан речей викликав занепокоєння, то Воргол Е. швидше сформував нову повістку дня щодо ролі та місця мистецтва в сучасному світі. Свою «Мерилін...» митець створив у 1962 р. З цього року його кар'єра стрімко пішла вгору, тоді як життя всесвітньо відомої кінозірки завершилося. Техніка шовкографії та використання яскравих, навіть ядучих, кольорів, увиразнили бажання автора продемонструвати своє ставлення до сюжету пропонованого диптиху (як передача емоцій через колір у фовістів): «Це був акт спонтанності та випадковості в руслі ідей Дюшана, дадаїстів і сюрреалістів, до яких додалася схильність до повторень та захоплення знаменитостями» (Гомперц, 2017: 365-366).

Синтез живопису та пластичної анатомії в концептуальному дизайні може призвести до неочікуваних, метафоричних, результатів. Наприклад, інтерпретація анатомії людини в абстрактних пластичних формах. Це пов'язано із використанням анатомічних деталей для творення абстрактних образів. Скажімо, образ материнських рук, як один із елементів концепції виступу гурту «Kalush Orchestra» на Євробаченні-2022. Архетиповий образ матері у даному випадку символізує Матір-Україну, яка оберігає своїх синів і доньок та зі щемом у серці відправляє на захист Батьківщини. Під час виступу гурту на підлоговому екрані була відео проєкція рук матері. Позаду виконавців на екрані демонструвалися їхні тіні-силуети в арках з етнічним оздобленням. Вони метафорично були переформатовані у свічки-силуети, що горять під час молитви матері за своїх дітей (Вакуленко, 2023: 138-139).

Ще один яскравий приклад синтезу академічного живопису та пластичної анатомії як творчий пошук митця, можемо продемонструвати, звернувшись до творчості візажистки Алекс Бокс з Великобританії. Вона прикрашає моделі для Карла Лагерфельда, Стелли Маккартні, а також Сіенну Міллер, Єву Герцигову, Кортні Лав. Її роботи представлені у «Vogue», «Stylist», «Dazed & Confused» та ін. Для відомої візажистки обличчя людини – це полотно для втілення найсміливіших авангардистських мистецьких ідей та концепцій. Вона об'єднала мистецтво та моду, де «полотном» стало тіло людини, зокрема – обличчя (Bache).

Висновки. Інтеграція мистецтва та анатомії, синтез можливостей, які відкриваються перед митцем завдяки сучасним технологіям, дозволяють об'ємніше втілити свої мистецькі ідей та концепції, донесли до споживача мистецького

продукту задум та соціальний посил. Синтез мистецтв дозволяє розвивати творче мислення, експериментувати зі структурою тіла, використовуючи анатомічні знання для творення унікальних як реалістичних, так і абстрактних, концептуальних образів. Анатомічні елементи можуть бути використані як символи, метафори або частини більшої ідеї. Зокрема, важливо розуміти історичний контекст, який безпосередньо впливає на митця під час творчого процесу. Яскравими прикладами синтезу мистецтв (живопису та пластичної ана-

томії) у творенні нових мистецьких концепцій, є творчість Олександра Архипенка, Енді Воргола, Яйї Кусами, Алекс Бох. Вони, кожен у своїй мистецькій сфері, продемонстрували єднання академічного живопису, пластичної анатомії, використання різноманітних матеріалів для творчості, вираження ідей та громадянської позиції через творчу діяльність. Такий концептуальний підхід є рисою сучасного мистецтва, про що у XX ст. писали такі філософи, як Адорно Т., Гайдегер М. та Ортега-і-Гассет Х.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Alex Vox. Makeup Artist. *BoF* URL: <https://www.businessoffashion.com/people/alex-box/>
- Bache P. The Body is a Canvas. *Aesthetica*. URL: <https://aestheticamagazine.com/the-body-is-a-canvas/>
- Heidegger M. Gesamtausgabe. 1. Abteilung: veröffentlichte Schriften 1914-1970. Band 5 Holzwege. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main, 1977. 382 p. URL: <https://heidegger.ru/wp-content/uploads/2019/11/5-Holzwege.pdf>
- Zuidervaart L. Theodor W. Adorno. The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2015. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/adorno/#4>
- Адорно Т. Теорія естетики. Переклад з німецької П. Тарашук. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 522 с. Читиво. Електронна бібліотека. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Adorno_Teodor/Teoriia_estetyky.pdf?PHPSESSID=ilctms03da3934mspfdn3gi73
- Безугла Р. Феномен синтезу мистецтв в контексті сучасних перформативних практик. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах». Київ: Національна Академія мистецтв України, 2020. С. 9-11. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/conf_docs/tesy/2021-03/%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%97-%D0%9C%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A6%D0%A2%D0%92-%D0%A3-%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%90%D0%A5.pdf
- Безугла Р. Гламур і тілесність: до проблеми естетичного ідеалу в сучасному візуальному мистецтві. *Культура і сучасність*, 2019. № 1. С. 84-89. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2019.179677>
- Богачев Р., Руденко Т., Костроміна Г. Творчість як найважливіша умова саморозвитку та спосіб самореалізації особистості. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, 2022. № 42(10-12). С. 7-15. URL: <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2022/2022-r-4210-12/tvorchist-ia-naivazhlyvisha-umova-samorozvytku-ta-sposib-samorealizatsii-osobystosti>
- Бондаревська І. Некрасиве мистецтво. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 2016. Том 180. С. 12-21. URL: https://www.academia.edu/34905472/%D0%9D%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%9D%D0%B0%D0%A3%D0%9A%D0%9C%D0%90_%D0%A2_167_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%B%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9A_%D0%A2%D0%9E%D0%92_%D0%93%D0%9B%D0%86%D0%A4_%D0%9C%D0%95%D0%94%D0%86%D0%90_2016_%D0%A1_12_21
- Вакуленко Д. Українська символіка в дизайні сценічних проєктів періоду війни. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну*, 2023. Том 6. № 1. С. 131-141. URL: <https://10.31866/2617-7951.6.1.2023.279069>
- Гула Є. Пластика в мистецтві України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2017. № 4. С. 914-919.
- Гомперц В. Що це взагалі таке? 150 років сучасного мистецтва в одній пілюлі. Київ: ArtHuss, 2017. 528 с.
- Енциклопедія постмодернізму. Ред. Ч. Е. Вінквіст, В. Е. Тейлор. Переклад з англійської Шовкун В. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. 503 с.
- Життя і мистецтво Яйї Кусами. *KyivGallery*, 9 липня 2021. URL: <https://kyiv.gallery/statii/zhyttia-i-mystetstvo-yaioi-kusamy>
- Клименко М. Концептуалізм світогляду Олександра Архипенка. *Народознавчі зошити*, 2018. № 6 (144). С. 1618-1622. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2018-6/24.pdf>
- Король А., Пасько О. Концептуальний дизайн: дослідження термінологічної бази. *IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасного дизайну»*. Київ, КНУТД, 27 квітня 2022 р. С. 34-37. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20791/1/APSD_2022_V1_P034-037.pdf
- Костюк О. Концептуальне мистецтво у дизайні. *Мистецтвознавчі записки: збірка наукових праць*, 2021. Випуск 40. С. 15-21. URL: <https://10.32461/2226-2180.40.2021.250318>
- Одробінський Ю., Тригуб О. Вплив українського концептуального мистецтва на розвиток сучасного дизайну. *Народна творчість та етнологія*, 2017. № 4. С. 93-99.

19. Ортега-і-Гассет Х. Дегуманізація мистецтва. Переклад Товстенко О. Вибрані твори. С. 238-272. Київ: Основи, 1994. Читиво. Електронна бібліотека. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ortega_u_Gasset_Jose/Dehumanizatsia_mystetstva.htm
20. Пісьо С. Пластична анатомія в мистецтві. Український мистецтвознавчий дискурс, 2024. Випуск 1. С. 141-147. URL: <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.18>
21. Скицька У. Олександр Архипенко: Як митець з України перевернув уявлення про скульптуру. Локальна історія, 20 липня 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/oleksandr-arkhipenko-ia-k-mitets-z-ukrayini-perevernuy-uvavlennia-pro-skulpturu/>
22. Триколенко С., Єлісеєв І. Інтегрований синтез мистецтв на прикладі використання мотивів вікторіанської готики в мистецтві створення одягу та прикрас. Теорія і практика дизайну, 2023. Випуск 26. С. 222-229. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.27>
23. Холоденко В. Творчий потенціал особистості: зміст, структура та передумови успішної реалізації у мистецькій освіті. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти, 2019. Випуск 26. С. 22-28.
24. Чешир Л. Ключові події в мистецтві. Київ: BOOKCHEF, 2021. 176 с.

REFERENCES

1. Alex Box. Makeup Artist. *BoF* URL: <https://www.businessoffashion.com/people/alex-box/>
2. Bache P. The Body is a Canvas. *Aesthetica*. URL: <https://aestheticamagazine.com/the-body-is-a-canvas/>
3. Heidegger M. (1977). *Gesamtausgabe*. 1. Abteilung: veröffentlichte Schriften 1914-1970. Band 5 Holzwege. Vittorio Klostermann. Frankfurt am Main, 382 p. URL: <https://heidegger.ru/wp-content/uploads/2019/11/5-Holzwege.pdf>
4. Zuidervaart L. (2015). Theodor W. Adorno. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/adorno/#4>
5. Adorno T. (2002). *Teoriia estetyky [Aesthetics Theory]*. Perеклад z nimetskoї P. Tarashchuk. Kyiv: Vidavnytstvo Solomiie Pavlychko «Osnovy». 522 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Adorno_Teodor/Teoriia_estetyky.pdf?PHPSESSID=iltms03da3934mspfcdn3gi73 [in Ukrainian]
6. Bezuhla R. (2020). Fenomen syntezy mystetstv v konteksti suchasnykh performatyvnykh praktyk [The Phenomenon of Art Synthesis in the Context of Contemporary Performative Practices]. *Tezy dopovidiei Mizhnarodnoї naukovoї konferentsii «Syntez mystetstv u suchasnykh sotsiokulturnykh protsessakh»*. Kyiv: Natsionalna Akademiia mystetstv Ukrainy, s. 9-11. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/conf_docs/tesy/2021-03/%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%97-%D0%9C%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A6%D0%A2%D0%92-%D0%A3-%D0%A1%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9A%D0%A3%D0%9B%D0%AC%D0%A2%D0%A3%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%A5-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%90%D0%A5.pdf [in Ukrainian]
7. Bezuhla R. (2019). Hlamur i tilesnist: do problemy estetychnoho idealu v suchasnomu vizualnomu mystetstvi [Glamour and Corporeality: Towards the Problem of Aesthetic Ideal in Contemporary Visual Art]. *Kultura i suchasnist*, No. 1, s. 84-89. URL: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.1.2019.179677> [in Ukrainian]
8. Bohachev R., Rudenko T., Kostromina H. (2022). Tvorchist yak naivazhlyvisha umova samorozvytku ta sposib samorealizatsii osobystosti [Creativity as the Most Important Condition for Self-Development and a Way of Self-Realization]. *Osvitnii diskurs: zbirknyk naukovykh prats*, No. 42(10-12), s. 7-15. URL: <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2022/2022-r-4210-12/tvorchist-ia-k-naivazhlyvisha-umova-samorozvytku-ta-sposib-samorealizatsii-osobystosti> [in Ukrainian]
9. Bondarevska I. (2016). Nekrasyve mystetstvo [The Unbeautiful Art]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofia ta relihiieznavstvo*, Tom 180, s. 12-21. URL: https://www.academia.edu/34905472/%D0%9D%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%B5_%D0%BC%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%9D%D0%B0%D0%A3%D0%9A%D0%9C%D0%90_%D0%A2_167_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%82%D0%B0_%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%9A_%D0%A2%D0%9E%D0%92_%D0%93%D0%9B%D0%86%D0%A4_%D0%9C%D0%95%D0%94%D0%86%D0%90_2016_%D0%A1_12_21 [in Ukrainian]
10. Vakulenko D. (2023). Ūkrainska symvolika v dyzaini stsenichnykh proiektiv periodu viiny [Ukrainian Symbolism in Stage Design during the War Period]. *Demurh: idei, tekhnolohii, perspektyvy dyzainu*, Vol. 6, No. 1, pp. 131-141. URL: <http://s://10.31866/2617-7951.6.1.2023.279069> [in Ukrainian]
11. Hula Ye. (2017). *Plastyka v mystetstvi Ukrainy [Plasticity in Ukrainian Art]*. *Visnyk Natsionalnoi Akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, No. 4, pp. 914-919. [in Ukrainian]
12. Homperz V. (2017). *Shcho tse vzhali take? 150 rokiv suchasnoho mystetstva v odnii piluli [What Is It Anyway? 150 Years of Contemporary Art in One Pill]*. Kyiv: ArtHuss. 528 p. [in Ukrainian]
13. *Enzyklopediia postmodernizmu [Encyclopedia of Postmodernism]*. (2003). Eds. Ch. E. Vinquist, V. E. Taylor. Translated from English by Shovkun, V. Kyiv: Vidavnytstvo Solomiie Pavlychko «Osnovy». 503 p. [in Ukrainian]
14. *Zhyttia i mystetstvo Yaioi Kusamy [Life and Art of Yayoi Kusama]*. (2021). KyivGallery, July 9. URL: <https://kyiv.gallery/statii/zhyttia-i-mystetstvo-yaioi-kusamy> [in Ukrainian]
15. Klymenko M. (2018). Kontseptualizm svitohliadu Oleksandra Arkhypenka [Conceptualism of Oleksandr Arkhypenko's Worldview]. *Narodoznavchi zoshchyty*, No. 6 (144), pp. 1618-1622. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2018-6/24.pdf> [in Ukrainian]

16. Korol A., Pas'ko O. (2022). Kontseptualnyi dyzain: doslidzhennia terminolohichnoi bazy [Conceptual Design: Research on Terminological Basis]. In: Proceedings of the IV International Scientific-Practical Conference «Current Problems of Contemporary Design» Kyiv, Kyiv National University of Technology and Design, April 27, 2022, pp. 34-37. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20791/1/APSD_2022_V1_P034-037.pdf [in Ukrainian]
17. Kostyuk O. (2021). Konseptualne mystetstvo u dyzaini [Conceptual Art in Design]. *Mystetstvoznavchi zapysky: zbirka naukovykh prats*, Vypusk 40, s. 15-21. URL: <https://10.32461/2226-2180.40.2021.250318> [in Ukrainian]
18. Odrobinskyi Yu., Tryhub O. (2017). Vplyv ukrainskoho konseptualnoho mystetstva na rozvytok suchasnoho dyzainu [The Influence of Ukrainian Conceptual Art on the Development of Contemporary Design]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, No. 4, s. 93-99. [in Ukrainian]
19. Ortega-i-Gasset Kh. (1994). Dehumanizatsiia mystetstva [Dehumanization of Art]. Pereklad Tovstenko O. *Vybrani tvory*, s. 238-272. Kyiv: Osnovy. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ortega_y_Gasset_Jose/Dehumanizatsia_mystetstva.htm [in Ukrainian]
20. Pisis S. (2024). Plastychna anatomiiia v mystetstvi [Plastic Anatomy in Art]. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi diskurs*, Vypusk 1, s. 141-147. URL: <https://doi.org/10.32782/uad.2024.1.18> [in Ukrainian]
21. Skytska U. (2021). Oleksandr Arkhipenko: Yak mytech z Ukrainy perevernuli uiavlennia pro skulpturu [Alexander Archipenko: How an Artist from Ukraine Revolutionized Sculpture]. *Lokalna istoriia*, July 20. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/oleksandr-arkhipenko-iak-mitets-z-ukrayini-perevernuv-uiavlennia-pro-skulpturu/> [in Ukrainian]
22. Trykolenko S., Yeliseiev I. (2023). Intehrovanyi syntez mystetstv na prykladi vykorystannia motyviv viktorianskoi hotyky v mystetstvi stvorennia odiah i prykras [Integrated Synthesis of Arts Using Victorian Gothic Motifs in Fashion and Jewelry Art]. *Teoriia i praktyka dyzainu*, Vypusk 26, s. 222-229. URL: <https://doi.org/10.32782/2415-8151.2022.26.27> [in Ukrainian]
23. Kholodenko V. (2019). Tvorchyi potentsial osobystosti: zmist, struktura ta peredumovy uspishnoi realizatsii u mystetskii osviti [Creative Potential of an Individual: Content, Structure, and Preconditions for Successful Realization in Art Education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 14. Teoriia i metodyka mystetskoi osvity*, Vypusk 26, s. 22-28. [in Ukrainian]
24. Cheshyr L. (2021). Kliuchovi podii v mystetstvi [Key Events in Art]. Kyiv: BOOKCHEF. 176 s. [in Ukrainian]

УДК 85.14(4Укр-4Зак) + 63.3(4Укр-4Зак)7 + 86.29(4Укр-4Зак)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-14>

Михайло ПРИЙМИЧ,
orcid.org/0000-0001-6911-0193
доктор мистецтвознавства,
професор кафедри декоративно-прикладного мистецтва
Закарпатської академії мистецтв
(Ужгород, Україна) mykhaylo.pryymych@gmail.com

МАЙСТЕР ЦЕРКОВНОГО ЖИВОПИСУ ФРАНЦ ПЕЄР: НОВІ ЗНАХІДКИ ТА ГІПОТЕЗИ

Стаття присвячена висвітленню нових фактів в історії розвитку церковного образотворчого мистецтва на Закарпатті. У поле зору дослідження потрапили матеріали, пов'язані з пам'яткою декоративного різьблення та церковного живопису Закарпаття кінця XVIII – початку XIX ст. – іконостасом церкви Святої Трійці в с. Коритняни Ужгородського району. Завдяки розчисткам верхнього фарбового шару, які були проведені Василем Дербалом, вдалося отримати дату створення живопису для іконостасу – 1807 р., а також ім'я художника – Franc Ber.

На підставі порівняльного аналізу живописних творів та верифікації історичних матеріалів зроблено висновок про схожість живописної манери та принципів композиції у творах Франца Бера, який працював у церкві Святої Трійці с. Коритняни у 1807 р., та Франца Пеєра – автора живопису іконостаса в церкві Зіслання Святого Духа в с. Гукливій у 1784 р. Зокрема, це можемо сказати про поставу фігур, форму трону, моделювання обличчя та інших частин зображення.

У композиції коритнянського іконостаса був взірець – іконостас Хрестовоздвиженського кафедрального собору в Ужгороді. Іконостас 1780 р. був визначним явищем мистецтва краю через свої форму та декор, а також через розташування у столиці єпархії. Живопис для нього виконав знаний митець Михайло Спалинський, який працював у манері, що вимагалася латинською церквою в контексті процесів, зумовлених Тридентським собором – зростання реалістичності образу та його емоційної наповненості. Це стало доказом поєднання нової естетики рококо з наростаючою чуттєвістю образної системи живопису як започаткування нового естетичного явища, де проявлялися ознаки попередньої церковної традиції та естетика «вченого мистецтва».

Дослідження відкриває нові сторінки історії розвитку церковного мистецтва Закарпаття кінця XVIII початку XIX ст. Автор уточнює попередні відомості про дату створення коритнянського іконостаса, робота над яким тривала майже вісім років, а його форма та час створення свідчать, що парохія була під безпосереднім впливом мистецьких процесів, започаткованих у кафедральному соборі владикою Андрієм Бачинським.

Отже, стаття доповнює інформацію про живописців, завдяки яким відбулися помітні зміни у творчості та естетиці митців, що працювали у просторі церкви греко-руського обряду на Закарпатті. Це були не лише поодинокі професійні майстри, але й цілі династії, зокрема Франц Бер (Пеєр) із синами Йоаном та Стефаном.

Ключові слова: іконостас, культурні трансформації, реставрація, село Коритняни.

Mykhaylo PRYMYCH,
orcid.org/0000-0001-6911-0193
Doctor of Art Sciences,
Professor at the Department of Decorative and Applied Arts
Transcarpathian Academy of Arts
(Uzhhorod, Ukraine) mykhaylo.pryymych@gmail.com

MASTER OF CHURCH PAINTING FRANCO PEIER: NEW FINDINGS AND HYPOTHESES

The article is devoted to highlighting new facts in the history of the development of church fine art in Transcarpathia. Materials related to the monument of decorative carving and church painting of Transcarpathia of the late 18th and early 19th centuries came into the field of our research, i.e. the iconostasis of the Church of the Holy Trinity in the village of Korytniany in Uzhhorod district. Thanks to the cleaning of the upper layer of paint, which was conducted by Vasyl Derbal, it was possible to obtain the date of creation of the painting for the iconostasis – 1807, as well as the name of the artist – Franc Ber.

On the basis of a comparative analysis of paintings and verification of historical materials, a conclusion was made about the similarity of the painting style and principles of composition in the works of Franc Ber, who worked in the Church of the Holy Trinity in the village of Korytniany in 1807, and Franz Peyer – the author of the painting of the iconostasis in the Church of the Sending of the Holy Spirit in the village of Huklylyi in 1784. This can be said about the posture of the figures, the shape of the throne, modelling of the face and other parts of the image.

In the composition of the Korytniany iconostasis, there was a model – the iconostasis of the Ascension Cathedral in Uzhhorod. The iconostasis of 1780 was a significant phenomenon of regional art due to its shape and decor, as well as its location in the capital of the diocese. The painting was made by the well-known artist Mykhailo Spalynskyi, who worked in the manner required by the Latin Church in the context of the processes figured out by the Council of Trent – the growth of the realism of the image and its emotional richness. This became proof of the combination of the new Rococo aesthetics with the growing sensuality of the pictorial system of painting as the initiation of a new aesthetic phenomenon, where the signs of the earlier church tradition and the aesthetics of ‘scientific art’ were manifested.

The research opens new pages in the history of the development of church art in Transcarpathia at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries. The author clarifies preliminary information about the date of creation of the Korytniany iconostasis, work on which lasted almost eight years, and its form and time of creation show that the parish was under the direct influence of the artistic processes initiated in the cathedral by Bishop Andrii Bachynskyi.

So, the article adds information about the painters, thanks to whom there were noticeable changes in the creativity and aesthetics of the artists who worked in the space of the church of the Greek-Russian rite in Transcarpathia. These were not only individual professional craftsmen, but also entire dynasties, particularly Franc Ber (Peier) with his sons John and Stefan.

Key words: church painting, iconostasis, village of Korytniany, restoration, cultural transformations.

Постановка проблеми. У 1780 р. було завершено роботу і освячено іконостас у новому кафедральному соборі Мукачівської греко-католицької єпархії – колишньому єзуїтському костелі, який фактично зберіг попередню присвяту Воздвиження Хреста Господнього. Єзуїтський костел мав патронімію Віднайдення Хреста Господнього, що відзначається у західній церкві 3 травня (Приймич, 2023). Передача приміщень єзуїтської колегії, монастиря та костелу для потреб Мукачівської єпархії відбулася в 1775 р. і зумовила певні зміни в інтер'єрі храму, які вимагала літургія візантійського, або, вірніше, греко-руського обряду.

Найперше, постало питання престолу та іконостаса, які було замовлено в кошицького скульптора Франциска Феца (Terdik, 2014). Останній став автором проєктів та виконавцем самого різьблення, про що можемо говорити на підставі вправності, ба навіть віртуозності виконання роботи.

Живопис для іконостаса було замовлено у добре відомого на той час митця Михайла Спалінського, який виконував роботу в Ужгороді ще раніше на замовлення чину єзуїтів. А це означає, що художник працював у новій манері, яка вимагалася латинською церквою в контексті процесів, зумовлених Тридентським собором. Очевидно, що тут маємо справу зі зростанням реалістичності образу та його емоційної наповненості. Тому поєднання нової естетики рококо з наростаючою чуттєвістю образної системи живопису породили нове естетичне явище, в якому проявлялися ознаки попередньої церковної традиції та естетика «вченого мистецтва» (Приймич, 2007).

Цей іконостас став значним явищем у розвитку мистецтва краю не тільки через форму та декор, а також через місце його розташування – кафедральний собор Воздвиження Хреста Господнього у столиці єпархії (на той час, з 1775 р., вже Ужгороді). Підтвердженням цього є низка іконо-

стасів, створених на території історичної Мукачівської єпархії як копії оригіналу в Ужгороді або як наближені репліки.

Елементи рококового різьблення та естетика цього стилю стає популярною у храмах єпархії настільки, що навіть народні майстри у свій спосіб намагалися її інтерпретувати. Серед копій ужгородського оригіналу можемо назвати іконостас 1830-х рр. у церкві Вознесіння Господнього с. Кенезьло (Угорщина) (Puskás, 1991) та іконостас у церкві Святої Трійці в с. Коритняни.

Важливим фактом є те, що останнє село, як і теперішній кафедральний собор в Ужгороді, до 1773 р. належало чину єзуїтів. З цієї причини створення іконостасу в селі недалеко від Ужгорода викликає особливий інтерес, бо його форма та час створення демонструють, що парохія була під безпосереднім впливом мистецьких процесів, започаткованих у кафедральному соборі владикою Андрієм Бачинським.

На основі існуючих даних, маємо підстави говорити, що іконостас у Коритнянах є першим зразком наслідування столичного іконостаса.

Аналіз досліджень і публікацій. Зважаючи на те, що будова церкви в Коритнянах належить до типових однонавних мурованих барокових храмів із двома бічними апсидами, що можемо трактувати як продовження розвитку триконхових церков у Карпатах, цікавості до неї в науковців фіксуємо небагато.

За часи першої Чехословацької республіки (1918–1939) головна увага дослідників була спрямована на унікальні форми дерев'яної церковної архітектури краю, а відтак і на їх внутрішнє оздоблення. Серед цих дослідників можемо згадати Богоміла Вавроушка (Vavroušek, 2009), Володимира Залозецького, Вацлава Фіалу (Fiala, 2005), Всеволода Саханева. Саме останній звернув увагу на особливості різьблення у храмовому просторі церков Закарпаття, проте іконостас у Коритнянах

не зацікавив дослідника, як, зрештою, й іконостас у соборі Ужгорода. Муровані церковні споруди фактично не попадали в поле зору науковців чехословацького періоду, за винятком середньовічних зразків.

Очевидно, що ці храми не могли потрапити в поле зору науковців упродовж радянської доби, коли згадки про релігію були самі по собі крамолою. З цієї причини, одним із перших, хто намагався систематизувати інформацію про цю пам'ятку, став Михайло Сирохман. Останній фактично і зробив перше припущення про авторство іконостаса. Виходячи з латинського напису на тильній стороні іконостаса, дослідник зробив припущення про можливість його виконання Мартином Духновичем або Юрієм Плебановичем (Сирохман, 2000).

Напис, виконаний на поперечній балці іконостасної конструкції, засвідчує, що іконостас було створено 1799 року в часі служіння в Коритнянах о. Михайла Теодоровича, який водночас був парохом у м. Михайлівці, де на ту пору працювали вже згадані різьбярі.

Ці майстри згадуються в 1765 р., коли вони разом з «різьбярем пряшівським» працювали в монастирі св. Миколая в Малому Березному.

Попри те, що іконостасу церкви Пресвятої Трійці в Коритнянах було присвячено певну увагу і в дисертації «Декоративне різьблення у сакральному мистецтві Закарпаття XVIII–XIX століть (Історія. Типологія. Художньо-стильові особливості)», він усе ще залишається маловивченим твором.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження пов'язане саме із пам'яткою декоративного різьблення та церковного живопису Закарпаття кінця XVIII – початку XIX ст. – іконостасом церкви Пресвятої Трійці в с. Коритняни. Композиція іконостаса майже у всьому наслідує іконостас кафедрального собору, за винятком окремих нетипових елементів – ніші над Царськими вратами для релікварію. Іконостас є п'ятирусним, із домінуванням горизонтальних, розкрепованих карнизів. Різьблення, як і в Ужгороді, збудовано на основі рокайлю, проте в коритнянській церкві в декорі спостерігається значно легше та менш вправне орнаментальне навантаження.

Сам мотив ормушля та реалістичних квітів і винограду вказує на джерело запозичення. Насичена пластика, що увінчує пророчий ряд іконостаса з Коритнян, позбавлена декоративної решітки й перетворена на динамічне плетиво рокайлевих, хрящоподібних (ормушль) та рослинних форм. З'являється на композиції «Голгофа»

новий елемент – спадаюча драперія, яка вже вказує на нові класицистичні віяння.

Схожість між іконостасами простежується і в композиції царських врат, хоча сама манера різьблення в Коритнянах дещо здрібнена, що свідчить про різних майстрів. Окрім цього, кафедральний Хрестовоздвиженський собор послужив прикладом для створення престолу з балдахіном.

У Коритнянах колони обвиті гілками винограду і спираються на високі балясини. Увінчує всю композицію класицистична ваза з хрестом. Особливий інтерес викликають герби, або геральдичні знаки, що виконані на пределах намісного ряду іконостаса. Дуже цікава геральдична композиція знаходиться на пределі під намісною іконою. Цей елемент не можемо потрактувати тільки як декор, бо на протилежній стороні іконостаса під іконою св. Миколая виконано герб. З цієї причини знак під намісною іконою можемо інтерпретувати як символ, що репрезентує простий народ, селянство, яке і становило основу руської церкви.

У центральній частині предела на випуклій формі вирізьблено золотий лавровий вінок, у центрі якого пишною стрічкою перев'язано великим бантом знаряддя праці. Серед цих знарядь бачимо вила, граблі, сокиру, серп, ціп, косу та лопату. А під низом цього знаку бачимо золотий важкий плуг.

Хочемо зазначити, що поява такого знаку на іконостасі засвідчує значні зміни, що відбулися у ставленні до людини праці. А це, у свою чергу, вказує на помітні зміни в освіті та ідеалах руського суспільства.

Принагідно хочеться відзначити, що трошки більше, як через сто років золотий плуг пропонувався як геральдичний знак для герба УНР.

З протилежного боку маємо різьблення справжнього герба. В основі цього знаку лежить герб «Сас». Це золотий півмісяць у нижній частині синього поля щита, від центру якого вістря угору зображено стрілу. Проте, на місці двох шестикутних зірок з лівого боку зображено золоту п'ятикутну зірку, а з правого – тварину на задніх лапах, яка замахується шаблею. Зважаючи на короткий хвіст, можемо припустити, що це образ ведмеда, або невдало виконане зображення лева, хоча до кінця не можемо виключити і цапа. Цікаво, що місяць опирається на три золоті гори в нижній частині щита.

Поява герба під образом св. Миколая, який у традиції руської церкви пов'язаний з дарами, скоріш за все вказує на якусь аристократичну родину, що підтримала коштами створення цієї пам'ятки. Або ж припускаємо, що маємо справу з гербом о. Михайла Теодоровича. Маємо всі підстави вва-

жати, що використання цих двох знаків пов'язано з донаторами, які відіграли значну роль у спорудженні храму або створенні самого іконостаса.

Виходячи з наведених фактів, можемо припустити, що хтось із дрібних шляхтичів надав допомогу у зведенні церкви, через що з'явився сам герб. А от участь усієї громади, яка турбувалася про церкву, не викликає сумнівів, бо саме громади забезпечували головні роботи з будівництва і оздоблення храму.

У ті часи було честю пожертвувати кошти або самому долучитися до створення чогось для храму, бо це увічнювало пам'ять в очах нащадків. У свою чергу, така жертва засвідчує зростання історичної свідомості серед населення, яке починає турбуватися про увічнення імені своєї родини.

Саме потребою збереження історичної пам'яті обумовлюємо і напис на зворотній стороні іконостаса. Тут латинською мовою маємо такий напис: «*ARO NICOLAUS THEODOROVITS PA..IKEREI. SCULPI CURVAI I 1799*», що засвідчує час виконання іконостаса та пароха Теодоровича, за часів служіння якого було створено цю частину іконостаса. Можливо, це була конструкція та різьблення.

Зважаючи на реставраційні роботи, що проводяться в кафедральному соборі Ужгорода, громада села (що є рідкісним явищем) вирішила здійснити професійні реставраційні роботи у своїй церкві.

Завдяки науковому підходу до роботи, яку розпочав Василь Дербаль, випускник Закарпатської академії мистецтва (на сьогодні воїн ЗСУ), вдалося розчистити не тільки лицеву частину живопису у храмі, але також тильну сторону ікон. І якщо на початковому етапі було зауважено тільки значне перемалювання живописних творів, то при розчистці ікони Христа Великого архієрея з тильного боку було знайдено авторський напис.

Загалом, це той період, коли художники намагалися залишити авторське свідчення на своїх творах. У центральній частині зворотної сторони ікони художник намалював вишуканий картуш, на тлі якого латинкою зробив напис: «*SUB / EODEM PAROCHO / FRANC BER, CUMSUIS FILIIS, / IOANE ET IOSEPHO, PINXIT. / 1807*».

Цей напис засвідчує, що, попри датування самої церкви 1801 р., роботи над живописом продовжувалися. На це вказує датування, наведене самим автором, Францом Бером – 1807.

Напис також засвідчує, що Франц Бер виконував живопис разом зі своїми синами Йоаном та Йосипом. Тобто, говоримо про родину художників, які на початку XIX ст. працювали на сучасній території Закарпаття. Це дає нам підстави ствер-

джувати про відкриття імен ще трьох художників, які працювали для потреб руської церкви.

Отримавши цей результат спробуємо консолидувати всі відомості про зазначений храм і зробити певні узагальнення.

Згідно із Шематизмом 1915 р., церква в Коритняках датується 1785 р., коли о. Михайло Лупес отримав фінансову допомогу від імператора Йосифа II у розмірі 2149 золотих. Освятили церкву майже через 10 років у 1794 р., що може свідчити про процес спорудження будови.

Важливим є також факт спорудження іконостаса в 1799 р., тобто після освячення храму, що, вірогідно, засвідчує початок роботи над вівтарною перегородкою, бо, як бачимо з напису на іконі, живопис було створено 1807 року. Отже, процес будівництва та облаштування храму розтягнувся на цілих 22 роки, що не є дивним для того часу.

Таким чином, історичні відомості розкривають перед нами загальний процес формування та оздоблення храму у часі надзвичайно активних культурних трансформацій краю.

З цієї причини спробуємо використати іншу методику – порівняльний аналіз живопису на території тогочасної Мукачівської єпархії.

Коли візьмемо до уваги зображення апостолів з деісного ряду, бачимо досить вправне олійне письмо з використанням лисирувань. Живопис досить м'який, хоча сказати, що рисунок відрізняється досконалістю пропорцій, не можемо. Такий живопис можемо зустріти в багатьох храмах Закарпаття. Проте, не можемо не зауважити і певну іконографічну специфіку цих творів.

Шукаючи аналогів, перше, що потрапило в очі, це живопис іконостаса церкви Зіслання Святого Духа в с. Гукливий. Цей храм відомий як одна із перших барокових дерев'яних церков, що постали під впливом типових проектів, які були надані єпархії Віденською архітектурною канцелярією.

Іконостас для цієї церкви, яка датується 1779 р., було виконано в дусі бароко невідомим різьбярем, проте, завдяки «Гукливському літопису», нам відомий живописець, який тут працював у 1784 р.

Як свідчить настоятель храму о. Михайло Грігаші, у цьому році живопис для Гукливого виконував художник Франц Пеер, за походженням німець, Він навіть зазначає, що роботу було виконано за 300 золотих (Біленький, 1911).

Живопис у храмі відрізняється м'якістю моделювання за допомогою олійних лисирувань. Разом із тим, коли ретельно вивчимо композицію «Христос Великий архієрей», то зауважуємо ідентичність схеми композиції, що представляє нам образ із с. Коритняни.

Зокрема, це постава фігури, форма трону, моделювання обличчя та інших частин фігури. Порівнюючи ці твори, бачимо, що вони виконані або одним майстром, або майстром, що працював у дузі живописця з Гукливого.

Підтвердженням такої думки є і саме прізвище Франца Бера, який у «Гукливському літописі» набув форми Франца Пеєра. Зважаючи на те, що о. Михайло Грігаші був українського (руського) походження, прізвище художника, мабуть, записував по пом'яті за його звучанням. Тому буква «Б» перетворилася в кириличному написі на «П», а в кінці прізвища поставлено твердий знак як намагання відтворити природне звучання прізвища художника.

Висновки. Таким чином, на підставі нашого порівняльного аналізу та зважаючи на верифікацію прізвища за «Гукливським літописом», можемо стверджувати, що в церкві Зіслання Святого Духа

в Гукливному та церкві св. Трійці в с. Коритняни працював один і той самий художник – Франц Бер.

Також, попри наведену Михайлом Сирохманом інформацію, можемо вважати, що іконостас у с. Коритняни Ужгородського району було створено 1807 року.

З цього бачимо, що іконостас створювався упродовж майже восьми років і в його композиції був взірць – іконостас Хрестовоздвиженського кафедрального собору в Ужгороді.

Дослідження відкрило перед нами нові імена митців, які працювали для потреб церкви в ХІХ ст. Як бачимо, поряд з Франціском Бером (Пеєром) живописні роботи виконували його сини Йоан та Стефан.

Також, наведений матеріал дозволяє говорити, що в ХІХ ст. на Закарпатті зустрічаємося не лише з поодинокими професійними майстрами, але з цілими династіями майстрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленький Я. Угроські літописні записки. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1911. Т. 106. Кн. 4. С. 73–82.
2. Приймич М.В. Перед лицем Твоїм. Закарпатський іконостас. Ужгород: Карпати-Гражда, 2007. 224 с.
3. Приймич М.В. Собор Воздвиження Хреста Господнього та резиденція Мукачівських єпископів в Ужгороді. Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2023. 132 с.
4. Сирохман М.В. Церкви України: Закарпаття. Львів: “Мс”, 2000. 880 с.
5. Фіала В. Мої зустрічі на Срібній Землі. Ужгород: Карпати, 2005. 136 с.
6. Puskás L., Puskás B. *Házad ékessége*. Budapest, 1991. 114 old.
7. Terdik S. *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció. Nyiregyháza*, 2014. 320 old.
8. Vavroušek, B. *Církevní památky na Podkarpatské Rusi*. Praha. 2023. S. 16.

REFERENCES

1. Bilenkyi Ya. (1911). *Uhroruski litopysni zapysky*. [Hungarian-Russian chronicle notes] *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*. – Notes of the Shevchenko Scientific Society, 106 (4). 73–82. [in Ukrainian].
2. Pryimych M.V. (2007). *Pered lytsem Tvoim*. Zakarpatskyi ikonostas. [Before Your face. Transcarpathian iconostasis]. Uzhhorod: Karpaty-Grazhda. 224 p. [in Ukrainian].
3. Pryimych M.V. (2023). *Sobor Vozdvyzhennia Khresta Hospodnoho ta rezydentsiia Mukachivskykh yepyskopiv v Uzhhorod* [Cathedral of the Exaltation of the Holy Cross and the residence of Mukachevo bishops in Uzhhorod]. Uzhhorod: O. Garkusha Publ. 132 p. [in Ukrainian].
4. Syrokhman M. (2000). *Tserkvy Ukrainy: Zakarpattia* [Churches of Ukraine: Transcarpathia]. Lviv: “Mс”. 880 p. [in Ukrainian].
5. Fiala V. (2005). *Moi zustrichi na Sribnii Zemli* [My meetings on Silver Earth]. Uzhhorod: Karpaty. 136 p. [in Ukrainian & Czech].
6. Puskás L., Puskás B. (1991) *Házad ékessége* [The beauty of your home]. Budapest. 114 old. [in Hungarian].
7. Terdik S. (2014) *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*. [Greek Catholic episcopal centers in Hungary in the 18th century. Art and representation]. Nyiregyháza. 320 old. [in Hungarian].
8. Vavroušek B. (2009) *Církevní památky na Podkarpatské Rusi* [Church monuments in Subcarpathian Rus]. Praha. S. 16. [in Czech].

УДК 7.012:687.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-15>**Олеся СКАСКІВ,***orcid.org/0009-0001-9994-556X*

магістр дизайну,

аспірантка кафедри мистецтва та дизайну костюма

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *skaskiv26@gmail.com***Наталія ЧУПРИНА,***orcid.org/0000-0001-7017-6456*

доктор мистецтвознавства, професор,

завідувач кафедри мистецтва та дизайну костюма

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *chouprina@ukr.net*

МОДА ЯК ВІЗУАЛЬНА МОВА КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВПЛИВ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

У дослідженні розглянуто вплив матеріальних проявів християнської релігії на моду, а саме, як протягом історії, церковна символіка, традиції та обряди впливали на розвиток та формування моди. Особлива увага зосереджується на історичному підґрунті – взаємозв'язку між релігією і модою, яке закріпилось у XIII столітті, коли Католицькою церквою почали встановлюватися стандарти одягу духовенства. Окрім того, що ці норми були основою для гардеробу служителів церкви, підкреслюючи таким чином ієрархічний поділ, в подальшому вони стали джерелом натхнення для дизайнерів. Слід зазначити, що одяг для Пап створюється вручну з XVIII століття родиною Гамареллі, передаючи ремесло і духовні цінності з покоління в покоління. А також до створення папського гардеробу причетний кравець-художник Ф. Сорчінеллі, який влітає у вбрання елементи сакрального мистецтва та наголошує на повазі до традицій. Проаналізовано вплив християнської символіки та церемоніального вбрання причетних до служіння осіб на колекції відомих дизайнерів, таких як Сорелле Фонтана, Шанель, Баленсиага та інших. Вивчено, яким чином кожен з дизайнерів обирає та інтерпретує певну християнську символіку з метою мотивації подальшого створення колекцій одягу, які демонструють духовні цінності та традиції, а також роблять їх актуальними в сучасному контексті. Аналіз впливу церковного одягу на сучасну моду дає розуміння, як формується розвиток суспільних норм та ідентичностей. Підкреслено важливість транслювання модою естетичних цінностей через призму прикладів, як релігійне вбрання впливає на сучасну моду. Досліджено взаємодію між атрибутикою християнської релігії та модою. Визначено роль моди, як візуальної мови культурної ідентичності, адже адаптація та переосмислення релігійних символів та елементів церемоніального вбрання сприяє збереженню культурних цінностей та спадщини. Проаналізовано, як християнська символіка, обряди та одяг причетних до служіння осіб впливають на формування тенденцій та естетичних уподобань у моді та створенні модного одягу, в контексті візуальної культури. Стверджується, що подібна взаємодія між релігією та модою сприяє збереженню культурних цінностей, але її підтверджує, що мода є візуальною мовою культурної ідентичності.

Ключові слова: мода, дизайн одягу, сакральне мистецтво, релігійні символи, проєктні образи, модні тенденції, моделі одягу.

Olesia SKASKIV,

orcid.org/0009-0001-9994-556X

Master in Design,

PhD student at the Department of Art and Fashion Design

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) skaskiv26@gmail.com

Nataliia CHUPRINA,

orcid.org/0000-0001-7017-6456

Doctor of Study of Art, Professor,

Head of the Department of Art and Fashion Design

Kyiv National University of Technologies and Design

(Kyiv, Ukraine) chouprina@ukr.net

FASHION AS A VISUAL LANGUAGE OF CULTURAL IDENTITY: THE INFLUENCE OF SACRED ART

The study examines the impact of material manifestations of Christian religion on fashion, specifically how ecclesiastical symbolism, traditions, and rituals have influenced the development and formation of fashion throughout history. Special attention is given to the historical background – the relationship between religion and fashion that was established in the 13th century when the Catholic Church began to set standards for clergy attire. These norms not only formed the basis for the clergy's wardrobe, emphasizing hierarchical division, but they also later became a source of inspiration for designers. It should be noted that since the 18th century, the Gamarelli family has hand-crafted garments for the Pope, passing down both the craft and spiritual values from generation to generation. Additionally, the tailor-artist F. Sorcinelli is involved in creating the papal wardrobe, incorporating elements of sacred art and emphasizing respect for tradition. The influence of Christian symbolism and ceremonial attire of religious figures on collections by prominent designers such as Sorelle Fontana, Chanel, Balenciaga, and others has been analyzed. The study explores how each designer selects and interprets specific Christian symbolism to inspire the creation of clothing collections that reflect spiritual values and traditions, making them relevant in a contemporary context. The analysis of the impact of ecclesiastical attire on modern fashion provides insight into how societal norms and identities are developed. The importance of fashion in conveying aesthetic values is highlighted through examples of how religious attire influences contemporary fashion

The interaction between the attributes of the Christian religion and fashion was studied. The role of fashion as a visual language of cultural identity is defined, as the adaptation and reimagining of religious symbols and elements of ceremonial dress contribute to the preservation of cultural values and heritage. It is analyzed how Christian symbolism, rites and clothing of persons involved in service influence the formation of trends and aesthetic preferences in fashion and the creation of fashionable clothing, in the context of visual culture. It is argued that this interaction between religion and fashion not only supports the preservation of cultural values but also affirms that fashion is a visual language of cultural identity.

Key words: *fashion, clothing design, sacred art, religious symbols, project images, fashion trends, clothing models.*

Постановка проблеми. Моді притаманно відображати не лише індивідуальність або події, які відбуваються в суспільстві чи в певній культурній епосі, а також й естетичні цінності та етичні переконання (Чупріна, 2015). Вкрай важливим у встановленні моди як частини візуальної культури є її взаємодія з сакральним мистецтвом та безпосередньо з релігійною атрибутикою, які тісно переплітаються між собою. Це є невід'ємним аспектом культурного розвитку та ідентичності, а також у минулому мало фундаментальний вплив на формування національних костюмів різних народів світу, та й по сьогодні продовжує впливати на багато аспектів суспільного життя.

Аналіз досліджень. Вплив етичних та естетичних аспектів християнства на мистецтво та культуру (в тому числі й масову) розглядається у численних працях науковців, таких як Ж. Марітен,

К. Барт, Т. С. Еліот, Г. У. фон Бальтазар, Р. Нібур, Ф. Шафф, П. Тілліх, Е. Роттердамський, К. Кларк тощо. У розуміння моди, як складової візуальної культури та роль, яку вона виконує в сучасному суспільстві, вагомий внесок вклали: Р. Барт, М. Барнард, Ж. Сімел, Ж. Бек, Л. Нойс. Зв'язок моди з релігією продемонстровано у дослідженнях М. Барнарда і Л. Артур, Е. ДеЛісл, М. Міллер. Окремо релігійну символіку досліджували вчені Р. Генон, Ю. Камберфорд, Р. Каведиш, Л. Мак-Грегор, У. Еко, Ф. Гудман та інші. Слід зауважити, що питання зв'язку моди з релігією та трансформації її символіки в одязі різного призначення досі не досліджено систематично, відповідно інформації за даною тематикою є порівняно небагато.

Мета статті. Дослідити взаємодію між атрибутикою християнської релігії та модою та проаналізувати, як християнська символіка, обряди та одяг

причетних до служіння осіб впливають на формування тенденцій та естетичних уподобань у моді та створенні модного одягу, в контексті візуальної культури.

Виклад основного матеріалу. Велика частина світових вірувань є культурними релігіями, вони переважно прив'язані до конкретних географічних територій й тісно переплетені з культурою, яка там панує. Наприклад, третій найбільш поширеній релігії у світі, індуїзму, є притаманним кастова система та соціальні ритуали, які чинять безпосередньо-фундаментальний вплив на культуру Індії, де сповідання цієї релігії найбільш переважає. Також друга найбільш поширена релігія іслам, своїм прагненням впливати на всі сфери життя суспільства відповідно до законів Корану, створила культуру, яку прийнято характеризувати зараз як близько-східну (URL: <https://www.modernreformation.org/resources/articles/christianity-and-culture>).

У Святому Письмі, християнській Біблії можна знайти першу згадку про походження одягу Адама з книги Буття (Святе Письмо, 1963/2021, Буття 3:21), але інші дослідження свідчать також, що одяг в Біблії постає, як потужна метафора (Haulotte, 1966). (Святе Письмо, 1963/2021, Апокаліпсис 22:14) розповідає про райський одяг, а у Євангелії згадується безшовна туніка Христа (Святе Письмо, 1963/2021, Івана 19:23) (Хоменко, 2021). У спекулятивному богослов'ї припускають, що одяг і моду слід розглядати, як можливість дослідити видимий образ Бога. Проте християнство не мало, як такого впливу на моду, позаяк від самого заснування є міжкультурною релігією, на відміну від інших релігій йому є притаманно відсутність панівного культурного прояву (URL: <https://www.bu.edu/cgcm/annual-theme/christianity-and-the-world-of-cultures/>).

Впродовж усієї історії, християнство було розповсюджене в різних місцевостях по цілому світу, відповідно його послідовники проживали у середовищах з різними традиціями й повинні були реагувати на них – приймаючи чи відкидаючи певні умови в залежності від особистих уподобань. Тож теперішньому багатокультурному та багатоголосому розмаїттю ми завдячуємо саме такому узагальненню (URL: <https://www.bu.edu/cgcm/annual-theme/christianity-and-the-world-of-cultures/>).

Християнство сміливо можна назвати фундаментом сучасної культури, адже після визнання її римським імператором Костянтином Великим у 313 році, вона почала ширитися Європою. Вплив християнства був доволі помітним на європейське

мистецтво, літературу, філософію та всеціло на культуру, через них християнству по сьогоднішній день вдається надихати, підносити та співзвучити з людьми всіх верств суспільства. Культура подібно до дзеркала відображає події, які відбуваються в суспільстві, а також й формує його, а наявність християнства, як її частини допомагає берегти духовні цінності. За основу дослідження впливу релігії і сакрального мистецтва в роботі обрано християнство з кількох міркувань. Перш за все християнство – це одна з трьох найбільших світових релігій, вплив якої є значним на всі культурні виміри, зокрема й на моду та мистецтво. По-друге, класичне сакральне мистецтво з його глибоко вкоріненими духовними та культурними цінностями надихає багатьох митців та дизайнерів створювати виняткові твори, інтегруючи вплив християнської символіки на модні вироби в сучасному суспільстві споживання.

Довгий час в суспільстві спостерігалася мода на атеїзм, та на даний момент вектор змінився на користь високих духовних цінностей, себто інтелектуальної релігійності. Сакральне мислення переплетене з мистецтвом та підтримує глибокі зв'язки з модою, ці взаємини постійно розвиваються через священні образи, предмети та звичаї (Затулій, 2006). Хоча й панує судження, що мода далека від релігійної святості, а радше сприймається, як легковажне заняття, та велика частина одягу, притаманного орденам християнської церкви, походить саме від світського гардеробу (Ambrisio, 2019). Наприклад, літургійний одяг виник від повсякденного гардеробу римських аристократів, який вони одягали на богослужіння (URL: <https://credo.pro/2017/06/185024>). Окрім того, в історії моди простежується чимало культурних запозичень з сакрального мистецтва або із гардеробу причетних до служіння людей.

З XIII століття укріпився нерозривний зв'язок моди з релігією, в той час Католицькою церквою почали встановлюватися стандарти одягу духовенства. Історично так склалося, що саме очільники католицької церкви – Папи Римські, були найважливішими персонами у формуванні модних тенденцій, вони встановлювались ними у кожній епосі свого служіння. Якщо не знати історії, то гардероб папи може здатися таким, який складається з тривіальних убрань, в той час як він кидає виклик традиційній моді своїм багатством тканин і кількістю вишивки, а також декоруванням ювелірними виробами, що символізує величність святості у моді. Серед матеріалів, які використовували, зазвичай обирались дороговартісні: оксамит, білий хутрянний котик або шовк, а

колір священничого одягу змінюється в залежності від літературного календаря, а кожна частина одягового ансамблю мають своє значення (Vedú, 1995). Фешн-журналістка В. Фрідман з видання «Нью-Йорк Таймс» прокоментувала це так – «в католицизмі ритуал одягання, видовищність одягу є частиною його ідентичності та історії» (Farago, McLaughlin, 2018).

З XVIII століття по сьогоднішній час, більшість асортименту одягу та аксесуарів для духовенства і богослужінь створюється вручну римською родиною Гамареллі (Gamarelli). Для загалу ця компанія стала відомою завдяки шкарпеткам червоного і фіолетового кольорів, які може придбати будь-хто, серед поціновувачів є й редактор журналу Vogue Г. Боулз.

Рис. 1. Дизайнер Жан-Шарль де Кастельбажак та вишивальник Франсуа Лесаж тримають ризу Іоанна Павла II, 1997 рік. Фото: Thomas Coex / AFP (URL: <https://birdinflight.com/svit/catholic-vestments.html>)

Ще один кравець папи, а разом із тим художник Ф. Сорчінеллі проводить межу між світським та священницьким одягом, вбачаючи у своїй роботі відмінність від створення світського одягу, називаючи її радше служінням. «Бути на службі краси в літургії – це справжня місія», – розповідає кравець. Джерелом натхнення для творця є середньовічне сакральне мистецтво, символами з якого він наповнює одяг. «Мода проходить швидко, а стиль сакрального мистецтва повільний, навіть вічний. У цьому полягає основна різниця між ними. Прогрес тут грає невелику і, можливо, навіть марну роль, тому що священний одяг існує завдяки повазі та традиціям, які передавалися століттями» (URL: <https://birdinflight.com/svit/catholic-vestments.html>).

Часто поширення християнського впливу виходило за суто релігійні рамки та стосувалося також економічної системи, оскільки запозичення релі-

гійних символів сприяло й розвитку модної індустрії (Morris, 1946). Першими, хто у високій моді звернувся до даної тематики, можна умовно вважати сестер Зое, Міколь та Джованну Фонтана, яким належав бренд Sorelle Fontana. Модельєркам вдалося запровадити у світі моди концепцію “Made in Italy”, а їхні творіння були популярними серед голлівудських зірок, які обирали свої сукні для фільмів чи важливих світських подій (URL: <https://www.celebremagazine.world/style/the-legendary-trio-behind-the-made-in-italy-concept-sorelle-fontana/>).

Рис. 2. Філіппо Сорчінеллі за роботою. Фото надано Ф. Сорчінеллі

Серед їхніх творінь, найсмівливішим слід виділити чорну сукню-пальто Pretino, що у перекладі з італійської «Маленький священник» з колекції Cardinal Line 1956 р., яку стилістично підсилили відповідними до першоджерела аксесуарами – капелюхом монсеньйора та намистом з хрестом, яке сильно нагадує розп’яття, цей образ було розроблено для голлівудської акторки Ави Гарднер. Натхненням для цього образу стало вбрання кардинала, яке, як притаманно тим часам, викликало несхвалення суспільства, навіть, враховуючи те, що для створення було отримано дозвіл церкви (URL: <https://www.celebremagazine.world/style/the-legendary-trio-behind-the-made-in-italy-concept-sorelle-fontana/>).

Широкому загалу також добре відомі чорні сукні й білі комірці французької дизайнерки Коко Шанель. Історія революційної ідеї – маленької чорної сукні сягає часів навчання Г. Шанель у монстирі Обазіні. Там вона під керівництвом черниць опанувала навички шиття, а в подальшому їхні чорні хабіти стали основним натхненням для створення культових для бренду суконь (URL: <https://www.fashionnetwork.com/news/Chanel-s-austere-aubazine-spiritual-chic,1177792.html>).

Знаковий колір для італійського бренду Schiaparelli, засновниця й дизайнерка запозичила у характерного вбрання ватиканських патріархів, за якими їй часто доводилося спостерігати з вікна своєї квартири, навпроти площі св. Петра (URL: <https://blog.americanduchess.com/2022/05/a-little-history-of-shocking-pink.html>). А у творіннях іспанського дизайнера Крістобала Баленсіаги, можна помітити схожість із габітом францисканських монахів (Затулій, 2006). Культурна спадщина та релігійне мистецтво рідної Іспанії були головними джерелами натхнення для кутюр'є – Крістобаль Баленсіага був відданим католиком та часто ходив на месу, де кольори та драпірування вбрання духовенства справляло на нього неабияке враження. Його колекціям був притаманним синтез релігійного минулого та модернізації неординарних елементів із західного костюма. Характерним наповненням його одягових форм, таких, як складки, зборки та драпірування, потрібно завдячувати саме релігійному вбранню. Ці елементи можна побачити розглядаючи одяг святих, наприклад, картина Ф. де Сурбарана «Свята Касильда Толедська» (1635) дає повне розуміння таких запозичень. Не менш вагоме місце займав також колір, вибір зазвичай падав на витончені хроматичні комбінації, такі, як чорний, білий, а також синій відтінку Біскайської затоки та яскраво-червоний. Останній у цьому переліку, наприклад, взятий із картини художника І. Сулоага, на якій зображений кардинал у сутані яскраво-червоного кольору. Це надихнуло дизайнера створити елегантне, водночас доволі драматичне пальто, яке своїм зовнішнім виглядом асоціативно відсилає до вбрання на картині; воно лише злегка адаптоване та ультра

жіноче. Яскравим проявом впливу сакрального мистецтва на творіння К. Баленсіага став інтерес модельєра до складок та драпірувань, які були невід'ємними в одягових масах. Зокрема подекують, що секретом його вічно актуального стилю є саме дивовижні поєднання ніжного рожевого та насиченого фіолетового, які доволі часто можна зустріти в інтер'єрах церков (URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/95478?img=3>).

Модель вечірньої сукні К. Баленсіага, натхнення кольором та драпіруванням священничого вбрання (1954р., музей V&A)

Коли люди використовують одяг для успішного виконання певної ролі, то таким чином, визнають, що він підкреслює, як особисту, так і соціальну ідентичність (Rampley, 2019). Кожен акт одягання порушує проблему ідентичності, ставлячи питання, хто ми є і ким ми хочемо бути (Arthur, 2000). Сучасні дизайнери, надихаючись та відображаючи у своїх колекціях сакральні символи – безпосередньо репродукції творів чи у вигляді власної інтерпретації, можуть доносити важливість духовних ідеалів у житті людини (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння ритуального та церемоніального вбрання, як джерела натхнення для дизайнерів

Джерело натхнення взятє з культового релігійного вбрання	Модель одягу Будинку високої моди
 <p>Вбрання єпископа, К. Ф. М. ван Ден Хоут (URL: https://www.abebooks.com/paper-collectibles/Autogramm-Cornelis-Franciscus-Martinus-Hout-Bishop/30947014002/bd)</p>	 <p>Sorelle Fonatana, чорна сукня-пальто Pretino, 1956 р. (URL: https://www.celebremagazine.world/style/the-legendary-trio-behind-the-made-in-italy-concept-sorelle-fontana/)</p>

Джерело натхнення взяте з культурного релігійного вбрання	Модель одягу Будинку високої моди
 <p>Монахиня в типовому вбранні для монашого ордену “Пресвятого Серця Марії” (URL: https://www.pinterest.com/pin/115545546668157829/)</p>	 <p>Коко Шанель, маленька чорна сукня, 1958 р. (URL: https://www.pinterest.com/pin/255157135109077822/)</p>
 <p>Традиційне вбрання ватиканських єпископів (URL: https://credo.pro/2017/06/185024)</p>	 <p>Ельза Скіапареллі, вечірня сукня з тафти, 1938-1939 рр. (URL: https://blog.americanduchess.com/2022/05/a-little-history-of-shocking-pink.html)</p>
 <p>Франциско де Зурбаран, Портрет Фра Зумеля Франциско, 1633 р. (URL: https://www.wikiart.org/en/francisco-de-zurbaran/portrait-of-fra-zumel-francisco)</p>	 <p>Крістобаль Баленсиага, вечірня сукня і кейп, 1976 р. (URL: https://www.vandaimages.com/2006AP3315-Evening-gown-and-cape-by-Balenciaga-Paris-France.html)</p>
 <p>Ігнасіо Сулоага, Кардинал, 1912 р. (URL: https://www.muenchen.de/sehenswuerdigkeiten/museen/aktuell/mythos-spanien-ausstellung-der-kunsthalle)</p>	 <p>Крістобаль Баленсиага, вечірнє пальто, осінь/зима 1954-55 рр. (URL: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/95478?img=3)</p>

Висновки. У дослідженні відображено, що християнська релігія сформувала сучасну культуру і мала неабиякий вплив на моду, який став більш відчутним, коли в XIII століття Католицькою церквою почали встановлюватися стандарти вбрання для духовенства. Саме це сприяло укріпленню та розвитку взаємозв'язку між релігією та модою. В ході аналізу з'ясувалося, що черпаючи натхнення з християнської символіки – гар-

деробу служителів церкви, такі відомі дизайнери, як сестри-засновниці бренду Sorelle Fontana, Коко Шанель, Крістобаль Баленсиага та багато інших, підкреслюють важливість духовних цінностей в сучасній моді. Таким чином мода стає носієм візуальної мови культурної ідентичності, підкреслюючи індивідуальність, а також, що вкрай важливо, сприяє збереженню й просуванню культурних та духовних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Затулій А. Релігійні мотиви в колекціях сучасних модельєрів. *Релігієзнавство*. 2006. № 4. С. 121–122.
2. Лик святості: Хто та у що вдягає папу римського – Bird In Flight. *Bird In Flight*. URL: <https://birdinflight.com/svit/catholic-vestments.html> (дата звернення: 27.05.2024).
3. Святе Письмо (пер. І. Хоменко). Львів: Свічадо. 2022. 1504 с. (Оригінал опубліковано 1963 р.).
4. У Львові рукоположили наймолодшого католицького єпископа у світі Едварда Каву (оновлено). *CREDO*. URL: <https://credo.pro/2017/06/185024> (дата звернення: 26.07.2024).
5. Чупріна Н. В. Становлення матеріально-культурного підходу у вивченні історії костюма та моди. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2015. № 35. С. 72–80. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/1028/1/20150225_501.pdf. (дата звернення: 14.07.2024).
6. A little history of shocking pink. *American Duchess Blog*. URL: <https://blog.americanduchess.com/2022/05/a-little-history-of-shocking-pink.html> (дата звернення: 12.07.2024).
7. Arthur L. B. *Undressing religion: commitment and conversion from a cross-cultural perspective (dress, body, culture)*. Berg Publishers, 2000. 224 p.
8. The Legendary Trio Behind the “Made in Italy” Concept: Sorelle Fontana. URL: <https://www.celebremagazine.world/style/the-legendary-trio-behind-the-made-in-italy-concept-sorelle-fontana/> (дата звернення 12.07.2024).
9. Bedu E. Love Jesus, but make it fashion. *Varsity*. URL: <https://www.varsity.co.uk/fashion/21995> (дата звернення: 16.06.2024).
10. Chanel’s austere Aubazine spiritual chic. *FashionNetwork.com*. URL: <https://www.fashionnetwork.com/news/Chanel-s-austere-aubazine-spiritual-chic,1177792.html> (дата звернення: 04.07.2024).
11. Chanel’s chemise dress in black Gerondeau wool crêpe, with pleated skirt and white piqué collar and cuffs, photo by Georges Saad, L’Art et la Mode, 1958 / Fashion designers famous, Chemise dress, 1950s fashion. URL: <https://www.pinterest.com/pin/255157135109077822/> (дата звернення: 28.06.2024).
12. Christianity and culture | modern reformation. *Modern Reformation*. URL: <https://www.modernreformation.org/resources/articles/christianity-and-culture> (дата звернення: 12.06.2024).
13. Christianity and the world of cultures | center for global christianity & mission. *Homepage / Boston University*. URL: <https://www.bu.edu/cgcm/annual-theme/christianity-and-the-world-of-cultures/> (дата звернення: 19.07.2024).
14. Cornelis Franciscus Martinus van Hout. Autogramm Cornelis Franciscus Martinus van Hout, Bishop of Paramaribo Surinam. AbeBooks. URL: <https://www.abebooks.com/paper-collectibles/Autogramm-Cornelis-Franciscus-Martinus-Hout-Bishop/30947014002/bd> (дата звернення: 19.07.2024).
15. Empowering lives: the work of the religious of the Sacred heart of Mary. *Pinterest*. URL: <https://www.pinterest.com/pin/115545546668157829/> (дата звернення: 14.05.2024).
16. Evening gown and cape, by Balenciaga. Paris, France, 1967. THIRD PARTY RIGHTS APPLY / V&A Images. *V & A Images*. URL: <https://www.vandaimages.com/2006AP3315-Evening-gown-and-cape-by-Balenciaga-Paris-France.html> (дата звернення: 07.04.2024).
17. Farago J., McLaughlin A. ‘Heavenly bodies’ brings the fabric of faith to the met (published 2018). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2018/05/09/arts/design/heavenly-bodies-met-costumes.html> (дата звернення: 12.06.2024).
18. Haulotte E. S. *Symbolique du vêtement selon la bible*. Paris : Aubier, 1966. 352 p.
19. House of Balenciaga / evening coat / french / the Metropolitan Museum of Art. *The Metropolitan Museum of Art*. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/95478?img=3> (дата звернення: 13.05.2024).
20. Alberto Fabio Ambrisio. Invisible dress: weaving a theology of fashion. 2019. *MDPI*. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/7/419#B27-religions-10-00419> (дата звернення: 16.07.2024).
21. Morris C. W. *Signs, language and behavior*. NY: Prentice-Hall, 1946. 365 p.
22. Mythos Spanien – Ausstellung in der Kunsthalle. *muenchen.de*. URL: <https://www.muenchen.de/sehenswuerdigkeiten/museen/aktuell/mythos-spanien-ausstellung-der-kunsthalle> (дата звернення: 08.05.2024).
23. Portrait of Fra Zumel Francisco, 1633 - francisco de zurbaran - wikiart.org. *www.wikiart.org*. URL: <https://www.wikiart.org/en/francisco-de-zurbaran/portrait-of-fra-zumel-francisco> (дата звернення: 11.06.2024).
24. Rampley M. *Exploring visual culture*. Edinburgh University Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1515/9781474471879> (дата звернення: 18.07.2024).
25. *Religion, dress and the body (dress, body, culture)* / ed. by G. L. (Editor), L. B. A. (Editor). Berg Publishers, 1999. 256 p.

REFERENCES

1. Zatulii A. (2006) Relihiini motyvy v kolektsiakh suchasnykh modeliieriv. [Religious motifs in collections of modern designers] *Relihiieznavstvo*, 4, 121-122. [in Ukrainian].
2. Lyk sviatosti: Khto ta u shcho vdihaie papu rymskoho – Bird In Flight [The Look of Holiness: Who and What the Pope Wears]. Bird In Flight. Available at: <https://birdinflight.com/svit/catholic-vestments.html> (Accessed: 27 May 2024). [in Ukrainian].
3. Sviate Pysmo (transl. I. Khomenko) [The Holy Scripture] (2022) Lviv: Svichado. 1504 p. (Original work published 1963). [in Ukrainian].
4. ULvovi rukopolozhyl naimolodshoho katolytskoho yepyskopa u sviti Eduarda Kavu (onovleno) [The Youngest Catholic Bishop in the World, Eduard Kava, Ordained in Lviv (updated)]. CREDO. Available at: <https://credo.pro/2017/06/185024> (Accessed: 26 July 2024). [in Ukrainian].
5. Chuprina N. V. (2015) Stanovlennia materialno-kulturnoho pidkhodu u vvychni istorii kostiuma ta mody [The Formation of the Material and Cultural Approach in the Study of Costume and Fashion History]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury*, 35, pp. 72–80. Available at: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/1028/1/20150225_501.pdf (Accessed: 14 July 2024). [in Ukrainian].
6. A little history of shocking pink. American Duchess Blog. URL: <https://blog.americanduchess.com/2022/05/a-little-history-of-shocking-pink.html>
7. Arthur L. B. (2000). *Undressing religion: commitment and conversion from a cross-cultural perspective (dress, body, culture)*. Berg Publishers, 224 p.
8. The Legendary Trio Behind the “Made in Italy” Concept: Sorelle Fontana. URL: <https://www.celebremagazine.world/style/the-legendary-trio-behind-the-made-in-italy-concept-sorelle-fontana/>
9. Bedu E. Love Jesus, but make it fashion. Varsity. URL: <https://www.varsity.co.uk/fashion/21995>
10. Chanel’s austere Aubazine spiritual chic. FashionNetwork.com. URL: <https://www.fashionnetwork.com/news/Chanel-s-austere-aubazine-spiritual-chic,1177792.html>
11. Chanel’s chemise dress in black Gerondeau wool crêpe, with pleated skirt and white piqué collar and cuffs, photo by Georges Saad, L’Art et la Mode, 1958 | Fashion designers famous, Chemise dress, 1950s fashion. URL: <https://www.pinterest.com/pin/255157135109077822/>
12. Christianity and culture / modern reformation. Modern Reformation. URL: <https://www.modernreformation.org/resources/articles/christianity-and-culture>
13. Christianity and the world of cultures | center for global christianity & mission. Homepage / Boston University. URL: <https://www.bu.edu/cgcm/annual-theme/christianity-and-the-world-of-cultures/>
14. Cornelis Franciscus Martinus van Hout. Autogramm Cornelis Franciscus Martinus van Hout, Bishop of Paramaribo Surinam. AbeBooks. URL: <https://www.abebooks.com/paper-collectibles/Autogramm-Cornelis-Franciscus-Martinus-Hout-Bishop/30947014002/bd> (дата звернення: 19.07.2024).
15. Empowering lives: the work of the religious of the Sacred heart of Mary. Pinterest. URL: <https://www.pinterest.com/pin/115545546668157829/> [in English].
16. Evening gown and cape, by Balenciaga. Paris, France (1967). THIRD PARTY RIGHTS APPLY / V&A Images. V & A Images. URL: <https://www.vandaimages.com/2006AP3315-Evening-gown-and-cape-by-Balenciaga-Paris-France.html>
17. Farago J., McLaughlin A. ‘Heavenly bodies’ brings the fabric of faith to the met (published 2018). The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2018/05/09/arts/design/heavenly-bodies-met-costumes.html>
18. Haulotte E. S. (1966). *Symbolique du vêtement selon la bible*. Paris : Aubier, 352 p.
19. House of Balenciaga | evening coat / French / the Metropolitan Museum of Art. The Metropolitan Museum of Art. URL: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/95478?img=3>
20. Invisible dress: weaving a theology of fashion. MDPI. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/10/7/419#B27-religions-10-00419>
21. Morris C. W. (1946). *Signs, language and behavior*. NY: Prentice-Hall, 365 p.
22. Myth of Spain – Exhibition at the Kunsthalle. muenchen.de. URL: <https://www.muenchen.de/sehenswuerdigkeiten/museen/aktuell/mythos-spanien-ausstellung-der-kunsthalle>
23. Portrait of Fra Zumel Francisco, 1633 - Francisco de Zurbaran - wikiart.org. www.wikiart.org. URL: <https://www.wikiart.org/en/francisco-de-zurbaran/portrait-of-fra-zumel-francisco>
24. Rampley M. *Exploring visual culture*. Edinburgh University Press, 2019. URL: <https://doi.org/10.1515/9781474471879>
25. Religion, dress and the body (dress, body, culture) / ed. by G. L. (1999), L. B. A. (Editor). Berg Publishers, 256 p.

UDC 7.01:7.03:7.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-16>**Volodymyr SNIHUR,***orcid.org/0000-0001-6142-8121*

Postgraduate student at the Department of Fine Arts

Boris Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) *v.snihur.asp@kubg.edu.ua***ARTIST'S REFLECTION ON SCULPTING USING VR AND OTHER TECHNIQUES**

The article analyzes the suitability of VR tools for sculpting through comparison with techniques similar in spirit but different in actual implementation. Sculpting, until recently, was to be done in one of two ways: digital 3D modeling or working with clay, stone or metal. Emergence of software for modeling in VR brought a third alternative into the mix, with it being a half-way solution, theoretically capable of merging beneficial aspects of previous two ways. However, evidently, it is not as widely used in the artistic world, as it could have been. When discussing any new software, particularly one made for use as an art tool, it is important to talk not only about its features and use cases, both real and potential, but also touch upon the feature parity with existing alternatives. It is, therefore, needed to include the end user's perspective into our assessment, since artists are the ones who will be the core audience of such software products. For the purpose of this article, comparison is made between freely available techniques and software (as it will likely be the first point of contact with the respective methods of artwork creation), which is similar in the principles and/or has necessary functionality that can mirror other options it is to be compared against. We will also look at the issue of adoption of new (VR) techniques versus keeping hold of old (clay, Blender, etc) from several perspectives such as: necessary up-front investment, space usage efficiency, graphical fidelity and granularity of control over shape and form, perception of art made using this tool or technique and lastly we also mention some ways all three could be used in tandem to achieve better results. All of the above is presented in a form of personal assessment from the user's point of view, based on previous experience, with the goal of approximating what, how and why would be preferred by sculptors, modelers or any other artistic profession.

Key words: VR sculpture, 3D modeling, sculpture, VR, virtual reality.

Володимир СНИГУР,*orcid.org/0000-0001-6142-8121*

аспірант кафедри образотворчого мистецтва

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) *v.snihur.asp@kubg.edu.ua***РОЗДУМИ ХУДОЖНИКА ПРО ЛІПЛЕННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ
ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ТА ІНШИХ ТЕХНІК**

У статті проаналізовано придатність засобів віртуальної реальності для створення скульптур через порівняння з близькими за духом, але різними за реалізацією техніками. Донедавна скульптуру можна було створити одним із двох способів: цифрове 3D-моделювання або працюючи з глиною, каменем чи металом. З появою програм для моделювання у віртуальній реальності з'явилася третя альтернатива, причому це було компромісне рішення, теоретично здатне об'єднати позитивні сторони двох попередніх способів. Однак, вочевидь, у мистецькому світі воно не набуло такого широкого застосування, якого могло б досягти. Обговорюючи будь-яке нове програмне забезпечення, особливо те, що призначене для використання в якості художнього інструменту, важливо говорити не лише про його можливості та варіанти використання, як реальні, так і потенційні, але й торкнутися питання паритету можливостей з існуючими альтернативами. Тому необхідно включити в нашу оцінку перспективу користувача, оскільки саме художники будуть основною аудиторією таких програмних продуктів. У рамках цієї статті порівнюється вільно доступні техніки та програмне забезпечення (оскільки вони, ймовірно, будуть першою точкою контакту з відповідними методами створення творів мистецтва), яке схоже за принципами та/або має необхідний функціонал, що може віддзеркалювати інші варіанти, з якими ми порівнюємо. Ми також розглянемо питання впровадження нових (VR) технік у порівнянні зі старими (глина, блендер тощо) з кількох точок зору, зокрема: необхідні початкові інвестиції, ефективність використання простору, графічна точність і деталізація контролю над формою та об'ємом, сприйняття роботи, виконаної за допомогою цього інструменту чи техніки, і, нарешті, ми також згадаємо деякі способи використання всіх трьох технік у тандемі для досягнення кращого результату. Все вищесказане представлено у формі власної, особистої оцінки з точки зору користувача, заснованої на попередньому досвіді, а не на статистичному аналізі, з метою наближення до розуміння того, що, як і чому було б обрано скульптором, модельєром або представником будь-якої іншої мистецької професії.

Ключові слова: VR скульптура, 3D-моделювання, скульптура, VR, віртуальна реальність.

Introduction. Sculpture is one of the most interactive and interesting art forms to work with and to experience as a viewer. Digitally created works can combine attractiveness of the three-dimensional object, with the permissiveness of modern techniques. Still, if sculpting with clay or marble is well-understood, due to the extreme age of these techniques, digital tools have to “play catch-up” with real-world counterparts. Adding to this, VR tools, that could become a bridge between both tool sets, lack coverage altogether (that is to say they are less known, if at all).

Problem statement. VR tools are, sometimes, regarded as a potential next step in the evolution of digital modeling and sculpting, yet, as noted before, they are considerably less known or, indeed, used. Considering that tools like Blender are in their own way rather hard to learn for artists working in traditional techniques, it would be good to start from something closer to what they are used to. Yet, that same Blender (Blender Foundation, n.d.) has a sizable following, plenty of tutorials and gained “industry standard” status, while many VR sculpting programs are barely used at all. The issue therefore lies not as much in the type of tool, but in what it allows to do and how it works. This article therefore is a result of my own testing of all three approaches and provides insight into how they compare from an artist’s perspective. We are not diving into technical details, code or other parts of inner workings of the discussed methods, rather the comparison is drawn solely on the user experience alone.

Basics. When any comparison between digital and physical arts is made, the first thing mentioned is the amount of creative freedom artists have. Almost any effect, color, shape or a combination of them are possible when the work is an intangible digital object. We are not exactly bound by the laws of physics either, as they matter not, when the shape itself is made from an infinitely thin surface. Remembering my own experiments of remaking (fixing) models in Blender, it is easy to work at a level not available with other materials. VR editors capable of 3D mesh work (or at least ones I have used so far (Gravity Sketch | 3D Sketching and Design Software, 2017)) share this permissiveness. What they lack is essentially the rest of the built-in tooling that is accessible for free and without any extra gear.

Workspace. Different tools have differing workspace requirements and so some are more feasible than the rest, as such, we start comparison here. Working with clay requires clay itself, basic scrapers/shapers and maybe a kiln for firing ceramics. Digital modeling needs a sufficiently powerful computer and that is all. VR needs ample space for tracking markers

(wearable sensor set is also a possibility, but harder to set up (Cifuentes, 2016; Weigend & Usman, n.d.; Zju3dv, 2021)), VR-ready PC and VR gear itself. Cost of every option is relative to the amount and quality of necessary equipment, but at least the second option wins in space use efficiency: 1 VR setup versus 4 full-size PC workstations.

Perception. When working with physical material, we can leverage its natural texture and color, whereas digital form needs extra work to achieve the same effect. Artists working with natural materials may find unusual the amount of work required for the same appearance (assuming photorealistic render requirements). Textures for digital objects can also become “too perfect”. Meaning that they compare what they should portray about as well as the scale model of a car to its full-size counterpart.

Virtual reality allows us to work and experience things approximately how we would in real life. For example, when trying out one of the virtual museums, fear of heights worked as well as it would in real life, had we been up on the scaffolds. As natural it was to try and walk around a sculptural composition put on display in another app. However... it didn’t feel right. Detailization was as good as screens allow (which sometimes was rather pixelated) but what is more important is objects being very close to how they look in reality, with scale, hopefully, being 1:1. Regardless of how well the experience is crafted, it is still feeling like a game, though who would let us into the Sistine Chapel to examine Michilangelo’s work as close as we can in the app (IL DIVINO – Michelangelo’s Sistine Ceiling in VR, n.d.)?

Workflow. This part is the most interesting, personally, as despite certain similarities between the three methods, all of them differed substantially enough to be unique and present their own challenges. Having had some experience with clay-based sculpting, it is natural to think in terms of physical objects. Preferred style of work therefore involves interacting with tangible, predictable materials, or in other words – as it was done for centuries. There are plenty of trade-offs to be made between size, shape, fidelity and overall composition, but the immediate response from my actions, and an ability to work on “release” version directly, are of importance.

When I had to use Blender, the corresponding equivalencies of tool strength and size were not new by any means. Disconnect between author and the work, however, was. Compared to previous experiences there was certain clunkiness in every move. However, despite it being not as responsive in sculpting, the ability to finetune shapes on a per-vertex basis is most impressive and greatly appreciated.

Making half the shape and mirroring it and in doing so halving the workload is even more enjoyable, since not only we can introduce minute changes, but make them perfectly symmetric if needed. That said, I do see potential in combining both techniques to achieve better results, not necessarily quicker, but more beautiful. This way we can introduce randomness of hand-sculpted real objects into digital works, or on the contrary – produce tangible items from digital masters.

VR modeling could have been the “dream came true” in finally allowing the creative freedom of digital tools, combined with natural ways of working. It works fairly well, when and if controllers are registering where they are in relation to the model. What was a very welcome addition is a set of pre-made materials and textures ready to be applied to any shape of our choosing. Using a “chrome” effect on something and not worrying too much about exact settings is great. Ready-made backgrounds for our virtual studio, built-in photo function photos, capture flyover videos and view models “naturally”. That all is overshadowed by one simple question of “why use this when better tools exist?”. Feature parity with existing alternatives like Blender is just non-existent. There is not that much currently that VR editors have

to offer that can not be obtained by either going the traditional route, usual 3D modeling software or combining both through, let’s say 3D printing. Plus there is an always-present question of the health impact of two tiny screens being way closer than they should be.

Conclusion. VR is a promising medium and has the potential to finally become the ultimate modelers’ tool, provided that it gains a better integrated toolset. Various programs offered by startups and established businesses have to also work through compatible file formats that are, ideally, compatible with other tools and are fully open-source. In a professional environment any editor with a unique closed-source incompatible proprietary export format (or even worse – lack of export ability altogether) is not a viable investment of time and money and no amount of hobbyist support will make it popular. It is good for quick work or to have some fun but for any other tasks, there already exist manufacturing tools and processes, with more range and flexibility in usage. In conclusion, this is most likely the reason why, despite having access to VR gear, not as many artists and developers actually use VR itself for creative work in modeling and sculpting, at least until feature parity is reached.

BIBLIOGRAPHY

1. blender.org – Home of the Blender project – Free and Open 3D Creation Software. *Blender Foundation*. URL: <https://www.blender.org/> (дата звернення: 16.08.2024)
2. Cifuentes, A. MotioSuit. *Hackaday.io*. URL: <https://hackaday.io/project/9266-motiosuit> (дата звернення: 18.08.2024)
3. Gravity Sketch | 3D sketching and design software. (2017, August 15). *Gravity Sketch*. URL: <https://www.gravitysketch.com/> (дата звернення: 16.08.2024)
4. IL DIVINO – Michelangelo’s Sistine Ceiling in VR. URL: <https://sistinevr.com/> (дата звернення: 16.08.2024)
5. Weigend, F., & Usman, A. WearMoCap. URL: <https://github.com/wearable-motion-capture> (дата звернення: 18.08.2024)
6. zju3dv/EasyMocap: Make human motion capture easier. *Zju3dv*. URL: <https://github.com/zju3dv/EasyMocap> (дата звернення: 17.08.2024)

REFERENCES

1. blender.org – Home of the Blender project – Free and Open 3D Creation Software. *Blender Foundation*. URL: <https://www.blender.org/> (дата звернення: 16.08.2024)
2. Cifuentes, A. MotioSuit. *Hackaday.io*. URL: <https://hackaday.io/project/9266-motiosuit> (дата звернення: 18.08.2024)
3. Gravity Sketch | 3D sketching and design software. (2017, August 15). *Gravity Sketch*. URL: <https://www.gravitysketch.com/> (дата звернення: 16.08.2024)
4. IL DIVINO – Michelangelo’s Sistine Ceiling in VR. URL: <https://sistinevr.com/> (дата звернення: 16.08.2024)
5. Weigend, F., & Usman, A. WearMoCap. URL: <https://github.com/wearable-motion-capture> (дата звернення: 18.08.2024)
6. zju3dv/EasyMocap: Make human motion capture easier. *Zju3dv*. URL: <https://github.com/zju3dv/EasyMocap> (дата звернення: 17.08.2024)

УДК 786.8(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-17>

Андрій СТАШЕВСЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-1588-7885

доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри народних інструментів
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) *astash@ukr.net*

Інна СТАШЕВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-2940-9689

доктор педагогічних наук, професор,
проректор з навчальної роботи
Харківської державної академії культури
(Харків, Україна) *stashevskainna@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ НОТАЦІЇ ЗВУКОВОГО МАТЕРІАЛУ В СУЧАСНІЙ МУЗИЦІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ (НА ПРИКЛАДІ БАЯННОЇ ТА КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ АНСАМБЛЕВОЇ ТВОРЧОСТІ)

Стаття присвячена аналізу та висвітленню найбільш характерних новітніх способів і прийомів графічної фіксації елементів звукового поля, що знайшли сьогодні втілення в сучасній творчій практиці українських композиторів у галузі баянної та камерно-інструментальної ансамблевої (за участю баяна і скрипки) музики. Доведено, що найбільш суттєві новації що в системі нотації музики окресленого жанрового кола відбуваються на рівні таких її параметрів, як: метрика, ритміка, агогіка, темп.

Зазначено, що найсуттєвіші видозміни в системі стандартної нотації були викликані трансформаціями самої музичної мови й, насамперед, її змінами в аспекті часової організації музичного простору. Відмова від традиційної метрики, тобто від розміру й тактових членувань зумовили застосування композиторами зовсім інших засобів вираження й фіксації музичного часу.

Підкреслено, що фіксація агогіки як складової частини і параметру часової організації музичного процесу була одна з перших модернізована в нотографіці сучасної композиторської творчості. Замість звичних словесних ремарок багато композиторів почали переходити на графічне зображення темпового прискорення та уповільнення навіть у музиці з відносно традиційною музичною мовою та нотним оформленням.

Акцентовано увагу на тому, що цілий комплекс новітніх способів запису нотного тексту, що з'явився в останні десятиліття в баянній та камерно-інструментальній творчості, здебільшого пов'язаний з фіксацією ритму як одного з основних музичних параметрів та особливостями ритмічної організації звукового матеріалу. Однією з таких особливостей, що передбачає неточне виконання ритмо-рисунок (а з ним – і певну інтерпретаційно-виконавську свободу), є принцип приблизної фіксації ритму в музичному тексті.

Відзначено, що на стилістику сучасного нотозапису суттєво вплинули й новітні техніки і методи композиції, які зі своєю специфікою широко використовуються сьогодні українськими композиторами. Серед таких технік і методів, насамперед, слід відзначити алеаторику, сонористику, пуантілізм і мінімалістику, атонально-серійні методи, а також кластерну техніку тощо.

Виявлено провідні тенденції в розвитку нотозапису сучасної баянної та камерно-інструментальної ансамблевої музики: усе частіша відмова від традиційного (тобто тактового) запису метрики і перехід на хронометричну систему з посекундовою фіксацією музичного тексту; розробка й впровадження нових знаків і символів (як складників системи графічної нотації музичного тексту) у відповідності до смислового значення новітніх звукових елементів і рішень та їх ролі в художній концепції творів; поглиблення семантики музичних знаків та графічної символіки загалом; розробка і впровадження в систему нотації методу «топографічного звукового поля», де всі знаки-звуки є супідрядними векторам вертикалі та горизонталі (висота й тривалість тону) як умовній системі звукових координат; посилення ролі ремарок і вербальних розшифрувань новітніх елементів нотації тощо.

Ключові слова: музичне мистецтво, камерно-інструментальна ансамблева музика, баянна музика, українські композитори, техніки композиції, виконавська техніка, прийоми гри, теорія музики, нотація, метроритм, агогіка, алеаторика.

Andrii STASHEVSKIY,
 orcid.org/0000-0002-1588-7885
 Doctor of Art History, Professor;
 Head of the Department of Folk Instruments
 Kharkiv State Academy of Culture
 (Kharkiv, Ukraine) astash@ukr.net

Inna STASHEVSKA,
 orcid.org/0000-0003-2940-9689
 Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;
 Vice Rector for Academic Work
 Kharkiv State Academy of Culture
 (Kharkiv, Ukraine) astash@ukr.net

FEATURES OF SOUND MATERIAL NOTATION IN CONTEMPORARY MUSIC OF UKRAINIAN COMPOSERS (ON THE EXAMPLE OF BUTTON ACCORDION AND CHAMBER-INSTRUMENTAL WORK WITH THE PARTICIPATION OF BUTTON ACCORDION)

The article is devoted to the analysis and highlighting of the most characteristic modern methods and techniques of graphic fixation of elements of the sound field, which have today been embodied in the modern creative practice of Ukrainian composers in the field of button accordion and chamber-instrumental ensemble (primarily, with the participation of button accordion and violin) music. Thus, it is noted that the most significant innovations in the music notation system of the defined genre circle occur at the level of such parameters as: metric, rhythmic, agogic, tempo.

It is noted that the most significant changes in the system of standard notation were caused by transformations of the musical language itself, and first of all, changes in the aspect of the temporal organization of the musical space. Therefore, the rejection of traditional metrics, that is, of size and time divisions, requires composers to use completely different means of calculating and fixing musical time.

It is emphasized that agogic, as a constituent part and parameter of the temporal organization of the musical process, was one of the first to undergo the modernization of notation in modern composers' creativity. Instead of the usual verbal cues, many composers began to switch to a graphic representation of tempo acceleration and deceleration, even in music with a relatively traditional musical language and notation.

Attention is focused on the fact that a whole complex of the newest ways of recording musical text, which appeared in recent decades in the latest button accordion and chamber-instrumental creativity, is mostly connected with the fixation of rhythm as one of the main musical parameters and features of the rhythmic organization of sound material. One of such features, which implies an imprecise performance of the rhythm pattern (and with it a certain interpretive and performing freedom), is the principle of approximate rhythmic fixation of the musical text.

It is emphasized that the style of modern musical notation was significantly influenced by the latest methods and techniques of composition, which are widely used today by Ukrainian composers with their specificity. Among such techniques and methods, first of all, it should be noted aleatorics, sonoristics, pointillism and minimalism, atonal-serial methods, as well as cluster technique, etc.

It is concluded that the main recent trends in the development of notation of modern button accordion and chamber-instrumental ensemble music are the following processes: increasingly frequent rejection of traditional (ie, time-based) metric recording and the transition to a chronometric system with second-by-second fixation of the musical text; development and implementation of new signs and symbols (as components of the graphic notation system of musical text) in accordance with the semantic meaning of the latest sound elements and solutions and their role in the artistic concept of works; deepening the semantics of musical signs and graphic symbols in general; development and introduction into the notation system of the «topographical sound field» method, where all sound signs are subordinate to vertical and horizontal vectors (pitch and tone duration) as a conventional system of sound coordinates; strengthening the role of notes and verbal interpretations of the newest elements of notation, etc.

Key words: *Musical art, chamber-instrumental music, accordion music, Ukrainian composers, composition techniques, performance technique, playing techniques, music theory, notation, metrorhythm, agogic, aleatorics.*

Актуальність теми дослідження. Інтенсивний розвиток академічної інструментальної музики в період XX – початку XXI століть, що характеризується значним стильовим і жанровим різнобарв'ям, великою кількістю нових видів, напрямів і жанрових моделей, зумовив значне

збагачення всієї системи музичних виражальних засобів (від звуку до форми), палітри композиторських технік, методів письма тощо. Таке звукотворче розмаїття, що відбилось і на розвитку сучасної баянної та камерно-інструментальної (за участі баяну та скрипки) творчості, природ-

нім чином детермінувало й появу новітніх форм та способів графічної фіксації елементів звукового поля, які зазвичай народжувалися в тісній синкретичній єдності з самим процесом створення відповідного художнього образу та отримували здебільшого індивідуально-авторського втілення. У свою чергу це призвело до появи й існування в сучасній музичній практиці різних підходів щодо вибору та використання графічних символів і позначок у процесі фіксації тотожних музичних смислів і елементів. Тож проблема аналізу, систематизування та упорядкування новітніх підходів до нотації звукового поля сучасної камерно-інструментальної музики є актуальною потребою як для визначення шляхів розвитку систем нотної графіки, так і в цілому для подальшого сутнісного осмислення новітніх тенденцій в еволюції сучасного музичного мистецтва.

Аналіз досліджень і публікацій. Єдиним фундаментальним спеціалізованим дослідженням в україномовному науковому просторі, що присвячено сучасній музичній нотації, на сьогоднішній день залишається монографія американської музикознавиці, професора Сієтлського університету О. Дубинець «Знаки звуків. Про сучасну музичну нотацію», що вийшла друком у Києві в 1999 році (1999: 313). Незважаючи на те, що ця фундаментальна праця була видана вже майже чверть століття тому, усе ж таки вона залишається найбільш ґрунтовною і систематизованою роботою за окресленою проблематикою, у котрій досліджується сучасна система фіксації музичних звуків як семіотична система, пропонується визначення різних типів нотації та їх класифікація, аналізується індивідуальна специфіка нотофіксації у творчості видатних сучасних композиторів світу, розглянута на прикладі їх музичних творів різних жанрів. Разом з тим, у цій роботі фактично не розглядається проблема звукової нотації в сучасній музиці, створеній для баяна та камерно-інструментальних складів за участю баяна і скрипки.

Деякі окремі питання щодо зазначеної тематики порушувалися в дисертаціях А. Черноіваненко «Фактура у визначенні виражальних властивостей баянної музики (2002: 171) та І. Єргієва «Український «модерн-баян» як феномен світового мистецтва» (2006: 168). Більш широко проблема графічної фіксації елементів звукового поля в модерній баянній музиці українських композиторів розроблялася у фундаментальних працях А. Сташевського, зокрема в його дисертації «Специфіка виражальних засобів в українській музиці для баяна (остання чверть

XX – перше десятиріччя XXI ст.)» (Сташевський, 2014: 473), монографіях «Сучасна українська музика для баяна: виражальні засоби, композиційні технології, інструментальний стиль» (Сташевський, 2013: 466) та «Великі жанри в українській музиці для баяна (тенденції розвитку в останній чверті XX та на початку XXI ст.)» (Сташевський, 2007: 159), навчальному посібнику «Музично-інструментальні виражальні засоби в баянному мистецтві» (Сташевський, 2015: 121). Разом з тим, питання оновлення способів і прийомів музичної нотації в сучасній українській баянній та камерно-інструментальній ансамблевій творчості сьогодні потребує більш глибокого вивчення.

Мета статті полягає у виявленні провідних тенденцій розвитку нотозапису та найбільш характерних прийомів графічної фіксації елементів звукового поля, які виявляються в сучасній творчій практиці українських композиторів у галузі баянної та камерно-інструментальної ансамблевої (за участю баяна і скрипки) музики.

Виклад основного матеріалу. Термін «нотація» – від латинської (*notatio*) – записування, позначення, зауваження) – система умовних позначень за допомогою спец. графічних знаків для відображення конструкції музичного твору чи його складових і уможливлення його запису та відтворення (Нотація музична: 307). Сучасні дослідники характеризуючи музичну нотацію надають їй значно ємного й точнішого трактування, враховуючи її сутнісне й функціональне значення в музично-культурному процесі, зокрема Е. Денисов (за О. Дубинець) відзначає, що «...відчуття графічної рель'єфності музики знаходить своє відображення й у музичній нотації – графічному кодуванні музичної інформації сукупностями вибраних символів» (Дубинець, 1999: 9).

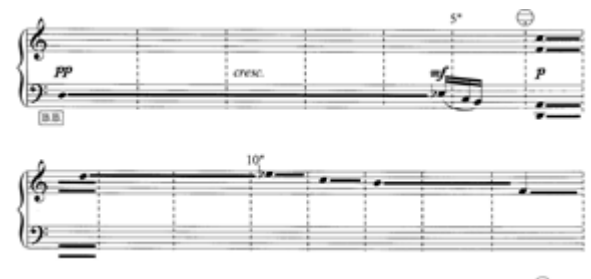
Результатом еволюційного процесу сучасної камерно-інструментальної музики, на будь-якому етапі її розвитку, є оновлення палітри її виражальних засобів, поява нових способів гри, вдосконалення інструментально-технічних виконавських прийомів і пошук свіжих звукових ефектів, що у свою чергу детермінувало подальший розвиток і впровадження нових форм і способів звукової фіксації звукового матеріалу. У цьому сенсі висловимо спостереження О. Дубинець, яка відмічає дві основні причини, що спонукають композиторів час від часу оновлювати систему нотного запису: «...по-перше – намагання спростити способи фіксації музики для зручності виконавців і дослідників; по-друге – тенденція до вина-

ходу нових видів запису, котрі б відповідали сучасним типам композиторських технік і новим формам мислення» (Дубинець, 1999: 11).

Найбільш суттєві видозміни в системі стандартної нотації були викликані трансформаціями самої музичної мови й, насамперед, у сфері часової організації музичного простору. Відмова від традиційної метрики, тобто від розміру й тактових членувань, вимагала від композиторів пошуку інших засобів вираження й фіксації музичного часу. Так, усе частіше на зміну традиційній тактовій системі в якості альтернативи приходять *хронометрична система*, тобто система з посекундовою фіксацією музичного процесу. Звукові тривалості в цьому разі часто стають умовними, а іноді в тексті взагалі залишаються лише нотні голівки від яких тягнуться горизонтальні лінії, що стають еквівалентом виміру часового параметру. Фрагментарно такий спосіб нотної фіксації задіяно, наприклад, в III частині Сюїти № 1 «Образи» А. Сташевського, де тривалість розвитку сонористично-гармонічної «маси» визначається саме за допомогою секундової нумерації.

Хронометрична система нотації залучена майже в усій II частині Сонати В. Балака (див. Приклад 1). Поділи секундової шкали фіксуються вгорі нотоносця через кожні п'ять умовних тактів, які поділяються пунктиром. Кожен умовний такт дорівнює одній секунді. У цьому випадку стає відсутньою потреба у виставленні темпової позначки, оскільки темповий параметр стає строго «прив'язаним» до реального плину часу в секундовому вимірі. Таким чином, рахунковою одиницею музичного метру в цій частині сонати стає *такт-секунда*. В цьому випадку плин протяжливих тривалостей фіксується графічно горизонтальними лініями, а угруповання мілких тривалостей вкладаються в умовну тактову систему.

Приклад 1

Найбільш «ліберальні» принципи організації музичної нотації виявляють твори, в яких їх автори взагалі відмовляються від поділу на такти, а з цим – й від метричної функціональ-

ності як системи внутрішніх зв'язків у площині метроритму. У таких випадках більш важливу роль починає відігравати інший параметр, а саме – вимір «топографічного» співвідношення, де всі нотні знаки стають супідрядними векторам горизонталі й вертикалі як умовній системі звукових координат. У *безтактових* системах нотозапису з використанням хронометричного способу зафіксовані твори К. Цепколенко («Той, хто виходить з кола», «Знесилям зламані народи», «Дуель-дуо» № 5); без залучення хронометричного способу – баянні та камерно-ансамблеві композиції Л. Самодаєвої (Квазі-соната, «Ідилії», «Нічний Париж!») (див. Приклади 2–3). У деяких таких творах одночасно залучаються як традиційна система запису ритміки (зі штилями різного кшталту тривалостей), так і фіксація довжини звучання за допомогою горизонтальних ліній (наприклад, твір «Причинна. За прочитанням поеми Тараса Шевченка» І. Тараненка).

Приклад 2

Приклад 3

Треба зазначити, що фрагменти, а іноді й цілі епізоди без традиційної метричної організації (*senza metrum, senza misura* або *ad libitum*) часто зустрічаються й у композиціях далеких від відвертого авангардного вислову. Так, наприклад, в тонально-тематичній з традиційною метрикою «Жалобній музиці» В. Зубицького посткульмінаційний епізод з сольною одноголосною речитацією (яка лунає на фоні фаготово-матового кластерного «затмарення») демонструється абсолютно без використання тактового поділу музичної тканини. А по завершенню мелодії вступає й посекундова система метричної організації. Автор чітко фіксує конкретну кількість секунд для звучання кожного кластерного уступу, а також у ремарці надає певний орієнтир щодо співвідношення секундового вираження зі звуковою тривалістю (див. Приклад 4).

Приклад 4

Фіксація агогіки як складової частини і параметру часової організації музичного процесу одна з перших піддалася модернізації в нотографіці сучасної композиторської творчості. Замість звичних ремарок *accelerando* – *ritenuto* (*ritardando*) в пасажних і каденціоподібних конструкціях багато композиторів почали переходити на графічне зображення прискорення чи уповільнення навіть у музиці з відносно традиційною музичною мовою та нотним оформленням. Згадаємо в цьому річизі, наприклад, деякі композиції другої половини 1970-х років, зокрема твори В. Зубицького «Карпатська сюїта» (каденції початку фіналу) та Концертна партита № 1 в традиціях джазових імпрровізацій (початок I частини), а також Ноктюрн В. Власова (каденція в серединному розділі).

Спосіб графічної фіксації агогіки, тобто розгалуження або злиття об'єднувальних смуг (ребер) пасажу, можемо спостерігати в композиціях наступних десятиліть, а саме в 1980–90-ті роки. Такий спосіб отримує широкого використання в творах А. Білошицького («Альбока» та «Кантаор» з «Іспанської сюїти»), В. Балака (каденції в Прелюдії і фузі), А. Сташевського (III частина Сюїти № 1 «Образи») В. Зубицького (каденції в II частині Концертної партити № 2 в традиціях джазових імпрровізацій), В. Рунчака (речитативи I частини Сюїти № 2 «Української») й ін. Як характерну рису в цьому можемо відмітити й фіксацію цим способом агогічних відхилень в середині малих звукових груп і фігур непасажно-каденційного кшталту.

Агогічні рухи на прискорення й уповільнювання прийомом міхового тремоло на баяні також вдало підлягають оформленню способом «графічної агогіки» (наприклад, твір А. Сташевського «Монолог-хід», 95 т.). Яскравим взірцем художнього переломлення принципу інтенсивного агогічно-хвильового розвитку музичного матеріалу, у процесі його виконання прийомом міхового тремоло та з графічним відображенням власне міри таких агогічних відхилень може слугувати

фрагмент *Tremolando non stabile* (*Largo* – *Presto*) з I частини концерту-пікколо «Messe da Requiem» В. Рунчака (див. Приклад 5).

Приклад 5

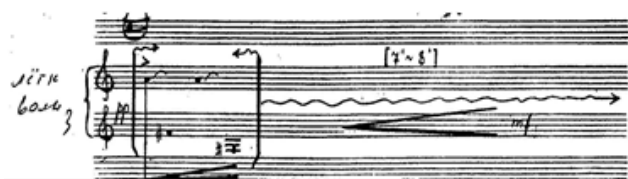

Метод графічної фіксації агогічних відхилень за допомогою розгалуження та злиття об'єднальної смуги в групі використовується не лише в межах звуковисотної площини (гамоподібні чи остинатні комбінації), а й для фіксації ритмо-агогічної процесуальності при виконанні різних видів вібрато й звукодинамічної пульсації. Зокрема саме такий нотозапис знаходимо в кодї Сонати № 1 «Passione» В. Рунчака.

Використання в музиці *політемпових* і *поліметричних* комбінацій призвело до появи відповідного способу нотації. Так, ще в «Карпатській сюїті» В. Зубицький використовує для запису двох різнотемпових партій (активного й швидкісного басового остинато, що подається в темпі *presto* в лівій клавіатурі, та повільної й співучої мелодії, яка звучить в темпі *andante* в правій) принцип *багатократної репризності звукового комплексу*. Такий принцип викладу композитор вирішує за допомогою репризного оформлення окремої звукової групи від якої простягається довга смуга, що фіксує довжину тривалості репризного обертання цієї звукової групи. У такому випадку поділ на такти зберігається лише в одному з нотоносців, а саме – в партії правої руки. Подібний же спосіб нотації для двох різнотемпових партій залучає і В. Рунчак у III частині свого концерту-пікколо «Messe da Requiem». Але смуга, яка «веде» репризний звуковий комплекс у цьому фрагменті «Messe da Requiem» В. Рунчака має дещо інший, а саме хвилеподібний вигляд.

Багатократне репризне повторення звукових комплексів відноситься й до композицій, написаних в *алеаторній* техніці. Для нотації таких фрагментів у своїх баянних та камерно-інструментальних ансамблевих композиціях К. Цепколенко (зокрема й у творі для баяна і скрипки «Дуель-дуо № 5») використовує не репризні аколади, а звичайні, оздоблені стрілками у верхніх їх кінцях, що спрямовуються в середину блоку. Такий прийом фіксації багатрепризних повторень невеличких звукових комплексів говорить про наявність індивідуалізованих підходів авторки у процесі нотації своїх композицій (див. Приклад 6).

Приклад 6

Але найчастіше повторювані звукові комплекси алеаторної природи в сучасній музичній нотації фіксуються у двох варіантах: а) обрамлення звукового комплексу репризними аколадами (знаки репризного повтору) від якого тягнеться пряма або хвилеподібна хронос-смуга; б) обрамлення звукового комплексу в квадрат або прямокутник, також з приєднаною до нього прямою чи хвилеподібною хронос-смугою. Перший варіант використовують у своїй баянній та камерно-ансамблевій творчості В. Зубицький (II ч. Сонати № 2 «Слов'янська»), В. Рунчак (концерт-пікколо «Messe da Requiem», Соната № 1 «Passione», Сюїта № 2 «Українська»), І. Тараненко («Причинна. За прочитанням поеми Тараса Шевченка»), А. Сташевський (III ч. Сюїти № 1 «Образи») й ін. Другий варіант нотації алеаторних комплексів знаходимо в творах В. Власова (п'єси «В лабіринтах душі, або Terra incognita» (див. Приклад 7), «Infinito» тощо), В. Зубицького («Жалобна музика»), А. Сташевського («Монолог-хід»), Л. Самодаєвої («Нічний Париж!», «Дилії»), Ю. Гомельської («Поza тінню звуку...») та ін.

Приклад 7

Цілий комплекс новітніх способів запису нотного тексту пов'язаний з фіксацією ритму та особливостями ритмічної організації звукового матеріалу в сучасній композиції. Так, сучасні українські композитори у своїх творах часто використовують принцип приблизної організації ритмо-рисунок усередині тактів, що передбачає неточне його виконання. Задля цього звукові групи об'єднують не прямими, а хвилеподібними ребрами. Одним з перших в сучасній вітчизняній музиці для баяна таку нотацію запровадив В. Зубицький, який використав її на рівні фрагментарної фіксації звукових комплексів наприкінці своєї Сонати № 2

«Слов'янська». Також хвилеподібні об'єднальні смуги зустрічаємо і в I частині Сюїти № 2 «Українська» В. Рунчака, які автор застосовує в рубатно-імпровізаційних фрагментах, окремих каденціях і речитативах. Обираючи принцип неточної організації ритміки деякі композитори створюють цілі епізоди та окремі розділи композицій, в яких хвилеподібні ритмоугруповання стають домінуючими рішеннями ритмічної організації музичного матеріалу. Такими є, наприклад, опуси для баяна та баяна і скрипки Л. Самодаєвої, зокрема її п'єса «Нічний Париж!», Квазі-соната й ін.

Іншим способом запису періодичних ритмічних груп, тривалості яких також мають відносно вільну темпоритмову природу є форшлагове перекреслювання їх на початку угруповань. Такий спосіб нотації є більш властивим для музичного матеріалу імпровізаційно-речитативного характеру. Серед прикладів нотації з форшлаговим перекреслюванням можна навести завершальний епізод з речитативами у V частині Сонати № 2 «Слов'янська» В. Зубицького. Подібні звукові групи можуть використовуватися одночасно в партіях як обох клавіатур одного інструмента (баяна), так і в камерно-інструментальних ансамблевих творах в партіях окремих мелодичних інструментів. А також можуть бути як синхронізовано ритмічними (з однаковою кількістю звуків), так і поліритмічними, та навіть з хаотично організованою ритмікою (так званою алеаторикою ритму).

До нововведень у сучасному нотному письмі в галузі ритміки можемо віднести принцип об'єднання однією системою ребер двох пасажних груп з однаковою ритмікою (так звані ритмоунісони). Звукові побудови різноманітної висоти в такому випадку отримують синхронно-ритмічне звучання. Згаданий спосіб запису додатково концентрує увагу виконавця на особливій ритмічній синхронізації виконання двох звуковисотних конструкцій, що найбільш характерно проявляється в епізодах з вільною метроритмічною організацією (*senza metrum*, інтенсивна агогіка й ін.). Інша ситуація використання однієї об'єднувальної смуги для двох різновекторних звукових ліній спостерігається у разі, коли обидва музичні потоки подаються у вигляді безсистемного й асинхронного чергування звуків і пауз, що також спрямовується здебільшого на допомогу виконавцеві (В. Власов «Телефонна розмова», див. Приклад 8).

Приклад 8

Відхід від симетричної і чіткоорганізованої метроритмічної основи в музичних творах як тенденція розвитку сучасних технік і методів композиції спричинив появу способу нотації *звуків без тривалостей* і взагалі без традиційної ритмоорганізації, що можемо спостерігати як в цілому в музичних творах, так і в їх окремих фрагментах і епізодах. Деякі приклади такої нотації знаходимо в фіксаціях алеаторних звукових комплексів у творах В. Зубицького (ІІ частина «Слов'янської сонати»), К. Цепколенко («Той, хто виходить з кола») й ін. Використання нотного запису без тривалостей поза межами алеаторно-репрізних комплексів (тобто у вигляді аритмічних побудов) спостерігаємо й у фрагменті п'єси В. Власова «В сузір'ї Центавру», а також вже в якості основного методу графічної організації звукового матеріалу в експозиційному розділі І частини («Самотність») Квazi-сонати Л. Самодаєвої тощо.

Багато нового в музичну нотацію прийшло з розвитком сонорики й, особливо, *кластерної* техніки, яка доволі активно використовується сьогодні в сучасній композиторській творчості. Однак розгляд особливостей нотації різноманітних кластерних утворень та їх систематизація є більш масштабним і самостійним дослідницьким завданням, яке потребує окремої наукової розробки.

Висновки. Отже, в системі нотації сучасної баянної та камерно-інструментальної ансамблевої (за участю баяна і скрипки) музики найбільш сут-

теві новації відбуваються на рівні таких її параметрів, як: метрика, ритміка, агогіка, темп. Значно вплинули на стилістику сучасного нотозапису й новітні техніки й методи композиції, які зі своєю специфікою широко використовуються сьогодні українськими композиторами. Серед них, насамперед, слід відзначити алеаторику, сонористику, пуантилізм і мінімалістику, атонально-серійні методи, а також кластерну техніку тощо.

Серед провідних тенденцій розвитку нотозапису в сучасній баянній та камерно-інструментальній ансамблевій (за участю баяна і скрипки) музиці слід відзначити такі: усе частіша відмова від традиційного (тобто тактового) запису метрики і перехід на хронометричну систему з посекундовою фіксацією музичного тексту; розробка й впровадження нових знаків і символів (як складників системи графічної нотації музичного тексту) у відповідності до смислового значення новітніх звукових елементів і рішень та їх ролі в художній концепції творів; поглиблення семантики музичних знаків та графічної символіки загалом; розробка і впровадження в систему нотації методу «топографічного звукового поля», де всі знаки-звуки є супідрядними векторам вертикалі та горизонталі (висота й тривалість звуку) як умовній системі звукових координат; посилення ролі ремарок і вербальних розшифрувань новітніх елементів нотації тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дубинець О. Знаки звуків. Про сучасну музичну нотацію. Київ: Гамаюн, 1999. 313 с.
2. Єргієв І. Український «модерн-баян» як феномен світового мистецтва: дис. ... канд. мистецтв : НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2006. 168 с.
3. Нотація музична. *Українська музична енциклопедія*. Київ: ІМФЕ ім. М. Рильського, 2016. Т. 4. С. 307.
4. Сташевський А. Сучасна українська музика для баяна: виражальні засоби, композиційні технології, інструментальний стиль. Луганськ: Янтар, 2013. 466 с.
5. Сташевський А. Специфіка виражальних засобів в українській музиці для баяна (остання чверть ХХ – перше десятиріччя ХХІ ст.): дис. ... док мистецтвозн. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2014. 473 с.
6. Сташевський А. Музично-інструментальні виражальні засоби в баянному мистецтві: навчальний посібник для студентів спеціальності «Музичне мистецтво». Старобільськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2015. 121 с.
7. Сташевський А. Великі жанри в українській музиці для баяна (тенденції розвитку в останній чверті ХХ та на початку ХХІ ст.). Луганськ: Поліграфресурс, 2007. 159 с.
8. Черноіваненко А. *Фактура у визначенні виражальних властивостей баянної музики*: дис. ... канд. мистецтв. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2002. 171 с.

REFERENCES

1. Dubynets, O. (1999). *Znaky zvukiv. Pro suchasnu muzychnu notatsiiu*. [Signs of sounds. About modern musical notation]. Kyiv: Gamayun. 313 s. [in Ukrainian].
2. Yergiev, I. (2006). *Ukrainskyi «modern-bayan» yak fenomen svitovoho mystetstva* [Ukrainian «modern bayan» as a phenomenon of world art]: *dys... kand. mystectvozn*. Kyiv: NMAU im. P. I. Tchaikovsky. 168 s. [in Ukrainian].
3. Muzychna notatsiia (2016) [Musical notation]. *Ukrainska muzychna encyclopedia*. Kyiv: IMFE im. M. Rylskiyi. T. 4. Pp. 307. [in Ukrainian].
4. Stashevskiy, A. (2013). *Suchasna ukrainska muzyka dlia baiana: vyrazhalni zasoby, kompozytsiini tekhnologii, instrumentalnyi styl* [Modern Ukrainian music for the accordion: means of expression, compositional technologies, instrumental style]. Luhansk: Yantar. 466 s. [in Ukrainian].
5. Stashevskiy, A. (2014). *Spetsyfika vyrazhalnykh zasobiv v ukrainskii muzytsi dlia baiana (ostannia chvert' XX – pershe desiatyrichchia XXI st.)*: *dys. ... doc. mystectvozn*. Kyiv: NMAU im. P. I. Tchaikovsky. 473 s. [in Ukrainian].
6. Stashevskiy, A. (2015). *Muzychno-instrumentalni vyrazhalni zasoby v baiannomu mystetstvi* [Musical-instrumental means of expression in accordion art]: *navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Muzychne mystetstvo»*. Starobilsk: LNU imeni Tarasa Shevchenka. 121 p. [in Ukrainian].
7. Stashevskiy, A. (2007). *Velyki zhanry v ukrainskii muzytsi dlia baiana (tendentsii rozvytku v ostannii chverti XX ta na pochatku XXI st.)*. [Major genres in Ukrainian accordion music (development trends in the last quarter of the 20th and the beginning of the 21st centuries)]. Luhansk : Poligrafresurs. 159 s. [in Ukrainian].
8. Chernoiivanenko, A. (2002). *Faktura u vyznachenni vyrazhalnykh vlastyvostei baiannoi muzyky* [Texture in determining the expressive properties of accordion music]: *dys ... kand. mystectvozn*. Kyiv: NMAU im. P. I. Tchaikovsky. 171 s. [in Ukrainian].

УДК 72.021.23:681:6.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-18>**Костянтин ТРЕГУБОВ,**

orcid.org/0000-0001-8231-9880

кандидат археології, доцент,

доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва

Навчально-наукового інституту мистецтв

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) trehubov@ukr.net

3D ДРУК БЕТОННОЮ СУМІШШЮ В АРХІТЕКТУРІ БУДІВЕЛЬ ТА ЇХ ДЕКОРАТИВНОМУ ОЗДОБЛЕННІ

Розглянуто аспекти та особливості технології 3D друку бетонною сумішшю, що включає підготовку матеріалу, процес нанесення та методи контролю якості. Зокрема, описано характеристики різних типів бетонних сумішей, що використовуються для 3D друку, а також їхні фізико-механічні властивості. Цей всебічний аналіз охоплює формулювання бетонних сумішей, включаючи вибір типів цементу, заповнювачів та різних добавок, що покращують властивості суміші, такі як плинність, час твердіння та довговічність.

Проведено аналіз можливостей використання 3D друку в архітектурі будівель. Розглянуто приклади успішно реалізованих проектів, де застосовувалася ця технологія. Особливу увагу приділено швидкості зведення будівель, зниженню витрат на матеріали та робочу силу, а також екологічним перевагам. Ці проекти демонструють практичні переваги 3D друку в будівництві, підкреслюючи його здатність швидко виробляти складні структури з високою точністю, тим самим скорочуючи загальні терміни та витрати на проекти. Крім того, наголошено на внеску технології у стійкість через зменшення відходів матеріалів і використання екологічно чистих компонентів.

Досліджено декоративні аспекти 3D друку бетонною сумішшю. Розглянуто потенціал створення складних геометричних форм, текстур та орнаментів, які важко або неможливо досягти традиційними методами. Завдяки універсальності 3D друку можлива кастомізація архітектурних елементів, що дозволяє дизайнерам створювати унікальні та складні дизайни, які підвищують естетичну привабливість будівель. Це включає створення складних фасадів, детальних колон, орнаментованих балюстрад та кастомізованих інтер'єрних панелей.

Описано приклади застосування 3D друків декоративних елементів в інтер'єрах та екстер'єрах будівель. Ці приклади показують, як 3D друк можна використовувати для виготовлення широкого спектра декоративних елементів, від складних настінних панелей до унікальних меблів та скульптурних інсталяцій. Здатність інтегрувати складні візерунки та текстури безпосередньо в процес будівництва дозволяє впроваджувати інноваційні дизайнерські рішення, що поєднують функціональність із художнім вираженням.

Таким чином, впровадження технології 3D друку бетонною сумішшю в архітектурі та будівництві є значним кроком вперед у галузі. Це пропонує безпрецедентні можливості для інновацій у дизайні та будівництві, сприяючи ефективності, стійкості та творчій свободі. Здатність технології оптимізувати процес будівництва, знизити витрати та виробляти екологічно чисті конструкції робить її цінним інструментом для сучасних архітекторів та будівельників.

Ключові слова: 3D друк, бетонна суміш, архітектура, будівництво, декоративне оздоблення, інноваційні технології, дизайн.

Kostiantyn TREHUBOV,

orcid.org/0000-0001-8231-9880

PhD in Architecture, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Fine and Decorative and Applied Arts

Educational and Scientific Institute of Arts of Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) trehubov@ukr.net

3D PRINTING WITH CONCRETE MIXTURES IN BUILDING ARCHITECTURE AND DECORATIVE FINISHING

The examined aspects and features of 3D printing technology with concrete mixtures include material preparation, application processes, and quality control methods. Specifically, the characteristics of different types of concrete mixtures used for 3D printing and their physical and mechanical properties are discussed. This comprehensive analysis covers the formulation of concrete mixtures, including the selection of cement types, aggregates, and various additives that enhance the mixture's properties such as flowability, setting time, and durability.

An analysis of the possibilities of using 3D printing in building architecture has been conducted. Examples of successfully implemented projects where this technology has been applied are considered. Particular attention is paid to the speed of building construction, reduction in material and labor costs, and environmental benefits. These projects demonstrate the practical advantages of 3D printing in construction, highlighting its ability to rapidly produce complex structures with high precision, thereby reducing overall project timelines and costs. Moreover, the technology's contribution to sustainability through the reduction of material waste and the use of eco-friendly components is emphasized.

The decorative aspects of 3D printing with concrete mixtures are explored in detail. The potential for creating complex geometric shapes, textures, and ornaments that are difficult or impossible to achieve with traditional methods is discussed. The versatility of 3D printing allows for the customization of architectural elements, enabling designers to produce unique and intricate designs that enhance the aesthetic appeal of buildings. This includes the creation of elaborate facades, detailed columns, ornate balustrades, and customized interior panels.

Examples of the application of 3D-printed decorative elements in the interiors and exteriors of buildings are described. These examples showcase how 3D printing can be used to produce a wide range of decorative elements, from intricate wall panels to bespoke furniture and sculptural installations. The ability to integrate complex patterns and textures directly into the construction process allows for innovative design solutions that blend functionality with artistic expression.

In summary, the adoption of 3D printing technology with concrete mixtures in architecture and construction represents a significant advancement in the industry. It offers unparalleled opportunities for innovation in design and construction, promoting efficiency, sustainability, and creative freedom. The technology's ability to streamline the construction process, reduce costs, and produce environmentally friendly structures makes it a valuable tool for modern architects and builders.

Key words: 3D printing, concrete mixture, architecture, construction, decorative finishing, innovative technologies, design.

Актуальність теми. Сучасні технології 3D друку набули значного поширення в різних галузях промисловості, включаючи будівництво та архітектуру. У статті розглянуто інноваційне використання 3D друку бетонною сумішшю для зведення будівель та створення декоративних елементів.

Аналіз досліджень. Дослідженням даної проблематики займалися такі науковці як: Кондратюк С. Я., Петренко О. В., Шевченко М. П., Іваненко А. Г., Гриценко В. В., та інші.

Метою даної статті «3D друк бетонною сумішшю в архітектурі будівель та їх декоративному оздобленні» є всебічне дослідження та аналіз сучасних технологій 3D друку з використанням бетонної суміші, з акцентом на їх застосування в будівництві та архітектурі. Зокрема, стаття має на меті:

Детально розглянути процес підготовки та нанесення бетонних сумішей, а також методи контролю якості під час 3D друку.

Дослідити переваги та виклики використання 3D друку для зведення будівель, оцінити економічну доцільність, екологічні аспекти та вплив на будівельну індустрію.

Проаналізувати потенціал 3D друку для створення декоративних елементів у архітектурі, зокрема складних геометричних форм, текстур та орнаментів.

Виявити напрямки для подальших досліджень та вдосконалення технології, такі як покращення матеріалів, підвищення точності друку та розширення сфер застосування.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи процедуру друку бетонною сумішшю треба зазна-

чити що принцип побудови виробу відображає загальну характеристику друку на FDM (Fused Deposition Modeling) 3D принтері.

Процес починається з ретельного підбору та підготовки спеціальної бетонної суміші. Ця суміш повинна мати певні властивості для успішного використання в 3D друку.

До складу цементної суміші входять:

– Цемент: Найчастіше використовують портландцемент.

– Пісок: Дрібнозернистий, розмір зерна до 2 мм, часто кварцовий.

– Дрібний гравій: Фракція 4–8 мм.

– Добавки: Пластифікатори (наприклад, Superplasticizer Sika ViscoCrete), прискорювачі твердіння, такі, як SikaRapid та стабілізатори (Володимиров, 2024: 8).

Суміш ретельно перемішується у спеціальних змішувачах, таких як планетарні змішувачі, такі, які виготовляє компанія Eirich, до досягнення однорідної консистенції.

Архітектори та інженери створюють цифрову модель будівлі або її частини за допомогою програмного забезпечення для тривимірного моделювання, такого як AutoCAD або Revit. Модель деталізується до найдрібніших елементів, враховуючи всі архітектурні та конструкційні особливості. Потім модель розбивається на окремі шари за допомогою спеціальних програм, наприклад, Cura або Slic3r, які генерують G-код для принтера.

Наступно стадією є підготовка 3D принтера та майданчику із супутнім обладнанням.

3D принтер налаштовується відповідно до вимог проекту. Основні компоненти принтера включають:

– Механічну раму: Наприклад, принтери з порталною конструкцією, такі, як Winsun або Aris Cor.

– Екструзійну головку: Пристрій, через який подається бетонна суміш, часто виготовлений з високоміцних матеріалів, таких як сталь.

– Систему подачі матеріалу: Наприклад, гвинтові насоси або поршневі насоси, що забезпечують безперервну подачу суміші до екструзійної головки (Орисенко, 2022: 151).

Важливим аспектом роботи є програмне забезпечення принтера яке налаштовується на параметри друку, такі як швидкість подачі матеріалу (від 10 до 50 мм/сек), товщина шару (зазвичай 5–10 мм) та послідовність друку.

Наступною важливою складовою є якість та контроль за екструзією бетонної суміші.

Суміш подається до екструзійної головки, яка наносить її пошарово відповідно до цифрової моделі.

Екструзійна головка переміщується по трьох осях (X, Y, Z) за допомогою системи лінійних приводів або гвинтових механізмів, що дозволяє створювати складні тривимірні структури.

Наприклад, принтер Aris Cor може друкувати стіни будівлі висотою до 3,2 метра.

Будівля чи декоративний елемент утворюється за рахунок формування шарів, нарощуючи масу поступово шар за шаром.

Кожен новий шар наноситься на попередній з дотриманням чіткої геометрії. Бетонна суміш повинна швидко тверднути, щоб уникнути деформацій та забезпечити стабільність конструкції. Для цього використовуються спеціальні добавки, такі як SikaRapid, що прискорюють процес твердіння.

Контролюється товщина шару, зазвичай 10 мм, щоб забезпечити міцність і цілісність конструкції.

Під час друку здійснюється постійний контроль якості нанесення суміші. Використовуються датчики та камери для моніторингу процесу в реальному часі.

Наприклад, лазерні сканери можуть перевіряти точність нанесення шарів. При виявленні відхилень від заданих параметрів проводиться корекція процесу, щоб забезпечити точність та відповідність проекту.

Використовуються програмні алгоритми для автоматичного виправлення помилок.

Після завершення друку конструкція залишається для твердіння протягом визначеного часу. Твердіння може займати від кількох годин до кількох днів, залежно від складу суміші та умов навколишнього середовища. Наприклад, під наві-

сом або в спеціально обладнаних приміщеннях з контролем вологості та температури. Після повного твердіння можливе проведення додаткової обробки поверхні:

– Шліфування: Для досягнення гладкої поверхні, використовуються шліфувальні машини, такі як компанії Husqvarna.

– Нанесення захисних покриттів: Наприклад, поліуретанові або епоксидні покриття для захисту від впливу навколишнього середовища.

Переваги при формуванні художніх та декоративних елементів оздоблення

Технологія 3D друку бетонною сумішшю відкриває нові можливості для створення художніх та декоративних елементів оздоблення, що були важко досяжними традиційними методами.

3D друк дозволяє створювати надзвичайно складні та детальні форми, які важко або навіть неможливо реалізувати ручними методами або з використанням стандартних будівельних технологій. Наприклад, декоративні фасади з багатшаровими візерунками, тонкими орнаментами та геометричними структурами можуть бути надруковані з високою точністю.

До прикладів можна віднести декоративні панелі для фасадів будівель з абстрактними візерунками або репліками історичних архітектурних деталей.

3D друк дозволяє легко кастомізувати та індивідуалізувати кожен елемент оздоблення. Це означає, що архітектори та дизайнери можуть створювати унікальні елементи для кожного проекту без необхідності в дорогих формах або інструментах.

Наприклад індивідуально спроектовані декоративні елементи для внутрішнього оздоблення, такі як колони, карнизи, мозаїки, фрески, що відповідають специфічним вимогам клієнта.

Технологія 3D друку дозволяє точно відтворювати природні форми та текстури. Це може бути особливо корисно для створення архітектурних елементів, які повинні гармонійно вписуватися в природне середовище або імітувати природні матеріали (Іванов-Костецький, 2022: 55).

Це можуть бути, стіни або фасади, що імітують текстуру дерева, каменю або інших природних матеріалів, використовуючи складні алгоритми генерації текстур.

3D друк значно скорочує час виготовлення складних декоративних елементів порівняно з традиційними методами. Це дозволяє зменшити час на виконання проекту та швидко реагувати на зміни в дизайні.

Швидке виготовлення складних скульптурних елементів для ландшафтного дизайну або вну-

трішнього оздоблення, що може займати кілька днів замість тижнів або місяців.

Завдяки 3D друку можна знизити витрати на виготовлення декоративних елементів, оскільки відсутня потреба у використанні форм, великої кількості робочої сили та зменшуються матеріальні втрати.

Прикладом можна представити виготовлення декоративних панелей або колон з мінімальними матеріальними відходами та без необхідності у створенні дорогих форм.

3D друк може бути ефективно використаний для реставрації історичних будівель та відновлення втрачених або пошкоджених декоративних елементів. Це дозволяє точно відтворити оригінальні деталі з високою точністю.

Це може бути відновлення втрачених архітектурних деталей, таких як фризи, капітелі колон або скульптурні елементи, з використанням 3D сканування та друку.

Тут друк іде паралельно із технологією сканування об'єкту, що дає змогу найбільш точно провести процедуру реставрації втрачених декоративних елементів та частин.

Також до переваг даної технології можна віднести її екологічність. Використання 3D друку може сприяти зменшенню матеріальних відходів та зниженню впливу на навколишнє середовище, оскільки друк виконується з точною кількістю матеріалу, необхідного для виготовлення елемента.

Виробництво декоративних елементів з екологічно чистих або перероблених матеріалів, зменшуючи кількість відходів і вплив на довкілля.

Технологія 3D друку бетонною сумішшю надає безпрецедентні можливості для архітекторів і дизайнерів у створенні унікальних, складних та високо деталізованих декоративних елементів оздоблення. Вона поєднує в собі швидкість, ефективність та економічність, відкриваючи нові горизонти в архітектурі та дизайні.

Розглядаючи дану технологію загалом можна сформулювати такі ключові особливості, як переваги та недоліки даної технології.

До переваг можна віднести:

– Швидкість будівництва: 3D принтери можуть значно скоротити час зведення будівель. Наприклад, компанія Aris Cog надрукувала невеликий будинок за 24 години.

– Зменшення витрат: Використання 3D друку може знизити витрати на матеріали та робочу силу до 50%.

– Екологічність: Технологія є екологічно дружньою, оскільки дозволяє мінімізувати відходи та використання ресурсів.

– Гнучкість дизайну: Можливість створення складних геометричних форм та декоративних елементів, які важко реалізувати традиційними методами. Наприклад, надруковані фасадні панелі з візерунками.

До недоліків можна віднести:

– Висока вартість обладнання: Первісна вартість 3D принтерів для друку бетонною сумішшю є досить високою.

– Обмеження розміру: Існують обмеження на розміри конструкцій, які можна друкувати.

– Потреба в спеціалізованих матеріалах: Використання спеціальних сумішей та добавок може ускладнити процес і збільшити витрати.

Висновки. Технологія 3D друку бетонною сумішшю представляє собою інноваційний та перспективний підхід до архітектурного оздоблення, який здатен радикально змінити традиційні методи створення декоративних елементів. Основні переваги цієї технології, такі як швидкість, економічність, гнучкість дизайну та екологічність, відкривають нові можливості для архітекторів і дизайнерів у створенні унікальних та високодеталізованих декоративних форм.

Використання 3D друку в дизайні дозволяє значно скоротити час виготовлення складних декоративних елементів, зменшити витрати на матеріали та робочу силу, а також мінімізувати вплив на навколишнє середовище. Ця технологія є особливо корисною для створення архітектурних деталей з високою деталізацією, складними геометричними формами та природними текстурами, які важко або навіть неможливо реалізувати за допомогою традиційних методів.

У декоративній пластиці 3D друк бетонною сумішшю дає змогу архітекторам і дизайнерам створювати унікальні елементи з високою деталізацією. Це відкриває нові горизонти в дизайні інтер'єрів та екстер'єрів, дозволяючи створювати індивідуальні декоративні рішення для кожного проекту. Здатність відтворювати природні текстури, кастомізувати кожен проект та швидко реагувати на зміни дизайну робить цю технологію незамінною для сучасного архітектурного та декоративного оздоблення.

Технологія 3D друку бетонною сумішшю не лише сприяє створенню функціональних будівель, але й надає нові інструменти для художнього вираження, що дозволяє реалізовувати найсміливіші дизайнерські ідеї та підходи. Вона поєднує в собі швидкість, ефективність та економічність, забезпечуючи новий рівень якості та естетики в архітектурі та дизайні.

Ця стаття надає різноплановий огляд технології 3D друку бетонною сумішшю, демонструючи її потенціал для революційних змін у будівництві та архітектурі, а також в естетичному оформленні будівель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 3D printing using concrete extrusion / R. Buswell et al. A roadmap for research. *Cement and Concrete Research*. 2018. P. 37–42.
2. Zareiyan B., Khoshnevis B. Effects of interlocking on interlayer adhesion and strength of structures in 3D printing of concrete. *Automation in Construction*. 2017. No. 83. P. 212–221.
3. Орищенко О., Шокало А. Пристрій для укладання бетонної суміші при 3d-друку будівельних конструкцій. Тези 74-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». 2022. № 1. С. 150–151.
4. Володимиров А. Визначення фізико-механічних характеристик та особливостей роботи 3d зразків. Матеріали XVII Всеукраїнської науково-технічної конференції здобувачів вищої освіти «Сталий розвиток міст: поствоєнний період». 2024. Частина III. С. 8–9.
5. Бейнер Н., Бейнер П. Прискорення поновлення обсягу житлового фонду з використанням технології 3d друку. Тиждень науки-2023 Факультет будівництва, архітектури та дизайну Збірник тез доповідей щорічної науково-практичної конференції серед студентів, викладачів, науковців, молодих учених і аспірантів. 2023. С. 28–30. URL: https://zr.edu.ua/uploads/dept_s&r/2023/conf/4.1/TN-2023-FBAD.pdf (дата звернення: 06.08.2024).
6. Иванов-Костецкий С., Гуменник І., Воронкова І. Шляхи застосування технологій 3d-друку у створенні сучасних об'єктів архітектури. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Архітектура». 2022. № 1. С. 54–63.
7. Бондаренко В. Г. Переваги, недоліки і матеріали 3d-друку В. Г. Бондаренко, К. В. Решетняк Стан, досягнення та перспективи інформаційних систем і технологій – 2021: матеріали XXI Всеукр. Наук.-техн. Конф. Молодих вчених, аспірантів та студентів, Одеса, 22–23 квіт. 2021 р. Одес. Нац. Акад. Харч. Технологій. – Одеса : ОНАХТ, 2021. – С. 189–190. – Бібліогр.: – 2 назв.

REFERENCES

1. Buswell R. Leal de Silva W. Jones S. Dirrenberger J. (2018). 3D printing using concrete extrusion: A roadmap for research. *Cement and Concrete Research*, 112, 37-49.
2. Zareiyan, B., & Khoshnevis, B. (2017). Effects of interlocking on interlayer adhesion and strength of structures in 3D printing of concrete. *Automation in Construction*, 83, 212-221.
3. Orysenko, O. V., & Shokalo, A. V. (2022). Prystrii dlia ukladannia betonnoi sumishi pry 3D-druku budivelnikh konstrukttsii [Device for laying concrete mixture in 3D printing of building structures]. *Proceedings of the 74th Scientific Conference of Professors, Teachers, Researchers, Graduate Students, and Students of the National University «Yuriy Kondratyuk Poltava Polytechnic»* (Poltava, April 25–May 21, 2022). Poltava: National University named after Yuriy Kondratyuk. Volume 1, pp. 150–151. [in Ukrainian]
4. Volodymyrov, A. (2024). Pryskorennia ponovlennia obsiahu zhytlovoho FONDU Z vykorystanniam tekhnolohii 3D DRUKU [Determination of physical-mechanical characteristics and features of 3DCP samples]. *Materials of the XVII All-Ukrainian Scientific and Technical Conference of Higher Education Applicants «Sustainable Urban Development: Post-War Period.»* Part III, pp. 8–9. [in Ukrainian]
5. Beiner, N., & Beiner, P. (2023). Pryskorennia ponovlennia obsiahu zhytlovoho fondu z vykorystanniam tekhnolohii 3d druku. [Accelerating the Renewal of the Housing Stock Using 3D Printing Technology]. *Science Week 2023. Faculty of Construction, Architecture, and Design. Collection of Abstracts of the Annual Scientific and Practical Conference among Students, Teachers, Scientists, Young Scientists, and Graduate Students.* pp. 28–30. URL: Science Week - Faculty of Construction, Architecture, and Design (Accessed: 06.08.2024). [in Ukrainian]
6. Ivanov-Kostetskyi, S., Humennyk, I., & Voronkova, I. (2022). Shliakhy zastosuvannia tekhnolohii 3d-druku u stvorenni suchasnykh obiektiv arkhitektury [Application of 3D Printing Technologies in Creating Modern Architectural Objects.] *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»*. Series: «Architecture,» No. 1, pp. 54–63. [in Ukrainian]
7. Bondarenko, V. G., & Reshetnyak, K. V. (2021). Perevahy, nedoliky i materialy 3d-druku . [Advantages, Disadvantages, and Materials of 3D Printing]. *State, Achievements, and Prospects of Information Systems and Technologies – 2021: Materials of the XXI All-Ukrainian Scientific and Technical Conference of Young Scientists, Graduate Students, and Students, Odessa, April 22–23.*, Odessa National Academy of Food Technologies, 2021, pp. 189–190. Bibliography: 2 titles. [in Ukrainian]

Ольга УМАНЕЦЬ,

orcid.org/0009-0008-2113-1292

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри культурології

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

(Харків, Україна) *oumanets5.10@ukr.net*

ЖАНРОВА МОДЕЛЬ КАНТАТИ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ: МОДУСИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ

У статті акцентовано статус кантати як репрезентанту сучасної художньо-синтезуючої інтенції, концентрованого втілення художньої рефлексії в синхронії та діахронії, масштабного та багатовимірного спектру апеляцій до знаків культури. Мета статті – окреслення тенденцій модифікації жанрової моделі кантати в сучасному національному музичному мистецтві. У статті на основі компаративної методології із залученням настанов історичного та культурологічного підходів, інструментарію стилевого та жанрового аналізу виявлено тенденції інтерпретування жанрової моделі кантати у творах «Ausgang» та «Читаючи історію» К. Цепколенко, «Люба моя» К. Майденберг-Тодорової та «Меланхолійна кантата на честь львівського Моцарта» Б. Сегіна, відсутність вичерпного музикологічного опанування яких обумовлює актуальність розвідки. Акцентовано феноменологічну та онтологічну лабільність жанрової моделі кантати, що водночас із ліричною концептуальною домінантою детермінує плюралізм творчих інтерпретацій. Як загальні тенденції модифікації жанрової моделі кантати у статті позиціоновано: тенденцію нівелювання жанрової номінації та багатовимірність жанрової дифузії; лабільність композиційно-структурної організації; концептуальну значущість мовної та історико-культурної багатошаровості вербального тексту та плюралізму функціональних, тембрових, інтонаційних, жанрових тощо маркерів історико-культурних епох, апеляцій до бароко, романтизму, експресіонізму, що обумовлює позиціонування культури як єдиного метапростору людського буття; тяжіння до формування поліфункціонального кола мульти-образів виконавців; апробація синтезу академічної та фольклорної інструментальних традицій і трактування твору як відкритого, що слугує максимальній інтенсифікації перцепції; тяжіння до інтерпретації жанру як медіатора між культурними епохами та просторами.

Ключові слова: жанрова модель, жанр, жанрова дифузія, стиль, кантата, камерна музика, виконавство, вокальне мистецтво.

Olha UMANETS,

orcid.org/0009-0008-2113-1292

Candidate of art Criticism, Associative Professor,

Associative Professor at the Department of Cultural Studies

Yaroslav Mudry National Law University

(Kharkiv, Ukraine) *oumanets5.10@ukr.net*

GENRE MODEL OF THE CANTATA IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN COMPOSER'S WORKS: MODES OF EXPERIMENTAL INTERPRETATIONS

The article emphasizes the status of the cantata as a representative of the modern artistic synthesizing intention, a concentrated embodiment of artistic reflection in synchrony and diachrony, a large-scale and multidimensional spectrum of appeals to cultural signs. The purpose of the article is to outline the tendencies of modifying the genre model of the cantata in the contemporary national musical art. The article, based on the comparative methodology with the use of historical and cultural approaches, tools of stylistic and genre analysis, reveals the tendencies of interpreting the cantata's genre model in the works «Ausgang» and «Reading History» by K. Tsepkoenko, «My Darling» by K. Maidenberg-Todorova and «Melancholic Cantata in Honour of Lviv Mozart» by B. Segin, the lack of exhaustive musicological study of which determinates the relevance of the research. The article emphasizes the phenomenological and ontological lability of the cantata genre model, which, along with the lyrical dominance, determines the pluralism of creative interpretations. The general trends in the modification of the cantata's genre model are as follow: the tendency of levelling genre nomination and multidimensionality of genre diffusion; the lability of compositional and structural organization; the conceptual significance of linguistic and historical-cultural multidimensionality of verbal text and pluralism of functional, timbre, intonation, genre, etc. markers of historical and cultural epochs, appeals to the Baroque, Romanticism, Expressionism, which determines the positioning of culture as a single meta-space of human existence; the tendency to form a multifunctional circle of multi-images of performers; testing the synthesis of academic and folk instrumental traditions and interpreting the work as open, which serves to maximise perception; the tendency to interpret the genre as a mediator between cultural epochs and spaces.

Key words: genre model, genre, genre diffusion, style, cantata, chamber music, performance, vocal art.

Постановка проблеми. Жанрова модель канати, актуалізуючись у художньому просторі постучасності, стає одним із яскравих віддзеркалень плуралізму пошукових модусів і шляхів індивідуалізованої адаптації світового та національного художнього досвіду. Причин набуття кантатою пріоритетності у художній рефлексії чимало. У соціокультурній площині – це резонування із образом сучасної людини, яка «виявляє відкритість до новацій та змін, готовність до толерантного сприйняття плуралістичних ціннісних орієнтацій (Стасевська, Уманець, 2017: 184–185). У царині художньої рефлексії – це атрибутивні для жанрової моделі кантати феноменологічна «гнучкість» стильових і композиційно-структурних настанов, значний потенціал щодо дифузії ознак різних жанрів і творення варіативних комбінацій-співвідношень вокального – сольного, ансамблевого, хорового, інструментального начал. Потенціал актуалізації та модифікації жанрової моделі кантати «закладається» і на концептуальному та перцептуальному рівнях – лірична домінанта є підґрунтям принципової лабільності як тематично-образного виміру жанрової моделі, так і індивідуалізованої варіативності виконавської та слухацької рефлексії, що на зламі століть увиразнює ціннісні настанови особистості, яка «вільно komponує свій образ у синхронії та діахронії, спираючись на динамічно змінювані соціокультурні реалії мобільно відгукуючись на новітні тенденції, постаючи у процесі перманентного аксіологічного становлення» (Уманець, 2019: 28).

Імпульсом «ренесансу» кантати в обрядах сучасного національного мистецтва можемо вважати і атрибутивну для її жанрової моделі значну амплітуду змістових «коливань», виявлених у рівноправності функціонування її модифікацій (зокрема камерної, сольної), масштабному тематично-образному діапазоні та, як результат, лабільності та експерименталізмі виразової палітри. Різноманіття інтерпретацій жанрової моделі кантати спонукає науковців до узагальнення досвіду, накопиченого національною версією жанру на зламі XX–XXI ст., та визначення таких провідних напрямів її модифікації, як: духовний, що має основою канонічний вербальний текст, світський та фольклорний (Жданов, 2021: 15). Проте значущим є експериментальний варіант жанру, який відбиває його атрибутивні риси та водночас «вбудовується» у мейнстрими постсучасної деструкції та дифузії жанрових моделей і стильових орієнтирів. На думку науковців, притяжність камерної кантати в жанрових пошуках сучасних митців та наповнення її інтенсивними експери-

ментальними інтенціями, детерміновані, зокрема «зростаючим значенням явища самодіалога як необхідного компонента, в тому числі, і художньої рефлексії, в культурній семантиці останньої третини XX – перших десятиліттях XXI століть» (Стоянова, 2016: 34).

Аналіз досліджень демонструє посилення уваги науковців до питань, пов'язаних із феноменологічними та онтологічними вимірами функціонування жанру канати, зокрема камерної та сольної, та специфікою його сучасних модифікацій, що віддзеркалюють праці М. Яркого, Г. Манокіної, Г. Омельченко-Агаї Кухі. Численними є розвідки, у яких жанрова модель кантати постає в контексті персонологічного модусу сучасного музикології, що демонструють праці О. Василенко (із питань трактовки камерної кантати у творчості О. Ківи), О. Коменди (щодо шляхів розвитку жанру в національному музичному просторі другої половини XX ст.), П. Рудь (щодо еволюції творчих настанов О. Щетинського), у зв'язку зі специфікою камерної вокальної музики сучасних українських митців до висвітлення особливостей інтерпретації кантати у творчості К. Цепколенко звертається А. Полканов (2021), А. Бакумець, досліджуючи жанрову та стильову специфіку хорових циклів у сучасному просторі національного хорового мистецтва, порушує питання особливостей трактування кантати у творчості М. Скорика, І. Щербакова, В. Степурка, О. Яковчука, Г. Ляшенка (Бакумець, 2021). Системний аналіз «еволюційних процесів у царині української кантатно-ораторіальної творчості» є метою дослідження М. Жданова (2021), у контексті концептуальної царини, пов'язаної із проблематикою збереження та інтерпретації культурної пам'яті, особливості камерної вокальної музики, зокрема жанру кантати у творчості сучасних українських митців, висвітлює Лу Тунцзе (2022).

Проте у сучасній музикології дискретним є окреслення специфіки новітніх прецедентів інтерпретації жанрової моделі кантати. Актуальність їх дослідження детермінована як утіленням у них провідних модусів новітнього жанротворення, осмислення яких є важливим теоретичним завданням, так і перманентною потребою у вирішенні позачасово значущого практичного завдання щодо формування нових виконавських орієнтирів.

Мета статті – окреслення тенденцій модифікації жанрової моделі кантати в сучасному національному музичному мистецтві.

Виклад основного матеріалу. У різновекторній панорамі творчих пошуків сучасних митців, зокрема у царині жанрової моделі кантати, як чинник узагальнення мистецької рефлексії та її

центруючого спрямування постає феномен хорového художньо-стильового синтезу – «творчий процес особливого поєднання експресивних засобів «своїх» та «інших» видів мистецтв, інтонацій, стилів та їх складових, музичних форм, образів, способів звуковилучення та звуковедення, форм існування хорového виступу та. ін.» (Бондар, 2020: 6). У новітніх, експериментальних версіях жанрової моделі кантати опорою художньо-синтезуючої інтенції стає художня рефлексія в синхронії та діахронії, масштабний спектр апеляцій до знаків культури та їх інтертекстуальної репрезентації.

Це демонструють, зокрема прецеденти модифікації кантати у творчості К. Цепколенко, яка «довільно оперуючи музичними та позамузичними засобами, для кожного твору створює неповторну форму, як індивідуальний проект, формуючи спектральний ареал із різнорідних різножанрових елементів» (Ся Мін, 2023: 225). Багатовимірність цього спектру у творі «Ausgang» виявлена як у неоднозначній авторській жанровій номінації (мисткиня позиціонує твір і як цикл, і як кантату), так і на рівні стильових орієнтирів, у яких науковцями акцентується значущість романтичних витоків. Так, проєкція романтичної парадигми художнього світобачення вбачається у таких рисах твору, як вагомість концепту романтичного кола та лейтмотивності, синтез жанрових моделей вокального циклу та кантати, семантична редукція композиційно-структурної організації до одночастинності, «суміщення рондальності, концентричності та репрізності, що резонує з баладністю та поемністю як жанровими знаками романтизму» (Лу Тунцзе, 2022: 124).

Закцентуємо значущість у творі К. Цепколенко впливу тенденцій мультикультуралізму, осягнення культури як принципово єдиного метатексту. Проявом цього слугує тяжіння до вербальної «різнобарвності» – звернення до текстів П. Тичини, Г. Аполінера, Т. Фонтане, Е. Камінгса українською, французькою, англійською мовами. Єднання творчих світів, що належать до різних історико-культурних епох, парадигм світобачення стає також знаком репрезентації культури як цілісності та водночас формування специфічної комунікаційної ситуації. Зазначимо, що авторська номінація твору, слугуючи увиразненню творчих інтенцій, виступає чинником спрямування слухацької перцепції. Мовна та історико-культурна багатовимірність вербального ряду у даному випадку виступає імпульсом «нової адресності» – потенційної спрямованості авторського меседжу до слухача як носія культурного досвіду в його синхронно-діахронній та національній емерджентності, що

передбачає вільне обертання в семантичному просторі художньої рефлексії.

Перцептуальна свобода твору виражена і на його мовно-виразовому рівні, у якому пріоритетності набувають вторинні в ієрархії виразовості інструментальна інтонація, динаміка, агогіка тощо. Такі особливості твору водночас увиразнюють і атрибутивну для музичного мистецтва постсучасності модифікацію співвідношення місії композитора та виконавця, спрямовану на емансипацію й абсолютизацію виконавського начала. Зазначимо, що піднесення виконавця як співавтор-інтерпретатора також можна вважати суттєвим чинником актуалізації саме сольного варіанту жанру кантати.

Новаційність формування перцепції пов'язана із модифікуванням жанрової моделі кантати у творі К. Цепколенко «Читаючи історію» (для сопрано, малого барабану, фортепіано та віолончелі). Значущість слова читця, як первинного імпульсу спрямування слухацького осягнення, модифікує насамперед феноменологічні виміри кантати. З одного боку, поетичне слово стає не тільки основою для розгортання музичної дії, а повноправним, самодостатнім компонентом жанрової моделі, який конкретизує концептуальні обрії твору.

З іншого боку, зміщення вербального начала в ієрархії засобів виразності стає чинником переосмислення статусу вокалістки. Передвизначена композиторкою тріада іпостасей формує мультимедіальний образ сучасного співака та нівелює межі академічного вокального мистецтва – у кантаті вокалістка постає як читець, інструменталіст і власне співачка. «Розсунення» обріїв вокалу детерміноване і дифузиею виконавських настанов – на тло власне академічної вокальної традиції накладаються маркери фольклорного вокального виконавства, зокрема глісандування, розмовна позиція вокального апарату, та естрадного – розмовна декламаційність, «вкраплення» мовлення. Особливого забарвлення балансуванню вокалістки на зламі традицій і парадигм вокального виконавства надає і горлове звуковидбування поза визначеною звуковисотністю.

Модифікування жанрової моделі у творі К. Цепколенко «Читаючи історію» пов'язане із переосмислення статусів інструменталістів. Наявність вербальної складової у партії піаніста певним чином слугує у кантаті умасштабленню значущості та розширенню в кантаті обріїв сольного начала, його проєкції в інструментальну царину. Суголосно нон-академічній аурі вокального виміру твору, у кантаті, позбавленій чітких тонально-ладових основ та

метричної регулярності, маркованій ритмічної імпровізаційності, фортепіано також постає у сонорній та перкусійній функціях. Функція соліста делегується і віолончелі – насичення партії інтонаціями вокального характеру перетворює її певним чином в інструментальний «двійник» вокалістки. Суміщення-дифузія функцій співачки та інструменталістів уможливує окреслення специфіки інтерпретації жанрової моделі кантати композиторкою як такої, що є наближеною до камерного ансамблю, зокрема до тріо.

Звуковий простір кантати «Читаючи історію», резонуючи із концептуальним меседжем твору – занурення в минуле як імпульс до актуалізації уроків історії та їх осягнення в нових соціо-культурних реаліях, демонструє насиченість засобами виразності, які розсувають межі академічної традиції. В інструментальних партіях, суголосно багатовимірності виразової палітри вокального шару твору, змістово значущими є самодостатні сонорні, дисонантні комплекси, звукові сегменти поза визначеною звуковисотністю, зокрема постукування смичком по струнах, беззвучне натискання передпліччями на клавіші. Це слугує як формуванню мульти-образу виконавців, не обмежених мовно-виразовими, стильовими параметрами, так і позиціонуванню жанрової моделі кантати як мовно-виразово та жанрово-стильово лабільних медіаторів між культурними епохами та просторами.

Зі сповненими болю та страждань сучасними реаліями буття української нації резонує кантата «Люба моя» (для сопрано, віолончелі та фортепіано) К. Майденберг-Тодорової. Переформатування у творі композиційно-структурних параметрів жанрової моделі кантати суголосно актуалізованої художньою практикою й акцентованому дослідниками новому алгоритму творення жанру, у якому «в комплексі жанрових ознак відбувається послаблення конструктивних принципів, які слугували основою жанру багато століть, і перевага надається семантичному рівню» (Бакумець, 2021: 56).

Саме змістово-семантичні обрії твору є чинниками структуротворення, композиційними конструктами, що обумовлюють синтез поемності, принципу наскрізного розвитку та репрізності як алюзії романтичного кола. Саме концептуальний вимір твору, інспірований пануванням лірико-трагедійної, суб'єктивізованої рефлексії, диктує його співвіднесеність на образному рівні із параметрами романтизму та експресіонізму, виявлених на різних рівнях музичної тканини твору.

Кантату К. Майденберг-Тодорової маркує і вектори переосмислення функцій виконавців у

контексті жанрової моделі кантати. Як і в кантаті «Читаючи історію» К. Цепколенко, рівноправність виконавців уможливує фіксацію тенденції трансформації сольної версії жанру в тріо та універсалізації-переосмислення місій виконавців. Це обумовлюється, з одного боку, виразністю місії піаніста у структуротворенні та творенні сонорного образу кантати. Твір і відкриває, і фіналізує динамічно активна тріольна ритмонема, що її «видобуває» виконавець постукуваннями по тулубу та корпусу інструмента. Слугаючи ритмічним чинником розгортання музичного процесу, ця ритмонема набуває статусу лейтритму, який «цементує» композицію наскрізним розвитком, обумовлює значущість концепту романтичного кола та водночас із потужними, динамічно акцентованими кластерами фортепіано слугує маркуванню умовних меж розгортання музичного процесу.

Універсальна єдність функцій основного носія мелосу твору та чинника творення звукообразу твору притаманна і вокальній партії. Її сонорні обрії окреслюються у вступному сегменті кантати прийомом морморандо, який має, на наш погляд, символічне значення. Позавербальність у даному випадку може бути трактована як утілення позалюдської, антигуманної агресії, катастрофічності і масштабності якої відбивається на хроно-топічному рівні у масштаби якої що в комплексі із поступовим та «завоюванням-розростанням» інтонаційних меж тріольної ритмонемою та загальним, нестримним підвищенням динамічного тону. Власне вокальне начало в його вербальній конкретизації вступає в силу як маркер етапу індивідуалізованого осягнення трагічності соціо-культурних реалій.

У позатональному та позаладовому просторі твору, сповненому самодостатніх дисонантних побудовами, агресивних ритмомем, динамічної контрастності, вокальна партія стає царинною стильової інтерференції. Романтичні інтенції знаходять вираження у проникливій, щирій вокальності – алюзіях пісенно-романсових інтонацій, із виразовими параметрами експресіонізму резонують екстремальне звуковидобування – крик, глісандо без визначеної звуковисотної фіналізації, алюзії *Sprechgesang*, *Sprechstimme*, надмасштабні «інструментальні» стрибки мелосу в граничній динаміці тощо, відповідні до емоційної напруги драматичної кульмінації твору.

Функціональна комплексність визначає й універсальний статус віолончелі, яка є значущою у творенні драматичного, напруженого сонорного образу твору та одночасно виступає у функції «двійника» вокалістки. Яскравим відображенням

такої функціональної заміни стає романтичний епізод твору – етап ліричної експресії після кульмінації, позначений певною прозорістю фактури, пануванням ліричних інтонацій вокального характеру і делегуванням місії носія мелосу – вокального начала саме інструменту.

«Повернення» романтичної аури – алюзія романтичного кола забарвлює фінал поемної композиції. Семантично значущим є розрідження фактури та динамічне згасання – розчинення звучання. Це обумовлює не тільки відкритість хромотопічних кордонів твору, а й слугує втіленню тенденції позиціонування твору як відкритого, що максимально інтенсифікує перцепцію, надає слухачеві потенційної можливості формування власного бачення трагічних реалій, вирішення глибинних конфліктів буття та вибору аксіологічних орієнтацій.

Інший варіант модифікації жанрової моделі кантати репрезентований «Меланхолійною кантатою на честь львівського Моцарта» Б. Сегіна, що віддзеркалює постсучасні тенденції жанрової дифузії, інтертекстуальності та позиціонування культури як метапростору людського буття. На вербальному рівні це виявляється у компонуванні текстів, які належать різним епохам: класицизму – латинський «Гімн Львова» Б. Зиморовича XVIII ст., романтизму – листи Ф. К. В. Моцарта в перекладі українською (дотичність якого до парадигмальних основ романтизму підтверджується увагою митця до актуалізованих епохою жанрів пісні, танцю, обробки народної пісні), сучасності – оригінальні діалоги О. Сливинського.

Відбиттям визначальної риси творчості митця – «конвертація власної рефлексії на конкретний поетичний текст чи образний сюжет, постать через використання найбільш відповідних виразових засобів» (Олексюк, 2019: 40–41) у творі є багатовимірний синтез знаків різних у синхронії та діахронії культур, що виявляється у творі на жанровому, стильовому, тембровому тощо рівнях. Як дифузійна репрезентована жанрова модель кантати, з огляду на визначення твору одночасно і як музично-поетичної композиції. Вагомість «партії» читця, як носія речитативного начала, формує алюзії із давньою традицією декламування сакральних текстів у жанрі пасіону, до прозорого та примхливо «декорованого» мелізматикою звукового простору французької клавесинної школи апелює введення клавесина в темброву палітру твору, зі світом романтизму безпосередньо кореспондують як фрагменти творів Ф. К. В. Моцарта – пісні «Das Liebende Mädchen» «та Меланхолійного полонезу № 2», так і опосередковано – романтична

аура партії фортепіано, яка «відсилає» до атмосфери домашнього музикування.

Резонансом із необароковими інтенціями зламу XX–XXI ст. у творі слугує уведення жанрового маркеру бароко – канту, що є «своєрідною інтонаційною емблемою епохи, у якій відбувався процес формування мелодичних послівок – мелодій як самих кантів, так і інших музичних жанрів – ліричного романсу, партесного концерту та ін.» (Ластовецька, 2007: 18). Такими бароковими цитатами у творі є анонімний кант «Щирим серцем і любилем» та «покаянний» кант Дмитра Туптала-Ростовського «Взирає с приліжанням, тлінний чоловіче». Барокові алюзії закладені і завдяки пануванню у творі принципу контрасту як визначального імпульсу структуро- та змістотворення. Численними його утіленнями є: образний контраст номерів твору; контраст патетичної мелодекламації сопрано, кришталевої прозорості хору та хоралу мідних; чергування номерів музичних та декламаційних, патетично-піднесених і побутово забарвлених (що особливо наявним є у співставленні номерів «Гімн Львова» та гумористичного відтворення виконавцями атмосфери жвавого полімовного ринкового життя) та сповнених ліричної романтичної експресії тощо. Полікультурні нюанси створює і співставлення інструментальних маркерів академічної традиції та фольклорної (уведення бандури в темброву ауру твору), а також кантової вокальної традиції та салонного тембру клавесину.

Висновки. Експериментальний вектор сучасної національної модифікації жанрової моделі кантати, зокрема камерної, сольної, сповнюється художньо-синтезуючою інтенцією, увиразнює інтерпретацію жанру як концентрованого втілення художньої рефлексії в синхронії та діахронії, масштабного та багатовимірного спектру апеляцій до знаків культури.

Тенденції модифікування жанрової моделі кантати у творі К. Цепколенко «Ausgang» виявлені в: нівелюванні жанрової номінації (і кантата, і цикл); змістовій вагомості романтичних алюзій і мультикультурних «посилань» – мовної та історико-культурної багатовимірності вербального тексту, що обумовлює позиціонування культури як єдиного метатексту; емансипації й абсолютизації виконавського начала. У кантаті К. Цепколенко «Читаючи історію» трансформаційні тенденції увиразнені у: самостійній значущості поетичного слова; формуванні мульти-образів виконавців: вокалістки, що поєднує іпостасі чтиці, інструменталістки і власне співачки, маркери різних традицій вокального виконавства; піаніста – як читця та інструменталіста, якому делеговані сонорна та перкусійна

функції; віолончеліста – як інструментального двійника вокалістки; змістовій вагомості концепту історичної пам'яті; насиченні поза-академічними засобами виразності; загальному позиціонуванню виконавців та жанрової моделі кантати як мовно-виразово та жанрово-стильово лабільних медіаторів між культурними епохами та просторами.

Переформатування у творі параметрів жанрової моделі кантати у творі «Люба моя» К. Майденберг-Тодорової пов'язано з: поєднанням поємності, принципу наскрізного розвитку та водночас репризності – алюзії романтичного кола; паралелями лірико-трагедійної, суб'єктивізованої рефлексії зі світом романтизму та експресіонізму; трансформацією сольної версії жанру в тріо та універсалізацією місії виконавців; стильовою дифузиею – синтезом маркерів романтизму та експресіонізму; відкритістю хронотопічних кордонів твору, позиціонуванням твору як відкритого, що максимально активізує перцепцію.

Модифікація жанрової моделі кантати в «Меланхолійній кантаті на честь львівського Моцарта» Б. Сегіна має основою: постсучасні тенденції жанрової дифузії (і кантата, і музично-поетична композиція), інтертекстуальності та позиціонування культури як метапростору людського буття; історико-культурна багатомірність вербального тексту; плюралізм функціональних, тембрових, інтонаційних, жанрових тощо маркерів історико-культурних епох; суголосний сучасним необароковим інтенціями резонанс із жанровими та виразовими маркерами бароко на різних рівнях організації музичного цілого; значущість полікультурних нюансів, виявлена в поєднанні тембрових носіїв академічної та фольклорної інструментальних традицій.

Перспективи подальших досліджень полягають у висвітленні шляхів трансформації функціонального кола хору в сучасних творах українських композиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакумець А. Ю. Жанрово-стильові особливості хорових циклів українських композиторів кінця XX – початку XXI століття: дис. ... д-ра філософії: 025. Київ. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2021. 253 с.
2. Бондар Є. М. Художньо-стильовий синтез як явище сучасної хорової творчості: автореф. ... дис. д-ра мистецтвознавства: 17.00.03. Одеса: Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2020. 42 с.
3. Жданов М. Еволюція кантатно-ораторіального жанру у творчості українських композиторів. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021. Вип. 37. Т. 2. С. 11–15.
4. Ластовецька Л. Канти Данила Туптала (Димитрія Ростовського): до питання про співвідношення у них авторських та запозичених елементів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка та Національної музичної академії імені П. Чайковського*. Серія: Мистецтвознавство, 2007. Вип. 1 (18). С. 16–22.
5. Лу Тунцзе. Концепт пам'яті культури в камерно-вокальній музиці сучасних українських композиторів: модули творчої інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022. Вип. 53. Т. 1. С. 124–129.
6. Олексюк А. Акордеон крізь призму сучасності: Танго та Fantasia Galiciana львівського композитора Богдана Сегіна. *Українська музика*, 2019, № 3–4 (33–34). С. 36–46.
7. Полканов А. Феномен камерного співу: від естетичних настанов до музично-мовних властивостей: дис. ... канд. мистецтвознавства (д-ра філософії): 17.00.03. Одеса: Одеська національна музична академія ім. А. В. Нежданової, 2021. 187 с.
8. Стасевська О. А., Уманець О. В. Модернізація морально-ціннісних пріоритетів за умов соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства. *Філософія в сучасному світі*: Матеріали міського науково-практичного семінару, 17–18 листопада 2017 р. // Ред. кол. Я. В. Тарароєв, А. В. Кіпенський, Л. В. Перевалова [та ін.]. Харків: «Издательство Точка», 2017. С. 183–185.
9. Стоянова А. Нові модифікації жанру кантати у творчості сучасних українських композиторів. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені Миколи Лисенка*, 2016. Вип. 38–39. С. 31–42.
10. Ся Мін. Фортепіанний концерт на зламі культурних парадигм. *Музичне мистецтво та мовний тезаурус світової культури: український досвід*: колективна монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 222–236. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-293-7-13>
11. Уманець О. В. Аксиологічні орієнтири особистості в контексті транскультури. *Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства*: Матеріали II Міжнародної наукової електронної конференції, 21 лютого 2019 р. Харків: ХНТУСГ, 2019. С. 24–30. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/4308/1/4.pdf>

REFERENCES

1. Bakumets, A. Yu. (2021). Zhanrovo-stylovi osoblyvosti khorovykh tsyklib ukrainskykh kompozytoriv kintsia XX – pochatku XXI stolittia [Genre and style features of Ukrainian composer's cycles of the late 20th – early 21st centuries]. *PhD Thesis*. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts [in Ukrainian].
2. Bondar, Ie. (2020). Khudozhno-stylobyi syntezy yak yavyshe khorovoi tvorhosti [Artistic and stylistic synthesis as a phenomenon of modern choral creativity]. *Extended abstract of Doctor's Thesis*. Odesa. 42 p. [in Ukrainian].

3. Zhdanov, M. (2021). Evolutsiia kantatno-oratorialnoho zhanru v tvorchoosti ukraïnskykh kompozytoriv [Evolution of cantata and oratorio genres in the works of Ukrainian composer's]. *Current Issues of the Humanities*, 37. Vol. 2, 11–15 [in Ukrainian].
4. Lastovetska, L. (2007). Kanty Danyla Tuptala (Dymytriiia Rostovskoho): do pytannia pro spivvidnoshennia u nykh avtorskykh ta zapozychenykh elementiv [D. Tuptalo's (Dymytry of Rostov's) cantos: to the problem of correlation here author's and borrowing elements]. *The scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University and Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music. Series: Art Studies*, 1 (18), 16–22 [in Ukrainian].
5. Lu Tongjie (2022). Kontsept pamiaty kultury v kamerno-vokalnyi muzytsi suchasnykh ukraïnskykh kompozytoriv: modusy tvorchoi interpretatsii [The concept of cultural memory on chamber-vocal music of modern Ukrainian composers: modes of creative interpretation]. *Current Issues of the Humanities*, 53. Vol. 1, 124–129 [in Ukrainian].
6. Oleksiuk, A. (2019). Akordeon kriz pryzmu suhasnosti: Tanho ta Fantasia Galiciana lvivskoho kompozytora Bohdana Sehina [Accordion through the lens of modernity: Tango and Fantasia Galiciana by the Lviv composer Bohdan Segin]. *Ukrainian Music*, 3–4 (33–34), 36–46 [in Ukrainian].
7. Polkanov, A. A. (2021). Fenomen kamernoho spivu: vid estetychnykh nastanov do muzychno-movnykh vlasnyvostei [The phenomenon of chamber singing: from aesthetic guidelines to musical and semantic properties]. *Candidate's Thesis*. Odesa: A. V. Nezhdanova Odesa national Academy of Music [in Ukrainian].
8. Stasevska, O. A., Umanets, O. V. (2017). Modernizatsiia moralno-tsinnisnykh priorytetiv za umov sostiakulturnoi transformatsii suchasnoho ukraïnskoho suspilstva [Modernisation of moral and value priorities in the context of socio-cultural transformation of modern Ukrainian society]. *Filosofiiia v suchasnomu sviti: Materialy miskoho naukovo-praktychnoho seminaru – Philosophy in the Modern World: Proceeding of the city scientific-practical seminar*. (pp.183–185). Kharkiv: «Tochka Publishing House» [in Ukrainian].
9. Stoyanova, A. (2016). Novi modyfikatsii zhanru kantaty v tvorchoosti suchasnykh ukraïnskykh kompozytoriv [The new modifications of cantata genre in the creativity of contemporary Ukrainian composers]. *Scientific collection of the Lviv National Music Academy named after M. V. Lysenko*, 38-39, 31–42 [in Ukrainian].
10. Xia Ming (2023). Fortepiannyi kontsert na zlami kulturnukh paradyhm [A piano concert at the turn of cultural paradigm]. *Musical Art and Linguistic Thesaurus of World Culture: Ukrainian's Experience: collective monograph* (pp. 222–236). Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. [in Ukrainian]. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-293-7-13>
11. Umanets, O. V. (2019). Aksiolohichni oriientyry osobystosti v konteksti transkultury [Axiological orientations of the individual in the context of transculturality]. *Kultura v protsesi dukhovno-moralnoho rozvytku hlobalnoho suspilstva: Materialy II Mizhnarodnoi naurovvoi elektronnoi konferentsii*, 21 liutoho r. (pp. 24–30). Kharkiv: KhNTUSH [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-20>**Олександр КОВАЛЬЧУК,***orcid.org/0000-0002-8507-9592**аспірант кафедри української літератури імені Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) Ioleskovalchuk@gmail.com***РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕРОСУ, ТАНАТОСУ ТА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ
В МАЛИХ ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА «МІСІЯ» ТА «РІЗУНИ»**

У статті досліджено тонкощі поетики Еросу і Танатосу в оповіданні Івана Франка «Місія» та новелі «Різуни». З'ясовано аспекти появи цих творів, проаналізовано історичний та біографічний контексти, які вплинули на їхнє створення. Дослідження визначає різноманітні літературні, культурні та особистісні чинники, які сформували Франковий нарративний вибір, а також підкреслює зв'язки між його життєвим досвідом і творчим доробком. Здійснено поглиблене дослідження теоретичних і методологічних основ художньої філософії Франка, зокрема зосереджено увагу на постійній та динамічній взаємодії між життям і смертю, коханням і деструкцією. Цей аналіз зроблено з опорою на наявні студії творчості Івана Франка, а також на символи та мотиви, заковані у його малій прозі. У дослідженні наголошується на розмаїтті втілень Еросу, який проявляється у зображенні романтичних і сексуальних стосунків або проявах життєвої сили, а також Танатосу, який уособлює прагнення до смерті та знищення. Також розглянуто нарративні та стилістичні прийоми, які Франко використав для передачі цих тем. Результати розкривають глибоку взаємодію життя, творення та любові на тлі екзистенціальної боротьби та неминучості смерті. Ідеї, отримані в результаті аналізу цих творів, дозволяють краще осмислити масштаби Франкової прози з психологічної та символічної перспективи. З часом сприйняття і критика творчості Франка еволюціонували, переходячи від зосередженості на соціально-класових конфліктах до визнання тематичного розмаїття його прози. Сучасне літературознавство розглядає творчість Івана Франка як вагомий частину української та світової літератури, акцентуючи на зверненні до універсальних тем, які перегукуються з читачами різних культур та епох. Відтак, новели Франка виходять за межі традиційного літературознавчого аналізу, даючи багатий матеріал для роздумів над вічними темами Еросу й Танатосу. Це надає його творам позачасову універсальність, запрошуючи читачів і науковців замислитися над складнощами людського існування крізь призму майстерності Франкової малої прози. Зрештою, у статті стверджується, що Франкова інтерпретація цих тем не лише відображає його особисте мистецьке бачення, але й сприяє ширшому розумінню людського буття, підкреслюючи цим цінність його літературної спадщини.

Ключові слова: *Ерос і Танатос, танатопоетика, Іван Франко, мала проза, Місія, Різуни, релігія.*

Oleksandr KOVALCHUK,*orcid.org/0000-0002-8507-9592**Postgraduate student at the Department of Ukrainian Literature named after Mykhailo Vozniak
Lviv National University named after Ivan Franko
(Lviv, Ukraine) Ioleskovalchuk@gmail.com***REPRESENTATION OF EROS, THANATOS AND RELIGIOUS WORLDVIEW
IN IVAN FRANKO'S SHORT PROSE WORKS "MISSION" AND "RIZUNY"**

The article explores the subtleties of the poetics of Eros and Thanatos in Ivan Franko's short stories «Mission» and «Rizuny». The author elucidates the aspects of the appearance of these works, analyzes the historical and biographical contexts that influenced their creation. The study identifies the various literary, cultural, and personal factors that shaped Franko's narrative choices and emphasizes the connections between his life experience and his creative work. An extended study of the theoretical and methodological foundations of Franko's artistic philosophy is carried out, focusing in particular on the constant and dynamic interaction between life and death, love and destruction. This analysis is based on the existing studies of Ivan Franko's work, as well as on the symbols and motifs encoded in his short fiction. The study emphasizes the variety of incarnations of Eros, which is manifested in the depiction of romantic and sexual relationships or manifestations of life force, as well as Thanatos, which personifies the desire for death and destruction. The narrative and stylistic devices used by Franko to convey these themes are also examined. The results reveal a profound interaction between life, creation, and love against the backdrop of existential struggle and the inevitability of death. The insights gained from the analysis of these works allow us to better comprehend the scope of Franko's prose from a psychological and symbolic perspective. Over

time, the perception and criticism of Franko's work have evolved from a focus on social class conflicts to an appreciation of the thematic diversity of his prose. Contemporary literary criticism considers Ivan Franko's work to be an important part of Ukrainian and world literature, emphasizing his appeal to universal themes that resonate with readers of different cultures and eras. Thus, Franko's novels go beyond traditional literary analysis, providing rich material for reflection on the eternal themes of Eros and Thanatos. This gives his works a timeless universality, inviting readers and scholars to reflect on the complexities of human existence through the prism of Franko's mastery of short fiction. Ultimately, the article argues that Franko's interpretation of these themes not only reflects his personal artistic vision but also contributes to a broader understanding of human existence, thus emphasizing the value of his literary legacy.

Key words: Eros and Thanatos, thanatopoetics, Ivan Franko, short prose, Mission, Rizuny, religion.

Постановка проблеми. Витончена взаємодія Еросу й Танатосу у творах Івана Франка яскраво висвітлює життєву стійкість представників усіх соціальних верств, поведінку яких можна досліджувати із різних філософських перспектив. Майстерне поєднання життєствердної та гостро-соціальної тематики продовжує знаходити відгук серед читачів. Франкові оповідання часто містять релігійні елементи, які віддзеркалюють його складні стосунки з духовенством, що ще більше збагачує тематичну глибину його творів. Сучасні дослідники мають можливість поглянути на динамічну історію українського народу, заново відкриваючи архетипи, символи та смисли, вплетені в малу прозу Франка. Звернення Франка до релігійних тем є домінуючим вектором, через який ми досліджуємо поетику Еросу і Танатосу, занурюючись глибше в духовну та екзистенціальну боротьбу героїв оповідання «Місія» та новели «Різуни». Поглиблений аналіз цих творів відкриває нові інтерпретації та символи.

Аналіз досліджень. Літературознавчою опорою для цього дослідження стали літературно-критичні та фольклористичні праці, листи й вибрані прозові твори Івана Франка, а також теоретичні здобутки львівської франкознавчої школи, зокрема таких науковців, як Іван Денисюк, Ігор Медвідь, Микола Легкий та Богдан і Наталія Тихолоз. Хоча тема Еросу й Танатосу в Франковій прозі вже викликала інтерес у чималій кількості дослідників, констатуємо потребу більш ґрунтовної розвідки.

Мета статті полягає у аналізі того, як взаємодіють контрастні елементи – символи життя і смерті (Еросу і Танатосу), любові та відчуження, радості й страждання в обраних творах Івана Франка. Дослідження має на меті виявити, як ці теми формують структуру оповіді та образність. Запропонувати більш глибоке розуміння філософсько-естетичних поглядів Франка щодо людського існування, внутрішньої боротьби його героїв і життєвих викликів, з якими вони стикаються.

Завданнями дослідження є: 1) Здійснити поглиблений аналіз творів «Місія» та «Різуни», акцентуючи на мотивах Еросу та Танатосу;

2) визначити та дослідити прояви Еросу і Танатосу в символах та інших формах у цих творах, шляхом вивчення їхнього значення та впливу на оповідь і персонажів; 3) дослідити, як взаємодія Еросу і Танатосу впливає на структуру оповіді та розвиток сюжету, і як це відбивається на Франковому використанні літературних прийомів і стилістичних форм.

Виклад основного матеріалу. На зламі XIX і XX століть теми Еросу і Танатосу залишалися незмінно актуальними, філігранно переплітаючись із тенденціями розвитку української літератури того періоду. Дедалі більше уваги приділялося соціальним проблемам, а в літературі повсякденне життя звичайних людей зображувалося з винятковою реалістичністю. Поряд з цим, письменники почали експериментувати зі складними, нелінійними оповідями, використовуючи багату символіку та додаючи елементи абсурду та релятивізму, щоб відобразити мінливий культурний ландшафт. Іван Франко сприяв розширенню тематичного діапазону української прози, пишучи твори, які слугували своєрідним відображенням галицького суспільства та порушували актуальні проблеми його часу. Період між 1877–1900 рр. у творчості Франка вирізняється «науковим та ідеальним реалізмом». Для робіт цього періоду характерні сильний акцент на фактичній точності та художньому аналізі, глибоке занурення в психологію персонажів і дослідження як свідомих, так і несвідомих аспектів людського розуму.

Оповідання «Місія» вперше з'явилося на сторінках літературно-наукового збірника «Ватра», Стрий, 1887. Один із яскравих образів цього твору зображує наслідки повстання в Галичині 1846–1848 рр., відомого в народі як мазурська різня. Франко згадує про це не лише в «Місії», а й у декількох інших своїх творах («Різуни» та «Гриць і панич»).

Епізод з описом порубаних людських тіл потрапив до початку оповідання «Місія», проте перед тим ми ще дізнаємося більше про головного героя, Гаудентія (в дитинстві мав ім'я Симек), та його прагнення: «далеко приманливішим блиском світилися перед його уявою картини понурого, хмар-

ного неба, диких лісів і пустинь з живучими в них ще дикішими дикарями-поганами, а то й кроваві сцени муки, тортур і смерті за віру» (Франко, т. 16, 1979 : 265). Констатуємо в цій приманливості ознаки Танатосу, який виявляється в руйнуванні та втілює прагнення знищувати будь-які впорядковані структури. Зигмунд Фройд вважав, що люди мають потяг до смерті та саморуйнування, ба більше, «метою життя є смерть» (Jones 1957 : 273). Ми помічаємо в Гаудентія «гаряче бажання мученицької смерті» (Франко, т. 16, 1979 : 267) ще на початку оповідання та ідентифікуємо це як явний потяг до смерті (death drive).

В пошуках першопричин такої тяги, зустрічаємо в описі дитячих спогадів Гаудентія дві протилежні за настроєм та енергетикою події: «одне вражіння було світле <...> на ціле життя дало сильний товчок його думкам і мріям <...>» (Франко, т. 16, 1979 : 265–266), «Друге вражіння було страшне, котре мало рівно ж сильний вплив на цілий стрій його думок» (Франко, т. 16, 1979 : 266). Таку дуальність можемо сприймати за один із перших проявів Еросу і Танатосу в оповіданні. Світле враження було пов'язане із візитом єпископа Войтаровича до помешкання родини Шимона за тиждень до різанини. На додачу до цього світлого спогаду маємо ще один, із їжею, і помічаємо, що для Гаудентія вони можуть бути на одному рівні: «<...> він сам і досі не знає, що було головним змістом того світлого і сильного вражіння його дитинства: чи вид пишного убору і поважної постави єпископа, чи вилизана після його підвечірка від яєчниці ринка?» (Франко, т. 16, 1979 : 266). Щодо другого (страшного) враження, то воно точно пов'язане із Танатосом, а властиво, з наслідками цієї деструктивної енергії. Спогади про віз із купою порізаних людських тіл вплинули на підсвідомість Гаудентія, а також назавжди залишилися у скарбниці його травматичного досвіду: «<...> глухі стогнання і зойки, що виривалися з тої маси, прошибали душу й подобали на зойки мучених у пеклі душ» (Франко, т. 16, 1979 : 267). Вже з самого дитинства в Гаудентія сталося багато травматичних подій, які безумовно вплинули на формування його світогляду та систему цінностей: «Довго ще пізніше воно являлось йому в снах, величезне, оживлене, на курячих лапках, кліпало якось страшенно, силувалося щось заговорити, але не могло» (Франко, т. 16, 1979 : 267). Криваве око стало для Гаудентія символом жорстокого насильства, і згодом цей образ переплівся із багатьма історіями про мученицьку смерть страдників за віру, а далі стимулював формування його життєвої місії – навернення невірних єретиків. Також можемо згадати й

про Всевидяче око: символ Божественної всюдисущості, пильнування творіння і всевідання. У сні Гаудентія око ніби знало про щось дуже страшне і намагалось повідомити йому про це. Можливо, хотіло попередити його про майбутнє, в чому проявляється зв'язок із Всевидячим оком. Якщо взяти до уваги те, що Франко у своїх творах часто натякав на подальші події, тоді частина опису ока: «на курячих лапках» викликає особливе зацікавлення. Оскільки ми можемо тут побачити одну яскраву паралель: хатинку на курячих ніжках, фольклорне житло Баби-Яги. А звідси вже утворюємо зв'язок між відомою викрадачкою та пожирачкою дітей у міфології та фольклорі, та батьками Гаудентія, які вбили та з'їли двох власних нащадків.

Окрему увагу слід приділити епізодам дітовбивства та канібалізму. Вбивство і поїдання дітей – одні з поширених і повторюваних тем у міфах, легендах і казках народів світу. У «Місії» бачимо людей під час страшного голоду і розуміємо, що вони наважились на вбивство дитини тільки через те, що не бачили іншої можливості пережити зиму. Тут присутнє чітке бажання вижити (сила Еросу), продовжити існування сім'ї ціною життя одного хворого хлопчика (сила Танатосу). Батько Симека, певно, так це й пояснював собі: смерть одного заради життя п'ятьох, а згодом – чотирьох. Танатос, який підтримує існування Еросу, або смерть заради життя. Разом з тим помічаємо зміни, що відбувалися із батьком після вбивства першого сина: він став «темний, мов ніч» (Франко, т. 16, 1979 : 269). У цій частині оповідання констатуємо духовну смерть батьків Гаудентія.

Принадно зауважуємо, що їжа стає визначальним символом в контексті оповідання і це не дивно, адже голод був найбільшою трагедією селян у ті роки. Цей символ бачимо як у світлому спогаді, де Симек вилизує ринку, тут їжа несе позитивну енергетику життя і підкріплення сил, так і в темному спогаді про дітовбивство, де людська плоть отруєє саме єство і розум людей, приводячи їх до повного занепаду і гріха.

Попри надзвичайно трагічне і травматичне дитинство, в житті Гаудентія були й позитивні моменти: «Єпископ Войтарович, котрий бідного, напівнеживого хлопчину взяв з суду на свої руки, показався для нього другим, ліпшим батьком» (Франко, т. 16, 1979 : 270). Він не лише врятував хлопчика із, здавалось б, безвихідної ситуації, а ще й заплатив за його навчання і подбав про його більш світле майбутнє.

Принадно поглянемо на зображення релігійної боротьби, прояви якої присутні навіть у не-

личких деталях: «Ззаду за тим склепиком устроїли ми маленьку кімнатку, в котрій давано шлюби, хрещено дітей, уділювано причастя і хоронилися книги, метрики і т[ак]е і[нше]» (Франко, т. 16, 1979 : 274). Таким чином, ця релігія продовжувала жити та підтримувала існування фундаментальних обрядів. Констатуємо у цьому мотив Еросу, який продовжує існувати в таємниці.

Під час розмови із простими мешканцями села Гаудентій зрозумів, що для них більш важливими були «зверхні форми католицизму». Подібні думки помічаємо у книзі Ігоря Медведя, в якій висвітлено ретельний аналіз релігійного світогляду Івана Франка: «Можливо, Франко в цей час був і не проти повернутися до християнства, але на заваді цьому стояли чинники, які його відштовхували, – фарисейство церковнослужителів та заміна справжньої віри обрядовістю. Бог, у якого хотів би вірити (або вірив) поет, був дещо відмінним від того образу Бога, прийнятного в тогочасному християнському середовищі» (Медвідь, 2023 : 118).

Попри усі перешкоди та неприємності, патер все одно зберігав свою віру та вбачав у деяких ситуаціях паралелі із давніми притчами, як-от уночі, коли його кусали блощиці: «Він навіть на хвилю уявив себе древнім аскетом, що прикладає хробаки до розгноєної рани з словами: “їжте, що вам бог призначив”» (Франко, т. 16, 1979 : 287). Поєднання аскетизму із хробаками та релігійною місією може символізувати прагнення Гаудентія до самопожертви у спробі допомогти людям вибратись з «глибокої дебри». Проте, із думками про самопожертву вийшло зовсім навпаки: це люди допомогли йому втекти від «тисячоголового дракона». Звичайні місцеві мешканці продемонстрували готовність загинути заради порятунку патера: «– Ну, а як зловлять по дорозі? – Га, то пропадемо. Раз мати родила» (Франко, т. 16, 1979 : 294). Ця готовність справила сильне враження на Гаудентія. Помічаємо, що попри мрії про мученицьку смерть патер не був готовий загинути задля місії та обрав втечу. Такий вибір може трапитись у реальному житті й часто присутній у міфах та народних казках. Джозеф Кемпбелл назвав це «відмовою від поклику», та детально обґрунтував думку про те, що це насправді відмова покинути все те, що герой вважає важливим для себе. Цим вчинком Гаудентій зрадив свою життєву місію, яку перед тим взяв на себе (Кемпбелл, 2024 : 62).

Окремої уваги заслуговують часті згадки про кров: «кроваві сцени», «кроваві мученицькій історії» тощо (Франко, т. 16, 1979 : 267). У частині з вбивством дитини кров шкодують проливати на підлогу і тому підставляють миску. Коли Гау-

дентій прибув до одного із селищ, то навіть опис хатніх вікон має криваві тони: «З вікон лився кровавий блиск від розпаленого в печі огню» (Франко, т. 16, 1979 : 280). Наприкінці оповідання також помічаємо кров: «Усі кості в крижах переламані, кров обілляла ціле лице!» (Франко, т. 16, 1979 : 298), «Патер Гаудентій в брудній хлопській плахті, обтиканий стеблами соломи, з лицем, заваленим кров'ю, ішов постогнуючи» (Франко, т. 16, 1979 : 299). Наведені цитати помічаємо протягом усього оповідання, що залишає яскравий кривавий відбиток у свідомості читача.

У Франкових новелах та оповіданнях неодноразово помічаємо злам очікувань, завдяки чому з'являється комічний ефект, оскільки гумор часто побудований на принципі руйнування очікувань реципієнта. В цьому констатуємо один із найбільш витончених проявів взаємодії руйнівної сили Танатосу і творчого потенціалу Еросу: зруйнувати очікування, аби створити певний ефект, викликати задумане автором враження. Помічаємо, що Франко використав цей хід і в новелі «Різуни».

Цікаво, що події в «Різунах» (збірка з «Бурли-вих літ») хронологічно припадають на дитинство Гаудентія з «Місії». Читач, знайомий із «Місією», вже має уявлення про побут і поневіряння мазурських селян не просто зі слів очевидця, а й дитини, що застала голод і смерть, тож разючим є дисонанс від усвідомлення, що в той же час львів'яни з «Різунів», які йшли на прощу, були доволі наївними й не знали про жахи, що відбувалися зовсім поряд: «А зирнеш потім по нашій хоч і стомленій, а все-таки веселій та балакучій компанії, то якось аж соромно робиться. Адже ж ми їх свояки, їх ближні, живемо в тім самім краї і навіть не знаємо, як бідує та нуждує той нарід ось тут, у нас під боком» (Франко, т. 21, 1979 : 206). У передмові до збірки Франко зазначає, що чув про мазурську різню ще від батька, а детальніші відомості про неї відшукав у приватному листі 1846 року. Учасник подій повідомляє свого адресата про розбійників, що йшли на Кальварію просити покути і посіяли однієї ночі неабиякий переполох серед інших прочан, та такий, що «львівські панни по лісах в сорочках блукали» (Франко, т. 21, 1979 : 190, 191). Отож, Франко вирішив обіграти у своїй новелі як історичні події, так і лист із пікантними деталями. Як влучно зауважує Іван Денисюк: «<...> не було б “різунів”, не трапилася б ота в грайливому тоні викладена “декамеронівська історія”» (Денисюк, т. 2, 2005 : 44).

Епістолярна форма викладу сприяє не лише інформативній, але й характеротворчій функції, адже вибір авторки та отримувачки листа теж

не випадковий: оскільки Маня з Городецького передмістя пише своїй подрузі Касі з Янівського передмістя, читач занурюється в оживлену розповідь з головою, наче всі дійові особи – давні знайомі. Маня не забуває прикрашати оповідь власними переживаннями й недомовками, тим самим задаючи невимушений тон, а місцями створюючи інтригу. Це також сприяє еротизму оповіді, Маня навіть просить подругу не показувати листа матері, настільки багатою на любовні пригоди вийшла побожна проща до святих місць.

Топос новели – бідні українські села з неврожайними полями – слугує танатопоетичним тлом. Чим ближче підходять прочани до Кальварії, тим похмурішими стають пейзажі: «Ще туди, коло Львова, то не так дуже; де стави, де ґрунти мокрі, то ще сяк-так зародило. Але там далі, де починаються шутри та піски, то там нещастя. А ще далі, кажуть, на Мазурщині, де кров лилася, то там, кажуть, уже й тепер люди не знають, що робити. Вже тепер голодують» (Франко, т. 21, 1979 : 205). Авторка листа проводить пряму паралель між місцями, де лилася кров і карою, що рік потому спадає на людей. Навіть свята Кальварія, куди прямують вбивці, теж описана в темних і кривавих тонах: «Червоною бляхою вкрита вежа горить здалека, мов кровавий клин, вбитий від землі в небо. <...> А далі поза тим чорніється великий карпатський ліс, покриваючи ще вищі гори, і відтам пливе важка, понура хмара, але не може притемнити того блиску, що сяє від святого, відпустового місця» (Франко, т. 21, 1979 : 206).

Лиховісне історичне тло пронизує червона нитка подорожі молодих львівських прочан, просякнута еротичною напругою та любовними інтригами. Як заведено, молодь у таких мандрівках супроводжували старші люди, але попри комічний ефект, який вони привносять до твору, є підстави вважати, що їхня присутність має й більш серйозну місію у сюжеті: «Гжехоткова налазитьесь весь день, наляпає тим язиком, як помелом, – і як він не відпаде їй, дивуюся! – та й аби до ліжка або до соломи, засне, як шур у муці» (Франко, т. 21, 1979 : 198), «Та й тут уже скінчилася його денна праця; запахається в свій кут у мужчинським переділі та й за минутку вже везе кукурудзу так, що аж буда трясеться. Ну, а молодіж тоді – знаєш, не треба тобі й казати» (Франко, т. 21, 1979 : 198). Ні побожна мета мандрівки не можуть кардинально вплинути на нездоланну еротичну тягу.

Загравання й хіть вписані в дуже нетиповий релігійний антураж за допомогою слухових і тактильних відчуттів: «Робиться тихо, але бодай так, як кому з молодежі хочеться зараз заснути! Близь-

кість кавалерів і паннів, хоч і розділених від себе лавою старшого, в сні дуже чуйного жіноцтва та глупою темнотою, має щось таке до себе, що не дає заснути, ходить по крові, мов мурашки, а декотру попросту кидає в дроз, і вона тулиться до своєї сусідки, немовбито дуже перелякана або дуже змерзла. Ну, але я се знаю, мене не здуриш. І коли Юлька, отак уся тремтячи, притулилася до мене, я відразу зміркувала, яка тому причина. Мені небагато треба, щоб пізнати, що в кім кипить» (Франко, т. 21, 1979 : 203).

Невід’ємною модерною частиною новели Франка є також діалог з підтекстом (Легкий, 2021 : 495), який грає цікавими барвами, поживляє оповідь і збуджує уяву читача там, де вплетено й іншу ознаку модерної поетики – еротизм (Павличко, 1997 : 78–83). « – Ні, я лише нахилився до конфесіоналу. – Ну, в такім разі ще завчасно й вішатися. Висповідатися конче мусит е» (Франко, т. 21, 1979 : 205). За допомогою релігійних термінів, як-от «розгрішення», «сповідь», «конфесіонал», Маня та Броніслав заміняють у розмові менш «побожні» поняття. Через таку евфемізацію, Ерос, хай і прихований, проступає попри табу й виривається за рамки дозволеного як флірт і нестримність. Цікавим є й те, як спокуса і смерть граничать у свідомості Броніслава, який в контексті своєї «інклинації» не раз згадує про «повішання».

Хоча назва новели натякає на те, що кульмінація буде пов’язана з різунами, зустріч з ними майже побіжна, хоч і яскраво змальована. Решта прочан сахається від них, як від прокажених, а для суспільства вони практично невидимі, мертві: «Хоч який був величезний стиск богомольців, але до різунів не доторкався ніхто, їх обминав людський стиск, так як розлита вода обминає високий горб» (Франко, т. 21, 1979 : 213). Вони не можуть навіть наблизитися до звичних церковних ритуалів, доступних іншим: «Але до мазурів ніхто з пушкою не наближається: суперіор наказав не приймати від них ніякого датку, ніякої жертви» (Франко, т. 21, 1979 : 213). Франко задає злочинам різунів містичний тон за допомогою художніх тропів релігійного змісту. Наприклад, про першу псевдо-зустріч з різунами Маня пише: «Се прокляте слово стілько разів лякало нас сього року! В запусти воно отруїло нам усі забави; в часі великого посту воно наповняло нас жахом; оповідання про кроваві вчинки тих людей мучили нас наяві і в сні, мов невідступні оси. А тепер, коли, здавалося, все вже успокоїлося, коли під вагою божої кари весь край окрився жалобою і всі людські злочини лежали безсильні, мов присипані попелом, тепер нараз знов

отсей окрик!» (Франко, т. 21, 1979 : 207). Образ кусючих ос, шершнів неодноразово згадується в Біблії, зокрема, в П'ятикнижжі Мойсея та Книзі Ісуса Навина. Деякі дослідники Біблії також припускають, що в Книзі Буття 35:5 цей образ набирає метафоричного сенсу і символу паніки, що охоплює людей як «великий жах» (Easton, 1897 : 575). Також частим біблійним символом є попіл. До прикладу, опис нападу на єврейський народ у Книзі Естер: «А в кожній окрузі та місці, куди доходило слово царя та його закон, були для юдеїв велика жалоба, і піст, і плач, і голосіння, а веретище та попіл були ложем для багатьох...» (Естер 4:3). У стародавніх традиціях попіл означав каяття, покуту і горе (Easton, 1897 : 104). У біблійній легенді про Йова, що зазнає прокази, він сідає серед попелу, а його друзі рвуть на собі одяг і посипають попелом голову (Йова 2:12).

Що ж до справжньої кульмінації твору, то вона постає в наслідках нічного переполоху: Юлька стверджує, що Броніслав її згвалтував і під тиском хлопець присягає, що посватає дівчину. Немовби стививши всю легковажність флірту, Франко підводить нас до найтемнішої сторони Еросу, його згубної сили та насильства, але й тут на читача чекає злам очікувань: «Доки ми не вийшли з Кальварії, вона весь час плакала, ні до кого ані слова не говорила, – ну, попросту, дівчина як зарізана ходила. А як прийшли до Фельштина та розташувалися на ніч і я взялась потішати її, а вона як не зарежечеться, як не кинеться мені на шию та давай мене цілувати!» (Франко, т. 21, 1979 : 215). Юлька, яку в листі неспроста називають «хитра bestія», все ж змогла зробити так, аби ні церковні заборони, ні збезчещення святого місця не стали на заваді її любовним планам. Франко вкотре доводить, що сила Еросу не підвладна ні земним стихіям, ні примхам бурливих років: «Якби так наші старі довідалися, як воно все діялось, то

готові би не дозволити паннам ходити на ті відпусти. Правда, і се небагато допомогло би, бо, як казав старий дяк від святих п'ятниць, коли між панною й кавалером появиться “поползновение”, то не відкропиш його ніякою свяченою водою» (Франко, т. 21, 1979 : 216).

Висновки. Проаналізовані елементи поетики розкривають заплутану взаємодію та константний опір між Еросом і Танатосом, які майстерно інтегровані до текстової структури завдяки письменницькому хисту Івана Франка. Це простежується як у побудові сюжету, так і в композиційному каркасі, а також у виборі стилістичних прийомів. Оповідання «Місія» і новелу «Різуни» об'єднує не лише історичне тло галицького селянського повстання, але й наскрізні мотиви Еросу і Танатосу, які тісно переплітаються з елементами тогочасного релігійного життя. Написані в роки різних трансформаційних змін релігійного світогляду Франка, твори передають погляди уже зрілого автора на релігію та на важке становище галицьких вірян. Прослідковується критика духовенства і висвітлення злочинів російських чиновників. Обидва твори наповнені багатшаровими символами й алюзіями, часто біблійного походження. Досліджено психологію Еросу й Танатосу крізь призму релігійного та історичного контексту. Розглянуто такі нарративні форми, як лист і діалог із підтекстом. Виокремлено модерні ознаки поетики, такі як еротизм і психологізм. Аналіз літературно-критичної та мистецької спадщини Франка показує, що наскрізні теми Еросу й Танатосу інтегровані через стильові парадигми імпресіонізму й модернізму, є послідовним результатом, сформованим через еволюцію українського літературного нарративу. Їхня постійна присутність у малій прозі Франка підкреслює стійкість людського духу та вагому роль літератури у збереженні та плеканні культурної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2005. – Кн.2. – С. 44.
2. Кемпбелл Дж. Тисячолікий герой; пер. з англ. Олександра Мокровольського. – Львів: Видавництво Terra Incognita, 2024 – С. 62.
3. Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці: монографія / наук. ред. Євген Нахлік; ДУ «Інститут Івана Франка НАН України; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2021. – С. 495.
4. Медвідь І. Пророк чи еретик? Релігійний світогляд Івана Франка та його взаємини з духовенством. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2023. – С. 118.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1997. С. 78-83, 223-229.
6. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976-1986.
7. Easton M. Illustrated Bible Dictionary (3rd ed.), London, England: T. Nelson & Sons. 1897.
8. Jones E. The Life and Work of Sigmund Freud. Volume 3. New York City: Basic Books. 1957. P. 273.

REFERENCES

1. Denysiuk I. (2005) Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: U 3 t., 4 kn. [Denysyuk I. Literary studies and folkloristic works: In 3 volumes, 4 books]. Lviv: Literaturna ahentsiia «Piramida». – Kn. 2. 44. [in Ukrainian].
2. Kempbell Dzh. (2024) Tysiacholykyi heroi; per. z anhl. Oleksandra Mokrovolskoho. [Campbell J. The Hero with a Thousand Faces] Lviv: Terra Incognita. 62. [in Ukrainian].
3. Lehkyi M. (2021) Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiiia v krytytsi: monohrafiia / nauk. red. Yevhen Nakhlik; DU «Instytut Ivana Franka NAN Ukrainy; Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. [M. Lehkyi. Prose of Ivan Franko: poetics, aesthetics, reception in criticism: monograph / science. ed. Evgeny Nakhlik; Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine; Lviv Ivan Franko National University]. 495. [in Ukrainian].
4. Medvid I. (2023) Prorok chy yeretyk? Relihiinyi svitohliad Ivana Franka ta yoho vzaiemyny z dukhovenstvom. [Medvid I. Prophet or heretic? The religious worldview of Ivan Franko and his relations with the clergy] Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. 118. [in Ukrainian].
5. Pavlychko S. (1997) Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi. [Pavlychko S. Discourse of modernism in Ukrainian literature] Kyiv: Lybid. 78-83, 223-229 [in Ukrainian].
6. Franko I. (1976–1986) Zibrannia tvoriv: U 50 tomakh. [Franko I. Collection of works: In 50 volumes.] Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
7. Easton M. (1897) Illustrated Bible Dictionary (3rd ed.), London, England: T. Nelson & Sons.
8. Jones E. (1957) The Life and Work of Sigmund Freud. Volume 3. New York City: Basic Books. 273.

УДК 811.111:811.161.373:46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-21>

Ольга КУДЕЛІНА,

orcid.org/0000-0001-6341-8701

*старший викладач кафедри іноземних мов професійного спрямування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(Одеса, Україна) ol.ryd63@gmail.com*

Ольга СОБОРОВА,

orcid.org/0000-0003-4065-6242

*доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
(Одеса, Україна) olya.soborova@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ, ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ ТА АКВАКУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ЕВТРОФІКАЦІЇ ОДЕСЬКОЇ ЗАТОКИ)

Стаття присвячена деяким особливостям терміносистем англійської та української мов у сфері екології та водних біоресурсів та аквакультури, а також специфіці та певним труднощам при перекладі. Стаття має на меті висвітлити певний аспект англійської мови професійного спрямування, а саме питання еквівалентності термінології та виклики, які це створює у викладанні. Дослідження стосується засвоєння лексичного матеріалу студентами природничих спеціальностей, а саме екології, водних біоресурсів та аквакультури; аналізує пов'язані з цим складнощі. Вони пов'язані з вибором матеріалів, використанням автентичних текстів, а також зі здатністю студентів ідентифікувати і точно перекладати спеціалізовані терміни. Специфіка та певні труднощі під час перекладу технічних текстів з англійської українською, що відокремлюють їх від інших видів мовної передачі інформації, полягають у тому, що такий переклад має на увазі як повна заміна вихідного тексту і що рецептори перекладу будуть розцінювати його як повністю тотожний оригіналу. Тотожність перекладу вихідному тексту має важливе значення для технічних і спеціальних інформативних текстів. Так, причиною найбільших складнощів є відмінність терміносистем англійської та української мов. Необхідно провести аналіз, який би виявив основні особливості терміносистем англійської та української мов у сфері екології, водних біоресурсів та аквакультури. А також слід позначити відмінності в граматиці та лексиці англійської та української мов, що найчастіше зустрічаються, які призводять до неправильного технічного перекладу. Актуальною проблемою перекладу термінів є й тому, що в деяких галузях знання (наприклад, в екології) понятійний апарат майже цілком запозичується, а відтак необхідне вираження цих понять українською мовою. Існує кілька категорій лексики, які створюють певні проблеми, коли йдеться про еквівалентність, і ці категорії будуть проаналізовані в цій статті.

Ключові слова: *термінологія, переклад, еквівалент, екологія, водні біоресурси, аквакультура.*

Olga KUDELINA,

orcid.org/0000-0001-6341-8701

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages for Professional Purposes
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) ol.ryd63@gmail.com*

Olga SOBOROVA,

orcid.org/0000-0003-4065-6242

*Associate Professor at the Department of Aquatic Bioresources and Aquaculture
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Odesa, Ukraine) olya.soborova@gmail.com*

PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF TERMINOLOGY IN THE FIELD OF ECOLOGY, WATER BIORESOURCES AND AQUACULTURE (ON THE EXAMPLE OF EUTROPHICATION OF THE ODESA BAY)

The article is devoted to some peculiarities of the terminology systems of the English and Ukrainian languages in the field of ecology and aquatic bioresources and aquaculture, as well as to the specifics and certain difficulties in translation.

The article aims to highlight a certain aspect of ESP, namely the issue of terminology equivalence and the challenges it poses in teaching. The study concerns the acquisition of vocabulary by students of natural sciences, namely ecology, aquatic bioresources and aquaculture; it analyzes the difficulties associated with this. They are related to the choice of materials, the use of authentic texts, and the ability of students to identify and accurately translate specialized terms. The specifics and certain difficulties in translating technical texts from English into Ukrainian, which separate them from other types of language information transfer, are that such a translation is meant to be a complete replacement of the source text and that the receptors of the translation will regard it as completely identical to the original. The identity of the translation to the source text is important for technical and special informational texts. For example, the reason for the greatest difficulties is the difference between the terminology systems of the English and Ukrainian languages. It is necessary to conduct an analysis that would identify the main features of the English and Ukrainian terminology in the field of ecology, aquatic bioresources and aquaculture. It is also necessary to identify the most common differences in grammar and vocabulary of the English and Ukrainian languages that lead to incorrect technical translation. The problem of translating terms is also relevant because in some fields of knowledge (e.g., ecology), the conceptual apparatus is almost entirely borrowed, and therefore it is necessary to express these concepts in Ukrainian. There are several categories of vocabulary that pose certain problems when it comes to equivalence, and these categories will be analyzed in this paper.

Key words: terminology, translation, equivalent, ecology, aquatic bioresources.

Постановка проблеми. Переклад термінології з рідної мови на іноземну вимагає великого досвіду використання раніше набутої лексики, точного розуміння значення терміна сполучення з іншими словами в реченні, а також збереження правильної граматичної будови не тільки речень, але й питань і тверджень, весь текст в цілому (навіть якщо і контекст), в логічному сенсі теми, і текст. Існує ряд неточностей у розумінні термінології з наступних причин: а) переконання в однозначності терміна; б) графіка слів (пишуться і читаються по-різному, особливо англійською); в) помилкове використання аналогії; г) переклад терміна в більш конкретні значення (а не буквально); д) нездатність знайти значення в одній мові для перекладу іншою мовою; е) незнання способів передачі, а також закономірностей у викладі, де необхідно звернути особливу увагу на окремі слова та граматичні форми вживання цих слів – термінів у реченні.

Аналіз досліджень. Незважаючи на численні дослідження в галузі перекладу термінів гуманітарних наук, питання зіставлення цілих термінологічних систем двох мов і вивчення паралелей і розбіжностей між ними з позицій теорії перекладу залишається найменш розробленим. У зв'язку з цим проблема вибору способу перекладу нових термінів становить великий інтерес для лінгвістів і перекладачів і посідає важливе місце у теорії та практиці перекладу. Цим питанням займалися багато дослідників, такі як Д'яков А.С. (1), Кияк Т.Р. (2), Скороходько Е.Ф. (5), Белл Р.Т. та Кендлін К. (8; 1991), Кетфорд Д.К. (9; 1965), Кемпбелл Стюарт Дж. (10; 1991) та багато інших вітчизняних і зарубіжних лінгвістів.

Мета статті. Метою статті є аналіз особливостей перекладу екологічної термінології у галузі водних біоресурсів та аквакультури на прикладі евтрофікації вод Одеської затоки. Дослідження

спрямоване на визначення значення уніфікації термінів для точності наукової комунікації та забезпечення розуміння екологічних процесів як науковим товариством, так і широкою громадськістю.

Завданням статті є аналіз, тлумачення та особливості перекладу екологічних термінів, таких як *eutrophication* – *евтрофікація*, *shelf waters* – *шельфові води*, *assimilative capacity of the marine ecosystem* – *асиміляційна спроможність морської екосистеми*, *eutrophication processes* – *евтрофікаційні процеси*, *hypoxia* – *гіпоксія*, *hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони*, *siltation* – *замулення*, *benthic biocenoses* – *донні біоценози*, *hydrobionts* – *гідробіонти*, *fish resources* – *рибні ресурси*, *pollutants* – *забруднюючі речовини*, *environmental state* – *екологічний стан*, *entry of pollutants* – *надходження забруднюючих речовин*, *loss of diversity and habitat* – *втрата різноманіття та місця існування*. Ці терміни безпосередньо стосуються екологічного стану морських вод Одеського регіону та прибережних акваторій, де специфічні умови і процеси потребують чіткого і однозначного визначення (Соборова, 2018:78). Наукова та загальномова інтерпретація цього незначного фрагменту екологічної термінології дозволить забезпечити чітке та однозначне розуміння та переклад цих термінів.

Виклад основного матеріалу. Термінологія в галузі екології, водних біоресурсів та аквакультури, як і будь-яка інша спеціалізована лексика, формується для точного вираження наукових понять та об'єктів, що вивчаються й досліджуються у цій галузі. Виникнення таких термінів є результатом прагнення забезпечити максимально точну та лаконічну передачу інформації, що виключає можливість суб'єктивного тлумачення.

У сучасних умовах постає проблема тлумачення та перекладу екологічної термінології не лише для

наукового товариства, а й для широкої громадськості. Це особливо актуально, оскільки пересічні громадяни стикаються з екологічними термінами чи їхніми синонімами в різних контекстах і джерелах, таких як засоби масової інформації, освітні програми, державна політика, громадські ініціативи та соціальні мережі. Неправильне розуміння або незнання цих термінів може призводити до хибних висновків і рішень, що знижує ефективність екологічної освіти та обізнаності. Таким чином, ми бачимо, що переклад – це операція або процес, але в той же час це продукт: Це абстрактне поняття, що складається з процесу і продукту (Bell, 1991:13). Це означає, що переклад – це процес передачі, який відбувається між мовами, тобто це інтерпретація вербальних символів однієї мови за допомогою символів інших мов. Це також внутрішньомовний процес: перекладач часто вдається до інтерпретації вихідного тексту за допомогою засобів самої вихідної мови (словникових одиниць і структури), коли стикається з певними труднощами в сприйнятті повідомлення. Перекладач може шукати синоніми до тієї чи іншої лексичної одиниці, перефразувати текст або спростити його, щоб зрозуміти зміст, а потім передати його у відповідній формі мовою перекладу.

Переклад повинен бути достовірним і обґрунтованим: Зміст не повинен змінюватися незалежно від того, скільки разів його перекладали, і він повинен бути дійсним доти, доки перекладач перекладає те, що він повинен перекладати. Іншими словами, він не повинен нічого додавати або вилучати з повідомлення мовою перекладу

Звернемося до розгляду видів перекладу, затребуваних у галузі екології, водних біоресурсів та аквакультури. Традиційний абстрактно-лінгвістичний підхід до перекладу займає досить незначне місце в повсякденній діяльності перекладача. У цій статті ми враховуємо той факт, що традиційний підхід є науково-орієнтованим. Проте сучасні економічні умови вимагають від безпосередніх виконавців мовної діяльності – перекладачів, викладачів, публічних лекторів тощо – бути орієнтованими на споживача.

Переклад визначається як «заміна текстового матеріалу однією мовою еквівалентним текстовим матеріалом іншою мовою» (Catford, 1965:23), «діяльність, яка полягає у змінному повторному вираженні, перекодуванні тексту, створеного однією мовою, у текст іншою мовою, що виконується перекладачем, який творчо обирає варіант залежно від змінних ресурсів мови, типу перекладу, завдань перекладу, типу тексту та під впливом власної індивідуальності; переклад також є результатом описаної вище діяльності» (Harris, 1990:117) тощо. Усі дослідники відзначають, що

існує дуже багато визначень перекладу як діяльності, що пояснюється високим і давнім попитом на цей тип діяльності (Newmark, 1991).

Зрозумілих причин тип перекладу, необхідний у галузі екології, водних біоресурсів та аквакультури, можна визначити як технічний. Технічний переклад – це переклад, який використовується для обміну спеціальною науковою та технічною інформацією між комунікантами, що розмовляють різними мовами. У спрощеному підході технічний переклад означає переклад технічних текстів. Технічний переклад базується на формально-логічному (збірному) стилі, який характеризується точністю, неемоційністю та безособовістю. У лексиці використовується багато термінів, часто латинського або грецького походження. Граматика технічних перекладів характеризується використанням специфічних і твердо встановлених граматичних норм: широко використовуються неозначено-особові та безособові конструкції, пасивні словосполучення, безособові форми дієслова. Логічний вибір здійснюється за допомогою інверсії. Автори відзначають прагнення будь-якої професійної сфери до лаконічної термінології. Іноді самі багатокомпонентні терміни являють собою короткий опис якогось матеріального явища, процесу, об'єкта, і ця здатність таких термінів виглядає дуже ергономічною – описовий переклад зазвичай дуже громіздкий. Водночас це далеко не еквівалентність (Мітіна, Швелідзе, 2020:305).

Обрані нами для аналізу терміни у галузі водних біоресурсів та аквакультури класифікуються за кількома критеріями. За значенням вони можуть стосуватися *pollutants, eutrophication* – забруднюючих речовин і процесів (полютанти, евтрофікація); *hydrochemical and biological indicators (hydrochemical indicators, phosphate phosphorus)* – гідрохімічних і біологічних показників (гідрохімічні показники, фосфатний фосфор); *ecosystems and their components (marine ecosystems, hydrobionts)* – екосистем та їх компонентів (морські екосистеми, гідробіонти); *processes and phenomena in ecosystems (phytoplankton grouping, blue-green algae)* – процесів і явищ в екосистемах (фітопланктонне угруповання, синьо-зелені водорості) та методів досліджень і управління (регулярний моніторинг).

Класифікація допомагає систематизувати та чітко визначати їх функції і значення, що важливо для точності та зрозумілості в науковій і практичній діяльності. Існують дуже різноманітні класифікації термінів. Перелічимо деякі з них. Термін:

– простий, непохідний – термін, виражений простим словом, основа якого збігається з коренем (*siltation* – замулення; *hypoxia* – гіпоксія) тощо;

– складний – термін, що позначається складним словом, щонайменше двома кореневими морфемами (*marine ecosystems* – морські екосистеми; *fish resources* – рибні ресурси);

– багатокомпонентний, складений – представлений словосполученням з двох і більше елементів (*assimilative capacity of the marine ecosystem* – асиміляційна спроможність морської екосистеми).

У науці екологічні терміни виконують важливі функції для різних аспектів екологічних досліджень, моніторингу та управління. Так, *pollutants* – *полютанти*, тобто забруднюючі речовини різного походження, ідентифікуються та оцінюються для розуміння їх впливу на навколишнє середовище. *Industrial wastewater* – *промислові стічні води*, що скидаються з промислових підприємств, аналізуються для визначення їхнього впливу на водні ресурси, тоді як господарчо-побутові стічні води з житлових та комерційних об'єктів оцінюються для виявлення впливу побутових та господарських стоків на якість води. *Eutrophication* – *евтрофікація*, процес надмірного надходження поживних речовин, що призводить до масового розвитку водоростей, досліджується для розуміння процесів, що ведуть до деградації водних екосистем. *Hypoxia* – *гіпоксія*, або низький вміст кисню у воді, оцінюється для визначення впливу забруднення на доступність кисню у водних екосистемах. *Hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони*, області з високим вмістом сірководню, досліджуються для виявлення умов, що ведуть до утворення токсичних зон у водних середовищах. *Hydrochemical indicators* – *гідрохімічні показники*, такі як рівні фосфору і азоту, вимірюються та аналізуються для оцінки якості води та екологічного стану. Рівні фосфатного і загального фосфору у воді оцінюються для виявлення джерел забруднення та визначення ступеня евтрофікації. *The amount of mineral nitrogen* – *сума мінерального азоту* визначається для оцінки рівня доступного азоту для водних рослин та мікроорганізмів. *Total nitrogen* – *загальний азот*, який включає всі форми азоту у воді, оцінюється для визначення впливу різних джерел забруднення на екосистеми. *Hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показники*, що включають чисельність і продуктивність водних організмів, використовуються для оцінки стану та продуктивності водних екосистем.

Лінгвістична класифікація одначуваних термінів може бути проведена за кількома критеріями – лексико-семантичними, морфологічними, синтаксичними ознаками. *Лексико-семантичні* (значеннєві) ознаки репрезентують екологічні терміни належать до кількох категорій. До термінів

на позначення забруднюючих речовин та процесів належать *pollutants* – *полютанти*, *industrial wastewater* – *промислові стічні води*, *household wastewater* – *господарчо-побутові стічні води*, *eutrophication* – *евтрофікація*, *hypoxia* – *гіпоксія*, *hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони*.

Семантику хімічних характеристик води передають терміни *phosphorus* – *фосфор*, *nitrogen* – *азот*, *phosphate and total phosphorus* – *фосфатний і загальний фосфор*, *the amount of mineral nitrogen* – *сума мінерального азоту*, *total nitrogen* – *загальний азот*, *hydrochemical indicators* – *гідрохімічні показники*.

Лексичне значення біологічних характеристик та процесів в екосистемах відображають терміни *hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показники*, *phytoplankton community* – *фітопланктонне угруповання*, *dinophytic algae* – *динофітові водорості*, *blue-green algae* – *синьо-зелені водорості*, *hydrobionts* – *гідробіонти*. Опис процесів очищення представлено складеним терміном *self-cleaning of the marine environment* – *самоочищення морського середовища*.

Морфологічна (частинимовна) класифікація може бути розподілена на іменникові та дієслівні терміни. Іменникові терміни включають:

Pollutants – *полютанти*, *industrial wastewater* – *промислові стічні води*, *household wastewater* – *господарчо-побутові стічні води*, *eutrophication* – *евтрофікація*, *hypoxia* – *гіпоксія*, *hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони*, *hydrochemical indicators* – *гідрохімічні показники*, *amount of mineral nitrogen* – *сума мінерального азоту*, *total nitrogen* – *загальний азот*, *hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показники*, *phytoplankton community* – *фітопланктонне угруповання*, *dinophyte algae* – *динофітові водорості*, *синьо-зелені водорості* – *blue-green algae*.

До віддієслівних термінів належать такі поняття, як самоочищення. *Синтаксична* (словосполучна) класифікація включає прості (однословні) терміни, такі як *pollutants* – *полютанти*, *eutrophication* – *евтрофікація*, *hypoxia* – *гіпоксія*, *phosphorus* – *фосфор*, *nitrogen* – *азот* та складні (утворені з двох і більше слів) терміни, як-от *industrial wastewater* – *промислові стічні води*, *household wastewater* – *господарчо-побутові стічні води*, *self-purification of the marine environment* – *самоочищення морського середовища*, *hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони*, *hydrochemical indicators* – *гідрохімічні показники*, *total mineral nitrogen* – *сума мінерального азоту*, *total nitrogen* – *загальний азот*, *hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показ-*

ники, *phytoplankton community* – фітопланктонне угруповання, *dinophyte algae* – динофітові водорості, *blue-green algae* – синьо-зелені водорості.

Такий попередній огляд претендує на перші висновки, що ці терміни частково характеризують лексико-граматичні аспекти англійської мови, незалежно від їх походження – запозиченого чи питомо англійського. Термінознавці вважають, що запозичення є необхідним і невід'ємним елементом термінотворення, оскільки вони дозволяють розширювати лексичний ресурс мови, включаючи поняття та терміни, що вже існують у міжнародній практиці (Croft, 2000: 25).

Запозичені терміни в екологічній термінології, що використовуються для опису морських вод, мають різне походження та значення. Наприклад, термін *полютанти* запозичений з латинської мови *pollutant* (забруднювач) через англійську *pollutant* й означає шкідливі речовини або матеріали, які забруднюють навколишнє середовище. Хімічні терміни, такі як *phosphorus* – фосфор і *nitrogen* – азот, мають грецьке походження: *фосфор* (від грец. φῶς – світло і φέρω – несу, φωσφόρος – світлоносний) запозичене через латинську *Phosphorus* і позначає хімічний елемент, який часто є однією з поживних речовин, що сприяють евтрофікації вод; *nitrogen* – азот (від грец. α (не-, без-) і ζωή (життя), неживий, безжиттєвий, які є поживними речовинами, що сприяють евтрофікації вод. До запозичених термінів належать *eutrophication* – *евтрофікація* (від грец. εὐτροφος – добре живлений), що позначає процес водного квіткування або водної евтрофікації, спричинений надмірним збагаченням води поживними речовинами; *hypoxia* – *гіпоксія* (від грец. ὑλο – під, і ὀξύς – кислий) – кисневе голодування, стан низького вмісту кисню у воді.

Аналітичні терміни: *hydrogen sulfide zones* – *сірководневі зони* (зони сірководню, де у воді накопичується сірководень); *hydrochemical indicators* – *гідрохімічні показники* – хімічні показники води, які оцінюють її хімічний склад; *hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показники* – біологічні показники води, що оцінюють стан біологічних систем у водних екосистемах. Звертають на себе увагу складені запозичено-англійські терміни, серед яких *hydrobiological indicators* – *гідробіологічні показники* включає запозичені латинізми *гідро-*, *біологічні* та англійське *indicators* – *показники* і означає показники, що оцінюють стан біологічних систем у водних екосистемах. Ще деякі синтетичні терміни такого типу *phytoplankton community* – *фітопланктонне угруповання* складається з від грец. слів φύτον «phyton», або «рослина», та πλάκτος «planktos» – ширяючий та *community* – угруповання

(й означає сукупність мікроскопічних водоростей, здатних проводити фотосинтез); *dinophytic algae* – *динофітові водорості* – (від грец. δῖνος – обертання і φύτον – рослина) та питомо англійське *algae* – *одорості* (тип водоростей, що можуть утворювати масові цвітіння).

Власне англійські терміни *industrial wastewater* – *промислові стічні води* складаються зі слів *industrial* – промислові та *wastewater* – стічні й означає води, що відводяться від промислових підприємств, а також містять різні забруднення. Аналогічно, терміни *household wastewater* – *господарчо-побутові стічні води* – води, що відводяться від житлових будинків, офісів і комунальних установ, які також містять забруднення; *self-cleaning of the marine environment* – *самоочищення морського середовища* – здатність морських вод очищати себе від забруднень без зовнішнього втручання.

Англійські синоніми-відповідники, засвідчені у словнику (6, 12), мають відмінність у поняттєвому плані, тому вважати їх термінами-синонімами недоцільно. Це можна обґрунтувати наступними позиціями. По-перше, синоніми часто мають різні відтінки значення та специфічні контексти використання, що робить їх поняттєво різними. Наприклад, термін *hypoxia* – *гіпоксія* і його український відповідник «киснева недостатність» технічно означають одне й те саме явище – недостатній рівень кисню у воді. Однак, *hypoxia* використовується переважно в наукових і медичних контекстах, тоді як *киснева недостатність* може бути зрозумілішою для ширшої аудиторії та використовується в популярних виданнях. По-друге, іншомовні терміни часто мають усталену міжнародну значущість та узгодженість, що робить їх більш точними для наукового використання. Використання українських відповідників може призвести до втрати цієї точності. Наприклад, термін «ксилема» є усталеним у міжнародній ботанічній літературі, тоді як його український відповідник «деревина» може мати ширше значення і вживатися не лише в наукових текстах, але й у побутових контекстах, що створює можливість неоднозначного розуміння. І по-третє, іншомовні терміни часто запозичуються для позначення нових явищ або технологій, для яких українські відповідники можуть ще не існувати або бути менш поширеними. Це особливо актуально для швидкозмінюваних галузей, таких як інформаційні технології або біотехнології. Наприклад, термін *eutrophication* – *евтрофікація* використовується в екології для опису специфічного процесу збагачення вод поживними речовинами, тоді як український відповідник *excessive enrichment of water bodies* – *надмірне збагачення водойм* є більш

загальним і може не передавати всі нюанси цього процесу.

Нарешті, концептуальні відмінності між термінами можуть стосуватися їх семантичної структури та області застосування – екології, водних біоресурсів та аквакультури, у нашому випадку. Іншомовні терміни часто мають чітко визначену наукову дефініцію, яка включає всі важливі характеристики явища. Українські відповідники можуть не охоплювати всі ці характеристики, що може призводити до непорозумінь або неправильного використання терміну. Так, термін *benthic biocenoses* – донні біоценози чітко описує сукупність організмів, що живуть на дні водойм, тоді як його можливий український відповідник «донні угруповання» може не передавати всю наукову точність цього поняття. Таким чином, через відмінності у значенні, контекстах використання, точності та семантичній структурі, вважати українські синоніми-відповідники повноцінними термінами-синонімами недоцільно. Це підкреслює важливість точного використання термінології в наукових і технічних текстах для забезпечення зрозумілості та уникнення плутанини.

Словотвірні синоніми – це слова, близькі або тотожні значенням, які мають відмінності на рівні словотворення. Науковці пропонують поділяти словотвірні синоніми на омоосновні (одноосновні) синоніми, у яких до однакових твірних основ приєднано різні щодо звукового складу афікси, та гетероосновні синоніми – рівнозначні назви одного поняття, де відмінним є і твірні основи, і словотвірні афікси, які присутні й у системі екологічних (Бурковська, 2015: 49). Наприклад, серед омоосновних синонімів є терміни *eutrophication* – *евтрофікація* та *eutrophication* – *евтрофування*. Основи цих термінів – *eutrophic* і *eutroph-*, а афікси *-аці(я)* і *-уванн(я)*. Обидва терміни описують процес збагачення водойм поживними речовинами, що призводить до надмірного росту водоростей. Аналогічним прикладом є терміни *degradation* – *деградація* та *degradation* – *деградування*, де основа – *degrad-* та такі ж афікси. Обидва терміни означають процес поступового погіршення стану екосистеми.

Словосполучні терміни в екологічній термінології класифікуються за різними критеріями. Наприклад, за структурою вони можуть бути атрибутивними, коли складаються з означення та означуваного слова, або об'єктними, де включають дію і об'єкт, на який ця дія спрямована. Так, «екологічний стан» є атрибутивним, а «надходження забруднюючих речовин» – об'єктним. За рівнем деталізації, терміни можуть бути загальними, як *ecological condition* – *екологічний стан*,

або конкретними, як *siltation of bottom biocenoses* – *замулення донних біоценозів*. Тип відношень між компонентами може бути родовим, як *siltation of bottom biocenoses* і *pollutants*, або частини та цілого, як *fish resources* і *ecosystem*. За функціональним призначенням, терміни поділяються на описові, як *shelf waters* – *шельфові води*, або процесуальні, як *eutrophication processes* – *евтрофікаційні процеси*. Сфери застосування також варіюються: терміни можуть бути науковими, як *assimilative capacity of marine ecosystem* – *асиміляційна спроможність морської екосистеми*, або практичними, як *pollution of water bodies* – *забруднення водойм*.

Класифікація словосполучних термінів систематизує і чітко визначає їхню функцію і значення, що є критично важливим для точності і зрозумілості в науковій і практичній діяльності.

Висновки. Переклад та тлумачення екологічної термінології є ключовою умовою для успішного розвитку екологічної науки, управління природними ресурсами та вирішення екологічних проблем на глобальному рівні. Вона забезпечує точність і узгодженість у науковій комунікації, сприяє інтеграції знань з різних галузей і підвищує обізнаність громадськості щодо екологічних питань. По-перше, актуальність питання уніфікації екологічних термінів є очевидною через необхідність чіткої і однозначної комунікації як у науковому середовищі, так і серед широкої громадськості. По-друге, аналіз сучасного стану екологічної термінології показує, що існує значна різниця між запозиченими термінами та їх англійськими відповідниками. Запозичені терміни часто мають чітко визначену наукову дефініцію, що дозволяє уникати неправильного трактування та забезпечує міжнародну узгодженість. Водночас, відповідники можуть мати більш загальне значення, що може призводити до плутанини в наукових і практичних контекстах. По-третє, розгляд різних типів синонімів, включаючи словотвірні та словосполучні синоніми, підкреслює складність та багатогранність екологічної термінології. Важливість чіткого визначення та правильного використання таких термінів очевидна для точного опису екологічних явищ та процесів. Спільні зусилля науковців, освітян, міжнародних організацій та громадськості сприятимуть збереженню біорізноманіття та сталому розвитку на глобальному та національному рівнях. А відтак перспектива даного дослідження вбачається нами в необхідності підвищення точності використання, перекладу і зрозумілості екологічної термінології. Подальші дослідження мають зосередитися на розробці уніфікованих підходів до термінології та їх впровадженні в освітні програми, щоб сприяти більш ефективній комунікації та управлінню природними ресурсами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурковська О. Синонімія та варіантність у системі української термінології лісівництва. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. С. 47–54.
2. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. К.: Academia, 2000. 218 с.
3. Кияк Т. Функції та переклад термінів у фахових текстах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2008. № 620. С. 3–5.
4. Мітіна О.М., Швелідзе Л.Д. Безеквівалентні економічні одиниці англо-українського перекладу: шляхи подолання. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. № 30. Том 2, 2020. С. 302–307. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/30.212344> (дата звернення: 5.08.2024).
5. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу): монографія. Київ: Логос, 2006. 99 с.
6. Соборова О. М. Актуальні аспекти біопродуктивності вод Одеської затоки. *Водні біоресурси та аквакультура*. 2018. № 2. С. 68–78.
7. A Dictionary of Ecology, Evolution and Systematics by R.J. Lincoln, G.A. Boxshall and P.F. Clark, Cambridge University Press, 1982.
8. Bell, R. T., & Candlin, C. Translation and translating: Theory and practice. 1991, London: Longman
9. Catford, J.C. A Linguistic Theory of Translation. London Oxford University Press, 1965: 1–80.
10. Campbell Stuart J. Towards a Model of Translation Competence. *Translators' Journal*, 1991, 36 (2-3) 329–343.
11. Croft, William, Explaining Language Change. An Evolutionary Approach. Essex: Pearson Education Limited, 2000
12. Harris, Brian. Norms in Interpretation. 1990, *Target* 2:1. 115–119.
13. Newmark, P. About Translation. Clevedon: Multilingual Matters, 1991. 184 p.
14. Webster's New Dictionary of Synonyms. MERRIAM-WEBSTER INC., Publishers SPRINGFIELD, Massachusetts, U.S.A.

REFERENCES

1. Burkovska O. (2015). Synonymia ta variantnist u systemi ukrainskoi terminolohii lisivnytstva. [Synonymy and variation in the system of Ukrainian forestry terminology]. *Visnyk Natsionalnogo universitetu «Lvivska politekhnikha». Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii»*. № 817. S. 47–54.
2. Diakov A.S., Kyiak T.R., Kudelko Z.B. (2000). Osnovy terminotvorennia: semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty. [Basics of term formation: semantic and sociolinguistic aspects]. K.: Academia, 218 s. [in Ukrainian].
3. Kyiak T.(2008). Funktsii ta pereklad terminiv u fakhovykh tekstakh. [Functions and translation of terms in professional texts]. *Visnyk natsionalnogo universitetu «Lvivska politekhnikha»*. Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii». № 620. S. 3–5. [in Ukrainian].
4. Mitina O.M., Shvelidze L.D.(2020). Bezekvivalentni ekonomichni odynytsti anhlo-ukrainskoho perekladu: shliakhy podolannia.[Non-equivalent economic units in English-Ukrainian translation: ways to overcome them]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytetu imeni Ivana Franka*. № 30. Tom 2. S. 302–307. [in Ukrainian].
5. Skorokhodko E. F. (2006). Termin u naukovomu teksti (do stvorennia terminotsentrychnoi teorii naukovoho dyskursu): monohrafiia. [Term in a scientific text (towards the creation of a term-centered theory of scientific discourse): monograph]. Kyiv: Lohos. 99 s. [in Ukrainian].
6. Soborova O. M.(2018). Aktualni aspekty bioproduktyvnosti vod Odeskoi zatoky. [Actual aspects of bioproductivity of the waters of the Odesa Bay]. *Vodni bioresursy ta akvakultura*. № 2. S. 68–78. [in Ukrainian].
7. A Dictionary of Ecology, Evolution and Systematics by R.J. Lincoln, G.A. Boxshall and P.F. Clark, Cambridge University Press, 1982.
8. Bell, R. T., & Candlin, C. (1991). Translation and translating: Theory and practice. London: Longman.
9. Catford, J.C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. London Oxford University Press, 1965: 1–80.
10. Campbell Stuart J. Towards a Model of Translation Competence. *Translators' Journal*, 36 (2-3) (1991), 329–343.
11. Croft, William, Explaining Language Change. An Evolutionary Approach. Essex: Pearson Education Limited, 2000
12. Harris, Brian. (1990). Norms in Interpretation. *Target* 2:1. 115–119.
13. Newmark, P. About Translation. Clevedon: Multilingual Matters, 1991. 184 p.
14. Webster's New Dictionary of Synonyms. MERRIAM-WEBSTER INC., Publishers SPRINGFIELD, Massachusetts, U.S.A.

УДК 37.091.33:81-11

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-22>

Олександр ЛАДА,

orcid.org/0000-0002-8253-0114

кандидат історичних наук,
доцент кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Університету Короля Данила
(Івано-Франківськ, Україна) oleksandr.lada@ukd.edu.ua

Інна ВАРВАРУК,

orcid.org/0000-0002-3407-8813

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Університету Короля Данила
(Івано-Франківськ, Україна) inna.danyliuk@ukd.edu.ua

Тетяна МАРШАЛ,

orcid.org/0009-0005-8634-9928

викладач кафедри іноземної філології та бізнес-комунікацій
Університету Короля Данила
(Івано-Франківськ, Україна) tania.marschal@gmail.com

СТОРИТЕЛІНГ ЯК МЕТОД ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: АКТУАЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сторітелінг як навчальний метод є важливим соціальним явищем у контексті ефективної комунікації і кращого засвоєння матеріалу. Шляхом створення інтерактивного академічного середовища та застосування комунікативного підходу до викладання англійської мови викладач спонукає студентів до нетрадиційної форми навчання, легкого опанування її структурних і фонетичних особливостей, сприяє запам'ятовуванню граматичних явищ і лексичних одиниць, а також створює ефективні передумови для комунікативної лінгвістики, творчості і власного тематичного сторітелінгу. Дану техніку і її педагогічну доцільність було вивчено на прикладі наукових праць зарубіжних дослідників, з-поміж яких варто виокремити Абрахамсона, Брунера, Фінкеля, Гарві, Гріна, Херрейда, Мутоного, Оуена, Рушера, Сіммонса й Відріча. Отриману інформацію структуровано у хронологічному розрізі та розглянуто крізь призму тематичної актуальності й емпіричної педагогіки. Окремо описано найцікавіші та найбільш розповсюджені практики сторітелінгу, а також розроблено низку рекомендацій щодо його успішного використання. У перспективі подальших досліджень визначено, що концепція сторітелінгу не є достатньо опрацьованою на теренах України й відтак становить науковий інтерес у межах інтерактивного викладання англійської мови.

Метою даної статті є окреслити поняття сторітелінгу, проаналізувати зарубіжний досвід, дослідити наукові праці про сторітелінг, визначити педагогічний феномен історій, описати їхню мультидисциплінарну аплікативність, розглянути різноманітні техніки, висвітлити деякі популярні практики в контексті вивчення англійської мови, диференціювати ознаки сторітелінгу, навести рекомендації щодо ефективного використання даного методу, всебічно заохотити вітчизняних методистів до застосування історій у власній викладацькій діяльності.

Ключові слова: сторітелінг, педагогіка, інтерактивність, англійська мова, метод, викладання, техніка.

Oleksandr LADA,
orcid.org/0000-0002-8253-0114
Candidate of Historical Sciences,
Department of Foreign Philology and Business Communications
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleksandr.lada@ukd.edu.ua

Inna VARVARUK,
orcid.org/0000-0002-3407-8813
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Business Communications
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) inna.danyliuk@ukd.edu.ua

Tetiana MARSCHAL,
orcid.org/0009-0005-8634-9928
Lecturer at the Department of Foreign Philology and Business Communications
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) tania.marschal@gmail.com

STORYTELLING AS A METHOD OF ENGLISH TEACHING: THE TOPICALITY AND PEDAGOGICAL REASONING WITHIN THE INTERNATIONAL RESEARCH

Storytelling as a method of instruction constitutes a significant social phenomenon in the framework of effective communication and better scholarly understanding. By introducing the interactive academic environment and applying the communicative approach to English teaching, the instructor involves the students in non-traditional learning, provides a way to easily master the linguistic structure, phonetics, grammar as well as vocabulary, and allows the communicative linguistics, creativity, and reflective storytelling to happen. The very technique and its pedagogical power were studied within the context of the international research, with close attention being paid to the scientific works by Abrahamson, Bruner, Finkel, Garvie, Green, Herreid, Mutonyi, Owen, Ruscher, Simmons, and Widrich. The information was chronologically arranged as well as interpreted within the academic topicality and empirical pedagogy. Apart from the aforesaid, the best-known and most interesting examples of the storytelling were described; a few recommendations on its successful application were mentioned. Considering the possibility of any further research, we stated that the concept of storytelling is underdeveloped in Ukraine and thus may be scientifically appealing to the domestic researchers in the framework of interactive English teaching.

The very article aims at defining storytelling, analyzing the international findings, pinpointing the scholarly works, designating the pedagogical power of stories, describing their multidisciplinary nature, studying various techniques, highlighting a few popular cases of English storytelling, summarizing the attributes of the storytelling, providing some recommendations on its successful application, and encouraging the fellow instructors to use the method whilst teaching.

Key words: *storytelling, pedagogy, interactivity, English, method, teaching, technique.*

Постановка проблеми. Сторітелінг – це транскультурне універсальне поняття, яким можна визначити один із найдавніших методів навчання, а також спосіб увіковічення і передавання знань між поколіннями. Згідно з дослідженнями першим проявом сторітелінгу вважають наскельні малюнки, які з'явилися 27 тис. років тому та які візуально оповідають про побут і життя первісного суспільства (Відріч, 2012). Набуті знання, як правило, ґрунтувалися на минулих подіях, а новий досвід персоналізувався і розглядався у контексті особистих історій (Шанк, Абельсон, 1995: 8): «Зрештою, ми всі маємо історії та способи їх виявлення і використання. Знання – це досвід, який висвітлюється у наративній формі; розум – це здатність використовувати досвід, створюючи

й оповідаючи історії; пам'ять увіковічує історії, генерує, зберігає і допомагає поширювати їх».

У сучасному світі зберігається чи навіть значно превалює усна наративна комунікація – подкасти, аудіо-відеоісторії у соціальних мережах, аудіокниги, аудіо-відеосемінари, навчальні історії (фільми, короткі відео, анімаційні фільми) для пояснення чи закріплення пройденого матеріалу. Відповідно до низки проведених досліджень можна вважати, що сторітелінг є сучасною доказовою концепцією навчання, яка спонукає до інтерактиву та дає можливість краще опанувати матеріал (Херрейд, 2007).

Зважаючи на зазначене вище, можна стверджувати, що сторітелінг є фундаментальним поняттям у контексті навчально-викладацької діяльності. На

прикладі педагогічних практик можна побачити, як методика сторітелінгу активно використовується для викладання міждисциплінарних предметів: географії, психології, історії, права, анатомії, іноземної мови (англійської). У контексті останньої сторітелінг розглядається як комплексний підхід до викладання і вивчення мови, що ґрунтується на розумінні постійної потреби студентів ознайомлюватися з різноманітними автентичними лексично-граматичними реаліями (Мурао, 2009): «В історії оповідають про певні життєві факти, що в свою чергу має вагомий вплив на формування знань і вмінь, у тому числі мовних і мовленнєвих. Викладач, який використовує техніку сторітелінгу та працює з різними жанрами й мультикультурною бібліографією, може створити унікальне середовище для навчання – простір, де стимулюється і підтримується зацікавленість, де панує денотативний потенціал, без якого вивчення мови не є функціональним».

Аналіз досліджень. Оскільки сторітелінг є популярною педагогічною практикою закордоном, багато науковців досліджували його ефективність і доцільність в реальних (навчальні аудиторії) та уявних (лабораторії) умовах. Наприклад, Бовер і Кларк (1969) помітили, що завдяки використанню історій студенти змогли краще запам'ятати слова, стали словосполучення, вирази в порівнянні з традиційним методом вивчення-повторення. Науковці Гресер, Хауфт-Сміт, Кохен і Пайлз (1980) стверджували, що нарративність підсилює пригадування експозитарного тексту. У 2008 році Оутлі висловив припущення, що історії допомагають студентам тлумачити й передбачати події, тоді як у 2009 році Белл написав про появу мистецького сторітелінгу, який активно застосовувався у середній і вищій школах з метою привернення уваги до питань расизму та соціальної справедливості. В 2011 році Гюнтер зауважив, що ті студенти, які вивчали матеріал за популярними книжками професійного спрямування мали значно вищі екзаменаційні результати, аніж їхні товариші, котрі користувалися традиційними підручниками. У 2012 році Оуен і Райлі детально описали перформативний сторітелінг як надійний метод візуального навчання, звернувши увагу й на інші техніки: практика моделювання рефлексії, вивчення через дії. У 2016 році науковці Кімбалл, Мур, Ваккаро, Трояно та Ньюман вивчали сторітелінг у контексті використання особистих історій як способу боротьби зі стигматизацією; Свонсон використовував художні історії з етичним наповненням для виховання моральних цінностей у студентів, а Мутоний дослідив ефективність істо-

рій, приказок та анекдотів під час викладання природничих наук у вищій школі. Використовуючи якісний метод дослідження останній помітив, що, отримуючи інформацію про ВІЛ й охорону здоров'я у розважально-інтерактивній формі (історії, приказки, анекдоти), студенти з Уганди охочіше поширювали отримані знання у медійному просторі. Зважаючи на вищенаведені приклади, можна стверджувати, що якщо викладачі прагнуть сформувати у студентів потяг до знань і підтримувати його, вони повинні відійти від традиційних методів викладання, врахувати академічні особливості своїх студентів (візуали, медійники, слухачі), вдатися до інтерактивності, спробувати нарративність у своїй викладацькій діяльності.

Мета статті. Враховуючи сучасні тенденції у методиці викладання англійської мови, ми розглянемо сторітелінг у контексті науково-педагогічної інтерактивності, звернемо увагу на різноманітні техніки, ознайомимося з деякими практиками застосування сторітелінгу, наведемо декілька рекомендацій щодо ефективного використання даного методу.

Виклад основного матеріалу. Для кращого розуміння педагогічного потенціалу сторітелінгу слід насамперед визначити його предметну одиницю – story (від англ. «історія»). Під останньою розуміють хронологічно узгоджену послідовність двох і більше речень, які оповідають про різні події, життєпис одного чи декількох протагоністів, їхні спроби вирішення поточних проблем. Типова історія матиме початок, середину та кінець, у контексті яких може змальовуватися певний конфлікт, риторична дилема та її вирішення, загадка або інша жанрова концептуальність. Оповідь може навчити тут і зараз, не змушуючи фізично переживати всі негаразди головних героїв. Згідно з Брунером (2002) історії допомагають структурувати досвід та є невід'ємним інструментом у контексті культурологічного навчання і рефлексії. Крізь призму історій можна зрозуміти навколишній світ та сформувати концепцію власного «я»: «Історії допомагають будувати, реконструювати, навіть повторно створювати прийдешнє та майбутнє». Вони виходять за межі власного досвіду та, дозволяючи кожному наступному поколінню доповнювати досвід пращурів, слугують потужним механізмом культурної трансмісії. Зважаючи на давність традиції сторітелінгу можна стверджувати про формування у людей стійкої нарративної потреби, а також вродженого розуміння історій. Відповідно до деяких досліджень у пам'яті найбільш точно закарбовуються ті факти, котрі мають емоційне або почуттєве підґрунтя. Люди

схильні сприймати власне життя як добре продуману історію, у якій вони є головними героями (Вебстер, Мертова, 2007). Відтак, якщо навчальну кімнату розглядати як приклад усного осередку, а студентів як таких, що мають вроджену потребу в історіях, сторітелінг отримає свою педагогічну доцільність і стане невід'ємним елементом методики викладання. Деякі науковці, проте, вважають сторітелінг ненадійною практикою, адже ефективність оповідей можна виміряти тільки якісним методом дослідження, тоді як виключно кількісний є ідентифікатором серйозності результатів. Звичайно, сторітелінг не може бути єдиним методом викладання – викладач повинен оперувати ключовими поняттями теми, показувати концептуальні моделі, використовувати навчальні матеріали, заохочувати до індивідуальної, парної і групової роботи. Для того, щоб сторітелінг став результативним, викладач повинен докласти максимально зусиль – артистично викласти певний матеріал за допомогою ефективних методів комунікації (Лувиш, 2006). Обрання і викладення історії вимагає більшого концептуально-семантичного наповнення, аніж простий перелік ключових понять у Powerpoint. Викладач, який прагне застосувати техніку сторітелінгу, повинен готуватися протягом тривалого часу, обов'язково достеменно вивчити матеріал, дотримуватися відведеного часу, зважати на вербальні та невербальні елементи комунікації, доречність коментарів, гумористичного наповнення, використання жестів. Сторітелінгу притаманна навіть надмірна підготовка, адже за своєю природою ця практика є виключно інтерактивною – різноманітні ситуаційні запитання, періодична потреба в ліричних відступах або додаткових поясненнях без заплутування студентів і відхилення від головної теми. Пам'ятаючи про це, викладач зможе максимально підсилити когнітивний аспект сторітелінгу – формування інтерактивної живої моделі навчання.

У педагогічному контексті історії повинні а) створити зацікавленість; б) структурувати процес запам'ятовування навчального матеріалу; в) інформувати в доступній і звичній для студентів формі; г) сприяти побудові більш тісних відносин між викладачем та його студентами (Грін, 2004). У такий спосіб навчальний контент робиться максимально особистісно релевантним. Добре продумана й гарно розказана історія є прикладом нарративного перенесення, під час якого студенти втрачають відлік часу, ототожнюють змальовані події з реаліями сьогодення, занурюються у запропонований викладачем навчально-інтерактивний простір (Грін, Брок, 2000).

Як стверджує Фінкель (2000), сторітелінг є унікальною педагогічною технікою, яка поєднує конкретність, детальність і нарративність. В академічному контексті викладач може презентувати навчальний матеріал як, наприклад, певні детективні історії, а студенти будуть максимально заохочені до знаходження відповідей на запитання – братимуть участь у встановленні змісту. Відповідно до Віллінгхема (2009) історії є психологічно привілейованими концепціями – історії запам'ятовуються не так, як інші види інформації. Підтвердження цього припущення можна знайти в психологічній праці Рушер (2014), яка вважає, що сторітелінг ґрунтується на трьох «З»: значущості, зв'язності та запам'ятовуванні. Цікаве пояснення знаходимо в книзі Сіммонса: «Процес запам'ятовування не варто розглядати виключно крізь призму поганої чи хорошої пам'яті. Навіть маючи погану пам'ять, людина може достеменно пам'ятати якусь історію. Якщо факти переплітаються у сюжет, є персоніфіковано важливими, впливають на нашу свідомість, викликають добрі чи погані відчуття, вони легко стають пам'ятними. Ми чудово пригадуємо історії, які змусили наші емоції вирувати. Добре продумана історія створює в уяві слухачів ментальний образ, який формується через поєднання окремих слів у значущу цілісну концепцію» (2006: 122-123).

Дослідники, котрі займаються питаннями нейронауки, також вивчали феномен сторітелінгу та його вплив на мозок. Слухаючи або читаючи історії, люди мають ті самі реакції, що й на реальні події (АбдулСабур й інші, 2014; Бальдассано, Гассон, Норман, 2018; Бернс, Блейн, Прітула, Пай, 2013; Мілівоєвіч, Варадінов, Грабовецькі, Коллін, Дьолер, 2016). До рефлексії залучаються лімбічна система, дзеркальні нейрони, нейротрансмітери та кортикальні шляхи. Такий комплексний підхід якнайкраще свідчить про цілковите занурення у світ сторітелінгу.

Техніка сторітелінгу може бути помічною у парадигмі цільового пояснення комплексних тем, що є бажаним у навчально-викладацькій діяльності. Як зазначає Сіммонс (2006), інколи, пояснюючи певний матеріал, викладач може ненавмисно занадто спростити його, й студенти вважатимуть, що сповна зрозуміли запропоновані концепції. Якщо останні помістити в контекст реальної історії, наприклад, твору для роздумів, студенти отримають можливість продемонструвати фактичне розуміння концепції, пояснити її своїми словами у вузькому та загальному значенні, розглянути дотичні аспекти в нарративний спосіб.

Техніку сторітелінгу можна використовувати по-різному. Історії можуть генеруватися виклада-

чем або студентами, розглядатися як тексти, написані іншими авторами, набувати традиційну форму (письмову чи усну), бути продуктом діджитал сторітелінгу або інформаційної візуалізації. Під час створення історії викладач повинен переслідувати певну педагогічну мету та дотримуватися деяких правил: 1. Чітке визначення навчального контенту (наприклад, якщо завдання пояснити важливість емпіричного дослідження, історія повинна спонукати студентів до дослідження, пошуків інформації); 2. Історія має бути релевантною для студентів, а не викладача (наприклад, під час практичних занять з дисципліни «Вступ до психології» кожний студент отримує свій «особистий» гороскоп, який ґрунтується на узагальнених передбаченнях); 3. Використання незвичних та пам'ятних фактів – «шок-контент» (наприклад, створення наративних інтриг для кращого запам'ятовування).

Зважаючи на те, що сторітелінг активно використовується під час викладання різноманітних дисциплін і має доказову педагогічну доцільність, пропонуємо окремо розглянути вищезазначену техніку в контексті викладання іноземної мови – англійської. У лінгвістичному науковому полі сторітелінг є потужною практикою з багатогранним потенціалом, адже історії є мотиваційними й інтерактивними, створюють передумови для креативності, дають відчуття завершеності, уможливають мовленнєву практику й дискурс, висвітлюють мову як зрозумілий і багатозначний живий організм, є автентичними, забезпечують безцінний культурний досвід, пропонують велику кількість похідних вправ і завдань, розвивають такі важливі навички як передбачення, вгадування, припущення і текстове декодування, формують зв'язок між вхідною (M_1) і вихідною мовами (M_2) (якщо студенти знають історію на M_1 , то зможуть зрозуміти й переказати історію на M_2). Окрім цього, історії дають можливість ознайомитися з різними культурами й цінностями, віднайти спільність між народами, розширити світогляд, спонукають до вираження власних почуттів й емоцій, заохочують до активної участі в завданнях, посилюють вербальні навички, покращують аудіовальні вміння, сприяють збагаченню словникового запасу, моделюють когнітивно-лінгвістичну грамотність. Джерела сторітелінгу є безмежними: особисті історії, друковані видання (книги, журнали, комікси, дайджести, газети), мистецтво, інтернет, усна народна творчість (казки, байки, легенди, міфи, перекази), фільми, генерування власних оповідок за допомогою різних лексичних одиниць або картин. Знаючи своїх студентів і розуміючи їхні потреби, викладач може обрати чи розробити одну або декілька істо-

рій, зробити акцент на тих цінностях, які розділяє його аудиторія, виокремити ключові слова, які, можливо, потребують попереднього обговорення.

Окремо варто зупинитися на деяких практиках сторітелінгу, які вважаються педагогічно доцільними під час вивчення англійської мови:

1. Розповідь особистої історії, яка стимулює вербальну комунікацію, сприяє активній практиці набутих мовних навичок, допомагає налагодити дружні відносини в академічному колективі та створює можливість мультивокабулярного дискурсу.

2. Розповідь короткої гумористичної історії розглядається як ментальна розминка на початку заняття та спонукає студентів до двостороннього невимушеного спілкування.

3. Візуально-презентаційний сторітелінг, який поєднує роботу з роздатковими матеріалами та усне мовлення – використовуючи фото й задалегідь підготовлені слова (слабкі групи) або рандомно обрані словосполучення (сильні групи), студентів заохочують до створення власної розповіді.

4. Історії-доміно, які передбачають написання тематично дотичних слів на окремих картках, розташованих поступово одна за одною, і складання лексичних одиниць у логічно пов'язані між собою речення з метою створення однієї спільної історії. Така практика вважається особливо успішною у контексті спонукання до командної роботи та зміцнення внутрішніх міжособистісних відносин.

5. Наративні відповіді на запитання, які передбачають вербальну розгорнутість та унеможливають односкладові ремарки. Типовими прикладами є «чому Ви так вважаєте», «що, на Вашу думку, ...», «чи погоджуєтеся з цим твердженням – чому» тощо.

6. Фонетичні автентичні історії, які зорієнтовані на покращення вимови, опанування правильної інтонації, ознайомлення з фонетичними явищами англійської мови (*elision, assimilation, clipping, glottal stop* тощо). Такий підхід часто використовується під час викладання дисципліни «Практична фонетика».

7. Ідіоматичний сторітелінг, який спонукає до інтерактивного запам'ятовування англійських приказок, сформованих у цілісну розповідь. Концепція такої практики вимагає використання тематично пов'язаних ідіом, які позначають прості лексичні одиниці (окремі слова або вирази), а також їхнє розміщення у кожному реченні. Наприклад, для вивчення приказок зі словом *heart* пропонується такий сторітелінг: «Missing you all the time, dying for *heart-to-heart* talk. Tried to watch TV-soap operas everywhere, *hearts and flowers, lionhearted heartthrobs*, the usual. I just *don't have a*

heart to watch it.» Також викладач може спонукати студентів до створення власної розповіді, речення якої складаються виключно з ідіом.

8. Історії за принципом *snowball repetition*, які проводяться як метальна розминка або використовуються як спосіб повторити певний вокабуляр. Зміст практики полягає у моделюванні однієї цілісної історії, під час створення якої кожний студент складає і промовляє своє речення, а наступний повторює попереднє і додає своє. Зважаючи на мовну компетенцію студентів, викладач може обмежити кількість речень або заохочувати до тривалої оповіді.

9. Спонтанний сторітелінг, зміст якого полягає в обранні окремих логічно не пов'язаних слів та спонукання студентів до непередбаченого складання коротенької історії. Наприклад, студент отримує картку зі словом *strawberry* та складає цілісну розповідь про зазначене – важливим є те, що таке завдання передбачає непередбачене мовлення (без часу на роздуми) і є доцільним у групах з лінгвістичним потенціалом не нижче V_1 .

10. Читання автентичних історій різної тематики, що (Гхосн, 2002: 173) створює мотиваційний, значущий контекст для вивчення англійської, презентує справжню мову, сприяє збагаченню словникового запасу й контекстуальній практиці, розвиває академічну грамотність і навички критичного мислення. Відповідно до таблиці критеріїв за Стейнбеком (2008) викладач повинен врахувати наступне: історії мають бути особистісними (згадування типових героїв, можливість виконати вправу як для розминки, так і перевірки власного розуміння тексту), без надлишкових деталей, з доцільним використанням когнітивного й лінгвістичного інструментарію, підходити студентам за віком, інтересами та психологічною зрілістю, бути інтерактивними (з гумористичним компонентом), спонукати до встановлення асоціативних зв'язків між життєписом героїв і своїм досвідом, заохочувати до додаткового (позаавдиторного) читання.

Розглянувши деякі практики сторітелінгу, можемо стверджувати, що історії є педагогічно доцільними й корисними в контексті вивчення англійської мови: «Студенти набувають мовну компетенцію підсвідомо. Оскільки аудиторні роботи повинні сприяти цьому процесові, історії є найважливішим лінгвістичним інструментарієм. Саме вони пропонують студентам концепцію контекстуального значення, на яке можна опиратися під час тлумачення різних лексичних одиниць. Поступово викладач може використовувати техніку сторітелінгу для тренування аудіювання, мовлення, читання та письма» (Слаттерлі, Вілліс, 2001).

Окрім цього, сторітелінг вважається ефективним методом викладання англійської мови через наведені нижче ознаки:

1. Головною метою будь-якої історії є спонукання до комунікації.

2. Це лінгвістично чесна техніка: сторітелінг відноситься до категорії усного мовлення і відтак має бути почутим.

3. Це реальна практика, оскільки люди займаються нею на різних етапах свого життя.

4. Історії є таргетованими.

5. Історії апелюють до особи, проте, одночасно формують цілісну лінгвістичну спільноту в одній навчальній кімнаті.

6. Історії полегшують розвиток аудіювальних навичок через зменшення тривожності й більш комфортне сприйняття запропонованого матеріалу.

7. Історії дають змогу поступово опанувати мовну структуру крізь призму повторювальності й прогнозованості лінгвістичних конструкцій.

8. Історії інтерактивно знайомлять з мовою і певною культурою.

9. Історії допомагають студентам збагатити словниковий запас, призвичаїтися до більш складних синтаксичних конструкцій, граматики й фонетичних особливостей (ритм, інтонація, вимова). Студенти мають можливість відчути використання різних часів, граматичних форм, сталих словосполучень у повнозначному контексті сторітелінгу.

10. Історії розвивають різні види інтелекту, емоційний зокрема (Елліс, Брустер, 2002: 2). Вони зміцнюють такі навчальні стратегії, як слухання, передбачення, вгадування значення і висування гіпотез.

Для тих викладачів, які прагнуть використовувати сторітелінг як метод викладання англійської мови, Брустер, Елліс і Гілард (2004) розробили декілька рекомендацій:

1. Якщо студенти ніколи не навчалися за принципом сторітелінгу, можна розпочати з дуже коротких історій, які не вимагають надмірної концентрації уваги і не чинять непотрібного ментального тиску.

2. Оповідайте або читайте повільно та чітко, даючи можливість зрозуміти почути, поставити запитання, прокоментувати.

3. Звертайте увагу на візуально-презентаційний матеріал.

4. Заохочуйте студентів до участі в сторітелінгу через повторення ключового вокабуляру.

5. Якщо доцільно, використовуйте невербальне спілкування (жести, міміка, вирази обличчя) для кращого тлумачення значення.

6. Варіюйте швидкість, тональність і звуковий регістр свого голосу – нашіптування якщо при-

сутня інтрига, підвищення голосу – здивування, пауза – створення драматичного ефекту тощо.

7. Запитуйте – що трапиться потім; що б зробили Ви.

8. Не бійтеся повторювати, перефразувати, пояснювати. Такий підхід підсилює заглиблення у мову та створює додаткову можливість зрозуміти значення раніше невідомих слів або виразів.

Висновки. Наприкінці варто зазначити, що сторітелінг має беззаперечну педагогічну доцільність особливо під час викладання іноземної мови (англійської). Історії мотивують, заохочують до навчання, створюють інтерактивне академічне середовище й допомагають опанувати складну мовну структуру. Історії покликані налагодити вза-

єморозуміння між викладачем і студентами, формують творче поле та стимулюють зацікавленість у навчанні. Якщо техніка сторітелінгу використовується належним чином, вона стає помічною практикою у поясненні навчального матеріалу, простих і складних програм, різних предметів і комплексних дисциплін. Сторітелінг допомагає розширити академічні горизонти, моделює мовну компетенцію, стимулює обізнаність з прикладними реаліями, позитивно впливає на навчальний емоційний біхевіоризм. Зважаючи на те, що дана техніка є порівняно новою та не сповна вивченою на теренах України, вона може становити науковий інтерес і бути актуальною темою для емпіричних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brakke, K., Landrum, R. E., & McCarthy, M. A. (2019) The pedagogical power of storytelling. *American Psychological Association: Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, p. 1–5.
2. Brewster, J., Ellis, G., & Girard, D. (2004) *The primary English teacher's guide*. London: Penguin, p. 146.
3. Bruner, J. S. (2002) *Making stories: Law, literature, life*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux, p. 125.
4. Finkel, D. L. (2000) *Teaching with your mouth shut*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook, p. 200.
5. Ghosn, I. K. (2002) Four good reasons to use literature in primary school. *ELT Journal*. No. 56(2), p.172–179.
6. Herreid, C. F. (2007) *Start with a Story: The Case Study Method of Teaching College Science*. NSTA Press, p. 466.
7. Luwisch, F. E. (2006) *Teachers' Voices: Storytelling and Possibility*. IAP, p. 272.
8. Mourao, S. (2009) Using stories in the primary classroom. *BritLit: Using literature in EFL classrooms*. London, p. 19-33.
9. Mutonyi, H. (2016) Stories, proverbs, & anecdotes as scaffolds for learning science concepts. *Journal of Research in Science Teaching*. No. 53, p. 943–971.
10. Owen, C., & Riley, S. (2012) Teaching visual methods using performance storytelling, reflective practice and learning through doing. *Psychology Learning & Teaching*. No. 11, p. 60–65.
11. Ruscher, J. B. (2014) Storytelling from a 3-legged stool. *APS Observer*. No. 27, p. 11.
12. Simmons, A. (2006) *The story factor: Inspiration, influence, and persuasion through the art of storytelling* (Rev. ed.). New York, NY: Basic Books, p. 299.
13. Slatterly, M., & Willis, J. (2001) *English for primary teachers*. Oxford: Oxford University Press, p. 148.
14. Steinbeck, P. (2008) *Using stories with young learners 2*. Pearson Education, p. 200.

REFERENCES

1. Brakke, K., Landrum, R. E., & McCarthy, M. A. (2019) The pedagogical power of storytelling. *American Psychological Association: Scholarship of Teaching and Learning in Psychology*, p. 1–5.
2. Brewster, J., Ellis, G., & Girard, D. (2004) *The primary English teacher's guide*. London: Penguin, p. 146.
3. Bruner, J. S. (2002) *Making stories: Law, literature, life*. New York, NY: Farrar, Straus and Giroux, p. 125.
4. Finkel, D. L. (2000) *Teaching with your mouth shut*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook, p. 200.
5. Ghosn, I. K. (2002) Four good reasons to use literature in primary school. *ELT Journal*. No. 56(2), p.172–179.
6. Herreid, C. F. (2007) *Start with a Story: The Case Study Method of Teaching College Science*. NSTA Press, p. 466.
7. Luwisch, F. E. (2006) *Teachers' Voices: Storytelling and Possibility*. IAP, p. 272.
8. Mourao, S. (2009) Using stories in the primary classroom. *BritLit: Using literature in EFL classrooms*. London, p. 19-33.
9. Mutonyi, H. (2016) Stories, proverbs, & anecdotes as scaffolds for learning science concepts. *Journal of Research in Science Teaching*. No. 53, p. 943–971.
10. Owen, C., & Riley, S. (2012) Teaching visual methods using performance storytelling, reflective practice and learning through doing. *Psychology Learning & Teaching*. No. 11, p. 60–65.
11. Ruscher, J. B. (2014) Storytelling from a 3-legged stool. *APS Observer*. No. 27, p. 11.
12. Simmons, A. (2006) *The story factor: Inspiration, influence, and persuasion through the art of storytelling* (Rev. ed.). New York, NY: Basic Books, p. 299.
13. Slatterly, M., & Willis, J. (2001) *English for primary teachers*. Oxford: Oxford University Press, p. 148.
14. Steinbeck, P. (2008) *Using stories with young learners 2*. Pearson Education, p. 200.

Наталія ЛАДИНЯК,

orcid.org/0000-0002-3091-0772

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) ladyniakn@gmail.com*

Наталія ШЕРЕМЕТА,

orcid.org/0000-0002-7398-6734

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) sheremetanataliya@ukr.net*

Тетяна СУКАЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5107-9914

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри соціальних комунікацій, словесності та культури

Державного податкового університету

(Ірпінь, Київська область, Україна) sukalenko78@gmail.com

МОВНІ ДЕВІАЦІЇ СУЧАСНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО МЕДІАПРОСТОРУ

У статті проаналізовано мовні девіації у медіатекстах сучасних регіональних видань. Джерелом фактажу обрано гіпермедіа Хмельниччини: «Вечірній Кам'янець», «Всім», «День за днем», «С уе.иа», «НГП ua.info», «Подольнин», «Проскурів», «Деро. ua». Під час збирання й аналізу матеріалу застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: аналіз, синтез, описовий метод (інвентаризація, інтерпретація й класифікація мовних одиниць). Використання контекстного аналізу дало змогу встановити семантичну специфіку мовних одиниць, у яких порушено норму.

Здійснено огляд праць українських та закордонних мовознавців із проблем вивчення мовних девіацій. Встановлено, що мовні девіації можуть бути спричинені недостатньою мовно-комунікативною компетентністю мовців, слугувати засобом досягнення комунікативної мети, використовуватися для привернення уваги читача, створення стилістичного ефекту (в художньому тексті).

З'ясовано поняття комунікативних і мових девіацій з погляду комунікативної лінгвістики. Мовні девіації розглянуто в широкому значенні як порушення норм і правил української літературної мови.

Акцентовано увагу на найпоширеніших випадках лексичних девіацій у медіатекстах сучасних регіональних ЗМІ Хмельниччини. Зокрема, проаналізовано випадки уживання слів у неприяманному їм значенні, плеоназми, тавтологію, а також лексичні девіації, зумовлені міжмовною інтерференцією. Встановлено, що уживання лексем у неприяманному їм значенні, плеонастичних словосполучень виявляє недостатню обізнаність мовця зі словниковим складом української мови. Проілюстровано високу частотність в аналізованих текстах лексичних інтерферем й запропоновано взірці їхнього редагування відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Ключові слова: медіатекст, мовні девіації, мовна норма, лексичні девіації, регіональні ЗМІ.

Nataliia LADYNIAK,

orcid.org/0000-0002-3091-0772

*Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) ladyniakn@gmail.com*

Nataliia SHEREMETA,

orcid.org/0000-0002-7398-6734

*Candidate of Sciences in Philology, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) sheremetanataliya@ukr.net*

Tetiana SUKALENKO,

orcid.org/0000-0002-5107-9914

*Doctor of Sciences in Philology, Professor;
Professor at the Department of Social Communications, Literature and Culture
State Tax University
(Irpın, Kyiv region, Ukraine) sukalenko78@gmail.com*

LINGUISTIC DEVIATIONS OF THE MODERN REGIONAL MEDIA SPACE

In the article the linguistic deviations in the media texts of contemporary regional publications are analyzed. The source of facts is the hypermedia of Khmelnytskyi region: «Vechirni Kamianets», «Vsim», «Den za dnem», «Ye.ua», «NGP ua.info», «Podolianyn», «Proskuriv», «Depo. ua». In the course of collecting and analysing the material, general scientific and special methods of scientific cognition have been applied: analysis, synthesis, descriptive method (inventory, interpretation and classification of language units). The use of contextual analysis made it possible to establish the semantic specificity of the language units in which the norm was violated.

A review of the works of Ukrainian and foreign linguists on the problems of studying language deviations was carried out. It has been established that linguistic deviations can be caused by insufficient linguistic and communicative competence of speakers, serve as a means of achieving a communicative goal, be used to attract the reader's attention, create a stylistic effect (in a literary text).

The concepts of communicative and linguistic deviations have been clarified from the point of view of communicative linguistics. Linguistic deviations are considered in a broad sense as a violation of the norms and rules of the Ukrainian literary language.

The attention is focused on the most common cases of lexical deviations in the media texts of modern regional media of Khmelnytskyi region. In particular, the cases of using words in an unusual meaning, pleonasm, tautology, as well as lexical deviations caused by interlingual interference are analysed. It has been defined that the use of lexemes in an uncharacteristic meaning and pleonastic phrases reveals the speaker's insufficient knowledge of the vocabulary of the Ukrainian language. The high frequency of lexical interference in the analysed texts is illustrated and samples of their editing in accordance with the norms of the modern Ukrainian literary language are suggested.

Key words: *media text, language deviations, language norm, lexical deviations, regional media.*

Постановка проблеми. Питання мовної культури українських ЗМІ є актуальним у сучасній лінгвістиці. Медіа впливають на формування мовленнєвих уподобань читачів, засвоєння ними правил літературної мови, зокрема її публіцистичного стилю, який «очолює ієрархію впливових функціональних сфер літературно-мовної практики» (Бибик, 2013: 30). Мова ЗМІ, разом з іншими чинниками (політикумом, розвитком лінгводидактики на національній державній літературно-мовній основі), сприяє уніфікуванню норм літературної мови, їхньому поширенню й

усвідомленню соціумом (Бибик, 2013: 30). Досі українська періодика, значною мірою мережева, не відповідає критеріям нормативності: медіатексти містять мовні девіації, що негативно впливає на споживачів інформації, які обирають за взірць мовлення автора газетного матеріалу. Мовне оформлення текстів українських регіональних гіпермедіа засвідчує порушення лінгвістичних норм на різних рівнях й потребує фахового редакторського втручання. З огляду на це, аналіз аномативів у текстах регіональних гіпермедіа потребує особливої уваги.

Аналіз досліджень. Проблему мовних девіацій розглянуто в працях Ф. С. Бацевича, Т. Г. Бондаренко, Л. В. Гмирі, А. О. Капелюшного, Ю. С. Макарець, О. Д. Пономаріва, А. Л. Чорній.

Українські та закордонні науковці загалом розглядають мовні девіації у різних лінгвістичних аспектах: 1) як порушення мовцем норм літературної мови, спричинене його недостатньою мовно-комунікативною компетентністю (Бацевич, 2007; Бондаренко, 2003; Голікова, 2014; Капелюшний, 2000; Макарець, 2018; Чорній, 2017): «відхилення (лат. *deviatio*, від лат. *devio* – відхиляюся) / варіативність суперечить нормі й належить до лінгвістичного елемента, вибраного поза стандартним діапазоном варіантів» (Ren, Yu, 2013: 86); 2) засіб досягнення комунікативної мети, навмисне відхилення від норми на рівні лінгвістичної форми з метою здивувати читача, привернути його увагу (Гмиря, 2018): інтерпретування девіації має не лише лінгвістичне значення, а й «містить комерційну та прагматичну цінність (наприклад, для рекламодавців) щодо вибору й застосування девіації» (Yaghubyan, 2020: 12); 3) стилістичний прийом у художньому тексті, коли письменник не дотримується правил стандартної мови; це один із способів досягнення художності мовлення (Нагасе, 2020; Mansoor & Salman, 2021). Окрім того, мовні девіації розглядають з погляду практичної стилістики як джерело кодифікації норм (Пономарів, 2008, Фаріон, 2013).

Ф. С. Бацевич розрізняє поняття комунікативні й мовні девіації. Девіації, які пов'язані із недосагненням адресантом комунікативної мети, науковець вважає комунікативними. Мовні девіації є, на думку дослідника, виявом помилкового комунікативного акту: вони ґрунтуються на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто «гнучким, мінливим способом мислення й формалізованим, узуалізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови» (Бацевич, 2004: 214). Погоджуємося із тлумаченням мовних девіацій як висловлень, які містять відхилення від норм функціонування мовної системи: «девіація мовна – тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні (зокрема у міжкультурному), причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників» (Бацевич, 2007). До них належать помилки, неточності, обмовки, описки тощо, «пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови, якою відбувається спілкування» (Бацевич, 2007). Поряд із терміном «мовні девіації» уживаємо синонімічні поняття аномативи та мовні помилки, оскільки вони пов'язані з порушенням норм літературної мови.

Мета статті – проаналізувати мовні девіації у медіатекстах сучасних регіональних видань, встановити шляхи вирішення проблеми.

Джерельною базою дослідження послуговували тексти регіональних гіпермедіа Хмельниччини («Вечірній Кам'янець», «Всім», «День за днем», «Є ує.ua», «НГП ua.info», «Подоланин», «Проскурів», «Деро. ua»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз медіатекстів мережевої періодики Хмельниччини виявив мовні девіації на різних рівнях. Спостережено значну кількість лексичних аномативів, які спотворюють зміст або дублюють інформацію. До них зараховуємо вживання слів у непритаманному значенні, плеоназми, тавтологію, а також лексичні девіації, зумовлені міжмовною інтерференцією.

Уживання лексем у непритаманному їм значенні виявляє недостатню обізнаність мовця зі словниковим складом української мови. Зокрема, в реченні «*Якщо даремно витратити час, спеціально шукаючи місцевих «тролів», то можна буде знайти ще близько 10 професійних представників цієї інтернет-раси*» (Вечірній Кам'янець, 06.05.2018) лексема *даремно* вжита недоречно, оскільки зворот *витратити час* означає *марнувати*, тобто 'даремно, без користі витратити гроші, майно тощо' (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2005: 648). В іншому контексті «*Але якщо ви цього не зробите, залучите фінансові проблеми до вашого будинку*» (Вечірній Кам'янець, 24.11.2021) помилково ужито слово *залучати*, яке має значення 'заохочувати, спонукати кого-небудь брати участь у чомусь' (ВТССУМ, 2005: 403). Зредагована конструкція: *Але якщо ви цього не зробите, матимете фінансові проблеми*. Речення «*Кожен має власти свій пазл для перемоги*»: як кийівські підприємці волонтерять на Хмельниччині (Є ує.ua, 28.07.2022) містить зворот *власти свій пазл*, що є, на нашу думку, невдалим поєднанням мовного штампу з російської: *зробити свій внесок* (калька – *зробити свій вклад*) та перифразу *пазл перемоги*. Правильним, на нашу думку, є зредагований варіант: «*Кожен / кожна [пам'ятаймо про гендерну симетрію, адже йдеться про підприємців] має докластися до перемоги*»: як кийівські підприємці волонтерять на Хмельниччині».

Виявами мовної надмірності в медіатекстах є плеоназми й тавтологія. Плеоназми структурно обтяжують висловлення, є семантично порожніми (Бондаренко, 2003: 15): *Ось так один за одним збігли роки, і на календарі Михайла Івановича замайоріла ювілейна цифра 70, яку він відмічає*

в лютому місяці 2021 року (Вечірній Кам'янець, 17.02.2021); *Якщо експедиція тривала довгий період часу, спелеологи жили під землею – у підземних базових таборах* (Є уе.ua, 23.05.2023); *У двох словах, бонус лояльності буде запропонований гравцям, які грали в казино протягом певного часу* (День за днем, 28.12.2022). Плеонастичні словосполучення в лютому місяці, тривалий (тривалий) період часу, у більшості випадків, в двох словах потребують редагування: в лютому, тривалий час, двома словами, здебільшого.

Тавтологію спостережено: 1) у конструкціях, де поєднанні іншомовні та питома українські слова: *У неї був і контроль, і нагляд, і дозвільні процедури* (Вечірній Кам'янець, 24.06.2020) (*контроль і нагляд* є міжмовними синонімами, оскільки з фр. controle – перевірка, нагляд); 2) у контекстах, які містять повторення однакових або спільнокореневих одиниць: *У повідомленні йдеться про те, що до відомства надійшло інформаційне повідомлення, отримане по системі швидкого оповіщення щодо харчових продуктів та кормів* (Подільські вісті, 08.09.2021); *Будуються нові дороги, відкриваються нові освітні та спортивні заклади, а тепер ще й з'явилися улюблені заклади й магазини, які полюбили чи не всі хмельничани* (Є уе.ua, 23.09.2021). Повторювані лексеми доречно замінити іншими або вилучити, не змінюючи змісту висловлення, наприклад, речення *«Для цього, інформують у системі безоплатної правової допомоги, потрібно: для початку – звернутися письмово із заявою до роботодавця з вимогою виплатити заробітну плату* (Подільські вісті, 13.05.2021) зредагуємо: *Для цього, інформують у системі безоплатної правничої допомоги, потрібно насамперед написати заяву роботодавцеві з проханням сплатити заробітну плату.*

Частотними девіаціями у мові мережевих ЗМІ Хмельниччини є кальки, які зумовлені міжмовною інтерференцією. Інтерферентні зрушення в семантиці слів відбуваються здебільшого внаслідок калькування з російської мови, коли мовець (автор допису) через брак знань порушує норми української літературної мови. В аналізованих медіатекстах зафіксовано різноманітні лексичні інтерфедеми, наприклад, у реченні *«Якщо є попит, буде і пропозиція – кажуть свідущі в комерції люди і таки мають рацію»* (Проскурів, 09.07.2015) лексема *свідущі* є калькою російської *сведущие*, тобто *обізнані, знавці*, якими й варто її замінити. В іншому реченні *«Якщо все було зроблено вірно, то на приладовій панелі повинні будуть загорятися справні індикатори від «А» до «Я»...»* (Вечірній Кам'янець, 04.08.2020) ужито

слово *вірно* замість *правильно*. Лексеми *вірно* (прислівник до *вірний*) застосовують для позначення щирості почуттів. Коли йдеться про доречність дій, безпомилковість застосовуємо слово *правильно* – прислівник до *правильний* зі значенням 'який відповідає дійсності, істинний; безпомилковий' (ВТССУМ, 2005: 1100). Зредагована конструкція: *все зроблено правильно*.

У заголовку статті *«На Хмельниччині виявили та попередили порушення у трьох публічних закупівлях»* (Вечірній Кам'янець, 03.06.2024) лексема *попередили* використана у неприйнятному їй в українській мові значенні, оскільки є калькою з російської *предупредили*. Щоб не помилитися, потрібно вжити звичне українське *запобігли*, тобто 'не допустили, заздалегідь відвернули що-небудь неприємне, небажане' (ВТССУМ, 2005: 414). Варто уникати плеоназму *виявили та попередили*, адже якщо запобігли правопорушенням, то їх заздалегідь виявили. Тому рекомендуємо скоригувати заголовок так: *«На Хмельниччині запобігли порушенням у трьох публічних закупівлях»*.

Окрім того, спостережено конструкції з українізованими формами російських дієслів, уживання яких не відповідає лексичним нормам української літературної мови: *входити до* (рос. *входит в*) – нормативне *належати до, відмінити* (рос. *отменить*) – *скасувати; доказувати* (рос. *доказывать*) – *доводити; приступати до* (рос. *приступать к*) – *розпочинати; нараховувати* (рос. *насчитывать*) – *налічувати, складати* (рос. *составлять*) – *становити* (якщо йдеться про кількісний показник). Зокрема, потребують редагування текстові фрагменти: *Так, середньооблікова чисельність штатних працівників за I квартал 2023 складала 440. У цей же період цього року у медзакладі нараховувалося 375 осіб. Тобто, звільнилося 65 людей* (Всім, 03.07.2024). Вважаємо за доречне написати: *Середньооблікова кількість штатних працівників за I квартал 2023 року становила 440 осіб. У цей же період 2024 року в медзакладі їх налічувалося 375. Тобто, звільнилося 65 осіб.*

Значна кількість медіатекстів мережевих ЗМІ Хмельниччини містить дієслово *включати* у різних граматичних формах і похідні прийменники *включаючи, включно*. Ми виявили високу частотність їхнього уживання за 2023–2024 р. у виданнях *«День за днем»* (224 статті), *«Є уе.ua»* (96 дописів), *«Деро. ua»* (88 статей). Зазначені вище анормативи спричинені кальками з рос. *включить в, включая, включительно*. Правильне уживання українських лексем замість некодифікованих залежатиме від контексту:

1) містити 'мати в собі, у своєму складі' (ВТССУМ, 2005: 679): *Тому вирішив організувати тур, який **включатиме** розповідь про ремісництво в Кам'янці, відвідини майстер-класів, надання учасникам знання про базові техніки* (Подольнян, 02.05.2024). – *Тому вирішив організувати тур, який міститиме розповідь про ремісництво <...>*;

2) охоплювати 'мати у своєму складі, долучати до свого складу' (ВТССУМ, 2005: 870): *Робота QA спеціаліста **включає** різноманітні завдання, від ручного тестування до автоматизації, що робить цю професію цікавою та динамічною* (День за днем, 24.07.2024). – *Робота QA-фахівця є цікавою й динамічною: вона охоплює різноманітні завдання, від ручного тестування до автоматизації*;

3) передбачати 'мати що-небудь своєю умовою або передумовою, виходити з чогось, ґрунтуватися на чому-небудь' (ВТССУМ, 2005: 907): *Заробітна плата QA спеціалістів є конкурентоспроможною та часто **включає** бонуси за успішне виконання проектів* (День за днем, 24.07.2024). – *Заробітна плата QA-фахівців є конкурентоспроможною й здебільшого передбачає отримання бонусів за успішне виконання проектів*;

4) долучати 'додавати приєднувати до чого-небудь' (ВТССУМ, 2005: 314): *Також збори ухвалили рішення рекомендувати АМУ **включити** до правління представників районних та обласних рад* (Проскурів, 17.02.21). – *Також збори ухвалили рішення рекомендувати АМУ долучити до правління представників районних та обласних рад*;

5) додавати 'давати на додаток до чого-небудь, добавляти' (ВТССУМ, 2005: 311): *Вісім продуктів з магнієм, які потрібно **включити** в раціон для поліпшення здоров'я* (Вечірній Кам'янець, 16.12.2019). – *Вісім продуктів із магнієм, які потрібно додати до раціону для поліпшення здоров'я*.

Лексеми виключно, виключаючи в українській мові мають нормативні відповідники винятково, лише, окрім: *Щоправда, дозвіл цих країн стосується **виключно** боїв на Харківському напрямку* (Вечірній Кам'янець, 03.06.2024). – *Щоправда, дозвіл цих країн стосується винятково боїв на Харківському напрямку; Прописка дитини до 14 років може бути здійснена **виключно** за місцем реєстрації одного з батьків* (Проскурів, 28.07.2021) – *Прописка дитини віком до 14 років може бути здійснена лише за місцем реєстрації одного з батьків; Серед інших умов – першочергове право орендаря на викуп і можливість купівлі нерезидентами (**виключаючи** представників*

країни-агресора) тільки через реєстрацію компанії резидента в Україні (Вечірній Кам'янець, 19.09.2019). – *Серед інших умов – першочергове право орендаря на викуп і можливість придбання нерезидентами (окрім представників країни-агресора) <...>*.

Буквальний переклад російських стійких словосполук призводить до виникнення анормативних штампів: *Мова йде про 4112 медпрацівників* (НГП ua.info, 26.05.2020) – *треба йдеться про; Дізнавайтесь, які нові правила **вступають в дію** в останній місяць літа 2022* (Всім, 31.07.2022) – *правильно набувають чинності; Форма оплати банківською картою дуже популярна, **головним чином**, завдяки зручності, яку вона надає* (НГП ua.info, 30.11.2020) – *варто замінити на **головно**, здебільшого чи переважно; По крайній мірі вартість розмитнення не повинна бути більше ніж коштує сам автомобіль* (Вечірній Кам'янець, 03.05.2019), *тобто **принаймні**; Більше того, 3 липня на сайті Верховної Ради з'явилася електронна петиція про збір підписів за те, щоб Чемеровецька ОТГ приєдналася до Кам'янець-Подільського району* (НГП ua.info, 10.07.2020) – *уживаймо навіть більше, ба більше, ще більше* (Фаріон, 2013: 313); *Думаю, що це був банальний популізм, який **в кінці кінців** ляже додатковим фінансовим тягарем на кожного українця* (Проскурів, 13.08.2020) – *маємо на увазі **врешті-решт**, зрештою, кінець кінцем; Досі влада чи то не хотіла, чи не наважувалася **вступити в реальну боротьбу** з будівельниками, які порушують закон* (Проскурів, 09.03.2016) – *слушно **стати до боротьби** з* (Фаріон, 2013, с. 316).

Висновки. Значна кількість лексичних девіацій, зокрема уживання скалькованих зворотів, а також інших анормативів у медіатекстах мережових ЗМІ Хмельниччини засвідчує нагальну потребу підвищення рівня мовленнєвої культури авторів дописів, вимагає пильної уваги коректорів й редакторів не лише до змісту, а й мовного оформлення новинного матеріалу. Неухильне дотримання норм сучасної української літературної мови, поряд із поданням достовірної інформації й дотриманням правил журналістської етики, має стати визначальним мірилом діяльності кожного українського ЗМІ.

Перспективу використання матеріалів дослідження вбачаємо у подальшому вивченні морфологічних, синтаксичних, орфографічних, пунктуаційних девіацій, упорядкуванні довідкових видань для журналістів / журналісток й усіх, хто прагне високої культури спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
3. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти: дис... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2013. 386 с.
4. Бої за райони. *НГП ua.info*. 10.07.2020. вебсайт. URL: <http://surl.li/heprwc> (дата звернення: 20.07.2024).
5. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08. Київ, 2003. 18 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови [ВТССУМ] / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
7. Вісім продуктів з магнієм, які потрібно включити в раціон. *Вечірній Кам'янець*. 16.12.2019. вебсайт. URL: <http://surl.li/giignw> (дата звернення: 28.07.2024).
8. Вони приносять біду і злидні. *Вечірній Кам'янець*. 24.11.2021. вебсайт. URL: <http://surl.li/zawvhv> (дата звернення: 10.07.2024).
9. Гмиря Г. В. Мовно-комунікативні девіації в сучасних українських інтернет-новинах. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 27. С. 193–197.
10. Голікова Н.С. Мовно-комунікативні девіації в українському соціокультурному просторі. *Ukrainian sense*. 2014. С. 15–27.
11. Для чого потрібна банківська картка. *НГП ua.info*. 30.11.2020. вебсайт. URL: <http://surl.li/agswil> (дата звернення: 22.07.2024).
12. Зоряні шляхи Михайла Бойка. *Вечірній Кам'янець*. 17.02.2021. вебсайт. URL: <http://surl.li/rdwitb> (дата звернення: 12.07.2024).
13. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. 2-ге вид., доп. й опрац. Київ: Українська книга, 2000. 480 с.
14. Капелюшний А. О. Типологія журналістських помилок. Львів: ПАІС, 2000. 68 с.
15. «Кожен має вкласти свій пазл для перемоги»: як київські підприємці волонтерять на Хмельниччині. *Є ує.ua*. 28.07.2022. вебсайт. URL: <http://surl.li/tqfysl> (дата звернення: 10.07.2024).
16. Коли у серці є надія. *Подільські вісті*. 03.03.2016. вебсайт. URL: <http://surl.li/xflnkn> (дата звернення: 16.07.2024).
17. Макарець Ю. С. До питання про девіативність текстів українських інтернет-ЗМІ (на прикладі інтернет-видання «Українська правда»). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 32. Т. 3. С. 72–76.
18. На Кам'яниччині вчоргове виявили стихійне сміттєзвалище. *Вечірній Кам'янець*. 22.11.2021. вебсайт. URL: <http://surl.li/yuvueog> (дата звернення: 15.07.2024).
19. Нам потрібно відмовитися від старих стереотипів у взаєминах громади та влади. *Проскурів*. 09.03.2016. вебсайт. URL: <http://surl.li/dkzmjf> (дата звернення: 20.07.2024).
20. На Хмельниччині коронавірусом уже заразився кожен восьмий медпрацівник. *НГП ua.info*. 26.05.2020. вебсайт. URL: <http://surl.li/ilrsqq> (дата звернення: 11.07.2024).
21. Обдурили інвалідів... *Проскурів*. 09.07.2015. вебсайт. URL: <http://surl.li/jgihhi> (дата звернення: 16.07.2024).
22. Олександра Симчишина обрали головою регіонального відділення АМУ. *Проскурів*. 16.12.2019. вебсайт. URL: <http://surl.li/dxuoht> (дата звернення: 28.07.2024).
23. Печера Атлантида: таємниці підземних лабіринтів. *Є ує.ua*. 23.05.2023. вебсайт. URL: <http://surl.li/pmuvlv> (дата звернення: 18.07.2024).
24. Пономарів О. Д. Культура слова. Мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 2008. 240 с.
25. Посібник з бонусів онлайн-казино. *День за днем*. 28.02.2022. вебсайт. URL: <http://surl.li/ffuevs> (дата звернення: 12.07.2024).
26. Реформа ДАБІ. *Вечірній Кам'янець*. 24.06.2020. вебсайт. URL: <http://surl.li/abbauc> (дата звернення: 12.07.2024).
27. Топ-5 улюблених закладів хмельничан, які цієї осені відкриваються на Озерній. *Є ує.ua*. 23.09.2021. вебсайт. URL: <http://surl.li/hhfbksk> (дата звернення: 20.07.2024).
28. Туриста зустріли ремісницькими активностями. *Подільщина*. 02.05.2024. вебсайт. URL: <http://surl.li/zzknij> (дата звернення: 25.07.2024).
29. Увага! Напої HELL FOCUS токсичні. *Подільські вісті*. 08.09.2021. вебсайт. URL: <http://surl.li/hqqcgr> (дата звернення: 12.07.2024).
30. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія. 3-тє вид., допов. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 331 с.
31. Хто засновник фабрики тролів у Кам'янці-Подільському? *Вечірній Кам'янець*. 06.05.2018. вебсайт. URL: <http://surl.li/wkgyae> (дата звернення: 10.07.2024).
32. Чому все ще актуально почати навчатись на QA у 2024 році. *День за днем*. 24.07.2024. вебсайт. URL: <http://surl.li/sigcgc> (дата звернення: 24.07.2024).
33. Чорній А. Л. Мовні девіації як критерій комунікативної компетентності посередника. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 30(1). С. 132–134.
34. Шістдесят п'ять працівників звільнилися з Хмельницького перинатального центру. *Всім*. 03.07.2024. вебсайт. URL: <http://surl.li/neksyo> (дата звернення: 16.07.2024).
35. Haque N. Exploring the Language of poetry through Deviation. *International Journal of English and Literature*. 2021. Vol. 11, Issue 2. pp. 139–146.

36. Mansoor M., Salman Y. Linguistic Deviation in Literary Style. *Cihan University-Erbil Journal of Humanities and Social Sciences*. 2020. Vol. 4, Issue 1. pp. 7–16.
37. Ren Ch., Yu H. Language Deviation in English Advertising. *Studies in Literature and Language*. 2013. Vol. 7. No 2. pp. 85–89.

REFERENCES

1. Batsevych, F. S. (2009) *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Basics of communicative linguistics]. Kyiv: Academia. 344. [in Ukrainian].
2. Batsevych, F. S. (2007) *Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii* [Dictionary of terms of intercultural communication]. Kyiv: Dovira. 205 [in Ukrainian].
3. Bybyk, S. P. (2013) *Usna literaturna mova v ukrainskii kulturi povsiakdennia: komunikatyvno-prahmatychni ta normatyvnyi aspekty* [Oral literary language in Ukrainian culture of the everyday life: communicative-pragmatic and normative aspects]: dys... d-ra filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 386. [in Ukrainian].
4. *Boi za raiony* [Battles for the districts]. *NGP ua.info*. Available at: <http://surl.li/heprwc> (accessed 20 July 2024). [in Ukrainian].
5. Bondarenko, T. H. (2003) *Typolohiia movnykh pomylok ta yikh usunennia pid chas redahuvannia zhurnalistskykh materialiv* [Typology of Language Mistakes and the way to Correct them while Editing journalistic materials]: avtoref. dys... kahd. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 18. [in Ukrainian].
6. Busel, V. T. (ed.) (2005) *Velykyi tлумachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large Explanatory Dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: Perun. 1728. [in Ukrainian].
7. *Visim produktiv z mahniem, yaki potribno vkluchyty v ratsion* [8 magnesium-rich foods that you have to add to your diet]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/guignw> (accessed 28 July 2024). [in Ukrainian].
8. *Vony prynosiat bidu i zlydni* [They bring troubles and poverty]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/zawvhv> (accessed 10 July 2024). [in Ukrainian].
9. Hmyria, H. V. (2023) *Movno-komunikatyvni deviatsii v suchasnykh ukrainskykh internet-novynakh* [Linguistic and communicative deviations in modern Ukrainian internet news]. *Zakarpatski filolohichni studii. – Transcarpathian Philological Studies*, 27. 193–197. [in Ukrainian].
10. Holikova, N. S. (2014) *Movno-komunikatyvni deviatsii v ukrainskomu sotsiokulturnomu prostori* [Linguistic and communicative deviations in the Ukrainian socio-cultural space]. *Ukrainian sense*, 1. 15–27. [in Ukrainian].
11. *Dlia choho potribna bankivska kartka* [Why do you need a bank card?]. *NGP ua.info*. Available at: <http://surl.li/agswil> (accessed 22 July 2024). [in Ukrainian].
12. *Zoriani shliakhy Mykhaila Boika* [Mykhailo Boiko's Star trek]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/rdwttib> (accessed 12 July 2024). [in Ukrainian].
13. Karavanskyi S. (2000) *Praktychnyi slovyk synonimiv ukrainskoi movy* [A practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Ukrainska knyha. 480. [in Ukrainian].
14. Kapeliushnyi A. O. (2000). *Typolohiia zhurnalistskykh pomylok* [Typology of journalistic errors]. Lviv: PAIS. 68. [in Ukrainian].
15. «Kozhen maie vklasty svii pazl dlia peremohy»: yak kyivski pidpriemytsi volonteriat na Khmelnychchyni [Everyone has to put their own puzzle to win: how Kyiv women entrepreneurs volunteer in the Khmelnytsky region]. *Ye.ua*. Available at: <http://surl.li/tqfysl> (accessed 10 July 2024). [in Ukrainian].
16. *Koly u sertsii ye nadiia* [There is hope in the heart]. *Podilski visti – Podilsky news*. Available at: <http://surl.li/xflnkn> (accessed 16 July 2024). [in Ukrainian].
17. Makarets, Yu. S. (2018) *Do pytannia pro deviatyvni tekstiv ukrainskykh internet-ZMI (na prykladi internet-vydannia «Ukrainska pravda»)* [On the issue of the deviation of Ukrainian Internet media texts (on the example of Internet edition «Ukrayinska Pravda»)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 3(32). 72–76. [in Ukrainian].
18. *Na Kamianechchyni vcherhove vyiavyly stykhiine smittiezvalyshche* [A spontaneous dump has once again been found in Kamianechchyna]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/yvueog> (accessed 16 July 2024). [in Ukrainian].
19. *Nam potribno vidmovytsia vid starykh stereotypiv u vzaiemnykh hromady ta vlady* [We have to abandon old stereotypes in the relationship between society and government]. *Proskuriv*. Available at: <http://surl.li/dkzmjf> (accessed 20 July 2024). [in Ukrainian].
20. *Na Khmelnychchyni koronavirusom uzhe zarazyvsia kozhen vosmyi medpratsivnyk* [Every 8th healthcare worker has already been infected with coronavirus in the Khmelnytsky region]. *NGP ua.info*. Available at: <http://surl.li/ilrsqq> (accessed 11 July 2024). [in Ukrainian].
21. *Obduryly invalidiv...* [People with Disabilities were deceived]. *Proskuriv*. Available at: <http://surl.li/jgihhi> (accessed 16 July 2024). [in Ukrainian].
22. *Oleksandra Symchyshyna obraly holovoioi rehionalnoho viddilennia AMU* [Olexandr Symchyshyn was elected the chairman of the regional department at the AUC]. *Proskuriv*. Available at: <http://surl.li/dxuobt> (accessed 28 July 2024). [in Ukrainian].
23. *Pechera Atlantyda: taiemnytsi pidzemnykh labiryntiv* [Atlantyda Cave: Secrets of the Underground Labyrinths]. *Ye.ua*. Available at: <http://surl.li/pmuvlv> (accessed 18 July 2024). [in Ukrainian].
24. Ponomariv, O. D. (2008). *Kultura slova. Movnostylistychni porady* [Culture of the world. Linguistic tips]. Kyiv: Lybid. 240. [in Ukrainian].

25. Posibnyk z bonusiv onlain-kazyno [Guide on online casino bonuses]. *Den za dnem – Day after day*. Available at: <http://surl.li/ffuevs> (accessed 12 July 2024). [in Ukrainian].
26. Reforma DABI [SIAUPU reform]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/abbauc> (accessed 12 July 2024). [in Ukrainian].
27. Top-5 uliublenykh zakladiv khmelnychan, yaki tsiiei oseni vidkryvaiutsia na Ozernii. [Top 5 favorite establishments of Khmelnytskyi residents that will be opening in the Ozerna district this fall]. *Ye.ua*. Available at: <http://surl.li/hhfbks> (accessed 20 July 2024). [in Ukrainian].
28. Turysta zustrily remisnytskymy aktyvnostiamy [The tourist was greeted with handicraft activities]. *Podolianyn*. Available at: <http://surl.li/zzkniy> (accessed 25 July 2024). [in Ukrainian].
29. Uvaha! Napoi HELL FOCUS toksychni [Warning! HELL FOCUS drinks are toxic]. *Podilski visti – Podilski news*. Available at: <http://surl.li/hqqcgr> (accessed 12 July 2024). [in Ukrainian].
30. Farion, I. D. (2013) *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova (kultura movlennia publicnykh liudei)* [Language norm: destruction, search, restoration (culture of speech of public people)]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 331. [in Ukrainian].
31. Khto zasnovnyk fabryky troliv u Kamiansi-Podilskomu? [Who is the founder of the troll factory in Kamianets-Podilskyi?]. *Vechirni Kamianets – Evening Kamianets*. Available at: <http://surl.li/wkryae> (accessed 10 July 2024). [in Ukrainian].
32. Chomu vse shche aktualno pochaty navchatys na QA u 2024 rotsi [Why it's still relevant to start studying QA in 2024]. *Den za dnem – Day after day*. Available at: <http://surl.li/sigecg> (accessed 24 July 2024). [in Ukrainian].
33. Chornii, A. L. (2017) *Movni deviatsii yak kryterii komunikatyvnoi kompetentnosti poserednyka* [Language deviations as the criterion of communicative competence of negotiator]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 1(30). 132–134. [in Ukrainian].
34. Shistdesiat piat pratsivnykiv zvilnylosia z Khmelnytskoho perynatalnoho tsentru [Sixty-five employees retired from Khmelnytsky perinatal center]. *Vsim – To everyone*. Available at: <http://surl.li/nekxyo> (accessed 16 July 2024). [in Ukrainian].
35. Haque, N. (2021) Exploring the Language of poetry through Deviation. *International Journal of English and Literature*, 2(11). 139–146.
36. Mansoor, M., Salman, Y. (2020) Linguistic Deviation in Literary Style. *Cihan University-Erbil Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(4). 7–16
37. Ren, Ch., Yu, H. (2013) Language Deviation in English Advertising. *Studies in Literature and Language*, 2 (7). 85–89.

Oleksii LENARTOVYCH,

orcid.org/0009-0004-3073-3544

Aspirant at the Department of Applied Linguistics

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) olexii12345@gmail.com

THE FORMATION OF THE LANGUAGE IMAGE OF THE BRITISH POLITICIAN RISHI SUNAK

The Russian invasion of Ukraine led to the start of a brutal war aimed at the destruction of the Ukrainian state and its people. This invasion had a huge impact on world society, changing its perception of the role and place of Ukraine in the world order, which contributed to the creation of a powerful information front in support of our state. Rishi Sunak is one of the important figures in the context of British-Ukrainian political discourse. He mentioned Ukraine more than once in his X (former Twitter) posts and spoke in the Ukrainian parliament. Rishi Sunak's tenure as Prime Minister of the United Kingdom began on 25 October 2022, when he accepted an invitation from King Charles III to form a government to replace Liz Truss, and ended with his resignation on 5 July 2024.

The language image in the public speeches of foreign politicians shapes public opinion and is a powerful tool that is often used by world politicians. The intersection of language and politics represents an important field of study where the manipulation and use of language play a powerful role in exerting political influence. Accordingly, the language image of a politician is a special set of parameters that is a method of invisible automatic interaction with the audience, the purpose of which is to establish power and ideology and further form meanings in the public in a certain political discourse. In other words, the language image should take into account the means of communication used by the politician to form a certain image, convince the audience and achieve political goals. This concept covers various aspects of speech, such as vocabulary and phraseology, rhetorical techniques, stylistics, pragmatics of statements, as well as non-verbal elements of communication. In order to understand the non-verbal component of Rishi Sunak's language image, it is necessary to take into account and analyze such parameters as his social network portrait, clothes, gestures, neatness, facial expressions, tone of voice. The influence of language on politics is determined by the use of persuasive rhetoric, the dissemination of political plans, the formation of public discourse and the desired perception of the speaker.

Key words: *rhetoric, vocabulary and phraseology, rhetorical techniques, non-verbal communication, political discourse.*

Олексій ЛЕНАРТОВИЧ,

orcid.org/0009-0004-3073-3544

аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) olexii12345@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ОБРАЗУ БРИТАНСЬКОГО ПОЛІТИКА РІШІ СУНАКА

Російське вторгнення в Україну призвело до початку жорстокої війни, спрямованої на знищення української держави та її народу. Це вторгнення мало величезний вплив на світове суспільство, змінивши його сприйняття ролі та місця України у світовому порядку, що сприяло створенню потужного інформаційного фронту на підтримку нашої держави. Ріші Сунак є однією з важливих фігур у контексті британсько-українського політичного дискурсу. Він не один раз згадував Україну у своїх постах X (колишній Twitter) і виступав в українському парламенті. Перебування Ріші Сунака на посаді прем'єр-міністра Сполученого Королівства розпочалося 25 жовтня 2022 року, коли він прийняв запрошення короля Карла III сформувати уряд, змінивши Ліз Трасс, і завершилося його відставкою 5 липня 2024 року.

Мовний образ у публічних виступах іноземних політиків формує громадську думку та є потужним інструментом, яким часто послуговуються світові політики. Перетин мови та політики представляє важливе поле дослідження, де маніпулювання мовою та її використання відіграють потужну роль у здійсненні політичного впливу. Відповідно мовний образ політика це спеціальний комплекс параметрів котрий є методом з невидимою автоматичною взаємодією з аудиторією, метою якого є встановлення влади і ідеології та подальшого формування смислів у громадськості у певному політичному дискурсі. Іншими словами, у мовному образі потрібно враховувати засоби комунікації, які використовуються політиком для формування певного іміджу, переконання аудиторії та досягнення політичних цілей. Це поняття охоплює різні аспекти мовлення, такі як лексика та фразеологія, риторичні прийоми, стилістика, прагматика висловлювань, а також невербальні елементи комунікації. Для розуміння невербального компоненту мовного образу Ріші Сунака потрібно взяти до уваги та проаналізувати такі параметри як портрет його соціальної мережі, одяг, жести, охайність, міміка, тембр голосу. Вплив мови на політику визначається використанням переконливої риторики, поширенням політичних планів, формуванням публічного дискурсу і бажаного для оратора сприйняття сказаного.

Ключові слова: *риторика, лексика і фразеологія, риторичні прийоми, невербальні комунікації, політичний дискурс.*

Statement of the problem. The language image of a politician plays a crucial role in shaping public opinion and exerting political influence. In the context of British-Ukrainian political discourse, Rishi Sunak's language image, including both verbal and non-verbal communication, significantly impacts his political effectiveness and public perception. Despite the importance of this intersection of language and politics, there is a need for a deeper analysis of how Sunak's linguistic strategies and non-verbal cues contribute to his image as a political leader, especially given the current global political climate.

Analysis of research. The analysis of politicians and their influence on global politics from the linguistic perspective is required in order to stop chaos that is a modern global society. «Man is by nature a political animal» (Aristotle, 1998). This is perhaps one of Aristotle's most famous sayings and it perfectly represents current society. Language by all means is a powerful tool of influence. Several researchers have contributed significantly to the study of political language and the formation of language images in public figures. Norman Fairclough – a prominent figure in the field of critical discourse analysis, Fairclough has extensively explored the relationship between language and power, especially in political contexts (Fairclough, 2001). Teun A. van Dijk is known for his work on discourse analysis, he has focused on the intersection of language, ideology, and politics, providing a foundation for understanding how politicians craft their public images (Dijk, 2008). Ruth Wodak – a leading scholar in critical discourse studies, Wodak has analyzed political speeches and communication strategies, emphasizing the role of language in shaping public perception (Wodak, 2009).

Purpose of the article. The purpose of this article is to examine the formation of Rishi Sunak's language image as a British politician within the framework of British-Ukrainian political discourse. By analyzing both verbal and non-verbal elements of his communication, the article aims to reveal how these factors contribute to his political image and influence on the public. This study seeks to provide a comprehensive understanding of the linguistic and non-verbal strategies employed by Sunak to achieve his political goals and maintain his authority on the international stage. The study of a politician's linguistic image seeks to establish causal relationships between the content of their speech, the manner in which it is presented, the methods employed in its presentation, and the effectiveness of these strategies in shaping public perception.

Presentation of the main material. Rishi Sunak, a young and talented British politician, attracts attention

with his open approach and modern style of speeches. His rhetoric not only reflects his personality but also shapes the concept associated with him as a political leader. The first parameter for analysis is vocabulary and phraseology – the words and phrases used by the politician, their specificity for certain topics. Rishi Sunak often uses formal and technocratic vocabulary, emphasizing his professionalism and expertise in financial and economic matters during the COVID-19 pandemic. He frequently employs terms that demonstrate his understanding of complex economic processes and challenges. For example, during discussions of the budget or economic measures, he uses terms such as:

– *Fiscal responsibility.* This expression is often used to emphasize his commitment to maintaining a balanced budget and avoiding excessive spending.

– *Economic recovery.* Rishi Sunak actively uses this phrase when discussing strategies for overcoming the economic crisis caused by the COVID-19 pandemic.

– *Investment in infrastructure.* This phrase is often used in the context of long-term economic plans, highlighting the importance of infrastructure development for economic growth (HM Treasury, 2021).

Rishi Sunak's phraseology is characterized by simplicity, yet it is very influential. He uses short, clear phrases that are easily remembered and help convey key messages to the audience. Examples include:

– *Whatever it takes.* This phrase became key during the COVID-19 pandemic when Sunak assured the public of the government's readiness to take all possible measures to support the economy and protect people.

– *Plan for jobs.* This expression reflects Rishi Sunak's pragmatic approach to addressing unemployment issues caused by economic shocks.

– *Levelling up.* The use of this phrase emphasizes Sunak's desire to equalize economic opportunities for different regions of the UK, creating new prospects for communities (HM Treasury).

In Rishi Sunak's speech, the following elements of the rhetorical triadic argument are observed: *ethos*, which reflects his authority and credibility; *logos*, which demonstrates his logical and well-reasoned approaches to issues; and *pathos*, which attests to his emotionality (Whaley).

When analyzing the political activity of the politician on the social network X (formerly Twitter), his posts are quite controversial in the context of user comments (Rishi). This applies to posts related not only to British-Ukrainian political discourse but also to the economic and sociocultural situation in the United Kingdom during the 2021–2024 period.

Modern technologies allow for the manipulation of user perceptions (bot farms, bribed individuals with high follower counts, public figures, bloggers, etc.). Accordingly, user reactions to the politician's posts are driven by both constructive criticism of his actions and speeches, as well as by third parties interested in reducing public trust in the political figure, thereby damaging Rishi Sunak's image.

Rishi Sunak's oral speeches in the Ukrainian parliament require detailed analysis, as his charismatic skills contribute to the maintenance and improvement of relations between the Ukrainian community and Britain, both in political and military narratives.

During his speech on January 12, 2024, in the Ukrainian parliament, he used symbolism, key words, and precedent units somewhat similar to the components of the speeches of another British politician, Boris Johnson (10 Downing Street, 2024) (Lenartovych, 2023).

For the Ukrainian public, not only words but also the confirmation of these words with actions by the British government are important. When Rishi Sunak speaks of a military aid package, it is guaranteed to be provided, and the Ukrainian public responds positively to this rhetoric:

«This year we are going to increase that with the biggest single defense package so far, with £2.5 billion» (Whaley).

Analyzing his speeches, one can observe the transparency and accessibility of his speech, which is accompanied by specificity and a call to action. He avoids using complex terms and speaks clearly and understandably to all audiences. His speeches are characterized by the construction of simple speech structures, which enhances public trust. Emotional connection with the audience is one of the key aspects of Rishi Sunak's language image. He knows how to create an emotional connection with listeners, using adjectives that resonate with the audience, accompanied by emotional coloring and personal examples, allowing him to effectively communicate with diverse audiences.

In the context of British-Ukrainian political discourse, Rishi Sunak's vocabulary, phraseology, and stylistic features can be analyzed through keywords, symbolic words, and precedent units. Analyzing these components will shed light on the formation of his political personality and allow us to trace his influence on both Ukraine and British society in his public statements.

The author highlights the following linguistic components in this speech:

I. Keywords

– **President Zelenskyi** – The President of Ukraine, a significant figure in the ongoing war and resistance.

– **Russia** – The aggressor in the war, often used to refer to Russian authorities and military forces.

– **Ukraine** – The central object of the speech, representing the nation in its struggle for sovereignty and independence.

– **NATO** – An abbreviation for the North Atlantic Alliance, a military union of Western democracies, discussed in the context of potential membership.

– **Putin** – The President of Russia – an international war criminal.

– **Democracy** – A concept defended and promoted in Ukraine, contrasting with the aggressor's authoritarianism.

– **War** – Describes the entire period of war between Ukraine and Russia, the central theme in the text.

– **Victory** – The ultimate goal of Ukraine and its allies, representing victory over Russian aggression and the preservation of sovereignty.

– **Security** – Emphasizes the need for protection and defense, discussed in the context of military assistance, alliances, and collective actions.

– **Sovereignty** – Represents Ukraine's right to self-governance and independence.

II. Symbolic Words

– **Bravery** – Depicts the courage and resilience of the Ukrainian people and their defenders in the difficult defense against aggression.

– **Freedom** – Symbolizes the fundamental value defended by Ukraine and its allies. It also contrasts with Russia's authoritarianism.

– **Hope** – An optimistic outlook on the future despite the challenges and adversities of the ongoing conflict.

– **Unity** – Solidarity and cooperation among democratic nations in supporting Ukraine and opposing Russian aggression.

– **Determination** – Highlights the persistence of Ukraine and its allies in achieving victory and defending democratic principles.

– **Defiance** – Marks the refusal to surrender or be intimidated by the aggressor, emphasizing the strength of the Ukrainian spirit in times of war.

– **Solidarity** – The support and assistance of international allies to Ukraine, demonstrating unity in the fight against external threats.

– **Resilience** – Reflects Ukraine's and its people's ability to continue resisting Russian aggression.

– **Victory** – Symbolizes the ultimate goal of Ukraine and its allies, representing victory over occupation and the restoration of peace and freedom.

III. Precedent Units

– **Maidan** – Refers to a series of protests and demonstrations in Ukraine in 2013–2014, leading to political changes and the beginning of Russia's attack on Ukraine.

– **1940** – Marks a turning point in British history during World War II, known as the «finest hour» of the United Kingdom, emphasizing resilience and victory.

– **1942** – Represents a difficult period during World War II, providing hope and a subsequent turning point despite hardships.

– **Vilnius Summit** – Refers to the NATO summit held in Vilnius, addressing security and cooperation issues in Eastern Europe, particularly concerning Ukraine.

– **Washington Summit** – Confirms the upcoming NATO summit in Washington, D.C., USA, indicating further discussions and decisions regarding Ukraine's security and NATO membership.

– **Churchill** – Refers to Winston Churchill, the British Prime Minister during World War II, often quoted for his leadership and speeches in times of crisis.

Gradually moving on to non-verbal components, Rishi Sunak always presents himself well-groomed, with neat hair and a flawless suit. He demonstrates a high level of attention to detail, reflected in his choice of clothing, shoes, and accessories. His appearance reinforces his image as a professional and responsible politician. This contributes to the formation of trust among voters, as neatness is often associated with meticulousness, organization, and responsibility. His appearance confirms that he pays great attention to details, which resonates with his rhetoric, often focusing on precision and responsibility in governance.

Rishi Sunak's culture is manifested not only in his appearance but also in his behavior and manners. He always arrives on time for meetings, his documents are always prepared, and his speeches are well-structured. This reinforces his image as a reliable and disciplined leader. His punctuality and attention to organizational aspects create the impression that he approaches decision-making and state management with the same meticulousness. This makes his speech more convincing, as the audience feels that his words are backed by a well-prepared and thoughtful position.

Rishi Sunak's gestures are often used to manipulate the audience and are controlled. His speeches are accompanied by clear hand movements that enhance the emotional component of information perception. Active gesticulation creates the impression that he is in full control of the situation, emphasizing his ability to remain calm and rational, even in difficult situations.

Rishi Sunak's facial expressions play a key role in shaping his language image, as they enhance his communicative strategies and help establish an emotional connection with the audience. His facial expressions can convey a wide range of emotions, from calm professionalism to empathy and

engagement in conversation. The author identifies the following types of facial expressions present in Rishi Sunak's speeches:

1. **Controlled facial expressions** – expressions that reflect his calmness and confidence. He often uses neutral but friendly expressions, creating the impression of a focused and competent leader. The control of facial expressions underscores his serious approach to problem-solving and ability to remain composed in stressful situations. This helps to form the image of a leader capable of making balanced decisions and not giving in to emotions, making his speeches more convincing.

2. **Smile and friendly expression** – Sunak often uses a warm, restrained smile during speeches or meetings, which helps create an impression of openness and friendliness. His smile helps establish positive contact with the audience, making him more approachable and empathetic.

3. **Empathy and involvement** – In situations where Sunak discusses social issues or interacts with voters, his face often reflects genuine interest and empathy. He may slightly tilt his head or express concern with raised eyebrows and a focused gaze.

4. **Seriousness and focus** – When Sunak speaks on serious or difficult topics, his facial expressions become more severe and focused. He may slightly press his lips together or focus his gaze, emphasizing the importance of the topic. Such facial expressions help convey the significance of the issues being discussed and enhance the seriousness of his speeches.

The next component is rather unusual as it deals with examining Rishi Sunak's social media presence, looking at comments under his posts and the correlation between likes, reposts, and comments to better understand his language image and its impact on the audience. One of the problems facing modern humanity is the lack of critical thinking. Clear examples of this phenomenon can be observed across various categories on the social network X (formerly Twitter). Despite this, X remains the most active and politicized network. Under Rishi Sunak's posts on this platform, there are numerous angry comments, particularly regarding his support for Ukraine and the poor state of the UK economy. The commenters include both real users and paid bot farms, which can be easily identified by examining the profiles of these users. However, practice has shown that even obvious bot farms can influence others and change perceptions of a particular politician or any user. Given that Rishi Sunak's posts consistently receive highly controversial comments and a relatively low number of likes compared to the comments, it indicates that, despite his professional oratory skills, there is a

significant gap between the politician's actions and his words. His language image on the social network X is rather negative.

The last non-verbal component of the analysis is the timbre of the voice. Rishi Sunak's voice is characterized by evenness, warmth, and a certain degree of melodiousness, which enhances his ability to persuade and build trust. This helps to strengthen his image as a politician who strives to be close to the people and open to dialogue. It also helps to reduce the distance between him and the listeners, creating the impression that he is not only competent but also cares about the people he communicates with.

Conclusions. The overview of Rishi Sunak's language image, a British politician, demonstrates

how linguistic and non-verbal elements shape his political image and influence audience perception. His ability to use technocratic vocabulary, rhetorical techniques, and symbolic expressions underscores professionalism and competence, especially in the context of complex economic and political issues. Non-verbal aspects, such as appearance, gestures, and facial expressions, complement his communication, creating the image of a leader who is confident, disciplined, and open to dialogue. Overall, Sunak skillfully combines verbal and non-verbal means, allowing him to communicate effectively with diverse audiences, strengthening his authority on the international stage, and playing a significant role in British-Ukrainian political discourse.

BIBLIOGRAPHY

1. Aristotle. Rhetoric. 4th century BCE. URL: <https://www.amazon.com/Rhetoric-Aristotle/dp/1629100188> (Дата звернення: 25.07.2024).
2. Fairclough N. *Language and Power*. 2nd ed. London: Longman, 2001. 320 p.
3. Van Dijk T.A. *Discourse and Power*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2008. 304 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-137-07299-3>.
4. Harman R. Ruth Wodak: The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. *Language Policy*. 2009. Vol. 8, no. 3. 323–325 pp. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10993-009-9143-x>.
5. HM Treasury. Budget Speech 2021. GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/budget-speech-2021> (Дата звернення: 15.08.2024).
6. Whaley N. Aristotle's Rhetorical Appeals: Ethos, Logos, and Pathos. *Pressbooks Create*. URL: <https://pressbooks.pub/openrhetoric/chapter/aristotles-rhetorical-appeals/> (Дата звернення: 10.05.2024).
7. Rishi S. Profile. X. URL: <https://twitter.com/RishiSunak> (Дата звернення: 10.05.2024).
8. 10 Downing Street. Rishi Sunak addresses the Ukrainian Parliament, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gIrPfgNUd8U> (Дата звернення: 21.08.2024).
9. Lenartovych O. Keywords, Symbolic Words, Precedent Units in British-Ukrainian Political Discourse. *Research Trends in Modern Linguistics and Literature*. 2023. Vol. 6. P. 40–51. URL: <https://doi.org/10.29038/2617-6696.2023.6.40.51> (Дата звернення: 25.08.2024).
10. The speech by the Prime Minister of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Rishi Sunak in the Verkhovna Rada of Ukraine, January 12, 2024. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://www.rada.gov.ua/en/news/News/top_news/245558.html (Дата звернення: 28.08.2024).

REFERENCES

1. Aristotle. Rhetoric. 4th century BCE. URL: <https://www.amazon.com/Rhetoric-Aristotle/dp/1629100188> (date of access: 25.07.2024).
2. Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2nd ed.). Longman. 320 p.
3. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-07299-3>
4. Harman R. Ruth Wodak. (2009). The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual. *Language Policy*. Vol. 8, no. 3. P. 323–325. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10993-009-9143-x>.
5. HM Treasury. Budget Speech 2021. *GOV.UK*. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/budget-speech-2021> (date of access: 15.08.2024).
6. Whaley N. Aristotle's Rhetorical Appeals: Ethos, Logos, and Pathos. *Pressbooks Create*. URL: <https://pressbooks.pub/openrhetoric/chapter/aristotles-rhetorical-appeals/> (date of access: 10.05.2024)
7. Rishi S. Profile. X. URL: <https://twitter.com/RishiSunak> (date of access: 10.05.2024).
8. 10 Downing Street. Rishi Sunak addresses the Ukrainian Parliament, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gIrPfgNUd8U> (date of access: 21.08.2024).
9. Lenartovych O. (2023). Keywords, Symbolic Words, Precedent Units in British-Ukrainian Political Discourse. *Research Trends in Modern Linguistics and Literature*. Vol. 6. P. 40–51. URL: <https://doi.org/10.29038/2617-6696.2023.6.40.51> (date of access: 25.08.2024).
10. The speech by the Prime Minister of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland Rishi Sunak in the Verkhovna Rada of Ukraine, January 12, 2024. *The official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: https://www.rada.gov.ua/en/news/News/top_news/245558.html (date of access: 28.08.2024).

УДК 81.374

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-25>

Володимир ЛІТКЕВИЧ,

orcid.org/0000-0010-9197-9215

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *vlitk@ukr.net*

Олександр ПАЛІЙ,

orcid.org/0009-0003-0989-9569

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *alexbrandstifter67@gmail.com*

Анжеліка ГАВРІК,

orcid.org/0009-0008-3851-103X

студентка III курсу гуманітарного факультету
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *a.havrik@ugi.edu.ua*

ВПЛИВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ У XXI СТОЛІТТІ

Акцент цього дослідження зосереджений на впливі англійської мови на українську мову в XXI столітті. Відповідно до теми, у дослідженні розглядаються етапи та тенденції розвитку цього впливу, зокрема поява англіцизмів в українській мові та їхній вплив на мовну систему. Україна посилює зв'язки з Америкою, тому більшість українців починають вчити англійську мову через те, що задіяні в сфері ІТ, тому попит на вивчення мов суттєво зріс в останні роки. На основі аналізу були визначені основні причини виникнення англіцизмів в українській мові, серед яких політичні, економічні та торговельні зв'язки між країнами протягом століть. Також досліджується процес поширення та укорінення англіцизмів в українській мові з часом, а також сфери їхнього вжитку станом на 2023 рік. Важливо зазначити, що англіцизми можуть становити певну загрозу для української мови, оскільки вони здатні витіснити українські слова. Це може створювати труднощі, особливо для людей похилого віку, які іноді не розуміють значення певних слів та висловів. Англіцизми стали своєрідним трендом серед підлітків та молоді, а їхнє поширення набуло особливої швидкості останнім часом. Проте, англіцизми не є загрозою для мови самі по собі, але їхнє використання потребує обачності та розуміння контексту. Отже, підсумовуючи результати цього дослідження, можна стверджувати наступне: доведено, що використання англіцизмів в українській мові значно зросло, і їхня присутність полегшує повсякденне спілкування та інтеграцію в глобальне середовище. Зазвичай молодь вживає англіцизми для того, щоб бути у «тренді» перед іншими, оскільки Сполучені Штати мають вплив на інші країни у соціальних мережах, де зазвичай присутні молоді люди. Однак, варто пам'ятати, що надмірне використання англіцизмів може загрожувати збереженню рідної мови. Тому, необхідно бути свідомими у їхньому використанні, аби зберегти багатство української мови.

Ключові слова: англіцизми, сфери вживання англіцизмів, вплив англійської мови на українську мову, період XXI століття.

Volodymyr LITKEVYCH,

orcid.org/0000-0010-9197-9215

PhD of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Germanic Philology

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) vlitk@ukr.net

Olexandr PALIY,

orcid.org/0009-0003-0989-9569

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Germanic Philology

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) alexbrandstifter67@gmail.com

Anzhelika HAVRIK,

orcid.org/0009-0008-3851-103X

Student of the 3rd year of the Faculty of Humanities

Ukrainian Humanitarian Institute

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) a.havrik@ugi.edu.ua

THE INFLUENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE XXI CENTURY

The focus of this research is on the influence of the English language on the Ukrainian language in the 21st century. In line with the topic, the study examines the stages and trends of this influence, particularly the emergence of Anglicisms in the Ukrainian language and their impact on the language system. As Ukraine strengthens its ties with America, many Ukrainians are beginning to learn English, especially those involved in the IT sector, leading to a significant increase in the demand for language learning in recent years. Based on the analysis, the main reasons for the emergence of Anglicisms in the Ukrainian language have been identified, including political, economic, and trade connections between countries over the centuries. The study also explores the process of the spread and entrenchment of Anglicisms in the Ukrainian language over time, as well as the areas of their usage as of 2023. It is important to note that Anglicisms can pose a certain threat to the Ukrainian language, as they have the potential to displace Ukrainian words. This may create difficulties, particularly for the elderly, who sometimes do not understand the meaning of certain words and expressions. Anglicisms have become a trend among teenagers and young people, and their spread has accelerated significantly in recent times. However, Anglicisms are not inherently harmful to the language, but their usage requires caution and contextual understanding. In conclusion, the results of this research demonstrate the following: the use of Anglicisms in the Ukrainian language has significantly increased, and their presence facilitates everyday communication and integration into the global environment. Young people often use Anglicisms to stay «on trend», as the United States exerts influence on other countries through social media, where young people are typically active. Nevertheless, it is important to remember that excessive use of Anglicisms may endanger the preservation of the native language. Therefore, it is necessary to be mindful of their usage in order to preserve the richness of the Ukrainian language.

***Key words:** Anglicisms, areas of Anglicism usage, influence of the English language on the Ukrainian language, 21st century period.*

Актуальність теми дослідження. Англійська мова є однією з найпопулярніших мов у світі, і має неабиякий вплив на інші мови. Наразі у світі приблизно 360 мільйонів людей вважають англійську мову рідною, а всього у світі нею володіє 1.35 мільярдів людей (Lyons, 2021). Насправді статистика вражає! Сьогодні, у 2023 р. англійська мова також має вплив і на українську мову. Знання англійської мови є важливим на світовій арені, тому вже починаючи з 1 класу українські діти вивчають у школі англійську мову. Англійська мова є одним із найважливіших інструментів для міжнародного спілкування, і високий рівень воло-

діння англійською мовою дозволить у майбутньому мати хорошу роботу, зв'язки з іноземцями тощо. Тому у результаті, ми бачимо, що під впливом роботи наших українців на іноземні компанії та просто, щоб відчувати себе у «тренді» молоде покоління все більше та більше використовує англійські слова. Оскільки ми бачимо глобальний вплив англійської мови на українську, обрана тема потребує детального розгляду. Причиною цього аналізу виступає велика кількість англійських слів в українській мові у XXI ст. Тому, що за останній час, цей процес почав набувати великих масштабів. Отже, ціль даного дослідження полягає в

аналізі впливу англійської мови на українську у XXI ст. Для вирішення даної мети потрібно виконати наступні наукові **завдання**:

дослідити причини впливу англійської мови на українську мову, англіцизми в українській мові, сфери використання англіцизмів.

Основні результати дослідження: Англійська мова виникла у 5 ст. н.е. (A brief history of English language, n. d.). Але вона так змінилася з того часу, що навіть сучасні англійці мало що б зрозуміли, якби зараз почули її. Вона змінювалася під впливом різних історичних подій, або ж вторгнень інших держав в Англію. Все було та як і з іншими мовами, вона розвивалася, залучувала нові слова, мала архаїзми, мала свою цінність та шарм. Звісно, що мала свої діалекти в залежності від території, свою родзинку.

Але варіант американської англійської мови набув більшої популярності. З історії ми знаємо, що Америку підкоряли представники багатьох країн: Франції, Іспанії, Німеччини, але, коли формувалася держава, англійська мова стала єдиною, яка об'єднала всі нації. В США діяла жорстка політика щодо мов. Офіційні документи склалися англійською мовою. У багатьох штатах навчання було лише англійською мовою. Звичайно, це привело до певних результатів.

Американський варіант англійської мови є більш комунікативний для спілкування через те, що в Америку їде багато емігрантів з різних країн для того, щоб мати краще життя. Так звана «американська мрія» стала ідеалом і об'єктом бажань для людей в цілому світі. Кіно, засоби масової інформації, молодіжні рухи робили все, щоб американський спосіб життя, культура та мова здавалися еталоном існування. Також велику роль у розповсюдженні англійської мови зіграло те, що вони винайшли телефон та комп'ютер, які глобально вплинули на розповсюдження англійської мови. І у результаті ми бачимо, що британський варіант англійської мови є більш стійким, а американський навпаки більш еластичним, тому він і поширився по світу більше. Таким чином, всі ці фактори стали причиною розповсюдження англійської мови на земній кулі.

Історично так склалося, що у багатьох сферах нашого життя, країни світу, наслідують Заходу. Адже, США – це досить прогресивна та сильна країна. Вона має свою міцну економічну політику, відсутність корупції, якісну систему освіти, потужну армію, широку сферу послуг, яка є найбільшим сектором економіки США. Тому всі ці сфери певною мірою впливають також і на інші країни, завдяки торговельним та політичним

зв'язкам. Тож як у наслідок вплив англійської мови на інші мови, а зокрема, і на українську є значний.

Останнім часом Україна має посилені зв'язки з Америкою, тому все більше та більше українців починають вчити англійську мову через те, що починають працювати у сфері ІТ, адже у такому випадку знання англійської мови вам дуже знадобляться. Оскільки українці є дуже талановита нація, то на багатьох міжнародних змаганнях та конкурсах, ми займаємо призові місця, де без знань англійської мови вам буде важко, адже англійська мова є міжнародною. Англійська мова є універсальною мовою, вона є простою для вивчення та спілкування.

Отже, опираючись на попередньо проведений аналіз можемо констатувати наступне: англійська мова є потужною та важливою на світовій арені, тому причинами впливу є успішна та активна діяльність США в економічній, політичній та культурних сферах життя, тому англійська мова стала міжнародною мовою і впливає на всі мови світу, у тому числі й на українську мову.

У зв'язку з тим, що англійське медіа у XX та XXI ст. значно поширилося і почало розповсюджуватися на інші країни, то як в наслідок цього в інших країнах почало з'являтися багато англійських термінів, які ще називають англіцизмами. Згідно з визначенням великого тлумачного словника сучасної української мови: «Англіцизм – слово, або зворот, що запозичені з англійської мови» (Бусел, 2003). Вони є дуже розповсюдженими в українській мові, вони настільки укорінилися в українській мові, що навіть вживаючи англіцизми у повсякденному житті людина не завжди може здогадатися про те, що це слово прийшло до нас з іншої країни. Хтось вважає, що англіцизми є шкідливими та несуть поганий вплив якого треба позбутися, а хтось навпаки вважає їх корисними та доречними й активно користується ними. Для слів запозичених з англійської мови характерні звукосполучення такі як: дж (джентльмен, джаз), ай (інсайд), ей(хокей). Історія проникнення англіцизмів в українську мову є щільно пов'язаною з історією проникнення англіцизмів у російську мову.

У XVI ст. відбулося перше проникнення англіцизмів в українську мову, вони прийшли до нас в наслідок зовнішньої торгівлі російської імперії. Також у цей час було започатковано вивчення англійської мови для практичних та наукових цілей.

Другий етап проникнення англіцизмів відбувся під час правління Петра I у XVII ст. У цей час з'являються запозичення слів з різних сфер таких як наука, побут, торгівля та відбувається усталення попередніх запозичень.

Третій етап появи англіцизмів в українській мові відбувся під час правління Катерини II у 20-х роках XIX ст. Через те, що Катерина II мала англофільну спрямованість.

З 1925 року в українську мову вже прийшли такі слова як: *televizor* – телевізор, *trolley-bus* – тролейбус, *cocktail* – коктейль, *container* – контейнер.

З 1921–1991 рр. Україна входила до складу СРСР, який значно призупинив розвиток розповсюдження української мови, адже у той час англійська вважалася не настільки важливою та престижною як зараз.

Але з 24 серпня 1991 року усе кардинально змінилося, та українська мова почала все більш активно поповнюватися англіцизмами, адже з того дня Україна стала незалежною державою та відповідно відкритою для інших країн, тому з того дня, вплив країн Заходу стрімко підвищився. Англійська мова почала стрімко поширюватися через книги, фільми, журнали, мас-медіа тощо. Тільки за декілька років до активної лексики української мови увійшли слова, які почали витісняти певні елементи з української мови. У цей час відбулося активне поповнення нашої лексики у галузі культури, економіки, політики тощо. За прогнозами вчених англійська мова буде утримувати статус міжнародної ще майбутні 50 років (Калашник, Черпак, 2000).

У 2023 році ми маємо надзвичайно велику кількість англіцизмів, на мою думку, ми ще ніколи не мали стільки запозичень в українській мові. Мільйони українців використовують їх щодня, особливо їх використовує молоде покоління. Здебільшого це сталося внаслідок глобального технологічного прогресу, політики та зовнішній торгівлі Америки. Такі слова як комп'ютер, смартфон, телевізор дуже давно укорінилися в нашій мові.

Зазвичай люди вживають англіцизми для того, щоб бути у «тренді» перед іншими. Адже, Америка вона має величезний вплив на країни у соціальних мережах, де зазвичай і проводить більшість свого часу сучасна молодь, і не тільки. Та на мою думку, небезпечність англіцизмів є у тому, що вони витісняють українські слова, і від цього насправді стає дуже боляче. Англіцизми можуть бути небезпечними для української мови через те, що вона може втратити свою ідентичність та індивідуальність, а так не повинно бути! Адже, мова є одним з головних ідентифікаторів країни, тому з англіцизмами треба поводитися дуже обережно, хоч вони й дійсно полегшують нам життя. Я не кажу, що ми не маємо права використовувати англіцизми, але з ними треба поводитися обачно. Адже, надмірне використання англіцизмів 'заглу-

шить' нашу мову. Англіцизми існують у різних сферах життя, а саме у таких як політика, економіка, технології, медицина, мода, соціальні мережі та військова тематика.

Політика. Англіцизми в українській мові, знаходяться у будь якій сфері, починаючи від повсякденних речей до серйозних сфер життя, до прикладу, таких як політика. Політична сфера має надзвичайно багато англіцизмів, адже українці активно ведуть ділові перемовини з американськими партнерами. До прикладу, таке слово як євроінтеграція, набуло великого вжитку українцями у 2022–2023 рр. через те, що Україна 23 червня 2022 року стала кандидатом у члени ЄС. Тому зараз це слово як ніколи є популярним серед українців через те, що євроінтеграція є своєрідним актом зближення України з ЄС, а оскільки Україна з кожним днем стає ближче до ЄС, то вживання цього слова є невіддільним від активної лексики кожного українця. Також слово *convention*, тобто конвенція, що у перекладі означає «міжнародний договір», по суті також є англіцизмом, але задля того, щоб нам не говорити, що, до прикладу, Україна уклала міжнародний договір, ми просто змінюємо на слово 'конвенція'. Хоч це слово і використовувалося раніше, але сьогодні у 2023 р., воно є ще більш відомим усім, через те, що Україна почала укладати багато договорів на світовій арені. Також маємо таке поняття як *impeachment*, тобто імпічмент, що у перекладі «відкликання» тобто це є дострокове припинення повноважень певної посадової особи. Хоч, це слово і не є часто вживаним, але воно відіграє важливу роль.

Економіка. Сфера економіки, насправді також переповнена англіцизмами. Ось, до прикладу, слово *marketing* також прийшло до нас з англійської мови, і вимовляємо ми його як маркетинг. Маркетинг є просуванням інформації, послуг клієнтові. Це слово часто використовують, адже українці зацікавлені у продажі та купівлі товарів, і ведуть досить успішний бізнес. Також, слово *management*, утворюючи це слово через транслітерацію у нас виходить менеджмент, що у перекладі означає управління. Це слово часто вживається у підприємницькій діяльності та прийшло до нас хоч вже і давно, але все одно є широко вживаним. Тому, що сфера підприємницької діяльності в Україні набирає нових обертів та багато підприємців проходять різні курси по менеджменту, щоб бути успішними. Також у сфері економіки ми зустрічаємо таке слово як *corruption*, тобто корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів у капіталістичних країнах (Корупція, н. д.). На жаль, цей термін часто зустрі-

чається в українській мові, але ми плекатимемо надію на краще. Також помітила останнім часом, що замість слова ціна люди використовують слово *price*, через транслітерацію говоримо як *прайс*.

Військова тематика. З початку масштабного вторгнення росії в Україну, в українській мові з'явилися нові англіцизми. Такі слова як *black out* у значенні того, що в усіх містах України немає світла, особливо було часто вживаним восени та взимку 2022–2023 рр. оскільки Україна мала великі проблеми з електрикою. Слово *military* (у перекладі військовий) також з'явилося в активному словнику кожного українця, адже це назва військового стилю одягу. Також слово *donate* – жертвувати, через транслітерацію українці говорять донатити, зазвичай ми так говоримо, коли треба пожертвувати певні кошти на ЗСУ чи лікування тяжко хворої людини, звісно, що це слово ми хоч і вживали раніше, але свого піку вжитку воно набуло з 2022 р. і по сьогодні. Також таке слово як *shelter* (з англ. укриття, бомбосховище, притулок), через транслітерацію українці говорять як *шелтер*. Починаючи з 24 лютого 2022 р. це слово є у активному словнику кожного українця, бо всі знають, що під час повітряної тривоги треба негайно пройти в найближче укриття. Також одним з популярних слів з 24 лютого 2022 року є слово *volunteering*, через транслітерацію українці говорять це слово як волонтерство, тобто, допомагати комусь чи чомусь безплатно. Саме так робили українці у перші дні та місяці повномасштабного вторгнення рф на територію України, і продовжують робити це і надалі.

Технології. Великих обертів також під час дистанційного навчання у період коронавірусу набрало слово *deadline*, тобто кінцевий термін, ще 10 років тому, його вживали лише одиниці, а вже сьогодні це слово вживають тисячі. Також таке слово як *device* (з англ. пристрій) вживається у повсякденному житті. Хоч, можливо, це слово і не є якоюсь новизною, але я почала чути це слово все далі частіше у розмовах людей. Також слово *upgrade* (з англ. оновлення), тому люди, які працюють у сфері ІТ, і не тільки, часто його застосовують. На мою думку, свою популярність серед українців, воно почало набирати з 2017 року. Також англійське слово *share*, що означає ділитися, використовується українцями завдяки транслітерації як *шарити*. Зазвичай це слово використовується тоді, коли користувач хоче поділитися певною інформацією з іншими. Також слово *fix* (з англ. виправити, поремонтувати), тому часто при спілкуванні з друзями чула таке слово як «фіксити». Причиною вживання таких англіцизмів є дистанційна робота на США, тому іноді мені цікаво спілкуватися з ними, адже я можу почути від них багато англіцизмів.

Медицина. З початком пандемії коронавірусу в українській мові з'явилося багато нових слів, які ми не використовували раніше, до прикладу, таке слово як *lockdown* почало вживатися в українській мові завдяки транслітерації як *локдаун*, що означає протокол, що вводиться для того, щоб запобігти розповсюдженню захворюваності. Слово *coronavirus*, тобто коронавірус з'явилося у нас у 2019 р. Коронавірус – це таке захворювання, коли людина має високу температуру, кашель, втрату нюху, і т.д. А саме через розповсюдження коронавірусу по світу, разом з ним, ми почали вживати слово *pandemic*, тобто пандемія, що означає інтенсивний розвиток якогось захворювання на певних материках чи по всьому світу. З 2020 р. це слово стало розповсюдженим не тільки в Україні, а й по всьому світу. Хоч, це слово й існувало раніше, але своєї популярності воно набуло з 2020 р. і по сьогодні, адже ще досі увесь світ не може позбутися від цього захворювання. Щось подібне сталося і зі словом *vaccination*, тобто вакцина, воно також прийшло до нас зі словом пандемія у 2020 р., але через те, що у 2020 р. вакцина від коронавірусу тільки була у стані розробки, то у 2021 р. це слово стало ще більш вживаним тому, що вакцину вже винайшли, і багато людей повинно було її вжити, щоб запобігти поганим наслідкам.

Мода. Звісно, що англіцизми не обійшли сферою й сферу моди. Слово *trend*, або ж завдяки транслітерації ми говоримо це слово як *тренд*. Вживаємо його тоді, коли говоримо про те, що до прикладу, якась річ є у моді, наприклад, цей колір у тренді, тобто він є модним для цього сезону. Також є ще таке слово як *shoes*, що означає «взуття», тому українські підлітки підхопили цю тенденцію і почали використовувати це слово. Зазвичай вони використовують це слово для того, щоб бути у тренді перед своїми однолітками. А ось, до прикладу, спортивне взуття фірми *Nike*, яке так обоюдно молоді називають *найки*.

Соціальні мережі. У 2023 р. соціальними мережами користуються усі як молоді, так і дорослі, тому саме тема соціальних мереж є усіяною різними англіцизмами, які не просто існують, а застосовуються молоддю на практиці кожен день. До прикладу англійське слово *like*, тобто схвалення певної фотографії чи посту у певній соціальній мережі. Хоч, це слово ми почали використовувати не так давно, але сьогодні будь який українець може сказати, що означає лайкати та де це слово використовувати. Також у соціальних мережах ми часто вживаємо таке слово як *story*, тобто історія, але також завдяки роботі транслітерації ми просто говоримо *сторіс*. *Сторіс* – це такі короткі відео чи фотографії, що можуть бути у профілі, лише протягом 24 годин. Зазвичай вони є у таких соціаль-

Найпоширеніші англіцизми з тем:

Політика	Економіка	Військова тематика	Медицина	Мода	Технології	Соціальні мережі
Євроінтеграція	Корупція	Донатити	Пандемія	Тренд	Апгрейд	Лайкати

них мережах як інстаграм, фейсбук і т.д. А так як інстаграм та фейсбук є однією з найпоширеніших соціальних мереж, то згідно з цим слово сторіс вживається часто, адже українці люблять проводити час у соціальних мережах. Так як у соціальних мережах зазвичай таким чином люди хочуть поділитися своїми думками та ідеями, з приводу того як вони відпочили чи попрацювали. Також, особливо, молодь любить використовувати таке слово як *chatting* – чатитися, що означає переписуватися у соціальних мережах. Також слово *post*, що перекладається як публікація, українцями вживається постійно. До прикладу, ми часто говоримо, що чекайте, зараз я запостую нову світлину, що означає опублікую нову світлину, виставлю її у маси. Слово *ban* (з англ. забороняти), тобто обмеження прав користувача у певній соціальній мережі та не тільки. Таке буває досить часто, коли людина стала комусь не приємна, і з нею хтось не хоче спілкуватися.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене за темою «Вплив англійської мови на українську мову у XXI ст.» можемо зазначити наступні проміжкові результати. Визначили причини впливу англійської мови на українську мову, його розвиток та важливість знань. Та так як ми маємо 2 варіанти англійської мови, то розглянули деякі особливості британського та американського англійського. Адже, спочатку був лише британ-

ський варіант, але згодом утворився й американський. Хоч вони є і схожі, але все одно дуже різні, і буває часом так, що американець не розуміє британця, а британець навпаки не розуміє американця, через вимову. Зазначаємо, що англіцизми вони були, є і будуть через політичні, економічні, торговельні сфери життя, через соціальні мережі вони у будь якому випадку проникають в українську мову. На сучасному етапі активний словничок кожного українця складається зі слів, левову частину яких складають англіцизми. Звісно, що ми не повинні їх позбуватися, але надмірне вживання їх, може призвести до поганих наслідків, тому важливо себе контролювати, адже ігноруючи мову можна загубити націю. Англіцизми ми можемо зустріти у будь якій сфері нашого життя, навіть вживаючи англіцизми роками, люди все одно можуть не знати, що вони їх використовують. Кожна сфера нашого життя наповнена англіцизмами, тому уникнути від них надзвичайно важко. Деяких ми навіть не зможемо позбутися, адже слова, як називається та чи інша річ в українській мові не існує.

Таким чином підводячи підсумок дослідженню ми можемо констатувати наступне, що англійська мова має великий вплив на українську мову у XXI ст. і згідно з цим наша мова має багато англіцизмів, але головне тримати баланс у їх використанні, і шанувати свою українську мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A brief history of English language. *Oxford International English Schools UK*. URL: <https://www.oxfordinternationalenglish.com/a-brief-history-of-the-english-language/> (date of access: 12.07.2024).
2. Lyons D. How Many People Speak English, And Where Is It Spoken?. *Babbel*. 2021. URL: <https://www.babbel.com/en/magazine/how-many-people-speak-english-and-where-is-it-spoken> (date of access: 18.07.2024).
3. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
4. Калашник В. С., Черпак М. Т. Еволюція впливу російської та англійської мов на розвиток української мови. *Вісник: Проблеми української термінології*. 2000. № 402. С. 131–132.
5. Корупція. *Академічний тлумачний словник (1970–1980)*. URL: <https://sum.in.ua/s/korupcija> (дата звернення: 11.07.2024).

REFERENCES

1. *A brief history of English language*. (n. d.). Oxford International English Schools UK. <https://www.oxfordinternationalenglish.com/a-brief-history-of-the-english-language/>
2. Lyons, D. (2021). How Many People Speak English, And Where Is It Spoken? *Babbel*. <https://www.babbel.com/en/magazine/how-many-people-speak-english-and-where-is-it-spoken>
3. Busel, V. (2003). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K.; Irpin : VTF «Perun». [in Ukrainian].
4. Kalashnyk, V. S., & Cherpak, M. T. (2000). *Evolutsiia vplyvu rosiiskoi ta anhliiskoi mov na rozvytok ukrainskoi movy* [The evolution of the influence of the Russian and English languages on the development of the Ukrainian language]. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii – Bulletin: Problems of Ukrainian terminology*, (402), 131–132. [in Ukrainian].
5. *Koruptsiia* [Corruption]. (b. d.). *Akademichnyi tлумачnyi slovnyk (1970–1980) – Academic explanatory dictionary (1970–1980)*. <https://sum.in.ua/s/korupcija> [in Ukrainian].

УДК 821.161.2.09:291.37|"1723/1747"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-26>

Наталія ОЛІЙНИК,
orcid.org/0000-0001-5093-4264
кандидат філологічних наук,
завідувачка кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) oliyn@dnu.dp.ua

Руслан ЖЕЛЄЗНЯК,
orcid.org/0009-0007-5236-5983
студент III курсу факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) zeleznakruslan0@gmail.com

ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ ТВОРУ В. ГРИГОРОВИЧА-БАРСЬКОГО «МАНДРИ ПО СВЯТИХ МІСЦЯХ СХОДУ З 1723 ПО 1747 РІК»

У статті науково осмислено питання своєрідності жанрового синкретизму твору В. Григоровича-Барського «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік». Для цього автором розвідки виконано такі завдання: з'ясовано явище жанрового синкретизму в середньовічній та бароковій українській паломницькій літературі; розглянуто особливості епохи Бароко в українській літературі; досліджено поетикальні особливості пам'ятки.

Теоретико-методологічною базою розвідки стали як вузькопрофільні, так і багатоаспектні праці таких дослідників української літератури XI–XVIII ст., як П. Білоус, І. Ісиченко, М. Сулима, О. Сліпушко, М. Іванишин, С. Ковпик, А. Козлов, О. Нескородіна, Т. Черкашина.

Об'єктом аналізу є твір «Мандри...» В. Григоровича-Барського. Предметом дослідження виступає художня своєрідність паломницького жанру.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що у статті схарактеризовано непересічний підхід В. Григоровича-Барського до творення тексту, а також з'ясовано, що саме вплинуло на модифікацію жанру в бароковий період.

Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що: 1) творчість В. Григоровича-Барського відкриває новий спосіб творення не лише паломницького тексту, але й художнього твору загалом; 2) рецепція творчого доробку В. Григоровича-Барського мала складну історію, оскільки після смерті автора рукопис не зазнав значної популярності та довгий період часу залишався на периферії зацікавлені; 3) фабульною основою тексту є детально викладений життєпис автора; 4) у художній організації паломницького твору він використовує ще не розвинені жанрові елементи автобіографії, оповідання, нариса, пейзажу тощо; 5) ходіння В. Григоровича-Барського формувалось під впливом розвитку пригодницького жанру в Європі; 6) «Мандри...» стали останнім твором в історії паломницького жанру, вповні розкривши його можливості; 7) записки В. Григоровича-Барського можна вважати праобразом української тревел-літератури.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в поглибленні та розширенні літературознавчих рецепцій творчості В. Григоровича-Барського в обширі українського літературознавства.

Ключові слова: жанр, синкретизм, паломницька література, записки, ходіння, В. Григорович-Барський, «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 роки».

Nataliia OLIYNYK,
orcid.org/0000-0001-5093-4264
Candidate of Science (Philology),
Head of the Department of Ukrainian Literature
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) oliyn@dnu.dp.ua

Ruslan ZHELYEZNYAK,
orcid.org/0009-0007-5236-5983
3rd year student at the Faculty of Ukrainian and Foreign Philology and Art History
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) zeleznakruslan0@gmail.com

GENRE SYNCRETISM OF WORK 'WANDERINGS IN THE HOLY PLACES OF THE EAST FROM 1723 TO 1747' BY V. HRYHOROVYCH-BARSKYI

The article presents scientific understanding of the issue of genre syncretism originality of work 'Wanderings in the Holy Places of the East from 1723 to 1747' by V. Hryhorovych-Bar skyi. For this purpose, author of the study completed the following tasks: revealed the phenomenon of genre syncretism in the Medieval and Ukrainian Baroque pilgrimage literature; considered peculiarities of the Baroque period in the Ukrainian literature; examined poetical peculiarities of the literary monument.

Theoretical and methodological basis of the research consists of narrow-profile and multi-aspect works by the following Ukrainian literature of XI–XVIII centuries' scholars: P. Bilous, I. Isichenko, M. Sulyma, O. Slipushko, M. Ivanyshyn, S. Kovyk, A. Kozlov, O. Neskorođina, T. Cherkashyna.

Object of the analysis is the piece 'Wanderings...' by V. Hryhorovych-Barskyi. Subject of the research is the artistic originality of pilgrimage genre.

Scientific novelty of the gained results is determined by the fact that the article characterizes the original approach of V. Hryhorovych-Barskyi in creating the text, as well as it was found what exactly influenced genre modification of the Baroque period.

As a result of research, we found the following: 1) pieces by V. Hryhorovych-Barskyi discover the new way of creating not only pilgrimage texts, but fiction works in general; 2) reception of V. Hryhorovych-Barskyi's artistic legacy was complicated, because after author's death, manuscript had not gained significant popularity and for a long period of time remained beyond the main subject of interest; 3) story-line of the text is the detailed author's biography; 4) in the artistic organization of the pilgrimage work he uses undeveloped genre elements of autobiography, short story, essay, scenery, etc.; 5) walking of V. Hryhorovych-Barskyi was formed under the influence of development of the adventure genre in Europe; 6) 'Wanderings...' became the last piece in the history of pilgrimage genre, fully revealing its capabilities; 7) notes by V. Hryhorovych-Barskyi can be viewed as proto-image of Ukrainian travel literature.

We perceive the prospects of further studies in deepening and expanding literary reception of works by V. Hryhorovych-Barskyi in the scope of Ukrainian literary studies.

Key words: genre, syncretism, pilgrimage literature, notes, walking, Vasyl Hryhorovych-Barskyi, 'Wanderings in the Holy Places of the East from 1723 to 1747'.

Постановка проблеми. Серед актуальних питань сучасної літературознавчої науки важливе місце посідає проблема вивчення української паломницької літератури періоду Середньовіччя та Бароко. Паломницька література розвивалась протягом XI–XVIII ст. та пройшла складний шлях жанрових модифікацій. У період з XI–XVII ст. тексти паломників сприймалися як документи, що досить точно відбивають релігійне життя та значущі деталі про християнські пам'ятки Сходу, проте вже на початку XVII та впродовж XVIII століття тенденції помітно змінюються. Українські паломники надихаються бароковим ученням про химерний та різноманітний світ, який відкритий кожному. Серед барокових паломників, які репрезентували бароковий світогляд та втілювали новаторські ідеї, крім В. Григоровича-Барського, також були ієромонахи Макарій та Сильвестр («Путь»), ієромонах Іполит Вишенський («Мандрівка»), Серапіон («Путник») та інші. Згадані паломники розглядали теоцентризм як другорядне явище, віддавши перевагу раціональному та логічному погляду на світ. Це дало поштовх до розвитку не лише паломницької літератури, а й літератури загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті наукового осмислення жанрово-стильових особливостей твору «Мандри...» В. Григоровича-Барського найавторитетнішим дослідником є П. Білоус з монографією «Творчість В. Григоровича-Барського» (1985). Автор здійснив комплексний аналіз особливостей розвитку української паломницької літератури, у цілому періоду модифікації паломницького жанру, життєвого шляху В. Григоровича-Барського, його світогляду та поетикальної своєрідності його записок.

Посутній внесок у структурування загальної інформації про письменника та розгляд його в

контексті доби Бароко зробили М. Возняк («Історія української літератури») (1992), В. Шевчук («Муза Роксоланська») (2005), Ігор Ісиченко («Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст.») (2010).

Значно поширили та поглибили аналіз художнього світу «Мандрів...» праці А. Козлова «Одухотворення свідомості прочанина в "Мандрах..." В. Григоровича-Барського» (2008) О. Нескородіної «Поетика тілесності у "Странствованіях" Василя Григоровича-Барського» (2013), Т. Черкашиної «Мемуарна, автобіографічна, мемуарно-автобіографічна проза: термінологічний аспект» (2014) та ін.

Мета дослідження. Метою статті є з'ясування жанрового синкретизму у творі В. Григоровича-Барського «Мандри...». Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) розглянути явище жанрового синкретизму в середньовічній та бароковій українській паломницькій літературі; 2) здійснити аналіз «Мандрів...» під кутом зору визначення жанрової специфіки.

Виклад основного матеріалу. В. Григорович-Барський (1701–1747) – український православний письменник та мандрівник, відомий завдяки своєму єдиному творові «Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік». За життя автора «Мандри...» так і не було укладено, тому твір набув популярності завдяки поширенню в уривках. Записки, які В. Григорович-Барський вів протягом усього життя, уперше були надруковані за редакції українського журналіста і видавця Василя Рубана у 1778 році. «Опис мандрівок Барського – зазначає М. Возняк, – знайшов широке коло читачів і виходив раз за разом (1785, 1788, 1793, 1800, 1819 і пізніше); це тим замітніше, що тоді була мало розвинена любов до читання серед

громадянства. З оригіналу видало опис мандрівок Барського Православне Палестинське Товариство в Петербурзі в роках 1885–1887 в чотирьох грубих томах разом із його 137 рисунками» (Возняк, 1994: 41). Видання 1885–1887 було здійснено за редакції М. Барсукова, якому належить перша монографія про життя В. Григоровича-Барського. Пізніше, у зв'язку з дискримінаційними заходами царського уряду щодо книгодрукування в Україні, паломницька проза майже не публікувалась. Збірники ходінь зрідка видавались у Москві, проте до постаті В. Григоровича-Барського ніхто не виявляв зацікавленості. Оригінальний рукопис мандрівника також було втрачено.

Подорожні твори науковці досліджували з різних перспектив. Деякі з них згадували записки В. Григоровича-Барського, а деякі – ні. Так, в «Історії України-Руси», розмірковуючи про «пілігримство», М. Грушевський називає лише імена ігумена Данила та Мелетія Смотрицького. Більше уваги дослідник приділяє ігумену Данилу та важливості паломницьких творів у контексті міжнародних зв'язків.

У розвідках І. Франка подано ширше коло авторів паломницьких текстів. Окрім згаданих в «Історії України-Руси», ще натрапляємо на постаті Данила Корсунського та ієромонаха Сильвестра. Також І. Франко детально аналізує ходіння Данила Паломника, проте на поетикальних особливостях тексту не зосереджується.

Ні М. Грушевський, ні І. Франко не згадували у своїх розвідках ім'я В. Григоровича-Барського. М. Возняк у своїй «Історії української літератури» виокремлює записки паломника, коротко аналізуючи його життєвий шлях та умови, за яких писався текст. Нове життя запискам великого паломника дав відомий український літературознавець, письменник та медієвіст Петро Білоус, якому наприкінці 70-их на початку 80-их років ХХ ст. до рук потрапив оригінальний текст В. Григоровича-Барського, що був виявлений серед «нерозібраних матеріалів ЦНБ у Києві» (Білоус, 1997: 12). П. Білоус, як ми вже зазначали, є автором ґрунтовної монографії, яка відродила інтерес до середньовічної та барокової літератури в сучасних дослідників.

Після виходу монографії П. Білоуса інтерес до постаті В. Григоровича-Барського помітно зріс. Аналіз поетикальних особливостей «Мандрів...» з'являється в другому томі «Музи Роксоланської» (2005) В. Шевчука. «“Мандри...”», – зазначає дослідник, – напрочуд докладні, з них постає виразна картина різних місць країн Заходу та Сходу, (...) звичаї та побут різних народів, зафіксо-

вано немало даних про сучасне й минуле буття держав, міст, поселень, архітектурні пам'ятки описано з безліччю деталей...» (Шевчук, 2005: 489). Також серед сучасних дослідників пам'ятки назвемо архієпископа Ігора Ісіченка. У його праці «Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст.» (2010) творчості В. Григоровича-Барського відведено окрему главу, де зацентровано на новаторському підході до творення тексту пілігрима.

Сучасні дослідники української літератури XI–XVIII ст. насамперед звертають увагу на жанрові особливості, сюжетно-композиційні параметри текстів, стилістику тощо. Особливо цікавим для науковців став період Середньовіччя, оскільки за радянських часів право працювати над його пам'ятками з ідеологічних причин монополізували північні сусіди. Прикладами модерного осмислення давніх текстів можуть стати літературознавчі розвідки українських дослідників Л. Махновця, О. Мишанича та О. Сліпушко та інших. Записки В. Григоровича-Барського привертають увагу літературознавців, що зокрема засвідчено статтями С. Ковпик, О. Нескородіної та Т. Черкашиної, у яких актуалізовано цікаві аспекти осмислення тексту В. Григоровича-Барського, наголошено на його новаторстві.

Життєвий та творчий шлях мандрівника не був легким. В. Григорович-Барський народився в незможній родині в місті Бар, проте згодом його сім'я перебралася до Києва. Понад усе В. Григорович-Барський прагнув стати вченим, тому, подолавши опір батька, майбутній паломник вступив до Києво-Могилянської академії за префектства Феофана Прокоповича. Роки, проведені в цьому закладі, вплинули на світогляд В. Григоровича-Барського, а знання, набуті в академії, паломник блискуче реалізував у власному творі. У 1723 році В. Григорович-Барський змушений відправитись на лікування до Львова, де він вступить до єзуїтської колегії.

Саме зі Львова почався його шлях у широкий світ, який тривав 24 роки. Паломник побував у Кошицях, Пешті, Відні, Венеції, Єрусалимі, Константинополі та в інших містах. Він двічі відвідав Гроб Господній та двічі побував на легендарній горі Афон.

«Мандри...» В. Григоровича-Барського – це насамперед подорожній твір, у якому автор виклав усі деталі своєї подорожі. Під час написання такого твору виникає проблема дотримання критеріїв жанру, оскільки автор залучає в текст різномірну інформацію. Своєрідність форми і змісту подорожніх творів охарактеризували В. Будний та М. Ільницький: «Подорожні твори (travel literature) – це різножанрові тексти, в яких враження мандрів-

ника викладено у формі записок, щоденника, спогадів, листа, автобіографії, нарису, репортажу тощо. У таких творах складники документальний (відомості географічного, етнографічного, природознавчого, краєзнавчого характеру, особисті спостереження над історичними пам'ятками, краєвидами, побутом місцевих мешканців) і мистецький (фікційна, тобто вигадана, подорож; есеїстичний характер, мальовничість опису, вираження особистих емоцій і роздумів з приводу неповторного локального колориту) можуть поєднуватися в різних пропорціях з елементами міфологічними і фантастичними, публіцистичними та інтелектуальними, пригодницькими і любовними, формуючи жанрові видозміни» (Будний, Ільницький, 2008: 361). Аналізуючи «Мандри...» В. Григоровича-Барського, ми звертатимемося до цього тлумачення жанрового змісту і форми.

Канонічним для кожного паломника твором залишалося «Житіє і хоженіє» ігумена Данила (Білоус, 2009). Як неодноразово зазначали дослідники, «Данилові описи Святої Землі припадають на самий початок XII ст., і багато інших паломницьких текстів, що були написані вихідцями зі східної слов'янщини, навіть із територій південнослов'янського ареалу, зокрема Болгарії, Сербії, створювалися під впливом Данилового тексту» (Дюкова, 2010: 60), – слушно зауважує Е. Дюкова. Отже, для того щоб зрозуміти, як саме еволюціонували паломницькі тексти, варто порівняти їх з «Житієм і хоженієм» ігумена Данила.

Будова «Житія і хоженія» є одночасно простою і пластичною. Данило Паломник починає свій твір із короткого вступу, у якому, за християнською традицією, називає себе найгіршим із паломників. Фабула твору будується за рахунок ідеї руху, тобто в основу тексту покладено хронотоп. Подорожуючи до головних християнських святинь, паломник переживає два рухи: географічний (просторове пересування) і релігійний (перехід від гріховності до святості).

Матеріал, яким автор насичував твір, залежав від вимог жанру. Як уже зазначалось, середньовічні паломницькі твори мали документальний характер. Мандрівник мав описувати лише те, що може викликати релігійний інтерес, а все інше вважалось звичайним і буденним, тому не вартувало опису. Однак уже в першому паломницькому творі помітне порушення канонів жанру. Данило звертав увагу на природу Сходу, географічне розташування міст та інфраструктуру. Не менш активно автор залучав до тексту легенди, апокрифи, уривки із Святого Письма, які підтверджували легендарність відвіданих ним місць.

Бажання розповісти про свою подорож детальніше зумовило жанровий синкретизм «Житія і хоженія». Жанровий синкретизм, як стверджують дослідники, це існування у творі елементів кількох жанрових форм, які мають нерозвинений характер. Наприклад, явище жанрового синкретизму можемо спостерігати в літописі, якщо в ньому виявляються жанрові ознаки епічної хроніки, військової повісті, оповідання, притчі, житія, легенди, переказу тощо (Білоус, 2011). Той самий процес ми бачимо і в паломницькій прозі. Деталізація, яка стала каноном жанру, змушувала паломника хоч мінімально, але наснажити текст легендарними та історичними відомостями, цитатами, описами природи та іншою інформацією.

Звичайно, середньовічна паломницька літературна традиція не дозволяла мандрівникам задовгі ліричні відступи чи надмірну експресивність, якщо це не стосується християнської пам'ятки або релігійного дійства, але у XVIII ст. паломницький жанр зазнає якісних змін. У ходіннях з'являється світське начало, що значно відриває їх від літературної традиції минулого. Подорож не сприймається лише з релігійного боку, а образ паломника набуває виразно нових якостей. Художній стиль урізноманітнюється за рахунок використання широкого спектра художніх засобів.

Разом з добою Бароко в паломницькі тексти проникає почуття індивідуалізації, потяг до самовираження та вияскравлення своєї історії подорожі. Нотатки паломників тепер наповнені статтями про архітектуру, культуру та побут відвіданих країн.

Типологічно паломницькі твори сьогодні нагадують романи-подорожі, оскільки в ходіння проникає психологізм, що розкривається в основному за рахунок внутрішніх монологів, що актуалізують емоції наратора. Ліричні відступи також стали більшими за обсягом. Долаючи фізичні перешкоди на шляху до Святих Місць, автор переживав стрес, який тепер уповні виражався в тексті. Паломники вели аскетичний спосіб життя. Наприклад, В. Григорович-Барський, вирушаючи у двадцятичотирьохрічну мандрівку, зізнавався: «І хоч обмаль грошей мав при собі, звірився я на ласку Божу та на милість християнську» (Григорович-Барський, 2000: 19).

«Мандри...» В. Григоровича-Барського – це не лише паломницький твір. Це художньо осмислена біографія людини, яка витратила своє життя на збір та впорядкування інформації для всіх, хто цікавиться світом. Як справедливо підкреслює О. Субтельний, «Тільки дивовижна допитливість спонукала Барського стати невтомним подорож-

нім. На його думку, що більше він побачить, то краще зрозуміє життя, віру і світ, у якому живе» (Субтельний, 2000: 5).

Мандрівник ставив перед собою завдання написати твір нескладно, аби кожен міг зрозуміти його слова. Це підтверджується тим, що В. Григорович-Барський навчався в Київській академії, активно засвоюючи ідеї нової літературної теорії від І. Галятовського Л. Барановича, А. Радивилівського та Ф. Прокоповича. Особливо помітними в його творі є ідеї чіткості та однозначності І. Галятовського: «Старайся, жебы всѣ люде зрозумѣли тое, що ты мовиш в казаню» (Галятовський, 1985: 218) а також настанови щодо неприпустимості курйозного стилю, який вважався «огидним і величезним чудовиськом» (Прокопович, 1979) Ф. Прокоповича.

Отже, «Мандри...» В. Григоровича-Барського синтезували традиції жанру та нові уявлення про світ. З одного боку, паломник використовував усталену модель творення тексту, а з іншого – активно насичував її різnorodним матеріалом, що спричинило жанровий синкретизм.

Наприклад, В. Григорович-Барський став одним із перших українських письменників, хто ввів у твір описи природи. Пейзажі в «Мандрах...» постають досить реалістичними та слугують обрамленням емоційного стану автора. Зображуючи пейзаж, він прагне чіткої композиції, статичності та деталізації: «Звідси дорога тягнеться вниз, до пристані; цю дорогу гарно вимощено камінням, і вона, як змія, завертає туди й сюди через нерівність і крутизну морського берега. Недалеко від дороги, на північ, в улоговині, серед гарного лісу, біля повноводого Давидового струмка, який біжить по камінню й чия вода дуже цілюща, якраз будують келію для одного безмовного відлюдника; з часом тут готуються збудувати й церкву. Струмок називають Давидовим за ім'ям одного пустельника, який жив тут у давнину. В цій же улоговині, біля моря стоїть оселя з садом і виноградником; посаджено тут помаранчевий садок, бо місце тут тепле і навіть узимку не буває снігу, тому що море зовсім близько; коли ж у суворі зими трохи снігу й випадає, він одразу ж тане від теплого морського вітерця. Кінець же і верх усього – гарна й гідна ували пристань, що стоїть на крутому березі, й навколо неї багато будівель» (Григорович-Барський, 2000: 485).

Тут важливо зазначити, що оскільки В. Григорович-Барський – це бароковий письменник, то часто фрагменти «Мандрів...» перенасичено інформацією. Загальне тло, обране автором як основне, доповнюється деталями настільки, що

майже перебиває його. Такий поетичний стиль робив текст вишуканим, елегантним та багатошаровим для сучасників.

Не менше міститься в «Мандрах...» і фрагментів, що жанрово близькі до нарисів. Такі фрагменти розкриваються за рахунок того, що частіше за все автор писав їх тут і зараз, аналізуючи кожну деталь. В. Григорович-Барський використовує декілька видів нарису: подорожній, географічний, архітектурний, побутовий тощо. Побутові нариси містили інформацію про мешканців міст, їхні звичаї та побут і часто не мали чіткої структури: «В. Григорович-Барський із самого початку оповіді про свої мандри звертає увагу на щедрість, гостинність народів, серед яких йому доводилося жити. Його пильне око намагається затримати увагу на всьому тому, що буде дивним, незвичним для подорожнього з іншого краю» (Ковпик, 2023: 20). Архітектурні нариси, навпаки, нерідко мали чітку будову. Спочатку паломник описував зовнішній вигляд споруди, вдаючись до форм, розмірів та окремих деталей. За браком інформації мандрівник міг звернутись до місцевих бібліотек або до мешканців. Лише після зовнішньої та історичної характеристик він вивчав та описував внутрішній вигляд споруди.

Географічні нариси В. Григоровича-Барського здебільшого документальні. Найяскравішим прикладом може стати нарис Мертвого Моря: «Морем воно називається тому, що в морі вода солоніша від природи; так і тут, тільки тут вона ще солоніша й дуже гірка; якщо вмочити палець і покласти його на язик, відчуваєш немов якусь найлютішу отруту, що її людина й стерпіти не може: пожарищем і сіркою смердить не тільки вода, а й берег далеко навколо моря. Берег на всю довжину застиг у суцільний білий камінь, і на п'ятнадцять чи двадцять сажнів від берега мілко, але це там, де ми побували; в інших місцях берега майже немає, а від самого краю починається глибока безодня, навколо ж – високі кам'яні гори. Вода хоч на вигляд і біла, проте не світла, й не чиста, начебто скаламучена болотом...» (Григорович-Барський, 2000: 193).

Подорожні нариси також займають присутнє місце серед інших, іще не розвинених, жанрів у «Мандрах...». На думку Т. Черкашиної, «паралельне співіснування автобіографії з подорожнім нарисом можна простежити і у творі «Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» В. Григоровича-Барського, але якщо у творах С. Лукомського та І. Турчиновського мандри були однією з багатьох складових частин їхнього життєвого шляху, то в «Мандрах» В. Григоровича-Барського їм відведено першорядну роль, оскільки майже

увесь життєвий шлях автора пройшов у подорожах» (Черкашина, 2014: 149).

«Мандри...» – твір одночасно автобіографічний і оповідальний, тож у ньому можна помітити фрагменти, які жанрово нагадують як автобіографію, так і оповідання. Автобіографічним можна вважати короткий вступ, у якому автор розповідає про своє життя, починаючи з дитинства: «Було ще мені мало літ, і навчався я тоді в латинських класах; і хоч не досягнув я великих успіхів у науці, проте, з ласки Божої, пройшов перші класи, аж до риторики й початків філософії, а тоді вдався до самоосвіти, без дозволу мого батька та без допомоги домашнього вчителя» (Григорович-Барський, 2000: 15).

Оповідання з «Мандрів...» невеликі за обсягом і містять в собі незначну кількість персонажів. Нерідко сюжет оповідань В. Григоровича-Барського лінійний, нерозгалужений, але чітко вибудований. Докладно зображуючи події та обставини, автор уводить читача в певну конфліктну ситуацію з детальним окресленням характерів персонажів та додає оповіданню психологічної напруги, динамізує його. Особливо бурхливо розвивається оповідання про шлях мандрівника з Яффи до Єрусалима. У ньому автор потерпає від нападу арабів, які вимагають від нього бакшиш (виплату): «Та не відійшли й вони, окаянні, обсіли та обступили нас, лаючись і чинячи мені капості:

одні тяглися до обличчя, інші штовхали в груди, а ті в шию і плечі, ще інші під боки, стискали п'ястуки і лупцювали ними, чи, простіше кажучи, кулаками, а дехто з них замість кулаків тримає камінь і вдаряє мене ним, а той великою голкою, що нею купці зашивають мішки з товарами, колов мене в шию, вимагаючи від мене грошей; хтось узяв з землі піску і кинув мені в лице, і засипав уста й очі» (Григорович-Барський, 2000: 159). Очевидно, оповідання писалося на основі пережитого, тому у фрагменті наявний виражений експресивний стиль, який додає тексту художності.

Висновки. Життєвий і творчий шлях В. Григоровича-Барського яскраво ілюструє тенденції, характерні для українських паломників доби Бароко. Світське начало, що в цілому характерне для паломницької літератури на шляху її розвитку, виразно розкрилося в його творі «Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік». Інтерес автора викликали не лише релігійні пам'ятки, які він мав описувати в межах жанру. Наміри передати багатство своїх думок і вражень про світ зумовили жанровий синкретизм твору, у якому гармонійно співіснують оповідання, нариси, пейзажі та автобіографічні фрагменти. Текст організовано на основі мотиву подорожі. Хронологічність записів зумовила залучення в текст різноманітного матеріалу, який був написаний «по свіжих слідах» мандрівки, тому записки й досі сприймаються «живо».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. Вступ до літературознавства: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія». 2011. 336 с.
2. Білоус П. Історія української літератури XI - XVIII ст.: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія». 2009. 424 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000488> (дата звернення: 22.07.2024).
3. Білоус П. Паломницький жанр в історії української літератури. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1997. 158 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000020637> (дата звернення: 27.07.2024).
4. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія». 2008. С. 361–365. URL: http://megalib.com.ua/book/3_Porivnyalne_literaturoznavstvo.html (дата звернення: 25.07.2024).
5. Возняк М. Історія української літератури: у 2 книгах. Книга 2. Львів: «Світ». 1994. 555 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000848> (дата звернення: 26.07.2024).
6. Галятовський І. Ключ Розуміння. Пам'ятки української мови XVII ст. Київ: Наукова думка. 1985. 449 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Joannicjusz_Galatoski/Kliuch_rozuminnia.pdf (дата звернення: 30.07.2024).
7. Григорович-Барський В. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. Передмова О. Субтельного. Переклад з давньоукраїнської П. Білоуса. Київ: «Основи», 2000. 766 с.
8. Дюкова Е. Паломницький жанр на перехресті культурних традицій Центральної і Західної Європи XVI–XVII ст.: «Апология» Мелетія Смотрицького, «Пereгринация» Миколая Криштофа Радзивіла, анонімне «Слово про якогось там старця». *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 59–70. URL: <http://surl.li/grdswt> (дата звернення: 30.07.2024).
9. Ковпик С. Художня інтерпретація образу ченця в паломницькому творі В. Григоровича-Барського «Мандри по Святих місцях Сходу з 1723–1747 рр.» *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 1 (99). 2023. С. 17–26. URL: <http://surl.li/dxmvg> (дата звернення: 31.07.2024).
10. Прокопович Ф. Філософські твори: у 3 томах. Том 1. Київ, 1979. 512 с. URL: <http://litopys.org.ua/procop/proc1.htm> (дата звернення: 3.08.2024).
11. Черкашина Т. Передісторія виникнення і формування української мемуарно-автобіографічної літератури. *Філологічні науки. Літературознавство*. 2014. Вип. 9. С. 146–151. URL: <http://surl.li/toinu> (дата звернення: 31.07.2024).
12. Шевчук В. Муза Роксоланська: українська література XVI-XVIII століть: У 2 кн. Книга 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ: «Либідь», 2005. С. 488–491. URL: <http://surl.li/sutwc> (дата звернення: 5.08.2024).

REFERENCES

1. Bilous P. (2011) Vstup do literaturoznavstva: navchalnyy posibnyk [Introduction to literary studies: textbook]. Kyiv: Vydavnychy tseñtr «Akademiya». 336. [in Ukrainian].
2. Bilous P. (2009) Istoriya ukrayinskoyi literatury XI - XVIII st.: navchalnyy posibnyk [History of Ukrainian literature of XI - XVIII centuries: textbook]. Kyiv: Vydavnychy tseñtr «Akademiya». 424. [in Ukrainian].
3. Bilous P. (1997) Palomnytskyy zhanr v istoriyi ukrayinskoyi literatury [Pilgrimage genre in the history of Ukrainian literature]. Kyiv: Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrayiny. 158. [in Ukrainian].
4. Budnyi V., Ilnytskyi M. (2008) Porivnialne literaturoznavstvo: navchalnyy posibnyk. [Comparative literary studies: textbook]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akamedii». 361–365. [in Ukrainian].
5. Voznyak M. (1994) Istoriya ukrayinskoyi literatury: u 2 knykh [History of Ukrainian literature: in 2 books]. Knyha 2. Lviv: «Svit». 555 s. [in Ukrainian].
6. Halyatovskyy I. (1985). Klyuch Rozuminnya. Pamyatky ukrayinskoyi movy XVII st. [A key to understanding Ukrainian language monuments of XVII century]. Kyiv: Naukova dumka. 449. [in Ukrainian].
7. Hryhorovych-Barskyy V. (2000) Mandry po svyatykh mistyakh Skhodu z 1723 po 1747 rik [Wanderings in the Holy Places of the East from 1723 to 1747]. Peredmova O. Subtelnoho. Pereklad z davnoukrayinskoyi P. Bilous. Kyiv: «Osnovy». 766. [in Ukrainian].
8. Dyukova E. (2010) Palomnytskyy zhanr na perekhresti kulturnykh tradytsiy Tsentralnoyi i Zakhidnoyi Yevropy XVI-XVII st.: «Apolohiya» Meletiya Smotrytskoho, «Perehrynatsiya» Mykolaya Kryshstofa Radzyvila, anonimne «Slovo pro yakohos tam startsya» [The pilgrimage genre at the cross-road of Central and Western European cultural traditions of the 16th – 17th centuries: Meletius Smotrytsky's "Apologia", Mykolaj Krzysztof Radziwill's "Peregrinatio" and "The Word of a Certain Old Man" by an anonymous author] Slovo i Chas, 7. 59–70. [in Ukrainian].
9. Kopyk S. (2023) Khudozhnia interpretatsiia obrazu chentsia v palomnytskomu tvori V. Hryhorovycha-Barskoho «Mandry po Sviatykh mistyakh Skhodu z 1723–1747 rr.» [Artistic interpretation of monk's image in pilgrimage work 'Wanderings in the Holy Places of the East from 1723 to 1747' by V. Hryhorovych-Barskyi]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky, 1 (99). 17–26. [in Ukrainian].
10. Prokopovych F. (1979) Filosofski tvory: u 3 tomakh [Philosophical works: in 3 volumes]. Tom 1. Kyiv, 1979. 512. [in Ukrainian].
11. Cherkashyna T. (2014) Peredistoriia vynyknennia i formuvannia ukraïnskoi memuarно-avtobiohrafichnoi literatury [The Prehistory of Beginnings and Formation of the Ukrainian Memoirs-autobiographical Literature]. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo, 9. 146–151. [in Ukrainian].
12. Shevchuk V. (2005) Muza Roksolanska: ukraïnska literatura XVI-XVIII stolit: U 2 kn. [Roxolana's muse: Ukrainian literature of XV - XVIII centuries: in 2 books]. Knyha 2: Rozvynene baroko. Piznie baroko. Kyiv: «Lybid». 488–491. [in Ukrainian].

УДК 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-27>

Ірина ОСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-8109-658X
доктор філологічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи, міжнародної та гуманітарної діяльності
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) i.osovska@chnu.edu.ua

Анна КРИЧУН,
orcid.org/0009-0002-1564-5963
магістр філології,
асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) a.krychun@chnu.edu.ua

КОМПОНЕНТНИЙ ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМИ COSY

У цій статті проведено компонентний аналіз лексеми *cosy* з метою визначення поняттєвої складової та особливостей вираження концепту COSY в англомовній картині світу. Аналіз семантичних компонентів номінативної лексеми-імені концепту COSY досі не знайшов повного відображення в сучасних когнітивно орієнтованих лінгвістичних дослідженнях.

Мета статті полягає у виявленні поняттєвої складової семантичної структури лексеми-домінанти *cosy* та її основних компонентів шляхом застосування компонентного дефініційного аналізу. Компонентний дефініційний аналіз, як система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів є необхідним для дослідження процесу, коли ми сприймаємо, аналізуємо та осмислюємо інформацію, набуту через досвід, навчання та спостереження.

Дослідження концептів через мову вважається найнадійнішим методом лінгвістичного аналізу, що дозволяє визначити їхні концептуальні ознаки та структуру. Дослідження включало аналіз семантичних компонентів номінативної лексеми-імені концепту COSY. Зокрема, виявлено ключові семи, які мають найбільше смислового навантаження у структурі цього концепту. Загальним смисловим компонентом усіх значень є граматична ознака прикметника, що позначає стан або якість, пов'язану з комфортом, затишком та приємною атмосферою. Словникові дефініції лексеми *cosy* засвідчили, що поняттєва складова концепту COSY представлена класами, кожен з яких має синонімічні гіперсеми: *comfortable, warm, friendly, pleasant, intimate, small, snug, safe, private, making you feel relaxed, marked by a discreet and cautious attitude or procedure*. Дослідження також виявило, що в структурі цього концепту присутні негативно марковані компоненти, що надають йому додаткового значення, наприклад, *(often disapproving) easy and convenient, but not always honest or right*.

Ключові слова: концепт, структура концепту, концепт COSY, компонентний аналіз, поняттєва складова концепту.

Iryna OSOVSKA,*orcid.org/0000-0002-8109-658X**Doctor of Philological Sciences, Professor,
Vice-Rector for Academic Affairs, International Relations, and Humanities
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) i.osovska@chnu.edu.ua***Anna KRYCHUN,***orcid.org/0009-0002-1564-5963**Master of Philology
Assistant Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) a.krychun@chnu.edu.ua*

COMPONENT DEFINITIONAL ANALYSIS OF THE LEXEME COZY

In this article, a component analysis of the lexeme “cosy” is conducted with the aim of determining its conceptual components and the peculiarities of expressing the COSY concept in the English-speaking world. The analysis of semantic components within the nominative lexeme of the COSY concept has not yet been fully explored in contemporary cognitive-oriented linguistic research.

The article’s objective lies in identifying the conceptual components of the semantic structure of the dominant lexeme “cosy” and its fundamental constituents through the application of componential definitional analysis. Componential definitional analysis, as a system of linguistic methods for studying word meanings, is essential for investigating the process by which we perceive, analyze, and comprehend information acquired through experience, learning, and observation.

Studying concepts through language is considered the most reliable method of linguistic analysis, allowing us to determine their conceptual features and structure. The research includes an analysis of the semantic components within the nominative lexeme of the COSY concept. Specifically, key semantic features with the greatest significance in the structure of this concept have been identified. The overarching semantic component across all meanings is the grammatical attribute of an adjective denoting a state or quality associated with comfort, coziness, and a pleasant atmosphere. Lexical definitions of “cosy” reveal that the conceptual component of the COSY concept is represented by classes, each of which has synonymous hypernyms: comfortable, warm, friendly, pleasant, intimate, small, snug, safe, private, making you feel relaxed, marked by a discreet and cautious attitude or procedure. Additionally, the research highlights the presence of negatively marked components within the structure of this concept, providing it with additional meaning, such as “(often disapproving) easy and convenient, but not always honest or right.”

Key words: *concept, concept structure, concept COSY, componential analysis, conceptual component of the concept.*

Постановка проблеми. Антропоцентрична парадигма лінгвістичного знання акцентує увагу на вивченні мови як засобу відображення людського мислення та культури. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти, як мовні одиниці репрезентують концепти як одиниці мислення та їхні семантичні компоненти. Дослідження концептів через мову вважається найнадійнішим методом лінгвістичного аналізу, що дозволяє визначити їхні концептуальні ознаки та структуру. Цей крок є першим у дослідженні концепту COSY.

Аналіз досліджень. Концепти HYGGE (2016–2017), COSY під час пандемії COVID-19 (2020–2021), а також COSYCORE (2023–2024) були предметами досліджень, оскільки люди

шукали і продовжують прагнути комфорту і безпеки у своїх помешканнях. Досліджувались: «НІМЕЦЬКА ЗАТИШНІСТЬ» як риса національного характеру: зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (Мізін, 2018); вербалізація концепту КОМФОРТ в англійській мові ХХ–ХХІ століть (Філатова, 2012); «Затишна лінгвістика хюге та інших ‘неперекладних’ слів» (Чі Лу, 2016). Проте аналіз семантичних компонентів номінативної лексеми-імені концепту COSY досі не знайшов відображення в сучасних когнітивно орієнтованих лінгвістичних дослідженнях.

Мета статті полягає у виявленні поняттєвої складової семантичної структури лексеми-домінанти *cosy* та її основних компонентів шляхом

застосування компонентного дефініційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Завданнями дослідження є: 1) визначення теоретико-методологічного підґрунтя досліджуваної проблематики; 2) виявлення мовних одиниць, що репрезентують концепт COSY; 3) аналіз словникових дефініцій лексеми *cosy*; 4) систематизація семантичних компонентів та їх взаємозв'язків; 5) визначення номінативного поля лексеми *cosy* та його структури.

У своєму дослідженні опираємось на визначення, де «концепт – мінімальна структурна одиниця знання» (Мартинюк, 2011: 38). Наслідуюмо діяльнісний стиль мислення лінгвістів і обираємо лінгвокультурологічний підхід, згідно якого концепт «ментальне утворення, що відбиває своєрідність лінгвокультури» (Мартинюк, 2011: 55). Увагу зосереджуємо на поняттєвому складнику лінгвокультурного концепту.

Методологія дослідження. Компонентний дефініційний аналіз, як система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів є необхідним для дослідження процесу, коли ми сприймаємо, аналізуємо та осмислюємо інформацію, набуту через досвід, навчання та спостереження. Його суть полягає в розщепленні значення слова на його мінімальні характерні ознаки чи компоненти (семи). За допомогою систематичного вивчення цих ознак ми отримуємо розуміння того, як слова передають значення. Він також є корисним для розуміння того, як слова взаємодіють та як вони виражають різні аспекти значення і тому був обраний для дослідження лексеми *cosy*, яка репрезентує концепт, що має значний культурний та

когнітивний потенціал, відображаючи уявлення англійської спільноти про комфорт, затишок та благополуччя.

Перший етап будь-якого дослідження включає виявлення мовних одиниць, які представляють відповідний концепт, а також аналіз їх словникових та мовленнєвих контекстів. Для дослідження дискурсу затишку ми обрали лексему *cosy*, так як Oxford English Dictionary (OED) вказує на її використання ще до 1665 року в творах автора В. Гутрі. В той час як найраніша згадка лексеми *cosiness* датується 1834 роком в творах письменника Томаса де Квінсі. Дані онлайн пошукової системи GoogleNgramViewer також вказують на значне кількісне вживання лексеми *cosy*, порівняно з лексемою *cosiness*, тому у дослідженні орієнтуємось на ім'я концепту COSY.

Рис. 1. Діаграма частоти лем *cosy*, *cosiness* відповідно до Google Ngram Viewer; англійська мова, 1800–2008; згладжування 3 (GBNV, 2024)

Результати та обговорення. Аналіз номінативного рівня включає вивчення імені концепту та сукупності лексичних значень (ЛЗ), які він позначає. Ми дослідили словникові дефініції, що най-

Таблиця 1

Дефініційний аналіз лексеми *cosy*

	Компонент лексичного значення	CALD	CED	LDOCE	MED	MWOD	OLD	TBD	TCD	
1.	comfortable	+	+	+	+	+	+	+	+	8
2.	warm	+	+	+	+	+	+	+		7
3.	(often disapproving) easy and convenient, but not always honest or right	+		+	+	+	+	+		6
4.	friendly		+	+	+		+	+		5
5.	intimate		+			+			+	3
6.	pleasant		+			+		+		3
7.	small			+			+	+		3
8.	snug		+						+	2
9.	safe						+			1
10.	private						+			1
11.	making you feel relaxed				+					1
12.	marked by a discreet and cautious attitude or procedure					+				1

чіткіше реєструють мовні засоби реалізації концепту COSY. Далі, ключові семи ми розмістили за їхнім смисловим потенціалом, що дозволило структурувати номінативне поле на ядро, медіальну зону та периферію.

Загальним смисловим компонентом усіх значень є граматична ознака прикметника, що позначає стан або якість, пов'язану з комфортом, затишком та приємною атмосферою. Зіставний та кількісний аналіз словникових дефініцій ключової лексеми з 8 словників (див. табл. 1) дає підстави вважати, що подані нижче компоненти ЛЗ лексеми *cosy* є активними складовими мовної свідомості британської лінгвокультури:

comfortable – зручний, комфортний;
warm – теплий.

Вибір цих дефініцій був зумовлений частотністю їх використання у словникових статтях: дефініція 1) зустрічається в 8 словниках, дефініція 2) зустрічається в 7 словниках.

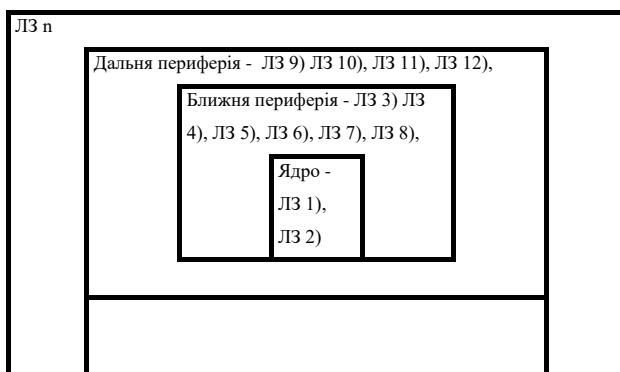

Рис. 2. Структура ЛСП лексеми *cosy*

Інактивну зону складають компоненти ЛЗ лексеми *cosy*:

- (often disapproving) easy and convenient, but not always honest or right – (часто з осудом) легкий і зручний, але не завжди чесний або правильний;
- friendly – дружній;
- pleasant – приємний;
- intimate – інтимний, близький;
- small – маленький;
- snug – затишний, зручний;
- safe – безпечний;
- private – приватний;
- making you feel relaxed – такий, що розслабляє;
- marked by a discreet and cautious attitude or procedure – відзначений стриманим і обережним ставленням або процедурою.

У дослідженні спираємось на теорію польової будови лексичної системи, а тому продовжимо дослідження крізь призму аналізу лексико-семантичного поля (ЛСП), бо це дозволяє виявити

взаємозв'язки між лексичними одиницями та їхніми семантичними компонентами. ЛСП є парадигматичним об'єднанням лексичних одиниць різних частин мови, які мають спільний інтегральний компонент значення (архісему). Іншими словами, це група слів, які мають схожі семантичні властивості. Ці слова відображають поняттєву, предметну та функціональну подібність позначуваних явищ. Іноді вони також мають спільні формальні ознаки. Німецькі вчені Йоганн-Готфрід Гердер, Вільгельм фон Гумбольдт в праці «Трактат про походження мови», 1772 року і Йост Трір в «Ессе і лекції з теорії полів слів» 1931 року спільно допомагали розкривати семантичну структуру мови та розуміти, як слова виражають різні аспекти значення.

Лексико-семантичне поле лексеми *cosy* (рис. 2) змодельоване на основі результатів дефініційного аналізу (табл. 1), презентує фрагмент мовної картини світу англомовної лінгвокультури. Ядерно-периферійна структура ЛСП лексеми *cosy* містить ядро, представлене найчастотнішими дефініціями (ЛЗ 1), ЛЗ 2)); ближню (ЛЗ 3), ЛЗ 4), ЛЗ 5), ЛЗ 6), ЛЗ 7), ЛЗ 8)), та дальню периферію (ЛЗ 9), ЛЗ 10), ЛЗ 11), ЛЗ 12), ЛЗ 13), ЛЗ 14)).

ЛСП включає кілька ключових компонентів, які відображають різні аспекти значення цього слова. Основні компоненти, що формують ядро цього поля, включають:

– Комфорт: відчуття фізичного та емоційного благополуччя, яке забезпечується зручними умовами (*a cosy little room, a cosy feeling*) (9).

– Тепло: відчуття *тепла* та захищеності, яке створюється *приємною* атмосферою.

(*I felt warm and cosy sitting by the fire. We stopped in a cosy little cafe for a cup of tea*) (9).

Концепт COSY має і такі складові, кожна з яких представляє різні аспекти, що сприяють загальному відчуттю затишку:

– Легкість і зручність: відчуття *простоти та зручності*, хоча іноді з осудом через можливу нечесність або неправильність (*a cosy relationship*) (9).

– Соціальна взаємодія: відчуття *спільності (товариськості)* та *інтимності (a cosy dinner with the whole family)* (7).

– Особистий простір: особисті штрихи та відчуття *приватності (a cosy chat with a friend)* (9).

– Психологічний стан: відчуття *безпеки, розслаблення та задоволення (won by a cosy margin)* (7).

– Стриманість, або обережність: позначений стриманим і обережним підходом або процедурою (*a cosy waiting game*) (7).

Ці компоненти є найбільш частотними та значущими в словникових дефініціях, що підтверджує їх важливість у мовній свідомості саме бри-

танської лінгвокультури. Натомість, як зазначають в своїй статті К. Мізін та О. Петров (Кочерга, 2010: 57) «німецька затишність» є інтимним і унікальним. Це те, що відрізняє німецьке поняття GEMÜTLICHKEIT від датського NYGGE та норвезького KOSELIG, які також мають дуже схожі значення затишку.

Висновки. Компонентний та семантичний аналізи словникових дефініцій лексеми *cosy* дає можливість виділити такі поля концепту COSY, як ядро, ближню та дальню периферію.

Ядро представлене найчастотнішими елементами концепту: (*comfortable* – зручний, комфортний; *warm* – теплий). Ближня периферія: (*often disapproving*) *easy and convenient, but not always honest or right* – (часто з осудом) легкий

і зручний, але не завжди чесний або правильний; *friendly* – дружній; *pleasant* – приємний; *intimate* – інтимний, близький; *small* – маленький). Дальня периферія: (*snug* – затишний, зручний); *safe* – безпечний; *private* – приватний; *making you feel relaxed* – такий, що розслабляє; *marked by a discreet and cautious attitude or procedure* – відзначений стриманим і обережним ставленням або процедурою). Усі ці елементи різною мірою формують знання британця про затишок.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у з'ясуванні мовної репрезентації асоціативного комплексу образів COSINESS та конструюванні внутрішньої структури концепту COSY на основі семантики лінгвальних мереж та виходу на рівень концептосистеми дискурсу затишку загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. CALD - (Cambridge University press and assessment. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus) : веб-сайт. URL: Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus (дата звернення: 04.08.2024).
2. CED - (Collins COBUILD. Collins English Dictionary) : веб-сайт. URL: Collins Online Dictionary | Definitions, Thesaurus and Translations (collinsdictionary.com) (дата звернення: 04.08.2024).
3. GBNV (Google Books Ngram Viewer) : веб-сайт. URL: <https://books.google.com/ngrams> (дата звернення: 04.08.2024).
4. LDOCE - (Pearson. Longman Dictionary of Contemporary English) : веб-сайт. URL: Longman Dictionary of Contemporary English | LDOCE (ldoconline.com) (дата звернення: 04.08.2024).
5. MED - (Macmillan English Dictionary) : веб-сайт. URL: Macmillan English Dictionary (дата звернення: 04.08.2024).
6. MWOD - (Merriam-Webster, Incorporated. Merriam-Webster Online Dictionary) : веб-сайт. URL: <https://www.merriam-webster.com> (дата звернення: 04.08.2024).
7. OED - (Oxford University Press. Oxford English Dictionary) : веб-сайт. URL: <https://www.oed.com> (дата звернення: 04.08.2024).
8. OLD - (Oxford Learner's Dictionaries) : веб-сайт. URL: Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries (oxfordlearnersdictionaries.com) (дата звернення: 04.08.2024).
9. TBD - (The Britannica Dictionary) : веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/dictionary> (дата звернення: 04.08.2024).
10. TCD - (The Chambers Dictionary) : веб-сайт. URL: <https://chambers.co.uk/book/the-chambers-dictionary> (дата звернення: 04.08.2024).
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: 3-тє вид. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 403 с.
12. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
13. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : монографія. Чернівці: Видавничий дім «РОДОВІД», 2013. 402 с.
14. Anna Wierzbicka. (1996). Semantics: Primes and Universals. Oxford Academic Books–Humanities and Arts, DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198700029.002.0001>
15. John Lyons. Semantics: Volume 1. Cambridge University Press, Jun 2, 1977 - Language Arts & Disciplines - 897 pages.
16. Mizin, K., & Petrov, O. (2021). Emotional state GEMÜTLICHKEIT in cross-cultural perspective: Corpus-based approach. *Studies about Languages / Kalbų studijos* 38, 43–60. <http://doi.org/10.5755/j01.sal.1.38.26581>
17. Nida, Eugene A. A Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures. (1975). The Hague, Paris (tr. Ghent): De Gruyter Mouton. Volume 57 in the series Approaches to Semiotics (AS), 272 pages.

REFERENCES

1. CALD - (Cambridge University press and assessment. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus). Available. URL: Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus
2. CED - (Collins COBUILD. Collins English Dictionary). Available. URL: Collins Online Dictionary | Definitions, Thesaurus and Translations (collinsdictionary.com)
3. GBNV (Google Books Ngram Viewer). (2024). [viewed 04 August 2024]. Retrieved from: <https://books.google.com/ngrams>
4. LDOCE - (Pearson. Longman Dictionary of Contemporary English). Available. URL: Longman Dictionary of Contemporary English | LDOCE (ldoconline.com)

5. MED - (Macmillan English Dictionary). Available. URL: Macmillan English Dictionary
6. MWOD - (Merriam-Webster, Incorporated. Merriam-Webster Online Dictionary). Available. URL: <https://www.merriam-webster.com>
7. OED - (Oxford University Press. Oxford English Dictionary). Available. URL: <https://www.oed.com>
8. OLD - (Oxford Learner's Dictionaries). Available. URL: Oxford Learner's Dictionaries | Find definitions, translations, and grammar explanations at Oxford Learner's Dictionaries (oxfordlearnersdictionaries.com)
9. TBD - (The Britannica Dictionary). Available. URL: <https://www.britannica.com/dictionary>
10. TCD - (The Chambers Dictionary). Available. URL: <https://chambers.co.uk/book/the-chambers-dictionary>
11. Kocherhan, M. P. (2010). *Zahalne movoznavstvo – 3-tie vyd.* [General Linguistics - 3rd ed.] Kyiv: VTs «Akademiiia». Kyiv: Academic Center”, pp. 7–18, 355–403. [in Ukrainian].
12. Martyniuk, A. P. (2011). *Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky.* [Dictionary of Basic Terms in Cognitive-Discursive Linguistics]. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina. - Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 196. [in Ukrainian].
13. Osovska, I. M. (2013). *Suchasnyi nimetskomovnyi simeinyi dyskurs : mentalnyi i verbalnyi resurs : monohrafiia.* [Modern German-Language Family Discourse: Mental and Verbal Resource]. Vydavnychiy dim «RODOVID» Chernivtsi. - Rodovid Publishing House, Chernivtsi, 402. [in Ukrainian].
14. Anna Wierzbicka. (1996). *Semantics: Primes and Universals.* Oxford Academic Books–Humanities and Arts, DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198700029.002.0001>
15. John Lyons. *Semantics: Volume 1.* Cambridge University Press, Jun 2, 1977 - Language Arts & Disciplines - 897 pages.
16. Mizin, K., & Petrov, O. (2021). Emotional state GEMÜTLICHKEIT in cross-cultural perspective: Corpus-based approach. *Studies about Languages / Kalbų studijos* 38, 43–60. <http://doi.org/10.5755/j01.sal.1.38.26581>
17. Nida, Eugene A. *A Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures.* (1975). The Hague, Paris (tr. Ghent): De Gruyter Mouton. Volume 57 in the series *Approaches to Semiotics (AS)*, 272 pages.

УДК 81.373.612

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-28>

Олександр ПАЛІЙ,

orcid.org/0009-0003-0989-9569

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *alexbrandstifter67@gmail.com*

Володимир ЛІТКЕВИЧ,

orcid.org/0000-00010-9197-9215

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *vlitk@ukr.net*

Алла ШИШУТА,

orcid.org/0009-0006-5318-5901

студентка III курсу
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) *allashyshuta@gmail.com*

АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ АСПЕКТІВ СЕМАНТИКИ В ІНОЗЕМНИХ СЛОВАХ ТА ВИРАЗАХ

Стаття за темою аналіз когнітивних аспектів семантики в іноземних словах та виразах присвячена дослідженню когнітивних підходів до вивчення семантики іноземних мов, зокрема німецької та англійської, у сучасному філологічному контексті. Проблематика дослідження виникла на тлі зростаючої потреби у перекладі та розумінні іноземних мов через міжнародні політичні обставини, зокрема широкомасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України, яке стимулювало значну міграцію населення та потребу в міжкультурній комунікації. У дослідженні розглядається, як когнітивні процеси впливають на формування та розуміння семантичних значень у свідомості людини. Важливість такого підходу обумовлена тим, що мова є не тільки засобом комунікації, але й ключовим інструментом мислення та пізнання світу. Увага приділяється аналізу того, як мова відображає та організовує знання у свідомості носіїв мови, а також як цей процес варіюється залежно від культурного та мовного контексту. Стаття також звертається до питань соціолінгвістики, зокрема до того, як багатомовність впливає на когнітивні процеси та семантичне розуміння. Результати соціологічного дослідження, наведені у статті, підкреслюють важливість вивчення іноземних мов для українців, що є актуальним у зв'язку зі зростанням міжнародної взаємодії та культурного обміну. Окремо розглядаються питання, пов'язані з когнітивною лінгвістикою, яка охоплює різні підходи до вивчення мови. Аналіз показує, що когнітивна лінгвістика дозволяє глибше зрозуміти, як мова впливає на процеси сприйняття і вираження інформації, що, у свою чергу, сприяє розвитку наукових і культурних зв'язків між народами. Загалом, дослідження демонструє, що аналіз когнітивних аспектів семантики в іноземних словах і виразах є важливим не лише для розвитку теоретичної лінгвістики, але й для практичного використання мовних знань у міжкультурній комунікації. Результати дослідження мають значення для вдосконалення методик навчання іноземним мовам та підвищення рівня професійної компетентності українських філологів, що працюють у міжнародному контексті.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, семантика, іноземні мови, міжкультурна комунікація, соціолінгвістика, багатомовність, переклад.

Olexandr PALIY,

orcid.org/0009-0003-0989-9569

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) alexbrandstifter67@gmail.com

Volodymyr LITKEVYCH,

orcid.org/0000-00010-9197-9215

PhD of Legal Sciences,
Associate Professor at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) vlitk@ukr.net

Alla SHYSHUTA,

orcid.org/0009-0006-5318-5901

3rd year student
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) allashyshuta@gmail.com

ANALYSIS OF COGNITIVE ASPECTS OF SEMANTICS IN FOREIGN WORDS AND EXPRESSIONS

The article about *Analysis of Cognitive Aspects of Semantics in Foreign Words and Expressions* is dedicated to the study of cognitive approaches to the semantics of foreign languages, particularly German and English, within the context of modern philology. The research problem arose in response to the growing need for translation and understanding of foreign languages due to international political circumstances, specifically the large-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, which has stimulated significant population migration and the need for intercultural communication. The study examines how cognitive processes influence the formation and understanding of semantic meanings in the human mind. The importance of this approach lies in the fact that language is not only a means of communication but also a key tool for thinking and understanding the world. Attention is given to how language reflects and organizes knowledge in the minds of its speakers, and how this process varies depending on cultural and linguistic contexts. The article also addresses sociolinguistic issues, particularly how multilingualism impacts cognitive processes and semantic understanding. The sociological research results presented in the article emphasize the importance of learning foreign languages for Ukrainians, especially given the increasing international interaction and cultural exchange. In addition, the article explores issues related to cognitive linguistics, which encompasses various approaches to language study. The analysis shows that cognitive linguistics provides a deeper understanding of how language influences the processes of perception and information expression, which in turn fosters the development of scientific and cultural ties between nations. Overall, the research demonstrates that the analysis of cognitive aspects of semantics in foreign words and expressions is important not only for the development of theoretical linguistics but also for the practical application of linguistic knowledge in intercultural communication. The research findings are significant for improving methods of teaching foreign languages and enhancing the professional competence of Ukrainian philologists working in an international context.

Key words: cognitive linguistics, semantics, foreign languages, intercultural communication, sociolinguistics, multilingualism, translation.

Проблематика дослідження. На сьогоднішній час філологія є однією із важливих сфер в Україні та за кордоном. Це особливо пов'язано із широкомасштабним вторгненням Російської Федерації на території України і потребою перекладу на німецьку та англійську мови. Діяльність українських філологів вимагає відповідності професійному стандарту, оскільки – це важлива складова об'єктивного та культурного мислення суспільства інших країн. Згідно статистичних даних зібраних платформою Опендатабот, за період від початку російської агресії до половини

2023 року за межі України виїхало більше 26 млн людей, і приблизно 90% в'їхало в Україну, а 10% не повернулося (Тарасовський, 2023). За соціологічним дослідженням КМІС «Скільки іноземних мов знають українці?» результати опитування є наступні:

- 40% учасники опитування володіють однією нерідною мовою;
- 23% володіють двома зарубіжними мовами;
- 6% мультилінгви;
- 31% володіють лише своєю мовою (Скільки українців говорять англійською, 2023).

Всього 31% населення України є необізнаним у сфері знанні мови. За словами українських філологів більше 85% українців не знають мов на відмінному рівні. Цю ситуацію пояснюють тим, що українці не мали в пріоритеті вивчати іноземну мову та не наявність професійних знавців-філологів. Лише 15% з усіх українців володіють вільно іноземною мовою. Тому висвітлення проблеми незнання українців іноземних мов є важливим напрямом цього наукового дослідження. Тому метою дослідження є аналіз когнітивних аспектів семантики у іноземних словах та виразах.

Аналіз літературних джерел. Аналізом когнітивних аспектів семантики займалися низка вітчизняних та закордонних вчених. Науковці стверджують, що ми живемо в періоді «інтелектуальної трансформації», яка, за переконаннями Н. Хомського, відомого американського лінгвіста, виявляє зв'язок прогресу розумових здібностей людини та їх вплив на діяльність, зокрема в області ерудиції, освіти, обробці інформації, тощо (Пілат, 2012). Також він зазначив, що народження мови являє собою процес послідовної реалізації семантичних, граматичних і прагматичних правил, що формуються у носія мови на базі вроджених когнітивних структур.

Щодо когнітивного аспекту семантики, то сьогодні філологи аналізують, як люди уявляють світ через мову, як вони утворюють значення слів та як вони розуміють семантичні структури мовлення. Зокрема, вони вивчають такі аспекти, як метафора, метонімія, ментальні моделі, когнітивні процеси, часову та емоційну семантику. Таким чином, філологи віднесли до принципів когнітивізму важливі фактори вивчення розуміння індивіда, у функцію якого входять функції сприйняття та провідні конкретні моделі розумової активності, планування, проектування і тактика. Тож наука про мислення почала досліджуватись як галузь пізнання базових правил, які регулюють розумові операції, що відбуваються у головному мозку індивіда (Кобиленко, 2013: 6–7).

Когнітивна семантика досліджує, як ми утворюємо смислові уявлення про слова, які асоціюються з реальними об'єктами, подіями або концепціями. Розуміння когнітивного аспекту семантики допомагає в поясненні того, як мова відображається в нашому сприйнятті оточуючого світу та впливає на наше мислення та поведінку.

Для дослідження мови з позиції когнітивної лінгвістики застосовуються експериментальні дослідження, які здійснюються для вивчення, як люди сприймають та реагують на мовні сигнали у різних умовах. Також дослідники проводять етно-

графічні дослідження, лінгвістичний аналіз текстів, який проводиться з метою виявлення когнітивних механізмів, що використовуються людьми при розумінні мовних конструкцій (Федоренко, 2015: 130).

Застосування когнітивного аспекту семантики може мати різноманітні аспекти і використовуватися у різних сферах, таких як: лінгвістика, освіта, навчання, медіа і реклама, психологія та інформаційні технології. В лінгвістиці досліджують семантичні мережі для розуміння того, як люди утворюють і зберігають значення слів, для аналізу метафоричного вживання слів і вивчення, як вони впливають на сприйняття. У сфері лінгвістики також вивчаються когнітивні процеси, пов'язані з семантикою, такі як категоризація, прототипи, активування асоціацій та концептуальні метафори, які сприяють глибшому розумінню механізмів формування значень слів та їх взаємодії з мисленням та сприйняттям.

Отже, на основі аналізу когнітивного аспекту семантики можна зробити висновок, що цей підхід до вивчення мови та її значень є важливим для розуміння того, як мова відображається у свідомості та сприйнятті людини.

Семантика – це галузь лінгвістики, яка вивчає значення мовних одиниць, які включають слова, фрази, речення та текст. Основна мета семантики – розуміння того, як люди надають значення мовним виразам та як ці значення взаємодіють між собою.

Семантика досліджує значення слів, які концепції або об'єкти виражаються кожним словом та як ці значення співвідносяться з реальними або уявними об'єктами. Також враховує контекст, як значення слів може змінюватися під впливом змісту, де саме вони знаходяться. Вивчаються відношення між словами, які мають схожі або протилежні значення. Крім прямого значення слів, семантика також вивчає їхню конотацію – додаткові асоціації або емоційні відтінки, які можуть бути пов'язані з цими словами в певному контексті. Семантика досліджує випадки, коли одне слово має кілька різних значень (полісемія) або коли різні слова мають однакове звучання, але різне значення (омонімія). Саме принцип композиційності описує те, як значення більш складних мовних одиниць (фраз, речень) визначається значенням їх складових частин (слів). Формальна семантика є одним з основних підходів у сучасній лінгвістичній семантиці, що використовує математичні моделі для формалізації значень мовних одиниць та їх взаємодій, зокрема, застосовується теорія моделей і теорія типів.

Дослідження когнітивної семантики пояснює, як люди концептуалізують та сприймають мовні одиниці, базуючись на когнітивних процесах, таких як уявлення, асоціації та ментальні моделі, що розширює розуміння процесу розуміння мови.

Концепція семантики як науки розглядає принципи та структури, які лежать в основі значень слів та символів. Одним із ключових аспектів семантики є вивчення семантичних відношень між словами, які можуть бути синонімами, антонімами або гіпонімами. Вивчення семантики дозволяє розуміти, яким чином мовні одиниці передають значення та взаємодіють у мовному контексті. Візьмемо до прикладу аналіз етимології та історії слів, яка сприяє розумінню їхнього семантичного розвитку в часі. Семантика спрямована на аналіз семантичних структур, їх роль у формуванні значень та використанні у комунікації. Ця наука досліджує не лише лексичне значення слів, а й їх семантичні властивості, такі як конотація та денотація. Дослідження семантики має важливе значення для різних галузей, включаючи лінгвістику, філософію та інформаційні технології. У сучасній семантиці активно використовуються інструменти теорії категорій для аналізу структур мови.

У повсякденному використанні термін семантика може означати загальне розуміння значення слів та як ці значення використовуються в комунікації. Люди часто використовують семантичні аспекти мови у своїй повсякденній мові, коли вони обирають слова для точного вираження своїх думок або почуттів. Наприклад, у повсякденному розмовному мовленні люди можуть використовувати семантичні концепції, такі як метафори або аналогії, для пояснення складних ідей. У сучасній психолінгвістиці інтерес до семантики у повсякденному житті спрямований на дослідження впливу семантичних аспектів мови на когнітивні процеси людини. Розуміння семантики служить основою для розвитку ефективних комунікативних стратегій, як у мовленні, так і в міжособистісних відносинах. У мовній практиці семантика виявляється у виборі слів з різними семантичними відтінками для досягнення певних комунікативних цілей. Дослідження семантики у повсякденному спілкуванні відображає різноманітність варіантів використання мовних одиниць залежно від контексту та інтенції спікера. Використання семантичних концепцій у повсякденному мовленні відображає складні процеси взаємодії мови та мислення. Семантичні аспекти мови визначають не лише спосіб сприйняття світу, а й структуру культурних та соціальних уявлень.

Розуміння семантики як науки та її застосування у повсякденному житті відкриває широкі

можливості для вивчення мови та сприяє покращенню комунікативних навичок. Дослідження семантичних аспектів мови дозволяє глибше зрозуміти процеси сприйняття та вираження інформації, що відкриває нові перспективи для розвитку науки та культури.

Когнітивна лінгвістика визначилась як окремий напрямок у мовознавчій науці. Вона не відкидає попередні досягнення лінгвістики, а натомість об'єднує та синтезує накопичені знання, підносячи їх на новий, більш глибокий рівень тлумачення. Підхід з точки зору пізнавальних процесів дозволяє розширити рамки суто лінгвістичного аналізу та дослідити взаємозв'язок між мовним значенням та концептуальним змістом, що передається окремими лексемами (Томенюк, 2015).

Для глибшого та всебічного осягнення процесів, що реалізуються в мові, постає необхідність застосування саме пізнавального підходу. Цей метод дозволяє окреслити широке когнітивне підґрунтя механізмів акумуляції інформації, її опрацювання, зберігання та відтворення у вигляді ментальних структур (Вусик, 2018: 133).

Пізнавальне мовознавство не має уніфікованого тлумачення. Когнітивним визнається будь-яке наукове вивчення, в якому лінгвістичні феномени розглядаються у зв'язку з функціонуванням людського розуму (Томенюк, 2015).

Німецька когнітивна лінгвістика, як і в будь-якій іншій мові, охоплює різні напрями та підходи. Ось кілька з найбільш відомих напрямів у німецькій когнітивній лінгвістиці: когнітивна семантика – цей напрям досліджує, як люди сприймають та організовують значення слів і концептів у своїй мові. Він вивчає ментальні структури, що лежать в основі мовних значень, а також способи, якими люди репрезентують та обробляють ці значення. Когнітивна граматики – це напрям, який вивчає когнітивні аспекти синтаксису та морфології в мові. Він досліджує, як люди сприймають та конструюють граматичні структури, а також як ці структури відображають когнітивні процеси. Через напрям ментальної метафори аналізують використання метафор у мові для вираження абстрактних концепцій. Він досліджує, які концепції виражаються через метафори, та які когнітивні механізми підтримують це використання.

Варто зазначити, що когнітивна стилістика являється напрямом, який досліджує як когнітивні процеси впливають на стилістичні аспекти мовлення, такі як образність, емоційність та естетичне враження. Існує також когнітивна психолінгвістика – це напрям, який вивчає як когнітивні процеси впливають на мовленнєві процеси, такі як сприйняття

мовлення, продукція мовлення, розуміння мови та пам'ять про мову. Ці напрями допомагають розуміти, як люди сприймають, продукують та розуміють мову з когнітивної точки зору. У розвитку когнітивної лінгвістики важливу роль відіграють такі вчені, як Р. Ларгакер, Ч. Філлмор, Дж. Лакофф, Р. Джекендофф, Л. Талмі та А. Вежбицька.

Висновки. Отже, в результаті дослідження теми «Аналіз когнітивних аспектів семантики в іноземних словах та виразах» можемо зробити наступні висновки за результатами проведеного дослідження. Підсумовуючи дослідження бачимо, що аналіз когнітивного підходу до вивчення мови

та її значень є важливим для розуміння того, як мова відображається у свідомості та сприйнятті людини. Дослідження семантичних аспектів мови дозволяє глибше зрозуміти процеси сприйняття та вираження інформації, що відкриває нові перспективи для розвитку науки та культури. Насамкінець варто зазначити, що німецька когнітивна лінгвістика, як і в будь-яка інша іноземна, охоплює різні напрями та підходи до вивчення мови. Отже, аналіз когнітивних аспектів семантики в іноземних словах та виразах показав, що люди сприймають та організовують значення слів і концептів у своїй мові через когнітивізм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вусик Г. Л. Вербалізація психічних станів: лінгвістичний аспект. Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку : Матеріали II Міжнар. науково-практ. інтернет-конф., м. Бердянськ, 25–26 квіт. 2018 р. Бердянськ, 2018.
2. Когнітивні аспекти лінгвістики : курс лекцій / уклад. Н. Кобиленко. Маріуполь : МДУ, 2013. 57 с.
3. Пілат М. Є. Сфера досліджень когнітивної лінгвістики. Діалог культур – діалог про мир та в ім'я миру : I Міжнар. науково-практ. Інтернет-конф., 24–25 жовт. 2012 р. 2012. URL: http://www.confcontact.com/2012_10_24/3_pilat.htm (дата звернення: 11.07.2024).
4. Скільки українців говорять англійською мовою?. Visit Ukraine. 2023. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/2888/skilki-ukrainciv-govoryat-angliiskoyu-movoyu> (дата звернення: 12.07.2024).
5. Тарасовський Ю. Від початку війни з України виїхало на 2,4 млн людей більше, ніж повернулося, дослідив Опендатабот. Демографи назвали цифри більші в 3-4 рази. Forbes. 2023. URL: <https://forbes.ua/news/blizko-24-mln-ukraintsiv-viikhali-za-kordon-ta-ne-povernulisya-vid-pochatku-velikoi-viyni-16082023-15442> (дата звернення: 10.07.2024).
6. Томенюк О. Когнітивний підхід до аналізу мовних явищ. Актуальні питання гуманітарних наук. 2015. № 11. С. 141–146.
7. Федоренко В. В. Когнітивна лінгвістика як спосіб пізнання світу у системі філософських наук. Перспективи. 2015. № 2 (64). С. 127–132.

REFERENCES

1. Vusyk, H. L. (2018). Verbalizatsiia psykhychnykh staniv: lnhvistychnyi aspekt [Verbalization of mental states: linguistic aspect]. U Nauka III tysyacholittia: poshuky, problemy, perspektyvy rozvytku – Science of the 3rd millennium: searches, problems, development prospects. [in Ukrainian].
2. Kobylenko, N. (Uklad.). (2013). Kohnityvni aspekty lnhvistyky [Cognitive aspects of linguistics]. Mariupol : MDU. [in Ukrainian].
3. Pilat, M. Ye. (2012). Sfera doslidzhen kohnityvnoi lnhvistyky [The field of cognitive linguistics research]. U Dialoh kultur – dialoh pro myr ta v imia myru – The dialogue of cultures is a dialogue about peace and in the name of peace. http://www.confcontact.com/2012_10_24/3_pilat.htm [in Ukrainian].
4. Skilky Ukraintsiv hovoriat anhlis'koiu movoiu? [How many Ukrainians speak English?] (2023). Visit Ukraine. <https://visitukraine.today/uk/blog/2888/skilki-ukrainciv-govoryat-angliiskoyu-movoyu> [in Ukrainian].
5. Tarasovskiy, Yu. (2023). Vid pochatku viiny z Ukrainy vyikhalo na 2,4 mln liudei bilshе, nizh povernulosia, doslidyv Opendatabot. Demohrafy nazvyvaly tsyfry bilshi v 3-4 razy [Since the beginning of the war, 2.4 million more people have left Ukraine than returned, Opendatabot researched. Demographers called the numbers 3-4 times higher]. Forbes. <https://forbes.ua/news/blizko-24-mln-ukraintsiv-viikhali-za-kordon-ta-ne-povernulisya-vid-pochatku-velikoi-viyni-16082023-15442> [in Ukrainian].
6. Tomeniuk, O. (2015). Kohnityvnyi pidkhid do analizu movnykh yavyshech [Cognitive approach to the analysis of linguistic phenomena]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences, (11), 141–146. [in Ukrainian].
7. Fedorenko, V. V. (2015). Kohnityvna lnhvistyka yak sposib piznannia svitu u systemi filofs'kykh nauk [Cognitive linguistics as a way of knowing the world in the system of philosophical sciences]. Perspektyvy, (2 (64)), 127–132. [in Ukrainian].

УДК 82.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-29>**Анастасія ПРИСТАШ,***orcid.org/0000-0001-6146-4181*старший викладач кафедри східних мов
Національної академії Служби безпеки України
(Київ, Україна) *anastasiya.mostovaya.7@gmail.com***КОМІЧНЕ У БЕЙРУТСЬКИХ ЕПІСТОЛАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО:
ЛІНГВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ АДРЕСАНТА**

З огляду на потребу поглиблювати знання українців про історію нашої країни в персоналіях і життєдіяльності її видатних представників, особливої актуальності набуває звернення до приватного епістолярію вітчизняних діячів культури та науки, серед яких окремої уваги заслуговує постать видатного українського філолога, етнографа, сходознавця, лірика та белетриста Агатангела Кримського. Приватні кореспонденції є «цінним автентичним джерелом для осмислення творчої індивідуальності митця», тому об'єктом наукового пошуку у представленій розвідці є бейрутські епістоли А. Кримського, написані під час його наукового відрядження на Близький Схід (1896–1898 рр.). Метою статті є дослідження специфіки ідіостилю письменника з урахуванням особливостей лінгво-стилістичних засобів вираження комічного в його кореспонденціях.

Прикметною рисою ідіостилю митця в його приватних епістолах, що здебільшого мають побутову тематику, є широке залучення різноманітних засобів комічного на простому та складному рівні. Простий комізм у кореспонденції Агатангела Кримського представлений анекдотами та каламбурами, для пояснення таких комічних ситуацій автору доводиться коментувати мовні реалії, прецедентні висловлювання, вводити додатковий контекст тощо. Складний рівень комічного реалізується за допомогою гумору, іронії, сарказму та сатири. Власне, завдяки особливостям механізму творення комічного, листи письменника й науковця репрезентують рецепцію кожної описаної комічної ситуації. Ідіостиль адресанта бейрутських епістоли має яскраво виражений національно-специфічний характер, що зокрема реалізується і через особливості підбору мовних одиниць (міжмовна омонімія, спотворення звукового комплексу слова, транслітерація слів іншомовного походження тощо) та художніх засобів (гіпербола, порівняння, антифразис).

Визначення специфіки ідіостилю Агатангела Кримського в контексті його приватних кореспонденцій дає змогу дати ще один штрих до його творчого портрета й, відповідно, поглибити знання українців про історію нашої країни в постах видатних її представників.

Ключові слова: Агатангел Кримський, приватний епістолярій, ідіостиль, комічне, адресант.

Anastasiia PRYSTASH,*orcid.org/0000-0001-6146-4181*Senior Lecturer at the Department of Oriental Languages
National Academy of the Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) *anastasiya.mostovaya.7@gmail.com***COMIC IN LETTERS FROM BEIRUT BY AGATANGEL KRYMSKYI:
LINGUO-STYLISTIC PECULIARITIES OF ADDRESSER'S IDIOSTYLE**

Due to the need to deepen the knowledge of Ukrainians about the history of our country in its personalities and livelihood of its prominent representatives, the appeal to the private epistolary of national figures of culture and science acquires special relevance, thus the figure of Agathangel Krymskyi who is the outstanding Ukrainian philologist, ethnographer, orientalist, lyricist and fiction writer deserves our special attention. Private epistolary is a "valuable authentic source for understanding the creative individuality of the artist", therefore the object of scientific research in the presented work is the Beirut letters by A. Krymskyi, written during his scientific trip to the Middle East (1896–1898). The aim of the article is studying the specific features of the writer's idiostyle, taking into account the peculiarities of linguistic and stylistic means of comic expression in his correspondence.

A notable feature of the artist's idiostyle in his private epistolaries, which mostly contain household content, is the wide use of various comic means on a simple and complex level. Simple comic means in Agathangel Krymskyi's correspondence are represented by anecdotes and puns; the author has to comment on linguistic realities, precedent statements, introduce additional context, etc. to explain such comic situations. The complex level of the comic is realized with the use of humor, irony, sarcasm and satire. Actually, due to the peculiarities of the comic creation mechanism, the letters of the writer and scientist represent his own reception of each described comic situation. The idiostyle of the addresser of the Beirut epistles has a pronounced nationally specific character, which particularly is realized through the peculiarities of the selection of linguistic units (interlingual homonymy, distortion of the sound complex of a word, transliteration of words of foreign origin, etc.) and artistic means (hyperbole, simile, antiphrasis).

Determining the specific features of Agathangel Krymskyi's idiostyle in the context of his private epistolary makes it possible to add another touch to his creative portrait and, accordingly, to deepen the knowledge of Ukrainians about the history of our country in the figures of its outstanding representatives.

Key words: Agathangel Krymskyi, private epistolary, idiostyle, comic, addresser.

Постановка проблеми. Протягом багатьох віків росія, країна-агресор, намагається привласнити мистецькі, наукові, культурні здобутки українців. Так, на превеликий жаль, імена багатьох відомих вітчизняних діячів культури та науки, серед яких зустрічаємо й письменника, орієнталіста, україніста, етнографа Агатангела Кримського, у широкого загалу не асоціюються виключно з Україною; їхні праці російська федерація все ще прагне репрезентувати як імперські. Тому надзвичайно важливим для кристалізації сучасного українського суспільства, відродження його традицій та підвищення рівня національної самосвідомості є поліаспектне знайомство з такими непересічними постатями в історії України, як Агатангел Юхимович Кримський.

Різноманітні сфери діяльності одного із засновників Української академії наук та широке коло його інтересів ускладнюють спроби українців розкрити та зрозуміти особистість Агатангела Кримського. Першим кроком для знайомства із різними гранями науковця є його біографія, частково укладена на основі приватних епістол. Листи А. Кримського є певним автокоментарем, що супроводжував його громадську, наукову й літературну діяльність, а також проливав світло на вподобання й захоплення митця, особливості його побуту і повсякденного життя.

Крім цього, у приватних епістолах Агатангела Кримського черпаємо багато нового і про політичний та культурний, зокрема літературний, процес помежів'я XIX – XX століть, що дає змогу скласти чітке уявлення про розвиток суспільства того часу і слугує вагомим штрихом до портрета одного з представників українського етносу.

Аналіз досліджень. Вивченню епістолярних діалогів між Агатангелом Кримським та видатними літераторами, науковцями, політичними й громадськими діячами кінця XIX – початку XX століття присвячено низку літературознавчих і лінгвістичних розвідок. Передусім слід згадати праці про епістолярні взаємостосунки А. Кримського з І. Франком авторства Зиновії Франко, а також видання Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України «Агатангел Кримський – Іван Франко. Епістолярні діалоги (1890–1904)» (упорядники – С. Гальченко та Наталія Лисенко), присвячене 150-річчю від дня народження митця. Окрему увагу в контексті висвітлення історії становлення Української академії наук серед науковців отримало листування неодмінного (вченого) секретаря УАН та її президента, що, зокрема, представлено у праці Оксани Василюк; дослідниця присвятила ще одну наукову розвідку, що ґрун-

тується на епістолярних джерелах, встановленню взаємин між А. Кримським та Н. Д. Полонською-Василенко. Особливості міжособистісної комунікації та образи комунікантів Агатангела Кримського й Лесі Українки в епістолярних діалогах простежувала вітчизняна мовознавиця Світлана Богдан. Безпосередньо бейрутський епістолярій А. Кримського став об'єктом наукових пошуків Ольги Лагунової у контексті дослідження етнографічної спадщини вітчизняного орієнталіста (Лагунова, 2012).

Згадані наукові праці, хоч і присвячені аналізу приватного листування Агатангела Кримського, дають вкрай мало інформації про нього як про адресанта, творчу натуру, представника літературного процесу. Водночас вибрані листи адресанта до членів його родини, хронологічні межі яких, зокрема, збігаються в часі з перебуванням орієнталіста в науковому відрядженні на Близькому Сході, розширюють уявлення реципієнтів про нього як про багатогранну, непересічну особистість саме завдяки неформальному стилю викладення думок, безпосередності та широті нарації, а також тематичному (побутовому) наповненню приватних епістол видатного українця.

Літературознавиця Соломія Павличко зазначала, що листи А. Кримського з Сирії та Лівану важливі для розуміння його як людини і як письменника (Павличко, 2000: 194). У цьому контексті важко не погодитися з твердженням В. Кузьменка про те, що «приватна епістола письменника є надзвичайно цінним автентичним джерелом для осмислення творчої індивідуальності митця з усім спектром літературознавчої структури: особистість, світогляд, індивідуальний стиль тощо» (Кузьменко, 2018: 28). Бейрутські епістоли Агатангела Кримського були написані на великій відстані від адресатів, у той період часу вони були єдиною можливістю письменника тримати зв'язок зі своєю родиною. Відтак у приватних листах орієнталіста маємо змогу поглянути на його персону по-новому – побачити відвертого, практично позбавленого внутрішньої цензури юного науковця, який з головою поринув у невідомий, екзотичний світ. Приватні листи Агатангела Кримського до Юхима Юхимовича (брат), Юхима Степановича (батько) та Марії Юхимівни (сестра) Кримських вирізняються з-поміж інших епістол письменника стилістично, зокрема появою та різноманітними способами вираження комічного. Саме тому вони становлять особливий інтерес і зумовлюють **мету статті** – проаналізувати приватний епістолярій Агатангела Кримського бейрутського періоду (1896–1898 рр.) та окреслити

специфіку ідіостилю письменника з урахуванням особливостей лінгво-стилістичних засобів вираження комічного в його кореспонденціях.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи бейрутський приватний епістолярій А. Кримського, Ольга Лагунова зауважує, що вчений, адресуючи свої листи брату, батькові та сестрі, на основі відправленої кореспонденції мав намір згодом укласти сходознавчі праці (Лагунова, 2012: 83). Безумовно, з огляду на дослідницьку натуру Агатангела Кримського (відомо, що і до наукового відрядження на Близький Схід учений активно займався вивченням етнографії України), не варто сперечатися про наукову цінність згаданих епістол, проте не можемо оминати увагою і їхню естетичну вагу.

Оскільки «листи та різноманітні матеріали біографічного характеру – це якраз документи самовияву і характеру людини, і способу її мислення, і оцінки певних явищ» (Кузьменко, 2018: 50), абстрагуючись від наукової та етнографічної складових у приватних епістолах А. Кримського, можемо головним чином простежити особливості його характеру та способу мислення, що є формотворчими елементами ідіостилю письменника.

Для розуміння індивідуальних рис епістолярного доробку адресанта слід виокремити загальні риси епістолярного стилю української інтелігенції. Аналізуючи епістолярну прозу основоположників української літератури, В. Кузьменко зазначив, що, як правило, освічені люди «писали своїм родичам (особливо адресатам на село) виключно російською мовою і тим самим демонстрували власну “освіченість”» (Кузьменко, 2018: 99). Також літературознавець відзначає, що розвиток української епістолярної прози певною мірою відбувався завдяки впливу на неї елементів українського фольклору та національного гумору. Тож мова написання приватних епістол та наявність у них елементів комічного певною мірою зумовлені тогочасним літературним процесом. Проте лінгво-стилістичні особливості передачі комічного у кореспонденціях Агатангела Кримського безпосередньо демонструють специфіку ідіостилю письменника, що, в свою чергу, дає змогу зробити висновки про адресанта як про особистість.

Оксана Калита, досліджуючи типологію комічних текстів, приходять до висновку, що залежно від емоційного наповнення і наявності раціонально-оцінного компонента, існують два типи комізму: простий (нейтральний, поверховий) та складний. Дослідниця відзначає, що складний комізм обов'язково спонукає до роздумів та містить оцінку, що ґрунтується на суспільному досвіді (Калита, 2015: 55).

Приватні епістоли Агатангела Кримського містять обидва зазначені типи. Простий комізм у кореспонденціях представлений здебільшого місцевими анекдотами – короткими усними оповідями гумористичного або сатиричного характеру з несподіваною (дотепною) розв'язкою (Волков, 2001: 24). Анекдоти у власних епістолах А. Кримський класифікує як каламбур, і, з огляду на те, що адресати знайомляться з Близьким Сходом безпосередньо завдяки листам, автору доводиться пояснювати, у чому полягає комізм описаних ним ситуацій. Наприклад, у листі до сестри Марії від 16 липня 1897 р. А. Кримський повідомив про те, як він піднімався у гори разом із священником Ханною і описав один із епізодів їхньої прогулянки: *«Ми піднімаємося важким кроком, я милуюся золотими посівами і сірими, сивими скелями, що так гарно їх відтіняють. Священик почуває себе весело. “Я тебе понесу чи ти мене понесеш” – раптом лукаво питає він мене. Я здогадуюсь, що він має на увазі один арабський каламбур-анекдот, і відповідаю: “Зійшовся Шанн з Табакою”.* (Такий заголовок цього анекдоту. Нести під час дороги – це означає, за словами анекдоту, розважати свого супутника розмовами, щоб він не відчував втоми). *“Ну добре, я буду нести тебе”, – вирішує ніп і починає розповідати мені, як він їздив у росію»* (тут і далі цитування епістолярію А. Кримського подається в нашому перекладі. – А. П.) (Кримський, 1973: 173). Для того, щоб реципієнтами цей тип комічного сприймався як простий та поверховий, автору доводилося вводити додатковий контекст, пояснювати прецедентні висловлювання, тлумачити мовні реалії тощо.

Традиційно термін комічне трактують як родове поняття на позначення різноманітних явищ, здатних викликати сміх, а різновидами комічного вважають іронію, гумор, сатиру і сарказм (Шумейко, 2007). Згадані види репрезентують саме складний тип комічного, оскільки відображають авторську оцінку дійсності та його ставлення до неї. У приватних кореспонденціях українського вченого й письменника переважають теми з повсякденного життя та побуту сходознавця, а також питання діалогу культур. Зокрема побут письменника (особливо питання гігієни та харчування) досить часто ставав об'єктом сатири – специфічної форми художнього відображення дійсності, в якій викриваються і висміюються негативні сторони життя (Волков, 2001: 509). Ранні бейрутські кореспонденції А. Кримського сповнені відразу до місцевого побуту, втім багаті на стилістичні засоби та різні способи реалізації сатири. 9 листопада 1896 р. у листі до брата Сіми адресант зауважив: *«Тутешня*

неохайність вражає. Мій господар давно уже помітив, що я не люблю сало барана. Сьогодні на обід була баранина з бобами (зеленню), і я взяв собі на тарілку шматок м'яса із салом, розраховуючи на те, що під час їжі я відділю сало ножем і виделкою, а господар, – пам'ятай, що він лікар, – задумав мені догодити. Помітивши, що мій шматок жирний, він поліз до мене у тарілку зі своїм ножем та виделкою, якою він вже їв, і почав відрізати жир. Я переляканим голосом кричав: “Муш лазім! ана биф еаль би нафсі” (“Не потрібно! Я сам зроблю” – це, зауважу, майже на вульгарній мові, лише “биф еаль” не зовсім вульгарно); але він, очевидно, уявив, що я конфужуся від його услужливості, і люб'язно продовжував відрізати жир. В решті решт, не впоравшись з виделкою та ножем, він запустив до мене у тарілку руку і обірвав жир пальцями. Баранина, яку я і без того ненавиджу, в ту секунду стала мені огидною» (Кримський, 1973: 43). Сатира у приватних епістолах А. Кримського реалізується переважно через детальний опис комічних ситуацій із використанням антифразису – вживанню слів у значеннях, протилежних тим, які вони мають зазвичай.

Тезу про те, що сатира у приватних епістолах А. Кримського з'являється в уривках, що стосуються побуту в сім'ї Агтая, де він проживає під час свого відрядження, підтверджує сам автор у листі до Юхима Кримського від 15/27 грудня 1896 р.: «Ось важливе прохання: не промовся про мої повідомлення щодо сім'ї, де я живу. Це ж рідня М. Й. Агтаї. Сім'я, звичайно, дуже цікава, і важко не писати на неї сатиру, особливо на старого батька. Але яким би він не був, потрібно поважати почуття М. Й. Агтаї» (Кримський, 1973: 68).

На сторінках приватних листів орієнталіста досить часто присутня іронія у різних її модифікаціях. Намагаючись у серйозному розгляді смішне, а подекуди і нікчемне, сходознавець частіше вдається до опису тих епізодів свого життя, які приносять йому більше задоволення, ніж проживання в родині Агтая. Зокрема, у листі від 14 січня 1897 р. до батька, адресант іронізує: «Я здоровий, але не зовсім. Жартома я кажу собі, що боюся деяких ускладнень. Серед гортанних звуків арабської мови є один особливо гортанний, який нагадує мукання теля. Я його вимовляю дуже добре, але я давно вже помічав, що (очевидно, від нього?) часто страждаю хрипотою. Чи від нього, чи не від нього, але поступово справи з горлом дійшли до того, що у мене тепер горлянка болить ледь не зранку» (Кримський, 1973: 101). Деякі з кореспонденцій письменника містять в собі елементи одного із підвидів іронії – само-

іронії. Наприклад, 15/27 грудня 1896 р. А. Кримський повідомив братові Юхиму деталі одного із своїх візитів до князя Гагаріна: «На обіді був присутнім один перський емір, якому, до речі, мене було подано на закуску як людину, яка розмовляє перською» (Кримський, 1973: 69). Іронія у приватних кореспонденціях А. Кримського найчастіше втілюється в образних порівняннях, що зумовлені контекстом комічної ситуації.

Втім, порівнюючи форми вираження комічного та тематику кореспонденцій, бачимо, що над деякими епізодами своєї біографії А. Кримському іронізувати було важко, будь-які спроби висміяти нікчемне одразу перетворювалися в їдку, злу іронію – сарказм (Калита, 2013: 33). Передусім, знову йдеться про побут вченого: чим довше тривало його наукове відрядження, тим частіше кореспонденції, що містять детальний опис його повсякденного життя, сповнені сарказмом. Так, наприклад, у листі до батька від 11 грудня 1896 р. адресант занотував: «Варення, безумовно, прошу не посилати, тому що для Вас це зайві витрати, а мені в сто разів смачніше місцеве варення із тростини... От якби Ви могли прислати зі Звенигородки фунта два охайності і акуратності в подарунок моїм господарям, то я був би дуже радим; але ж, на жаль, зробити це досить важко» (Кримський, 1973: 67). Загалом різниця менталітетів та світосприйняття підштовхувала адресанта до знайомства своїх адресатів з Бейрутом та жителями міста крізь призму сарказму. Зокрема, ще в одній із перших епістол із Близького Сходу (до батька, жовтень 1896 р.) Агатангел Кримський чітко пояснив, хто такі араби: «На жаль! Мої російські знайомі переконують мене у тому, що на мові арабів “10 днів” означає “два місяці”, і то лише тоді, якщо я буду щодня нагадувати про обіцянку» (Кримський, 1973: 18). У приватних епістолах сходознавця сарказм найчастіше ідентифікується через гіперболізацію найгірших рис, що характеризують ментальність арабів.

Деякі епізоди свого бейрутського життя Агатангелу Кримському все ж вдається описати з гумором, поєднуючи смішне і серйозне у позитивному ключі. У листі до брата Сіми від 24 грудня 1896 р. А. Кримський скаржиться на клімат Бейрута, але не випускає їдких коментарів про місто: «Доц йде безперестанку вже п'ятий день. Значить, залишається ще 35 днів і ночей до всесвітнього потопу. Доц не дає найменших натяків на те, що він може припинитися. Всі замерзають, але, бовдури, ніхто не здогадається зробити у домі камін. Втім, я не мерзну і сиджу з відкритими вікнами. У стелі у мене в трьох місцях з'явилися щілини і

з них тече вода. Під цими щілинами поставлені відра, які за дві години наповнюються. Що буде вночі, не знаю. ... Поки писав, на стелі з'явилася четверта щілина, прямо на середину постелі. Довелося і там ставити миску. Втім, мені весело. Кімната перетворюється на магазин посуду» (Кримський, 1973: 84). Слід зауважити, що архетип сюжету про всесвітній потоп виник саме на Близькому Сході, а вже звідти поширився далі (Луцук, 2023). Тому вибір цього міфічного мандрівного сюжету для побудови на ньому гумористичного висловлювання свідчить про ерудованість ученого та його близьке знайомство з етнографією тодішньої Сирії.

Окремою рисою реалізації комічного в приватних епістолах Агатангела Кримського є національно-специфічний характер. Комічне в рецепції сходознавця часто набуває рис, притаманних етнічним особливостям українців або арабів. Оксана Калита стверджує, що між особливостями сприймання комічного та національними культурними традиціями, національним психологічним складом характеру існує тісний зв'язок (Калита, 2015: 55), що тільки підтверджує приватна побутова епістола адресанта до брата Юхима від 29 квітня 1897 р.: «Арабські церемонії бувають нестерпними. При зустрічі потрібно до п'яти разів цікавитися здоров'ям («як твоє здоров'я», «як твій стан», «як твій достаток» і т. д.). Одного дуже милого студента сзуйтів всі називають невігласом, тому що він не цікавиться здоров'ям» (Кримський, 1973: 142). Контраст між культурами чітко простежується і у комічній ситуації, зображеній у листі А. Кримського від 13 листопада 1896 р.: «Султан, ймовірно, чув, що у європейців ополіскують склянки, і тому, перед тим, як налити князю чай, плюнув у склянку і розтер слину пальцями по її стінкам» (Кримський, 1973: 47).

Враховуючи, що автор епістол є насамперед ученим-філологом, не можемо оминати увагою і типові риси мовного комізму у кореспонденціях Агатангела Кримського. Мовний комізм будується засобами конкретної національної мови за допомогою словесних, словесно-ситуативних та стилістичних мовних засобів (Калита, 2015: 57). Різноманітним лінгвістичним каламбурам присвячена не одна сторінка листів сходознавця. Так, словесно виражений мовний комізм зустрічаємо у листі до брата Юхима від 2 січня 1897 р., де за допомогою спотворення звукового комплексу слова та транслітерації адресант описує такий лінгвістичний каламбур: «Закінчились святки, і я дуже радий. Діти перестануть ходити під мої вікна (дітей поженуть до школи), припиняться

нестерпні крики “Здравствуйте” (російською), якими діти вітають мене безперервно. При цьому всі вимовляють: “жрасті”. В перші дні мене дуже забавляли ці крики “жрасті”, – здається, єдиний результат навчання у місцевих російських початкових школах, але потім ці “жрасті” набридли» (Кримський, 1973: 90). Міжмовна омонімія, як іще одна форма словесного засобу вираження комізму, є центральним елементом епістолярної оповіді в листі до брата Юхима від 22 листопада 1896 р.: «Обурило мене своїм нахабством тільки одне: я прийшов купувати т. з. ананаси (“кашта” – не *anapas*, а *anpapa*), а крамар продав мені шишки гірської сосни і взяв за шишку по гривенику. Я спочатку виказав сумнів, бо колір плода і форма були підозрілими, але він клявся, що це найкращий сорт “ананасів”. Після повернення додому я переконався, що замість “ананасів” купив соснові шишки» (Кримський, 1973: 57). Задля того, щоб у адресатів була можливість адекватно зрозуміти комізм описаних ситуацій, адресант уводить лінгвістичні каламбури до тексту епістол не лише на словесному, а й на ситуативному рівні, що, зокрема простежується у листі до Юхима Кримського від 3 січня 1897 р.: «Приїздить їхня [йдеться про дівчиць інституту “Бакурет ель-іхсан” – А. П.] начальниця (Катерина Іванівна Шмідт), яка їздила до міста щось купити. Візник, якому вона заплатила рівно стільки, стільки було домовлено, задумав просити надбавку і, кинувши візок на вулиці, сунувся в її кімнату, де сиділи дівчиці і я. Є арабською слово “рух!” (пішов) і “рухі” (пішла), так як Катерина Іванівна завжди мала справу тільки з дівчатами, вона знає лише форму жіночого роду “рухі”. Побачивши, що візник йде прямо до кімнати, вона почала обурено кричати: “рухі!!! рухі!!!”. А за нею весь собор дівчиць підхопив: “рухі!!! рухі!!!”. Я було крикнув, що це жіночий рід, а не чоловічий, але ніхто не був у змозі звернути увагу на мої граматичні слова» (Кримський, 1973: 93). В цій ситуації засобами створення комічного ефекту стали різновиди мовної гри, побудованої на інконгруентності трьох мовних рівнів: на фонетичному – гра звуків (омоніми), на лексичному (каламбур) та на граматичному (особливості категорії дієслів).

Висновки. Приватний епістолярій є одним із найцінніших джерел для багаторівневого знайомства із особистістю А. Кримського-адресанта. Це, передовсім, зумовлено відсутністю цензури і щирістю автора кореспонденцій, а також тим, що написання епістоли є не менш творчим процесом, ніж написання художнього твору. Тому дослідження специфіки ідіостилю Агатангела Кримського саме в рамках його приватного побутового

листування з членами родини під час перебування поза межами України (в науковому відрядженні на Близький Схід) дало змогу простежити лінгво-стилістичні особливості епістол, часто виражених у різноманітних формах функціонування комічного.

Кореспонденції Агатангела Кримського прямо свідчать про ставлення автора до тих чи інших епізодів його біографії, в тому числі й завдяки формам реалізації комічного. З гумором (найбільш позитивною формою комічного) сходознавець ділиться своїми думками та спостереженнями про погоду і клімат Бейруту. Іронія на сторінках листів Агатангела Кримського присутня здебільшого тоді, коли йдеться про епізоди спілкування з місцевою інтелігенцією або про ситуації, пов'язані з його захопленнями чи вивченням арабської мови. Сарказм і сатира відчутно переважають у посланнях до рідних, коли авторові листів доводиться писати про свій побут у родині Агтая, з якими він проживав під час свого наукового відрядження. Отже, простежується чіткий зв'язок між ставленням адресанта до подій та формою комічного, якою він послуговується для її опису.

Крім цього, однією з особливостей ідіостилю Агатангела Кримського є національно-специфічний та лінгвістичний характер його приватних епістол, що головним чином відображено у втіленні мовного комізму за допомогою словесних і словесно-ситуативних та стилістичних мовних засобів для реалізації комунікативного наміру адресанта.

Таким чином, бейрутський епістолярій Агатангела Кримського прикметний різними формами реалізації комічного, що напряму залежить від авторської рецепції. Ідіостиль письменника має яскраво виражений національно-специфічний характер, що зокрема реалізується і через особливості підбору мовних одиниць (міжмовна омонімія, спотворення звукового комплексу слова, транслітерація слів іншомовного походження тощо) та художніх засобів (гіпербола, порівняння, антифразис). Визначення специфіки ідіостилю Агатангела Кримського в контексті його приватних кореспонденцій дає змогу додати ще один штрих до його творчого портрета й, відповідно, поглибити знання українців про історію нашої країни в постатях видатних її представників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков А. Р. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / А. Р. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 634 с.
2. Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.
3. Калита О. М. Типи комічних текстів та особливості їх стилістичного аналізу. *Лінгвостилістичні студії*. Луцьк : Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2015. Вип. 2. С. 54–61.
4. Кузьменко В. І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ : Друге дихання, 2018. 684 с.
5. Кримський А. Ю. Твори в п'яти томах ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 5. Кн. 2 : Листи з Сирії та Лівану (1896–1898). 335 с.
6. Лагунова О. С. Листи А. Кримського з Лівану як етнографічне джерело. *Східний світ*. № 1. 2012. С. 81–92.
7. Павличко С. Д. Націоналізм. Сексуалізм. Орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2000. 328 с.
8. Шумейко О. А. Мовні засоби творення комічного в сучасній українській поезії (на матеріалі творів другої половини XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2007. 20 с.

REFERENCES

1. Volkov, A. R. (2001). *Leksykon zahalnoho ta porivnyalnoho literaturoznavstva* [Lexicon of general and comparative literature]. Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
2. Kalyta, O. M. (2013). *Zasoby ironii v malii prozi (kinets XX – pochatok XXI stolittia)* [Means of Irony in a Small Prose (the end of XX – beginning of XXI century)]. Kyiv : Dragomanov Ukrainian State University.
3. Kalyta, O. M. (2015). *Typy komichnykh tekstiv ta osoblyvosti yikh stylistychnoho analizu* [The Types of Comic Texts and the Features of Their Analysis]. *Linhvostylistychni studii – Linguostylistic Studies*, 2, 54-61. [in Ukrainian].
4. Kuzmenko, V. I. (2018). *U vsesviti slova* [In the Universe of the Word]. Kyiv : Druhe dykhan'nia [in Ukrainian].
5. Krymskyi, A. Yu. (1973). *Works in Five Volumes*. Vol. 5, Book 2. Letters from Syria and Lebanon (1896-1898). Kyiv : Naukova Dumka [in Ukrainian].
6. Lahunova, O. S. (2012). *Lysty A. Krymskoho z Livanu yak etnografichne dzherelo* [Letters from Aghatangel Kryms'kyi's from Lebanon as an Ethnographic Source]. *Shkhidnyi Svit – The World of the Orient*, 1, 81–92 [in Ukrainian].
7. Pavlychko, S. D. (2000). *Natsionalizm. Seksualizm. Oriientalizm. Skladnyi svit Ahatanhela Krymskoho* [Nationalism. Sexualism. Orientalism. The complex world of Agatangel Krymskyi]. Kyiv : Solomiia Pavlychko's Publishing House [in Ukrainian].
8. Shumeyko, O. A. (2007). *Movni zasoby tvorennia komichnoho v suchasni ukrainskii poezii (na materialii tvoriv druhoi polovyny XX stolittia)* [Language means of creation of comical in the modern Ukrainian poetry (on materials of works of the second part of the 20th century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv : Kharkiv National University named after V. N. Karazin [in Ukrainian].

УДК 811.111'37'25:796.525

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-30>**Микола ПРОХОРОВ,**

orcid.org/0000-0002-5827-2602

кандидат політичних наук,

асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

(Київ, Україна) m.prokhorov@chnu.edu.ua

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТЕРМІНІВ СФЕРИ АЛЬПІНІЗМУ

Статтю присвячено вивченню англійськомовної термінології сфери альпінізму. У статті надається визначення поняття термінологія сфери альпінізму, встановлюються її структурні та семантичні особливості, аналізуються способи перекладу її одиниць. Також у статті приділено увагу аналізу перекладацьких трансформацій, задіяних при перекладі визначених термінів засобами української мови.

Англійськомовна термінологія альпінізму є сукупністю одиниць, що позначають професійні поняття сфери. Її формування розпочалося з появи альпінізму як професійної спортивної сфери. Неоднорідною є структура англійськомовних термінів сфери альпінізму, представлених словами та словосполученнями. Терміни-слова є простими кореневими, похідними деривативними, складними та абрєвійованими терміноодиницями, які походять від багатоконпонентних, переважно чотирикомпонентних терміносполук. Терміни-словосполучення можуть містити від двох до п'яти компонентів у своєму складі. Найбільш поширеними серед них є дво- та трикомпонентні одиниці, утворені за моделями $N+N$, $Adj+N$, $Part II+N$, $V + N$, $N + N + N$.

Семантичний склад англійськомовної термінології альпінізму відзначається наявністю в ній термінологізованих загальноживаних слів і ретермінологізованих лексичних одиниць, а також метафоричних термінів. Ретермінологізовані терміни надійшли до англійськомовної термінології сфери альпінізму із сфер гляціології, фізичної географії, геології, морської та рибачької, будівельної та військової справи.

Переклад англійськомовних термінів сфери альпінізму здійснюється за допомогою термінологічних еквівалентів, адаптивного транскодування, калькування, описово. Англійськомовні терміни-словосполучення сфери альпінізму відтворюються українською мовою за допомогою простих і комплексних перекладацьких трансформацій. Простими перекладацькими трансформаціями є перестановка, вилучення, додавання слів, а також лексична заміна. Комплексні трансформації поєднують дві та більше простих перекладацьких трансформацій. Вони широко використовуються при перекладі аналізованих терміносполук українською мовою.

Ключові слова: англійська мова, альпінізм, семантика, структурні особливості, способи перекладу.

Mykola PROKHOROV,

orcid.org/0000-0002-5827-2602

Candidate of Political Sciences,

Assistant at the Department of Communicative Linguistics and Translation

(Kyiv, Ukraine) m.prokhorov@chnu.edu.ua

STRUCTURAL-SEMANTIC PECULIARITIES AND TRANSLATION OF ENGLISH-LANGUAGE TERMS OF THE SPHERE OF ALPINISM

The article is devoted to the study of the English-language terminology of the sphere of alpinism. The definition of the notion of terminology of the sphere of alpinism is given in the article, structural and semantic peculiarities, as well as ways of translation of its units are analyzed in it. Attention to transformations used for translation of the analyzed terms by means of the Ukrainian language is also given in the article.

The English-language terminology of alpinism is a set of units denoting professional notions of the sphere. Its formation began with the emergence of alpinism as a professional sport sphere. The structure of its terms is heterogeneous. They are represented by words and word combinations. Terms that are words are subdivided into simple root, derivative, complex and abbreviated ones, originating mostly from four-component terminological combinations. Terminological combinations can contain from two to five components in their structure. The most widespread among them are two- and three-component units formed on the basis of $N+N$, $Adj+N$, $Part II+N$, $V + N$, $N + N + N$ models.

The semantic composition of the English-language terminology of the sphere of alpinism is characterized by the existence of terminologized words of common lexicon, as well as reterminologized words and metaphoric units, used words and reterminological lexical units, as well as metaphorical terms. Reterminologized terms entered into the English-language terminology of mountaineering from the spheres of glaciology, physical geography, geology, maritime and fishing, construction and military affairs.

Translation of English-language terms of the sphere of alpinism is carried out with the help of terminological equivalents, adaptive transcoding, tracing, as well as descriptively. English-language terminological combinations of the sphere of alpinism are reproduced into the Ukrainian language with the help of simple and complex translating transformations. Simple translating transformations are transposition, omission, adding of words, as well as lexical replacement. Complex transformations contain two or more simple translation transformations. They are widely used in the translation of analyzed terminological units into the Ukrainian language.

Key words: the English language, alpinism, semantics, structural features, ways of translation.

Постановка проблеми. Термінологічні дослідження були і залишаються актуальними не тільки через важливість термінів для спілкування фахівців у різних наукових і професійних сферах, але й через проникнення цих одиниць до інших комунікативних сфер, що зумовлює необхідність їх всебічного дослідження задля подальшої систематизації та лексикографічної фіксації.

Аналіз досліджень. Попри існування значної кількості досліджень англійськомовної термінології різних сфер, в яких аналізується її структура (Кізіль, 2015), семантика (Куш, 2010; Сидоренко, Дудок, 2014) та ін., ще донині до кола інтересів науковців не потрапила термінологія сфери альпінізму, наявна в англійській мові. Визначена термінологія є дуже розповсюджений, оскільки вона використовується не тільки фахівцями у сфері спорту, але й у повсякденному житті, ЗМІ, Інтернет-сфері.

Метою цієї статті є багатоаспектне вивчення англійськомовних термінів сфери альпінізму, що зумовлює її завдання, які полягають у наданні визначення поняттю термінологія сфери альпінізму, встановленні її структурних і семантичних особливостей, з метою подальшого з'ясування способів перекладу українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Точкою відліку у виокремленні альпінізму як професійної сфери спорту вважається 8 серпня 1786 року, коли було підкорено найвищу точку Альп – Монблан (Desmaison, 1982: 7). Нині альпінізм характеризується як вид спорту та активного відпочинку, метою якого є сходження на не тільки на гірські вершини, але й на штучні скелі та стіни (Desmaison, 1982: 6). Термінологія сфери альпінізму являє собою систему її фахових одиниць, що позначають професійні поняття.

За структурними особливостями визначена термінологія в англійській мові представлена термінами-словами та термінами-словосполученнями. При цьому терміни-слова зазвичай поділяються на:

прості кореневі (*anchor, sherpa, firn, nut, rope, fall, leash, teeth, thread, dome, summit, massif, arete, glen, knot, hitch*);

похідні деривати (*alpinism, lowering, leader, mountaineering, climbing, glacier, carabiner, jumaring, prusiking, offwidth*);

складні одиниці (*snowstorm, snowfall, ice-axe, ringbolt, gri-gri, figure-eight, figure-of-eight, afterwork*).

Терміни-словосполучення є більш поширеними в англійській мові сфери альпінізму, ніж терміни-слова. Вони представлені сполуками із різним компонентним складом:

двокомпонентними одиницями (*altitude camp, avalanche cone, belay anchor*);

трикомпонентними одиницями (*top rope system, wire heel bail, first one-day ascent*);

чотирикомпонентними одиницями (*active self-locking belay device, high altitude cerebral edema*);

п'ятикомпонентними одиницями (*swing-cheek pulley with in-built cam*).

Зауважимо, що серед зазначених багатокомпонентних термінів найбільш поширеними є дво-, а також трикомпонентні одиниці, сформовані за наступними моделями:

N+N (*fall factor, leg loop, mountain range, nut key, pendulum rappel, rappel bolt, safety equipment, snow blindness, water ice*);

Adj+N (*black ice, directional runner, spare rope*);

Part II+N (*bolted route, fixed rope, stacked abseil*);

V + N (*to cut steps, to deploy a rope, to place a stopper, to work a route*);

N + N + N (*top rope system, wire heel bail, wire gate karabiner*).

Термінами-словами сфери альпінізму є також абревійовані одиниці, утворені від багатокомпонентних, переважно чотирикомпонентних словосполучень, наприклад:

RURP – *realized idtimate reality piton*;

HACE – *high altitude celebral edema*;

HAPE – *high altitude pulmonary edema*;

DWS – *deep water solo*;

F.A. – *first ascent*;

F.F.A – *first free ascent*.

Семантичні особливості визначають значення та специфіку його формування, що необхідно для розуміння термінів і їх перекладу. Семантичні аспекти формування терміноодиночок сфери альпінізму пов'язані з такими процесами, як термінологізація, тобто «процес отримання загально-вживної лексеми термінологічного значення» (Куш, 2010: 216) та ретермінологізація – «пересмислення термінологічного значення одиниці

при переході її з однієї термінології до іншої» (Куш, 2010: 217).

Завдяки першому із визначених процесів у термінології альпінізму в англійській мові з'явилися такі одиниці, як:

eye – вушко (гак), *leader* – перший в зв'язці (альпіністів), *second* – другий у зв'язці, *teeth* – зуб'я та ін.

У творенні термінологізованих термінів задіяно переважно механізм метафоризації значення, тобто «його переосмислення на основі асоціацій подібності» (Куш, 2010: 216), наприклад:

cowstail – загальн. коров'ячий хвіст, альп. вус самострахування;

leash – загальн. повідець (для собак), альп. темляк льодорізу;

staple – загальн. дужка, альп. шлямбур (опорна точка, що вбивається в скелю або приклеюється до неї).

Зазначимо також, що метафоричними є також компоненти окремих терміносполук сфери альпінізму в англійській мові, наприклад:

deadman anchor – сніговий якір;

dog nail – гачок;

fish-hook – гачок;

deadboy anchor – малий сніговий якір;

buried axe anchor – укопаний льодоруб;

live gore – вільний кінець мотузки;

dead rope – навантажений кінець мотузки;

bunny's ear – вузол «заячі вуха»;

snow piton – сніговий гак.

Більшість термінів з'явилися у професійній мові сфери альпінізму завдяки транстермінологізації. Сферами походження цих одиниць є наступні:

гляціології, що вивчає форми льоду на земній поверхні (*glacier, moraine, firn, black ice, water ice*); фізичної географії (*mountain chain, chimney, plateau, rock, cirque*);

геології (*dolerite, basalt, dolomite, sandstone, gritstone, limestone, sedimentary rock, shale, gneiss*);

морської та рибачкої справи (*stopper knot, fisherman's knot, sheet bend, anchor*);

будівельної справи (*hoist, assisted hoist, unassisted hoist, hanging hoist, hip hoist*);

військової справи (*bivouac, carabiner*).

З'ясування семантичних, а також структурних особливостей термінів альпінізму, що існують в англійській мові, є необхідною передумовою для здійснення їх перекладацького аналізу, власне для встановлення способів і трансформацій, до яких звертаються перекладачі для відтворення цих одиниць різними мовами.

Терміноодиниці англійської мови перекладаються, в першу чергу, термінологічними відпо-

відниками, „що є максимально близькими за змістом (але не обов'язково тотожними з одиницею мовлення мови оригіналу” (Карабан, 2004: 279), наприклад:

abseiling – спуск на мотузці, *ascend* – восходження, *bivouac* – табір, *belay* – страхування партнера, *bight* – відкрита петля, *climbing* – альпінізм, лазіння, *clove hitch* – стрем'я, *drop knee* – скрутка, *face* – стіна, *incidence* – зрив, *rappel* – дюфлер, *rebelay* – перестібка, *runner* – страхувальна петля, *summit* – вершина.

Також англійськомовні терміни альпінізму перекладаються транскодуванням, «при якому звукова та/або графічна форма слова вихідної мови передається засобами абетки мови перекладу» (Карабан, 2004: 282), переважно адаптивним, завдяки якому «форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу» (Карабан, 2004: 282), наприклад:

karabiner – карабін, *bivvy* – бівуак, *couloir* – кулуар, *bowline* – булінь.

Наведені приклади вказують на те, що транскодуванням перекладаються запозичені до англійськомовної альпіністської термінології.

Її одиниці, переважно ті, що складаються з двох компонентів, відтворюються калькуванням, тобто тим способом перекладу, при якому «відповідником простого чи (частіше) складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові обирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику» (Карабан, 2004: 286):

free climbing – вільне лазіння;

fisherman's knot – рибачкий вузол;

stopper knot – стропорний вузол;

ice tool – льодовий інструмент;

mixed terrain – змішаний рельєф;

final section – фінальна секція;

expeditionary headquarter – експедиційний штаб.

Коли «одиниця мови оригіналу замінюється в мові перекладу словосполученням (або більшим за кількістю компонентів словосполученням), яке адекватно передає зміст цього терміна» (Карабан, 2004: 298), то терміноодиниці сфери альпінізму відтворюються описово:

bigwall soloist – спортсмен, що спеціалізується на бігвольних соло;

afterwork – проходження траси «насосом»;

connection – поєднання двох або більше маршрутів або окремих ділянок;

grip-out – ділянка, де мало місць для страховки;

Fixed protection – точка страховки, що залишилася від попередніх сходників;

gore grip – людина, що провішує для інших відтяжки.

Зауважимо також, що для перекладу термінологічних словосполучень сфери альпінізму, які превалюють в англійській мові, застосовуються перекладацькі трансформації, що характеризуються як «міжмовні перетворення, що полягають в зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі» (Карабан, 2004: 11). Розрізняють прості та комплексні трансформації. Останні характеризуються як такі, що складаються з кількох простих. Наведемо приклади застосування простих і складних перекладацьких трансформацій при відтворенні англійськомовних терміносполук сфери альпінізму:

перестановка слів (*ablation zone* – зона абляції, *screwgate carabiner* – карабін з муфтою);

вилучення слова (*big wall climbing* – настінне сходження);

додавання слова (*bunny's ears* – вузел «заячі вуха»); лексична заміна (*unclimbed route* – непройдений маршрут);

комплексні трансформації (*mountain face* – крутий схил скелі, *rock face* – стрімкий схил скелі, *work positioning* – закріплення робочої зони).

Підбір правильної перекладацької трансформації, способу перекладу, а також їх поєднання виявляє компетенцію та майстерність перекладача.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, англійськомовна термінологія альпінізму представлена сукупністю терміноодиниць, що позначають професійні поняття сфери. Подібні одиниці варіюються за структурою та семантикою, що визначає добір способів і трансформацій їх перекладу. **Перспективи** подальших досліджень пов'язуємо із аналізом парадигматичних і синтагматичних особливостей визначеної термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кізиль М. А. Структурні особливості англійських телескопічних термінів сфери комп'ютерних технологій. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2015. № 27. С. 144–152.
2. Куц Е. О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 215–221.
3. Сидоренко О. М., Дудок Р. І. Функціонально-семантичні особливості складних суспільно-політичних термінів. *Іноземна філологія*. 2014. №. 127 (1). С. 53–59.
4. Desmaison R. *Total Alpinism*. Glasgow : Granada, 1982. 202 p.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.

REFERENCES

1. Kizil M. A. (2015). *Strukturni osoblyvosti anhliiskyykh teleskopichnykh terminiv sfery kompiuternykh tekhnolohii*. [Structural and semantic peculiarities of the terms of the sphere of computer technologies]. *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky*: zb. nauk.pr. № 27. 144–152. [in Ukrainian].
2. Kushch E. O. (2010). *Semantychni aspekty mihratsii ta sposoby perekladu anhliiskoi terminolohichnoi leksyky*. [Semantic ways of migration and ways of translation of English terminological lexis]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*: zb. nauk.pr. № 1. 215–221. [in Ukrainian].
3. Sydorenko O. M., Dudok R. I. (2014). *Funktsionalno-semantychni osoblyvosti skladnykh suspilno-politychnykh terminiv*. *Inozemna filolohiia*: zb. nauk.pr. № 127 (1). 53–59. [in Ukrainian].
4. Desmaison R. (2014). *Total Alpinism*. Glasgow : Granada.
5. Karaban V. I. (2004). *Pereklad anhliiskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury : Gramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy*. [Translation of English scientific and technical literature : Grammatical difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems] Vinnytsia: Nova knyha. [in Ukrainian].

УДК 821.411.21-31.09:325.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-31>**Сергій РИБАЛКІН,***orcid.org/0000-0002-0194-9395*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри східної і слов'янської філології

Київського національного лінгвістичного університету

(Київ, Україна) *serhii.rybalkin@knl.u.edu.ua*

ОБРАЗ АБУ ДЖАНЗИРА ЯК ВТІЛЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПРОВИНИ У РОМАНІ «АФРИКАНСЬКИЙ ТАНЕЦЬ»

Дослідження присвячене аналізу образу Абу Джанзіра у романі Ісама Расема «Африканський танець» як художнього втілення колоніальної провини. Метою статті є розкриття символічного значення цього персонажа у постколоніальному дискурсі та виявлення його ролі у формуванні ідейно-художньої структури твору. Об'єктом дослідження виступає роман «Африканський танець», а предметом – образ Абу Джанзіра і пов'язані з ним наративні, символічні та ідейні аспекти твору. Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом до постколоніальних студій у світовому літературознавстві, необхідністю глибшого осмислення сучасної арабської літератури у цьому ключі. Аналіз образу Абу Джанзіра розкриває складні механізми художньої реценції колоніального минулого та його впливу на сучасність у літературі.

У роботі застосовано підхід, що поєднує методи постколоніальної критики, психоаналітичного літературознавства та наратології. Особлива увага приділяється дослідженню амбівалентної природи образу Абу Джанзіра, який одночасно виступає втіленням колоніальної провини і символом опору. Стаття розкриває, як через образ Абу Джанзіра автор висвітлює теми культурної гібридності, втрати ідентичності та пошуку шляхів подолання травматичного досвіду колоніалізму. Аналізується трансформація образу Абу Джанзіра протягом розвитку сюжету та його взаємодія з іншими персонажами роману, зокрема з головним героєм-оповідачем.

У статті розглядається символічне значення фізичних та поведінкових характеристик Абу Джанзіра, зокрема його здатність до метаморфоз та зв'язок з водною стихією. Досліджується також роль цього образу у формуванні часопросторової структури роману, зокрема його зв'язок із хронотопом пустелі та затопленого храму. Особлива увага приділяється аналізу мовних засобів, використаних автором для створення образу Абу Джанзіра, та їх ролі у формуванні постколоніального наративу. Розглядається також інтертекстуальний аспект цього образу, його зв'язок із арабською міфологією та фольклором.

У висновках підкреслюється ключова роль образу Абу Джанзіра у розкритті проблематики колоніальної провини та постколоніальної ідентичності в романі. Визначається місце «Африканського танцю» у контексті сучасної арабської літератури та його внесок у розвиток постколоніального дискурсу. Дослідження відкриває перспективи для подальшого вивчення художніх засобів репрезентації колоніального досвіду у сучасній арабській літературі та глибшого розуміння ролі символічних образів у формуванні постколоніального наративу.

Ключові слова: Абу Джанзір, арабська література, постколоніалізм, символічний образ, «Африканський танець».

Serhii RYBALKIN,*orcid.org/0000-0002-0194-9395*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Eastern and Slavic Philology

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) *serhii.rybalkin@knl.u.edu.ua*

THE IMAGE OF ABU JANZIR AS THE EMBODIMENT OF COLONIAL GUILT IN THE NOVEL *AFRICAN DANCE*

This study examines the character of Abu Janzir in Issam Rassem's novel *African Dance* as an artistic embodiment of colonial guilt. The aim of the article is to reveal the symbolic significance of this character within the postcolonial discourse and to identify its role in shaping the ideological and artistic structure of the work. The object of the research is the novel *African Dance*, whilst the subject is the image of Abu Janzir and the related narrative, symbolic, and ideological aspects of the work. The relevance of the research is determined by the growing interest in post-colonial studies in world literature and the need for a deeper understanding of modern Arabic literature in this vein. The analysis of the image of Abu Janzir allows revealing the complex mechanisms of the artistic reception of the colonial past and its influence on modernity in literature.

The paper employs an approach combining methods of postcolonial criticism, psychoanalytic literary studies, and narratology. Particular attention is paid to investigating the ambivalent nature of Abu Janzir's character, which

simultaneously acts as an embodiment of colonial guilt and as a symbol of resistance. The study reveals how, through the image of Abu Janzir, the author explores themes of cultural hybridity, loss of identity, and the search for ways to overcome the traumatic experience of colonialism. The transformation of Abu Janzir's image throughout the plot development and his interaction with other characters in the novel, particularly with the main narrator-protagonist, are analysed.

The article examines the symbolic significance of Abu Janzir's physical and behavioural characteristics, notably his capacity for metamorphosis and connection to the water element. The role of this character in shaping the novel's spatiotemporal structure, particularly its relationship with the chronotope of the desert and the submerged temple, is also investigated. Special attention is given to analysing the linguistic devices used by the author to create Abu Janzir's image and their role in forming the postcolonial narrative. The intertextual aspect of this character, its connection with Arabic mythology and folklore, is also considered.

The conclusions emphasise the key role of Abu Janzir's character in revealing the issues of colonial guilt and postcolonial identity in the novel. The place of African Dance in the context of contemporary Arabic literature and its contribution to the development of postcolonial discourse is outlined. The study opens perspectives for further exploration of artistic means of representing colonial experience in contemporary Arabic literature and a deeper understanding of the role of symbolic images in shaping postcolonial narratives.

Key words: *Abu Janzir, Arabic literature, African Dance, postcolonialism, symbolic image.*

Постановка проблеми. Постколоніальна література відіграє ключову роль у переосмисленні та деконструкції колоніального досвіду, у зв'язку із чим дослідження образу Абу Джанзіра у романі Ісама Расема «Африканський танець» набуває особливої актуальності. Фігура почвари, котра уособлює колоніальну провину, є прикладом згаданого переосмислення, дозволяючи дослідити складні механізми художнього тлумачення колоніальної спадщини та її впливу на сучасність. Як зазначає аль-Малех, сучасна арабська література дедалі частіше звертається до символічних образів для вираження складних постколоніальних реалій (Al-Maleh, 2009). Аналіз образу Абу Джанзіра відтак дозволяє ґрунтовніше зрозуміти механізми художнього осмислення колоніального минулого у літературах регіону, де дотепер простежуються сліди впливу метрополії.

Символічні образи у постколоніальній літературі часто виступають засобом артикуляції та переосмислення колективної травми (Kennedy, 2012). Це спостереження актуальне і для роману «Африканський танець», де образ Абу Джанзіра стає медіатором між травматичним минулим і сьогоденням. Аналіз образу Абу Джанзіра дозволяє розширити розуміння ролі міфологічних і фольклорних елементів у формуванні постколоніального наративу. Як зазначає К. Ірр, звернення до традиційних культурних кодів у постколоніальній літературі часто служить засобом відновлення культурної ідентичності та опору колоніальному дискурсу (Irr, 2013), тож вивчення міфологічних аспектів образу Абу Джанзіра проливає світло на ці процеси.

Дослідження образу Абу Джанзіра тісно пов'язане з важливими науковими завданнями в галузі літературознавства та культурології. Воно, зокрема, сприяє розширенню розуміння концепції «іншого» в постколоніальній літературі. Як зазна-

чає Бгабга, репрезентація *іншого* у постколоніальних текстах відображає складні процеси культурної гібридизації та амбівалентності (Bhabha, 2004). Образ Абу Джанзіра є яскравим прикладом такої репрезентації. Він дозволяє відстежити, як через літературний персонаж розкриваються проблеми ідентичності, культурної приналежності та відчуження в постколоніальному дискурсі.

Дослідження образу Абу Джанзіра також вносить вклад у розвиток методології аналізу символічних образів у постколоніальній літературі. Як зазначає Лазарус, символічні образи виступають ключовими вузлами, через які розкривається складна проблематика колоніального та постколоніального досвіду (Lazarus, 2011). Детальний аналіз образу Абу Джанзіра розширює інструментарій такого аналізу, пропонує нові підходи до інтерпретації символічних персонажів у постколоніальній літературі.

Насамкінець, дослідження робить внесок у розвиток екокритичного підходу до аналізу постколоніальної літератури. Як зазначає Хаггана, екологічні аспекти відіграють ключову роль у постколоніальних наративах, відображаючи складні взаємозв'язки між колоніальним досвідом, культурною ідентичністю та природним середовищем (Huggan & Tiffin, 2007). Аналіз зв'язку образу Абу Джанзіра з природними стихіями, зокрема з водою, розкриває значимі екологічні аспекти постколоніального дискурсу в романі.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Постколоніальна проблематика в арабській літературі привертає увагу багатьох дослідників протягом останніх десятиліть. Аль-Малех у своїй праці *Arab Voices in Diaspora* надає всебічний огляд постколоніальних тенденцій в арабській літературі, зазначаючи, що сучасні арабські письменники дедалі частіше звертаються до тем ідентичності, культурної гібридності та історичної травми (Al-Maleh, 2009).

Важливий внесок у розуміння постколоніальної арабської літератури зробила авторка монографії *Contemporary Arab Thought: Cultural Critique in Comparative Perspective*. Вона стверджує, що постколоніальний дискурс в арабській літературі часто характеризується амбівалентністю, котра відображає складні відносини між колишніми колоніями та метрополіями (Kassab, 2010). Проблема репрезентації колоніальної провини у літературі є предметом активних досліджень у сучасному літературознавстві. Ганді у своїй праці *Postcolonial Theory: A Critical Introduction* розглядає різні аспекти колоніальної провини у літературі, стверджуючи, що художня репрезентація часто служить засобом критичного переосмислення колоніального спадку (Ghandi, 2019).

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій демонструє зростаючий інтерес до постколоніальної проблематики в арабській літературі та до питань репрезентації колоніальної провини у літературі загалом. Однак, специфіка втілення цієї проблематики у творчості Ісама Расема, зокрема через образ Абу Джанзіра, залишається недостатньо дослідженою, що підкреслює актуальність дослідження.

Метою статті є розкриття символічного значення образу Абу Джанзіра у світлі постколоніального дискурсу та виявлення його ролі у формуванні ідейно-художньої структури роману «Африканський танець».

Виклад основного матеріалу. Образ Абу Джанзіра у романі «Африканський танець» Ісама Расема постає багатограним символом, що втілює в собі колоніальну провину та постколоніальні реалії. Його характеристика складається з трьох ключових аспектів: фізичних та поведінкових особливостей, здатності до метаморфоз та зв'язку з водною стихією. Абу Джанзір описується як істота колосальних розмірів, що викликає страх і трепет у інших персонажів роману (Расім, 2024: 77). Поведінка Абу Джанзіра характеризується непередбачуваністю та агресивністю, що створює атмосферу постійної напруги та страху. Це яскраво відображено метафорою гнучкого гілля (Расім, 2024: 20), котра підкреслює безпорадність людей перед могутністю Абу Джанзіра, що може символізувати безпорадність колонізованих народів перед силою колоніальних держав.

Здатність Абу Джанзіра до трансформації є однією з його найважливіших характеристик, хоча вона рідко описується прямо. Ця особливість може символізувати мінливу природу колоніальної влади та постколоніальної ідентичності. Хоча безпосередніх описів метаморфоз Абу Джанзіра

автор свідомо уникає, цю здатність можна побачити зокрема із цитати: «Я втратив лік часу і почав позбуватися людської частини свого єства. Зловісне прокляття африканського чаклуна перетворило мене на чудовисько, якому крокодили були саме до пари» (Расім, 2024: 95).

Нерозривний зв'язок Абу Джанзіра з водною стихією є визначальною характеристикою, котра додає глибини його символічному значенню. Вода в романі постає як межа між світами, між минулим і теперішнім, що робить Абу Джанзіра медіатором між різними реальностями. Це яскраво ілюструється в сцені: «Щось здоровенне, невиразної форми бовкнулось у воду озера. Від цього спокійною гладдю пішли бурхливі хвилі, і ще деякий час було чути страшні звуки, що дедалі тихшали, розтаючи у чорних водних глибинах» (Расім, 2024: 61). Цитата підкреслює зв'язок Абу Джанзіра з водою, створює образ істоти, що існує на межі двох світів – видимого і невидимого, символізуючи переплетіння колоніального минулого із реаліями сьогодення.

Абу Джанзір постає в романі як потужний символ колоніальної провини. Це яскраво відображено в описі його походження (Расім, 2024: 95). Трансформація образу символізує тягар колоніальної провини, який перетворює людину на чудовисько. Більше того, постійна присутність Абу Джанзіра у затопленому храмі підкреслює неможливість втечі від колоніального минулого. Колоніальна провина продовжує існувати, хоча і прихована від очей, подібно до самого затопленого храму.

Незважаючи на свою монструозність, Абу Джанзір також може розглядатися і як символ опору. Його непереможність та здатність протистояти усім спробам його знищити символізують стійкість корінної культури перед колоніальним тиском. Це видно з цитати: «Тут Абу Джанзір почувався як удома й розправлявся з прибульцями як тільки йому заманеться» (Расім, 2024: 39). Фраза підкреслює владу Абу Джанзіра над своєю територією, символізує опір колоніальному вторгненню. Здатність існувати як у воді, так і на суші, а також змінювати свою форму, є метафорою культурної гібридності. Така волатильність свідчить і про неоднозначність постколоніальної ідентичності. Зв'язок Абу Джанзіра з давнім храмом та його здатність існувати в сучасному світі підкреслюють поєднання минулого і теперішнього, що є характерною рисою культурної гібридності: «Він – той, хто завжди залишається, а ми – як гнучке гілля в нього на шляху» (Расім, 2024: 20). Опис підкреслює постійну присутність минулого в теперішньому, що є ключовою темою постколоніальної літератури.

Таким чином, образ Абу Джанзіра в романі «Африканський танець» є багатограним символом, який втілює колоніальну провину, опір колоніальному дискурсу та культурну гібридність. Через цей образ Ісам Расем досліджує складні питання постколоніальної ідентичності та культурної пам'яті, створюючи потужну метафору постколоніального досвіду.

Сприйняття Абу Джанзіра головним героєм-оповідачем зазнає значної еволюції протягом роману. На початку твору Абу Джанзір постає як страхітлива, незрозуміла істота, що викликає жах і відразу. Це видно з опису першої зустрічі: «Чудовисько рухалося здалеку, його спина й живіт були обмотані іржавим залізничним ланцюгом, що деренчало з кожним наступним кроком» (Расем, 2024: 31). Однак із розвитком сюжету ставлення головного героя до Абу Джанзіра поступово змінюється. Він починає бачити в ньому не лише загрозу, але й складну, багатогранну сутність. Це відображено у роздумах оповідача: «Я усвідомлював, що не зміг помститися чудовиську, і мої шанси на розплату ставали дедалі примарнішими. Важко боротися з надприродними силами, таємниць яких тобі не розкрити» (Расем, 2024: 78). Врешті-решт, протагоніст починає ідентифікувати себе з Абу Джанзіром, що символізує прийняття свого колоніального минулого (Расем, 2024: 95). Ця трансформація відображає глибоке переосмислення головним героєм власної ідентичності та місця у світі.

Роль Абу Джанзіра у нарративній структурі роману також зазнає значних змін. На початку твору він виступає як зовнішня загроза, антагоніст, що протистоїть головному герою та іншим персонажам. Це видно з опису його дій: «Абу Джанзір дядька пошматував нещадно. Його нижня половина була відірвана, перш ніж бідолашний встиг зробити бодай постріл» (Расем, 2024: 31). Ця сцена представляє Абу Джанзіра як жорстокого монстра, головного антагоніста оповіді. Та з розкриттям фабули сюжету роль Абу Джанзіра стає більш амбівалентною. Він перетворюється на символічну фігуру, що втілює складні постколоніальні реалії: «Здоровенне тіло чудовиська вкотре зникло у пучині – оберігати руїни давнього монастиря, що ще з фараонівських часів, причаївся десь там глибоко на дні» (Расем, 2024: 77). Тут Абу Джанзір постає вже не просто як монстр, а як хранитель історичної пам'яті.

Наприкінці роману Абу Джанзір перетворюється на своєрідне *alter ego* головного героя, символізуючи його трансформовану постколоніальну ідентичність. Це видно з роздумів опові-

дача: «Між нами всього невелика різниця – храмові були тисячі років, а мій вік порівняно з ним промайнув короткою миттю» (Расем, 2024: 94). Ця цитата показує, як Абу Джанзір з антагоніста перетворюється на невіддільну частину ідентичності головного героя.

Таким чином, трансформація образу Абу Джанзіра протягом роману відображає складний процес переосмислення колоніального минулого та формування постколоніальної ідентичності. Через еволюцію цього образу Ісам Расем досліджує глибинні психологічні та культурні процеси, характерні для постколоніального досвіду.

Відносини між Абу Джанзіром та головним героєм-оповідачем є центральними для розвитку сюжету та розкриття основних тем роману. Спочатку ці відносини характеризуються страхом та ворожнечею. Головний герой сприймає Абу Джанзіра як загрозу, що видно з його слів: «Я тоді відчув себе похованим під усією вагою водної товщі, що приховувала руїни фараонового храму» (Расем, 2024: 20). Проте з часом головний герой починає відчувати дивний зв'язок із Абу Джанзіром, що відображено в його роздумах: «Я не знаходив спокою на суші та серед людей і поволі перетворювався на чудовисько» (Расем, 2024: 94).

Абу Джанзір має значний вплив і на другорядних персонажів роману, викликаючи у них страх, благоговіння або прагнення помсти. Це видно з реакції мешканців села: «Позбавлені надії спекатися чудовиська, селяни мігрували звідси кількома хвилями у пошуках мирного життя» (Расем, 2024: 80). Цитата показує, як присутність Абу Джанзіра змінює життя цілої спільноти. Прикметними видаються відносини між Абу Джанзіром та шейхом Гарібом. Шейх, здається, має особливий зв'язок із чудовиськом, що видно з його слів: «Він обрав мене. Я – хранитель ключів від кайданів, що ними скутий Абу Джанзір» (Расем, 2024: 66). Ці відносини додають глибини та загадковості образам Абу Джанзіра і шейха.

Абу Джанзір тісно пов'язаний із хронотопом пустелі, центральним для просторово-часової структури роману. Пустеля в романі виступає простором трансформації та випробувань, й Абу Джанзір є невід'ємною його частиною. Більше того, він, як і пустеля, і сам уособлює простір, де минуле і теперішнє переплітаються. Це відображено в описі його зв'язку із затопленим храмом (Расем, 2024: 77). Абу Джанзір з'єднує різні часові пласти, створюючи унікальний хронотоп, де минуле постійно присутнє у теперішньому. Отже, образ Абу Джанзіра відіграє ключову роль у формуванні складної системи взаємовідносин між

персонажами та у створенні унікальної часопросторової структури роману. Через цей образ Ісам Расем досліджує психологічні, соціальні та культурні аспекти постколоніального досвіду, створюючи багатошаровий наратив, що відображає комплексність постколоніальної реальності.

Ісам Расем використовує барвисту палітру мовних засобів для створення образу Абу Джанзіра. Лексика, пов'язана з цим персонажем, часто належить до семантичного поля страху, таємниці та надприродного. Наприклад: «Чудовисько рухалося здалеку, його спина й живіт були обмотані іржавим залізничним ланцюгом, що деренчало з кожним наступним кроком» (Расім, 2024: 31). У цій цитаті використання слів «чудовисько», «іржаве залізниччя», «деренчало» створює атмосферу жаху та відчуження. Автор нерідко вводить метафори для опису Абу Джанзіра (Расім, 2024: 30). Важливим стилістичним прийомом є використання контрасту, особливо між водою та пустелею (Расім, 2024: 61), що породжує сильний візуальний та звуковий образ, підкреслюючи надприродну сутність Абу Джанзіра.

Расем також вживає синтаксичні засоби для посилення напруги та підкреслення могутності Абу Джанзіра. Використовує короткі, уривчасті речення для опису його дій (Расім, 2024: 31). Така структура речень створює відчуття раптовості, невідворотності дій Абу Джанзіра. Загалом, мовні засоби, використані для змалювання образу Абу Джанзіра, роблять його живим, багатограним символом, який втілює складність постколоніального досвіду та культурної пам'яті.

Діалоги та внутрішні монологи відіграють ключову роль у розкритті образу Абу Джанзіра. Хоча сам Абу Джанзір мовчазний, інші персонажі часто обговорюють його, розкриваючи різні аспекти його природи. Наприклад, у діалозі між шейхом Гарібом і Марван-беєм: «Не чинить йому перешкод. Абу Джанзірові. [...] Він обрав мене. Я – хранитель ключів від кайданів, що ними скутий Абу Джанзір» (Расім, 2024: 66). Цей діалог розкриває таємничий зв'язок між Абу Джанзіром і шейхом Гарібом, додаючи об'ємності постаті чудовиська.

Внутрішні монологи головного героя-оповідача також відіграють важливу роль у розкритті образу Абу Джанзіра: «Я усвідомлював, що не зміг помститися чудовиську, і мої шанси на розплату ставали дедалі примарнішими. Важко боротися з надприродними силами, таємниць яких тобі не розкрити» (Расім, 2024: 78). Ці роздуми показують, як сприйняття Абу Джанзіра головним героєм змінюється від простого страху до усвідомлення його складної, непізнаної природи.

Образ Абу Джанзіра має глибокі корені в арабській міфології. Його зв'язок із водою та здатність до трансформації споріднює чудовиську із джинами. Як зазначає ель-Зейн у своєму дослідженні арабської міфології, образи водних духів можуть символізувати приховані сили природи та колективного несвідомого (El-Zein, 2017). Крім того, роль Абу Джанзіра як охоронця затопленого храму нагадує міфологічних істот, котрі оберігають священні місця. Мотив охоронця священного простору є поширеним в арабській міфології і часто символізує зв'язок між минулим і теперішнім, сакральним і профанним (Al-Saleh, 2015).

Здатність Абу Джанзіра змінювати форму апелює до фольклорного мотиву перевтілення, поширеного у багатьох культурах. Як зазначає Варнер у своєму дослідженні, образ перевертня часто використовується у літературі для дослідження тем ідентичності та трансформації (Warner, 2004). Крім того, мотив прокляття, яке перетворює людину на чудовисько, є поширеним у фольклорі майже кожної культури. Трансформація може розглядатися і метафорою колоніального досвіду, котрий змінює ідентичність як колонізаторів, так і колонізованих. Таким чином, інтертекстуальний аспект образу Абу Джанзіра збагачує його символічне значення, пов'язуючи постколоніальний наратив із багатою традицією арабської міфології та світового фольклору. Це дозволило Ісаму Расему створити складний, багатошаровий образ, який резонує з культурною пам'яттю читачів і додає глибини дослідженню постколоніальної проблематики в романі.

Висновки та перспективи досліджень. Дослідження образу Абу Джанзіра розкриває його фундаментальну роль у висвітленні проблематики колоніальної провини та постколоніальної ідентичності. Ця фігура, котра поєднує у собі елементи жахливого та надприродного, постає складним, багатограним символом, що персоніфікує амбівалентність постколоніального досвіду. Абу Джанзір, будучи одночасно жертвою прокляття і джерелом страху для інших, символізує дуалістичну природу колоніальної провини. Його зв'язок із затопленим храмом, що перегукується з мотивами охоронців священних місць в арабській міфології, підкреслює нерозривність минулого і теперішнього. Це демонструє, як колоніальний досвід продовжує впливати на сучасність навіть після формального завершення колоніальної епохи.

Трансформація сприйняття Абу Джанзіра головним героєм-оповідачем від страху до часткового ототожнення відображає складний процес усвідомлення та прийняття колоніального спадку. Ця

еволюція, що увібрала в себе фольклорні мотиви перевтілення та прокляття, є ключовим аспектом постколоніального дискурсу, який Расем майстерно втілює через елементи жахливого та магічного реалізму. Використання автором фольклорних мотивів та елементів надприродного для осмислення постколоніальної проблематики розширює художні можливості арабської літератури у відображенні складних історичних та культурних процесів. Зокрема, здатність Абу Джанзіра до метаморфоз, що відсилає до образів джинів та перевертнів, стає потужною метафорою культурної гібридності та трансформації ідентичності в постколоніальному контексті.

Роман «Африканський танець» займає важливе місце у арабській літературі, пропонуючи новаторський підхід до дослідження колоніального досвіду через призму міфологічного образу. Звернення Расема до арабської міфології та фольклору для створення образу Абу Джанзіра дозволяє йому органічно

поєднувати локальну культурну специфіку з універсальними темами постколоніального дискурсу.

Дослідження впливу традиційної арабської міфології на формування постколоніальних наративів у сучасній арабській літературі розкриває нові аспекти взаємодії між культурною спадщиною та новітніми літературними тенденціями. Вивчення трансформації образу «іншого» в арабській літературі ХХІ ст. на прикладі еволюції образу Абу Джанзіра збагачує тлумачення процесів формування постколоніальної ідентичності. Крім того, аналіз мовних та стилістичних засобів репрезентації колоніальної травми, зокрема через елементи жахливого та надприродного, розкриває нові аспекти художнього осмислення історичного досвіду в літературі. Подальші дослідження сприятимуть розумінню складних процесів культурної трансформації в постколоніальному світі, демонструючи потужний потенціал міфологічних та фольклорних елементів у осмисленні сучасних соціокультурних реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Расем І. Африканський танець. Роман / Ісам Расем ; пер. з араб. С. Рибалкіна. – Київ : Ніка-Центр, 2024. – 112 с.
2. Al-Maleh, L. Arab voices in diaspora: Critical perspectives on Anglophone Arab literature. Rodopi, 2009.
3. Al-Saleh, A. Voices of the Arab Spring: Personal Stories from the Arab Revolutions. Columbia University Press, 2015.
4. Bhabha, H. K. The location of culture. Routledge Classics, 2004.
5. El-Zein, A. Islam, Arabs, and the Intelligent World of the Jinn (Contemporary Issues in the Middle East). Syracuse University Press, 2017.
6. Gandhi, L. Postcolonial Theory – A Critical Introduction: Second Edition. Columbia University Press, 2019.
7. Huggan, G., & Tiffin, H. Green postcolonialism. *Interventions*, 9(1), P. 1–11, 2007.
8. Irr, C. Toward the Geopolitical Novel: U.S. Fiction in the twenty-first century. Columbia University Press, 2013.
9. Kassab, E. S. Contemporary Arab Thought: Cultural Critique in Comparative Perspective. Columbia University Press, 2010.
10. Kennedy, V. Beyond the Postcolonial: World Englishes Literature. Palgrave Macmillan, 2012.
11. Lazarus, N. The Postcolonial Unconscious. Cambridge University Press, 2011.
12. Warner, M. Fantastic Metamorphoses, Other Worlds: Ways of Telling the Self. Oxford University Press, 2004.

REFERENCES

1. Rasem I. (2024) Afrykanskyi tanets. [African Dance]. Kyiv: Nika-Centre, 112 p. [in Ukrainian].
2. Al-Maleh, L. (2009) Arab voices in diaspora: Critical perspectives on Anglophone Arab literature. Rodopi.
3. Al-Saleh, A. (2015) Voices of the Arab Spring: Personal Stories from the Arab Revolutions. Columbia University Press.
4. Bhabha, H. K. (2004) The location of culture. Routledge Classics.
5. El-Zein, A. (2017) Islam, Arabs, and the Intelligent World of the Jinn (Contemporary Issues in the Middle East). Syracuse University Press.
6. Gandhi, L. (2019) Postcolonial Theory – A Critical Introduction: Second Edition. Columbia University Press.
7. Huggan, G., & Tiffin, H. (2007) Green postcolonialism. *Interventions*, 9(1), P. 1-11.
8. Irr, C. (2013) Toward the Geopolitical Novel: U.S. Fiction in the twenty-first century. Columbia University Press.
9. Kassab, E. S. (2010) Contemporary Arab Thought: Cultural Critique in Comparative Perspective. Columbia University Press.
10. Kennedy, V. (2012) Beyond the Postcolonial: World Englishes Literature. Palgrave Macmillan.
11. Lazarus, N. (2011) The Postcolonial Unconscious. Cambridge University Press.
12. Warner, M. (2004) Fantastic Metamorphoses, Other Worlds: Ways of Telling the Self. Oxford University Press.

УДК 81'25:81'322.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-32>**Катерина РЯБОВА,**

orcid.org/0009-0006-6455-3845

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри англійської мови

Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій

(Київ, Україна) rjabova3107@gmail.com

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ НЕЙРОННОЇ СИСТЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ НА ЯКІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ У ГАЛУЗІ ПРАВА

Ця стаття стосується якості перекладу юридичних текстів нейронними системами машинного перекладу. Згідно з назвою, у статті розглядається проблема пошуку еквівалента відповідного юридичного терміну мови перекладу в українському законодавстві, з якою стикаються перекладачі, а також на прикладі тексту витягу нормативно-правового акту, що регулює корпоративні правовідносини аналізуються помилки, притаманні машинному перекладу юридичних текстів. Проблема, порушена у статті, це важливий етап у дослідження питань наскільки добре системи машинного перекладу різних типів можуть перекладати тексти вузькоспеціалізованої юридичної тематики, точність передачі такими системами юридичної термінології мовою перекладу і скільки потрібно витратити часу на постредагування людині-перекладачеві. Стаття дає детальний аналіз, що базується на практичному дослідженні зазначеного правового тексту, термінологічних, змістовних, стилістичних, лексичних і граматичних помилок. Особлива увага приділяється стратегіям підвищення точності машинного перекладу в юридичному контексті, які включають розробку спеціалізованих моделей перекладу, включення баз знань і глосаріїв для конкретних галузей, постредагування перекладачами, обізнаними з юридичною термінологією, використання більш нюансованого і контекстно-орієнтованого перекладу юридичних текстів. Наша основна мета полягає в тому, щоб довести, що використання нейронної системи машинного перекладу для перекладу юридичних текстів з англійської на українську мову може стикатися з рядом проблем, які впливають на якість та точність перекладу. Специфіка юридичних текстів, які мають велику кількість спеціалізованих термінів та понять, потребують точного перекладу. В статті доведено, що машинний переклад може не завжди правильно ідентифікувати та вірно перекласти специфічні терміни, що може призвести до неточностей та непорозумінь; не завжди може адекватно враховувати: контекстуальні відтінки, що може призвести до неправильного перекладу; граматичну складність юридичних текстів, які часто мають складну граматику та специфічну структуру речень; культурні відмінності, що впливають на правову термінологію і можуть мати різне значення в різних країнах. Автор робить висновок, що для якісного перекладу юридичних текстів з англійської на українську мову рекомендується використання професійних людських перекладачів з досвідом у сфері правового перекладу, хоча б на етапі постредагування. Такий підхід дозволить уникнути багатьох неточностей та забезпечити точний та зрозумілий переклад юридичних документів.

Ключові слова: переклад юридичних текстів, машинний переклад, нейронні системи перекладу, переклад юридичної термінології, еквівалент терміну в мові перекладу.

Kateryna RIABOVA,

orcid.org/0009-0006-6455-3845

PhD. in Law,

Senior Lecturer at the Department of English Language

State University of Information and Communication Technologies

(Kyiv, Ukraine) rjabova3107@gmail.com

SOME ASPECTS OF THE IMPACT OF NEURAL MACHINE TRANSLATION SYSTEMS ON THE QUALITY OF TRANSLATION OF TEXTS IN THE FIELD OF LAW

This article deals with the quality of translation of legal texts by neural machine translation systems. As the title suggests, the article discusses the problem of finding the equivalent of a legal term in the target language in Ukrainian legislation that translators face, and analyses the errors inherent in machine translation of legal texts on the example of an extract of a legal act regulating corporate legal relations. The issue raised in the article is an important step in the study of how well machine translation systems of various types can translate texts on highly specialised legal topics, the accuracy of the transfer of legal terminology into the target language, and how much time a human translator needs to spend on post-editing. The article provides a detailed analysis based on a practical study of the legal text in question, including terminological, semantic, stylistic, lexical and grammatical errors. Particular attention is paid to strategies for

improving the accuracy of machine translation in the legal context, including the development of specialised translation models, the inclusion of knowledge bases and glossaries for specific fields, post-editing by translators familiar with legal terminology, and the use of more nuanced and context-oriented translation of legal texts. Our main goal is to prove that using a neural machine translation system to translate legal texts from English into Ukrainian can face a number of challenges that affect the quality and accuracy of the translation. The specifics of legal texts, which have a large number of specialised terms and concepts, require accurate translation. The article proves that machine translation may not always correctly identify and correctly translate specific terms, which can lead to inaccuracies and misunderstandings; it may not always adequately take into account: contextual nuances, which can lead to incorrect translation; grammatical complexity of legal texts, which often have complex grammar and specific sentence structure; cultural differences that affect legal terminology and may have different meanings in different countries. The author concludes that for a high-quality translation of legal texts from English into Ukrainian, it is recommended to use professional human translators with experience in the field of legal translation, at least at the post-editing stage. Such an approach will help to avoid many inaccuracies and ensure accurate and understandable translation of legal documents.

Key words: translation of legal texts, machine translation, neural translation systems, translation of legal terminology, equivalent of a term in the target language.

Постановка проблеми. Глобалізація правових систем і поширення міжнародних транзакцій призвели до зростання попиту на точний і ефективний переклад юридичних текстів. Переклад юридичних текстів є важливим аспектом в сфері правової діяльності, оскільки це дозволяє забезпечити зрозумілість та однозначність інтерпретації законодавства. Однак, у багатьох випадках виникає проблема з пошуком еквівалента в українському законодавстві, оскільки багато термінів та понять мають специфічне значення в кожній конкретній країні.

Використання систем машинного перекладу, на перший погляд, покликані полегшити процес перекладу, оскільки вони пропонують значні переваги з точки зору швидкості та доступності. Однак, перекладачі часто стикаються з проблемами точного перекладу юридичної термінології та понять. Між тим, навіть самі фірми-виробники систем машинного перекладу відкрито заявляють, що якість машинного перекладу далека від ідеалу і лише в рідкісних випадках машинний переклад є адекватним (Гудманян, Сітко, Струк, 2019: 49). У цій статті досліджуються помилки, притаманні машинному перекладу юридичних текстів, і пропонуються стратегії для вирішення цих проблем.

Актуальність теми дослідження обумовлює недостатні дослідження та аргументованість в літературі питань наскільки добре системи машинного перекладу різних типів можуть перекладати тексти вузькоспеціалізованої юридичної тематики, точність передачі такими системами юридичної термінології мовою перекладу і скільки потрібно витратити часу на постредагування людині-перекладачеві.

Аналіз досліджень. У вітчизняній літературі методично та практично орієнтовані дослідження якості використання систем машинного перекладу вузькоспеціалізованих текстів окремих галузей останнім часом набувають все більшої популярності (Ольховська, Хоменко, 2020: 31), (Чернова-

тий, 2009: 257). Різновекторність проблеми адекватності й еквівалентності перекладу обумовлена безліччю різних підходів до розуміння означених понять (Гудманян, Сітко, Струк, 2019: 48). Сучасний ринок програмних продуктів пропонує широкий вибір інструментів та ресурсів для перекладу, які використовують професійні перекладачі для підвищення продуктивності та якості перекладу. Окремі інструментарії, а також онлайн-додатки та ресурси стали частиною практичної роботи перекладачів та компаній з перекладу (Башманівський, 2019: 388). Проблема оцінки якості перекладів є надзвичайно актуальною. Оцінка якості необхідна як в галузі бізнесу для задоволення вимог замовника перекладу, так і в навчальному процесі для перевірки вмінь і навичок студентів. Багато методів оцінки перекладів базуються на аналізі помилок (Гудманян, Мишко, Брай, 2023: 69).

Мета статті – дослідження використання нейронної системи машинного перекладу на якість перекладу юридичних текстів в аспекті категоризації помилок, правильності передачі галузевої термінології і необхідності пошуку відповідного еквівалента у вітчизняному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. При автоматичному перекладі будь-якого тексту неможливе відтворення стилістичного забарвлення речень. Речення розчленовується на частини мови, виділяються стандартні конструкції, слова і словосполучення перекладаються за словниками, що знаходяться в пам'яті комп'ютера. Отримані конструкції збираються в речення за правилами іншої мови, а це часто призводить до втрати змісту чи стилістичного забарвлення вхідного тексту (Левус, Бода, 2017: 21). Основними проблемами при перекладі є лексичний полісемантизм, омонімія, ідіоматичні конструкції, а також суттєві відмінності у морфологічній та синтаксичній структурах англійської та української мов (Чевдар, 2018: 212). Іншими причинами труднощів, які виникають при автома-

тичному перекладі можна вважати специфічність лексики, сталі словосполучення та нормований порядок слів, так Д. М. Чевдар виділяє лексичні та граматичні помилки, що порушують норми української мови – усталені, загальноприйняті правила вживання мовних засобів, пропонує розглядати їх на рівні слів та словосполучень.

Переклад юридичних текстів передбачає навігацію в лабіринті мовних, культурних і контекстуальних тонкощів. Юридична термінологія є вузькоспеціалізованою і суттєво відрізняється в різних юрисдикціях. Крім того, юридичні документи часто містять складні синтаксичні конструкції та неоднозначні вирази, які створюють труднощі для систем машинного перекладу. Культурні нюанси та правові конвенції ще більше ускладнюють процес перекладу, оскільки певні терміни та поняття можуть не мати прямих еквівалентів у мові перекладу. Крім того, контекстуальне тлумачення правових норм вимагає глибокого розуміння правової системи та її основних принципів, які можуть бути неадекватно враховані алгоритмами машинного перекладу.

Юридична документація має текстові особливості, своєрідне мовне вираження. Текст більшості юридичних документів має рівний стиль, містить ділову лексику та юридичну термінологію. Більшість тексту на юридичну тематику складається із спеціалізованої лексики. Незважаючи на те, що багато слів і фраз мають сталий переклад, для встановлення відповідності терміна в мові перекладу перекладачеві часто доводиться проводити ціле дослідження (Роєнко, Горлатова, Редько, 2021: 93).

Машинний переклад юридичних текстів часто призводить до помилок, починаючи від лексичних і закінчуючи синтаксичними неточностями. Однією з поширених помилок є неправильний переклад юридичних термінів, коли системи машинного перекладу не можуть точно передати спеціалізовану термінологію мовою перекладу. Це часто трапляється через відсутність контекстно-чутливих алгоритмів перекладу та неадекватних двомовних словників. Ще однією поширеною помилкою є неправильна інтерпретація синтаксичних конструкцій, що призводить до граматично неправильних перекладів, які спотворюють первинний зміст тексту. Крім того, системи машинного перекладу можуть мати труднощі зі збереженням юридичних нюансів і стилістичних умовностей вихідної мови, що призводить до того, що перекладам бракує зв'язності та точності.

А. Гудманяном було створено підбірку найпоширеніших помилок при машинному перекладі спеціалізованих текстів, а саме – термінологічні, змістові,

стилістичні, лексичні і граматичні помилки. Термінологічна помилка перекладу – це помилка в перекладі спеціалізованих слів, жаргонізмів або лексики, що може призвести до нерозуміння або втрати сенсу в перекладеному тексті. Змістова помилка перекладу – це неточність у перекладі загального значення, повідомлення або інформації, представленої в контенті, що може призвести до втрати зв'язності в перекладеному тексті. Стилістична помилка – це нездатність правильно передати відповідний стиль або естетичні особливості з тексту оригіналу в текст перекладу під час процесу передачі стилю тексту, що може призвести до невідповідності або відхилення від оригінального стилістичного ефекту. Лексична помилка – це неправильний переклад окремих слів або лексичних одиниць, що може призвести до невідповідного вибору слів і вплинути на загальний зміст і зрозумілість перекладеного тексту. Граматична помилка – це помилка перекладу, пов'язана з неправильним застосуванням граматичних правил, що призводить до граматично неправильних або незграбно сформованих фраз у мові перекладу (Гудманян, Мишко, Брай, 2023: 69).

А. С. Ольховська у низці своїх робіт пропонує при проведенні експериментального дослідження вивчення впливу використання нейронної системи машинного перекладу на якість перекладу текстів в окремих галузях керуватись такими загальноновизнаними етапами: організація, реалізація, констатація та інтерпретація (Ольховська, Хоменко, 2020: 31) (Ольховська, Лавренова, 2021: 75), якими ми будемо керуватись при проведенні даного дослідження.

Під час дослідження нами було висунуто гіпотезу: 1) окремі, відібрані для аналізу, засоби нейронних систем машинного перекладу нададуть приблизний, а не точний переклад; 2) відсутність необхідних еквівалентів юридичною термінології; 3) різні нейронні системи машинного перекладу нададуть неоднаковий текст мови перекладу; 4) час на постредагування людиною-перекладачем майже дорівнює часу перекладу, через необхідність пошуку відповідного еквівалента мови перекладу, аналізуючи низку нормативно-правових актів, оскільки пошук еквівалента в українському законодавстві є необхідним для забезпечення точності та відповідності перекладу оригінальному тексту. Це особливо важливо у випадках, коли перекладаються нормативно-правові акти, судові рішення або інші документи, які мають безпосереднє значення для правової практики.

Ознайомившись із результатами різних рейтингів існуючих сервісів онлайн-перекладу за такими критеріями, як кількість користувачів та

Таблиця 1

Вихідний текст	(1) A company must have articles of association prescribing regulations for the company. (2) Unless it is a company to which model articles apply by virtue of section 20 (default application of model articles in case of limited company), it must register articles of association. (3) Articles of association registered by a company must – (a) be contained in a single document, and (b) be divided into paragraphs numbered consecutively. (4) References in the Companies Acts to a company's "articles" are to its articles of association.
Google Translate	(1) Компанія повинна мати статут, що встановлює положення для компанії. (2) Якщо це не компанія, до якої застосовується типовий статут відповідно до розділу 20 (застосування типового статуту у випадку товариства з обмеженою відповідальністю), вона повинна зареєструвати статут. (3) Статут, зареєстрований компанією, повинен: (a) міститися в одному документі та (b) поділятися на параграфи, пронумеровані послідовно. (4) Посилання в Законах про компанії на «статут» компанії є посиланнями на її статут.
DeepL Translate	(1) Компанія повинна мати статут, який визначає правила діяльності компанії. (2) Якщо це не компанія, до якої застосовуються типові статуту відповідно до розділу 20 (типові статуту застосовуються за замовчуванням у випадку компанії з обмеженою відповідальністю), вона повинна зареєструвати статут. (3) Статут, зареєстрований компанією, повинен (a) міститися в одному документі, і (b) бути розділений на параграфи, пронумеровані послідовно. (4) Посилання в Законах про компанії на "статут" компанії є посиланням на її статут.
Bing Microsoft Translator	(1) Компанія повинна мати статут, який прописує регламент для компанії. (2) Якщо це не компанія, до якої типові статуту застосовуються на підставі розділу 20 (застосування типових статей за замовчуванням у випадку товариства з обмеженою відповідальністю), вона повинна зареєструвати статут. (3) Статут, зареєстрований компанією, повинен: а) міститися в одному документі; б) бути розділеними на параграфи, пронумеровані послідовно. (4) Посилання в Законах про компанії на «статут» компанії є її статутом.
Collins Dictionary Translator	(1) Компанія повинна мати статут, який прописує регламент для компанії. (2) Якщо це не компанія, до якої типові статуту застосовуються на підставі розділу 20 (застосування типових статей за замовчуванням у випадку товариства з обмеженою відповідальністю), вона повинна зареєструвати статут. (3) Статут, зареєстрований компанією, повинен: а) міститися в одному документі; б) бути розділеними на параграфи, пронумеровані послідовно. (4) Посилання в Законах про компанії на «статут» компанії є її статутом.

популярність сервісу в україномовному сегменті мережі Інтернет (Данилов, Балакірєва, Василенко, 2021: 298), можна виділити окремі онлайн-ресурси машинного перекладу, доступні сучасним інтернет користувачам, а саме: Google Translate; DeepL Translate; Bing Microsoft Translator; Collins Dictionary Translator.

Для проведення експериментального дослідження ми обрали Chapter 2 Articles of association (Companies Act, 2006), обсягом 450 друкованих знаків без пробілів.

В кожному випадку перекладу тексту містяться термінологічні, змістові, стилістичні, лексичні і граматичні помилки. Так термін «model articles» має відповідний еквівалент в українському законодавстві: «модельний статут». Даний термін введено в законодавство в Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Наступ-

ний термін, який викликає питання при перекладі «regulations for the company». Машинний переклад дає нам чотири варіанти перекладу: положення для компанії, правила діяльності компанії, регламент для компанії. Підібрати точний еквівалент можна проаналізувавши вітчизняне законодавство. Тільки один нормативно-правовий акт дає нам визначення поняття «статут», це Наказ Національної служби посередництва і примирення «Про затвердження Положення про порядок проведення примирних процедур по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів)» від 24.04.2001 N 92, так, відповідно до цього нормативно-правового акту статут – це основний документ, на основі якого діє підприємство, отже він визначає діяльність компанії, відповідно онлайн-сервіс DeepL Translate дає найбільш точний переклад.

Термін «default application» також має відповідний еквівалент у вітчизняному законодавстві,

а саме «за замовчуванням» відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності». З перекладом даного терміну справились майже усі онлайн-сервіси перекладу, окрім GT.

Також можна констатувати наявність стилістичних та граматичних помилок в кожному випадку використання онлайн-сервісу перекладу. Для розуміння цієї тези розглянемо еталонний переклад одного пункту вихідного тексту.

«Unless it is a company to which model articles apply by virtue of section 20 (default application of model articles in case of limited company), it must register articles of association.»

«Компанія має зареєструвати статут, окрім випадків, коли компанія діє на підставі модельного статуту відповідно до ст. 20 (товариства з обмеженою відповідальністю діють на підставі модельного статуту за замовчуванням).»

Для підвищення точності машинного перекладу в юридичному контексті можна застосувати кілька стратегій. По-перше, розробка спеціалізованих моделей перекладу, навчених на великих масивах юридичних текстів, може покращити здатність системи розпізнавати й точно перекладати юридичну термінологію. По-друге, включення баз знань і глосаріїв для конкретних галузей може допомогти у вирішенні двозначностей і забезпеченні узгодженості перекладу. По-третє, постредагування перекладачами, обізнаними як з юридичною галуззю, так і з мовою перекладу, може допомогти вдосконалити тексти, перекладені машиною, і виправити помилки, які не можуть бути виявлені автоматизованою системою. По-четверте, використання досягнень в обробці природної мови, таких як нейронні архітектури машинного перекладу, може забезпечити більш нюансований і контекстно-орієнтований переклад юридичних текстів.

Окрім того, слід пам'ятати, що для успішного пошуку еквівалента в українському законодавстві необхідно мати глибокі знання української правової термінології, а також розуміння специфіки правової системи країни. Крім того, важливо враховувати контекст та цілі оригінального тексту при виборі еквівалента.

У світлі вищевикладеного, можна зробити висновок, що пошук еквівалента в українському законодавстві є необхідним для забезпечення точності та зрозумілості перекладу юридичних текстів. Важливо мати професійну підготовку та досвід у цій сфері для успішного вирішення цих завдань.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що використання нейронної системи машинного перекладу юридичних текстів з англійської на українську мову може стикатися з рядом проблем, які впливають на якість та точність перекладу. Юридичні тексти мають велику кількість спеціалізованих термінів та понять, які потребують точного перекладу. Машинний переклад може не завжди правильно ідентифікувати та вірно перекласти ці терміни, що може призвести до неточностей та непорозумінь. Машинний переклад не завжди може адекватно враховувати: контекстуальні відтінки, що може призвести до неправильного перекладу; граматичну складність юридичних текстів, які часто мають складну граматику та специфічну структуру речень; культурні відмінності, що впливають на правову термінологію і можуть мати різне значення в різних країнах.

У зв'язку з цим, для якісного перекладу юридичних текстів з англійської на українську мову рекомендується використання професійних людських перекладачів з досвідом у сфері правового перекладу. Такий підхід дозволить уникнути багатьох неточностей та забезпечити точний та зрозумілий переклад юридичних документів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Companies Act. 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення 24.03.2024)
2. Гудманян А., Мишко А., Брай А. Оцінка адекватності машинного перекладу письмових спеціалізованих текстів. *Advanced Linguistics*. 2023. № 12. С. 67-78.
3. Гудманян А.Г., Сітко А.В., Струк І.В. Функціонально-прагматична адекватність машинного перекладу публіцистичних текстів. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 48-54.
4. Данилов Г., Балакірева В., Василенко К. Машинний переклад, системи машинного перекладу та їх специфіка. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2021. № 33. С. 293-310.
5. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2019 р. № 367 / Офіційний вісник України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2019-%D0%BF#n37> (дата звернення: 24.03.2024).
6. Левус С.В., Бода О.Б. Автоматичні метрики оцінювання якості машинного перекладу. *Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення* : збірник тез доповідей міжнародної наукової інтернет-конференції (випуск 23), м. Тернопіль, 17 жовтня 2017 р. Тернопіль, 2017. С. 20-25.
7. Ольховська А., Хоменко А. Вплив використання нейронної системи машинного перекладу на якість перекладу текстів у галузі економіки. *Молодь і ринок*. 2020. № 5 (184). С. 30-35.

8. Ольховська А.С., Лавренова М.М. Експериментальне дослідження з вивчення впливу використання систем машинного перекладу на якість перекладу текстів у галузі юриспруденції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2021. 94. С. 74-78.

9. Про затвердження Положення про порядок проведення примирних процедур по вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів) : Наказ Національної служби посередництва і примирення від 24.04.2001 N 92. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM023369>

10. Роечко Л., Горлатова О., Редько С. Особливості перекладу юридичних текстів. *Актуальні питання іноземної філології*. 2021. № 15. С. 91-96.

11. Чевдар Д.М. Особливості машинного перекладу політичного дискурсу. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2018. № 27. С. 211-222.

REFERENCES

1. Companies Act. 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents> (дата звернення 24.03.2024)

2. Hudmanian A., Myshko A., Brai A. (2023) Otsinka adekvatnosti mashynnoho perekladu pysmovykh spetsializovanykh tekstiv. [Assessing the adequacy of machine translation of written specialised texts] *Advanced Linguistics*, 12. 67-78. [in Ukrainian].

3. Hudmanian A.H., Sitko A.V., Struk I.V. (2019) Funktsionalno-prahmatychna adekvatnist mashynnoho perekladu publitsystrychnykh tekstiv. [Functional and pragmatic adequacy of machine translation of journalistic texts] *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiedialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys»*, 5. 48-54. [in Ukrainian].

4. Danylov H., Balakirieva V., Vasylenko K. (2021) Mashynnyi pereklad, systemy mashynnoho perekladu ta yikh spetsyfika. [Machine translation, machine translation systems and their specifics] *Naukovyi visnyk PNPУ im. K. D. Ushynskoho*, 33. 293-310. [in Ukrainian].

5. Deiaki pytannia derehuliatsii hospodarskoi diialnosti : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 27.03.2019. № 367 / Ofitsiyniy visnyk Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2019-%D0%BF#n37> (data zvernennia: 24.03.2024). [in Ukrainian].

6. Levus Ye.V., Boda O.B. (2017) Avtomatychni metryky otsiniuvannia yakosti mashynnoho perekladu. [Automatic metrics for evaluating the quality of machine translation] *Informatsiine suspilstvo: tekhnolohichni, ekonomichni ta tekhnichni aspekty stanovlennia : zbirnyk tez dopovidei mizhnarodnoi naukovoï internet-konferentsii*, 23. 20-25. [in Ukrainian].

7. Olkhovska A., Khomenko A. (2020) Vplyv vykorystannia neironnoi systemy mashynnoho perekladuna yakist perekladu tekstiv u haluzi ekonomiky. [The impact of using a neural machine translation system on the quality of translation of texts in the field of economics] *Molod i rynok*, 5 (184). 30-35. [in Ukrainian].

8. Olkhovska A.S., Lavrenova M.M. (2021) Eksperymentalne doslidzhennia z vyvchennia vplyvu vykorystannia system mashynnoho perekladu na yakist perekladu tekstiv u haluzi yurysprudentsii. [An experimental study of the impact of machine translation systems on the quality of translation of texts in the field of law] *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, 94. 74-78. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok provedennia prymyrynykh protsedur po vyrishenniu kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv) : Nakaz Natsionalnoi sluzhby poserednytstva i prymyrennia vid 24.04.2001 N 92. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM023369>. [in Ukrainian].

10. Roienko L., Horlatova O., Redko S. (2021) Osoblyvosti perekladu yurydychnykh tekstiv. [Features of translation of legal texts] *Aktualni pytannia inozemnoi filolohii*, 15. 91-96. [in Ukrainian].

11. Chevdar D.M. (2018) Osoblyvosti mashynnoho perekladu politychnoho dyskursu. [Features of machine translation of political discourse] *Naukovyi visnyk PNPУ im. K. D. Ushynskoho*, 27. 211-222. [in Ukrainian].

УДК 811.111'373.46

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-33>**Наталія СУХАЧОВА,**
*orcid.org/0000-0001-5618-4433**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі
(Полтава, Україна) sukhachova2014@gmail.com***Володимир СТЕЦЕНКО,**
*orcid.org/0000-0001-6758-3616**кандидат економічних наук,
доцент кафедри української, іноземних мов та перекладу
Полтавського університету економіки і торгівлі
(Полтава, Україна) vladimirfun@gmail.com*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ

Статтю присвячено дослідженню лексико-семантичних особливостей термінів-комполітів англійської терміносистеми менеджменту. Аналіз відібраних із сучасних друкованих та електронних лексикографічних джерел і наукової літератури англійських термінів-комполітів свідчить про те, що терміносистема менеджменту поняттєво перетинається з багатьма спеціальними сферами людської діяльності і тому, крім термінів власних підсистем, широко використовує терміни інших терміносистем, що формують її суміжні підсистеми, тобто такі лексико-семантичні угруповання, які є одночасно підсистемами декількох термінологій.

Виявлено, що в англійській терміносистемі менеджменту функціонують однозначні складні іменники, прикметники та дієслова, які чітко співвідносяться з окремою власною чи суміжною підсистемою менеджменту. Композити, що мають полісемантичну структуру – це терміни, які належать одночасно до двох чи більше підсистем менеджменту. Розглянуто лексико-семантичні групи складних термінів іменників, прикметників та дієслів англійської терміносистеми менеджменту.

Семантика композитів у функції термінів менеджменту досить різноманітна. Виявлено, що назви професій, посад, процесів, пов'язаних з управлінською діяльністю, назви результату діяльності, назви схем, систем, методів пов'язаних з управлінською діяльністю та збірні посадові та суспільні назви виявилися найбільш численними серед лексико-семантичних груп складних іменників. Серед лексико-семантичних груп складних прикметників найчисельнішими є такі групи, як: якість, характеристики особи, характеристики форм та видів контролю, характеристики виду чи способу праці. Переважну більшість складних термінів сфери менеджменту становлять лексичні одиниці підсистем управління людськими ресурсами та економіки праці.

Доведено, що більшість термінів-комполітів менеджменту, на відміну від афіксальних, є однозначними, що пояснюється прагненням уникати повторення багатослівних синтагм, шукають економічні засоби вираження специфічних понять певної сфери діяльності.

Ключові слова: англійська терміносистема менеджменту, термін-комполіт, лексико-семантична група, однозначний термін, полісемантичний термін.

Nataliia SUKHACHOVA,
*orcid.org/0000-0001-5618-4433**Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian, Foreign Languages and Translation
Poltava University of Economics and Trade
(Poltava, Ukraine) sukhachova2014@gmail.com***Volodymyr STETSENKO,**
*orcid.org/0000-0001-6758-3616**Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian, Foreign Languages and Translation
Poltava University of Economics and Trade
(Poltava, Ukraine) vladimirfun@gmail.com*

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF COMPOUND TERMS OF THE ENGLISH TERMINOLOGICAL SYSTEM OF MANAGEMENT

The article is devoted to the study of the lexical-semantic features of the compound terms of the English terminological system of management. The analysis of English-language compound terms selected from modern printed and electronic lexicographic sources and scientific literature indicates that the English terminological system of management conceptually

overlaps with many special spheres of human activity and therefore, in addition to the terms of its own sub-systems, widely uses the terms of other terminological systems that form its adjacent sub-systems, i.e., such lexical-semantic groups that are simultaneously sub-systems of several terminologies.

It was found that in the English terminological system of management monosemantic compound nouns, adjectives and verbs, which are correlated with their own or adjacent sub-systems of management. Compound terms with a polysemantic structure are terms that belong to two or more sub-systems of management at the same time. The lexical-semantic groups of compound terms of nouns, adjectives and verbs of the English terminological system of management are considered.

The semantics of compound terms is quite diverse. The names of professions, positions, processes related to managerial activity, the names of activity results, schemes, systems, methods related to managerial activity, and collective job and social names are the most numerous among the lexical-semantic groups of compound nouns. Among the lexical-semantic groups of compound adjectives, the most numerous are such groups as: quality, characteristics of a person, characteristics of forms and types of control, characteristics of a type or method of work. The majority of the compound terms are lexical units of sub-systems of human resource management and labor economics.

It has been proven that most compound terms in the English terminological system of management, unlike affixal terms, are monosemantic, which is explained by the tendency to the economic use of language means for expressing specific concepts of a certain field of activity.

Key words: *English terminological system of management, compound term, lexical-semantic group, monosemantic term, polysemantic term.*

Постановка проблеми. Сучасні термінологічні системи є складними: вони охоплюють підсистеми різних рівнів ієрархії, між якими існує тісна взаємодія. Не виключенням є й англословна терміносистема менеджменту, яка розглядається нами як упорядкована система однослівних і багатослівних термінів, функціонально спрямованих на номінацію та тлумачення спеціальних термінологічних понять, які формують логіко-понятійний простір сфери менеджменту (Сухачова, 2014: 22). Вона має складну галузеву та стратифікаційну структуру (Грицьків, 2001: 44). Галузева структура англословної терміносистеми менеджменту характеризується наявністю у її складі тематичних груп термінів. Стратифікаційна структура репрезентує поділ тематичних груп за рівнями ієрархії (ядро та периферія): власні підсистеми (терміни ядра) та суміжні підсистеми (терміни периферії). Тематична спеціалізація термінів менеджменту є основним критерієм їхньої галузевої приналежності. З огляду на цей факт, актуальним є дослідження лексико-семантичних груп термінів англословної терміносистеми менеджменту.

Аналіз досліджень. Науковці досліджували різні аспекти англословної терміносистеми менеджменту, а саме: словотвірні особливості термінів (К. В. Житнікова, Н. С. Сухачова), у тому числі інновації (М. В. Белозьоров, Ю. А. Зацний), прагматико-дискурсивні (К. В. Житнікова, Л. П. Науменко), лінгвокогнітивні (Н. С. Сухачова) та типологічні аспекти (Н. Л. Краснопольська). Однак, динамічність цієї терміносистеми вимагає її системних досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні лексико-семантичних особливостей термінів-комполітів англословної терміносистеми менеджменту. Поставлена мета зумовлює необхідність

розв'язання таких завдань: 1) дослідження семантики складних іменників, прикметників та дієслів у функції термінів менеджменту; 2) виявлення лексико-семантичних груп термінів-комполітів англословної терміносистеми менеджменту з огляду на їх функціональні особливості.

Виклад основного матеріалу. Терміносистема менеджменту включає, перш за все, власні підсистеми – системи лексичних одиниць, які безпосередньо відносяться до управління, а саме: управління організацією, управління людськими ресурсами та економіка праці (*probationer – ек.пр., упр.л.р. робітник на випробувальному терміні; participation – упр. орг., ек. пр. участь робітників в управлінні (участь персоналу у прийнятті рішень стосовно управління шляхом переговорів; teamwork – ек.пр. колективний (бригадний) метод роботи, упр.л.р. – взаємодія (дії членів колективу, які направлені на спілкування та координацію з іншими членами колективу, на протидію діям, направленим на безпосереднє виконання роботи)*). Однак аналіз англійських термінів менеджменту свідчить про те, що англословна терміносистема менеджменту поняттєво перетинається з багатьма спеціальними сферами людської діяльності і тому, крім термінів власних підсистем, широко використовує терміни інших терміносистем, що формують її суміжні підсистеми (економіка, юриспруденція, військова справа, політика, фінанси, торгівля, психологія, соціологія, техніка, страхування, маркетинг, освіта, біржова діяльність, комп'ютерні технології, засоби масової інформації, сільське господарство, медицина, демографія та спорт), тобто такі лексико-семантичні угруповання, які є одночасно підсистемами декількох термінологій. Це пояснюється специфікою розвитку самої науки менеджменту, яка викликає необхідність семан-

тичних змін у загальнонаукових термінах, зміни первинних значень термінів, потребу термінологізації загальнонавжаних слів (використання загальнонавжаної лексики в окремих галузях науки та техніки), їх детермінологізації (перехід термінів у загальнонавжану мову) та транстермінологізації (зміна значення термінів внаслідок запозичення термінів однією терміносистемою з іншої).

Під час дослідження англійської термінології менеджменту виявлено терміни-композиції, використання яких дозволяє передавати відносини між предметами, поняттями, процесами та ознаками, економлячи час фахівців. У ході формування композитних одиниць їх компоненти можуть зберігати свою семантику, проте в більшості випадків семантика похідної лексеми не є сумою значень її компонентів: у результаті процесу семантичної модифікації утворюється нова за формою і значенням лексема. Складний термін визначається як слово, що складається з більше, ніж двох вільних морфем, яке характеризується цілісністю й розкриває спеціальне поняття певної терміносистеми. Словоскладання є одним із найбільш продуктивних способів творення термінів англійської терміносистеми менеджменту (Суначова, 2014: 169). Це можна пояснити загальною тенденцією до зростання кількості афіксальних і складних слів у сучасній англійській мові (Зацний, 2007: 165).

Використання методу моделювання та компонентного аналізу сприяло виявленню словотворчих компонентів складних слів та їх впливу на лексичне значення композиту. Так, наприклад, складні іменники розподіляються в залежності від типу взаємозв'язку між їх компонентами, які визначаються порядком модифікації складових частин. Перший компонент складного слова може модифікувати другий і навпаки. Найбільш поширеною словотвірною моделлю складних іменників в англійській терміносистемі менеджменту є поєднання двох іменників, у якій одна іменникова основа модифікується іншою (*taskforce* – оперативна група; *проектна група*; *цільова група*, *workforce* – робітники підприємства чи організації). Такі складні іменники можуть виражати одне поняття, наприклад: *workshop* – майстерня, цех; *службове (робоче) місце*; *майстерня, студія (приміщення для роботи вдома)*, *card-index* – картотека; в інших складних термінах перший компонент зазнає процесу ад'єктивації, наприклад: *business-manager* – комерційний директор.

Метод словотвірного аналізу сприяв установленню ролі словотворення за аналогією у процесі утворення нових лексичних одиниць. «Нова лек-

сична одиниця створюється не стільки за абстрактною моделлю, скільки за зразком конкретної мовної одиниці (саме ця одиниця і є своєрідною моделлю) шляхом заміни в цій одиниці одних структурно-семантичних елементів іншими» (Зацний, 2007: 181). Так, для позначення різних категорій працівників за аналогією до словосполучень *blue-collar worker*, *white-collar worker* виникло чимало інновацій, наприклад: *pink-collar worker* – секретар чи інший канцелярський працівник, *frayed-collar worker* – робітники, що мають низьку заробітну плату, *green-collar worker* – працівник сфери охорони навколишнього середовища, *open-collar worker* – людина, що працює вдома, а не в установі (Зацний, 2007: 41).

Слід зазначити, що в залежності від типу основи складні слова поділяються на власне складні і складнопохідні. В англійській терміносистемі менеджменту поряд зі складними дериватами функціонують складнопохідні лексичні одиниці, утворені за допомогою високопродуктивного ад'єктивного суфікса *-ed*, який додається до основи, утвореної від атрибутивних словосполучень, наприклад: *state-controlled* – контрольований державою, *goal-directed* – цілеспрямований, *state-owned* – той, що належить державі. Такі лексичні одиниці, утворені за допомогою суфікса *-ed*, тобто шляхом деривації, можуть розглядатися як суфіксальні похідні лексичні одиниці.

Словоскладання є продуктивним способом творення складних термінів-іменників, термінів-прикметників і термінів-дієслів в англійській терміносистемі менеджменту. Складні терміни менеджменту утворюються за словотвірними моделями, найбільш продуктивними з яких є моделі $n_1 + n_2 = N$, $[n + (v + -ing)] = N$, $[n + (v + -er)] = N$, $adj + n = N$, $v + adv = N$, $[n + (v + ed)] = Adj$, $adj + n = Adj$, $n + v = V$. Словоскладання є джерелом неологізмів менеджменту, де найбільш продуктивно залишається модель $n_1 + n_2$. Переважну більшість складних термінів менеджменту становлять лексичні одиниці підсистем управління людськими ресурсами та економіки праці (Суначова, 2014: 172).

У ході аналізу структурно-семантичних особливостей англійських термінів-композицій сфери менеджменту постало питання дослідження критеріїв, за якими розрізняють складні терміни та терміни-словосполучення терміносистеми менеджменту. Структурне співвідношення в термінах-словосполученнях і складних термінах виявляється в морфологічних характеристиках компонентів, порядку розташування основ. Типові структурні відносини, що виражаються в

термінах-словосполученнях синтаксично, передаються в складних термінах лише через прирoду та порядок розташування основ. Компонентами складного терміна виступають морфеми, а компонентами термінів-словосполучень – члени речення, які виконують синтаксичні функції. За ознаками комунікативного спрямування значення словосполучення передає значення його компонентів, а у складних термінах значення одного з компонентів може випускатися зі значення цілого, наприклад: *fieldwork* – *упр. вир. робота на місцях (поза офісом, приміщеннях)*, *entry-level* – *ек.пр. початковий (що відноситься до першої роботи чи до першого досвіду роботи в певній сфері)*. З граматичної точки зору, на відміну від словосполучення компоненти складних термінів не можуть змінювати свою форму, приймати закінчення, утворювати ступені порівняння, змінювати одні частини мови на інші, між ними не можна вставити іншу морфему. Компоненти складного терміна поєднуються в одне ціле, тобто мають значення цілого, а не значення окремих його компонентів. До структури термінів-словосполучень можна вносити зміни. Ідеоматичність складних дієслівних термінів визначається невідповідністю між значенням та граматичною категорією твірних основ та загальним значенням і граматичною категорією складного терміна.

На основі семантичного аналізу виділяємо композитні деривати, які мають або тільки прямі, або прямі та переносні значення, і композитні деривати, які мають лише переносне значення. В англomовній терміносистемі менеджменту прикладами першої групи є такі складні терміни: *workforce* – *ек.пр. робоча сила (робітники)*, *backtracking* – *сусп. повернення; комп., т. граф. бектрекінг, перегляд з поверненням; ек.пр., упр.л.рес. звільнення в залежності від стажу*, *caretaker* – *сусп. (особа, що доглядає за престарілими чи хворими; людина, що доглядає за тваринами; ек.пр. відповідальний за підтримання порядку (на підприємстві, в офісі, в організації); упр.л.рес. особа, яка тимчасово здійснює керівництво*. До другої групи відносяться складні терміни типу: *ball-breaker* – *ек.пр. завдання, яке важко виконати; особа, яка контролює виконання завдання, яке важко виконати*, *black-coated (worker)* – *ек.пр., упр.л.рес. «білі комірці» (робітники, не зайняті фізичною працею)*.

Результати дослідження демонструють, що значення складного терміна менеджменту може: 1) співпадати зі значенням його компонентів, наприклад: *business-manager* – *управляючий директор, комерційний директор, consultative-*

democratic – *консультативно-демократична система (управління)*; 2) значення одного з компонентів (або двох) може бути змінено, але загальне значення терміна зрозуміле, наприклад: *entry-level* – *початковий (що відноситься до першої роботи чи до першого досвіду роботи в певній сфері)*, *taskmaster* – *майстер, бригадир*; 3) значення складного терміна неможливо зрозуміти зі значення його компонентів, наприклад: *moonlighting* – *нідробіток на стороні, робота на стороні (за сумісництвом)*, *chargehand* – *старший робітник*.

Аналіз досліджуваного матеріалу показав широке використання в англomовній терміносистемі менеджменту складних термінів-фразеологізмів. Невідповідність між значеннями компонентів та загальним значенням композиту свідчить про певну ідеоматичність, притаманну деяким складним термінам, наприклад: *paper-pusher* – *конторський службовець (виконуючий рутинну роботу)*, *rainmaker* – *цінний співробітник*, *white-collar* – *той, хто відноситься до «білих комірців» – службовець*.

В англomовній терміносистемі менеджменту функціонують однозначні складні іменники, прикметники та дієслова, які чітко співвідносяться з окремою власною чи суміжною підсистемою менеджменту, наприклад: *card-indexing* – *упр.л.р. занесення інформації в картотеку*, *job-centred* – *упр.л.р. сконцентрований на роботі (характеристика керівника, який велику увагу приділяє роботі, що виконують його підлеглі, тобто слідкує за дотриманням та покращенням технологій, умов праці та якості товарів)*, *clock-watch* – *ек.пр. «поглядати на годинник», небажання працювати понаднормово*.

Складні іменники, прикметники та дієслова, що мають полісемантичну структуру – це терміни, які належать одночасно до двох чи більше підсистем менеджменту, наприклад: *part-time* – 1) *ек.пр. неповністю зайнятий, частково безробітний (про особу, яка працює менше нормальної – традиційно встановленої та офіційно зафіксованої – тривалості робочого дня)*; 2) *осв. що навчається в режимі неповного дня (неповного тижня) (напр., про студента, який поєднує роботу та навчання)*, *entry-level* – 1) *ек.пр. початковий (що відноситься до першої роботи чи до першого досвіду діяльності в певній галузі)*; 2) *ек. (доступний за ціною для перших покупців); спрощений (легкі та зручні у використанні, дешеві моделі техніки)*; 3) *комп. початкового рівня, для початківців*, *backdate* – 1) *ек.пр. домовлятися про те, що збільшення суми заробітної плати, особливо за рахунок преміальних виплат, буде перенесене на певну дату в минулому*; 2) *ек. вказувати у звіті, документі, чеку минулу дату*.

Виявлені складні іменники-терміни англомовної терміносистеми менеджменту належать до таких лексико-семантичних груп:

1) назви професії, посади: *business-manager* – управляючий директор, комерційний директор, *director-general* – генеральний директор;

2) збірні назви посад: *workforce* – робітники підприємства чи організації, *blackcoat* – «білі комірці» (працівники, які не зайняті фізичною працею, напр., клерки та секретарі, інженерно-технічний персонал, керівники);

3) назви процесів, пов'язаних з управлінською діяльністю: *wage-cutting* – зменшення заробітної плати, *job-sharing* – розподіл роботи;

4) назви виду роботи: *homeworking* – робота, яка виконується вдома (форма організації праці), *busuwork* – непотрібна (малопродуктивна) робота;

5) назви результату діяльності: *break-up* – припинення, перерва (якої-небудь діяльності), *burnout* – перевтомлення;

6) назви схем, систем, методів, пов'язаних з управлінською діяльністю: *flowchart* – схема процесу, *діаграма послідовності діяльності*, *goalsharing* – розподіл перемог (цілей, результатів) (система оплати праці, при якій робітникам виплачуються премії, що залежать від фактичних результатів діяльності компанії; в цьому випадку робітники отримують право на частину додаткового прибутку, який було отримано завдяки виконанню поставлених цілей).

Розглянемо семантичні особливості складних прикметників сучасної англомовної терміносистеми менеджменту.

Виявлені складні прикметники англомовної терміносистеми менеджменту належать до таких лексико-семантичних груп:

1) якість, характеристика особи: *goal-directed* – цілеспрямований, *employee-centred* – сконцентрований на робітниках (характеристика керівника, який велику увагу приділяє взаємовідносинам між співробітниками та їх задоволенню умовами праці);

2) характеристика форм та видів контролю: *farmer-controlled* – що контролюється чи управляється фермерами, *control-oriented* – орієнтований на контроль;

3) характеристика виду чи способу праці: *deskbound* – канцелярська, сидяча (про роботу з паперами), *piece-rate* – зроблений (про спосіб роботи та оплати праці, при якій заробітна плата нараховується відповідно до об'єму виконаної роботи, а не за відпрацьований час);

4) характеристика систем чи типів управління: *exploitive-authoritative* – диктаторсько-авторитарний (експлуатаційно-авторитарний), *consultative-democratic* – консультативно-демократичний;

5) рівень якості професійної діяльності: *low-skill* – некваліфікований, що має низьку кваліфікацію (про робітника); що не потребує високої кваліфікації (про роботу).

Виявлені складні дієслова-терміни менеджменту належать до таких лексико-семантичних груп:

1) діяльність, пов'язана із зайнятістю: *job-hop* – часто змінювати місце роботи, *job-share* – розділяти роботу (займати одне робоче місце спільно з іншою особою, працюючи на умовах неповної зайнятості), *clock-watch* – «поглядати на годинник», намагатися не перепрацювати;

2) діяльність, пов'язана з управлінням: *headhunt* – «полювати за головами» (займатися пошуком управлінського персоналу неформальними методами, переманюючи співробітників інших фірм пропонуючи їм більш вигідні умови), *headquarter* – розташовувати головне управління.

Висновки. Отже, семантика складних іменників, прикметників та дієслів у функції термінів менеджменту досить різноманітна. Назви професій, посад, процесів, пов'язаних з управлінською діяльністю, назви результату діяльності, назви схем, систем, методів пов'язаних з управлінською діяльністю та збірні посадові та суспільні назви виявилися найбільш численними серед лексико-семантичних груп складних іменників. Серед лексико-семантичних груп складних прикметників найчисельнішими є такі групи, як: якість, характеристика особи, характеристика форм та видів контролю, характеристика виду чи способу праці. Переважну більшість складних термінів сфери менеджменту становлять лексичні одиниці підсистем управління людськими ресурсами та економіки праці.

Більшість складних термінів англомовної сфери менеджменту, на відміну від афіксальних, є однозначними. Це пояснюється тим, що носії мови, прагнучи уникати повторення багатослівних синтагм, шукають економніші засоби вираження специфічних понять певної сфери діяльності. Складний термін завжди сильніший, чіткіший, ніж корелятивне синтаксичне утворення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні функціонування лексико-семантичних груп непохідних, афіксальних та конверсивних термінів англомовної терміносистеми менеджменту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицьків А. В. Стратифікаційна та галузева структура терміносистеми (на прикладі англломовної фінансової термінології). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія : Мовознавство, 2001. Вип. 1. С. 44–48.
2. Зацний Ю. А. Сучасний англломовний світ і збагачення словникового складу. Львів : ПАІС, 2007. 226 с.
3. Суначова Н. С. Структурно-семантичні й лінгвокогнітивні параметри англломовної терміносистеми менеджменту : дис... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2014. 172 с.
4. Oxford Dictionary of Business and Management. Oxford : Oxford University Press, 2006. 4-th ed. 565 p.
5. The New International Webster's Dictionary & Thesaurus of the English Language. Trident Reference Pub, 2023. 1200 p.

REFERENCES

1. Hrytskiv A. V. (2001) Stratyfikatsiina ta haluzeva struktura terminosystemy (na prykladi anhlomovnoi finansovoi terminolohii). [Stratification and sectoral structure of the terminological system (on the example of the English-language financial terminology)] *Naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka*. Seriiia : Movoznavstvo. - Scientific notes of Ternopil State Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Series: Linguistics, 1. 44–48. [in Ukrainian].
2. Zatsnyi Yu. A. (2007) Suchasnyi anhlomovnyi svit i zbahachennia slovnykovoho skladu [The modern English-speaking world and vocabulary enrichment] PAIS. 226. [in Ukrainian].
3. Sukhachova N. S. (2014) Strukturno-semantychni y linhvokohnityvni parametry anhlomovnoi terminosystemy menedzhmentu : dys... kand. filol. nauk : 10.02.04. [Structural, Semantic, and Cognitive Linguistic Parameters of the English Terminological System of Management] Kharkiv. 172. [in Ukrainian].
4. Oxford Dictionary of Business and Management. Oxford : Oxford University Press, 2006. 4-th ed. 565 p.
5. The New International Webster's Dictionary & Thesaurus of the English Language. Trident Reference Pub, 2023. 1200 p.

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.016:801.81:004

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-34>

Наталія ЛАПУШКІНА,
orcid.org/0000-0001-9591-083X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»
(Дніпро, Україна) lapushkina8181@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШІ У ВИКЛАДАННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН (НА ПРИКЛАДІ ФОЛЬКЛОРУ)

У статті представлено погляд на використання цифрових технологій з урахуванням специфіки викладання в педагогічному вищій дисципліні, пов'язаних із творчістю. Основна увага приділяється можливостям цифрових інструментів у популяризації фольклорного матеріалу та підвищенні мотивації здобувачів освіти. Створення сучасного навчального середовища ґрунтується на фахових знаннях, гнучкості методик до змін та підтримці усвідомленого прагнення до самонавчання. Вибудовуючи концепцію методики викладання такої дисципліни, як «Фольклор», викладач має враховувати початковий рівень літературознавчої підготовки здобувачів і важливість глибокого розуміння основ фольклористики. Адаптувати складний теоретичний матеріал до рівня сприйняття першокурсників і полегшити процес пошуку пропонується за допомогою сучасних технологій.

Серед ключових цифрових технологій, які можуть зробити викладання фольклору більш цікавим і ґрунтовним, виділяються нейромережі, цифрове картографування, 3D-моделювання, віртуальна реальність, аудіальні засоби та мультимедійні платформи. Наприклад, програми для 3D-моделювання (Blender, SketchUp і Tinkercad) дозволяють студентам створювати інтерактивні моделі історичних об'єктів або культурних артефактів. Використання віртуальної і доповненої реальності допомагає занурити студентів у культурний контекст, надаючи їм можливість «відвідувати» історичні місця або спостерігати за фольклорними традиціями в імерсивному середовищі. Дисципліна «Фольклор» безпосередньо пов'язана з роботою над текстами, тому чат-боти ChatGPT та Gemini Bard, розроблені на основі штучного інтелекту, допоможуть в аналізі фольклорних текстів і порівнянні зразків, розпізнаванні мовлення (перетворення звукових записів на текст), пошуку відповідностей, глибшого розуміння історичного та культурного контексту.

Завдяки цим технологіям викладання фольклору стає більш інтерактивним, динамічним і привабливим для студентів.

Ключові слова: сучасні технології, інноваційні методи навчання, штучний інтелект, фольклор.

Nataliia LAPUSHKINA,

orcid.org/0000-0001-9591-083X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature

Donbass State Pedagogical University

(Dnipro, Ukraine) lapushkina8181@ukr.net

USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND AI IN TEACHING HUMANITIES (ON THE EXAMPLE OF FOLKLORE)

The article presents an overview of the use of digital technologies, taking into account the specificities of teaching creativity-related disciplines in a pedagogical university. The focus is on the potential of digital tools in promoting folklore materials and enhancing students' motivation. The creation of a modern learning environment is based on professional knowledge, flexibility in methodologies to adapt to changes, and fostering a conscious desire for self-learning. When developing the teaching methodology for a discipline such as «Folklore», the instructor must take into account the students' initial level of literary preparation and the importance of a deep understanding of folkloristics fundamentals. Adapting complex theoretical material to the comprehension level of first-year students and facilitating the research process is proposed through the use of modern technologies.

Among the key digital technologies that can make teaching folklore more engaging and comprehensive are neural networks, digital mapping, virtual reality, 3D modeling, auditory tools and multimedia platforms. For example, 3D modeling programs such as Blender, SketchUp, and Tinkercad allow students to create interactive models of historical

objects or cultural artifacts. The use of virtual reality and augmented reality helps immerse students in cultural contexts, giving them the opportunity to «visit» historical sites or observe folklore traditions in an immersive environment. The «Folklore» course is closely tied to text analysis, so AI-powered chatbots like ChatGPT and Gemini Bard can assist in analyzing folklore texts and comparing samples, recognizing speech (converting audio recordings into text), finding patterns, and gaining a deeper understanding of the historical and cultural context.

Thanks to these technologies, teaching folklore becomes more interactive, dynamic, and attractive to students.

Key words: *modern technologies, innovative teaching methods, artificial intelligence, folklore.*

Постановка проблеми. Впровадження інноваційних підходів у навчальний процес педагогічних вишів забезпечує не лише підвищення інтересу здобувачів до дисципліни, а й працює на створення професійної компетенції. Адже майбутні педагоги будуть використовувати набуті вміння у своїй професійній діяльності. Щодо формування цифрової компетентності доречно зазначено в статті О. Браславської та Л. Озерової: «постає потреба формування здатності здобувачів до систематичного застосування інформаційних технологій, адже наявність у них цифрової компетентності дозволяє бути успішним у професійній діяльності, яка здійснюється в інформаційному просторі, проводити пошук, усвідомлено використовувати інформацію, оперативно ухвалювати рішення, формувати важливі життєві компетентності» (Браславська, 2022: 127).

Правильне використання технологій у методиці розширює людські можливості у викладанні, навчанні та дослідженні. Сучасна освіта має відповідати потребам і реаліям сьогодення, спираючись на досвід минулого. Так, досліджуючи вплив ШІ на педагогічну сферу, група зарубіжних науковців зазначає: «Штучний інтелект може допомогти подолати розрив між традиційними методами викладання гуманітарних дисциплін та сучасними освітніми технологіями, пропонуючи нові способи інтерпретації та аналізу людської культури» (Celik, 2022: 619).

Аналіз досліджень. Загальні питання впливу інтерактивних технологій та штучного інтелекту на викладання у своїх статтях зачіпають, як зарубіжні (Stefan A. D. Popenici, Sharon Kerr, Ismail Celik, Muhterem Dindar, Hanni Muukkonen, Sanna Järvelä), так і вітчизняні дослідники (О. Браславська, С. Гарна, Н. Дика, О. Кабацька, В. Ковальчук, Л. Митнік, Я. Тарабанова, М. Садовий, О. Шамшин, В. Щербатюк). Аналіз досліджень з питань модернізації викладання гуманітарних дисциплін дає можливість стверджувати, що «сучасна літературна освіта вимагає впровадження інтерактивних методик, зокрема через використання цифрових ресурсів і технологій, які сприяють розвитку критичного мислення, розширюють уяву студентів та активізують їх участь у навчальному процесі» (Федорцова, 2023: 155). До

проблем вдосконалення методів викладання безпосередньо фольклору зверталися дослідники: О. Вернигора, М. Вовк, Є. Драновська, О. Семенов, І. Терешко. Проте стрімкі зміни у методичних підходах до підготовки майбутніх педагогів вимагають постійного відстеження тих процесів (як от впровадження ШІ), які впливають на якість і змістовність освітніх курсів у ВНЗ.

Метою представленої статті є дослідження можливостей сучасних цифрових технологій під час викладання дисципліни «Фольклор» у педагогічному виші, визначення ролі сучасних технологій на формування концепцій методики викладання гуманітарних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Викладання гуманітарних дисциплін значною мірою обумовлено потребою враховувати творчий аспект. Тому використання інтерактивних медіа, комп'ютерних програм та штучного інтелекту не повинні нівелювати творчі процеси. Проте при вмілому використанні цифрових інструментів викладачі можуть значно розширити свої можливості в дослідженні різноаспектних категорій, пришвидшити процес пошуку, підвищити якість навчально-методичного забезпечення, урізноманітнити наочний матеріал та методи викладання.

Оцінивши загальні тенденції вивчення і викладання фольклору на сучасному етапі, дослідниця М. Вовк дійшла висновку, що «науковці аналізують фольклор у контексті культурної антропології, комунікативних практик, що пов'язано з проблемами символу, естетики фольклорного слова, мовної картини світу, екологічної етики, гендерних проблем» (Вовк, 2016: 63). Це вимагає ґрунтовної підготовки майбутнього вчителя для «ретрансляції досвіду різних галузей знань у майбутній педагогічній діяльності» (Вовк, 2016: 63).

Опановуючи цю навчальну дисципліну, здобувачі перших курсів стикаються з труднощами розуміння теоретичних основ фольклористики, не маючи ще належної базової літературознавчої підготовки, досвіду роботи з науковою літературою й аналізом текстів. Сучасні цифрові технології, нейромережі спроможні модернізувати процес навчання, полегшити пошук необхідної інформації, зробити більш доступними довідникові матеріали та урізноманітнити джерела. Здобувачі

можуть почуватися більш впевнено на практичних заняттях, маючи можливість швидко знаходити відповідь на складні запитання. Крім того, спроможність до візуалізації та анімалізації допомагає підвищити інтерес до предмету та зробити процес навчання більш творчим.

Значної ефективності у викладанні фольклору додасть таке застосування сучасних технологій, як використання *онлайн архівів та баз даних* для доступу до оригінальних текстів, аудіозаписів та відео (Фольклорні цифрові архіви бібліотек, проєкт MUSE, JSTOR). Кожен користувач Google може розробляти власні цифрові колекції на Google Диску, надаючи доступ іншим користувачам. Це важливо для створення загальної бази фольклорних матеріалів кожного регіону, що забезпечить більш повне уявлення про варіанти фольклорних текстів.

Затребуваним у молодіжному середовищі стає використання *подкастів* (<https://podcasts.nv.ua/episode/12880.html>). Цей інструмент набув популярності в час, коли активно створювалися допоміжні матеріали для підготовки до ЗНО з літератури. Сьогодні через таке аудіальне сприйняття можна унаочнити матеріал лекції чи систематизувати знання з певної теми.

Перехід вищої освіти на онлайнформат покликав активну розробку мережі *віртуальних екскурсій* музеями. Матеріали для викладання дисципліни «Фольклор» можна знайти в історичних та літературних музеях, у музеях народного побуту й у спеціалізованих закладах. Наприклад, інтерактивна екскурсія до музею фольклору Гната Танцюри (<https://travels.in.ua/uk-UA/object/5055/muzeu-folkloru-hnata-tantsyury>).

Ще одним інструментом, який дозволяє візуалізувати географічне розповсюдження фольклорних елементів, є *цифрове картографування* фольклору. Це можна зробити на таких платформах, як Google Maps, ArcGIS, StoryMapJS, Mapbox. За допомогою спеціальних картографічних інструментів на карті робляться позначки, до них додаються інтерактивні шари з мультимедійними елементами (фото, відео, аудіо). Це дасть можливість викладачу не лише унаочнювати свою розповідь прикладами фольклору, а й вчити здобувачів використовувати спеціальні програми та додатки, де є можливість не лише прослухати, а й розмістити власнезібрані фольклорні матеріали. Прикладом такої інтерактивної карти може бути сторінка «Народні пісні України» (<https://folk-ukraine.com/>), засновницею якої є фольклористка Марічка Марчик. Уміння створювати такі інтерактивні сторінки в навчальному форматі (*інтерактивні*

фольклорні збірки, плакати та карти) можуть значно урізноманітнити захист фольклорно-діалектологічної практики. Поєднання в єдиному просторі оригінального тексту, графічних зображень, аудіо, фото й відео дає можливість створити ефект присутності, що важливо для збереження духу давнини, передавання атмосфери, притаманній тому чи тому обряду, фольклорному дійству. Цікавою спробою розширення за рахунок технологій можливостей у зборі й збереженні діалектологічного матеріалу є Інтерактивна карта діалектів України (<https://dialectmap.org/>), створена на базі Ужгородського національного університету та Інтерактивна карта світу, де можна не лише послухати голоси різних ареалів, а й зробити свій запис для певного регіону (<https://localingual.com>).

Більш складним у виконанні, але цікавим у реалізації є *цифрове моделювання та реконструкція*. Студенти можуть використовувати програми для 3D моделювання, такі як Blender, SketchUp, Tinkercad, щоб створити анімовані моделі фольклорних обрядів (наприклад, анімоване весілля, обряд водіння Кози), реконструювати втрачені традиції та обряди. Тобто відтворення сцен в 3D за описом обряду, знайденого в архівах чи етнографічних записах. Це дає уявлення глядачу про те, який вигляд мав обряд чи ритуал у реальності. Наприклад, етнографічні проєкти «Нація», «Відкрита скриня» (<https://www.youtube.com/watch?v=0gdZ20UIAzY>). Оживити персонажів за старими фотографіями можна за допомогою неймереж Deep Nostalgia, LeiaPix. За текстовим запитом у неймережах Pika, Runway ML Gen-2 нескладно згенерувати відео. Так можна оживити, анімувати народні казки, пісні й легенди, згенерувати для тексту народної пісні втрачену мелодію.

Безумовно, у процесі читання курсу викладач також може звертатися до універсальних цифрових технологій, які допоможуть унаочнити та урізноманітнити навчальння на різних його етапах. Створення *квест-ігор, інтерактивних вікторин та змагань Kahoot, Quizlet, Mentimeter* можна швидко перевірити рівень розуміння теми чи відкрити здобувачам можливість заглибитись у вивчення теми.

Дослідницька діяльність фольклорного спрямування також може бути підтримана програмами та *віртуальними додатками*. Наприклад, програмне забезпечення NVivo за запитом дослідника упорядкує дані та перетворить мовлення в текст за допомогою детального посібника з транскрипції. Текстовий аналіз за використання Voyant Tools може полегшити механічний пошук, наприклад, повторювальних мотивів чи художніх засобів,

визначити ключові слова, створити списки частотності слів. До того ж цей додаток може візуалізувати отримані статистичні дані (як хмару слів), але робити з цього висновки має вже дослідник.

Особливої уваги потребує впровадження у педагогічну діяльність методів, які набули популярності з появою *штучного інтелекту*. Чат-боти ChatGPT та Gemini Bard – доступні кожному помічники, які відкривають нові можливості для викладачів і здобувачів освіти, полегшують і пришвидшують процес пошуку інформації. «Інтеграція штучного інтелекту в освіту має потенціал революціонізувати викладання гуманітарних дисциплін, пропонуючи персоналізований навчальний досвід, автоматизацію рутинних завдань та надаючи розширені інструменти для текстового аналізу» (Celik, 2022: 620) – вважають науковці. Викладаючи літературні дисципліни, доцільно демонструвати студентам можливості ШІ у виявленні закономірностей під час інтерпретації складних текстів, пошуку зразків художніх засобів чи літературних одиниць у великих за обсягом творах (наприклад, пошук прихованих символів чи сталих епітетів). Штучний інтелект може сприяти формуванню глибшого уявлення про історичний і культурний контексти. Безпосередньо на заняттях з фольклору ШІ допоможе під час порівняння варіантів фольклорного тексту, розпізнавання мовлення (перетворення звукових записів на текст), виявлення у художніх текстах типових фольклорних мотивів.

Штучний інтелект може сприяти насиченості та ефективності практичних занять та спільних навчальних проєктів, коли необхідний швидкий пошук правильних відповідей для засвоєння навчального матеріалу (наприклад, теоретичне визначення жанрів фольклору, дослідження різниці між схожими поняттями (народне оповідання, переказ, легенда, бувальщина). «Технології ШІ можуть покращити співпрацю, надаючи інструменти для спілкування, координації та обміну знаннями. Цей підхід сприяє інклюзивності, дозволяючи студентам вносити свої унікальні погляди та навички в групові проєкти» (Popenici, 2017). Підтримка інклюзивності здійснюється за рахунок можливостей адаптації завдань до рівня знань і потреб здобувачів. Тому це допоможе більш слабким студентам і здобувачам з особливими потребами почуватися впевненіше, а здібним виявити креативність та поглибити усвідомлення предмету.

Також ШІ допоможе викладачу швидше підготуватися до занять, урізноманітвивши їх ціка-

вими завданнями (наприклад, розіграти інтерв'ю з фольклористами, порівняти оригінальні та згенеровані мелодії до текстів), підібрати ідеї для проєктів в групах, створити завдання за обраною темою для Kahoot, дібрати допоміжну літературу за темою, візуалізувати складні поняття, розробити пам'ятки, інструкції, порівняльні таблиці тощо. Залежно від запиту чат-бот запропонує різні види творчого контенту; зробить на основі лекції чи параграфу підручника короткий конспект; створить тест для перевірки знань за змістом лекції. Це може стати значною допомогою викладачу, який багато часу витрачає на опрацювання об'ємного матеріалу для лекцій і вироблення на їх основі завдань для тестового контролю.

Безумовно створення нових можливостей для осучаснення викладання гуманітарних дисциплін дозволяє ШІ стрімко входити в навчальний процес закладів вищої освіти. Проте існує низка негативних аспектів щодо використання цієї цифрової технології. Передусім це дотримання академічної доброчесності у використанні віднайдених ШІ матеріалів і перевірка важливої інформації на правдивість. Це особливо актуально у виконанні дослідницьких завдань, написанні курсових та кваліфікаційних робіт. Здобувачі мають навчитися правильно формулювати завдання для чату GPT і перекладати на електронного помічника механічну роботу пошуку, а не сліпо копіювати інформацію. Опрацювання представленого матеріалу, його переосмислення та виведення на цій основі висновків має залишатися за студентом. На сьогодні наявно вже достатньо програм для перевірки участі штучного інтелекту в написанні дослідницьких робіт. Проте вони не дають стовідсоткового результату й не завжди є доступними на рівні поточного контролю за виконанням робіт. Тому важливим є усвідомлене використання ШІ викладачами і здобувачами.

Висновки. Тож, штучний інтелект розглядаємо як інструмент, який допомагає створити ефективне й доступне середовище навчання, проте не може замінити викладача. Він виконує роль помічника педагога, упорядковуючи інформацію та надаючи швидкі відповіді на широкий набір передбачуваних запитань. Сучасні цифрові технології розширюють методичні можливості викладача, унаочнюють та урізноманітнюють заняття, сприяють більш глибокому розумінню предмета, враховуючи контекстуальний та міжкультурний аспекти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браславська О. Формування цифрової компетентності майбутніх педагогів у закладах вищої освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр.* 2022. № 1 (25). С. 126–135.
2. Вовк М. Навчально-методичний ресурс фольклористичної підготовки майбутніх філологів: сучасний контекст. *Пед. альманах: зб. наук. пр.* 2016. Вип. 30. С. 63–69.
3. Celik I., Dindar M., Muukkonen H. et al. The Promises and Challenges of Artificial Intelligence for Teachers: Systematic Review of Research. *TechTrends*, 2022. № 66, С. 616–630. URL: <https://doi.org/10.1007/s11528-022-00715-y>
4. Popenici S. A. D., Kerr Sh. Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *RPTEL*. 2017. № 12:22. <https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8>
5. Федорцова О.І. Проблеми становлення особистісно-професійної компетентності майбутніх учителів у фаховому процесі підготовки. *Нові технології навчання.* 2023. № 97. С. 152–157.

REFERENCES

1. Braslavska O. (2022) Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv u zakladakh vyshchoyi osvity. [Formation of digital competence of future teachers in higher education institutions]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia: zb. nauk. pr. – Problems of preparing the modern teacher: coll. of science papers*, 1 (25). 126-135. [in Ukrainian].
2. Vovk M. (2016) Navchalno-metodychnyi resurs folklorystychnoyi pidhotovky maibutnikh filolohiv: suchasnyi kontekst. [Educational and methodological resource for folklore training of future philologists: modern context]. *Ped. almanakh: zb. nauk. pr. – Pedagogical almanac: coll. of science papers*, 30. 63-69. [in Ukrainian].
3. Celik I., Dindar M., Muukkonen H. et al. (2022) The Promises and Challenges of Artificial Intelligence for Teachers: Systematic Review of Research. *TechTrends*, 66. 616-630.
4. Popenici S. A. D., Kerr Sh. (2017) Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *RPTEL*, 12:22.
5. Fedortsova O. I. (2023) Problemy stanovlennia osobystisno-profesiyanoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv u fakhovomu protsesi pidhotovky. [Problems of the formation of personal-professional competence of future teachers in the process of professional training]. *Novi tekhnolohiyi navchannia – New learning technologies*, 97. 152-157. [in Ukrainian].

УДК 378-057.87(4)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-35>

Тетяна ЛОГВИНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4416-216X

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) tetyana_social@ukr.net*

Мирослава ГЛЕБЕНА,

orcid.org/0000-0003-1100-515X

*кандидат фізико-математичних наук, доцент,
завідувач кафедри системного аналізу та теорії оптимізації
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) myroslava.hlebena@uzhnu.edu.ua*

Анатолій ШТИМАК,

orcid.org/0000-0003-4602-5353

*старший викладач кафедри системного аналізу та теорії оптимізації
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) anatolii.shtymak@uzhnu.edu.ua*

НАВИЧКИ ТА УМІННЯ ФАХІВЦЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчання дослідницьким навичкам та умінням перебуває в центрі уваги вищої освіти та направлене на студентів, які не лише прагнуть здобути нові знання, але і будуть використовувати такі нові знання в процесі своєї професійної діяльності. Мета статті: розглянути категорії навичок та умінь, що є необхідними для реалізації науково-дослідницької діяльності фахівця. Застосовані методи дослідження: аналіз та узагальнення наукової літератури (для з'ясування категорії навичок та умінь, що є необхідними для реалізації науково-дослідницької діяльності фахівця); теоретичне узагальнення (для формулювання авторських висновків). Дослідницькі навички та уміння потрібні на різних рівнях дослідницької системи залежно від виконуваної ролі у дослідницькому середовищі.

Проаналізовано сім груп дослідницьких навичок, які найчастіше розвивають освітні програми на рівні бакалаврату та магістратури: критичне оцінювання, синтез інформації, прийняття рішень, вирішення проблем, збір даних, аналіз даних, комунікація. Зазначені навички згруповано за трьома підходами: націлені – дослідницькі навички, розвиток яких є безпосередньою метою викладання дисципліни; сприйняті – дослідницькі навички, які, на думку студентів або викладачів, були розвинені під час вивчення дисципліни або навчання за освітньою програмою; оцінювані – дослідницькі навички, визначені як такі, що були розвинені під час навчання за освітньою програмою та об'єктивно оцінені за ретельно розробленими критеріями та формами.

Виокремлено чотири категорії навичок та умінь, що є необхідними для реалізації науково-дослідницької діяльності фахівця: навички, що пов'язані з науково-публікаційною діяльністю у відкритому доступі; навички та уміння, що необхідні для керування даними; навички та уміння діяти у науковій і професійній спільноті та за її межами; навички громадянської науки. Розвинені дослідницькі навички та уміння є важливим аспектом для реалізації майбутньої кар'єри та інструментом доступу до найкращих практик у галузі. Крім того, дослідження доводять, що дослідницькі навички та уміння виходять за межі технічних, необхідних для виконання роботи, і охоплюють ряд «м'яких навичок», наприклад спілкування та вирішення проблем.

Ключові слова: *заклади вищої освіти, навички та уміння, науково-дослідницька діяльність, освітні програми.*

Tetyana LOHVYENKO,

orcid.org/0000-0003-4416-216X

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Head of the Department of Social Pedagogy and Correctional Education

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) tetyana_social@ukr.net

Myroslava HLEBENA,

orcid.org/0000-0003-1100-515X

Candidate of Physical and Mathematical Sciences,

Head of the Department of System Analysis and Optimization Theory

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) myroslava.hlebena@uzhnu.edu.ua

Anatoliy SHTYMAK,

orcid.org/0000-0003-4602-5353

Senior Lecturer at the Department of Systems Analysis and Optimization Theory

Uzhhorod National University

(Uzhhorod, Ukraine) anatolii.shtymak@uzhnu.edu.ua

SKILLS FOR THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES

Teaching research skills and abilities is at the center of attention in higher education and is aimed at students who not only seek to acquire new knowledge, but will also make use of such new knowledge in the process of their professional activities. The purpose of the article: to consider the categories of skills and abilities that are necessary for the implementation of scientific and research activities of a specialist. Applied research methods: analysis and generalization of scientific literature (to find out the category of skills and abilities that are necessary for the implementation of scientific and research activities of a specialist); theoretical generalization (for the formulation of author's conclusions). Research skills and abilities are required at different levels of the research system depending on the role performed in the research environment.

Seven groups of research skills, which are most often developed by educational programs at the bachelor's and master's level, are analyzed: critical evaluation, synthesis of information, decision-making, problem solving, data collection, data analysis, communication. These skills are grouped according to three approaches: targeted – research skills, the development of which is the direct goal of teaching the discipline; perceived – research skills that, according to students or teachers, were developed during the study of the discipline or study in the educational program; assessed – research skills defined as those that have been developed during study in the educational program and objectively evaluated according to carefully developed criteria and forms.

Four categories of skills and abilities, which are necessary for the implementation of scientific and research activities of a specialist are: skills related to scientific and publishing activities in open access; skills and abilities necessary for data management; skills and abilities to act in the scientific and professional community and beyond; civic science skills. Developed research skills and abilities are an important aspect for the realization of a future career and a tool to access the best practices in the field. In addition, research shows that research skills and abilities go beyond the technical ones needed to perform the job and include a number of soft skills such as communication and problem solving. Students agree that it is more important for their future career to develop their practical research skills and abilities than to acquire theoretical knowledge on the course studied.

Key words: institutions of higher education, skills and abilities, research activity, educational programs.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань закладів вищої освіти є створення та передача знань. Навчання дослідницьким навичкам та умінням перебуває в центрі уваги вищої освіти та направлене на студентів, які не лише прагнуть здобути нові знання, але і будуть використовувати такі нові знання в процесі своєї професійної діяльності (Kotosz, Lukovics, 2017).

Враховуючи Лісабонську стратегію ЄС, трикутник знань освіта–дослідження–інновації розглядається як одна з основних умов конкуренто-

спроможності фахівця на ринку праці. Конкуренто-спроможна підготовка потребує інтерактивних освітніх програм, одним із стовпів яких є надання студентам в закладах вищої освіти практичних знань та розвиток дослідницьких умінь та навичок (Zéman, 2019).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що до питання організації науково-дослідницької роботи студентів неодноразово зверталися науковці.

Філософські аспекти організації науково-дослідної роботи представлено у працях

В. Андрущенко, Е. Гусинського, В. Кременя, Ю. Турчанінова.

Історичні аспекти науково-дослідної роботи висвітлено А. Алексюком, Л. Вовк, С. Золотухіною, І. Зязюн, В. Майбороною, Н. Пузирьовою та іншими.

Підходи до організації науково-дослідної роботи студентів, основи та методологія представлено у працях Б. Аканова, І. Грушко, К. Добросельського, О. Микитюк, В. Сіденка та інших.

Особливості організації цього виду роботи з різними аудиторіями та методичні поради щодо ефективного проведення представлено Л. Авдеєвою, Н. Амеліною, І. Іващенко, З. Єсарєвою, О. Овакімян, Ф. Ореховою та іншими.

Мета статті: розглянути категорії навичок та умінь, що є необхідними для реалізації науково-дослідницької діяльності фахівця.

Виклад основного матеріалу. Дослідницькі навички визначаються як дії або завдання, яким можна навчити, які практикують та застосовують для встановлення фактів, постулювання нових ідей, перевірки ідей для збору даних та аналізу даних для формулювання висновків (Laidlaw, Aiton, Struthers, Guild, 2012).

У своєму дослідженні К. Вієно, К. Роджерс та Н. Кемпбел (Vieno et al, 2022) визначають сім дослідницьких навичок, які найчастіше розвивають освітні програми на рівні бакалаврату та магістратури:

– Критичне оцінювання – оцінювання методів, даних і висновків в опублікованих дослідженнях для визначення їх достовірності та надійності.

– Синтез інформації – об'єднання інформації з різних джерел у логічний спосіб для формулювання висновків.

– Прийняття рішень – вибір і виконання конкретного курсу дій.

– Вирішення проблем – визначення джерел труднощів і пошук розумних і ефективних рішень для них.

– Збір даних – збір інформації за допомогою структурованих методів для підтримки цілей дослідження.

– Аналіз даних – маніпулювання та моделювання даних для виявлення тенденцій і кореляцій, формулювання висновків, що пов'язані з цілями дослідження;

– Комунікація – обмін інформацією з іншими за допомогою письмових або усних засобів.

К. Вієно, К. Роджерс та Н. Кемпбел (Vieno et al, 2022) групують вище вказані сім дослідницьких навичок за трьома підходами:

– Націлені (targeted) – дослідницькі навички, розвиток яких є безпосередньою метою викладання дисципліни.

– Сприйняті (perceived) – дослідницькі навички, які, на думку студентів або викладачів, були розвинені під час вивчення дисципліни або навчання за освітньою програмою.

– Оцінювані (assessed) – дослідницькі навички, визначені як такі, що були розвинені під час навчання за освітньою програмою та об'єктивно оцінені за ретельно розробленими критеріями та формами.

Хоча певні навички зі згаданого раніше списку дослідницьких навичок традиційно вважаються технічними дослідницькими навичками (критичне оцінювання оцінка, синтез інформації, збір даних та аналіз даних), а інші вважаються навичками, які можна передавати (комунікація, прийняття рішень і вирішення проблем), усі вони можуть бути застосовані в різних сферах та ситуаціях.

Європейська Комісія з питань моніторингу відкритої науки (EU Open Science Monitor) виокремлює чотири категорії навичок та умінь, що є необхідними для реалізації науково-дослідницької діяльності фахівця. Такі навички та уміння потрібні на різних рівнях дослідницької системи залежно від виконуваної ролі у дослідницькому середовищі – дослідникам, допоміжному персоналу, адміністративному персоналу:

1. *Навички, що пов'язані з науково-публікаційною діяльністю у відкритому доступі* – стосуються набору навичок фахівця серед конкретної академічної та дослідницької когорти. Вони включають: уміння працювати з науково-інформаційними системами, інституційними репозитаріями та бібліометричними даними; уміння застосовувати предмет-специфічні методи дослідження; володіння знаннями про нові стратегії відкритих публікацій; володіння знаннями про моделі фінансування та режими публікацій для дослідників; володіння знаннями про ліцензування та авторське право.

2. *Навички та уміння, що необхідні для керування даними:* здійснення пошуку даних з різних джерел; аналізу та інтерпретації результатів дослідження; оцінки меж застосування даних; використання, повторного використання, поширення та синтезу даних; зміни парадигми від «захищених даних» на «відкриті дані» із дотриманням правових та інших обмежень. Ці навички стосуються зіставлення відповідних наукових даних, їх обробки та документування, створення метаданих, використання таксономій та онтологій, відображення даних, видобутку даних, обробки баз даних, знання про репозитарії даних та уміння їх використовувати.

Проект Європейської Комісії EDISON надає опис навичок, що є необхідними для фахівців, які

обробляють дані у здійсненні професійної діяльності (рис. 1, мовою оригіналу) (Demchenko et al, 2017: 18).

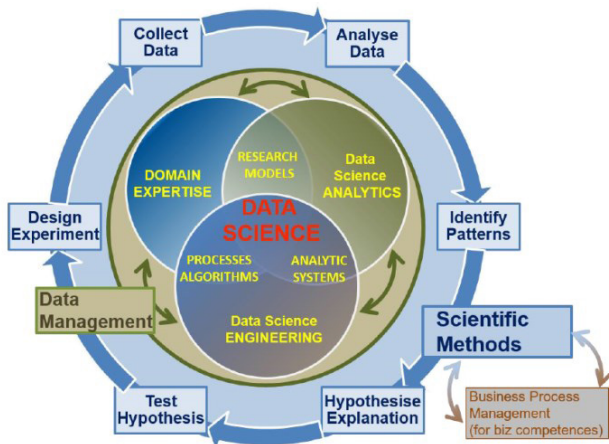

Рис. 1. Навички для обробки даних у науково-дослідницькій діяльності

Обробка даних включає кілька етапів і процесів, які можна визначити як життєвий цикл даних, з яким можна пов'язати процеси управління даними. Наступні групи процесів визначають на основі існуючих моделей керування життєвим циклом даних (Demchenko et al, 2017):

– Ідентифікація та створення даних: як отримати цифрову інформацію, як збирати та зберігати дані в цифровій формі; техніки, моделі, стандарти та інструменти, що є необхідними для виконання цих дій залежно від конкретної дисципліни.

– Доступ до даних і пошук: інструменти, методи та стандарти, що використовуються для доступу до будь-якого типу даних будь-якого типу медіа, дотримання прав інтелектуальної власності відповідно до встановленого законодавства у видобутку даних.

– Керування та збереження даних: включає дії, що пов'язані з очищенням, стандартизацією, перевіркою та зберіганням даних.

– Інтеграція даних: інтеграція даних і знання про об'єкт реального світу в послідовну, точну та корисну презентацію.

– Організація та управління даними: організація зберігання даних для різних цілей відповідно до галузі, інструменти, методи, стандарти та практики (включно з правом інтелектуальної власності).

– Зберігання та управління даними: використання даних за допомогою метаданих та інших методів для встановлення довгострокового доступу до них і можливості розширеного використання цих даних для інших дослідників.

– Обробка даних: інструменти, методи та стандарти для аналізу різних і неоднорідних даних, що походять з різних джерел та різних наукових сфер.

– Візуалізація та комунікація даних: методи, моделі та кращі практики для об'єднання різних наборів даних, методи та інструменти для аналізу та візуалізації даних.

Дослідницькі навички та уміння, що пов'язані з обробкою даних, перебувають в центрі уваги багатьох освітніх програм закладів вищої освіти. Розвиток дослідницьких навичок як під час бакалаврських, так і магістерських програм пропонує низку переваг для викладачів і студентів.

Позитивні наслідки для викладачів включають звуження розриву між викладанням і дослідженнями та уточнення методів навчання. Викладачі вважають, що включення розвитку дослідницьких навичок у дисципліни, які вони викладають, підтримує їхні власні дослідницькі зусилля та призводить до якісних змін у розумінні академічної дисципліни (Willison, 2012).

Позитивні наслідки для викладачів впливають і на студентів. Студенти вказують на краще розуміння мети навчальних завдань та оцінювання, глибше розуміння дисципліни, яку вивчають, та підвищену здатність до наукового мислення (Auchincloss et al, 2014). Крім цього, студенти повідомляють, що дисципліни з явними можливостями для розвитку дослідницьких навичок характеризуються покращеною якістю зворотного зв'язку від викладачів і навіть сприяють підвищенню оцінок (Willison, 2012).

У дослідженні бакалаврських програм, що орієнтовані на здобуття дослідницьких навичок та умінь, більше половини студентів погоджуються, що для їхньої майбутньої кар'єри важливіше розвивати свої практичні навички та уміння, ніж отримувати теоретично орієнтовані знання з дисципліни (Crebert et al, 2004). Цей висновок вказує на те, що студенти розуміють цінність розвитку навичок для їхнього майбутнього кар'єрного успіху і заохочують включення можливостей для розвитку дослідницьких навичок у освітні програми бакалаврату та магістратури.

3. *Навички та уміння діяти у науковій і професійній спільноті та за її межами* – знання прав інтелектуальної власності мають особливе значення для потенційних комерційних застосувань. Дослідники повинні бути підприємливими, знати, як отримати фінансування, як збалансувати потенційні конфлікти між розробками відкритої науки та законними інтересами інтелектуальної власності, що вимагає комунікаційних та лідерських навичок, окрім простих юридичних навичок. Дослідники часто не знають про весь спектр правових аспектів, пов'язаних з авторським правом, а також про використання даних та інформації, які можуть вважатися конфіденційними. Відкрита наука створює проблеми для чесності дослі-

джень. Через легкість доступу до будь-якої інформації з відкритих джерел розвинувся менталітет «copy and paste», що призводить до збільшення випадків плагіату. Дослідники на всіх етапах кар'єри повинні бути інформовані про важливість правильного цитування та належного визначення авторства дослідження, про обробку конфіденційних даних, загалом, про всі аспекти, які відповідають професійній етичній поведінці в сфері досліджень.

4. *Навички громадянської науки* – відносно нова концепція, відповідно до якої навички та уміння, що є результатом загальної та широкої концепції громадянської науки, де дослідники взаємодіють із ширшою громадськістю, посилюють вплив науки та досліджень. На додаток до надання можливості представникам громадськості практикувати науку, вони спрямовані на те, щоб дослідники вчилися взаємодіяти з іншими зацікавленими сторонами, крім дослідників або академічної наукової спільноти. Ці навички охоплюють: здатність належним чином залучати громадян до процесів проекту-

вання та розробки досліджень, коли це необхідно, здатність залучати громадян до збору та аналізу дослідницьких даних, наприклад, через громадські наукові платформи і, нарешті, здатність спілкуватися, а також пояснювати та обговорювати результати дослідження з широким загалом у зрозумілий спосіб, щоб сприяти просуванню інтересу до науки та досліджень, будувати довірчі стосунки з суспільством і дозволяти громадянам отримати знання та навички, які дозволять їм дискутувати з науковцями і політиками про наукові проблеми та потенційні пріоритети. Прикладами є візити дослідників до шкіл, організація тижнів науки, публічні дебати.

Висновки. Розвинені дослідницькі навички та уміння є важливим аспектом для реалізації майбутньої кар'єри та інструментом доступу до найкращих практик у галузі. Крім того, дослідження доводять, що дослідницькі навички та уміння виходять за межі технічних, необхідних для виконання роботи, і охоплюють ряд «м'яких навичок» (soft skills), наприклад спілкування та вирішення проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Auchincloss L.C., Laursen S.L., Branchaw J.L., Eagan K., Graham M., Hanauer D.I., Lawrie G., McLinn C.M., Pelaez N., Rowland S., et al. *Assessment of course-based undergraduate research experiences: A meeting report*. CBE – Life Sciences Education. 2014. №13. P. 29–40.
2. Crebert G., Bates M., Bell B., Patrick C.; Cragnolini, V. Developing generic skills at university, during work placement and in employment: Graduates' perceptions. *Higher Education and Research Development*. 2004. №23. P. 147–165.
3. Demchenko Y., Belloum A., Wiktorski T. EDISON: building the data science profession. Data Science Framework: Part 1. Data Science Competence Framework (CF-DS). Release 2. 2017. 59 p.
4. Kotosz B., Lukovics M. *Az egyetemek helyi gazdasági hatásainak mérése*. London: GlobeEdit International Book Market Service Ltd., 2017. 116 p.
5. Laidlaw A. Aiton J., Struthers J. Guild S. Developing research skills in medical students: AMEE Guide No.69. *Medical Teacher*. 2012. № 34. P. 754–771.
6. Vieno K., Rogers K.A., Campbell N. Broadening the definition of 'research skills' to enhance students' competence across undergraduate and master's programs. *Educatio Sciences*. 2022. № 12 (642). URL: <https://doi.org/10.3390/educsci12100642>.
7. Willison J. When academics integrate research skill development in the curriculum. *Higher Education and Research Development*. 2012. №31. P. 905–919.
8. Zéman Z. A gazdaságtudomány magyarországi helyzete és kapcsolódási pontjai a gazdasági fejlesztésekkel = The status of economics in Hungary and its interfaces with business developments. *Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat*. 2019. Vol. 15 (1–3). P. 298–305.

REFERENCES

1. Auchincloss, L.C., Laursen, S.L., Branchaw, J.L., Eagan, K., Graham, M., Hanauer, D.I., Lawrie, G., McLinn, C.M., Pelaez, N., & Rowland, S., et al. (2014). Assessment of course-based undergraduate research experiences: A meeting report. CBE – Life Sciences Education, 13, 29–40.
2. Crebert, G., Bates, M., Bell, B., Patrick, C., & Cragnolini, V. (2004). Developing generic skills at university, during work placement and in employment: Graduates' perceptions. *Higher Education and Research Development*, 23, 147–165.
3. Demchenko, Y., Belloum, A., & Wiktorski, T. (2017). EDISON: building the data science profession. Data Science Framework: Part 1. Data Science Competence Framework (CF-DS). Release 2.
4. Kotosz, B., & Lukovics, M. (2017). *Az egyetemek helyi gazdasági hatásainak mérése* [Measuring the local economic impact of universities]. GlobeEdit International Book Market Service Ltd. (in Hungarian).
5. Laidlaw, A., Aiton, J., Struthers, J., & Guild, S. (2012). Developing research skills in medical students: AMEE Guide No.69. *Medical Teacher*, 34, 754–771.
6. Vieno, K., Rogers, K.A., & Campbell, N. (2022). Broadening the definition of 'research skills' to enhance students' competence across undergraduate and master's programs. *Educatio Sciences*, 12 (642), <https://doi.org/10.3390/educsci12100642>
7. Willison, J. (2012). When academics integrate research skill development in the curriculum. *Higher Education and Research Development*, 31, 905–919.
8. Zéman, Z. (2019). A gazdaságtudomány magyarországi helyzete és kapcsolódási pontjai a gazdasági fejlesztésekkel = The Status of Economics in Hungary and its Interfaces with Business Developments. *Polgári Szemle: Gazdasági és Társadalmi Folyóirat*, 15 (1-3), 298–305.

УДК 37.091.4(477):37.013.42
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-36>

Фарідун МАЙНАЄВ,
orcid.org/0000-0002-5280-177X
кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри освітології й інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) *farid.mainaiev@gmail.com*

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

У статті проаналізовано ступінь розробленості проблеми формування соціальної компетентності особистості в науковій психолого-педагогічній літературі. Розглянуто напрями дослідження українськими науковцями проблеми формування соціальної компетентності в учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема під час навчання суспільствознавчих, мовознавчих і літературознавчих предметів, засобами проектування навчально-виховного процесу, засобами театрального мистецтва, засобами неформальної освіти (учні основної та старшої школи), шляхом використання WEB-орієнтованих і мультимедійних технологій, засобами проектної діяльності (молодші школярі). Зазначено, що в працях вітчизняних учених сфокусовано на важливості соціальної компетентності для успішної адаптації особистості в сучасному суспільстві. Акцентовано, що значний вплив на формування соціальних навичок має середовище, у якому перебуває дитина, і саме освітнє середовище сприяє набуттю учнями досвіду соціальної взаємодії.

Розглянуто, як порушено проблему формування соціальної компетентності особистості в наукових розвідках зарубіжних авторів (С. Асріати, П. Веллгофер, К. Венцель, С. Деві, Н. Калбі, Ф. Малік, М. Марвія, Х. Пласа де ла Ос, Л. Роуз-Краснор, І. Сьєм, Дж. Фогат, С. Хамсіна, С. Шуджа та ін.). Зазначено, що науковці досліджували роль соціальної компетентності в стосунках дітей з однолітками, з'ясували зв'язок між соціальною компетентністю та навчальними досягненнями, розглядали соціально-емоційні аспекти виховання обдарованих дітей, вивчали вплив соціальної компетентності на вибір учнями професії тощо. Резюмовано, що напрями досліджень зарубіжних учених орієнтовані на виявлення універсальних закономірностей розвитку соціальної компетентності особистості, пошук ефективних шляхів її формування, розвитку, удосконалення.

Підсумовано, що вітчизняні та зарубіжні автори розглядають соціальну компетентність як один із найважливіших факторів впливу на життя людини, її розвиток, становлення ціннісних установок і якостей. Утім, у науковій літературі недостатньо досліджено питання формування соціальної компетентності учнів основної та старшої ланки із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: академічні досягнення, соціальна компетентність, соціальні навички, соціальна освіта, соціальна співпраця, соціальне середовище.

Faridun MAINAIEV,
orcid.org/0000-0002-5280-177X
Ph.D. of Pedagogical Sciences
Doctoral Student at the Department of Education and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *farid.mainaiev@gmail.com*

THE ISSUE OF DEVELOPING SOCIAL COMPETENCE IN THE RESEARCH OF UKRAINIAN AND FOREIGN SCIENTISTS

The article analyzes the development of the concept of social competence within the psychological and pedagogical literature. It explores the research conducted by Ukrainian scholars on fostering social competence among students in general secondary education, particularly through the study of social sciences, linguistics, and literature. The article discusses the use of educational design, theatrical arts, non-formal education (for both primary and high school students), web-oriented and multimedia technologies, and project-based learning (for younger students) in promoting social competence. The findings highlight that Ukrainian researchers emphasize the importance of social competence for successful adaptation in modern society. Additionally, the article underscores the significant impact of the child's environment on the development of social skills, with the educational environment playing a crucial role in facilitating students' social interaction experiences.

The article examines how the issue of developing social competence has been addressed in the research of foreign authors (S. Asriati, S. Devi, F. Malik, M. Marwiah, J. Plaza-de-la-Hoz, N. Qalbi, L. Rose-Krasnor, I. Syiem, J. Phogat,

S. Hamsinah, S. Shujja, P. Wellhöfer, K. Wentzel, and others). It is noted that these scholars have explored the role of social competence in children's relationships with peers, the connection between social competence and academic achievement, the socio-emotional aspects of educating gifted children, and the influence of social competence on students' career choices, among other topics. The research conducted by foreign scholars focuses on identifying universal patterns in the development of social competence, as well as on seeking effective methods for its formation, development, and enhancement.

It is concluded that both Ukrainian and foreign authors regard social competence as one of the most crucial factors influencing human life, development, and the formation of values and qualities. However, the scientific literature has not sufficiently explored the issue of developing social competence in elementary and senior students through the use of information and communication technologies

Key words: *academic achievements, social competence, social skills, social education, social cooperation, social environment.*

Постановка проблеми зумовлена, з одного боку, тим глибоким впливом, який має соціальна компетентність на особисте, громадське та професійне життя людини, та, з іншого, необхідністю окреслення теоретичної бази дослідження стосовно проблеми формування соціальної компетентності особистості, зокрема учнів закладів загальної середньої освіти, для визначення нових, перспективних напрямів у розкритті даного питання.

Аналіз досліджень дозволяє стверджувати, що науковці здійснювали аналітичний огляд розвідок, які порушували різні аспекти формування соціальної компетентності особистості, зокрема М. Докторович, Ю. Бондаренко, А. Куренкова, В. Шахрай та ін. Так Г. Товканець та В. Лендел (2023) проаналізували низку психолого-педагогічних досліджень із проблеми соціальної компетентності учнів старшого шкільного віку та її впливу на їх особистісні якості. Автори фокусуються на наукових підходах до визначення суті соціальної компетентності як педагогічної категорії й доходять висновку, що «соціальна компетентність особистості в сучасному соціумі визначається як можливість ефективної самореалізації людини, відображається в соціальних знаннях і навичках комунікації, у способах оперування цими знаннями, ефективністю й адекватністю дій особистості в різних соціально-проблемних ситуаціях» (Товканець, Лендел, 2023: 259).

Посилену увагу до формування соціальної компетентності в учнівської молоді засвідчує не тільки кількість наукових робіт із цієї теми, але і їх багатожанровість. Це яскраво ілюструє реферативний огляд наукової літератури за 2008–2014 рр. із зазначеної теми (Сердюк, 2015). Укладачкою подано бібліографічні відомості та анотації до 49 праць – тез доповідей, статей, монографій, авторефератів дисертацій.

Серед багатьох зарубіжних науковців, що здійснювали аналітичний огляд психолого-педагогічної літератури, назвемо угорську вчену А. Жолнай (2015), що у своїй статті розглядає дослідження

минулих років із педагогіки (більше, ніж 30 праць) стосовно соціальної компетентності. Авторка порівнює визначення соціальної компетентності в наукових розвідках, виокремлює її компоненти, обговорює ефективність запропонованих ученими методів формування соціальних умінь і навичок, а саме: тренінг соціальних навичок, ігрові вправи, кооперативне навчання (Жолнай, 2015).

Педагогічна наука в постійному пошуку, а тому потребує неперервного вивчення та переосмислення.

Мета статті – розглянути ступінь розробленості проблеми формування соціальної компетентностей особистості в науковій літературі.

Виклад основного матеріалу вважаємо за потрібне почати з огляду напрацьовань із зазначеної проблеми вітчизняних авторів. Формування соціальної компетентності особистості здобувачів різних рівнів освіти вивчалися багатьма українськими, вченими, серед яких М. Гончарова-Горянська, О. Кононко, В. Кузьменко, Л. Кулакова, С. Курінна, С. Матвієнко, Т. Прищеп, Т. Шарাপова (формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку); Д. Губарева, С. Данилейко, Н. Климова, О. Ковальова, Т. Кравченко, Н. Лук'янчук, О. Проценко, А. Тадаєва, О. Юрченко (формування соціальної компетентності учнів у початковій школі); В. Горбачевська, Г. Коберник, Н. Міщанчук, Л. Павленко, М. Федоруц, І. Ящук (формування соціальної компетентності учнів середньої та старшої шкільної ланки); О. Варецька, Т. Василюк, О. Грибанова, Д. Жукова, І. Зарубінська, Л. Єременко, С. Остапенко, І. Сидорук, І. Трубавіна (формування соціальної компетентності в процесі фахової підготовки) та ін.

Розглянемо детальніше приклади наукових робіт останнього десятиріччя, об'єктом дослідження у яких є формування соціальної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти.

І. Ніколаєску (2014) у науково-методичному посібнику презентує теоретичний матеріал і практики формування соціальної компетентності учнів

початкової ланки та основної школи закладів загальної середньої освіти з урахуванням вимог нових державних стандартів. На думку авторки, провідна роль у формуванні соціальної компетентності належить середовищу, у якому перебуває особистість, та соціальним умовам. Тому науковиця передбачає, що вміння брати на себе відповідальність, бути ініціативним й активним у командній роботі, упереджувати конфлікти й вирішувати їх, проявляти толерантність у складних ситуаціях, проявляти емпатію набуваються учнями внаслідок впливу середовища, неформального спілкування, залучення до активної діяльності (Ніколаєску, 2014: 6, 7). Дослідниця наводить приклади фрагментів уроків для учнів початкової школи, особливістю яких є побудова процесу навчання від формування нового досвіду до його теоретичного осмислення через практичне застосування; залучення учнів до групової форми роботи (обмін прочитаною інформацією представниками груп, добір іменників за ознакою істоти – неістоти, класифікація малюнків за критерієм корисно – некорисно, розігрування життєвих ситуацій морального змісту) та ігрова навчальна діяльність за правилами тощо (Ніколаєску, 2014: 10-18).

Ми поділяємо думку І. Ніколаєску щодо ефективності запропонованих методів формування соціальної компетентності учнів у процесі навчання. По-перше, під час роботи в групах / командах діти набувають досвіду позитивного спілкування; по-друге, у них формується почуття відповідальності за результат колективної праці; по-третє, розвиваються навички планування спільної діяльності; по-четверте, створюються умови для самореалізації особистості, що сприяє її самоствердженню та посиленню самоповаги.

Розглядаючи методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної школи, авторка наголошує, що ця ключова компетентність є провідною під час навчання учнів суспільствознавчих, мовознавчих і літературознавчих предметів. За І. Ніколаєску, соціальна компетентність за таких умов набуває відтінку соціокультурної компетентності, оскільки відбувається процес засвоєння культурних і духовних цінностей і норм, які регулюють соціально-комунікативні відносини. Зазначимо, що на потенціалі суспільствознавчих предметів сфокусовано й у науковій розвідці С. Супіанто, К. Кумайді, Й. Сурьоно (2020): «Суспільствознавство містить не лише соціальні знання, які зосереджуються на когнітивній сфері, але також містить більш застосовні цінності, які учні можуть безпосередньо застосовувати у своєму житті, як у школі, так і вдома» (Supianto et al, 2020).

І. Ніколаєску акцентує на проблемно-пошукових методах, методах навчання та взаємонавчання, проєктування й на таких формах організації навчальної діяльності як конференції, круглі столи, віртуальні екскурсії, наголошує на важливості позакласної роботи. Науковиця доходить висновку, що сформованість соціальної компетентності визначається здатністю особистості діяти в нових умовах і ситуаціях, застосовувати знання та вміння практично (Ніколаєску, 2014: 23, 25, 36).

О. Прашко (2016) у своїй дисертації порушує проблему розвитку соціальної компетентності підлітків засобами проєктування навчально-виховного процесу та експериментально доводить ефективність запропонованих нею педагогічних умов. Розроблені авторкою програми реалізуються за допомогою активних методів навчання, серед яких тренувальні вправи, рольові ігри, залучення учнів до розв'язання проблемних ситуацій, участі в диспутах і дискусіях тощо.

В. Шахрай (2016) у своїй дослідницькій праці пропонує авторську модель формування соціальної компетентності учнів основної та старшої школи засобами театрального мистецтва. Авторка виокремлює естетико-педагогічні інструменти театрального мистецтва (театральна гра, театральна гра (колектив), драматичний складник театральних дійств, організаційно-методична система підготовки театральних постановок, комплекс різних видів мистецтва), що, на її думку, активізують психологічні та соціально-психологічні механізми становлення соціальної компетентності школярів. Дослідниця висвітлює такі види театально-педагогічної роботи з формування соціальної компетентності учнів основної та старшої школи як залучення їх до театально-ігрової діяльності, участі в шкільному соціально-центрованому театрі (інтерактивному або учнівському громадо-гармонізаційної спрямованості), використання театально-ігрових методів і прийомів у процесі навчання шкільних предметів (Шахрай, 2016: 5, 18).

В. Коваленко (2018) теоретично обґрунтовує та розроблює науково-методичний супровід використання веборієнтованих і мультимедійних технологій для формування соціальної компетентності молодших школярів. Авторка виокремлює веборієнтовані та мультимедійні технології, серед яких мультиплікаційні фільми /відеоролики, мультимедійні презентації, пізнавально-розвивальні комп'ютерні ігри, дитячі портали, соціальні мережі, чати, електронні енциклопедії, словники тощо. Дослідниця акцентує на тренінгах, які супроводжуються використанням ІКТ. Тренінг, на її думку,

надає не лише інформацію про типові поведінкові вміння, а й забезпечує формування вмінь і навичок свідомого вибору варіантів доцільної поведінки. Науковиця зазначає, що використання веборієнтованих і мультимедійних технологій для формування соціальної компетентності молодших школярів допоможе в організації колективної роботи, забезпеченні сприятливих умов для спілкування учнів з однолітками й учителями, підвищенні ефективності процесу засвоєного матеріалу та в цілому ефективно впливатиме на соціалізацію розвитку дитини (Коваленко, 2018: 88, 197).

Д. Губарева (2021) досліджує питання формування соціальної компетентності в молодших школярів засобами проєктної діяльності. На основі проаналізованих наукових праць авторка зазначає, що «формування соціальної компетентності відбувається під впливом багатоманітних факторів, починаючи від індивідуальних якостей особистості, закінчуючи впливом навколишнього соціального середовища (родина, друзі, вчителі, родичі тощо)» (Губарева, 2021: 93). Нам імпонує думка дослідниці, що сформованість соціальної компетентності визначається здатністю особистістю до безперервного набуття нового досвіду соціальної поведінки за допомогою створення й аналізування життєвих ситуацій як у реальному, так і у віртуальному житті (Губарева, 2021: 93). Проєктна діяльність розглядається в дисертації як система різних практичних дій особистості (групи, колективу), спрямованих на створення певного творчого продукту, що, за словами Д. Губаревої, містить у собі знання, уміння, навички та їх удосконалення для співпраці із соціальним середовищем. Експериментально перевірявши ефективність проєктної діяльності, науковиця підсумовує, що цей допоміжний інструмент допомагає розвитку соціальної компетентності молодших школярів (Губарева, 2021: 101, 161).

М. Федоруц (2021) у своєму дисертаційному проєкті ставить за мету дослідити соціально-педагогічні умови як чинник формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти. Автор визначає неформальну освіту як будь-яку організовану систематичну освітню діяльність суб'єктів, що проводиться поза межами офіційної освітньої системи та метою якої є забезпечення окремих груп населення обраними видами навчання. Дослідник акцентує, що саме неформальна освіта може задовольнити освітні потреби старшокласників, допомогти їм опанувати нові соціальні ролі та сприяти тим самим розвиткові соціальної компетентності (Федоруц, 2021: 17, 65, 77).

Отже, у працях українських учених сфокусовано на важливості соціальної компетентності для успішної адаптації особистості, у т. ч. учнів закладів загальної середньої освіти, у сучасному суспільстві. На їх думку, значний вплив на формування соціальних навичок має середовище, у якому перебуває дитина, і саме освітнє середовище сприяє набуттю учнями досвіду соціальної взаємодії, чому сприятиме застосування активних методів навчання.

Значна увага проблемі формування соціальної компетентності приділяється в низці наукових напрацювань зарубіжних дослідників (Р. Банерджик, К. Бірман, П. Веллгофер, К. Вентцель, Г. Гедвільєн, С. Деві, Н. Калбі, Т. Канг, М. Капуті, Л. Кац, К. Кемпл, М. Клеллан, Г. Ледд, С. Лечче, Ф. Малік, М. Марвія, К. Монахан, П. Панвар, А. Паньїна, Х. Пласа де ла Ос, С. Рейтц, Л. Роуз-Краснояр, І. Сьєм, С. Шарма, С. Шуджа, Х. Фернандес-Баена, Х. Хан та ін.).

Розглянемо основні напрями досліджень іноземних учених.

К. Вентцель (1991). Авторкою експериментально доведено, що є певний зв'язок між академічними досягненнями молодших підлітків та такими аспектами їх соціальної компетентності як соціально відповідальна поведінка, соціометричний статус та процеси саморегуляції – уміння визначати цілі, міжособистісна довіра, уміння вирішувати проблеми (Wentzel, 1991).

К. Рубин, Л. Роуз-Краснояр (1992). Під соціальною компетентністю науковці розуміють здатність особистості досягати власних цілей у соціальній взаємодії, одночасно зберігаючи позитивні стосунки з іншими протягом тривалого часу та в різних ситуаціях. Отже, соціальна компетентність, на нашу думку, розкривається дослідниками як здатність вирішувати міжособистісні проблеми. Наслідками відсутності соціальної компетентності в дитини є її дезадаптованість, агресивність, замкнутість, ізоляція та відторгнення однолітками (Rubin, Rose-Krasnoyar, 1992).

П. Веллгофер (2004). У ґрунтовній праці автор визначає соціальну компетентність як здатність діяти відповідально, нести відповідальність і бути готовим до відповідальності в особистому житті, професійній сфері, громадському житті, надає практичні інструкції щодо її формування (Wellhöfer, 2004).

Ф. Малік, С. Шуджа (2013). Авторами досліджено зв'язок між соціальною компетентністю та академічними досягненнями учнів із високими та низькими показниками успішності. Отримані результати засвідчили відмінності в соціальних

навичках тих, хто є успішним у навчанні, та тих, хто має в ньому труднощі (Malik, Shujja, 2013).

І. Сьем, Л. Нонгрум (2014). У праці визначено соціальну компетентність як здатність індивіда розвивати та підтримувати гарні соціально-емоційні навички, самоефективність й адаптивну поведінку. На переконання науковиць, батьки та вчителі можуть впливати на формування у своїх вихованців соціальної компетентності та її покращення. Соціальна компетентність є важливою не лише для гарної успішності дітей, а й для їхнього майбутнього (Syiem, Nongrum, 2014: 1,4).

Х. Пласа де ла Ос (2019). Дослідник на основі проведених спостережень резюмує, що соціальна освіта повинна пронизувати шкільне навчання, щоб формувати позитивне ставлення до інших, розуміння їх, почуття відповідальності та конструктивне лідерство й етичне сумління (Plaza-de-la-Hoz, 2019). Соціальна освіта, за компетентнісним підходом до визначення змісту поняття, це «формування людини, здатної до соціального діалогу» (Шапошникова, 2023), який, за нашим розумінням, відбувається між представниками однієї або різних соціальних груп, між особистістю та соціальною групою, до якої людина належить / або не належить, між соціальними групами, між громадянином та державою, між громадою та державою тощо.

С. Асріаті, Н. Калбі, М. Марвія, С. Хамсіна (2020). У статті переконливо доводиться, що соціальна співпраця під час читання підтримує внутрішню мотивацію учнів при виконанні цього завдання (активність у читанні текстів, цікавість до змісту текстів та його обговорення), сприяє кращому розумінню прочитаного школярами (Asriati et al, 2020). Припускаємо, що соціальна співпраця є спільною діяльністю представників однієї або декількох соціальних груп задля досягнення спільної мети (відповідно до Словника української мови онлайн (Словник, 2024), соціальний – пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; співпраця – спільна з ким-небудь діяльність).

С. Супіянтю, К. Кумайді, Й. Сурьоно (2020). Автори визначають соціальні навички як прийнятну суспільством поведінку, яка допомагає особистості позитивно взаємодіяти з іншими. Вони є частиною емоційної сфери, тому їх важко оцінювати (Supianto et al, 2020).

Дж. Фогат, Ш. Деві (2021). На думку вчених, соціальна компетентність є одним із найважливіших факторів досягнення успіху в професійній сфері, оскільки необхідними є такі соціальні навички як готовність до командної роботи, підтримка з іншими доброзичливих стосунків. Проведені науковцями дослідження підтвердили, що існує позитивна й значна кореляція між вибором майбутньої професії та соціальною компетентністю, а тому необхідно навчати учнів соціальних навичок (Phogat, Devi, 2021).

Отже, напрями досліджень зарубіжних учених орієнтовані на виявлення універсальних закономірностей розвитку соціальної компетентності особистості, пошук ефективних шляхів її формування, розвитку, удосконалення.

Здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури вітчизняних і зарубіжних авторів дозволяє зробити **висновки**. Автори проаналізованих робіт переважно розуміють соціальну компетентність як здатність, але її якісна характеристика в дефініціях залежить від того, який аспект цієї ключової компетентності розглядається. У цілому ж, незважаючи на різні методологічні підходи, визначення соціальної компетентності зарубіжними й українськими науковцями збігається. Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники розглядають соціальну компетентність як один із найважливіших факторів впливу на життя людини, її розвиток, становлення ціннісних установок і якостей. Утім, у науковій літературі недостатньо досліджено питання формування соціальної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти, зокрема основної та старшої ланки, із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Губарева Д. В. Формування основ соціальної компетентності у молодших школярів засобами проектної діяльності : дис. ... док. філос. : 011. Київ, 2021. 256 с.
2. Коваленко В. В. Використання WEB-орієнтованих і мультимедійних технологій у формуванні соціальної компетентності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10. Київ, 2018. 236 с.
3. Ніколаеску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів : наук.-метод. посібн. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.
4. Прашко О. В. Розвиток соціальної компетентності підлітків засобами проектування навчально-виховного процесу : автореф. дис. канд. ... пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання», 2016. 20 с.
5. Сердюк К. О. Розвиток соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів : реферативний огляд. *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського* : сайт. *Реферативні ресурси*. URL : <https://dnpb.gov.ua/ua/bibliographic-resources-2/> (дата звернення : 01.06.2024).
6. Словник української мови. *Словник UA: портал української мови та культури*. URL : <https://slovnyk.ua/> (дата звернення : 01.08.2024).

7. Товканець Г., Лендел В. Соціальна компетентність учнів старшого шкільного віку як об'єкт психолого-педагогічних досліджень. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 59. Т. 3. С. 255–261.
8. Федоруц М. В. Соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти діяльності : дис. ... канд. наук. : 13.00.05. Тернопіль, 2021. 249 с.
9. Шапошникова І. В. Соціальна освіта та її значення в розвитку сучасного суспільства. *Проблеми сучасних трансформацій* : електронний науково-практичний журнал. Серія: Економіка та управління. 2023. № 9. URL : <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-9-07-02/2023-9-07-02> (дата звернення : 01.08.2024).
10. Шахрай В. М. Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва : автореф. дис. канд. ... пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка», 13.00.07 «Теорія і методика виховання», 2016. 46 с.
11. Asriati S., Qalbi N., Marwiah M., Hamsinah S. The Contribution of Reading Motivation in Social Collaboration Dimension to Students' Reading Comprehension. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8(6). P. 2383–2390.
12. Malik F., Shujja S. Social Competence and School Systems as Predictor of Academic Achievement in High and Low Achieving Pakistani School Children. *Journal of Behavioural Sciences*. 2013. Vol. 23. No. 1. P. 77–92.
13. Plaza de la Hoz. La educación social del alumnado con sobredotación y una propuesta para mejorarla: la tutoría entre iguales. *Revista Educación*. 2019. Vol. 43. Núm. 2. P. 1–13.
14. Phogat J., Devi S. Career choices of school students in relation to their social competence. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*. 2021. Vol. 8. No. 12. P. 18–22.
15. Rubin K. H., Rose-Krasnor L. Interpersonal Problem-Solving and Social Competence in Children. *Handbook of Social Development*. New York : Plenum. 1992. P. 283–323.
16. Syiem I., Nongrum L. Social Competence of Secondary School Students in Shillong Town. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies*. 2014. Vol. 1. No.6. P. 268–271.
17. Supianto S., Kumaidi K., Suryono Y. Social Studies Teachers' Difficulties in Assessing Social Skills. *Universal Journal of Educational Research*. 2020. Vol. 8, No. 5. P. 2175–2183.
18. Wellhöfer P. R. Schlüsselqualifikation Sozialkompetenz: Theorie und Trainingsbeispiele. Stuttgart Lucius & Lucius. 2004. 244 p.
19. Wentzel K. R. Relations between Social Competence and Academic Achievement in Early Adolescence. *Child Development*. Vol. 62(5). P. 1066–1078.
20. Zsolnai A. Social and emotional competence. 2015. URL : https://www.researchgate.net/publication/287156604_Social_and_emotional_competence (дата звернення : 20.08.2024).

REFERENCES

1. Hubarieva D. V. (2021). Formuvannya osnov sotsialnoi kompetentnosti u molodshykh shkoliariv zasobamy proiektnoi diialnosti [The formation of social competence among the elementary school students through project activities]. *Ph.D. thesis*. Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University, 256 [in Ukrainian].
2. Kovalenko V. V. (2018). Vykorystannia WEB-oriientovanykh i multymediinykh tekhnolohii u formuvanni sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv [The use of web-oriented and multimedia technologies in developing primary school children's social competenc]. *Candidate's thesis*. Київ: Institute of Information Technologies and Learning Tools of NAES of Ukraine, 236 [in Ukrainian].
3. Nikolaiesku I. O. (2014). *Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvritnikh standartiv [Formation of social competence of students of general educational institutions in accordance with the requirements of new state educational standards]*. Cherkasy: OIPOP, 76 [in Ukrainian].
4. Prashko O. V. (2016). Rozvytok sotsialnoi kompetentnosti pidlitkiv zasobamy proiektuvannya navchalno-vykhovnoho protsesu [The development of social competence of teenagers by designing of educational process]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uman: Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 20 [in Ukrainian].
5. Serdiuk K. O. (n.d.). Rozvytok sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: referatyvnyi ohliad: (referatyvnyi ohliad za 2008-2014 rr.) [Development of social competence of students of general educational institutions: abstract review: (abstract review for 2008-2014)]. *Derzhavna nauково-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho*. Retrieved from <https://dnpb.gov.ua/ua/bibliographic-resources-2/> [in Ukrainian].
6. Sait slovnyka "Slovnyk UA: portal ukrainskoi movy ta kultury" [Site of dictionary "UA dictionary: portal of Ukrainian language and culture"]. (n.d.). *slovnyk.ua*. Retrieved from <https://slovnyk.ua/> [in Ukrainian].
7. Tovkanets H., & Lendel V. (2023). Sotsialna kompetentnist uchniv starshoho shkilnoho viku yak obiekt psykholoho-pedahohichnykh doslidzhen [Social competence of senior school students as an object of psychological and pedagogical research]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of the Humanities*, 59(3), 255–261 [in Ukrainian].
8. Fedoruts M. V. (2021). Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannya sotsialnoi kompetentnosti starshoklasnykiv zasobamy neformalnoi osvity diialnosti [Socio-Pedagogical Conditions of Social Competence Formation in Senior Pupils by means of Non-Formal Education]. *Candidate's thesis*. Ternopil: Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, 249 [in Ukrainian].
9. Shaposhnykova I. V. (2023). Sotsialna osvita ta yii znachennia v rozvytku suchasnoho suspilstva [Social education and its meaning in the development of modern society]. *Проблеми сучасних трансформацій: електронний науково-практичний журнал. Серія: Економіка та управління – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, 9. Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-9-07-02> [in Ukrainian].

10. Shakhrai V. M. (2016). Teoretyko-metodychni zasady formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv osnovnoi i starshoi shkoly zasobamy teatralnoho mystetstva [Theoretical and Methodical Bases of Formation of Social Competence of Main and High School Pupils by Means of Theatrical Art.]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
11. Asriati S., Qalbi, N., Marwiah M., & Hamsinah S. (2020). The contribution of reading motivation in social collaboration dimension to students' reading comprehension. *Universal Journal of Educational Research*, 8(6), 2383–2390.
12. Malik F., & Shujja S. (2013). Social competence and school systems as predictor of academic achievement in high and low achieving Pakistani school children. *Journal of Behavioural Sciences*, 23(1), 77–92.
13. Plaza-de-la-Hoz M. (2019). La educación social del alumnado con sobredotación y una propuesta para mejorarla: La tutoría entre iguales. *Revista Educación*, 43(2), 1–13.
14. Phogat J., & Devi S. (2021). Career choices of school students in relation to their social competence. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 8(12), 18–22.
15. Rubin K. H., & Rose-Krasnor L. (1992). Interpersonal problem-solving and social competence in children. In *Handbook of social development* (pp. 283–323). New York: Plenum.
16. Syiem I., & Nongrum L. (2014). Social competence of secondary school students in Shillong town. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies*, 1(6), 268–271.
17. Supianto S., Kumaidi K., & Suryono Y. (2020). Social studies teachers' difficulties in assessing social skills. *Universal Journal of Educational Research*, 8(5), 2175–2183.
18. Wellhöfer P. R. (2004). *Schlüsselqualifikation Sozialkompetenz: Theorie und Trainingsbeispiele*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
19. Wentzel K. R. (1991). Relations between social competence and academic achievement in early adolescence. *Child Development*, 62(5), 1066–1078.
20. Zsolnai A. (2015). Social and emotional competence. *Hungarian Educational Research Journal*, 5(1), 1–10. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/287156604_Social_and_emotional_competence

Сергій МАЛАНЧУК,
orcid.org/0000-0003-1252-1279

аспірант
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) sergiymalanchuk@ukr.net

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено питання формування громадянської позиції як складової громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти. Аналіз нормативних документів та наукової літератури дозволив охарактеризувати змістовий аспект конструкта «громадянська позиція здобувача фахової передвищої освіти». Задля поглиблення визначення сутнісних основ досліджуваної проблеми зацентовано увагу на розкритті суміжних та змістоформуєчих понять: «громадянська компетентність», «громадянськість», «громадянська відповідальність», «громадянська активність», «громадянська поведінка».

Зважаючи на відсутність однозначної інтерпретації поняття «громадянська компетентність», автором узагальнено наукові підходи щодо його визначення. Громадянська компетентність розглядається як одна із ключових компетентностей при підготовці молодих фахівців, що формується у процесі соціалізації молодшої людини в умовах освітнього процесу. Громадянськість визначено як інтегративну, фундаментальну, духовно-моральну якість особистості, яка проявляється в обов'язку приносити користь суспільству. Громадянськість не надається людині формально, а культивується у процесі соціалізації особистості та є результатом громадянського виховання.

Проведено дефінітивний аналіз поняття «громадянська позиція» та визначено його головні ознаки і компоненти. Громадянська позиція трактується як свідомо обраний людиною вектор життєвого поступу, що базується на громадянських ціннісних орієнтаціях, ідеалах демократичного громадянського суспільства, сформованих громадянських якостях особистості та реалізується у формі громадянської поведінки.

З'ясовано, що громадянська позиція майбутніх фахівців формується на основі моральності як загальнолюдської категорії та займає провідне місце у процесі розвитку особистості. Обґрунтовано, що кінцевим результатом процесу становлення громадянської позиції здобувачів фахової передвищої освіти має стати цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її як свідомого члена суспільства зі сформованою громадянською свідомістю, готовністю працювати на загальну користь, відповідальністю та умінням поєднувати особисті і громадські інтереси, відстоювати інтереси держави.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, громадянська позиція, громадянська відповідальність, громадянське виховання, здобувачі фахової передвищої освіти.

Serhii MALANCHUK,
orcid.org/0000-0003-1252-1279

Postgraduate student
Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnytskyi, Ukraine) sergiymalanchuk@ukr.net

FORMATION OF CIVIC STANCE AS A COMPONENT OF CIVIC COMPETENCE IN PRE-HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article highlights the issue of the formation of a civic stance as a component of the civic competence in students of professional pre-higher education. The analysis of normative documents and academic references made it possible to characterize the content aspect of the construct "civic stance of the acquirer of professional pre-higher education". In order to elaborate the definition of the essential foundations of the researched problem, attention is focused on revealing related and content-forming concepts: i.e. «civic competence», «civic engagement», «civic responsibility», «civic activity», and «civic behavior».

Considering the lack of an unambiguous interpretation of the concept of «civic competence», the author summarizes various scientific approaches to its definition. Civic competence is considered as one of the key competences in the training of young professionals, which is molded in the process of socialization of a young person in the conditions of the educational process. Civic engagement is defined as an integrative, fundamental, spiritual and moral quality of an individual, which manifests itself in the obligation to benefit society. Civic engagement is not conferred on a person formally, but is cultivated in the process of socialization of the individual and is the result of civic education.

A definitive analysis of the concept of «civic stance» was carried out and its main features and components were determined. Civic stance is interpreted as a vector of life progress consciously chosen by a person, which is based on civic value orientations, ideals of a democratic civil society, instilled civic qualities of the individual and realized in the form of civic behavior.

It is found that the civic stance of future professionals is formed on the basis of morality as a universal human category and occupies a leading place in the process of personality development. It is substantiated that the final result of the process of formation of the civic stance of those who acquire professional pre-higher education should be a holistic integrated quality of the personality characterized as a conscious member of society with a formed civic consciousness, readiness to work for the common good, responsibility and the ability to combine personal and public interests, defend the interests of the state.

Key words: citizenship, civic competence, civic stance, civic responsibility, civic education, students of professional pre-higher education.

Постановка проблеми. Примітною ознакою й украй важливою умовою сталого розвитку демократичної держави є громадянське суспільство, розбудова якого убачається актуальним завданням сьогодення й визначає основи формування громадянськості соціально зорієнтованого молодого покоління. Набувають особливої актуальності вимоги щодо виховання особистості з системою сформованих соціально значущих якостей, яка добре усвідомлює свою роль і місце як громадянина держави, здатного жити в умовах демократії й докладати активних зусиль на благо спільноти, свого народу і своє власне.

У період нинішніх викликів і загроз, що постали перед Україною, зміни ментальних ідеалів, переорієнтації суспільних цінностей перед освітньою галуззю постає проблема створення таких умов формування людини-громадянина, які забезпечать сприйняття демократичного суспільства як осередка для розкриття творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів. Відзначимо, що розвиток громадянської спрямованості особистості явно чи латентно присутній в освітньому процесі, адже освіта є одним із найважливіших інститутів, що формує ціннісні орієнтири громадянина.

Підготувати молодь до активної участі у житті демократичного суспільства і сформувати її громадянську компетентність покликана система громадянської освіти. Саме заклади освіти є тими агентами соціалізації, які мають необхідний інструментарій для виховання у людині моральних якостей, почуття патріотизму, потреби у суспільно-корисній діяльності, правової та політичної культури, активної громадянської позиції.

Функціонування системи фахової передвищої освіти як соціального інституту – важлива складова становлення громадянської позиції особистості, яка забезпечує підготовку фахівця, здатного реалізувати свій інтелектуальний і духовний потенціал. Досягнення високого рівня готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності,

активної життєвої позиції можливо лише за умови упровадження принципово нових підходів до організації педагогічної роботи зі студентами, спрямованої на формування їх соціального досвіду, який стане основою становлення активних, відповідальних громадян зі чітко вираженою громадянською позицією.

Аналіз досліджень. Формування громадянина-патріота з активною життєвою позицією є вимогою часу. Відтак, організація даного процесу й управління ним є предметом наукових пошуків у напрямі переосмислення як теоретичних основ громадянського виховання молоді, так і практичної складової, що потребує орієнтації на цінності громадянського суспільства. На сьогоднішній день існує значна кількість робіт, у яких аналізуються проблеми формування громадянської компетентності здобувачів освіти, їх громадянської позиції.

Визначаючи громадянську позицію важливою цінністю особистості, учені розглядають її як компонент громадянської компетентності (Л. Паніна, Л. Авдимириць), як складне соціально-психологічне утворення, що може розглядатися з погляду змісту, суспільної значущості, дієвого вияву у життєдіяльності особистості (Т. Куниця), як вияв громадянської спрямованості (М. Боришевський); як систему ціннісних і соціальних орієнтацій та ставлень, що характеризують людину як громадянина країни та активного члена суспільства (Т. Ціпан, О. Мельник), як вияв високого рівня сформованості громадянської компетентності (І. Остапівська).

У дослідженнях О. Кирилович, Д. Пріми, А. Мороза, Т. Романіва, А. Бухуна, Т. Шевчук, В. Курок, Г. Хітрової, У. Ляшенко висвітлено окремі аспекти формування громадянської позиції майбутніх фахівців та акцентовано на необхідності забезпечення мотивації студентів до оволодіння громадянськими цінностями, уміннями громадянської поведінки й активної громадянської діяльності.

Мета статті: на основі компетентнісного підходу висвітлити особливості формування гро-

мадянської позиції як важливого складника громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни формування соціально-активної особистості з чітко вираженою громадянською позицією, особистості, для якої дотримання законодавства є ціннісною орієнтацією та яка здатна захищати Вітчизну є украй актуальним завданням для усіх державних інститутів, різного роду установ, організацій та об'єднань. Соціально-політичні реалії актуалізують пошук принципово нових підходів до організації педагогічної роботи з молоддю, спрямованої на формування соціального досвіду, який стане основою становлення добре поінформованих, відповідальних, толерантних, максимально адаптованих до суспільного життя громадян з високим рівнем громадянської відповідальності.

Констатуємо, головне завдання освітньої галузі – навчити молодих людей творчо і результативно взаємодіяти із суспільством, й у такий спосіб досягати статусу повноправних і компетентних громадян, послідовно та поетапно створювати умови для набуття здобувачами освіти необхідних компетентностей. Формування набору компетентностей студентської молоді варто розглядати у контексті компетентнісного підходу в освіті, тобто спрямованості освітнього процесу на формування й розвиток базових, предметних і ключових компетентностей особистості, і як результат – на формування загальної компетентності людини, що забезпечуватиме ефективну діяльність у особистісній та професійній сферах життя.

Сучасна педагогічна наука визначає певну систему компетентностей, яких набуває студент, опановуючи освітньо-професійну програму у процесі здобування професійної освіти. Ця система містить у собі «ключові, або надпредметні, компетентності, які формуються під час виховного процесу та засвоєння змісту усіх дисциплін і є найважливішими» (Пометун, 2005: 19). Усі ключові компетентності уважаємо взаємопов'язаними і однаково важливими, а знання, практичний досвід, ціннісно-сміслові орієнтації, які необхідні для однієї сфери діяльності, сприятимуть розвитку компетентностей у іншій.

Обрана тема та мета статті зобов'язують автора сконцентрувати увагу на висвітленні дефініції поняття громадянської компетентності як однієї із ключових у підготовці майбутніх фахівців та інтерпретації одного із компонентів громадянської компетентності – громадянської позиції.

Поняття «громадянська компетентність» є порівняно новим, а тому нині не існує уніфіко-

ваного підходу та однозначного висновку щодо його сутності та змістової характеристики. Аналізуючи основний зміст традиційних трактувань поняття громадянської компетентності, можемо згрупувати їх за наступними підходами: соціальний (успішна соціалізація молодої людини з обов'язковим усвідомленням свого місця та своєї ролі у суспільстві); політичний (вироблення чіткої громадянської позиції та активна участь у суспільно-політичних процесах); психологічний (формування відповідальної особистості із необхідним набором психологічних рис та якостей, що визначають готовність виконувати роль громадянина); педагогічний (набір необхідних знань, умінь і навичок у процесі здобуття професійної освіти з обов'язковим формуванням певних цінностей, що продукують відповідальне ставлення до норм суспільного життя).

Науковцем А. Бухуном з'ясовано, що громадянська компетентність складається з трьох нероздільних елементів: єдності прав і обов'язків; громадянських дій; системи цінностей і моральної переконаності, що лежать в основі громадянської позиції особистості молодої людини – її здатності самостійно визначати власну участь у суспільних організаціях, своє розуміння основних політичних програм, що потребує від студентської молоді активності, товариськості, ініціативності, наполегливості, громадянської відповідальності (Бухун, 2018: 24).

Громадянську компетентність випускника закладу фахової передвищої освіти інтерпретуємо як ключовий компонент професійної компетентності, поліваріантне, цілісне явище, динамічний конструкт особистості фахівця, що включає у себе компоненти, які формують громадянськість, громадянську зрілість, громадянську позицію та окреслюють пріоритети у соціально-моральних цінностях молодої людини.

Здійснюючи не лише професійну підготовку майбутніх фахівців, а й формування їхньої громадянської компетентності, соціальної та політичної культури, фахова передвища освіта відіграє важливу роль у процесі реалізації державної політики у сфері громадянської освіти та національно-патріотичного виховання. Системність у здобутті громадянської освіти демонструє й Закон України «Про фахову передвищу освіту», стаття 29 якого проголошує про необхідність виховання у здобувачів фахової передвищої освіти патріотизму, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності (Закон України, 2024).

Успішність виховання особистості полягає у змісті його цілей та умовах їх досягнення. Досягнення цілей виховання передбачає активну діяль-

ність студентів, виконання ними навчальних, суспільних та інших завдань, що ретельно продукуються та мають необхідну ціннісно-смыслову, орієнтаційну та мотиваційну основу. Крім того вибудовується певний взаємозв'язок, що відображає потребу пов'язувати особистісні прагнення і життєву мету здобувача освіти з перспективними задачами суспільства, необхідністю його прискореного соціального і економічного розвитку. Студентство – особлива соціальна група, яка об'єднує учасників (на рівні академічної групи чи закладу освіти загалом) для спільної участі у навчальній діяльності і базується на єдності цілей, мотивів, перспектив (Ляшенко, 2012: 150).

Формування основ громадянської свідомості особистості відбувається у період юності – період визнання та побудови соціальних відносин, узгодження своєї поведінки та своїх вчинків з позицією інших людей, усвідомлення своїх прав і обов'язків, активний пошук свого місця у житті тощо. Феномен громадянської свідомості тісно переплітається із поняттям «громадянські якості особистості», адже «лише свідомий громадянин зі сформованими громадянськими якостями може демонструвати власну обмірковану позицію, брати активну участь у громадянському житті держави» (Зарванська, 2013: 184).

Комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність досягати соціально значущих та індивідуальних цілей визначають терміном «громадянськість» (Шевчук, 2018: 86–87). Громадянськість – це моральна позиція, що виражається у почутті обов'язку і відповідальності людини перед громадянським суспільством, до якого вона належить, у готовності відстоювати його інтереси і захищати від будь-яких зазіхань на його права (Паніна, 2021: 124). У великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «громадянськість» трактується як «усвідомлення кожним громадянином своїх прав та обов'язків щодо держави та суспільства, почуття відповідальності за їхнє становище» (Великий тлумачний словник, 2007: 26).

Розглядаємо громадянськість як одне із ключових понять, що визначає концепцію громадянського суспільства, оскільки воно охоплює усі якості та спроможності, якими наділені особи, що й складають громадянське суспільство: усвідомлення своїх прав та обов'язків, здатність до співпраці заради вирішення спільних завдань, уміння підпорядковувати приватні інтереси загальним тощо. Як елемент індивідуальної свідомості громадянськість не тільки розвивається, але і проявляється у процесі діяльності та соціаль-

ної взаємодії. Тому громадянське життя та саме громадянськість обумовлені, насамперед, логікою завдань, у розв'язанні яких людина виступає як громадянин, і здібностями, які людина має для вирішення цих завдань. Примітним є те, що людина не володіє громадянськістю як особистою якістю за правом народження, життя, досягнення певного віку або статусу у тому чи іншому суспільстві або державі. Набуття такої якості можливе лише як процес та результат еволюційної за своєю суттю самоідентифікації особистості у процесі громадянської соціалізації.

У контексті вищевикладеного заслуговує на увагу думка Д. Пріми, який зазначає, що «громадянськість є інтегративним у змістовому сенсі поняттям, яке виражається: в усвідомленні й оцінці особистістю свого становища у суспільстві, державі, своїх прав і обов'язків громадянина; у сукупності громадянських почуттів і якостей, за допомогою яких особистість має змогу зміцнити своє положення громадянина у суспільстві, спроможна свідомо діяти; в актуалізації прояву громадянської позиції особистості майбутнього фахівця чи її закріпленні» (Пріма, 2019: 223).

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що відповідальна громадянська позиція – це складне соціально-психологічне утворення, що може розглядатися з погляду змісту, суспільної значущості, дієвого вияву у життєдіяльності особистості. Важливими складовими сформованості відповідальної громадянської позиції є: здатність аналізувати сучасні процеси та ситуації, обирати адекватні форми і способи дії у непередбачуваних ситуаціях; відповідальність за результати власної діяльності; самостійність суджень і самостійність мислення, відстоювання власних переконань; цілеспрямованість, дисциплінованість, наполегливість, а також активні і конкретні дії та вчинки громадянського спрямування (Куниця, 2018: 193). Погоджуємося з думкою О. Кирилович, яка зазначає, що «громадянська позиція виникає у результаті інтеграції множинних зв'язків людини із суспільством і виступає як діалектична єдність її знань, мотивів і дій відносно як суспільства в цілому, так і конкретної держави як виразника основних суспільних тенденцій» (Кирилович, 2012: 162). Такої ж позиції притримується й Т. Романів, трактуючи громадянську позицію як системну якість, у якій виражається та реалізується рівень соціальності особистості, тобто глибина й повнота її зв'язків з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт соціальних відносин (Романів, 2009: 93).

Зміст громадянської позиції визначається через: життєву позицію, яка свідомо обирається

особистістю й базується на громадянських ціннісних орієнтирах (система особистісних установок із приводу наявних у даному суспільстві норм і цінностей); виявлення готовності свідомо брати участь у суспільно-політичному житті громадянського суспільства, яка ґрунтується на мотивації громадянського обов'язку й реалізується через форми громадянського поведіння завдяки сформованим особистісним якостям особистості; потенційні можливості соціальної активності особистості, її націленості на ідеали демократичного громадянського суспільства; соціально-педагогічний субстрат із складною багатогранною структурою, що характеризує свідому участь особистості у житті суспільства та виявляє її реальні дії і вчинки під час виконання функціональних завдань фахової діяльності, громадянського обов'язку, активної участі у суспільному житті країни; неперервний усвідомлений, особистісно й соціально значущий розвиток пізнавальної, моральної та поведінкової сфер особистості під впливом зовнішніх чинників чи власних зусиль (Курок, 2018: 240).

Таким чином, громадянська позиція постає як система переконань, які ґрунтуються на принципах громадянського світогляду, розвиваються і удосконалюються протягом життєдіяльності людини. Рівень активності чи пасивності у виявленні громадянської позиції напряму залежить від рівня сформованості громадянської компетентності. Достатній рівень сформованості громадянської компетентності відкриває молоді шляхи до певної соціальної та/або політичної спільноти, розуміння прав та обов'язків цієї спільноти; здійснює громадянську самоідентифікацію особистості; накопичує моральні цінності, які базуються на почутті патріотизму, повазі до прав людини, розуміння особистого обов'язку, відповідальності, терпимості, солідарності.

Відтак, метою формування громадянської позиції здобувачів фахової передвищої освіти може бути набуття як особистісних якостей громадянина, орієнтованих на загальноприйняті норми й моральні цінності, так і таких, що містять високі загальнолюдські та професійні якості, широкі комунікативні й адаптаційні можливості. Активна громадянська позиція молоді є складним соціально-психологічним утворенням, яке необхідно вивчати з позицій змісту, суспільної значимості, активності та інтенсивності реакційного вияву; важливою ознакою особистості, яка характеризує найвищий ступінь розвитку громадянськості і забезпечується високим рівнем громадянської компетентності особистості (Остапівська, 2011: 8).

У науковій літературі можна зустріти твердження, що поняття «громадянська позиція» варто розуміти як складову соціальної позиції, яка стосується громадянських характеристик кожної конкретної особи (Мельник, 2018: 35). До таких характеристик можна віднести патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність і мужність, суспільну ініціативність та активність, готовність працювати на благо Батьківщини і захищати її, підносити міжнародний авторитет; повагу до Конституції та законів, дотримання правових та звичаєвих норм; досконале знання державної мови, постійна турбота про піднесення її престижу й функціонування в усіх сферах суспільного життя та побуту; повагу до батьків, до традицій, історії рідного народу, усвідомлення належності до нього як спадкоємця і наступника; дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про природу, екологію; фізичну досконалість, моральну чистоту, високу художньо-естетичну вихованість; гуманність, толерантність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв інших народів, високу культуру міжнародного і міжетнічного спілкування (Виховання громадянина, 1997: 6).

Громадянська позиція формується у межах загальнолюдської позиції і в міру розвитку особистості займає все більш значуще місце у її структурі. Вона характеризує особистість з точки зору способу і характеру взаємин з певною дійсністю. Це поняття відображає політичні, юридичні, моральні права і обов'язки громадян стосовно своєї держави і передбачає свідоме, відповідальне ставлення людей до суспільства. Ядром поняття «громадянська позиція» є громадянська свідомість особистості, яка, органічно поєднуючись з моральними почуттями, виражається у вчинках, в активній діяльності, спрямованій на утвердження поглядів та ідеалів. Дослідницею Т. Ціпан виділено два варіанти громадянської позиції: внутрішня позиція (ціннісно-змістова сфера особистості), що проявляється в її мотивах і спрямованості, сформованій громадянській свідомості і розвинутих громадянських почуттях і зовнішня позиція (сукупність стратегій громадянської поведінки) (Ціпан, 2019: 295).

Становлення і розвиток громадянської позиції відбувається на основі сформованих особистісних якостей громадянина, зокрема громадянської відповідальності та громадянської активності.

Громадянською відповідальністю називаємо свідоме ставлення особистості як члена суспільства до його вимог, уміння відповідати за власне

життя, дії, вчинки. Ознаками громадянської відповідальності особистості є активна життєва позиція, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов'язку, самостійність та наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізація, чесність, готовність відповідати за власні вчинки тощо (Концептуальні засади, 2016).

Сформована громадянська позиція є, на нашу думку, наслідком ціленаправленої діяльності, яка реалізується у процесі громадянської активності. Остання виступає віддзеркаленням відданості суспільним ідеям та інтересам. Науковець М. Боришевський прирівнює громадянську активність та громадянську позицію, трактуючи громадянську активність процесом, що «спрямовує активність особистості у русло суспільно-значущої діяльності» (Боришевський, 2007: 9). З огляду на це, є сенс розглядати громадянську позицію як самостійну форму соціальної активності, яка має власні цілі, механізми та очікуваний результат. Варто також звернути увагу на те, що громадянська позиція не є сталою, і змінюється відповідно до тих впливів зовнішнього середовища (факторів інформаційного простору), яким піддається особистість, що нею володіє. Чинниками впливу на громадянську позицію Н. Курилюк називає: засоби масової інформації, фактор громадської думки, фактор культури, правовий фактор, виховний фактор, суспільний фактор, особисте прагнення до активної діяльності (Курилюк, 2013: 138). Уважаємо, що перелік цих чинників не є сталим, а рівень їх впливу варіюється у процесі громадянської соціалізації особистості.

Результатом прояву громадянської позиції у активних діях і вчинках, а також результатом соціальної активності особистості є її громадянська поведінка. Громадянська поведінка, на думку Г. Хітрової, може виступати у таких формах: дотримання поведінкових (моральних, правових, соціальних) норм суспільства, їх виконання й використання під час практичної діяльності. Разом з тим, сприйняті свідомістю поведінкові норми переломлюються через: потреби особистості кожного громадянина; його інтереси; особистий досвід; реальні життєві обставини й відношення до суспільства та держави (Хітрова, 2014: 38). Громадянська поведінка може розглядатися також як критерій громадянської вихованості, показниками якої виступають уміння проявляти громадянську активність, відстоювати соціальну справедливість, дотримуватися норм соціальної взаємодії, брати активну участь у громадянській діяльності (Майданик, 2016: 6).

Усі аспекти категорії «громадянська позиція» формуються переважно в освітньому процесі

закладу освіти. А тому, фахова передвища освіта покликана сформувати особистість, що характеризується високим рівнем громадянської свідомості, національної гідності, громадянської активності, патріотизму, розвиненим критичним мисленням, обізнаністю у своїх правах, відповідальним виконанням своїх обов'язків, є носієм сформованої громадянської позиції, усвідомлюючи своє місце і роль, власну зацікавленість у розвитку держави, докладаючи активні зусилля задля її процвітання. Вочевидь, формувати громадянську позицію означає створювати в особистості орієнтир поведінки у її подальшій життєдіяльності, позаяк громадянсько зрілій особистості, притаманний процес постійного самоудосконалення, високий рівень національної самосвідомості і планетарної свідомості, знання культури й історії рідної країни, гуманістична мораль, знання і виконання обов'язків, соціальна відповідальність, високий професійний рівень, стійкі переконання (Мироненко, 2001: 6).

Керуючись напрацюваннями Н. Власової та враховуючи вікові та індивідуальні особливостей здобувачів фахової передвищої освіти, виділяємо такі напрями становлення їх громадянської позиції: 1) мотиваційно-орієнтаційний: формування потреби участі у громадянській і політичній діяльності, інтересу до політичних, правових і суспільних проблем, установок і орієнтацій на суспільне благо; 2) соціально-діяльнісний: набуття досвіду громадської діяльності, формування уміння збирати, аналізувати й оцінювати суспільно-політичну інформацію, умінь соціальної взаємодії, навичок участі в дискусіях, публічних виступах, ділового спілкування, соціологічного дослідження, спрямованого на забезпечення розвитку позитивного відношення до держави, права, громадянського суспільства, до себе як громадянина; 3) рефлексивно-оцінний: розвиток здатності осмислювати і оцінювати особисту громадянську позицію (Власова, 2016: 34).

Зважаючи на вік «традиційних» здобувачів фахової передвищої освіти, необхідно звернути увагу й на те, що у них формується політична свідомість, яка не може існувати без взаємозв'язку з громадянською позицією. Розвитку активної громадянської позиції сприятиме: 1) політико-ідеологічне самовизначення, що передбачає можливість свободи дії особистості на основі засвоєних, усвідомлених, упорядкованих ідеологічних цінностей, принципів, настанов, вироблення умінь спостерігати, відносно незалежно аналізувати події, що відбуваються у політичному просторі; 2) політична активність, як одна з форм суспільної актив-

ності, що передбачає участь молоді в політичних процесах і подіях, рівень зацікавленості станом справ в політичному просторі; 3) громадянську свідомість, яка виникає внаслідок усвідомлення молодою людиною приналежності до певної громади і оволодіння нею відповідними громадянськими цінностями (патріотизм, відданість співвітчизникам, потреба діяти на користь України, свідоме ставлення до існуючих в суспільстві норм, пошана традицій та звичаїв); 4) національна свідомість, як «багаторівневе та багатокомпонентне соціальне утворення, що включає в себе стійкі стереотипи поведінки й сприйняття соціальної реальності, усвідомлення особливостей національного характеру, культурних відмінностей, історичну свідомість, уявлення про національні інтереси, національну ідею та національний ідеал (Мороз, 2010: 492).

Формування громадянської позиції студента як якості особистості відбувається під впливом різних засобів, одним з яких є особистісна взаємодія. Особистісна взаємодія передбачає розкриття індивідуальних якостей особистості у процесі організації спільних дій та спілкування. У педагогічному процесі особистісна взаємодія може проявлятися у вигляді співпраці, коли обома сторонами досягається взаєморозуміння і солідарність у баченні цілей спільної діяльності та шляхів її досягнення (Ляшенко, 2012: 151). Залежно від об'єкту впливу, особистісна взаємодія може відбуватися за принципом «студент – студент» та «викладач – студент». Примітно, що задля досягнення бажаного результату виховного впливу, педагог повинен відноситися до вихованців як до самосвідомих відповідальних суб'єктів виховної взаємодії. Процес виховання громадянської позиції передбачає активне включення молодих людей у різні види діяльності, а також отримання основного результату у вигляді стійких якостей особистості, рис характеру, певного рівня вихованості.

Звертаємо увагу, що усебічний підхід до реалізації системи громадянського виховання у закладі освіти не може бути досягнутий засобами однієї дисципліни або навчального курсу. Більш ефективним є включення компонентів громадянського виховання у тематику дисциплін відповідної освітньої програми і позааудиторних заходів, а також належна організація студентського життя, зокрема активна участь молоді у студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності тощо. Активна громадянська діяльність студента формує у нього цілісне сприйняття світу, гармонізує вимоги щодо реалізації освітнього стандарту й створює умови для розвитку індивідуальних інтересів і потреб

(Власова, 2016: 31). Тобто робота з формування громадянської позиції у молоді передбачає органічний зв'язок навчальної та позанавчальної роботи, поєднання формування навичок соціальної практики з глибоким засвоєнням навчального матеріалу, співвідношення правової культури, моральності, патріотизму. Зауважимо, що розрив між теоретичними знаннями та повсякденною соціальною практикою студента у закладі освіти, між теоретичними сподіваннями суспільства та практичними можливостями освітнього середовища стануть серйозною перешкодою на шляху формування громадянської позиції здобувача освіти.

Здобування фахових знань, умінь, навичок та громадянське виховання у закладах освіти – єдиний органічний процес цілеспрямованого формування особистості молодої людини, який моделюється на увесь термін навчання як всеохоплююча категорія, що поєднує усі аспекти багатогранного освітнього процесу закладу освіти. Майбутні фахівці повинні мати ґрунтовні професійні знання, володіти вміннями комунікативної взаємодії, приймати виважені правильні рішення, займати певну громадянську позицію й підвищувати повсякчас власний професійний рівень та рівень громадянської свідомості.

Висновки. Професійна підготовка здобувачів фахової передвищої освіти є неможливою та безперспективною без урахування основних положень компетентнісного підходу та змісту однієї із ключових компетентностей – громадянської. Ця пояснюється тим, що соціальне замовлення держави в освіті спрямоване на виховання освіченої людини з власними моральними принципами, суспільно активної, готової самостійно приймати рішення у ситуації вибору, здатної до співпраці і взаємодії, тобто такої, у якій розвинена громадянська позиція. Формування громадянської позиції особистості є украй важливою педагогічною проблемою, яка відображає внутрішнє прагнення людини до становлення демократії, до гуманізації суспільства, а також внутрішню готовність докладати активні зусилля для розвитку і процвітання своєї Батьківщини. Рівень громадянської позиції визначає загальнокультурний рівень розвитку особистості і, як наслідок, цивілізоване функціонування громадянського суспільства і держави в цілому.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у пошуку та упровадженні технологій формування громадянської позиції як складової громадянської компетентності здобувачів фахової передвищої освіти, а також розробці відповідного організаційно-педагогічного і методичного забезпечення означеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боришевський М. Розвиток громадянської спрямованості особистості. Київ : Педагогічна думка, 2007. 186 с.
2. Бухун А. Громадянська позиція студентської молоді у контексті євроінтеграційних освітніх змін. *Українська професійна освіта*. 2018. № 3. С. 21–27.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
4. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : Навчально-методичний посібник / П. Ігнатенко та ін. Київ : Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.
5. Власова Н. Аналіз сучасної практики формування громадянської позиції молоді в зарубіжній і українській освіті. *Педагогічні науки : Збірник наукових праць*. Бердянськ, 2016. Вип. 1. С. 28–36.
6. Закон України № 2745-VIII «Про фахову передвищу освіту». Редакція від 24.03.2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text>.
7. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід : Матеріали Першої науково-практичної конференції*. Острого : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 183–184. <https://core.ac.uk/download/17035409.pdf>.
8. Кирилович О. Теоретичні засади формування громадянської позиції студентів педагогічних ВНЗ. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 1. С. 162–164.
9. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
10. Куниця Т. Теоретичні засади формування відповідальної громадянської позиції підлітків. *Особистість у просторі виховних інновацій : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Київ, 2018. С. 190–194.
11. Курилюк Н. Активна громадянська позиція молоді: поняття, сучасний стан, фактори впливу сучасного інформаційного простору. *Актуальні проблеми громадянської освіти та виховання: український та зарубіжний досвід : матеріали Першої науково-практичної конференції*. Острого : ГО «Центр демократичного лідерства», Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 135–139. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2372/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BB%D1%8E%D0%BA%203.pdf>.
12. Курок В. Формування громадянськості фахівців у процесі підготовки в закладі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 1 (75). С. 234–245.
13. Ляшенко У. Формування громадянської позиції студентів засобами особистісної взаємодії. *Педагогічні науки : Збірник наукових праць*. Т. 1. 2012. № 61. С. 149–153.
14. Майданик О. Змістовий аспект поняття «громадянська компетентність» вчителя початкової школи. *Науковий огляд*. 2016. № 7 (28). С. 1–13. <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/919/1059>.
15. Мельник О. Життєва, соціальна, громадянська позиції особистості: компаративний аналіз. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 11 (384). С. 33–38.
16. Мироненко Т. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Одеса, 2001. 16 с.
17. Мороз А. Формування активної громадянської позиції молоді як запорука успішної інтеграції України до світового співтовариства. *Гілея : Збірник наукових праць. Політичні науки*. Київ : ВІР УАН, 2010. Вип. 41 (11). С. 490–501.
18. Остапівська І. Формування активної громадянської позиції підлітків у виховній діяльності пласту: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2011. 22 с.
19. Паніна Л., Авдирець Л. Формування громадянської відповідальності як складової громадянської компетентності здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 3 (107). С. 122–126.
20. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.
21. Пріма Д. Громадянськість як інтегративна якість особистості майбутнього фахівця. *Інноватика у вихованні : Збірник наукових праць*. Рівне, 2019. Вип. 10. С. 221–225. <https://ojs.itup.com.ua/index.php/iiu/article/view/195/182>.
22. Романів Т. Засади формування активної громадянської позиції молоді. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи : Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції*. Дрогобич : ДДПУ, 2009. С. 92–94.
23. Хітрова Г. Громадянське виховання студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Ялта, 2014. 208 с.
24. Ціпан Т. Формування громадянської позиції у членів дитячо-юнацьких громадських об'єднань. *Інноватика у вихованні*. 2019. Вип. 9. С. 294–301.
25. Шевчук Т. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 85–88.

REFERENCES

1. Boryshevskiy M. (2007). Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti osobystosti [Development of civic orientation of the individual]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 186. [in Ukrainian].
2. Bukhun A. (2018). Hromadianska pozytsiia studentskoi molodi u konteksti yevrointehratsiinykh osvitykh zmin [Civic position of student youth in the context of European integration educational changes]. *Ukrainska profesiina osvita*. 3. 21–27. [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2007). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / ukl. V. Busel. Kyiv-Irpin: Perun. 1736. [in Ukrainian].

4. Vykhovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichnyi i narodoznavchyi aspekty. (1997). [Education of a citizen: psychological-pedagogical and ethnographic aspects]. navchalno-metodychnyi posibnyk / P. Ihnatenko ta in. Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia. 252. [in Ukrainian].

5. Vlasova N. (2016). Analiz suchasnoi praktyky formuvannia hromadianskoi pozytsii molodi v zarubizhni i ukrainskii osviti [Analysis of the modern practice of forming the civic position of youth in foreign and Ukrainian education]. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. Berdiansk. 1. 28–36. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy № 2745-VIII «Pro fakhovu peredvyshechu osvitu» [Law of Ukraine No. 2745-VIII «On Vocational Pre-Higher Education»]. [in Ukrainian].

7. Zarvanska L. (2013). Protses formuvannia hromadianskoi svidomosti ta hromadianskoi pozytsii molodi [The process of formation of civic consciousness and civic position of youth]. Aktualni problemy hromadianskoi osvity: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid: Materialy Pershoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Ostroh: HO «Tsentri demokratychnoho liderstva, Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 183–184. [in Ukrainian].

8. Kurylovych O. (2012). Teoretychni zasady formuvannia hromadianskoi pozytsii studentiv pedahohichnykh VNZ [Theoretical foundations of the formation of the civic position of students of pedagogical universities]. Nova pedahohichna dumka. 1. 162–164. [in Ukrainian].

9. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (2016). [Conceptual principles of secondary school reform]. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Kunytsia T. (2018). Teoretychni zasady formuvannia vidpovidalnoi hromadianskoi pozytsii pidlitkiv [Theoretical foundations of the formation of a responsible civic position of teenagers]. Osobystist u prostori vykhovnykh innovatsii: Materialy Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Kyiv. 190–194. [in Ukrainian].

11. Kuryliuk N. (2013). Aktyvna hromadianska pozytsiia molodi: poniattia, suchasnyi stan, faktory vplyvu suchasnoho informatsiinoho prostoru [Active civic position of young people: concept, current state, influencing factors of the modern information space]. Aktualni problemy hromadianskoi osvity ta vykhovannia: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy Pershoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Ostroh: HO «Tsentri demokratychnoho liderstva», Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». 135–139. [in Ukrainian].

12. Kurok V. (2018). Formuvannia hromadianskosti fakhivtsiv u protsesi pidhotovky v zakladi vyshchoi osvity [Formation of the citizenship of specialists in the process of training in a higher education institution]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii. 1 (75). 234–245. [in Ukrainian].

13. Liashenko U. (2012). Formuvannia hromadianskoi pozytsii studentiv zasobamy osobystisnoi vzaiemodii [Formation of the civic position of students by means of personal interaction]. Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr. T. 1. 61. 149–153. [in Ukrainian].

14. Maidanyk O. (2016). Zmistovyi aspekt poniattia «hromadianska kompetentnist» vchytelia pochatkovoï shkoly [The content aspect of the concept of «civic competence» of an elementary school teacher]. Naukovyi ohliad. 7 (28). 1–13. [in Ukrainian].

15. Melnyk O. (2018). Zhyttieva, sotsialna, hromadianska pozytsii osobystosti: komparatyvnyi analiz [Vital, social, civic positions of the individual: a comparative analysis]. Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky. 11 (384). 33–38. [in Ukrainian].

16. Myronenko T. (2001). Formuvannia hromadianskoi zrilosti v maibutnikh uchyteliv [Formation of civic maturity in future teachers]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Odesa. 16. [in Ukrainian].

17. Moroz A. (2010). Formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii molodi yak zaporuka uspishnoi intehratsii Ukrainy do svitovoho spivtovarystva [Formation of an active civic position of youth as a key to successful integration of Ukraine into the world community]. Hileia: zb. nauk. pr. Politychni nauky. Kyiv: VIR UAN. 41 (11). 490–501. [in Ukrainian].

18. Ostapivska I. (2011). Formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii pidlitkiv u vykhovni diialnosti plastu [Formation of an active civic position of teenagers in the educational activities of plast]. Avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.07. Ternopil. 22. [in Ukrainian].

19. Panina L. & Avdymyrets L. (2021). Formuvannia hromadianskoi vidpovidalnosti yak skladovoi hromadianskoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity zakladu zahalnoi serednoi osvity [The formation of civic responsibility as a component of the civic competence of students of general secondary education]. Nova pedahohichna dumka. 3 (107). 122–126. [in Ukrainian].

20. Pometun O. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the position of modern pedagogical science]. Visnyk prohram shkilnykh obminiv. 23. 18–20. [in Ukrainian].

21. Prima D. (2019). Hromadianskist yak intehrativna yakist osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Citizenship as an integrative quality of the future specialist's personality]. Innovatyka u vykhovanni: zb. nauk. pr. Rivne. 10. 221–225. [in Ukrainian].

22. Romaniv T. (2009). Zasady formuvannia aktyvnoi hromadianskoi pozytsii molodi [Principles of formation of an active civic position of youth]. Molodizhna polityka: problemy ta perspektyvy: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Drohobych: DDP. 92–94. [in Ukrainian].

23. Khitrova H. (2014). Hromadianske vykhovannia studentskoi molodi v navchalno-vykhovnomu protsesi vyshchoho navchalnogo zakladu [Civic education of student youth in the educational process of a higher educational institution]. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.07. Yalta. 208. [in Ukrainian].

24. Tsipan T. (2019). Formuvannia hromadianskoi pozytsii u chleniv dytiacho-yunatskykh hromadskykh obiednan [Formation of civic position among members of children's and youth public associations]. Innovatyka u vykhovanni. 9. 294–301. [in Ukrainian].

25. Shevchuk T. (2018). Hromadianska kompetentnist yak element formuvannia osobystosti maibutnikh fakhivtsiv [Civic competence as an element of personality formation of future specialists]. Molodyi vchenyi. 4 (56). 85–88. [in Ukrainian].

УДК (520)316.723

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-38>**Гнат МЕРЕНКОВ,***orcid.org/0000-0002-8283-6332*

кандидат філософських наук,

старший викладач кафедри філософії, теології та історії церкви

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) ignatmerenkov@gmail.com**Денис ЯЦИШИН,***orcid.org/0009-0009-6927-2198*

студент III курсу гуманітарного факультету

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) velikiydyus@gmail.com

АНІМЕ ЯК УСПІШНИЙ ІНСТРУМЕНТ ТРАНСЛЮВАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У статті розглядається мистецтво аніме як інструмент транслювання філософських та релігійних концепцій, методи та шляхи донесення ідей до аудиторії поцінувачів, а також особливі елементи, котрі допомагають в цьому. Причиною успіху аніме є сміливість щодо дистанціювання від закордонних творів, використання унікальних наративних підходів та вибору тематики. Японська анімація вирізняється екзистенційними питаннями, які часто «маскуються» за чудернацькими жанрами та стилями. Це видно на прикладі аналізу кількох тайтлів, як-от «Мопоке-хіме», «Code Geass: Hangyaku no Lelouch», «Monster», «Vinland Saga». Аніме розкривають теми стосунків, самореалізації особистості, соціальну проблематику, теми життя та смерті, пізнання природного й духовного світу. Часто вони переосмислюють відомі твори мистецтва, можуть містити міфи, наукові теорії, релігійні ідеї тощо. Вплив аніме тайтлів на глядачів продовжується через цитування у форматі мемів, сформувавши певну інтернет-субкультуру. Більшість ідей та концепцій, трансльованих через мему, мають розважальний характер, але деякі з них, «відірвавшись» від контексту тайтлу, набувають глибшого сенсу. Так, фраза «У мене немає ворогів» із «Саги про Вінланд» розглядається як паралель з християнськими закликами, описаними в Біблії. У дослідженні виокремлюються наративні елементи аніме, як-от: особливість структури, візуальний гротеск, емоційність, детальне зображення повсякденних сцен, які є причинами успіху цього мистецтва і допомагають його авторам висвітлювати, в залежності від жанру, різні грані видимої та невидимої реальності, розкривати унікальні та складні теми. Аніме може впливати на глядача як негативно, так і позитивно, при цьому характер і якість впливу залежить від наративу тайтлу. Уникнути «неконтрольованого» впливу аніме на психіку можна тоді, коли глядачі (у тому числі батьки разом з дітьми) аналізуватимуть кожен переглянутий тайтл задля розуміння загальних принципів його наративу. Навіть у тому випадку, коли наратив йде в розріз із переконаннями глядача, він може знайти для себе корисні думки, спокійно аналізуючи цей твір і запитуючи себе, які висновки можна зробити з переглянутого.

Ключові слова: аніме, японська анімація, субкультура, мему, філософські та релігійні концепції, наративні елементи, моральний та психологічний вплив.

Hnat MERIENKOV,*orcid.org/0000-0002-8283-6332*

Candidate of Philosophical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Philosophy, Theology and Church History

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) ignatmerenkov@gmail.com**Denys YATSISHIN,***orcid.org/0009-0009-6927-2198*

3rd year student of the Faculty of Humanities

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) velikiydyus@gmail.com

ANIME AS A SUCCESSFUL TOOL FOR TRANSMITTING PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS CONCEPTS

The article examines the art of anime as a tool for transmitting philosophical and religious concepts, methods and ways of conveying ideas to an audience of connoisseurs, as well as special elements that help in this. The reason for the

success of anime is the courage to distance itself from foreign works, to use unique narrative approaches and to choose its subjects. Japanese animation is characterized by existential questions, which are often "disguised" behind bizarre genres and styles. This can be seen in the analysis of several titles, such as Mononoke-hime, Code Geass: Hangyaku no Lelouch, Monster, and Vinland Saga. Anime reveals the themes of relationships, personal self-realization, social issues, life and death, and the cognition of the natural and spiritual world. Often they reinterpret famous works of art, may contain myths, scientific theories, religious ideas, etc. The influence of anime titles on viewers continues through quoting in the format of memes, forming a certain online subculture. Most of the ideas and concepts transmitted through memes are entertaining, but some of them, "detached" from the context of the title, acquire a deeper meaning. For example, the phrase "I have no enemies" from The Vinland Saga is seen as a parallel to the Christian exhortations described in the Bible. The study identifies narrative elements of anime, such as the peculiarity of structure, visual grotesquerie, emotionality, and detailed depiction of everyday scenes, which are the reasons for the success of this art and help its authors to highlight different facets of visible and invisible reality, and to reveal unique and complex topics, depending on the genre. Anime can influence the viewer both negatively and positively, and the nature and quality of the influence depends on the narrative of the title. The "uncontrolled" influence of anime on the psyche can be avoided when viewers (including parents and children) analyze each title they watch to understand the general principles of its narrative. Even if the narrative goes against the viewer's beliefs, he or she can find useful thoughts by calmly analyzing the work and asking themselves what conclusions can be drawn from what they have watched.

Key words: anime, Japanese animation, subculture, memes, philosophical and religious concepts, narrative elements, moral and psychological impact.

Проблематика дослідження. Ще кілька років тому аніме вважалося неприйнятним захопленням, негативно впливаючим на підлітків та дітей. Втім зараз все більше людей починають захоплюватися чи ознайомлюються з даним видом анімації. Зважаючи на статистику, більше половини сучасного покоління підлітків (умовного «покоління Z») дивиться аніме. Ріст популярності є й серед старших поколінь (Ferjan, 2024). Аніме – багатогранне медіа, яке поділяється на багато жанрів, має різні візуальні підходи та унікальні наративи. Навіть в переліку однієї анімаційної студії можна знайти як легку комедію про повсякденне життя школярів, так і глибокий триллер. Очевидно також, що в аніме присутні різноманітні філософські чи/та релігійні концепції, як от поняття вічності, душі, проблематика суспільного устрою тощо. І навіть без нечасто присутніх прямо висказаних ідей, ці концепти сприймаються зрозумілими та цікавими. Можна сказати, що часто сприймаються аудиторією краще, ніж джерела концептів. Саме унікальні елементи сторітелінгу, шляхи донесення ідей, а також цитування вже самого аніме у вигляді мемів «будує мости» між складними філософськими та релігійними концептами та глядачами. Метою дослідження є проаналізувати та дослідити аніме як інструмент трансляції філософських та релігійних концепцій, його методи та шляхи донесення ідей, та виокремити особливі елементи, котрі допомагають в цьому.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників, – науковців, студентів, звичайних поціновувачів, – аналізують аніме з різних сторін: як частину анімаційного мистецтва, чи як унікальне медіа; розбирають загальні тенденції, чи заглиблюються в окремий тайтл. Трактують нюанси структури історій чи окремих їх елементів є популярною

темою статей та відео в інтернеті. Здебільш, це походить на вільне есе, котре концентрується на самих моральних ідеях чи на джерелах концептів, цитованих в тайтлах (Сеїка, 2021). Існують також особливі курси, які фокусуються на трактуванні якогось бачення в конкретному тайтлі (Незабитовський, б. д.).

Аналізу ж самої структури творів та елементів наративу для широкого кола споживачів знайти виявляється складніше. За словами відомого сценариста Роберта Маккі, співчуття, яке з'являється у нас під час ознайомлення з якісно викладеною історією, викликає емпатію до вигаданих персонажів та впливає на поведінку реальних людей (глядачів). Тому слід досліджувати та опановувати доступний інструментарій у вигляді структурних елементів сторітелінгу: як візуального, так і вербального наративів. Це, в суті своїй, є пошуком формату чи форми інформації, які будуть найбільш успішними в сприйнятті глядачами. Знову ж цитуючи Р. Маккі: «Історія – це про архетипи»; це про грань між алегорією та прямолінійністю (Подосян, 2023: 127–128).

Не менш популярним є цитування вже самих аніме в інтернеті – меми, які послуговуються добре відпрацьованими елементами тайтлів. Хоч багато мемів про аніме це розважальний контент, є також меми, що цитуються фанатами в якості ідейних гасел. Довкола мемів, як от «арка злодія», «у мене немає ворогів», «непереможний це лиш слово» тощо, формуються своєрідні «субкультури». Ці фанати, хоч і цитують аніме, починають вкладати в меми свій сенс та розвивають його. Термін «мем», нині широко вживаний, свого часу запропонував Річард Докінз як «одиночку культурного успадкування» (Dawkins, 2006: 192), тож поширення мемів можна розглядати як «наступну

сходинку» сприйняття філософських концепцій глядачами. За їх допомогою можна простежувати реальний вплив аніме на аудиторію.

Короткий історичний аналіз аніме. Огляд тематики аніме за останнє сторіччя. Термін «аніме», який зараз асоціюється із цілою субкультурою, насправді походить від слова «анімація» та позначає саме японську анімацію (Gilles, 2001; Nashville Film Institute, n. d.). Будучи частиною світового медіа, воно має витоки з початку 20 ст.: наразі немає детальної інформації, старшої за 1916 р., тому найстаршими аніме, яке дійшло до наших днів, вважаються «Namakura Gatana» та «Dekobo Shingacho» (обидва 1917 року створення).

Загалом, увесь період від 1945 до 1980 був «експериментальним», адже японська анімація знаходила свій унікальний візуальний та наративний стилі, формувалися різні жанри (особливо цікавий жанр «меха»), створювалися вагомі тайтли, які відомі нам й сьогодні:

- «Ashita no Joe» (1970);
- кілька фільмів про Люпена 3-го;
- «Devilman» (1972) тощо.

Втім, саме аніме періоду 80-х років більше підходять під титул «класики»:

- антивоєнний «Hadashi no Gen» (1983);
- культове продовження «Ashita no Joe» (1980-81);
- мужній «Hokuto no Ken» (1984-88);
- кіберпанк «Akira» (1988);
- починає транслюватися шьонен «Dragon Ball» (1968) та космічна опера «Ginga Eiyuu Densetsu» (1988);
- Хаяо Міядзакі зачаровує світ своїми різноманітними повними метрами, такими як «Мій сусід Тоторо» (Tonari no Totoro), «Навсікая з долини вітрів» (Kaze no Tani no Nausicaa), «Небесний замок Лапута» (Tenkuu no Shiro Laputa), «Majo no Takkuubin» тощо (Мій сусід Тоторо, б. д.).

90-і в свою чергу стали «золотим часом» для аніме, ще більше розширивши жанровість та урізноманітнивши тайтли. Яскравими прикладами слугують:

- темне фентезі «Kenpuu Denki Berserk» (1997);
- космічний вестерн «Cowboy Bebop» (1998);
- життєстверджувальна комедія «Great Teacher Onizuka» (1999);
- спортивний «Slam Dunk» (1993);
- кілька серіалів про суперроботів «Гандам»;
- культовий кіберпанк «Koukaku Kidoutai» (1995);
- серіал про дівчат-чарівниць «Bishoujo Senshi Sailor Moon S» (1994);
- шьонени «Hunter x Hunter» та «One Piece» (обидва 1999);

– багатогранний «Shinseiki Evangelion» (1995) тощо (Anime search, n. d.).

Надалі аніме, здобувши популярності в Японії й закордоном, тільки розвивалося. Зі зміною технологій виробництва, – цифровізацією, – створення аніме стало простішим, а відтак масовішим. Зважаючи на думку фанатів, це породило багато типових тайтлів низької якості, які зазвичай є жанрів «еччі» (аніме еротичного характеру), «повсякдення» та «ісекай» (аніме про так званих «попаданців»). Також зменшилася тенденція на створення оригінальних сюжетів, тобто аніме, які не мають першоджерела серед манги чи ранобе.

Ситуація почала змінюватися у 2010–20-х роках: покращення анімаційний та сценарних аспектів, залучення закордонних ресурсів (як от співпраця з Netflix) виводять сучасні тайтли на високий рівень. Озираючись назад в історію, бачимо, що японська анімація, хоч і була на початку під потужним впливом США (особливо творчості Disney), створила унікальну нішу та успішно її контролює й розвиває. Причиною успіху є сміливість щодо дистанціювання від закордонних творів, використання унікальних наративних підходів та вибору тематики. Все це породжує неймовірно широкий спектр медіа: від повнометражної казки з класичною структурою сюжету (як от деякі роботи студії Ghibli), до складних філософських серіалів з багатогранним сюжетом (як от «Sonny boy»).

Японська анімація вирізняється екзистенційними питаннями, які часто «маскуються» за чудернацькими жанрами та стилями. Специфічні жанри породжують чіткі шаблони, які копіюються, порушуються та/чи розвиваються. Аніме (та манга) формує замкнуту, самодостатню медійну систему, – нові глядачі зіштовхуються зі складнощами сприйняття японської анімації. Але, знову ж, саме усі перелічені умови сприяють свободі у виборі тематики, яка часто сповнена складних морально-етичних питань.

Аналіз кількох тайтлів, їх моральних концепцій та способу висвітлення філософського. Тематика аніме часто торкається глибоких екзистенційних питань. Це можуть бути загальні роздуми, які зустрічаються у всіх видах медіа:

- питання дорослішання;
- стосунки з однолітками;
- взаємини у суспільстві;
- пошук мрії;
- існування духовного
- смерть тощо.

Також, це може висвітлення існуючих концепцій:

- філософські ідеї класичних філософів;

- цитування західної культури – творів мистецтва, літератури чи міфів;
- наукові теорії;
- релігійні ідеї тощо.

Зазвичай, ці теми поєднуються з авторськими роздумами, але запозичення існуючих концепцій все ж можна розпізнати. Дане поєднання концепцій та думок відрізняється від класичних творів, тож мають особливий попит серед глядачів.

«*Mononoke-hime*» (1997). Події мультфільму відбуваються у фантастичному світі, який стилістично нагадує давню Японію. «Принцеса Мононоке» описує життя хлопця, на ім'я Асітака, котрий отримав прокляття після вбивства скаженого бога-вепра. Отримавши цю смертельну проказу, він відправляється на пошуки джерела нещастя, аби «поглянути на все незатьмареним поглядом». Далі він зустрічається з реальністю загарбницької війни, яку веде імперія з місцевим населенням та дикими звірями з лісу (яких також називають богами). Місцеві проживають в копальні-фортеці, де головує жінка Ебосі. В свою чергу, вони також воюють з тваринами: захисниками лісу виступають великі вовки, дівчина на ім'я Сан та табуни вепрів. Ліс особливим цінним ресурсами та проживаючим у ньому лісовим богом, здатним дарувати життя (*Mononoke Hime*, n. d.).

Сюжет розгортається на межі інтересів цих трьох сторін, які Асітака пробує примирити між собою. Історія має ознаки класичної драматичної структури, але в ній немає конкретного лиходія чи однієї проблеми, проти якої має боротися головний герой. Натомість перед глядачем постає «сіра картина», де важко визначати персонажів, як дійсно лихих. Впродовж мультфільму показане радше загальне засудження егоїстичної поведінки, загарбництва, війни, екологічного забруднення.

Нетиповим для західної аудиторії тут є висвітлення духовного:

- маленькі лісові духи кадамі, що спостерігають за життям у лісі;
- звіро-боги, образи давніх істот – більших, сильніших та розумних;
- бог лісу, який є образом життя, як такого: він здатний наділяти життям та полишати його за власним бажанням.

В сукупності, це персоналізує природу та звертає увагу на ставлення людей до екології, підкреслює цінність життя та миру. Асітака має у собі риси класичного героя міфів та казок: «чистий серцем» та володіючи надлюдською силою, він вступає в конфронтацію з вищими силами (богами), кидає виклик неприйнятним рисам суспільства (творить чудеса). В ньому зійшлися відголоски грецької

міфології, японського погляду на життя та пацифістське бачення режисера, Хаяо Міядзакі.

«*Code Geass: Hangyaku no Lelouch*» (2006–2008). «Код Гіас: повстання Лелуша» вважається культовим серіалом в жанрі «меха», який розповідає про події в альтернативній історії, де Священна Британська імперія захопила владу над 1/3 світу й веде диктаторську політику. Основні події відбуваються в Зоні 11 – захопленій Британією території Японії, яка втратила суверенітет (*Code Geass: Hangyaku no Lelouch*, n. d.). Всі війни ведуться за допомоги бойових роботів, наймерів (*khightmers*), які є популярною зброєю війни майбутнього в аніме. Ці надтехнології з одного боку представлені, як цікавий елемент фантастичного світу, та з іншого підкреслена небезпека існування потужної зброї.

Сюжет серіалу сповнений проблемами:

- 1) політика: протиставлення демократії та диктатури, загарбницький імперіалізм;
- 2) війна: стратегії ведення битв, наслідки воєнних дій, гонка озброєння;
- 3) психологія та стосунки: цінність сімейних та дружніх стосунків, брехня та маніпуляції;
- 4) філософія та езотерика: існування нематеріального виміру, існування колективного підсвідомого, нірвана, вічне життя, надприродні здібності тощо.

Історія розповідає про велику кількість персонажів, але найвиразнішим є, звісно, головний герой – Лелуш Британський. Він є сином імператора Священної Британської імперії, втім, після смерті матері, його висилають до Японії. Навчаючись у школі, він приховує своє походження, називаючи себе Лелуш Ламперуш. Певда відома його близькому другу, Куруругі Судзаку, який пізніше стане в конфронтацію з головним героєм.

Ціль Лелуша – знищення імперії, адже винним у вбивстві його матері він вбачає свого батька імператора. За збігом обставин, Лелуш отримує гіас: це особлива сила, яка дозволяє керувати людьми. Встановивши зоровий контакт, він здатний видати наказ людині, якому неможливо протистояти. Таким чином, він стає головою групи повстання Японії та стає національним героєм, беручи псевдонім Зеро.

Головні риси цього персонажу це його загадковість, кмітливість та амбіційність, які є рисами, притаманними популярного образу «вовка одинака». Такий образ протиставляється образу позитивних, відкритих та фізично дужих персонажів, як от Куруругі Судзаку. В цілому, поведінка Лелуша перегукується з концепціями етичного індивідуалізму (самостійне визначення правильного) та самодержавності. Невідомо, чи дійсно

автори сюжету орієнтувалися на конкретні концепції, схожості між філософією та аніме очевидні. Фантастичний гіас є образом, завдяки якому автори роздумують над складністю взаємин між людьми, доводячи роздуми до гротеску.

«*Monster*» (2004–2005). Аніме «Монстр» є екранізацією однойменної манги, яка має репутацію однієї з найкращих манг усіх часів. Це психологічний трилер з елементами детективу, який розповідає про нейрохірурга Тенму та його пацієнта Йохана. Події зав'язки історії відбуваються у Дюсельдорфі, Німеччині: відбувається вбивство подружжя Лібертів, виживають лише всиновлені близнюки Анна та Йохан. Втім Анна втрачає пам'ять, а Йохану необхідна операція через кульове поранення в голові. Тенма успішно виконує операцію, повертаючи хлопця до життя. Таким чином, лікар повернув до життя «монстра», адже Йохан виявився масовим вбивцею та психопатом (*Monster*, n. d.).

Виною поведінки Йохана є «дитячий будинок 511», в якому проживав Йохан. У спробі виховати нового фіурера, в сиротинці дітям викривлювали сприйняття добра та зла, прививали потяг до вбивств, знищували емоційність тощо. Вчені, що працювали там, хотіли створити «надлюдину», про яку писав Ніцше: особистість, яка не боїться смерті та не залежить від моральних принципів. На прикладі Йохана та інших дітей з сиротинця, автори переносять філософські ідеї в «реальне життя» та показують негативний вплив їх застосування на практиці.

На противагу ідеології «монстра», автор виказує свої міркування через слова та поведінку доктора Тенми: він вчить цінувати життя та стосунки, намагає допомогати людям, вказує на жакіття смерті та вбивства. В серіалі також висвітлюються шляхи поширення ідеології: процес виховання, як етап закладення моральних підвалин особистості. Важливими виявляються навіть казки чи розмови між персонажами, – складні ідеології поширюються за допомоги звичних міжособистісних контактів.

«*Vinland Saga*» (з 2018). «Сага про Вінланд» – екранізація однойменної манги про вікінгів, яка на сьогодні не завершена (*Vinland Saga*, n. d.).

Сюжет першого сезону розповідає про передісторію Торфіна, сина Торса – славетного вікінга, який став дезертиром. Сім'я Торфіна проживає в мирній Ісландії, але події складаються так, що Торс мусить повертатися на війну. На шляху Торса вбивають розбійники, а Торфін, що попри заборони відправився з батьком, запалюється жагою помсти до ватажка розбійників. Через роки життя з розбійниками Торфін стає вправним вбивцею,

але чисельні спроби перемогти в герці так і залишилися спробами. В кінці сезону Аскелад, ватажок розбійників, помирає від руки принца Данії, тож Торфін втрачає сенс життя та стає рабом.

В другому сезоні розповідь йде про життя Торфіна в якості раба, про його рефлексію минулого та шлях примирення з собою («акт покаяння»). У висновку він погоджується з фразою: «У мене немає ворогів», якої колись старався навчити його батько. Даний тайтл сповнений реалізму: усі події та персонажі максимально відповідають історичній реальності. Усі переконання відображенні у складності вчинків героїв, а не в казковому образі. Отож, різні тайтли висвітлюють філософські ідеї за допомогою різних прийомів, але здебільш це персоніфікація трансцендентного, перебільшення та деформація реальності (фантастичні елементи); або навпаки – зображають сюжет максимально реалістичним.

Аналіз популярних в Інтернеті мемів з філософськими концептами.

«*Dead inside*». В мережі Інтернет існує велика кількість різних аніме мемів: відео уривки, скріншоти, фанарт тощо. Більшість з них несе суто розважальний характер, але деякі з них, «відірвавшись» від контексту тайтлу, набувають глибшого сенсу. За приклад можна взяти мему про «дед інсайд»: зазвичай, це картинки з персонажами «*Токуо Ghoul*» («*Токійський гуль*») та агресивні цитати в стилі «вовка одинака». Ці мему почали поширюватися, як насміхання над награною серйозністю тайтлу, але, знайшовши відгук серед фанатів, вони сформували певну інтернет-субкультуру. Цільовою аудиторією став прошарок підлітків та молоді, переважно чоловічої статі, які мали проблеми з соціалізацією (Словотвір, б. д.). Але «дед інсайди» не надто вирізнялися з поміж різних схожих емо-культур, тому сприймалися, як емо, або ставали частиною загального образу фанатів аніме.

Головною проблемою «дед інсайдів» є депресивність: награна відлюдкувата поведінка іноді переростала в справжню суїцидальну поведінку. Це комплексна проблема, пов'язана й з іншими медіа (особливо музикою), але неможливо заперечити вплив аніме на дану проблему. Негативного успіху аніме досягає зображенням персонажів: завдяки художнім перебільшенням глядачам легше сприймати ідеї, які транслює певний персонаж (Дедінсайд – що це таке, б. д.; *Aesthetics Wiki*, n. d.).

«*Villian arc*». Фанати аніме, що в 2010-х рр. були дітьми, сьогодні є молоддю. В додачу до загальної цифровізації, це сприяє популяризації аніме. Все більше людей взнають про це медіа, а

фанати дізнаються більше про структуру анімації. Одною з структурних елементів аніме серіалів є «арка» – це умовний поділ серіалу на тематичні частини. Багато арок не є офіційним поділом авторів, фанати можуть придумувати їх задля зручності в обговоренні певних тайтлів (Kroon, 2014).

Частину сюжету, в якому розкривається мотивація негативних персонажів, в інтернеті почали називати «аркою лиходія». З простого обговорення сюжету фанати перейшли на обговорення «впізнання себе» (*схожі на меми «it's totally me»*). На відміну від «дед інсайду», ідея «арки» має не лише негативний вплив. В розумінні власних проблем, багато молодих хлопців починають займатися різностороннім саморозвитком, мотивуючи себе різними агресивними гаслами (Smith, 2023; Otis East, 2023). Деякі ж, фільмуючи своє життя, фокусуються на пошукові «помсти світові», адже вважають себе ображеними. Часто другий метод витікає в певного роду соціопатію, схожу на вже відомий архетип «крутого» «вовка одинака» (Bigger Tomorrow, 2023).

«*I have no enemies*». Це відносно новий напрямок в мемах, базований на фразі з аніме «Сага про Вінланд»: «У мене немає ворогів» (Know Your Meme, 2023). Популярність відео та зображень з цитуванням цього гасла досягло особливої популярності серед користувачів фанатів «арки лиходія». Суть мему полягає в заклику до миролюбності, самоаналізу та добрих стосунках з оточуючими людьми. Це якісно відрізняється від поглядів апатичного «дед інсайду» та ображеної «арки лиходія» та дає здорову альтернативу сприйняття світу (Ganguly, 2023).

Існування мемів, як було згадано, створює певну спільноту, як поширюють меми. Втім, коментарі не менш вартісні за самі меми: користувачі вільно діляться своїми життєвими досвідами, підтримують одне одного, поглиблюючи провідну ідею. На прикладі мемів можна прослідкувати реальний вплив тайтлів на аудиторію – саме нестандартність аніме дозволяє фанатам легко ділитися власними думками.

В коментарях мемів «У мене немає ворогів» (MellowGib, 2023) можемо бачити, як глядачі проводять прямі паралелі сюжету «Саги про Вінланд» з християнськими закликами, описаними в Біблії. Зображувані сцени слугують прикладом практичного застосування релігійних концепцій, що є успішнішим за пряме цитування біблійних текстів. Хоча в серіалі присутні прямі цитати Біблії, як-от проповідь Ісуса Христа з закликом: «Любіть ворогів своїх!», глядачі впізнають ці концепції й завдяки алюзіям (warriorofchrist, 2023). За сло-

вами того ж Роберта Макі, люди навчаються краще завдяки історіям, а не прямому висловленню морально-етичних тез.

Виокремлення нарративних елементів, які якісно впливають на глядачів. Аніме та аніме меми є успішними завдяки послугованню нарративними елементами, як от особлива структура сюжету, візуальний гротеск, емоційність та деталізація «повсякденного».

1) Особливість структури: будучи відносно закритим медіа, аніме породило велику кількість структурних шаблонів, архетипів та образів. Цікавим є використання цих кліше: в аніме «Mushoku Tensei» («Реінкарнація безробітного») використано популярних сюжетний хід з переродженням соціально неприйнятної людини в новому світі. Замість зміни шаблону, автори змінюють ставлення до нього, додаючи до нього нові для жанру деталі.

2) Візуальний гротеск: багато людей описують візуальний стиль аніме, як «дивні персонажі з великими очима», хоч дана традиція зображення має коріння в західному стилі анімації. Аніме багате на гротескні образи та різноманітні стилі, що робить серіали цікавими, а відтак популярними та прибутковими. Завдяки особливому візуалу, аніме здатне висвітлювати унікальні та складні теми, як от роздуми про невидиме фантастичне чи підкреслення чарівності реальності.

3) Емоційність: в анімації емоції завжди перебільшені в порівнянні з реальним їх вираженням – перебільшення спрощує донесення ідей. Японці дуже емоційні в повсякденному спілкуванні, тож їх анімація може сприйматися «надто емоційною» для західного глядача. Але це є зручним інструментом, особливо в жанрі шьонен, який націллений на підліткову аудиторію.

4) Детальне зображення повсякденних сцен: ще одна незвична для заходу особливість, яка полягає в зображенні «повсякденних сцен». Такі сцени не обов'язково є важливими для сюжету, але вони додають відчуття достовірності історії та дають час на звикання до світу та персонажів.

Приклади застосування цих принципів можна спостерігати також у західних мультсеріалах, як от «Самурай Джек», «Аватар: останній захисник», «Кінь БоДжек» тощо. Дані елементи є конкретними причинами успіху аніме, частково розвіюючи міфи довкола даного медіа.

Формування порад зі стимулювання аналізу та рефлексії серед споживачів. Соціальні дослідження вказують на те, що аніме унікальним чином впливає на глядачів, змінюючи їх певні моральні переконання та емоційний стан загалом. Це може бути не тільки негативний, а й позитив-

ний вплив, якість якого залежить від нарративу тайтлу.

Багато батьків негативно ставляться до перегляду аніме їхніми дітьми через «неконтрольований» вплив серіалів на психіку. Схожі побоювання є й серед глядачів, щодо власного психічного стану. Втім, цей вплив можна контролювати, якщо розуміти загальні принципи нарративу аніме та аналізувати переглянутий тайтл. В аналізі можна виділити такі запитання:

– Що я переглянув? Спершу йде аналіз загальної інформації про тайтл: назва, жанр, стиль, основний сюжет тощо.

– Що автор хотів цим сказати? Мистецтво в цілому слугує методом донесення думок, тому переважна більшість авторів мають чіткі цілі чи мету своїх творів. Іноді автори діляться своїми поглядами в інтерв'ю або критики публікують аналіз творів, – в будь-якому випадку слід проаналізувати твір у максимальній відповідності до першочергового бачення.

– Чому було застосовано конкретні нарративні прийоми? Це запитання потребує певного розуміння створення аніме, але може бути допоміжним в емоційному дистанціюванні.

– Які висновки я можу винести з переглянутого? Якщо ви маєте на меті пізнати щось нове від перегляду тайтлу, то найперше шукатимете актуальну для вас ідею. Навіть якщо загальна ідея сюжету не цікава для вас, чи навіть йде в розріз з вашими переконаннями, ви все ж можете знайти для себе корисні думки. Це запитання суттєво відрізняється від попереднього, адже акцентує увагу на вашому унікальному досвіді сприйняття твору. Ваше бачення може відрізнятись від бачення автора, який міг використати невдалий на ваш погляд нарративний прийом, але емоційно зрілим рішенням є спокійний аналіз у формі роздумів чи спілкування. Небезпека ж полягає в загальній неосвіченості особи, поганому вихованні дитини та неусвідомленому перегляді, що є проблемою й у споживанні інших медіа.

Висновок. В результаті дослідження теми «Аніме, як успішний інструмент трансляції філософських та релігійних концепцій» можемо зробити висновки, що саме унікальні елементи сторітелінгу, шляхи донесення ідей, а також цитування вже самого аніме у вигляді мемів «будує мости» між складними філософськими та релігійними концептами та глядачами. Аналізуючи літе-

ратуру, бачимо, що аналіз філософських концепцій в аніме та їх впливу на глядачів є популярним в мережі Інтернет, втім знайти детальні аналізи успіху аніме через використання структурних елементів нарративу виявляється складним завданням.

Проаналізувавши історію та тематику аніме за останнє сторіччя, бачимо, що японська анімація вирізняється екзистенційними питаннями, які часто «маскуються» за чудернацькими жанрами та стилями. Специфічні жанри породжують клішовані сюжетні прийоми та образи, які сприяють свободі у виборі тематики. Тематика аніме часто торкається екзистенційних питань: використовуючи різні стилі та підходи, автори знаходять унікальні шляхи висвітлення складних ідей. Їх шляхи висвітлення філософських концепцій в поєднанні з власними роздумами легко знаходять попит серед глядачів.

Вплив тайтлів на глядачів продовжується через цитування у форматі мемів. Існування мемів створює певну спільноту, яка дає можливість легко проаналізувати реальний вплив концепцій, висвітлених в аніме, на глядачів. Аніме та аніме меми є успішними завдяки елементам сторітелінгу, як-от особливій структурі сюжету, візуальному гротеску, емоційності та деталізації повсякденного. Дані елементи є конкретними причинами успіху аніме, частково розвіюючи міфи довкола цього медіа. Аніме однозначно має якісний вплив на глядачів. Щоб уникнути можливих проблем при перегляді аніме, слід робити рефлексію щодо переглянутого. Рефлексія полягає в пошуку відповідей на такі запитання:

– Що я переглянув?

– Що автор хотів цим сказати?

– Чому було застосовано конкретні нарративні прийоми?

– Які висновки я можу винести з переглянутого?

Ці запитання розвіюють міфи довкола перегляду аніме, адже реальна небезпека полягає в загальній неосвіченості особи, поганому вихованні дитини та неусвідомленому перегляді, що є проблемою й у споживанні інших медіа.

Отже, дослідження теми «Аніме як успішний інструмент трансляції філософських та релігійних концепцій» в контексті аналізу тематики аніме та його впливу на глядачів, добре помітному через інтернет меми, приводить нас до формування розуміння важливості аналізу та рефлексії в процесі споживання медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aesthetics Wiki. Dead Inside. URL: https://aesthetics.fandom.com/wiki/Dead_Inside (date of access: 10.07.2024).
2. Anime search. *MyAnimeList*. URL: <https://myanimelist.net/anime.php> (date of access: 10.07.2024).
3. Bigger Tomorrow. Stop restraining yourself. *TikTok*. 2023. URL: <https://www.tiktok.com/@biggertomorrow/video/7200671975713410309?q=villian%20arc&t=1710685647851> (date of access: 18.07.2024).
4. Ceika J. Berserk as a Nietzschean Tragedy – Art, Morality, Affirmation. *YouTube*. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zxTwYdYzw8c> (date of access: 12.07.2024).
5. Code Geass: Hangyaku no Lelouch. *MyAnimeList*. URL: https://myanimelist.net/anime/1575/Code_Geass_Hangyaku_no_Lelouch (date of access: 10.07.2024).

6. Dawkins R. The selfish gene. Oxford : Oxford University Press, 2006. 360 p.
7. Ferjan M. 20+ Anime Statistics & Facts: How Many People Watch Anime?. *HeadphonesAddict*. 2024. URL: <https://headphonesaddict.com/anime-statistics/> (date of access: 14.06.2024).
8. Ganguly S. "I have no enemies": The Vinland Saga quote that went viral, explained. *SK Anime*. 2023. URL: <https://www.sportskeeda.com/anime/i-enemies-the-vinland-saga-quote-went-viral-explained> (date of access: 12.06.2024).
9. Gilles P. Anime essentials: every thing a fan needs to know. Berkeley, Calif. : Stone Bridge Press, 2001. 127 p.
10. Know Your Meme. I have no enemies. *TikTok*. 2023. URL: <https://www.tiktok.com/@knowyourmeme/video/7232048232895892778>. (date of access: 09.07.2024).
11. Kroon R. W. A/V A to Z: An Encyclopedic Dictionary of Media, Entertainment and Other Audiovisual Terms. McFarland, 2014. 772 p.
12. MellowGib. This TikTok Trend Is Changing MILLIONS Around The World... *YouTube*. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5tCTd6HJexs> (date of access: 10.07.2024).
13. Mononoke Hime. *MyAnimeList*. URL: https://myanimelist.net/anime/164/Mononoke_Hime (date of access: 10.07.2024).
14. Monster. *MyAnimeList*. URL: <https://myanimelist.net/anime/19/Monster> (date of access: 10.07.2024).
15. Nashville Film Institute. What is Anime? Everything You Need To Know. URL: <https://www.nfi.edu/what-is-anime/> (date of access: 05.07.2024).
16. Otis East. The villain arc meaning: more than just a story trope. *Blerd*. 2023. URL: <https://www.blerd.com/the-villain-arc-meaning-more-than-just-a-story-trope/> (date of access: 09.07.2024).
17. Smith L. What Does it Mean to Enter Your Villain Era?. *Wiki How*. 2023. URL: <https://www.wikihow.com/Villain-Era-Meaning> (date of access: 12.06.2024).
18. Vinland Saga. *MyAnimeList*. URL: https://myanimelist.net/anime/37521/Vinland_Saga (date of access: 10.07.2024).
19. warriorofchrist. come home. *Instagram*. 2023. URL: <https://www.instagram.com/reel/Cr4D2jNLgAz/?igsh=M2pvMwVqbms1aHdm> (date of access: 06.08.2024).
20. Дедінсайд (Dead Inside) – що це таке, суть, визначення, симптоми та приклади. *Termin.in.ua*. URL: <https://termin.in.ua/dedinsaid/> (дата звернення: 03.07.2024).
21. Мій сусід Тоторо. *Кіноріум*. URL: <https://ua.kinorium.com/88234/info/> (дата звернення: 17.07.2024).
22. Незабитовський Є. Вечірній курс "Філософія в аніме". *Маїбутні*. URL: <https://maibutni.com.ua/anime1.0/>.
23. Подосян А. Сценарій як структурний компонент творчої роботи режисера в сучасному кінематографі. *Діалог: Медіастудії*. 2023. № 29. С. 125–136.
24. Словотвір. Перекладаємо слово дед інсайд. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/ded-insaid> (дата звернення: 05.07.2024).

REFERENCES

1. Aesthetics Wiki. (n. d.). Dead Inside. https://aesthetics.fandom.com/wiki/Dead_Inside
2. Anime search. (n. d.). MyAnimeList. <https://myanimelist.net/anime.php>
3. Bigger Tomorrow. (2023). Stop restraining yourself. TikTok. <https://www.tiktok.com/@biggertomorrow/video/7200671975713410309?q=villain%20arc&t=1710685647851>
4. Ceika, J. (2021). Berserk as a Nietzschean Tragedy – Art, Morality, Affirmation. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=zxTwYdYzw8c>
5. Code Geass: Hangyaku no Lelouch. (n. d.). MyAnimeList. https://myanimelist.net/anime/1575/Code_Geass_Hangyaku_no_Lelouch
6. Dawkins, R. (2006). The selfish gene. Oxford University Press.
7. Ferjan, M. (2024). 20+ Anime Statistics & Facts: How Many People Watch Anime? HeadphonesAddict. <https://headphonesaddict.com/anime-statistics/>
8. Ganguly, S. (2023). "I have no enemies": The Vinland Saga quote that went viral, explained. SK Anime. <https://www.sportskeeda.com/anime/i-enemies-the-vinland-saga-quote-went-viral-explained>
9. Gilles, P. (2001). Anime essentials: every thing a fan needs to know. Stone Bridge Press.
10. Know Your Meme. (2023). I have no enemies. TikTok. <https://www.tiktok.com/@knowyourmeme/video/7232048232895892778>.
11. Kroon, R. W. (2014). A/V A to Z: An Encyclopedic Dictionary of Media, Entertainment and Other Audiovisual Terms. McFarland.
12. MellowGib. (2023). This TikTok Trend Is Changing MILLIONS Around The World... YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5tCTd6HJexs>
13. Mononoke Hime. (n. d.). MyAnimeList. https://myanimelist.net/anime/164/Mononoke_Hime
14. Monster. (n. d.). MyAnimeList. <https://myanimelist.net/anime/19/Monster>
15. Nashville Film Institute. (n. d.). What is Anime? Everything You Need To Know. <https://www.nfi.edu/what-is-anime/>
16. Otis East. (2023). The villain arc meaning: more than just a story trope. Blerd. <https://www.blerd.com/the-villain-arc-meaning-more-than-just-a-story-trope/>
17. Smith, L. (2023). What Does it Mean to Enter Your Villain Era? Wiki How. <https://www.wikihow.com/Villain-Era-Meaning>
18. Vinland Saga. (n. d.). MyAnimeList. https://myanimelist.net/anime/37521/Vinland_Saga
19. warriorofchrist. (2023). come home. Instagram. <https://www.instagram.com/reel/Cr4D2jNLgAz/?igsh=M2pvMwVqbms1aHdm>
20. Dedinsaid (Dead Inside) – shcho tse take, sut, vyznachennia, symptomy ta pryklady. [Dead Inside – what is it, essence, meaning, symptoms and application] (b. d.). Termin.in.ua. <https://termin.in.ua/dedinsaid/> [in Ukrainian].
21. My susid Totoro. [My neighbor Totoro] (n.d.). Kinorium. <https://ua.kinorium.com/88234/info/> [in Ukrainian].
22. Nezabytovskiyi, Ye. (b. d.). Vechirniy kurs "Filosofiiia v anime" [Evening course "Philosophy in Anime"]. Maibutni. <https://maibutni.com.ua/anime1.0/> [in Ukrainian].
23. Podosian, A. (2023). Stsenarii yak strukturnyi komponent tvorchoi roboty rezhysera v suchasnomu kinematohrafi [The script as a structural component of the director's creative work in modern cinema]. Dialoh: Mediastudii – Dialogue: Media studios, (29), 125–136. [in Ukrainian].
24. Slovotvir. (b. d.). Perekladaemo slovo ded insaid [We translate the word grandfather inside], <https://slovotvir.org.ua/words/ded-insaid> [in Ukrainian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-39>**Людмила НЕЇЖПАПА,***orcid.org/0000-0003-4398-2553*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова(Київ, Україна) *neizhpapals@ukr.net***Олена МІЩЕНКО,***orcid.org/0000-0001-9673-0216*

кандидат технічних наук,

старший викладач кафедри технологічної та професійної освіти і декоративного мистецтва
Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) *el_mischenko@ukr.net*

ПРОЄКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У дослідженні розглядаються ключові аспекти проєктування інформаційно-освітнього середовища у закладах вищої освіти. Відзначається, що таке середовище має забезпечувати ефективну підтримку освітнього процесу, зокрема через інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяє активному залученню здобувачів освіти у навчальну діяльність. Приділено увагу питанням структурного та функціонального планування інформаційно-освітнього середовища, що є важливим для створення умов для індивідуального та групового навчання. Також дослідження присвячено аналізу сучасних підходів до проєктування інформаційно-освітнього середовища, зокрема розглядаються моделі та стратегії, що використовуються у провідних закордонних закладах вищої освіти. Описані принципи системного підходу, що дозволяють врахувати всі компоненти освітнього середовища, включаючи апаратне забезпечення, програмні засоби, навчальні матеріали та методи їх подання. Також підкреслюється важливість адаптивності інформаційно-освітнього середовища до змін у навчальних програмах та потребах здобувачів освіти. Акцентовано на технічних аспектах створення інформаційно-освітнього середовища. Розглядаються різні програмні платформи та інструменти, що можуть бути використані для створення інтерактивних навчальних матеріалів, управління освітнім процесом та моніторингу успішності здобувачів освіти. Обговорюються питання інтеграції різноманітних технологій, включаючи системи управління навчанням, віртуальні лабораторії та симулятори. Аналізуються педагогічні аспекти впровадження інформаційно-освітнього середовища. Назолотошено на методах активного навчання, таких як проблемно-орієнтоване навчання, проєктна діяльність та колаборативне навчання. Розглядаються способи стимулювання критичного мислення та творчих здібностей здобувачів освіти через використання інформаційно-комунікаційних технологій. Також обговорюються питання підготовки викладачів до роботи в умовах інформаційно-освітнього середовища та необхідність їх постійного професійного розвитку. У висновках підсумовано результати дослідження та наведено рекомендації щодо подальшого розвитку інформаційно-освітнього середовища у закладах вищої освіти. Підкреслено важливість постійного моніторингу та оцінювання ефективності інформаційно-освітнього середовища з метою його удосконалення.

Ключові слова: проєктування, інформаційно-освітнє середовище, заклади вищої освіти, інформаційно-комунікаційні технології, інтерактивні навчальні матеріали, управління освітнім процесом.

Liudmyla NEIZHPAPA,*orcid.org/0000-0003-4398-2553*

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Education and Social Work

Mykhail Drahomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) *neizhpapals@ukr.net***Olena MISHCHENKO,***orcid.org/0000-0001-9673-0216*

Candidate of Technical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Technological and Vocational Education and Decorative Arts

Khmelnytskyi National University

(Khmelnytskyi, Ukraine) *el_mischenko@ukr.net*

DESIGNING AN INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The study examines the key aspects of designing an information and educational environment in higher education institutions. It is noted that such an environment should provide effective support for the educational process, in particular through the integration of information and communication technologies, which promotes the active involvement of students in educational activities. Attention is paid to the structural and functional planning of the information and educational

environment, which is important for creating conditions for individual and group learning. The study also analyzes modern approaches to the design of the information and educational environment, in particular, models and strategies used in leading foreign higher education institutions. The principles of a systematic approach are described, allowing to take into account all components of the educational environment, including hardware, software, teaching materials and methods of their presentation. It also emphasizes the importance of adaptability of the information and educational environment to changes in curricula and the needs of students. The article focuses on the technical aspects of creating an information and educational environment. Various software platforms and tools that can be used to create interactive learning materials, manage the educational process, and monitor students' progress are considered. The integration of various technologies, including learning management systems, virtual laboratories, and simulations, is discussed. The article analyzes the pedagogical aspects of the implementation of the information and educational environment. Emphasis is placed on active learning methods, such as problem-based learning, project-based learning, and collaborative learning. The article considers ways to stimulate critical thinking and creativity of students through the use of information and communication technologies. The issues of preparing teachers to work in the information and educational environment and the need for their continuous professional development are also discussed. The conclusions summarize the results of the study and provide recommendations for further development of the information and educational environment in higher education institutions. The importance of continuous monitoring and evaluation of the effectiveness of the information and educational environment in order to improve it is emphasized.

Key words: design, information and educational environment, higher education institutions, information and communication technologies, interactive learning materials, educational process management.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформаційні технології та глобалізація розвиваються швидкими темпами, традиційні підходи до організації навчання у закладах вищої освіти (ЗВО) виявляються все менш ефективними. Сучасні здобувачі освіти прагнуть новаторських методів навчання, які інтегрують новітні інформаційні ресурси та технології (Малежик, 2020 : 107). Тому необхідно створювати інформаційно-освітнє середовище, яке б відповідало вимогам часу та сприяло ефективному навчанню і розвитку здобувачів освіти.

Одним із ключових аспектів цієї проблеми є розробка інтегрованої платформи, яка об'єднує різноманітні навчальні ресурси та інструменти для взаємодії менторів й здобувачів освіти. Така платформа повинна забезпечувати доступ до електронних бібліотек, баз даних, онлайн-курсів та інших ресурсів, а також підтримувати синхронну та асинхронну комунікацію між усіма учасниками освітнього процесу (Likarchuk, Velychko, Andrieieva, Lenda, Vusyk, 2023). Важливо, щоб ця платформа адаптувалася до індивідуальних потреб кожного здобувача освіти, забезпечуючи персоналізований підхід до навчання.

Ще одним важливим аспектом є безперервний моніторинг та оцінювання якості освітнього процесу у ЗВО. Сучасні інформаційні системи дозволяють автоматизувати збір та аналіз даних про успішність здобувачів освіти, активність менторів та ефективність використання навчальних ресурсів (Биков, Спірін, Пінчук, 2020). Це допомагає швидко виявляти проблемні зони та приймати обґрунтовані управлінські рішення для їх усунення.

Крім технічних аспектів, важливо враховувати й психологічний та педагогічний компоненти при

проектуванні інформаційно-освітнього середовища (Schwartz, 2019 : 51). Технології повинні сприяти розвитку критичного мислення, творчих здібностей та самостійності здобувачів освіти. Для цього необхідно не лише забезпечити технічну інфраструктуру, але й розробити нові педагогічні підходи, методики та методи, які максимально використовують потенціал сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи дослідження в галузі проектування інформаційно-освітнього середовища у ЗВО, можна зазначити, що значна кількість авторів акцентує на інтеграції сучасних інформаційних технологій. Биков В., Буров О., Литвинова С., Пінчук О., Романишин Ю., Сигетій І., Спірін О. відзначають, що ефективність освітнього процесу значно підвищується завдяки використанню віртуальних лабораторій, систем управління навчанням та мультимедійних ресурсів. Ананга П., Буров О., Лютюк Ю., Малежик П., Соколюк О., Соловей Л., Юскович-Жуковська В. висвітлюють важливість персоналізації навчання, що досягається через адаптивні системи та аналітику навчальних даних. Бодненко Т., Буйницька О., Запорожцева Ю., Наход С., Шварц Х. зауважують, що сучасні підходи до проектування інформаційно-освітнього середовища сприяють розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та підвищенню мотивації здобувачів освіти.

Мета статті – дослідити та розробити ефективні стратегії та підходи до проектування інформаційно-освітнього середовища у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому процесі особливу увагу приділяють ефективній підтримці навчальної діяльності здо-

бувачів освіти. Одним із ключових чинників успішного навчання є інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяють активному залученню здобувачів освіти в освітній процес (Bodnenko, 2016 : 41). Використання інформаційно-комунікаційних технологій не лише розширює можливості доступу до навчальних матеріалів, але й забезпечує нові форми взаємодії між менторами та здобувачами освіти, що підвищує загальну якість освіти (Сігетій, 2018 : 127).

Одним з основних аспектів успішної інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес є структурне та функціональне планування інформаційно-освітнього середовища (Schwartz, 2019 : 83). Варто відзначити, що інформаційно-освітнє середовище виступає платформою, яка об'єднує всі компоненти освітнього процесу та забезпечує взаємодію між ними. Важливість планування інформаційно-освітнього середовища обумовлена необхідністю створення умов для індивідуального та групового навчання, де кожен здобувач освіти має можливість отримувати знання відповідно до своїх потреб та інтересів (Pinchuk, Sokolyuk, Burov, 2019 : 103). Тому розвиток інформаційно-освітнього середовища вимагає не лише технічних інновацій, але й зміни підходів до навчання та викладання. Ментори повинні бути готові до використання нових методів та технологій, а здобувачі освіти – до активної участі в освітньому процесі (Юскович-Жуковська, Лотюк, Соловей, 2019 : 196). Відповідно, ефективне структурне та функціональне планування інформаційно-освітнього середовища є ключовим елементом у створенні умов для індивідуального та групового навчання, що сприяє підвищенню загальної якості освіти та забезпечує підготовку здобувачів освіти до викликів сучасного інформаційного суспільства.

На нашу думку, проектування інформаційно-освітнього середовища є ключовим завданням ЗВО, що прагнуть підготувати здобувачів освіти до сучасних викликів. Провідні закордонні ЗВО використовують різноманітні підходи, моделі та стратегії, щоб забезпечити високу якість навчання, інтеграцію теоретичних знань із практичними навичками та розвиток інноваційного мислення. У таблиці 1 наведено огляд основних підходів до проектування інформаційно-освітнього середовища, що застосовуються у відомих ЗВО, таких як: Массачусетський технологічний інститут, Стенфордський університет, Швейцарська вища технічна школа Цюріха, Кембриджський університет, Імперський коледж Лондона, Університет Цінхуа, Делфтський технологічний університет тощо. Кожен ЗВО має свої унікальні методи

та філософію навчання, що дозволяє їм готувати фахівців, здатних вирішувати складні завдання та впроваджувати новітні технології у різних галузях промисловості та науки.

Варто зауважити, що у сучасному освітньому середовищі програмні платформи та інструменти відіграють ключову роль у створенні інтерактивних навчальних матеріалів, управлінні навчальним процесом та моніторингу успішності здобувачів освіти. Вони дозволяють не тільки покращувати якість навчання, але й забезпечують індивідуальний підхід до кожного здобувача освіти. Найпоширеніші інструменти включають системи управління навчанням (Learning Management Systems), такі як Moodle, Blackboard та Canvas, які забезпечують комплексне управління курсами, розподіл завдань та тестів, а також комунікацію між менторами та здобувача освіти (Ananga, 2020 : 315). Віртуальні лабораторії та симулятори, як-от Labster та PhET, дозволяють здобувача освіти практикуватися у реалістичних умовах без необхідності фізичної присутності в лабораторіях, що особливо актуально в умовах дистанційного навчання.

Науковці відзначають, що інтеграція різноманітних технологій в освітній процес є важливою складовою сучасної освіти. Вона дозволяє створювати більш гнучкі та адаптивні навчальні плани, що враховують індивідуальні потреби здобувачів освіти. Використання LMS забезпечує централізоване управління навчальними матеріалами та моніторинг успішності здобувачів освіти (Ananga, 2020; Биков, Спірін, Пінчук, 2020 : 29). Наприклад, за допомогою таких систем ментори можуть легко відстежувати прогрес кожного здобувача освіти, аналізувати його слабкі та сильні сторони, а також своєчасно надавати необхідну підтримку. Віртуальні лабораторії та симулятори, інтегровані в LMS, дозволяють здобувача освіти закріплювати теоретичні знання на практиці, виконуючи різноманітні експерименти та симуляції.

Моніторинг успішності здобувачів освіти за допомогою сучасних інструментів дозволяє менторам та адміністрації швидко виявляти проблемні напрямки та впроваджувати необхідні корективи в освітній процес. Аналітичні модулі, вбудовані в LMS, надають детальні звіти про академічні досягнення здобувачів освіти, їхню активність та залученість в освітній процес (Романишин, 2021). Такі дані допомагають приймати обґрунтовані рішення щодо подальших кроків у навчанні, планувати індивідуальні консультації та додаткові заняття. Використання інтерактивних навчальних матеріалів, віртуальних лабораторій та симуляторів, інтегрованих у LMS, забезпечує не тільки ефективне

Опис підходів до проектування інженерно-освітніх систем у провідних закордонних ЗВО

ЗВО	Підходи до проектування інформаційно-освітнього середовища	Моделі та стратегії
Массачусетський технологічний інститут (США)	Проектно-орієнтоване навчання	– використання реальних інженерних проєктів для навчання здобувачів освіти; – інтеграція теоретичних знань з практичним досвідом; – співпраця з індустрією для вирішення актуальних задач.
Стенфордський університет (США)	Дослідницьке навчання	– акцент на дослідницьку діяльність з ранніх етапів навчання; – спільні дослідження з професорами; – інтердисциплінарні проєкти.
Швейцарська вища технічна школа Цюріха (Німеччина)	Інтеграція практики з теорією	– співпраця з промисловістю для забезпечення актуальності навчальних програм; – використання лабораторій та наукових центрів.
Кембриджський університет (Велика Британія)	Проблемно-орієнтоване навчання	– фокус на вирішенні конкретних інженерних проблем; – групові проєкти та дослідження; – постійний зворотний зв'язок з наставниками.
Імперський коледж Лондона (Велика Британія)	Інноваційне та підприємницьке навчання	– підготовка здобувачів освіти до підприємницької діяльності; – створення стартапів в рамках навчальних програм.
Університет Цінхуа (Китай)	Глобальне інженерне навчання	– міжнародні програми обміну та співпраці; – навчання за програмами подвійних дипломів.
Делфтський технологічний університет (Нідерланди)	Інженерія для сталого розвитку	– акцент на екологічній сталості та соціальній відповідальності.

Джерело: складено авторами.

засвоєння знань, але й сприяє розвитку критичного мислення та практичних навичок, необхідних у сучасному світі (Романишин, 2022 : 416).

Методи активного навчання, такі як проблемно-орієнтоване навчання (Problem-Based Learning, PBL), проєктна діяльність та колаборативне навчання, значно підвищують ефективність освітнього процесу, сприяючи глибшому розумінню матеріалу та розвитку навичок критичного мислення. Проблемно-орієнтоване навчання залучає здобувачів освіти до вирішення реальних проблем, що стимулює їх до самостійного пошуку знань та розробки інноваційних рішень (Буйницька, 2021 : 273; Запорожцева, 2019 : 81). Проєктна діяльність передбачає виконання здобувачами освіти комплексних завдань, що включають дослідження, аналіз та представлення результатів, тим самим розвиваючи їхні дослідницькі навички та творчий потенціал. Колаборативне навчання, яке ґрунтується на груповій роботі та обміні ідеями, сприяє розвитку комунікативних навичок та умінь працювати в команді.

Стимулювання критичного мислення та творчих здібностей здобувачів освіти можливе через використання інформаційно-комунікаційних технологій. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі забезпечує доступ до широкого спектра інформаційних ресурсів, мультимедійних матеріалів та інтерак-

тивних інструментів, що сприяє активному залученню здобувачів освіти до навчання (Наход, 2021 : 250). Наприклад, віртуальні симулятори та інтерактивні навчальні платформи дозволяють здобувачам освіти експериментувати з різними сценаріями та аналізувати результати своїх дій, що розвиває їхнє аналітичне та критичне мислення. Крім того, засоби спільної роботи, такі як: Google Docs, Microsoft Teams та інші, полегшують колаборацію здобувачів освіти, сприяючи обміну ідеями та спільному вирішенню завдань.

Підготовка викладачів до роботи в умовах інноваційного освітнього середовища є важливою для ефективного впровадження нових методів навчання та технологій (Burov, Vykov, Lytvynova, 2020 : 584). Зі свого боку, це потребує постійного професійного розвитку викладачів, включаючи участь у тренінгах, семінарах та курсах підвищення кваліфікації, спрямованих на освоєння нових педагогічних методик та інформаційно-комунікаційних технологій. Важливо, щоб ментори не тільки володіли технічними навичками, але й розуміли, як інтегрувати ці технології в освітній процес для досягнення оптимальних результатів. Постійний професійний розвиток менторів забезпечує їхню готовність до адаптації у швидко змінюваному освітньому середовищі, що є необхідною умовою для підвищення якості освіти та розвитку здобувачів освіти у сучасному світі.

Висновки. Проектування інформаційно-освітнього середовища у ЗВО є надзвичайно важливим аспектом сучасного освітнього процесу. Основною метою цього процесу є створення сприятливих умов для навчання, що забезпечують доступ до необхідних інформаційних ресурсів, а також сприяють розвитку професійних та особистісних якостей здобувачів освіти. Важливими елементами інформаційно-освітнього середовища є електронні бібліотеки, платформи для дистанційного навчання, системи управління навчальним процесом (LMS) та інші технологічні засоби, які дозволяють забезпечити ефективне та гнучке навчання. Розробка інформаційно-освітнього середовища повинна враховувати потреби всіх учасників освітнього процесу, включаючи здобувачів освіти, викладачів та адміністрацію закладу. Важливо забезпечити інтеграцію різних інформаційних систем, що дозволить створити єдину інфраструктуру для зберігання, обробки та доступу до інформації. Крім того, необхідно приділяти увагу безпеці даних та захисту інформації, що є ключовим аспектом у сучасному цифровому середовищі. Це потребує використання сучасних методів шифрування та захисту інформації.

Для подальшого розвитку інформаційно-освітнього середовища у ЗВО рекомендується зосеред-

итися на постійному моніторингу та оцінюванні ефективності існуючих технологічних рішень і навчальних платформ. Важливо впроваджувати новітні інформаційні технології, що забезпечують інтерактивність та гнучкість освітнього процесу, а також проводити регулярні тренінги для викладачів з метою підвищення їхньої цифрової компетентності. Крім того, слід розробляти й оновлювати стратегії кібербезпеки для захисту даних здобувачів освіти та викладачів. Акцент на безперервному вдосконаленні інформаційно-освітнього середовища через зворотний зв'язок з користувачами та аналіз освітніх результатів дозволить підвищити якість освіти та адаптуватися до швидких змін у цифровому середовищі.

Таким чином, ефективне проектування інформаційно-освітнього середовища у ЗВО сприятиме підвищенню якості освітнього процесу, забезпечуючи доступ до сучасних інформаційних ресурсів та технологій. Це, зі свого боку, забезпечить розвиток інноваційних форм навчання, індивідуалізацію освітнього процесу та покращення загальної якості освіти. Успішна реалізація цих завдань вимагає тісної співпраці між усіма учасниками освітнього процесу, а також постійного вдосконалення технологічної інфраструктури ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биков В., Спірін О., Пінчук О. Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. Вісник Кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта ХХІ століття». 2020. № 1. С. 27-36.
2. Буйницька О. П. Система педагогічного проектування інформаційно-освітнього середовища для здійснення підготовки майбутніх соціальних педагогів: монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 568 с.
3. Запорожцева Ю. Інформаційно-цифрова компетентність як складник сучасного навчально-виховного процесу. Теорія і методика професійної освіти. 2019. № 1(12). С. 79-82.
4. Малезик П. М. Технічна підготовка майбутніх фахівців з інформаційних технологій: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 337 с.
5. Наход С.А. Освітній коворкінг як нова форма організації e-learning студентів закладів вищої освіти. Моделювання компетентнісної професійної освіти в контексті євроінтеграції: монографія. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2021. С. 246-260.
6. Романишин Ю. Л. Теоретичні і методичні засади проектування веб-базованого освітнього середовища університету: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2022. 506 с.
7. Романишин Ю. Л. Концептуалізація новітніх інструментів знання-базованих комунікацій в освітньому процесі ЗВО. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського. 2021. Вип. 1(134). С. 33-40.
8. Сігетій І. П. Інформаційна діяльність в освітньому процесі. Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць. Харків: Видавництво НТМТ. 2018. № 4(90). С. 125-136.
9. Юскович-Жуковська В. І., Логюк Ю. Г., Соловей Л. Я. Використання ресурсів соціальних мереж у навчальному процесі закладів вищої освіти. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ. 2019. № 2(22). С. 192-199.
10. Ananga P. Pedagogical Considerations of E-Learning in Education for Development in the Face of COVID-19. International Journal of Technology in Education and Science. 2020. № 4(4). P. 310-321.
11. Bodnenko T. Learning technical subjects of future specialists of computer systems using open source technology. Intellectual archive. 2016. Vol. 5. № 6. P. 38-44.
12. Burov O., Bykov V., Lytvynova S. ICT Evolution: from Single Computational Tasks to Modeling of Life. ICTERI Workshops. 2020. P. 583-590.
13. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. Cuestiones Políticas. 2023. № 41(76). P. 769-779.
14. Pinchuk O. P., Sokolyuk, O. M., Burov O. Y., Shyshkina M. P. Digital transformation of learning environment: Aspect of cognitive activity of students. CEUR Workshop Proceedings. 2019. Vol. 2433. P. 90-101.
15. Schwartz H. L. Connected Teaching: Relationship, Power, and Mattering in Higher Education. Stylus Publishing. 2019. 192 p.

REFERENCES

1. Bykov V., Spirin O., Pinchuk O. (2020). Suchasni завдання tsyfrovoy transformatsii osvity [Modern tasks of digital transformation of education]. *Visnyk Kafedry YuNESKO «Neperervna profesiina osvita KhKhI stolittia» – Bulletin of the UNESCO Chair “Continuing Professional Education of the XXI century”*, 1, 27-36 [in Ukrainian].
2. Buinytska O. P. (2021). Systema pedahohichnoho proektuvannya informatsiino-osvitnoho seredovyscha dlia zdiisnennia pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv [System of pedagogical design of the information and educational environment for the training of future social workers]. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka [in Ukrainian].
3. Zaporozhtseva Yu. (2019). Informatsiino-tsyfrova kompetentnist yak skladnyk suchasnoho navchalno-vykhovnoho protsesu [Information and digital competence as a component of the modern educational process]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity – Theory and Methods of Vocational Education*, 1(12), 79-82 [in Ukrainian].
4. Malezhyk P. M. (2020). Tekhnichna pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii [Technical training of future specialists in information technology]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
5. Nakhod S. A. (2021). Osvitnii kovorkinh yak nova forma orhanizatsii e-learning zdobuvachiv osvity zakladiv vyshchoi osvity [Educational coworking as a new form of organization of e-learning for students of higher education institutions]. *Modeliuvannya kompetentnisnoi profesiinoi osvity v konteksti yevrointehratsii*. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia, 247-253 [in Ukrainian].
6. Romanyshyn Yu. L. (2022). Teoretychni i metodychni zasady proektuvannya veb-bazovanoho osvitnoho seredovyscha universytetu [Theoretical and methodological principles of designing a web-based educational environment of the university]. Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].
7. Romanyshyn Yu. L. (2021). Kontseptualizatsiia novitnikh instrumentiv znannia-bazovanykh komunikatsii v osvitnomu protsesi ZVO [Conceptualization of the latest tools of knowledge-based communications in the educational process of higher education institutions]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrajinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky*, Odesa: PNPU imeni K. D. Ushynskoho, 1(134), 33-40 [in Ukrainian].
8. Sihatii I. P. (2018). Informatsiina diialnist v osvitnomu protsesi [Information activity in the educational process]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zbirnyk naukovykh prats – Humanization of the educational process: a collection of scientific papers*, Kharkiv: Vydavnytstvo NTMT, 4(90), 125-136 [in Ukrainian].
9. Yuskovych-Zhukovska V. I., Lotiuk Yu. H., Solovei L. Ya. (2019). Vykorystannia resursiv sotsialnykh merezh u navchalnomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity [The use of social networking resources in the educational process of higher education institutions]. *Psykhologo-pedahohichni osnovy humanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ – Psychological and pedagogical bases of humanization of the educational process at school and university*, 2(22), 192-199 [in Ukrainian].
10. Ananga P. (2020). Pedagogical Considerations of E-Learning in Education for Development in the Face of COVID-19. *International Journal of Technology in Education and Science*, 4(4), 310-321
11. Bodnenko T. (2016). Learning technical subjects of future specialists of computer systems using open source technology. *Intellectual archive*, 5-6, 38-44
12. Burov O., Bykov V., Lytvynova S. (2020). ICT Evolution: from Single Computational Tasks to Modeling of Life. *ICTERI Workshops*, 583-590
13. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., Vusyk H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, 41(76), 769-779
14. Pinchuk O. P., Sokolyuk, O. M., Burov O. Y., Shyshkina M. P. (2019). Digital transformation of learning environment: Aspect of cognitive activity of students. *CEUR Workshop Proceedings*, 2433, 90-101
15. Schwartz H. L. (2019). *Connected Teaching: Relationship, Power, and Mattering in Higher Education*. Stylus Publishing

UDC 378.147.018.43:811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-40>**Olga NIKOLAIENKO,***orcid.org/0000-0002-5361-8141**Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) nickoleg629@gmail.com***Tetiana USHATA,***orcid.org/0000-0002-1873-5668**Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology
Chernihiv Polytechnic National University
(Chernihiv, Ukraine) situation2012@ukr.net*

THE SIGNIFICANCE OF INFOGRAPHICS IN LANGUAGE LEARNING: ENHANCING COMPREHENSION, RETENTION, AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF PHILOLOGY AND ESP

The article reveals the significance of infographics as a means of visualizing information, enabling rapid insight and comprehension through the human visual system. The adoption of infographics in education is highlighted, particularly for their ability to make complex concepts accessible and comprehensible for learners. Infographics are shown to stimulate cognitive processes, aid in knowledge acquisition, and promote critical thinking skills. The article further emphasizes the relevance of infographics in language learning, specifically for philologists and ESP students. It showcases how infographics assist in understanding language structures, historical developments, and domain-specific vocabulary, while enhancing memory retention and comprehension. Infographics are praised for fostering independent learning and serving as a tool for effective communication in language acquisition. The study aims to provide a theoretical foundation for understanding the significance of infographics in language learning by exploring existing literature and research. It sheds light on the benefits and effectiveness of infographics in enhancing comprehension, retention, and communication of language-related information. The study also emphasizes the relevance of infographics in catering to diverse learning styles and needs, specifically for philologists and ESP students. The article introduces the differentiation between “concrete” and “visual” in the field of education and cognitive science. The article also discusses the cognitive-activity approach in acquiring a professionally-oriented foreign language, emphasizing the development of social cognition processes, analytical thinking, and critical thinking skills. It highlights the role of infographics in transforming textual meaning into verbal form and the influence of students’ professional knowledge and individual characteristics on text interpretation.

Key words: *infographics, language learning, comprehension, retention, communication, cognitive visualization, education, pedagogy, visual aids.*

Ольга НІКОЛАЄНКО,*orcid.org/0000-0002-5361-8141**старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) nickoleg629@gmail.com***Тетяна УШАТА,***orcid.org/0000-0002-1873-5668**старший викладач кафедри іноземної філології
Національного університету «Чернігівська політехніка»
(Чернігів, Україна) situation2012@ukr.net*

ЗНАЧЕННЯ ІНФОГРАФІКИ У ВИВЧЕННІ МОВ СТУДЕНТАМИ ФІЛОЛОГІЧНИХ ТА НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ: ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗУМІННЯ, ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ТА КОМУНІКАЦІЇ

Стаття розкриває значення інфографіки як засобу візуалізації інформації, що дозволяє швидко отримати уявлення та розуміння за допомогою зорової системи людини. Наголошено на використанні інфографіки в освіті, зокрема на її можливість зрозуміти складні концепції для студентів. Доведено, що інфографіка стимулює

когнітивні процеси, допомагає засвоєнню знань та сприяє розвитку критичного мислення. Дослідження також наголошує на актуальності використання інфографіки для різних стилів та потреб навчання, зокрема для філологів та студентів-фахівців з англійської мови для спеціальних цілей (ESP) з метою сприяння загальному розумінню ролі та впливу інфографіки в освітній сфері, зокрема в галузі вивчення мови. На прикладах продемонстровано, як інфографіка допомагає зрозуміти мовні структури, історичні розвитку та спеціалізовану лексику, одночасно підвищуючи здатність до збереження і розуміння інформації. Дослідження має на меті надати теоретичну основу для розуміння значення інфографіки в процесі вивчення мови, досліджуючи наявну літературу та дослідження. Розкрито переваги та ефективність інфографіки у покращенні розуміння, запам'ятовування та комунікації інформації, пов'язаної з мовою. Автори пояснюють різницю між «конкретним» та «візуальним» у галузі освіти та когнітивної науки. Вона підкреслює реальний і практичний підхід конкретного навчання, де використовуються фізичні об'єкти або життєві приклади, та візуальну природу візуального навчання, яке використовує візуальні представлення для поліпшення розуміння. Вагомість розуміння цієї різниці підкреслюється для розробки ефективних стратегій навчання, що відповідають різним стилям навчання. Наголошено на важливості розвитку соціальних когнітивних процесів, аналітичного мислення та навичок критичного мислення для становлення особистості майбутнього спеціаліста. Доведено значення застосування інфографіки у перетворенні текстового значення на вербальну форму та вплив професійних знань студентів та їх індивідуальних особливостей на тлумачення тексту. Акцентовано увагу на областях, які потребують подальших досліджень, такі як довгострокові ефекти інфографіки, вплив індивідуальних відмінностей та оптимальні принципи дизайну. Підкреслено великий потенціал когнітивної візуалізації як засобу пізнання та інтелектуального розвитку, мотивуванні вивчення мови та розвитку рефлексивних здібностей у сучасній дидактиці мови.

Ключові слова: інфографіки, когнітивна візуалізація, вивчення іноземної мови, візуалізація, освіта, пізнання, рефлексивні здібності.

Urgency of the research. Our surroundings are undergoing a transformation as the Information Age has brought about a fundamental shift in our thinking and communication methods. Presently, we exist in a culture that flourishes through continuous learning and sharing, a phenomenon largely facilitated by the widespread presence of social media platforms. The influx of information necessitates the adoption of novel communication methods in order to effectively consume and process it. The concept of designing information is not a recent development. Throughout history, dating back to ancient cave paintings, humans have consistently employed visual representations as a means of conveying information, culminating in the contemporary practice of data visualization. Infographics, in their various formats, play a pivotal role in this emerging paradigm. By visualizing information, they empower us to rapidly and effectively gain insight and comprehension, leveraging the remarkable processing capabilities of the human visual system. Harnessing this power is not only valuable but also indispensable as we navigate the immense volumes of data that confront us on a daily basis.

The utilization of infographics for educational purposes holds significant importance. Infographics provide a visually engaging and concise way to present information, making complex concepts more accessible and comprehensible for learners. By combining visuals, text, and data, infographics facilitate efficient information processing and retention. They stimulate cognitive processes such as pattern recognition and spatial understanding, aiding in knowledge acquisition and critical thinking skills (Jaleniauskiene, 2023).

Moreover, infographics appeal to different learning styles, accommodating visual learners who benefit from visual aids. They promote engagement and motivation, as students are more likely to be captivated by visually appealing and interactive content. Infographics also enable students to organize and synthesize information effectively, fostering their ability to communicate ideas clearly and succinctly. Overall, the use of infographics in education enhances learning outcomes by promoting understanding, retention, and effective communication of knowledge. The efficiency of utilizing infographics for language learning, particularly for philologists and ESP students, is noteworthy. Infographics offer a concise and visually appealing way to present language-related information, such as vocabulary, grammar rules, or language-specific concepts (Coon, 2022). For philologists, infographics aid in comprehending the intricacies of language structures and historical language developments, enabling them to visualize and grasp complex linguistic concepts more easily. In the case of ESP students, infographics can be tailored to their specific field of study, providing a focused and efficient means of acquiring domain-specific vocabulary and knowledge. The visual nature of infographics enhances memory retention and comprehension, allowing learners to make connections and associations between language elements more effectively. Additionally, infographics foster independent learning as students can revisit and review the presented information at their own pace. With their ability to condense and present information in a visually engaging manner, infographics serve as a valuable tool for enhancing language learning

outcomes for philologists and ESP students as well. The transformations in higher education, driven by the processes of digitization across various spheres of human activity in contemporary society, undoubtedly impact the methodology of teaching foreign languages in the university context.

The research objective. The aim of this study is to provide a theoretical foundation for understanding the significance of utilizing infographics in language learning. By exploring the existing literature and research, this article aims to shed light on the benefits and effectiveness of infographics as a tool for language acquisition. It seeks to highlight the cognitive and pedagogical advantages of infographics in enhancing comprehension, retention, and communication of language-related information. Additionally, this study aims to emphasize the relevance of infographics in catering to the diverse learning styles and needs of language learners, particularly in the context of philologists and ESP students. Ultimately, the goal is to contribute to the broader understanding of the role and impact of infographics in the educational landscape, specifically in the realm of language learning.

Scientific researchers and issue analysis. In recent years, the use of infographics as a tool for language learning has gained considerable attention in educational research that explores the effectiveness of infographics in language acquisition. Scholars have extensively researched and applied the use of infographics for teaching English, revealing its potential benefits in language learning. Bicen H. and Demir B. in their article state that there are two of the most handled items of technological advances in education today are. These two elements “augmented reality and infographic usage” are actively used in learning environments today and the importance of these two elements is increasing in academic studies. Lee conducted a study focusing on teaching academic vocabulary to EFL students using infographics. The results demonstrated that infographics effectively enhanced students’ retention of academic vocabulary. Similarly, Aguilar and Flores explored the use of infographics in teaching ESP to business students, finding that infographics improved student engagement and comprehension of complex business topics. Junaidi investigated the impact of infographics on vocabulary acquisition for EFL students, revealing that infographics positively influenced vocabulary learning and retention. Sari and Prasetyo conducted a study on the effectiveness of infographics in teaching ESP to engineering students, highlighting the increased motivation and comprehension among students exposed to infographics. Shams and Alavi, in their comprehensive review, highlighted the positive impact of infographics on student motivation, engagement, and learning outcomes in language teaching and learning. Furthermore, Nikolaienko O. investigated the use of infographics in teaching English

for environmental designers and architects, revealing that infographics facilitated better understanding of technical information and terminology. Tarkhova L. improves the effectiveness of the educational process by using infographic content that allows to create interactive infographics with the application of the original markup method. The importance of complex graphic information in the information processes of modern society, the need to know the tools for its creation, rules and techniques of development, as well as the skills of posting infographic information as an integral part of specialists’ competence were shown. The paper describes in detail the features of using infographics when creating presentations, mnemonic diagrams, instructions, as well as in the process of searching for information on the Internet. Jaleniauskiene E. analyzes the application of infographics in higher education. The author conducts a scoping review of the scientific articles to analyze the use of infographics across a variety of university subjects. The findings reveal that the most frequent educational practices are those that merge both ready-made infographics and students’ hands-on experience in creating their own infographics. Such learning activities facilitate the learning of the subject-related material and help students advance with the creation of this popular form of modern communication. The tasks including infographics also represented an enhanced mission of higher education as students are given opportunities to develop a number of personal and career readiness skills and capabilities simultaneously, such as digital, visual and information literacy, critical thinking, creativity, communication and collaboration skills (Bicen, 2020), (Tarkhova, 2020), (Jaleniauskiene, 2023).

Collectively, these studies demonstrate the wide-ranging benefits of infographics in language education, supporting its effective integration as a valuable pedagogical tool. These are just a few examples of scholars who have researched, reviewed, and applied infographics for teaching English. There is a growing body of research in this area, which suggests that infographics can be an effective tool for improving student learning outcomes and engagement in ESP classrooms.

The statement of basic materials. Today, scientists are attempting to differentiate between two terms “concrete” and “visual”. The term “concrete” has always meant demonstrative, indicating that during the teaching process, the teacher shows or demonstrates a finished object, process, or phenomenon. Meanwhile, «visual» implies representation in the form of an image. In the field of education and cognitive science, the distinction between «concrete» and «visual» has become increasingly important. While both terms involve the use of visual elements in learning, they differ in their underlying principles and applications.

The term «concrete» refers to the tangible, hands-on approach to teaching where physical objects, manipulatives, or real-life examples are used to facilitate understanding. In this context, the emphasis is on providing direct sensory experiences to learners, allowing them to interact with and manipulate objects or observe real-life demonstrations. This approach is particularly effective in subjects such as mathematics, science, and vocational training, where practical application and experiential learning play a crucial role. On the other hand, «visual» pertains to the use of visual representations, such as images, diagrams, charts, or infographics, to convey information and enhance comprehension. Unlike the tangible nature of concrete learning, visual learning primarily focuses on the visual presentation of information. Visual aids are employed to simplify complex concepts, organize information spatially, and stimulate visual thinking processes. Visual learning is prevalent in disciplines like language acquisition, art, geography, and history, where visual stimuli can significantly aid in comprehension and retention. While the terms «concrete» and «visual» may overlap to some extent, their distinction lies in the level of direct interaction and sensory engagement involved. Concrete learning emphasizes physical manipulation and direct experiences, while visual learning relies on visual representations to convey information. Understanding this differentiation is vital for educators and researchers to design effective teaching strategies that cater to different learning styles and optimize knowledge acquisition (Tarkhova, 2023).

Essentially, the cognitive-activity approach in acquiring a professionally-oriented foreign language entails the development of social cognition processes and analytical thinking through the examination and analysis of source reading material for the purpose of understanding textual meaning or extracting specific information. The learner constructs a mental representation that correlates comprehension of cohesive text with the intended meaning of the author. Another important factor is that students typically possess a certain background of professional knowledge in their field, which helps them identify connections between text elements and generate new ideas while gathering subject-specific information. As a result, elements of the text are actualized and subsequently transformed into verbal form, combining the presumed authorial meaning with the reader's mode of comprehension influenced by both extralinguistic and linguistic factors, including textual information, such as the organization of the text through sentences and connectors. Thus, the interpretation of texts within a specific field is determined by the level of students' professional preparation and their individual characteristics, including the speed and depth of cognitive processes and varying levels of developed critical thinking abilities. Critical thinking skills are

associated with analyzing information, processing it, interpreting it, and constructing arguments. There are three types of infographics:

- static infographics – this type of infographic is often a single slide without any animated elements. It is the simplest and most commonly used form of infographics;
- interactive infographics – these infographics contain animated elements, and users can interact with dynamic data to some extent. This type of infographic allows for the visualization of a larger amount of information within a single interface;
- video infographics or short videos that combine visual representations of data, illustrations, and dynamic text.

When applying this method, it is crucial to have a clear understanding of the goal the teacher aims to achieve through the use of infographics. Whether it is to evoke emotions, entertain, showcase a portfolio or photos, create a summary, etc. It is important to ensure that the infographics align precisely with the content being presented. When using different types of infographics, it is advisable not to overload the material excessively. This can distract the students' attention and hinder the comprehension of the main points. Before starting the work, it is essential to create a prototype of the intended infographic. The layout of the elements can be sketched by hand (Bicen, 2020).

In order to enhance the learning experience and engage students, incorporating infographics into lessons can be highly effective. The teacher can encourage student participation by asking questions, initiating discussions, and prompting students to analyze the connections and significance of the presented events and information. Here is an example how infographics can be incorporated into the lesson plan.

The aim of the lesson is to develop students' study skills and understanding of how to be productive. As a lead-in part you can ask students to think about how productive they are each day and what they could do to be more productive and get more done. For a while-reading stage you can ask students to study the infographic and choose one tip from each of the seven threads they think would help them. Then you can ask the students to discuss and share the ones they chose on groups, and, after the discussion ask the students to identify the seven worst tips. For a post-reading, particularly productive, stage you can ask students which of the seven threads they need to work on most and ask them to discuss what they would do with one extra hour each day.

This interactive approach stimulates critical thinking skills and helps students develop a deeper understanding of the subject matter. By effectively utilizing an infographic, teachers can create an engaging and immersive learning environment that promotes active student involvement and comprehension of complex concepts.

Uninvestigated parts of general matters. While there has been significant research on the use of

infographics for learning languages, there are still certain aspects that have received limited investigation from scholars. Many studies have focused on short-term learning outcomes immediately after using infographics. However, there is a need for more research examining the long-term effects of infographics on language acquisition. Understanding how well the knowledge and skills acquired through infographics are retained over time would provide valuable insights into the sustainability and effectiveness of this approach. Scholarly investigations often treat learners as a homogeneous group, neglecting the potential impact of individual differences on the effectiveness of using infographics. Factors such as prior language proficiency, cognitive abilities, learning styles, and cultural backgrounds may influence how learners engage with and benefit from infographics. Further research is needed to explore how these individual differences interact with the use of infographics in language learning. While some studies have touched upon design considerations for infographics in language learning, there is still room for further investigation into the optimal design principles. This includes exploring the ideal balance between visuals

and text, the appropriate level of complexity, the use of interactive elements, and the integration of culturally diverse representations. Identifying the key design elements that maximize comprehension and engagement would greatly enhance the effectiveness of infographics in language learning.

Conclusions. In conclusion it should be said that cognitive visualization is inherently similar to the principle of concreteness in education, but it possesses an advantage by not only being an illustration but also a means of cognition and intellectual development. It serves as a product of learning rather than just a teaching tool. The technology of cognitive visualization contributes to solving a range of pedagogical tasks, including optimizing learning processes, motivating language learning, and fostering reflective abilities. Integrating various forms of cognitive visualization into language education directs learners' consciousness towards action, thus providing them with an important cognitive tool necessary for continuous self-education. Creating educational materials and resources that incorporate elements of cognitive visualization is one of the pressing challenges in contemporary language didactics.

BIBLIOGRAPHY

1. Bicen H., Demir B. A Content Analysis on Articles Using Augmented Reality Technology and Infographic in Education. *Postmodern Openings. Deschideri Postmoderne*. 2020. Supplement vol. 11. P. 33–44.
2. Coon J. T. Bursting out of our bubble: using creative techniques to communicate within the systematic review process and beyond, *Syst. Rev.* 2022. Vol. 11. P. 56–63.
3. Fragou, O., & Papadopoulou, M. Exploring infographic design in higher education context: Towards a modular evaluation framework. *Journal of Visual Literacy*. 2020. No.39(1). P. 1–22. <https://doi.org/10.1080/1051144X.2020.1737904>
4. Jaleniauskiene E. Infographics in higher education: a scoping review. *E-Learning and Digital Media*. 2023. Vol. 20(2). P. 191–206 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/20427530221107774>
5. Kabilan M. K. Online teaching during COVID-19 pandemic: A phenomenological study of university educators' experiences and challenges, *Stud. Educ. Eval.* 2022. Vol. 74, no. 1. P. 101–182. doi: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2022.101182>
6. Kaleniauskiene, E., & Kasperuniene, J. Infographics in higher education: A scoping review. *E-Learning and Digital Media*, 2023. No. 20(2). P. 191–206. <https://doi.org/10.1177/20427530221107774>
7. Khasawneh, D. Y. jadallah abed ., & Khasawneh, D. M. A. S. The Effectiveness of using Infographics on the Academic Achievement of Elementary Students. *Migration Letters*. 2023. No. 20(5). P. 1258–1271. <https://doi.org/10.59670/ml.v20i5.4968>
8. Tarkhova, L. Infographics and Their Application in the Educational Process. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*. 2020. No. 15(13). P. 63–80. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i13.14647>

REFERENCES

1. Bicen H., Demir B. (2020) A Content Analysis on Articles Using Augmented Reality Technology and Infographic in Education. *Postmodern Openings / Deschideri Postmoderne*. Supplement, vol. 11. 33–44.
2. Coon J. T. et al.. (2022) Bursting out of our bubble: using creative techniques to communicate within the systematic review process and beyond, *Syst. Rev.* Vol. 11. 56–63.
3. Fragou, O., & Papadopoulou, M. (2020). Exploring infographic design in higher education context: Towards a modular evaluation framework. *Journal of Visual Literacy*, 39(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/1051144X.2020.1737904>
4. Jaleniauskiene E. (2023) Infographics in higher education: a scoping review. *E-Learning and Digital Media*. Vol. 20(2). 191–206 URL: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/20427530221107774>
5. Kabilan M. K. (2022) Online teaching during COVID-19 pandemic: A phenomenological study of university educators' experiences and challenges, *Stud. Educ. Eval.*, vol. 74, no. 1. 101–182. doi: <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2022.101182>
6. Kaleniauskiene, E., & Kasperuniene, J. (2023). Infographics in higher education: A scoping review. *E-Learning and Digital Media*, 20(2). 191–206. <https://doi.org/10.1177/20427530221107774>
7. Khasawneh, D. Y. jadallah abed ., & Khasawneh, D. M. A. S. (2023). The Effectiveness of using Infographics on the Academic Achievement of Elementary Students. *Migration Letters*, 20(5). 1258–1271. <https://doi.org/10.59670/ml.v20i5.4968>
8. Tarkhova, L. (2020) Infographics and Their Application in the Educational Process. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(13). 63–80. <https://doi.org/10.3991/ijet.v15i13.14647>

УДК 004:[378.147:373.3.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-41>

Наталія ОНИЩЕНКО,

orcid.org/0000-0001-7794-8949

доктор педагогічних наук,

професор кафедри освітології та педагогічної інноватики

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) onischenkon@gmail.com

Наталія МОРОЗ,

orcid.org/0000-0002-7723-6762

аспірантка кафедри освітології та педагогічної інноватики

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) natashamoroz31@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ

У сучасному світі інформаційна грамотність стає однією з ключових компетенцій, необхідних для успішного функціонування в педагогічній діяльності. Стаття аналізує різні методологічні підходи до розвитку цієї компетенції, зокрема, інтеграцію комп'ютерних технологій у навчальний процес, а також використання сучасних освітніх ресурсів і цифрових платформ. Автори акцентують увагу на важливості критичного мислення, здатності аналізувати та оцінювати інформацію, а також на значенні безперервного професійного розвитку вчителя. Особливу увагу приділено викликам, з якими стикаються освітяни під час впровадження інформаційної грамотності в освітній процес, зокрема, проблемам технічного забезпечення, недостатності навчальних матеріалів, а також нерівномірності рівня підготовки студентів до роботи з інформаційними технологіями. Автори також звертають увагу на необхідність інтеграції цифрових навичок у всі аспекти підготовки майбутніх педагогів, оскільки ці навички є критично важливими для ефективного навчання дітей у цифрову епоху. Підкреслюється, що інформаційна грамотність не тільки покращує професійні якості вчителя, але й сприяє формуванню у молодших школярів відповідального ставлення до інформації, що є важливим елементом їхнього розвитку як майбутніх громадян інформаційного суспільства. У статті пропонуються рекомендації щодо подолання зазначених викликів та ефективного формування інформаційної грамотності у майбутніх учителів, що включають вдосконалення навчальних програм, проведення додаткових тренінгів і семінарів, а також активне використання проєктних методів навчання. Стаття спрямована на підвищення якості підготовки майбутніх учителів початкової школи та їх готовності до роботи в умовах інформаційного суспільства. В цілому, стаття спрямована на розуміння важливості інформаційної грамотності у сучасному освітньому просторі та на пошук оптимальних шляхів її розвитку серед майбутніх педагогів.

Ключові слова: інформатизація освіти, інформаційна грамотність, інформаційна ера, інформаційні технології, комп'ютерні технології, майбутні вчителі початкової школи.

Nataliia ONYSHCHENKO,

orcid.org/0000-0001-7794-8949

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Education and Pedagogical Innovations

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) onischenkon@gmail.com

Nataliia MOROZ,

orcid.org/0000-0002-7723-6762

Postgraduate student at the Department of Education and Pedagogical Innovations

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) natashamoroz31@gmail.com

INFORMATION LITERACY IN THE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS: APPROACHES AND CHALLENGES

In contemporary world, information literacy is becoming one of the key competences required for successful functioning in pedagogical activity. The article analyses different methodological approaches to the development of this competence, in particular, the integration of computer technologies into the educational process, as well as the use of

modern educational resources and digital platforms. The authors emphasise the importance of critical thinking, the ability to analyse and evaluate information, and the importance of continuous professional development for teachers. Particular attention is focused on the challenges faced by educators in implementing information literacy in the educational process, in particular, the problems of technical support, lack of educational materials, and uneven level of students' preparation for working with information technologies. The authors also pay attention to the need to integrate digital skills into all aspects of future teacher training, as these skills are critical for effective teaching in the digital age. It is emphasised that information literacy not only improves the professional qualities of the teacher, but also contributes to the formation of a responsible attitude to information in younger students, which is an important element of their development as future citizens of the information society. The article offers recommendations on how to overcome these challenges and effectively develop information literacy in future teachers, including improving curricula, conducting additional trainings and seminars, and actively using project-based learning methods. The article is aimed at improving the quality of future primary school teachers' training and their preparation for work in the information society. In general, the article is aimed at understanding the importance of information literacy in the contemporary educational space and at finding the best ways to develop it among future teachers.

Key words: informatisation of education, information literacy, information age, information technology, computer technology, future primary school teachers.

Постановка проблеми. У нову еру сучасні інформаційні технології, основою яких є Інтернет, поставили вчителям безпрецедентні виклики. З одного боку, глибока інтеграція та інновації Інтернету та освіти надають учителям численні інформаційні ресурси для їх викладацької роботи, з іншого боку, передові освітні технології також змінюють традиційну модель навчання.

Щоб відповідати на виклики інформатизації освіти, «Закон України про Національну програму інформатизації» прийняття від 01.12.2022, чітко вказує, що повинен бути рівний доступ до інформаційно-комунікаційних технологій та підвищення рівня освіченості громадян з питань інформаційно-комунікаційних технологій (Закон України про Національну програму інформатизації, 2022).

Прискорюючи темпи інформатизації освіти, вчителі повинні всебічно вдосконалювати свої можливості застосування інформаційних технологій. Тому в процесі інформатизації освіти вчителі повинні мати певні навички інформаційної грамотності та застосування освітніх технологій. Водночас заклади вищої освіти повинні приділяти увагу формуванню інформаційної грамотності майбутніх учителів початкової школи та комплексно підвищувати інформаційну грамотність учителів різними шляхами.

Аналіз досліджень. Проблема інформаційної грамотності є предметом наукових досліджень українських та іноземних учених. Найбільш важливі та складні аспекти формування мотивації до оволодіння інформаційною грамотністю досліджували А. Лехто, Дж. Саарті, Дж. Теваніємі, А. Юнтунен та ін. Розробкою методів взаємодії викладачів і студентів під час навчання займалися Г. Байерлі, К. Броуді, Ф. Блін, Л. Евісон, Р. Тантіонго, Д. Кейс, С. Кемпбелл, І. Ітон, М. Ламуре вони розкривають питання формування програм

і курсів інформаційної грамотності, визначення змісту інформаційних знань, умінь і навичок. Системи оцінювання результативності навчання, включаючи застосування стандартів інформаційної грамотності для визначення рівня підготовки, які чітко визначають очікувані результати навчання та сприяють підвищенню якості інформаційної підготовки, розкрито в працях таких зарубіжних учених, як Б. Кох, С. Портер, Б. Форсайт, Дж. Хортон. Серед українських дослідників різноманітні аспекти, пов'язані з інформаційною грамотністю, були предметом наукових досліджень педагогів, психологів, інформатиків В. Бабич, А. Веряєв, Л. Ващенко, Л. Губерський, А. Доля, Т. Іванійчук, Н. Крилова, О. Кутик, І. Левшин, О. Малишевський, О. Матвійчук, О. Мосціпан, В. Розін, Є. Семенюк, Н. Тверезовська, І. Шалаєв, Ю. В. Усов, О. Федоров, Л. Чередник, О. Шариков та ін. Водночас питання формування інформаційної грамотності в майбутніх учителів початкової школи залишається малодослідженим.

Метою статті є дослідження підходів і викликів, пов'язаних із формуванням інформаційної грамотності у майбутніх учителів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Термін «інформаційна грамотність» можна простежити з 1974 року. Пол Черкоскі, голова Американської асоціації інформаційної індустрії, вперше запропонував концепцію інформаційної грамотності, тобто люди з інформаційною грамотністю – це люди, які навчені використовувати інформаційні ресурси в вони розвинули технологію та навички використання інформаційних засобів та інформаційних ресурсів для вирішення проблем.

Вміння виокремити з надзвичайно великої кількості інформації необхідну, трансформувати її у знання та у подальшому вдало її використати стає необхідною умовою для благополучного існування у майбутньому (Радзієвська, 2017:7).

Інформаційна грамотність вчителя означає здатність вчителя справлятися з викликами інформатизації освіти, отримувати, аналізувати та обробляти інформацію в інформаційному середовищі, а також використовувати інформацію для вирішення проблем у процесі навчання та викладання.

Н. Сороко визначає інформаційну грамотність як уміння та навички особистості ідентифікувати інформацію, здійснювати ефективний пошук інформації, відбирати й аналізувати, орієнтуватися в інформаційних ресурсах, інформаційних потоках та інформаційних системах. Це поняття на сучасному етапі розвитку комп'ютерних технологій має включати в себе також володіння технологічними способами організації й зберігання інформації (Сороко, 2012).

У процесі інформатизації освіти інформаційна грамотність стала необхідною базовою якістю майбутнього вчителя початкової школи.

Хоча люди мають різні погляди на інформаційну грамотність, загалом інформаційна грамотність – це те, що людина активно отримує та використовує інформацію, обробляє та оцінює її, що є відображенням такої всебічної здатності людини, як інноваційність.

Інформаційна грамотність майбутніх учителя початкової школи включає чотири аспекти: інформаційну обізнаність, інформаційні знання, інформаційні здібності та інформаційну етику.

Інформаційна обізнаність учителів відноситься до проактивного усвідомлення вчителями своєї потреби в інформації.

Інформаційні знання вчителів означають володіння вчителями відповідними знаннями теорії інформації та знаннями інформаційних технологій (знання програмного та апаратного забезпечення для навчання на основі інформації).

Інформаційна здатність вчителя стосується здатності вчителя розуміти суть інформації та аналізувати, розуміти, вибирати, інтегрувати та інновувати її.

Інформаційна етика вчителя означає, що вчитель повинен володіти моральними та правовими знаннями, пов'язаними з інформаційними технологіями, а також навчати учнів знанням інформаційної етики в навчальній та педагогічній діяльності.

Інформаційна грамотність – це потреба вчителів адаптуватися до інформатизації освіти.

Впровадження нових технологій у сферу освіти веде за собою перехід від старої схеми репродуктивної передачі знань до нової, креативної форми навчання (Носенко, 2011:5).

Стрімкий розвиток інформаційних технологій у XXI столітті, застосування комп'ютерів і мереж у

початковій освіті (таких як мультимедійні мережеві класи, цифрові кампуси тощо), сучасне навчальне середовище та навчальні ресурси створюють об'єктивні умови для інформатизації освіти.

Комп'ютер може використовуватися на всіх етапах навчання: при підготовці уроку, в процесі навчання – при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі (Державний стандарт початкової загальної освіти).

Як повною мірою використовувати ці ресурси та як сприяти глибокій інтеграції інформаційних технологій та освіти? Немає сумніву, що вчителі відіграють провідну роль в інформаційному навчанні, тому особливо важливо формувати інформаційну грамотність майбутніх учителів початкової школи. У контексті інформатизації освіти вчителям початкової школи необхідно оновити традиційні концепції навчання, моделі навчання та методи навчання, щоб адаптувати їх до розвитку часу, ресурси та адаптація до базової освіти можуть постійно сприяти сталому розвитку навчання.

Інформатизація суспільства пов'язана, насамперед, з розвитком комп'ютерної техніки, різноманітного програмного забезпечення, глобальних мереж (Інтернет), мультимедійних технологій (Любович, Єсіна, 2015:119).

В умовах постійного поглиблення інформатизації освіти та реформування навчальних програм базової освіти виникає нагальна потреба у підвищенні рівня професійного розвитку вчителів початкової школи. Серед них інформаційна грамотність стала невід'ємною частиною процесу професійного розвитку вчителя, необхідна базова якість для майбутніх учителів початкової школи.

Особливо для вчителів початкової школи в нову еру, чи зможуть вони впоратися з викликами інформації, володіти професійними навичками та повною мірою використовувати інформаційні ресурси, є питаннями, які варто враховувати під час професійного розвитку вчителів.

Інформаційна ера – це нова ера для вчителів, які потребують безперервного навчання, тому вчителі початкової школи повинні вчитися навчатися протягом усього життя, щоб збагатити свій навчальний зміст учні краще розуміють і отримують знання нової епохи. Тільки з новими знаннями ми можемо краще сприяти всебічному розвитку учнів. У процесі самостійного навчання вчителів особливо важливо, як вчителі отримують, обробляють, використовують та іннують інформаційні знання. Ще важче бути якісним викладачем.

Вчителі початкових шкіл у XXI столітті, повинні адаптуватися до змін, які привніс в освіту

Інтернет, і змінити роль учителів і традиційні освітні концепції.

У процесі навчання викладачі повинні змінити попередні єдині методи навчання і повною мірою використовувати інформаційні технології для досягнення диверсифікації навчання, тим самим активізуючи атмосферу в аудиторії та підвищуючи її ефективність. Наприклад, коли викладачі пояснюють тему «Коло. Радіус. Хорда. Діаметр.» під час викладання методики навчання математичної освітньої галузі, вони можуть використовувати інформаційні технології для створення зображень кіл і різноманітних змін положення кіл, щоб стимулювати інтерес здобувачів до навчання, тим самим надихаючи їх думати про проблеми та проявляти ініціативу для вивчення нових знань.

В епоху «Інтернет+», інтеграція інформаційних технологій та освіти вимагає від учителів певної інформаційної грамотності. Тому майбутнім учителям початкової школи необхідно змінювати традиційну модель навчання, повною мірою використовувати багаті навчальні ресурси, які надають онлайн-платформи для самостійного навчання, оновлювати свою стару систему знань і постійно підвищувати рівень інформаційної грамотності.

При використанні новітніх технологій у майбутніх учителів початкових класів формуються не тільки цілісні уявлення про загальні засади педагогічних інновацій, системні та модульні інноваційні педагогічні технології (Калюжка, 2015:351).

Перш за все, у процесі онлайн-навчання, стикаючись з різними типами навчального контенту, що надається мультимедійними мережами, викладачі повинні обирати відповідний навчальний контент відповідно до характеристик навчального періоду та предмету, який вони викладають, щоб комп'ютерні технології могли повноцінно служити, тим самим покращуючи якість навчання.

По-друге, хоча, на даний час, вчителі приділяють більше уваги онлайн-навчанню, вони також повинні приділяти більше уваги офлайн-навчанню, тобто вчителі можуть свідомо організовувати навчальні дискусійні групи до та після занять, щоб вести особисте спілкування щодо проблем, що виникають під час викладання.

Інформаційне навчання – це тренд часу і необхідність розвитку базової освіти, дослідницька діяльність з інформаційного навчання. Наприклад, викладачі повинні брати активну участь у семінарах із застосування інформаційних технологій у предметному викладанні, повинні регулярно проводити семінари з викладання інформації та запрошувати відповідних експертів з інформаційних технологій для читання лекцій та обмінів знаннями. Під час семінару представники викладачів з різних дисциплін можуть поділитися навчальними кейсами, такими як інформаційно-орієнтований дизайн навчання та інформаційно-

орієнтовані моделі навчання, поміркувати про власні недоліки шляхом обміну інформацією та підсумувати напрямки, які потрібно дослідити на наступному етапі.

Коротше кажучи, організація семінарів для вчителів може допомогти викладачам виявити власні обмеження в діяльності з інформатизації освіти, тим самим зміцнюючи їх власне додаткове засвоєння знань, пов'язаних з інформатизацією, і покращуючи рівень їхньої інформаційної грамотності.

У процесі інформатизації освіти рефлексія педагогічної діяльності вчителів початкової школи під час практики може сприяти підвищенню інформаційної грамотності майбутніх учителів початкової школи.

Слід зазначити, що під час навчального процесу викладачі не лише використовують комп'ютерні технології, щоб допомогти у виконанні навчальних завдань, але також звертають увагу на те, чи зосереджені здобувачі та чи беруть вони активну участь у вивченні цього предмету. Тому викладачі не можуть сліпо використовувати комп'ютерні технології.

Якщо ефект від використання інформаційних технологій у класі неочевидний, вчителі повинні вчасно внести зміни. Наприклад, вивчаючи на уроках інформаційних технологій програмне забезпечення для «розумних карт», учні початкової школи часто зосереджуються на формі та кольорі графіки та ігнорують навчальну тему. У зв'язку з цим вчителі повинні вчасно задуматися: учні молодших класів початкової школи не можуть досягти хороших результатів у навчанні через обмеження рівня свого мислення, вчителі орієнтують учнів молодших класів малюнками на папері .

Сьогодні важливо не стільки примусити учня зазубрити певний обсяг інформації, скільки навчити його самостійно набувати нові знання, використовуючи всю різноманітність інформаційних ресурсів, зокрема друковане слово, аудіо- та відео матеріали, електронні мережі (Полтавець, 2023:140).

В епоху інформації необхідно приділяти увагу формуванню інформаційної грамотності в майбутніх вчителів початкової школи, але не можна з цим поспішати. Ми повинні продовжувати досліджувати та інновувати в процесі культивування інформаційної грамотності вчителів початкової школи, а потім поступово реалізувати теоретичну поглиблену інтеграцію з практикою, інформаційними технологіями та освітою.

Висновки. Отже, формування інформаційної грамотності є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Інформаційна грамотність дозволяє вчителям ефективно використовувати сучасні інформаційні технології у навчальному процесі, розвивати критичне мислення та забезпечувати якісне засвоєння знань учнями. Основними підходами до

формування цієї компетенції є інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, забезпечення доступу до якісних освітніх ресурсів та цифрових платформ, а також систематичне підвищення рівня професійної підготовки педагогів.

Водночас процес формування інформаційної грамотності не є безперешкодним і супроводжується низкою викликів, зокрема технічними обмеженнями, відсутністю достатньої кількості адаптованих навчальних матеріалів, а також різним рівнем

початкової підготовки студентів. Для ефективного подолання цих викликів необхідно вдосконалити навчальні програми, посилювати підготовку викладачів через додаткові тренінги та семінари, а також впроваджувати інноваційні методи навчання, що сприяють розвитку інформаційної грамотності. Підготовка інформаційно грамотних педагогів є запорукою успішного розвитку інформаційного суспільства, де якісне навчання і вміння ефективно працювати з інформацією стають основою професійного та особистісного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/average>
2. Закон України «Про Національну програму інформатизації» прийняття від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191>
3. Калюжка Н. С. *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання інноваційних технологій*. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2015. С. 349-354
4. Любович А. А., Єсіна О. Г. *Сучасні інформаційні технології в освіті*. Інформатика та інформаційні технології: студ. наук. конф., 20 квітня 2015 р.: матер. конф. Одеса. ONEU. С. 118-120. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147039123.pdf>
5. Носенко Т.І. *Інформаційні технології навчання: початковий посібник*. Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. 2011. С. 184.
6. Полтавець С. *Формування інформаційної культури учнів у процесі трудового навчання*. Актуальні проблеми професійної та технологічної освіти: погляд у майбутнє. Матер. Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Умань, 4 квітня. 2023 р.) URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/16366/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%202023.pdf#page=139>
7. Радзівська, О. Г. *Інформаційна грамотність та цифрова нерівність: забезпечення дитини в сучасному інформаційному просторі*. Інформація і право 1 (20). 2017. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/12_3.pdf
8. Сороко Н. В. *Роль інформаційної культури в удосконаленні професійної компетентності вчителів* [Електронний ресурс]. НБУ імені В.І. Вернадського. 2012. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em4/content/07snvcp.htm>

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoi osvity. [State standard of primary general education] URL: <http://www.mon.gov.ua/main.php?query=education/average> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii» pryiniattia vid 01.12.2022. [Law of Ukraine "On the National Informatization Program" adopted on December 1, 2022] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191> [in Ukrainian].
3. Kaliuzhka N. S. (2015) Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii. [Training future primary school teachers to use innovative technologies] Zbirnyk naukovykh prats «Pedagogichni nauky» Collection of scientific works "Pedagogical Sciences". 349-354. [in Ukrainian].
4. Liubovych A. A., Yesina O. H. (2015) Suchasni informatsiini tekhnolohii v osviti. [Modern information technologies in education]. Informatyka ta informatsiini tekhnolohii: stud. nauk. konf., mater. konf. Odessa. ONEU Informatics and information technologies: student. of science conference: mater. conf. Odessa. ONEU. 118-120. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/147039123.pdf> [in Ukrainian].
5. Nosenko T.I. (2011) Informatsiini tekhnolohii navchannia: nachalniy posibnyk. [Information technology for learning: a beginner's guide]. Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka Kyiv. Boris Grinchenko University. 184. [in Ukrainian].
6. Poltavets S. (2023) Formuvannia informatsiinoi kultury uchniv u protsesi trudovoho navchannia. [Formation of students' information culture in the process of work training]. Aktualni problemy profesiinoi ta tekhnolohichnoi osvity: pohliad u maibutnie. Mater. Vseukr. stud. nauk.-prakt. konf. Actual problems of professional and technological education: a look into the future. Mater. All-Ukrainian study science and practice conf. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/16366/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%202023.pdf#page=139> [in Ukrainian].
7. Radziivska, O. H. (2017) Informatsiina hramotnist ta tsyfrova nerivnist: ubezpechennia dytyny v suchasnomu informatsiinomomu prostori. [Information literacy and digital inequality: child support in the modern information space]. Informatsiia i pravo Information and law 1 (20). URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/12_3.pdf [in Ukrainian].
8. Soroko N. V. (2012) Rol informatsiinoi kultury v udoskonalenni profesiinoi kompetentnosti vchyteliv [Elektronnyi resurs]. [The role of information culture in improving the professional competence of teachers]. NBU imeni V.I. Vernadskoho NBU named after V.I. Vernadskyi.. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em4/content/07snvcp.htm> [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-057.87

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-42>**Оксана ПОВІДАЙЧИК,***orcid.org/0000-0003-0048-6293**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) oksana.povidaichuk@uzhnu.edu.ua***Ольга ГРИНЬ,***orcid.org/0009-0006-3157-675X**аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) olha.hryn@uzhnu.edu.ua*

СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті досліджується проблема екологічної компетентності педагогів, формування якої зумовлено низкою чинників: реалізацією концепції сталого розвитку суспільства, необхідністю формування екологічного світогляду сучасної людини, вимогами ринку праці до рівня екологічної підготовки сучасних учителів. Екологічна компетентність дає змогу педагогам демонструвати культуру пізнання світу, критично осмислювати явища природи, відповідально ставитися до навколишнього середовища.

Метою роботи є дослідження сутності і змісту поняття екологічної компетентності педагога. Здійснено аналіз дефініцій «компетенція» і «компетентність» у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці. Встановлено, що компетенція характеризується функціональністю, оцінюється на основі знань, умінь і навичок, має широке застосування на практиці, притаманна новачкам у професії. Компетентність пов'язана з володінням способами професійно-педагогічної діяльності, вмінням діяти в умовах невизначеності; це ступінь оволодіння майбутнім фахівцем заданою компетенцією, що забезпечується сформованими цінностями, переконаннями та особистісним ставленням.

З'ясовано, що компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх педагогів дає змогу здобувачам освіти просуватися індивідуальною освітньою траєкторією та оволодівати певними навичками у своєму власному темпі незалежно від середовища. Цей підхід дозволяє адаптуватися студентам з різними здібностями і зумовлює високі результати освітньої діяльності.

Екологічну компетентність педагога визначено як системну особистісно-професійну якість, яка містить еколого-доцільні мотиви, актуальні екологічні знання та вміння, відповідальну екологічну поведінку та досвід практикоорієнтованої природоохоронної діяльності.

Встановлено, що екологічна компетентність педагога передбачає усвідомлення власної причетності й відповідальності за відновлення, збереження природного середовища, володіння знаннями й практичними навичками екологічно доцільної діяльності в довкіллі, формування екологічної культури та світогляду учнів.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, екологічна компетентність, педагог, зарубіжні дослідження екологічної компетентності.

Oksana POVIDAICHYK,*orcid.org/0000-0003-0048-6293**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of the Higher School
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) oksana.povidaichuk@uzhnu.edu.ua***Olga HRYN,***orcid.org/0009-0006-3157-675X**Postgraduate student at the Department of General Pedagogics and Pedagogy of Higher School
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) olha.hryn@uzhnu.edu.ua*

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF A TEACHER

The article examines the problem of environmental competence of teachers, the formation of which is determined by a number of factors: the implementation of the concept of sustainable development of society, the need to form the

ecological worldview of modern people, the requirements of the labour market for the level of environmental training of modern teachers. Environmental competence enables teachers to demonstrate a culture of knowledge of the world, to critically interpret natural phenomena, to treat the environment responsibly.

The purpose of the article is to study the essence and content of the concept of environmental competence of a teacher.

An analysis of the definitions of "competency" and "competence" in domestic and foreign pedagogical science is carried out. It is established that competency is characterized by functionality, is evaluated on the basis of knowledge, abilities and skills, has a wide application in practice, is characteristic of beginners in the profession. Competence is associated with mastering the methods of professional and pedagogical activity, the ability to act in conditions of uncertainty; this is the degree of mastery of a given competency by a future specialist, which is ensured by formed personal attitudes, values and beliefs.

It has been found that the competency-based approach to the professional training of future teachers enables students to progress along an individual educational trajectory and master certain skills at their own pace, regardless of the environment. This approach allows students with different abilities to adapt and determines high results of educational activities.

Environmental competence of a teacher is defined as a systemic personal and professional quality that contains ecologically appropriate motives, relevant environmental knowledge and skills, responsible environmental behaviour and experience in practice-oriented environmental protection activities.

It has been established that the teacher's environmental competence involves the awareness of one's own involvement and responsibility for the restoration and preservation of the natural environment, the possession of knowledge and practical skills of ecologically appropriate activities in the environment, the formation of an ecological culture and worldview of students.

Key words: competence, competence approach, environmental competence, teacher, foreign studies of environmental competence.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у світі спостерігається криза, яка зумовлена низкою глобальних проблем сучасності, зокрема екологічних. Питання збереження навколишнього середовища все частіше пов'язують з освіченістю нації, рівнем екологічної компетентності населення. У світовому освітньому просторі екологічна компетентність розглядається як необхідна умова виходу з глобальної екологічної кризи, а її формування – як важлива складова становлення сучасної особистості. Відповідність цілей і освітніх результатів цінностям громадянського суспільства, орієнтація змісту навчання на збереження довкілля, усвідомлення здоров'я особистості як ключового індикатора якості життя, перехід на здоров'язберігаючі освітні технології, домінування в процесі навчання інтерактивних методів, технологій уможливує створення цілісної системи неперервної екологічної підготовки молодого покоління, що зумовлює наявність високого рівня екологічної компетентності педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення результатів аналізу наукових джерел засвідчує, що проблема формування екологічної компетентності майбутніх педагогів у вищій школі активно обговорюється в сучасній педагогіці. Важливе значення для розуміння досліджуваного питання мають наукові роботи вітчизняних вчених (В. Бровдій, Т. Вайда, Л. Лук'янова, Г. Пустовіт, С. Рудишин, С. Совгіра, І. Сяська, М. Хроленко), які присвячені різним аспектам проблеми екологічної компетентності сучасних вчителів. Провідними для нашого дослідження є також наукові розвідки закордонних дослідників (С. Бе-

холц, В. Дженсен, С. Еггерт, С. Рот, Дж. Хаан, К. Шнак), роботи яких спрямовані на вивчення сутнісних і змістових аспектів екологічної компетентності педагогів.

Мета статті – дослідити сутність і зміст поняття екологічної компетентності педагога.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах усвідомлення необхідності екологізації мислення та діяльності педагога щодо навчання школярів практикам збереження навколишнього середовища актуалізується проблема формування його екологічної компетентності. Екологічна підготовка повинна розкривати природозбережувальні функції особистості, формувати її екологічну свідомість через вивчення принципів організації і функціонування екосистеми «людина-суспільство-природа», що визначає якість довкілля та здоров'я людини, виховувати потребу в екологічній діяльності як передумови сталого розвитку суспільства.

Екологічна компетентність дає змогу вчителю демонструвати культуру пізнання світу, критично осмислювати явища природи, відповідально ставитися до навколишнього середовища. Проте, як зазначають дослідники, педагоги закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) загалом недостатньо підготовлені до професійної діяльності в галузі екологічної освіти та виховання школярів (І. Сяська, С. Рудишин, М. Хроленко та ін.).

Розглянемо детальніше поняття екологічної компетентності педагога у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Звернення до питання еколого-компетентної моделі підготовки сучасного вчителя розпочнемо

з трактування понять «компетенція» і «компетентність» у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці, виокремлення особливостей компетентного підходу у підготовці фахівців педагогічного профілю в Україні та за кордоном.

У наукових джерелах визначають низку відмінностей між поняттями «компетенція» і «компетентність». У тлумачних словниках англійської мови вони представлені як синоніми і означають навички, необхідні для виконання конкретного виду діяльності; здатність здійснювати роботу на високому професійному рівні. Таким чином, два різні поняття мають одне й те саме значення, проте вони є неоднаковими за формою та походженням. Відтак, виникає певна суперечність щодо тлумачення цих слів, оскільки «навички, необхідні для виконання конкретного завдання» і «здатність робити що-небудь на високому професійному рівні» є поняттями, які відрізняються за ступенем складності. «Високий професійний рівень» виходить далеко за межі рамок стандарту, він пов'язаний з поняттям «професіоналізму» і передбачає системність, ефективність і надійність у виконанні складної діяльності у найрізноманітніших умовах.

Перше значення (конкретні навички – певна робота – визначене завдання) більшою мірою стосується реалізації професійних функцій фахівців технічного профілю, де компетентне поле пов'язане з конкретним виробничим функціоналом, що не вимагає використання індивідуального, системно-діяльнісного, творчого та інших підходів, які притаманні діяльності педагога. Друге – характеризується своєю багатовимірністю і мінливістю, спрямованістю на учнів та їхніх батьків, установки вихованців, їхні цінності.

Вивчення вітчизняних і зарубіжних досліджень з педагогічної освіти свідчить про частіше використання терміну «компетентність» (Гаркуша, 2012; Родніна, 2006; Caena, Redecker, 2019; Teven, 2007), яке означає як власне необхідні вимоги до підготовки педагога у ЗВО, так і здатність до ефективної реалізації учителем своєї професійно-педагогічної діяльності.

Аналіз джерельної бази дозволяє визначити відмінності між досліджуваними поняттями, на які вказують науковці у своїх роботах:

1) компетенція відноситься до здатності людини виконувати певне завдання, тоді як компетентність пов'язана з процедурою, що реалізується людиною при виконанні професійного завдання (Le Deist, Winterton, 2005);

2) компетенція оцінюється на основі знань, умінь і навичок, якими володіє людина, тоді як

компетентність визначається поведінкою людини. Отже, основою компетенції є навички, а компетентність базується на поведінкових аспектах (Biemans, Nieuwenhuis, Poell, 2004);

3) компетенція – поняття, яке широко використовується як у формальних, так і неформальних ситуаціях; на протипагу цьому компетентність використовується у професійних сферах (Lustri, Miura, Takahashi, 2007);

4) компетенція фокусується на найважливіших навичках новачків, які розпочинають професійну діяльність (лідерство, управління часом, навички міжособистісного спілкування тощо). Компетентність зміщена у бік поведінкових якостей людини (чесність, сумлінність, дисципліна тощо) і є характеристикою професіонала (Rowe, 1995).

Таким чином, диференціація зазначених понять здійснюється як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній науці, при цьому компетенція набуває функціонального характеру, оцінюється на основі знань, умінь і навичок, має широке застосування на практиці, характерна для новачків-педагогів у професії, використовується у ширшому професійному полі. Компетентність, навпаки, пов'язана з володінням способами професійно-педагогічної діяльності, вмінням діяти в умовах невизначеності, оцінюється з урахуванням поведінкових аспектів; це ступінь оволодіння майбутнім фахівцем заданою компетенцією, що забезпечується сформованими цінностями, переконаннями та особистісним ставленням (Сяська, 2019).

Як підкреслює О. Овчарук, у межах своєї компетенції особа може бути компетентною або некомпетентною в певних питаннях, тобто мати або набути компетентність у конкретній сфері діяльності. Оскільки мова йде про освітній процес, то одним з його результатів буде набуття людиною низки компетентностей, які є необхідними для діяльності у певних сферах суспільного життя відповідно до соціальних вимог і очікувань (Овчарук, 2004).

Вперше поняття компетентно орієнтованої освіти (competence-based education) з'явилося у Сполучених Штатах Америки у 70-х роках минулого століття. У сучасних дослідженнях щодо компетентного підходу до професійної підготовки майбутніх педагогів зазначається, що він дозволяє здобувачам освіти просуватися індивідуальною освітньою траєкторією та оволодівати навичками чи компетенціями у своєму власному темпі незалежно від середовища. У наукових розвідках вказується, що цей підхід дозволяє адаптуватися студентам з різними здібностями і зумовлює високі результати навчальної діяльності.

У Державному стандарті базової середньої освіти екологічну компетентність визначено як одну з дев'яти ключових, що передбачає усвідомлення екологічних основ природокористування, необхідності охорони природи, дотримання правил поведінки на природі, ощадливого використання природних ресурсів, розуміння контексту і взаємозв'язку господарської діяльності й важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020). Для успішної реалізації завдання формування екологічної компетентності учнів ЗЗСО майбутній педагог має бути екологічно компетентним.

Узагальнення наукових праць щодо дослідження поняття «екологічна компетентність педагога» засвідчує про наявність різних підходів щодо його розуміння:

– «здатність застосовувати систему знань, умінь та досвід екологічної діяльності у професійних і життєвих ситуаціях, розуміти й пояснювати стратегію сталого розвитку суспільства та природи; володіти практичним досвідом екологічно доцільної діяльності в довкіллі, бажанням брати особисту участь та виховувати в учнів прагнення до відновлення й збереження природного середовища; на основі пріоритетності екологічних цінностей та особистісних якостей (екологічна свідомість та самосвідомість, екологічна відповідальність і активність) формувати екологічну культуру та світогляд школярів, виявляти готовність до природоохоронної й еколого-натуралістичної роботи з учнями» (Сяська, 2019; 270).

– «здатність активно й відповідально реалізувати свій потенціал (екологічні знання, уміння, досвід) для успішної професійної діяльності в екологічній освіті та вихованні учнів; усвідомлювати власну причетність і відповідальність за відновлення, збереження природного середовища, екологізацію свідомості школярів; здійснювати екологічно доцільну діяльність, практично вирішувати екологічні завдання в професійній і побутовій сферах відповідно до принципів сталого розвитку, набутих екологічних цінностей, мотивів взаємодії з природою, переконань, ідеалів тощо» (Хроленко, 2021; 395);

– «здатність активно, відповідально й ефективно реалізувати стратегію сталого розвитку щодо екологізації суспільної свідомості та економіки з метою збалансованого соціально-економічного розвитку суспільства і збереження природи, спираючись на знання екологічних законів та закономірностей» (Рудишин, Коренева, Самілик, 2016; 79).

У зарубіжній літературі виокремлюють різні наукові підходи щодо розуміння екологічної компетентності педагога. Так, Дж. Хаан визначає екологічну компетентність як «специфічну здат-

ність фахівця змінювати і формувати майбутнє суспільства, спрямовувати його соціальні, економічні, технологічні і екологічні зміни в русло сталого розвитку» (Haan, 2006; 22). Аналогічно В. Дженсен і К. Шнак концептуалізують екологічну компетентність як здатність передбачати «... альтернативні шляхи розвитку та брати участь у відповідних еколого-спрямованих діях відповідно до визначених цілей» (Jensen, Schnack, 2006; 472). Соціально-екологічна концепція Р. Кібурза-Грабера трактує екологічну компетентність як володіння навичками критичного мислення і здатністю вирішувати проблеми в сфері екології (Kyburz-Graber, 2004).

Дослідники змісту екологічної компетентності виокремлюють такі її складові:

– екологічні знання, соціально-політичні знання, когнітивні навички, а також екологічно відповідальна поведінка (С. Рот);

– знання про цінності та норми, відображення фактичної інформації, оцінка, вибір і рефлексія (С. Бегхолц, С. Еггерт);

– знання в галузі екології, екологічна поведінка (В. Коррал-Вердуго);

– екологічні знання, оцінка альтернатив поведінки з позиції її наслідків, саморефлексія (С. Грезель).

Щодо педагогічної діяльності, то важливою є також здатність вчителя до еколого-педагогічної діяльності зі школярами, що виявляється у вміннях аналізувати, проектувати, організовувати, оцінювати та коригувати процес екологічного навчання і виховання учнів (Roczen, 2011).

Таким чином, під екологічною компетентністю педагога будемо розуміти системну особистісно-професійну якість, яка містить еколого-доцільні мотиви, актуальні екологічні знання та вміння, відповідальну екологічну поведінку та досвід практикоорієнтованої природоохоронної діяльності.

Висновки. Сучасний стан суспільного розвитку ініціює трансформаційні зміни в процесі фахової підготовки і професійної діяльності педагогів, зокрема у сфері екологічної освіти. Важливою умовою якісного виконання вчителем професійних функцій є високий рівень розвитку екологічної компетентності, що дозволяє здійснювати природоохоронну діяльність, екологічне просвітництво, демонструвати культуру пізнання, відповідально ставитися до навколишнього середовища. Основною характеристикою екологічної компетентності педагога є інтеграція професійно-особистісних якостей, які уможливають ефективну еколого-професійну діяльність, формування екологічної грамотності школярів. Перспективами подальших досліджень є вивчення зарубіжного досвіду формування екологічної компетентності майбутніх педагогів з метою адаптації кращих практик у вітчизняну освітню систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаркуша С.В. Використання компетентнісного підходу в сучасній системі вищої освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* 2012. Вип. 102. Т. 2. С. 338–343.
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyakipitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.
4. Родніна І. В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. Харків.: Основа, 2006. 94 с.
5. Рудишин С. Д., Коренева І. М., Самілик В. І. Екологічна компетентність як загальна компетентність вчителів природничих дисциплін. *Український педагогічний журнал.* 2016. №3. С. 74–83.
6. Сяська І. О. Компетентнісний підхід в екологічній підготовці майбутніх учителів природничих дисциплін: теоретико-методологічний аспект. *Інноватика у вихованні.* 2019. №9. С. 266–272.
7. Хроленко М. Сутність екологічної компетентності в підготовці майбутніх учителів біології. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2021. №2 (106). С. 388–398.
8. Biemans H., Nieuwenhuis L., Poell R. Competence-based VET in the Netherlands: background and pitfalls. *Journal of Vocational Education and Training.* 2004. Vol. 56. №4. P. 523–538.
9. Caena F., Redecker C. Aligning teacher competence frameworks to 21st century challenges: the case for the European digital competence framework for educators (Digcompedu). *European Journal of Education.* 2019. Vol. 54. №3. P. 356–369.
10. Haan G. The «BLK 21» program in Germany: A «Gestaltungskompetenz»-based model for education for sustainable development. *Environmental Education Research.* 2006. №12. P. 19–32.
11. Jensen B., Schnack K. The action competence approach in environmental education. *Environmental Education Research.* 2006. №12. P. 471–486.
12. Kyburz-Graber R. Welches Wissen, welche Bildung? Aktuelle Entwicklungen in der Umweltbildung [Which knowledge, which education? Recent developments in environmental education]. *Beiträge zur Lehrerbildung.* 2004. № 20. P. 83–94.
13. Le Deist F., Winterton J. What is competence? *Human Resource Development International.* 2005. Vol. 8. № 1. P. 27–46.
14. Lustrri D., Miura I., Takahashi S. Knowledge management model: practical application for competency development. *The Learning Organization.* 2007. Vol. 14. № 2. P. 186–202.
15. Roczen N. Environmental competence: the interplay between connection with nature and environmental knowledge in promoting ecological behavior [Phd Thesis]. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, 2011. 118 p.
16. Rowe C. Clarifying the use of competence and competency models in recruitment, assessment and staff development. *Industrial and Commercial Training.* 1995. Vol. 27. №11. P. 12–17.
17. Teven J. J. Teacher caring and classroom behavior: relationships with student affect and perceptions of teacher competence and trustworthiness. *Communication Quarterly.* 2007. Vol. 55. № 4. P. 433–450.

REFERENCES

1. Harkusha, S.V. (2012). Vykorystannya kompetentnisnoho pidkhdou v suchasniy systemi vyshchii osvity [The use of the competence approach in the modern system of higher education]. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T.G. Shevchenko. Series: Pedagogical sciences. Physical education and sports,* 102, 2, 338–343 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyakipitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].
3. Kompetentnisnyi pidkhdid u suchasniy osviti: svitovyi dosvid ta ukraïnski perspektyvy: Biblioteka z osvithoi polityky [Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy] / Ed. Ovcharuk, O.V. (2004). «K.I.S.» [in Ukrainian].
4. Rodnina, I. V. (2006). Kompetentnisno orïentovanyi pidkhdid do navchannia [Competence-oriented approach to learning]. *Osnova* [in Ukrainian].
5. Rudyshyn, S. D., Koreneva, I. M., Samilyk, V. I. (2016). Ekolohichna kompetentnist yak zahalna kompetentnist vchyteliv pryrodnychikh dystsyplin [Environmental competence as a general competence of science teachers]. *Ukrainian Pedagogical Journal,* 3, 74–83 [in Ukrainian].
6. Siaska, I. O. (2019). Kompetentnisnyi pidkhdid v ekolohichnii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pryrodnychikh dystsyplin: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Competency approach in ecological training of future science teachers: theoretical and methodological aspect]. *Innovation in education,* 9, 266–272 [in Ukrainian].
7. Khrolenko, M. (2021). Sutnist ekolohichnoi kompetentnosti v pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv biolohii [The essence of ecological competence in the training of future biology teachers]. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies,* 2(106), 388–398 [in Ukrainian].
8. Biemans, H., Nieuwenhuis, L., Poell, R. (2004). Competence-based VET in the Netherlands: background and pitfalls. *Journal of Vocational Education and Training,* 56, 4, 523–538.
9. Caena, F., Redecker, C. (2019). Aligning teacher competence frameworks to 21st century challenges: the case for the European digital competence framework for educators (Digcompedu). *European Journal of Education,* 54, 3, 356–369.
10. Haan, G. (2006). The «BLK 21» program in Germany: A «Gestaltungskompetenz»-based model for education for sustainable development. *Environmental Education Research,* 12, 19–32.
11. Jensen, B., Schnack, K. (2006). The action competence approach in environmental education. *Environmental Education Research,* 12, 471–486.
12. Kyburz-Graber, R. (2004). Welches Wissen, welche Bildung? Aktuelle Entwicklungen in der Umweltbildung [Which knowledge, which education? Recent developments in environmental education]. *Beiträge zur Lehrerbildung,* 20, 83–94.
13. Le Deist, F., Winterton, J. (2005). What is competence? *Human Resource Development International,* 8, 1, 27–46.
14. Lustrri, D., Miura, I., Takahashi, S. (2007). Knowledge management model: practical application for competency development. *The Learning Organization,* 14, 2, 186–202.
15. Rowe, C. (1995). Clarifying the use of competence and competency models in recruitment, assessment and staff development. *Industrial and Commercial Training,* 27, 11, 12–17.
16. Roczen, N. (2011). Environmental competence: the interplay between connection with nature and environmental knowledge in promoting ecological behavior [Phd Thesis]. Technische Universiteit Eindhoven.
17. Teven, J. J. (2007). Teacher caring and classroom behavior: relationships with student affect and perceptions of teacher competence and trustworthiness. *Communication Quarterly,* 55, 4, 433–450.

УДК 37.035:172.15 (072)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-43>

Надія СЕНЬОВСЬКА,

orcid.org/0000-0003-2220-1498

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) ipp56@tnpu.edu.ua

Тетяна СКУРАТКО,

orcid.org/0000-0001-7196-987X

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) tanyabidov@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО ПРОЄКТУ «УКРАЇНИ ПОТРІБЕН КОЖЕН» У КОНТЕКСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Основна увага у статті зосереджується на особливостях патріотичного виховання в межах проєктної діяльності. Метою роботи було описати та проаналізувати діяльність освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен» в контексті патріотичного виховання дітей та молоді Тернопільщини. Реалізація проєкту тривала впродовж одного року (від формулювання ідеї у лютому 2023 до підсумкової конференції в січні 2024). У статті розкрито особливості організації та взаємодію учасників проєкту, педагогів, волонтерів та ветеранів; описано проведені командою проєкту у закладах освіти заходи (патріотичний квест-діагностика, лекція-обговорення «Як війна міняє нашу мову», лекція-презентація «Три Майдани сучасної України», акція «Листівка захиснику», підсумкова конференція). Завданнями освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен» було сприяти формуванню в учнів та студентів Тернопільської української громадянської ідентичності на основі загальнолюдських та національних цінностей (чесність, добро, самобутність, воля, соборність, гідність, патріотизм); забезпечувати підвищення рівня знань дітей та молоді про захисників України, героїв сучасної російсько-української війни, зокрема жителів Тернопільської міської громади. Значну увагу зосереджено на характеристичні роботи команди проєкту в закладах освіти різних рівнів та типів (від загальноосвітніх до вищих). Описано етапи роботи: 1) організаційний (лютий – квітень 2023 року) – узгодження дії новоствореної команди та підготовка проєктної документації; 2) підготовчий (квітень – травень 2023 року) – очікування відповіді від конкурсної комісії; підготовка сценаріїв заходів, розробка презентацій, поліграфічних матеріалів тощо; 3) презентаційний (червень – серпень 2023 року) – друк поліграфічних матеріалів, зустрічі керівників проєкту з педагогами, узгодження графіку заходів у закладах освіти; 4) практичної реалізації (вересень – грудень 2023 року) – проведення заходів; 5) підсумковий (січень 2024 року) – підготовка та проведення підсумкової конференції за результатами проєкту.

Ключові слова: патріотичне виховання, проєктна діяльність, освітній волонтерський проєкт.

Nadiia SENOVSKA,

orcid.org/0000-0003-2220-1498

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Education Management

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) ipp56@tnpu.edu.ua

Titiana SKURATKO,

orcid.org/0000-0001-7196-987X

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literatures and Teaching Methods

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) tanyabidov@gmail.com

ACTIVITIES OF THE EDUCATIONAL VOLUNTEER PROJECT “UKRAINE NEEDS EVERYONE” IN THE CONTEXT OF PATRIOTIC EDUCATION

The main focus of the article is on the peculiarities of patriotic education within project activities. The purpose of the work was to describe and analyze the activities of the educational volunteer project «Ukraine needs everyone» in

the context of patriotic education of children and youth of the Ternopil region. The implementation of the project lasted for one year (from the formulation of the idea in February 2023 to the final conference in January 2024). The article reveals the peculiarities of the organization and interaction of project participants, teachers, volunteers and veterans; the activities carried out by the project team in educational institutions are described (patriotic quest-diagnosis, lecture-discussion «How war changes our language», lecture-presentation «Three Maidans of modern Ukraine», action «Letter to the defender», final conference). The tasks of the educational volunteer project «Ukraine needs everyone» were to contribute to the formation of Ukrainian civic identity in pupils and students of Ternopil based on universal and national values (honesty, kindness, originality, will, unity, dignity, patriotism); to ensure an increase in the level of knowledge of children and youth about defenders of Ukraine, heroes of the modern Russian-Ukrainian war; in particular, residents of the Ternopil city community. Considerable attention is focused on the characteristics of the project team's work in educational institutions of various levels and types (from general education to higher education). The stages of work are described: 1) organizational (February – April 2023) – coordination of actions of the newly created team and preparation of project documentation; 2) preparatory (April – May 2023) – waiting for a response from the competition commission; preparation of event scenarios, development of presentations, printing materials, etc.; 3) presentation (June – August 2023) – printing of polygraphic materials, meetings of project leaders with teachers, coordination of the schedule of events in educational institutions; 4) practical implementation (September – December 2023) – holding events; 5) final (January 2024) – preparation and holding of the final conference based on the results of the project.

Key words: *patriotic education, project activity, educational volunteer project.*

Постановка проблеми. Патріотичне виховання дітей та молоді повинно стати пріоритетом усіх освітніх ланок. Тільки за цієї умови українська нація може нормально функціонувати, бути «видимою» на міжнародній арені та формувати свідомих громадян, готових стати на захист держави й народу України. Це стало очевидним, зокрема після початку повномасштабного вторгнення росіян 24 лютого 2024 року.

В умовах війни пріоритетними завданнями патріотичного виховання, на нашу думку, є формування в дітей та молоді позитивного образу захисника України; готовності завжди стояти на сторожі всього свого, рідного: території, мови, літератури, культури. У формуванні цієї чіткої громадянської позиції хороші перспективи має проєктна діяльність, що лежить в основі освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен».

Аналіз досліджень. Теоретичні аспекти патріотичного виховання розробляли значні українські педагоги всіх часів (Х. Алчевська, І. Бех, Г. Ващенко, О. Вишневський, Б. Грінченко, М. Дубина, О. Духнович, К. Журба, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші). Погоджуємося, що важливо формувати в дітей та молоді відповідальне ставлення до того, що відбувається з Україною. Як наголошує І. Устименко, зараз відбувається перегляд самих основ української педагогіки, виводиться «на якісно новий рівень уявлення про патріотичне виховання як педагогічну категорію, яка нині переживає оновлення» (Устименко, 2022: 29). Я. Марченко також вказує на потребу глибинного переосмислення тої виховної роботи, котра здійснювалася в закладах освіти досі, а також розроблення цілої системи для «посилення патріотичного виховання

дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» (Марченко, 2022: 102).

Сучасне патріотичне виховання передбачає «розвиток любові до своєї країни, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальності за природу; потребу зробити свій внесок у долю Батьківщини; прагнення праці на благо рідної країни, її народу» (Марченко, 2022: 102). У цьому контексті можна виокремити дві основні тенденції в освітньому процесі: «потребу чіткіше сфокусуватися на патріотичному вихованні малих та юних українців; необхідність переглянути основні підходи до такої діяльності» (Senovska, Netaiko: 471). Патріотичне виховання, безумовно, є важливою складовою сучасного освітнього процесу, що підсилюється засобами проєктної діяльності.

Серед активних дослідників проєктної діяльності (теоретичні засади, зміст і значення, особливості організації) – А. Вдовиченко, В. Гузеєва, Т. Довбенко, А. Касперського, О. Коберника, Л. Мартинець, Н. Матяш, М. Пелагейченко, Є. Полат, В. Слободченкова, С. Сисоєвої, М. Уйсімбаєвої, Л. Хоменко, І. Шендрик, О. Юрчик та ін.

За визначенням Л. Мартинець, «під проєктною діяльністю ми розуміємо систему різних практичних дій особистості (групи, колективу), спрямованих на створення певного творчого продукту/продукції. Проєктна діяльність відрізняється від просто колективно підготовленого заходу або групової діяльності з наданням наочних результатів тим, що демонструє головний результат проєкту – аналіз діяльності та пред'явлення способу розв'язання окресленої проблеми» (Мартинець, 2015: 11). Слушною також є думка Л. Хоружої: «проєктна діяльність – це спосіб розвитку твор-

чості, самостійності, прагнення до ідеально-перспективного перетворення світу за допомогою креативних дій і операцій у процесі створення конкретного продукту – проєкту ідеального та реального» (Хоружа, 2006: 13).

Створюючи проєкт, необхідно «продумати мотив, чітко сформулювати мету, предмет, способи реалізації, узгодити засоби використання та спланувати передбачуваний результат. Лише маючи чітку структуру проєкту, можна розпочинати його втілення» (Скуратко, 2023: 80). Адже проєктна діяльність має свою структуру (мотив, мета, способи, засоби, предмет, результат). Крім того, проєктна діяльність завжди має особистісну спрямованість: «залучаючи здобувачів вищої освіти до проєктної діяльності, маємо можливість долучити їх до реальної творчої діяльності. Відчуваючи свою значимість у суспільстві, студенти стають мотивованими до отримання нових знань, що у процесі проєктної діяльності набувають практико-орієнтованого характеру» (Скуратко, 2023: 81).

Мета статті – описати та проаналізувати діяльність освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен» в контексті патріотичного виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Актуальність проєктної діяльності особливо проявилася після повномасштабного вторгнення. На превеликий жаль, до того (хоча війна триває з 2014 року), більшість українських дітей, фактично, жили у паралельній реальності, де російсько-українська війна почалася тільки у 2022-му. Вони далеко не завжди пов'язували її з подіями Євромайдану, анексією Криму, бойовими діями на Донбасі). За минулі десять років (2014–2024) педагоги переконалися наскільки важливо залучати малих та юних українців до різноманітних видів діяльності для підтримки захисників: написання листів воїнам на фронт, виготовлення маскувальних сіток, зацікавленість мистецькими проєктами ветеранів тощо. Важливими також є різні заходи, спрямовані на збереження історичної та культурної пам'яті, на збирання інформації про конкретних героїв російсько-української війни: і живих, і тих, що загинули. Якраз на вирішення таких завдань сучасного патріотичного виховання і спрямовано проєкт «Україні потрібен кожен».

Мета проєкту: окреслити для дітей та молоді сучасне розуміння поняття патріота; формувати у свідомості учнів та студентів Тернополя позитивний образ українського воїна, героя-захисника, котрий від Євромайдану і до нині боронить Україну й захищає життя і свободу кожного з нас; моти-

вувати молодь до громадської, соціально активної національно-патріотичної діяльності, спрямованої на підтримку (перш за все моральну) фронту.

Завдання проєкту:

1) організувати взаємодію учасників проєкту, педагогів, волонтерів та ветеранів;

2) проводити у закладах освіти інформаційні заходи (лекції, презентації, квести, ігри, майстер-класи) відповідно до мети проєкту;

3) сприяти формуванню в учнів та студентів Тернополя української громадянської ідентичності на основі загальнолюдських та національних цінностей (чесність, добро, самобутність, воля, соборність, гідність, патріотизм);

4) забезпечувати підвищення рівня знань дітей та молоді про захисників України, героїв сучасної російсько-української війни, зокрема жителів Тернопільської міської громади;

5) стимулювати здобувачів освіти долучатися до підтримки воїнів та вшанування пам'яті полеглих;

6) провести підсумкову конференцію за результатами проєкту, залучивши до неї заклади освіти.

Цей проєкт – спільна розробка команди освітнього волонтерського проєкту «Патріотичні й небайдужі», що діє в м. Тернопіль від жовтня 2021 року, і Тернопільської обласної МГО «Просвіта». Крім того, до реалізації проєкту приєдналися й інші організації: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (кафедра педагогіки та менеджменту освіти, Центр педагогічного консалтингу, кафедра української та зарубіжної літератур і методик їх навчання), Сектор міністерства у справах ветеранів України у Тернопільській області, «Дім Ветерана» Тернопіль, Тернопільська міська рада.

Команда, що безпосередньо працювала над проєктом, складалася з п'яти осіб:

1. *Надія Сеньовська*, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти ТНПУ ім. В. Гнатюка; керівниця проєкту;

2. *Тетяна Скуратко*, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання;

3. *Ірина Скасків*, менеджер підтримки у Ветеранському просторі «Дім ветерана»;

4. *Ніна Дунець*, психологиня-волонтерка «Дім Ветерана» Тернопіль;

5. *Інна Макух*, голова Тернопільської обласної МГО «Просвіта».

Кадрове забезпечення відповідало цілям проєкту, адже були задіяні педагоги (постійно – Надія Сеньовська, й Тетяна Скуратко, епізодично – вчителі й викла-

дачі закладів освіти, для здобувачів яких і організовувався проєкт); психологи (постійно – Ніна Дунець; епізодично – інші кризові психологи-волонтери); ветерани (постійно – Ірина Скасків, епізодично – військові й ветерани, зацікавлені у співпраці).

Для здійснення проєкту використовувалися кошти з різних джерел: внески команди «Патріотичні й небайдужі», фінансування від Тернопільської міської ради, кошти Тернопільської обласної МГО «Просвіта».

У межах проєкту ми ще раз переконалися, що сьогодні є гостра потреба в активному залученні дітей та молоді до проєктної діяльності, яка особливо актуальною стала після повномасштабного вторгнення росії в Україну. В освітньому процесі залучених до проєкту «Україні потрібен кожен» закладів спостерігаємо наближення таких видів діяльності до життя та соціальних потреб учнів та студентів. Частина навчального матеріалу педагогам тепер простіше адаптувати до реальних життєвих ситуацій, а процес набуття нових знань стає цікавішим, простішим і доступнішим.

Реалізація проєкту тривала впродовж одного року (від формулювання ідеї у лютому 2023 до підсумкової конференції в січні 2024). Можна виокремити такі *етапи роботи*:

1. *Організаційний етап* (лютий – квітень 2023 року); узгодження дій новоствореної команди та підготовка проєктної документації до конкурсу Тернопільської міської ради з визначення програм (проєктів, заходів) розроблених інститутами громадянського суспільства для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка на 2023 році; захист проєкту перед конкурсною комісією.

2. *Підготовчий етап* (квітень – травень 2023 року); очікування відповіді від конкурсної комісії; підготовка сценаріїв заходів, розробка презентацій, поліграфічних матеріалів тощо.

3. *Презентаційний етап* (червень – серпень 2023 року); отримання фінансування; остаточне затвердження програми; друк поліграфічних матеріалів; зустрічі керівників проєкту з педагогами, узгодження графіку заходів у закладах освіти.

4. *Етап практичної реалізації* (вересень – грудень 2023 року); проведення заходів у закладах освіти м. Тернопіль (лекції, презентації, ігри, квести, майстер-класи, брейн-ринг).

5. *Підсумковий етап* (січень 2024 року); підготовка та проведення підсумкової конференції за результатами проєкту.

Проєкт «Україні потрібен кожен» проводився на місцевому рівні (м. Тернопіль). Було розширено сформульовано й оприлюднено (у соціальних мережах; на веб-сайтах ТНПУ та інших закладів

освіти, котрі долучалися до проєкту; телеканалах «Суспільне Тернопіль», «Тернопіль 1») його *основну ідею*: «До повномасштабного вторгнення росіян значна частина українського суспільства не відчувала тягаря й жаху війни. І ставлення до військових, ветеранів та волонтерів було відповідним. Чимало людей сприймали їх як «не зовсім нормальних», «тих, що не можуть заспокоїтися», «тих, що розпалюють ворожнечу», «дивних», «небезпечних» тощо. Крім того, критично недостатньою була поінформованість дітей та молоді про події Євромайдану, захоплення росіянами Криму, АТО (ООС). Доходило навіть до того, що частина учнів НЕ ЗНАЛА про це. Після 24 лютого 2022 року ситуація певною мірою змінилася. Всі громадяни України так чи інакше постраждали через росіян. Наших захисників більше не вважають «зайвими», адже саме від них тепер залежить існування українського народу, держави, життя кожного з нас. Водночас, велика частина дітей та молоді (як і дорослих) досі переконані, що російсько-українська війна розпочалася 24 лютого 2022 року. Вони не пов'язують її з подіями в Криму та на Донбасі. Герої, які віддали життя і здоров'я впродовж Революції Гідності і 2014–2021 років забуті, вони «стали невидимками», їхній подвиг сприймається як неіснуючий – а, отже, марний. І необхідна широка інформаційна кампанія, заходи патріотичного спрямування, щоб змінити цю ситуацію. УСІ, ХТО СТАВ НА ЗАХИСТ СВОБОДИ Й НЕЗАЛЕЖНОСТІ (ВІД ОСЕНІ 2013 НА МАЙДАНІ І ДО НИНИ НА ФРОНТІ) – ГЕРОЇ, І ВОНИ ВСІ, ЖИВІ ЧИ МЕРТВІ, ВАРТІ ТОГО, ЩОБ ПРО НИХ НЕ ЗАБУЛИ».

Цільова група, на яку було спрямовано проєкт – учні та студенти закладів освіти м. Тернопіль.

У межах проєкту було охоплено 9 закладів освіти різних рівнів:

1) Тернопільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів-правовий ліцей № 2» – 2 заходи;

2) Тернопільський навчально-виховний комплекс «Школа-ліцей № 6 ім. Н. Яремчука» – 4 заходи;

3) Тернопільська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 7 з поглибленим вивченням іноземних мов – 2 заходи;

4) ТНБК «Школа – економічний ліцей № 9» ім. Іванни Блажкевич – 3 заходи;

5) Тернопільська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 10 Тернопільської міської ради Тернопільської області – 2 заходи;

6) Тернопільська загальноосвітня школа № 16 імені Володимира Левицького – 4 заходи;

7) Тернопільська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов – 6 заходів;

8) Тернопільський кооперативний фаховий коледж – 2 заходи;

9) Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка – підсумкова конференція.

Усі заходи були спрямовані на популяризацію позитивного образу українського героя-захисника, створення позитивного іміджу «свого, рідного» (України, держави, мови, культури, літератури, історії, мистецтва тощо).

Цікавими для сприйняття школярами та студентами стали такі *творчі методичні розробки команди проєкту*:

1. *Патріотичний квест-вікторина*, цікавий не лише дітям, але й педагогам, які отримали можливість ненав'язливо діагностувати прогалини у знаннях учнів з культури та історії України. Ця розробка виявилася найбільш затребуваною (Тернопільський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів-правовий лицей № 2» – 6-ті класи, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02Ky62SrPF9ypr sCJrTwAms71fUQaZ1vkQAS4KdQaj8PTGyqFR yMw5HJ3jrMspqFfp1&id=100017338772391&paipv=0&eav=AfbFel43hIBta0z9JEkqv08DWKp4pra1H6B7gExIul1e7YaIT2z-r-CAkaxxiRSmhgQ&_rdr; Тернопільський навчально-виховний комплекс «Школа-лицей № 6 ім. Н. Яремчука» – 5–6-ті класи, <https://www.facebook.com/groups/SuperPedagogic/permalink/6594561643993840/?sfnsn=mo&ref=share>, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0eGVo3TA11oVajxaVP d94HMQ1oWz1N5k6eiZEvKQidD71zXqQSm7PQ x1dhpq6ut6tl&id=100017513955855&paipv=0&eav=AfZcFfz6QxtWfUt-hGKoG115Q4n2OAA6hA4rP-2V7u9jo3oSAuivB_wSAoP6hMtV6j1Y&_rdr; https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02WobHvSXXm9HSPfi2z3SJ7x2nfXL9KN6 ui7Qj6NeNoECjSiEc2x34fGBMbJLjffMAl&id=100017256032641&paipv=0&eav=AfYLL3Y9omn wnQSB4ohR1Gkbjsj3M_eGay24kTvQC13z3ako Nz5cBLG3stZtg0SlzDM&_rdr; ТНБК «Школа – економічний лицей № 9» ім. Іванни Блажкевич – 6-ті класи; https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02uj7oMts8vrcY53s7ArnKzhLt9uanM7gi551m8hSe3Vmnugd24dhwWdFNAB3Z9eV11&id=100017228479339, [\[https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0W4nd7obwWG3jgdqGTtQppmkSmZW4cqq C5k7TdZBDgVMzBN7RVDrUXpgCs9gMhPn11&id=100031297237397\]\(https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0W4nd7obwWG3jgdqGTtQppmkSmZW4cqq C5k7TdZBDgVMzBN7RVDrUXpgCs9gMhPn11&id=100031297237397\); Тернопільська загальноосвітня школа № 16 імені Володимира Левицького – 6–8-мі класи, \[https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02Q47d3AftEj36cyFRshihkj3T9zgaG2HcMHqmCtcdv26jhhM2cDpGwvHx8ZkXwl&id=100015175092923\]\(https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02Q47d3AftEj36cyFRshihkj3T9zgaG2HcMHqmCtcdv26jhhM2cDpGwvHx8ZkXwl&id=100015175092923\), \[https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0ZhT6W71VTEtT rfXqtpWn1cF8fwH7tcZX2GwPdUtZRKtr3sJPtM4veZwFtsWsMPx3l&id=100013463053502&paipv=0&eav=AfZp0yVSJ7KlQ2OGcBRsc0UhgYTicMCMYGE05mUMkl8Kd3hbXdlGZHeAZ0ynyG-WtPE&_rdr\]\(https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0ZhT6W71VTEtT rfXqtpWn1cF8fwH7tcZX2GwPdUtZRKtr3sJPtM4veZwFtsWsMPx3l&id=100013463053502&paipv=0&eav=AfZp0yVSJ7KlQ2OGcBRsc0UhgYTicMCMYGE05mUMkl8Kd3hbXdlGZHeAZ0ynyG-WtPE&_rdr\); Тернопільська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 29 з поглибленим вивченням іноземних мов – 5–6-ті класи, <https://www.facebook.com/vn1cat/posts/pfbid0DZAAytnVUjNsLL8TdKQk1EAo2mER6brgcccPdDkKBCK2QsPi1T8dc4AD2FtP5H1fel>, \[https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02ucPAB5oZtkvZe8D8VW1Qnrjks1q9485342SgwoW1kkmxpUj13ZuYqkziwB72KuqPl&id=100090484415380&mibextid=WC7FNe&paipv=0&eav=AfYDxoVIMkuyBduQ8WuHncut22jFuDoJKMxJITozHeqxN4mOhvn5Ivh4kPurjEHBkk&_rdr\]\(https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02ucPAB5oZtkvZe8D8VW1Qnrjks1q9485342SgwoW1kkmxpUj13ZuYqkziwB72KuqPl&id=100090484415380&mibextid=WC7FNe&paipv=0&eav=AfYDxoVIMkuyBduQ8WuHncut22jFuDoJKMxJITozHeqxN4mOhvn5Ivh4kPurjEHBkk&_rdr\).](https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0Y92Lfpou62xEUxTy9 NJqr4ymfpJXDJLKn4rmXJdJMoY9CELPmoactm Q9GBiiUDSNl&id=100017146277988&paipv=0&eav=Afb6Xe0qpM1edYzHcD-icERiFPs3Ck56s_1wt-</p></div><div data-bbox=)

2. *Лекція-обговорення «Як війна міняє нашу мову»*, спрямована на збагачення лексичного запасу дітей та молоді, вдосконалення так званого «мовного чуття», усвідомлення багатства та гнучкості української мови, її здатності реагувати на виклики сьогодення (Тернопільський навчально-виховний комплекс «Школа-лицей № 6 ім. Н. Яремчука» – 9-ті класи, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0JUPWTSrUVAT19pu4YfbDpwpnknEKvvgxYb1nreUcKBTnAcbcGcKUuzs7s29GpY26l&id=100010412146781&paipv=0&eav=AfY6HNwRZh7pjUI_oalZIpqHoLpxFgi9MxFSk rpE4GvQ87CeRD8IXmu9vowUV5ws9Yc&_rdr; Тернопільська спеціалізована школа І–ІІІ ступенів № 7 з поглибленим вивченням іноземних мов – 7-мі класи, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid0one6GvNurDMRM4QGQv wS9zGJBsRwig7PR7Ap3a1zUZgnv3A38uxg8qBf2 upnNtGl&id=100087628947820&paipv=0&eav=AfYWVTIXh5aNfib-xD882IUakWk0vwT1_WdiCxj9HxzAO13ZgNSucFp289g14nLuqlw&_rdr; Тернопільський кооперативний фаховий коледж – 1 курс, <https://www.facebook.com/tcooptek/posts/pfbid0267tDLTKXCVD8NFekyH3zWak9oPVfzMj pjPZ88xJAwMrrJYBnyShLfwQ2Ak1X6jExl>).

3. *Лекція-презентація «Три Майдани сучасної України»*, покликана заповнити прогалини у

знаннях з історії сучасної України, сприяти усвідомленню здобувачами освіти важливості національного вибору та відповідальності кожного за майбутнє країни. Це найновіша розробка команди проєкту, яка активно впроваджувалася і після його завершення (Тернопільський кооперативний фаховий коледж – 1 курс, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02KeE9A8i62mu32gNjtuuws8Gppk6797uVsUngZAxJ8VR26HT7V86naRH655Er3UjMl&id=100013306906430&pairv=0&eav=AfYsHOhaZ31Piy4PUUX-UCyTWUcLW8ci45O9-XBfOOdY2kpWatDdwyWF1E64dbqObNjw&_rdr).

Оскільки команда проєкту «Україні потрібен кожен» активно спілкується з волонтерами та військовослужбовцями, були ініційовані та реалізовані заходи «Листівка захиснику». Учні та студенти Тернополя отримали можливість передати нашим воїнам свої добрі побажання. Листи були зворушливими, а окремі листівки – неймовірно творчими й оригінальними (https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0kgvcAJnWjTMKxamlnzH8XMcrGn2f5hEAdWg3MM1ohDbYfHGMxbjL6TT3U6H4wo4Rl&id=100003201879659).

Діяльність проєкту «Україні потрібен кожен» неодноразово висвітлювалася у соцмережах та ЗМІ м. Тернополя. Особливе зацікавлення журналістів викликала *підсумкова конференція*, що відбулася у стінах Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка 20 січня 2024 року. Серед запрошених були педагоги та громадські діячі, волонтери, журналісти Тернопільщини. Також участь взяли представники організацій-партнерів (Центр педагогічного консалтингу, що функціонує на базі кафедри педагогіки та менеджменту освіти; ветеранський простір «Дім ветерана» та діючий у ньому простір «Плюс Плюс++» – партнер Veteran Hubu); фонд допомоги дітям, що постраждали від війни «Голоси дітей»).

Розпочала роботу конференції завідувачка кафедри педагогіки та менеджменту освіти професорка Галина Мешко. Вона привітала присутніх із успішним завершенням проєкту, висловила слова вдячності команді проєкту та вчителям за низку реалізованих виховних справ. Надія Сеньовська, засновниця проєкту, розказала про його історію та представила команду. Після того очільник обласної Просвіти Петро Шимків вручив педагогам, які «приймали» команду «Україні потрібен кожен» у своїх класах, подяки.

Після «урочистої частини» розпочалася «ділова» – команда й гості проєкту знайомили вчителів з варіантами майбутньої співпраці. Тетяна Скуратко доповідала про заходи, підготовлені «Патріотичними й небайдужими». Наталя Турчин – про напрямки діяльності Просвіти.

Ірина Скасків ознайомила з варіантами співпраці з «Домом Ветерана», а також з каталогом літератури про сучасну російсько-українську війну, підготовленим Ганною Скоріною (видавництво «Білка»). Ніна Дунець та Ірина Горніцька – з пропозиціями від фонду «Голоси дітей». Особливу цікавість викликала пропозиція, котру команда «Патріотичних і небайдужих» передала від письменниці, майора Збройних Сил України Олени Мокренчук та благодійної організації «Фронт допомоги» – щодо участі педагогів з дітьми в арт-терапевтичному проєкті «Україна-мрія». Родзинкою заходу стала презентація методичних рекомендацій для педагогів «Патріотичне виховання: перебалансування» (Сеньовська, 2023).

Галина Мешко як керівник Центру педагогічного консалтингу ТНПУ запросила педагогів до співпраці. Адже викладачі кафедри педагогіки та менеджменту освіти підготували чимало актуальних вебінарів, майстер-класів і тренінгів. Тетяна Ухіна запропонувала колегам доучитися до онлайн-асоціації освітян СУТО ПРО. Оксана Гіль, модератор клубу документального кіно ГО «Докудейз», запропонувала цікаві матеріали для уроків, а також навчання від громадської спільки «Освіторія».

Особливо теплою атмосферу зробили слова отця Івана Гуні, зараз – сержанта ЗСУ, який говорив про варіанти гармонійної співпраці закладів освіти та церкви у контексті патріотичного виховання дітей та молоді.

Адже найбільший у світі ресурс – щире людське спілкування, мирна взаємодія на благо людини, сім'ї, громади, країни. Особливо в такий важкий воєнний час. Україні потрібен кожен!

Проєкт «Україні потрібен кожен», незважаючи на тривалість всього в один семестр, відіграв важливу роль в організації патріотичного виховання дітей та молоді Тернополя.

Висновки. Патріотичне виховання, формування в дітей та молоді дієвої любові до Батьківщини сьогодні є неймовірно актуальним. Така виховна діяльність здійснюється як в закладах освіти, так і силами громадських організацій, активістів, батьків. Виходячи з досвіду освітнього волонтерського проєкту «Україні потрібен кожен», процес поглиблення знань дітей та молоді про захисників України, героїв сучасної російсько-української війни (зокрема жителів Тернопільської міської громади) може бути неймовірно цікавим та результативним. Це підтверджується результатами проведення патріотичних квестів-діагностик, лекцій-обговорень «Як війна міняє нашу мову», лекцій-презентацій «Три Майдани сучасної України», акцій «Листівка захиснику», висвітленням досвіду команди проєкту на підсумковій конференції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мартинець Л. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13.
2. Марченко Я. Виховання патріотизму в дітей як актуальна проблема сучасного виховання. *Інструментарій виховання в сучасних закладах освіти: реалізація творчих і соціально значущих програм, проєктів : зб. матер. наук.-практ. конф. Київ*. 2022. С. 101–106. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Zbirnyk-tez-konf.-28.04.2022.pdf#page=101>
3. Сеньовська Н. Патріотичне виховання: перезавантаження : методичні рекомендації з патріотичного виховання учнів для здобувачів вищої педагогічної освіти, викладачів, учителів та вихователів. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023. 66 с. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua:8080/e-lib/DocDescription?doc_id=254815
4. Скуратко Т. Проектна діяльність у системі підготовки вчителя-словесника. *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 листопада 2023 року)*. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 79–83.
5. Устименко І. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1–2. С. 26–29. URL: file:///C:/Users/Administrator%201/Downloads/PP_1_2-28-31.pdf
6. Хоружа Л. Проектна культура вчителя: етичний компонент. *Шлях освіти*. 2006. № 4. С. 11–15.
7. Senovska N. Nestaiko I. Psychoanalysis and patriotic education in modern Ukrainian pedagogy. *Modern approaches to ensuring sustainable development. Edited by Valentyna Smachylo and Oleksandr Nestorenko. The University of Technology in Katowice Press*, 2023. С. 469–477. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/33ba92a74a7c70f8ce3859b114f45150.pdf>

REFERENCES

1. Martynets L. (2015) Proektna diialnist u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu. [Project activity in the educational process of a comprehensive educational institution. Education and development of a gifted personality. No. 3. P. 10–13. [in Ukrainian].
2. Marchenko Ya. (2022) Vykhovannia patriotyizmu v ditei yak aktualna problema suchasnoho vykhovannia. [Education of patriotism in children as an urgent problem of modern education. Toolkit of education in modern educational institutions: implementation of creative and socially significant programs, projects: coll. the mother science and practice conf. Kyiv. P. 101–106. [in Ukrainian].
3. Senovska N. (2023) Patriotychnе vykhovannia: Perezavantazhennia : metodychni rekomendatsii z patriotychnoho vykhovannia uchniv dlia zdobuvachiv vyshchoi pedahohichnoi osvity, vykladachiv, uchyteliv ta vykhovateliv. [Patriotic education: reboot: methodological recommendations for patriotic education of students for students of higher pedagogical education, teachers, teachers and educators. Ternopil: Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. 66 p. [in Ukrainian].
4. Skuratko T. (2023) Proiektna diialnist u systemi pidhotovky vchytelia-slovesnyka. [Project activity in the system of teacher-linguistic teacher training. Trends and prospects of studying literature in secondary and higher schools: materials of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (November 30, 2023). Ternopil: TNPU named after V. Hnatyuk. P. 79–83. [in Ukrainian].
5. Ustymenko I. (2022) Patriotychnе vykhovannia uchnivskoi molodi, okreslene viinoiu. [Patriotic education of students, outlined by the war. Pedagogical bulletin. No. 1-2. P. 26–29. [in Ukrainian].
6. Khoruzha L. (2006) Proektna kultura vchytelia: etychnyi komponent. [Project culture of the teacher: ethical component. The way of education. No. 4. P. 11–15. [in Ukrainian].
7. Senovska N. Nestaiko I. (2023) Psychoanalysis and patriotic education in modern Ukrainian pedagogy. *Modern approaches to ensuring sustainable development. Edited by Valentyna Smachylo and Oleksandr Nestorenko. The University of Technology in Katowice Press*. С. 469–477. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/33ba92a74a7c70f8ce3859b114f45150.pdf>

UDC 378:378.147.091.33-27.22]:811(043.3)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-44>

Oksana TYTUN,

orcid.org/0000-0001-7926-1630

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oksana.tytun@pnu.edu.ua*

Alla BOICHUK,

orcid.org/0000-0002-6340-1894

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) alla.boichuk@pnu.edu.ua*

Halyna SIVKOVYCH,

orcid.org/0000-0003-2770-7113

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) halyna.sivkovych@pnu.edu.ua*

FOSTERING DIALOGIC SPEECH IN ENGLISH CLASSES FOR FUTURE GEOGRAPHERS

The article deals with the problem of fostering dialogic speech at English language classes when training geographers-to be. Dialogic communication, characterized by open and collaborative communication, has ended up a fundamental expertise for geographers-to be. It goes past basic verbal trade to incorporate dynamic tuning in, astute reactions, and the capacity to lock in in helpful talk about. This ability set improves a geographer's capacity to collaborate in multidisciplinary groups, as well as advances a more profound understanding of the subtleties and interconnected nature of geographical issues. The authors analyze teaching dialogic speech in a historical context and its contemporary applications. Following the fundamental principles of teaching dialogic speech, a set of tasks has been created. Using examples of their own tasks, the authors demonstrate the effectiveness of applying these tasks in English language classes for future geographers. The developed exercises are thematically aligned with the topics of the classes approved by the program requirements of the higher educational institution. As dialogue is a speech interaction within a given situation, the ability to respond to the interlocutor's remarks is crucial. Activities that encourage to ask many questions: general, alternative, special and tag questions are given. Thematic project ideas are demonstrated along with debates, interviews, discussions. Tips to conduct explorer interviews, tasks for working with material from the Britannica Encyclopedia are given. Activities, and assessment methods, providing a roadmap for educators to enhance students' dialogic speech capabilities and, consequently, their readiness for success in geography-related professions are demonstrated.

Key words: *dialogic speech, English language proficiency, student, geographer, activity.*

Оксана ТИТУНЬ,

orcid.org/0000-0001-7926-1630

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *oksana.tytun@pnu.edu.ua*

Алла БОЙЧУК,

orcid.org/0000-0002-6340-1894

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *alla.boichuk@pnu.edu.ua*

Галина СІВКОВИЧ,

orcid.org/0000-0003-2770-7113

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *halyna.sivkovych@pnu.edu.ua*

РОЗВИТОК ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ МАЙБУТНІХ ГЕОГРАФІВ

У статті розглядається проблема формування діалогічного мовлення на заняттях з англійської мови під час підготовки майбутніх географів. Діалогічне спілкування, яке характеризується як відкрите та спільне, набуває фундаментального значення для майбутніх географів. Діалогічне мовлення виходить за межі базової словесної розмови, воно включає в себе усі динамічні налаштування, що допомагають зав'язати та підтримати потрібну розмову. Набір потрібних навичок та умінь покращує здатність студента співпрацювати в групах, а також сприяє більш глибокому розумінню тонкощів, пов'язаних з проблемами, що виникають у географічній галузі. Автори статті аналізують навчання діалогічного мовлення в історичному контексті та його сучасне застосування. Дотримуючись основних принципів навчання діалогічного мовлення, створено комплекс завдань. На прикладах власних завдань автори демонструють ефективність застосування цих завдань на заняттях з англійської мови для майбутніх географів. Розроблені вправи тематично узгоджені з темами занять, затвердженими програмовими вимогами вищого навчального закладу. Оскільки діалог – це мовленнєва взаємодія в рамках певної ситуації, то вміння реагувати на репліки співрозмовника є вирішальним. Завдання, що спонукають класти багато запитань: загальні, альтернативні, спеціальні та розділові висвітлюються у статті. Демонструються тематичні ідеї проєктів, дебатів інтерв'ю та дискусій. Подано поради щодо проведення інтерв'ю дослідника, завдання для роботи з матеріалом Британської енциклопедії. Демонструються види діяльності та методи оцінювання, які є орієнтиром для педагогів щодо розвитку здібностей діалогічного мовлення студентів і, як наслідок, їхньої готовності до успіху в географічних професіях.

Ключові слова: діалогічне мовлення, володіння англійською мовою, студент, географ, діяльність.

Problem Statement. In the hectic world of geographic areas, the capacity to lock in in compelling dialogic communication is vital. The challenge for geographers is not as it were to get it complex topographical wonders, but moreover to communicate their discoveries to assorted gatherings of people. Dialogic communication, characterized by open and collaborative communication, has ended up a fundamental expertise for geographers – to be. It goes past basic verbal trade to incorporate dynamic tuning in, astute reactions, and the capacity to lock in in helpful talk about. This ability set improves a geographer's capacity to collaborate in multidisciplinary groups, as well as advances a more profound understanding of

the subtleties and interconnected nature of geological issues. Besides, great communication aptitudes permit geographers to interpret complex spatial data into available stories, making their work more pertinent and impactful. Whether talking at conferences, composing reports, or partaking in open wrangles about, geographers with great communication aptitudes can pass on the significance of their work and make a critical commitment to the talk of basic issues such as climate change, urbanization, and social disparity.

Analysis of research and publications. The basis of scientific knowledge about dialogic speech, the methodology of its teaching, and didactic-methodical aspects of the formation of students' dialogic

skills were studied in the works of domestic scientists (O. Vyshnevskiy, G. Koronenko, S. Lytvynenko, S. Nikolayeva, O. Petrashchuk, etc) and foreign (J. Anderson, N. Bilbrough, V. Cook, O. Jespersen, H. Sweet, etc.).

At the beginning of the 20th century, when the methodology of teaching foreign languages was being formed as a science, Berlitz proposed a methodological path that contributed to better mastery of dialogic speech, namely: studying words in oral and written forms with their picture. Subject and extra linguistic semantization; dialogic speech using the language and speech material that was studied; reading texts with this material, answering questions about them, paraphrasing and discussing them were also suggested (Berlitz, 1926). The famous methodologist H. Sweet insisted on the inclusion of reading texts in the educational process, which would contribute to the development of dialogic speech. The scientist set certain requirements for the texts: the texts should be interesting for children, diverse in content and necessarily include multiple repetition of the lexical and grammatical material being studied. The texts should be complicated both in content and language aspects, but gradually: from specially created "educational" to "authentic" ones with the inclusion of elements of dialogic speech. The texts should not only be read, but also reproduced and discussed (Sweet, 1899).

Today, in the times of the communicative approach to learning foreign languages, dialogic communication is seen as the ability to engage in speech interaction with any person and on any topic arising from any circumstances. The use of English for special purposes has transformed into "integrated courses of study", i.e. teaching various educational disciplines through the medium of English. In this case, the foreign language acquired all the features of the mother tongue, as it was used to perceive new subject information, comprehend and take notes, reproduce what was heard, perform practical tasks based on it, write test papers, essays, etc.

According to O. Vyshnevskiy, dialogue is the main, dominant form of speech, and it should occupy its proper place in teaching practice. The process of teaching speaking should be built in the direction from it to the monologue, and not vice versa. Dialogic speech for a learner is more difficult than monologic speech. It is formed during a conversation between two partners; it is not planned, because it is not known in which direction the conversation will go (Vyshnevskiy, 2011: 104). Dialogue involves visual perception of the interlocutor and a certain incompleteness of statements, which is supplemented by non-verbal means of communication (mimicry, gestures, eye

contact, postures of the interlocutors). Thanks to these means, the speaker expresses his / her wishes, doubts, regrets, assumptions, so they cannot be ignored in teaching foreign language communication (Vyshnevskiy, 2011: 147).

The aim of this study is to analyze and provide a plan to teach dialogic speech in English language classes for geographers-to be.

Presenting of the main material. Dialogic speech is more closely related to the situation, compared to monologic speech. This determines the specificity of the linguistic structure of the dialogue, in which there are often collapsed (reduced) forms, abbreviated sentences that are not always understandable outside the situation (Nikolayeva, 1999: 104).

We believe that in order to learn English successfully, students need to be actively involved in the learning process. They need to be encouraged to ask many questions: general, alternative, special, and divisive questions. However, the ability to formulate or answer a question correctly is not dialogic speaking. Asking questions is the first step in teaching dialogic speech. Dialogue is a speech interaction within a given situation, the ability to respond to the interlocutor's remarks, to stimulate him or her to continue the conversation.

Among the remarks made by students, there can be reaction remarks and prompting remarks. For example:

Agreement: Yes, of course. Naturally. It goes without saying. Surely. Exactly.

Disagreement: No, it is not. I do not agree. On the contrary. No, I don't. No, I can't. Nothing of the kind.

Uncertainty: I am not sure ... As far as I know. If I am not mistaken ... Maybe. It seems to me ... etc.

But there are some that encourage us to continue the conversation:

Expressing surprise: Really? – Why? How can you ...? What?

Suggesting: What about ...? How about ...? It's high time ...

During dialogic speech, students should be able to participate in a conversation and discussion, combining the exchange of remarks with detailed messages. The interlocutors' remarks should contain their own assessment of the facts and phenomena under discussion and detailed arguments.

We consider dialogic speech as a process of speech interaction between two or more participants of communication. Therefore, within the speech act each of the participants acts in turn as a listener and a speaker. For future geographers, proficient dialogic speech is instrumental in conducting research, collaborating with diverse communities, and presenting findings effectively.

It is a well-known fact that the history of geography has two main parts: the history of exploration and map-making and the development of the academic discipline.

To develop dialog speech skills, you can use the following tips. Debates, interviews, discussions and projects.

1. Divide the students into groups and assign each group a specific period or explorer in the history of exploration.

Here you can mention the following facts. The Age of Discovery, also known as the Age of Exploration, was a period from the late 15th century to the early 17th century during which European nations explored and expanded their influence across the globe. Motivated by factors such as the desire for wealth, power, and spreading Christianity, European explorers embarked on voyages that led to the discovery of new lands, trade routes, and cultures. Key explorers of this era include Christopher Columbus, Vasco da Gama, Ferdinand Magellan, and Hernán Cortés.

2. Divide the students into groups and assign each group a particular aspect of space policy (e.g., funding priorities, international collaboration, commercial space ventures). Have students research their assigned topic and prepare arguments to defend their position during a debate. It is advisable to use some of the following debate phrases.

Agreeing:

1. "I concur with the point that..."
2. "I am in full agreement with..."
3. "It is clear that..."
4. "Without a doubt, we can see that..."

Expressing Importance:

1. "It is crucial to note that..."
2. "One cannot overlook the significance of..."
3. "The importance of this issue cannot be overstated..."

4. "It is imperative that we recognize..."

Providing Evidence:

1. "According to recent studies..."
2. "Evidence clearly shows that..."
3. "Data indicates that..."
4. "Historical examples demonstrate..."

Summarizing:

1. "In summary..."
2. "To sum up..."
3. "In conclusion..."
4. "To wrap up our discussion..."

Here you can mention the following facts. Space exploration refers to the investigation and exploration of outer space using spacecraft, satellites, telescopes, and other technologies.

The Space Age began in the mid-20th century with the launch of the first artificial satellite, Sputnik 1,

by the Soviet Union in 1957, marking the beginning of the space race between the United States and the Soviet Union during the Cold War.

Key milestones in space exploration include the first human spaceflight by Yuri Gagarin in 1961, the Apollo moon landings by NASA in the late 1960s and early 1970s, the development of space stations such as Skylab and the International Space Station (ISS), and robotic missions to explore other planets and celestial bodies.

Space exploration has led to significant scientific discoveries, technological advancements, and international cooperation in space research. It has also inspired generations of scientists, engineers, and explorers to push the boundaries of human knowledge and expand our understanding of the universe.

Notable robotic missions include the Voyager probes, which provided unprecedented insights into the outer planets and interstellar space, the Mars rovers Spirit, Opportunity, and Curiosity, which have explored the Martian surface, and the New Horizons mission, which conducted a flyby of Pluto and the Kuiper Belt. In recent years, the Space Age has entered a new phase with the emergence of commercial space exploration ventures. Companies such as Space X, Blue Origin, and Virgin Galactic are developing reusable rockets, spacecraft, and space tourism initiatives, aiming to reduce the cost of access to space and expand human presence beyond the Earth.

Explorer Interviews. Assign each student or group of students an explorer from history (Marco Polo (1254–1324), Christopher Columbus (1451–1506), Vasco da Gama (c. 1460–1524), Ferdinand Magellan (1480–1521), Hernán Cortés (1485–1547), Francisco Pizarro (c. 1471–1541), James Cook (1728–1779), Lewis and Clark (Meriwether Lewis, 1774–1809, and William Clark, 1770–1838), etc. For interviews, you may use the questions like those:

1. Background and Personal Experience:

Can you tell us a bit about your background and how you got started in your field?

What inspired you to pursue this career/venture?

What are some key experiences that have shaped your professional journey?

2. Challenges and Learning:

What challenges have you faced in your career, and how have you overcome them?

What is the biggest lesson you have learned so far?

How do you handle criticism and setbacks?

3. Personal Views and Opinions:

What do you think about [current event/issue related to the field]?

How do you balance personal life and professional responsibilities?

Who are your role models or sources of inspiration?

4. Impact and Goals:

What impact do you hope to make through your work?

What are your long-term goals and aspirations?

How do you measure success in your career?

For future geographers, projects that develop dialog speech skills can be designed around themes that involve geographic concepts, real-world applications, and interactive scenarios. Here are some thematic project ideas:

Climate Change: Host debates on the causes, effects, and mitigation strategies for climate change.

Conservation vs. Development: Discuss the balance between environmental conservation and economic development.

Natural Disasters: Debate the best approaches to disaster preparedness and response in different regions.

Local Geography Studies: Conduct field research on local geographic features and present findings.

Urban Planning Projects: Develop and present urban planning proposals for sustainable cities.

Ecotourism Development: Propose ecotourism projects that balance environmental protection and tourism growth.

Border Disputes: Analyze and discuss historical and current border disputes.

Resource Management: Debate the geopolitics of natural resource management, such as water rights and mineral resources.

Globalization Impact: Discuss the impact of globalization on different regions and cultures.

Thematic Maps: Create and present thematic maps on topics like population density, climate zones, or economic activity.

Historical Cartography: Compare historical maps with modern ones and discuss changes in geographic understanding and political boundaries.

GIS Projects: Develop GIS-based projects and present spatial data analysis.

Weather Forecasting: Practice presenting weather forecasts and explaining meteorological phenomena.

Climate Zones: Discuss the characteristics and challenges of different climate zones around the world.

Extreme Weather Events: Present case studies of extreme weather events and their geographic impacts.

Disaster Response: Simulate disaster response scenarios and discuss strategies for geographic coordination and resource allocation.

Urban Planning Simulations: Use urban planning software to design cities and present the geographic rationale behind planning decisions.

Sustainability Simulations: Engage in simulations that focus on sustainable development practices and their geographic implications.

These themes will help future geographers develop their dialog speech skills by encouraging them to engage in discussions, present findings, and articulate their understanding of geographic concepts in a clear and persuasive manner.

Conclusion. Teaching dialogic speech in English classes for future geographers goes beyond linguistic proficiency; it fosters critical thinking, cultural competence, and collaborative skills essential for success in the field of geography. By adopting interactive pedagogical approaches that prioritize authentic communication experiences, educators can empower students to become good communicators who bridge divides, embrace diversity, and contribute meaningfully to global discourse.

BIBLIOGRAPHY

1. Berlitz, M. D. The Berlitz Method for teaching modern languages. English. Part 246-th edition. London; Paris.1926.
2. Вишневецький О. І. Методика навчання іноземних мов: навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 206 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник. Кол. автор. Під кер. С. Ю. Ніколаєвої та ін. Київ: Ленвіт, 1999. 320 с.
4. Sweet, H. The practical study of languages. Oxford: Oxford University Press. 1899. 302 p.

REFERENCES

1. Berlitz, M. D. (1926) The Berlitz Method for teaching modern languages. English. Part 246-th edition. London; Paris.1926.
2. Vyshnevskyi O. I. (2011) Metodyka navchannia inozemnykh mov: navchalnyi posibnyk [Methods of teaching foreign languages: a textbook]. Kyiv: Znannia, 2011. 206 s. [in Ukrainian].
3. Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk. [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: a textbook]. Kol. avtor. Pid ker. S. Yu. Nikolaievoi ta in. Kyiv: Lenvit, 1999. 320 s. [in Ukrainian].
4. Sweet, H. (1899) The practical study of languages. Oxford: Oxford University Press. 1899. 302 p.

Людмила ФОМІНА,
orcid.org/0000-0001-5191-3596
кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки
Харківського національного медичного університету
(Харків, Україна) lv.fomina1@knmu.edu.ua

АНДРАГОГІКА ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ДОРΟΣЛОГО

Андрагогіка є галуззю педагогіки, яка спеціалізується на навчанні дорослих і грає важливу роль у розвитку особистісного та професійного зростання. Вона відображає сучасні тенденції освіти, які визнають необхідність безперервного навчання протягом усього життя. Це особливо актуально в умовах швидкого розвитку технологій, глобалізації та постійних змін на ринку праці. У контексті андрагогіки навчання орієнтоване на потреби, інтереси та життєвий досвід дорослих, що дозволяє більш ефективно реалізовувати особистісний і професійний потенціал. Однією з ключових характеристик андрагогіки є її орієнтація на практичні знання та навички, які дорослі можуть застосувати у своїй професійній діяльності. Це означає, що дорослі, які беруть участь у навчанні, вже мають певний життєвий досвід, і цей досвід стає базою для подальшого розвитку. Навчання в андрагогіці часто відбувається в інтерактивній формі, де значну роль відіграють дискусії, аналіз реальних ситуацій, обмін досвідом та кооперативне навчання. Це дозволяє дорослим не лише засвоювати нові знання, але й удосконалювати свої професійні навички. Андрагогіка також враховує психологічні особливості дорослих. Наприклад, дорослі зазвичай більш мотивовані до навчання, оскільки воно безпосередньо пов'язане з їхніми професійними цілями та особистісним розвитком. Вони прагнуть до навчання, яке дозволить їм досягти конкретних результатів, таких як підвищення кваліфікації, зміна кар'єри або особистісний ріст. Крім того, дорослі зазвичай мають більш високу потребу в автономії та самостійності у навчанні, що також враховується в андрагогічних підходах. Особистісне зростання в контексті андрагогіки передбачає розвиток не лише професійних, але й соціальних, комунікативних та емоційних компетенцій. Це важливо для досягнення гармонії в особистому житті та професійній діяльності. Навчання допомагає дорослим розвивати критичне мислення, самостійність у прийнятті рішень, здатність до вирішення складних завдань та адаптації до змін. Завдяки андрагогічним методам, дорослі можуть краще розуміти свої сильні сторони та області, що потребують розвитку, що, у свою чергу, сприяє їхньому особистісному зростанню. Професійне зростання, яке досягається завдяки андрагогіці, полягає в підвищенні кваліфікації, розширенні професійних знань та вмій, а також у розвитку нових компетенцій, необхідних для успішної кар'єри. Сучасний ринок праці вимагає від працівників постійного оновлення знань та навичок, що робить безперервне навчання ключовим елементом професійного успіху. Андрагогіка пропонує підходи, які дозволяють дорослим ефективно засвоювати нові знання та застосовувати їх на практиці, що особливо важливо в умовах конкуренції та швидких змін у професійних сферах. Андрагогіка як чинник особистісного та професійного зростання дорослих стає все більш важливою в умовах сучасного суспільства. Вона не лише забезпечує розвиток професійних навичок, але й сприяє всебічному особистісному розвитку, що дозволяє дорослим досягти гармонії між роботою та особистим життям, а також більш ефективно реалізовувати свій потенціал. Таким чином, андрагогіка є ключовим елементом у системі безперервної освіти, яка допомагає дорослим успішно адаптуватися до вимог сучасного світу та досягати нових вершин у своєму розвитку.

Ключові слова: андрагогіка, особистісне зростання, професійне зростання, навчання дорослих, психологічний розвиток.

Liudmila FOMINA,
orcid.org/0000-0001-5191-3596
Candidate of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language Principles of Psychology and Pedagogics
Kharkiv National Medical University
(Kharkiv, Ukraine) lv.fomina1@knmu.edu.ua

ANDRAGOGY AS A FACTOR IN THE PERSONAL AND PROFESSIONAL GROWTH OF AN ADULT

Andragogy is a branch of pedagogy that specializes in adult education and plays an important role in the development of personal and professional growth. It reflects modern educational trends that recognize the need for lifelong learning.

This is especially relevant in the conditions of rapid technological development, globalization and constant changes in the labor market. In the context of andragogy, education is focused on the needs, interests and life experience of adults, which allows more effective realization of personal and professional potential. One of the key characteristics of andragogy is its focus on practical knowledge and skills that adults can apply in their professional activities. This means that adults who participate in learning already have some life experience, and this experience becomes the basis for further development. Learning in andragogy often takes place in an interactive form, where discussions, analysis of real situations, exchange of experiences and cooperative learning play a significant role. This allows adults not only to acquire new knowledge, but also to improve their professional skills. Andragogy also takes into account the psychological characteristics of adults. For example, adults are usually more motivated to study because it is directly related to their professional goals and personal development. They seek training that will enable them to achieve specific outcomes, such as professional development, career change or personal growth. In addition, adults usually have a higher need for autonomy and self-reliance in learning, which is also taken into account in andragogic approaches. Personal growth in the context of andragogy involves the development of not only professional, but also social, communicative and emotional competencies. This is important for achieving harmony in personal life and professional activity. Education helps adults develop critical thinking, independence in decision-making, ability to solve complex tasks and adapt to changes. Through andragogic methods, adults can better understand their strengths and areas that need development, which in turn contributes to their personal growth. Professional growth, which is achieved thanks to andragogy, consists in improving qualifications, expanding professional knowledge and skills, as well as in the development of new competencies necessary for a successful career. The modern labor market requires employees to constantly update their knowledge and skills, which makes continuous learning a key element of professional success. Andragogy offers approaches that allow adults to effectively learn new knowledge and apply it in practice, which is especially important in conditions of competition and rapid changes in professional fields. Andragogy as a factor of personal and professional growth of adults is becoming more and more important in the conditions of modern society. It not only ensures the development of professional skills, but also promotes comprehensive personal development, which allows adults to achieve harmony between work and personal life, as well as more effectively realize their potential. Thus, andragogy is a key element in the system of continuous education, which helps adults to successfully adapt to the demands of the modern world and reach new heights in their development.

Key words: andragogy, personal growth, professional growth, adult education, psychological development.

Постановка проблеми. Андрагогіка, як наука про освіту дорослих, набуває все більшої актуальності в сучасному суспільстві, де швидкий розвиток технологій, глобалізація та постійні зміни на ринку праці вимагають від людей безперервного навчання та саморозвитку. Постійне оновлення знань і навичок стає необхідністю для професійного успіху та особистісного зростання. Проте, не всі дорослі мають рівні можливості та ресурси для такого навчання, що створює потребу в ефективних підходах та методах андрагогіки, які б забезпечували доступність і результативність навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні та зарубіжні дослідження зосереджуються на вивченні різних аспектів андрагогіки: психологічних особливостей дорослих учнів (Петренко, 2019), методів навчання дорослих у професійній освіті (Ковальчук, 2017), а також ролі андрагогіки у розвитку особистісного та професійного потенціалу (Вікторова, 2016). Сучасні публікації підкреслюють важливість інтерактивних форм навчання та врахування життєвого досвіду дорослих (Мельник, 2020). Проте, незважаючи на значний прогрес у цій галузі, недостатньо досліджено питання адаптації методів андрагогіки до потреб сучасного ринку праці та особистісного розвитку дорослих.

Мета статті полягає в аналізі значення андрагогіки як чинника особистісного та професійного

зростання дорослих, а також у вивченні ефективних методів навчання, що враховують сучасні виклики та потреби дорослих учнів у контексті безперервної освіти.

Виклад основного матеріалу. Андрагогіка як наука про освіту дорослих базується на принципі орієнтації навчання на життєвий досвід, потреби та інтереси дорослих учнів. Це відрізняє її від традиційної педагогіки, яка зосереджена переважно на навчанні дітей та підлітків. Важливим аспектом андрагогіки є її фокус на практичні знання та навички, що можуть бути застосовані дорослими у їхній професійній діяльності.

Інтерактивні методи навчання, такі як дискусії, аналіз реальних ситуацій та кооперативне навчання, відіграють важливу роль у підвищенні ефективності навчання дорослих. Ці методи дозволяють дорослим учням активно залучатися до навчального процесу, обмінюватися досвідом і розвивати критичне мислення, що є важливим для вирішення складних професійних завдань. Крім того, андрагогічний підхід враховує психологічні особливості дорослих учнів, зокрема їхню мотивацію до навчання, яка часто пов'язана з професійними цілями та прагненням до особистісного розвитку. Дорослі мають високу потребу в автономії та самостійності у навчанні, що потребує застосування методів, які дозволяють їм самостійно визначати цілі та темпи навчання (Романенко, 2021: 90).

Отримані результати свідчать про те, що особистісне зростання дорослих в контексті андрагогіки включає розвиток не лише професійних навичок, але й соціальних, комунікативних та емоційних компетенцій. Це сприяє досягненню гармонії між особистим життям і професійною діяльністю. Навчання дорослих допомагає їм розвивати критичне мислення, самостійність у прийнятті рішень і здатність адаптуватися до змін.

Професійне зростання, досягнуте завдяки андрагогіці, включає підвищення кваліфікації, розширення професійних знань та вмінь, а також здобуття нових компетенцій, необхідних для успішної кар'єри. Сучасний ринок праці вимагає від працівників постійного оновлення знань та навичок, що робить безперервне навчання ключовим елементом професійного успіху. Андрагогіка пропонує підходи, які дозволяють дорослим ефективно засвоювати нові знання та застосовувати їх на практиці, що особливо важливо в умовах конкуренції та швидких змін у професійних сферах (Гончарук, 2018: 56).

Одним із важливих аспектів андрагогіки є адаптація навчальних програм до індивідуальних потреб і стилів навчання дорослих. Дорослі учні відрізняються за рівнем попереднього досвіду, освіти, професійних навичок та особистісних характеристик. Тому андрагогічні підходи підкреслюють важливість персоналізації навчання, де кожен дорослий може обрати темп, зміст і формат навчання, що найкраще відповідають його потребам.

Варто зазначити, що андрагогіка приділяє особливу увагу розвитку критичного мислення та рефлексії у дорослих учнів. Навчання дорослих часто включає елементи самооцінки, де учасники аналізують свої сильні та слабкі сторони, ставлять цілі для особистісного і професійного розвитку та формують плани для їх досягнення. Такий підхід сприяє не лише накопиченню знань, але й формуванню здатності до самостійного навчання протягом усього життя.

Окремо варто зазначити значення неформальної та інформальної освіти в контексті андрагогіки. Неформальна освіта, що відбувається поза

межами традиційних навчальних закладів, та інформальне навчання, що виникає спонтанно під час повсякденної діяльності, відіграють важливу роль у житті дорослих. Андрагогіка визнає ці форми навчання і розглядає їх як важливі складові загального освітнього процесу, що доповнюють формальне навчання і забезпечують всебічний розвиток особистості (Сидоренко, 2018: 46).

Результати показують, що у сучасному світі важливим аспектом є використання цифрових технологій у навчанні дорослих. Онлайн-курси, вебінари, платформи для дистанційного навчання та інші цифрові інструменти відкривають нові можливості для дорослих учнів. Вони дозволяють вчитися у зручний час, за індивідуальним графіком, що є особливо важливим для працюючих дорослих, які поєднують навчання з професійною діяльністю. Андрагогіка адаптується до цих змін, пропонує нові моделі навчання, що включають гібридні форми, мікронавчання та інші інноваційні підходи.

Важливо підкреслити, що важливу роль у андрагогіці відіграє також створення навчального середовища, яке сприяє відкритій комунікації, співпраці та взаємоповазі. Викладачі виступають не тільки як джерела знань, але й як фасилітатори, що підтримують учнів у процесі їхнього саморозвитку, допомагають у вирішенні складних задач та сприяють розвитку самостійного мислення. Це середовище також сприяє розвитку лідерських якостей і соціальних навичок, які є важливими для успішної кар'єри та особистісного зростання.

Висновки. Андрагогіка відіграє ключову роль у розвитку особистісного та професійного зростання дорослих. Вона забезпечує не лише розвиток професійних навичок, але й сприяє всебічному особистісному розвитку, що дозволяє дорослим досягати гармонії між роботою та особистим життям, а також більш ефективно реалізовувати свій потенціал. У сучасних умовах андрагогіка стає незамінним елементом системи безперервної освіти, що допомагає дорослим успішно адаптуватися до вимог сучасного світу та досягати нових висот у своєму розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вікторова Л. М. Андрагогіка: навч. посіб. Київ: Знання, 2016. С. 256.
2. Гончарук Ю. А. Андрагогіка як наука і практика освіти дорослих: дис. д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 2018. С. 400.
3. Ковальчук О. В. Теоретичні та методичні основи професійного розвитку дорослих у системі неперервної освіти: монографія. Харків: Основа, 2017. С. 320.
4. Кузьміна М. С. Андрагогіка: підручник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2019. С. 284.
5. Лисенко Н. М. Методологічні засади професійного зростання дорослих у системі післядипломної освіти. Науковий вісник Чернігівського національного педагогічного університету, 2017, № 2, С. 67–73.
6. Мельник Т. В. Особливості організації навчання дорослих у контексті андрагогічного підходу. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 2020, № 1, С. 23–29.

7. Петренко І. С. Роль андрагогіки у формуванні професійної компетентності фахівців. Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2019, № 5, С. 112–118.

8. Романенко О. В. Педагогічні умови ефективного навчання дорослих у системі професійної освіти. Педагогічний дискурс, 2021, № 15, С. 89–95.

9. Сидоренко О. П. Психолого-педагогічні аспекти особистісного зростання дорослих у процесі навчання. Педагогіка і психологія професійної освіти, 2018, № 3, С. 45–52.

10. Шевченко Л. П. Формування готовності викладачів до андрагогічної діяльності у вищій школі: монографія. Одеса: Пальміра, 2018. С. 198.

REFERENCES

1. Viktorova L. M. (2016) Andrahohika: navch. Posib [Andragogy: education. manual]. Kyiv: Znannia. 256. [in Ukrainian]

2. Honcharuk Yu. A. (2018) Andrahohika yak nauka i praktyka osvity doroslykh [Andragogy as a science and practice of adult education]: dys. d-ra ped. nauk: 13.00.04. Kyiv. 400. [in Ukrainian]

3. Kovalchuk O. V. (2017) Teoretychni ta metodychni osnovy profesiinoho rozvytku doroslykh u systemi neperervnoi osvity: monohrafiia [Theoretical and methodological foundations of professional development of adults in the system of continuous education: monograph]. Kharkiv: Osnova. 320. [in Ukrainian]

4. Kuzmina M. S. (2019) Andrahohika: pidruchnyk [Andragogy: textbook]. Kyiv: Vydavnychi dim «Slovo». 284. [in Ukrainian]

5. Lysenko N. M. (2017) Metodolohichni zasady profesiinoho zrostantia doroslykh u systemi pislidyplomnoi osvity [Methodological principles of professional growth of adults in the system of post-graduate education]. Naukovyi visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, № 2. 67–73. [in Ukrainian]

6. Melnyk T. V. (2020) Osoblyvosti orhanizatsii navchannia doroslykh u konteksti andrahohichnoho pidkhodu [Peculiarities of the organization of adult education in the context of the andragogic approach]. Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy, № 1. 23–29. [in Ukrainian]

7. Petrenko I. S. (2019) Rol andrahohiky u formuvanni profesiinoyi kompetentnosti fakhivtsiv. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» [The role of andragogy in the formation of professional competence of specialists. Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”], № 5. 112–118. [in Ukrainian]

8. Romanenko O. V. (2021) Pedahohichni umovy efektyvnogo navchannia doroslykh u systemi profesiinoyi osvity. Pedahohichniy dyskurs [Pedagogical conditions of effective training of adults in the professional education system. Pedagogical discourse], № 15. 89–95. [in Ukrainian]

9. Sydorenko O. P. (2018) Psykholoho-pedahohichni aspekty osobystisnoho zrostantia doroslykh u protsesi navchannia [Psychological and pedagogical aspects of personal growth of adults in the process of learning]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoyi osvity, № 3. 45–52. [in Ukrainian]

10. Shevchenko L. P. (2018) Formuvannia hotovnosti vykladachiv do andrahohichnoi diialnosti u vyshchii shkoli: monohrafiia [Formation of teachers' readiness for andragogic activity in higher schools: monograph]. Odessa: Palmira. 198. [in Ukrainian]

Ольга ЧЕБОТАРЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8537-9264

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки

Криворізького державного педагогічного університету

(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна) *hvostic7@gmail.com*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КЛАСІ МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ

Вимоги до підготовки майбутнього учителя музичного мистецтва постійно зростають, його компетентність залежить і від рівня його духовної та музичної культури, й від рівня володіння музичним інструментом. Засвоєння широкого кола різних за жанром і стилем композиторських творів потребує застосування різних сучасних методів і підходів, серед яких актуальними є семантичний і герменевтичний аналізи. Серед важливих категорій, з якими стикається майбутній вчитель музичного мистецтва під час вивчення композиторських творів, назовемо взаємопов'язані між собою категорії смислу – знаку – значення – тексту, які є фундаментальними для створення власної інтерпретації. Опора на праці дослідників (В. Жаркової, В. Москаленка, І. П'ятницької-Позднякової, О. Самойленко), дає можливість висвітлити шляхи застосування семантичного і герменевтичного аналізу на уроках з основного музичного інструменту.

Музичний текст розглядається як символічне та багатоскладове явище, вивчення якого потребує системного підходу, залучення широкого культурологічного контексту (включаючи виконавський досвід), вивчення специфіки виконавських знаків в музичному тексті у відповідності до композиторського стилю (мови). Кожен музичний стиль має певні межі інтерпретації (застосування різних засобів виразності), розуміння яких дає можливість грамотного виконання композиторського твору. Якщо в композиторських творах епохи бароко існують різні підходи до трактування мотивної будови, артикуляції і розшифровки мелізматички, що створює множинність інтерпретації, то мистецтво композиторів ХХ століття (наприклад, фортепіанні твори К. Дебюссі) потребує чіткого виконання композиторського тексту. Зазначається, що використання семантичного підходу сприяє поглибленню розуміння та інтерпретації композиторських творів різних жанрів та стилів, що сприяє підвищенню професійного рівня і майстерності майбутнього учителя музичного мистецтва (від епохи бароко до творів сучасних композиторів).

Ключові слова: семантика, семіотика, герменевтика, музичний текст, музичне мислення, розуміння та інтерпретація.

Olha CHEBOTARENKO,

orcid.org/0000-0001-8537-9264

Candidate of Art Studie,

Associate Professor of the Department of Musicology, Instrumental and Choreographic Training

Kyryvi Rih State Pedagogical Universit

(Kyryvi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) *hvostic7@gmail.com*

PREPARING FUTURE MUSIC TEACHERS FOR INTERPRETATIVE ACTIVITIES IN THE MUSICAL INSTRUMENT CLASS

The requirements for the training of a future music teacher are constantly growing; his competence depends on the level of his spiritual and musical culture, and on the level in mastery of a musical instrument. Learning of the wide range in composer's works of different genres and styles requires the using of various modern methods and approaches, among which are relevant semantic and hermeneutic analyzes. Among the important categories that the future teacher of music faces when studying composers' works, we will mention the interconnected categories of sense – sign – meaning – text, which are fundamental for creating one's own interpretation. Relying on the works of researchers (V. Zharkova, V. Moskalenko, I. Pyatnytska-Pozdnyakova, and O. Samoilenko) makes it possible to highlight the ways of applying semantic and hermeneutic analyzes on the steps of the main musical instrument.

The musical text is considered as a symbolic and polysyllabic phenomenon, the study of which requires a systematic approach, the involvement of a wide cultural context (including performing experience), and the study of the specifics of performing signs in the musical text in accordance with the composer's style (language).

Each musical style has certain limits of interpretation (the use of various means of expression), the understanding of which makes it possible to competently perform a composer's work. If in the composer's works of the Baroque epoch there are different approaches to the interpretation of the motivic structure, articulation and decoding of melismatics, which creates a multiplicity of interpretations, then the art of composers of the XXth century (for example, the piano works by C. Debussy) needs a clear performance of the composer's text. It is noted that the use of the semantic approach contributes to the deepening of the understanding and interpretation of composers' works of various genres and styles, which contributes to the increase of the professional level and skill of the future music teacher (from the Baroque epoch to the works of modern composers).

Key words: semantics, semiotics, hermeneutics, musical text, musical thinking, understanding and interpretation.

Постановка проблеми. Рівень компетентності майбутнього учителя музичного мистецтва залежить не тільки від різножанровості композиторських творів, які вивчаються в класі музичного інструменту, але від глибини проникнення у смисловий простір композиторського твору, семантичне коло і стилістичні особливості мови. Для розвитку творчих можливостей майбутнього вчителя музичного мистецтва важливим є, з одного боку, професійне оволодіння навичками гри на музичному інструменті для демонстрації композиторських творів під час слухання музики на уроках музичного мистецтва; з іншого – постановка й вирішення складних проблем, що пов'язані з розумінням глибинних питань смислу і знаку в композиторській творчості, що є фундаментальними для інтерпретації музичних творів. Ми приєднуємось до думки С. Глушкової про те, що зможе досягти впливу на учнів тільки той вчитель музичного мистецтва, хто вільно володіє музичним інструментом і «обізнаний із кращими зразками вітчизняної й зарубіжної музичної культури» (Глушкова, 2020: 80).

Аналіз досліджень. Проблеми семантичного аналізу та семіотики активно вивчалися такими дослідниками як О. Козаренко, І. Пяковською, І. П'ятницька-Позднякова, О. Самойленко, С. Шип. Для музиканта-виконавця, в ролі якого виступає майбутній учитель музичного мистецтва під час слухання музики – оточуючий світ стає тим широким контекстом, що допомагає зрозуміти й інтерпретувати композиторський текст музичного твору, створити необхідну творчу атмосферу під час прослуховування музики, що полегшує процес сприймання та розвитку творчих здібностей учнів. Ми погоджуємось з думкою С. Сисоєвої про те, що розвиток творчих можливостей як відносно самостійної системи творчих якостей особистості, яка пов'язана з інтелектом та умовами розвитку, «формується, розвивається та виявляється у творчій діяльності і забезпечує розвивальну взаємодію особистості з оточуючим світом» (Сисоєва, 2006: 134).

Мета статті – визначити особливості використання семантичного і герменевтичного аналізів у процесі інтерпретаційної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва як необхідної умови на індивідуальних практичних заняттях з музичного інструменту.

Виклад основного матеріалу. Серед важливих категорій, з якими стикається майбутній учитель музичного мистецтва під час вивчення композиторських творів, назвемо взаємопов'язані між собою категорії смислу – знаку – значення – тексту. Вивчення даних категорій дає можливість

максимально глибоко розуміти і інтерпретувати композиторські твори, відчувати їх глибинні смисли. На сьогоднішній день поняття герменевтичного і семантичного аналізу вже активно залучаються в різних галузях науки і мистецтва (музикознавстві, музичній педагогіці, виконавстві). Для нас важливою є думка О. Самойленко, яка зазначає, що «справжнє призначення музичної семіології полягає в тому, щоб установлювати межі та критерії розуміння й усвідомлення-перетворення музичних смислів з усією необхідною широтою й глибиною, разом із тим з достатньою чіткістю та достовірністю, виходячи з середини, зі змісту самого музичнотворчого процесу» (Самойленко, 2020: 439). Дослідниця вважає, що музична семіологія сьогодні повинна стати базовою дисципліною у підготовці музикантів-практиків (Самойленко, 2020).

Вчені стверджують, що музичний твір у живому виконанні має вплив набагато більший ніж під час прослуховування відеозаписів, навіть видатних музикантів-виконавців. Тому майстерність учителя музичного мистецтва тільки підвищиться, якщо він оволодіє музичним інструментом на досить високому професійному рівні (завдяки різножанровому і різностильовому музичному репертуару, який він зможе засвоїти в класі музичного інструменту за роки навчання і потім застосовувати в роботі в якості учителя музичного мистецтва).

Зазначимо, що при вивченні композиторського твору, майбутній учитель музичного мистецтва виконує два завдання: з одного боку, він повинен вміти виконати музичний твір на високому професійному рівні; з іншого – розповісти про нього так, щоб зацікавити учнів (слухачів), викликати інтерес до композиторського твору (епохи та стилю композитора). Якщо майбутній учитель музичного мистецтва вільно орієнтується в культурному просторі епохи, до якої належав композитор, він зможе зрозуміти особливості не тільки семантичного кола, але й специфіку композиторського тексту і мови. Залучення інформації з різних джерел (естетико-філософських, літературних, мистецьких, історико-біографічних) відкриває широкий контекст для розуміння композиторського тексту як символічної мови. Ми приєднуємось до думки В. Москаленка, який вважає, що в музиці письмової традиції нотний текст представляє собою «текст-код», таким чином для інтерпретатора композиторський текст є не самою музикою, а деяким «смысловим руслом», яке постійно вимагає свого наповнення потоком живої музичної думки (Москаленко, 2013).

Майбутній учитель музичного мистецтва сьогодні повинен працювати в дуже складних умовах, що приводять до ускладнення внутрішньо-психологічного стану та світогляду учнів, умов життя і навчання. Це вимагає суттєвого оновлення методики викладання музичного інструменту та пошуків нових шляхів до розкриття і передачі смислу композиторських творів.

Застосування герменевтичного та семантичного аналізів дає можливість виходити на новий якісний рівень розуміння та інтерпретації музичних творів (особливостей композиторського тексту, жанру і форми, стильових та стилістичних рис). Як зазначає О. Самойленко, уявлення про форму потребує відходу від звужуючих технологічних підходів на рівень загального культурно-історичного і життєвого контексту до сфери побудови музичного тексту і розуміння музики як тексту (Самойленко, 2020: 442). Враховуючи той факт, що нотний запис залишається відносно стабільним і фактично не змінюється в різних епохах (від епохи бароко до романтизму), особлива увага повинна приділятися тим складовим тексту, які змінюються, або отримують нові значення.

Таким чином, інтерпретація тексту музичного твору базується на розумінні стильових (стилістичних) меж і особливостей композиторської мови, а саме – на відчутті і передачі змін значень графічних і вербальних виконавських знаків (відомі приклади видатних музикантів-виконавців і педагогів, які на майстеркласах демонстрували як легко повільну частину сонати Моцарта перетворити в Бетховена, використовуючи різні агогічні та динамічні засоби виразності, що приводить до «іншої» інтонації і динаміки, і навпаки).

Це говорить про те, наскільки «тонкі» межі, між якими балансує виконавець у процесі гри, намагаючись передати композиторський текст в широкому розумінні. Провідними в цьому процесі залишаються основні рівні виконавської форми – семантичний, агогічний, артикуляційний і гучнісно-динамічний. Таким чином, обговорення розуміння специфіки музичного знаку в композиторському тексті повинно займати вагомий частину індивідуального практичного заняття з музичного інструменту для того, щоб студент (майбутній учитель музичного мистецтва) не просто повторював за учителем особливості виконання – він має розуміти, чому використовуються ті чи інші виконавські (динамічні та агогічні) прийоми, як вони змінюють інтерпретацію музичного твору як «сенсу, що інтонується». Ми приєднуємось до думки І. П'ятницької-Позднякової, яка говорить про те, що музична семантика починається

«з усвідомлення багатомірності, значеннєвої множинності музичного твору, специфічної багат шаровості музичної тканини, де кожен шар має власну смислову значимість» (П'ятницько-Позднякова, 2015: 30).

Важливе місце під час створення інтерпретації займає обговорення особливостей розуміння виконавських графічних знаків, до яких відносяться ліги, динамічні і агогічні знаки (графічні акценти та показники збільшення та зменшення динамічного рівню, крапки під лігою). Особливу складність для розуміння ліг і штрихів представляють тексти композиторів-класиків. Обговорення специфіки композиторського мислення (оркестральність), розуміння природи графічних виконавських знаків в тексті (що переносяться в текст фортепіанних творів від струнно-смичкових і духових інструментів) з одного боку, наближає до розуміння композиторської мови; з іншого – створює широкий культурологічний і семантичний контекст.

Корисним є при вивченні фортепіанних сонат композиторів-класиків використовувати метод порівняння, що демонструє як змінюється смисл твору при використанні різних типів інтонування і артикуляції (відомо, що такий метод використовували на лекціях В. Г. Москаленко – доктор мистецтвознавства, професор Національної музичної академії України; професор Г. Грузман (Німеччина) та інші під час роботи над повільними частини сонат Моцарта, Гайдна і Бетховена). Даний метод дає можливість показати, як музика Моцарта тільки завдяки інтонуванню може перетворитися на музику Бетховена і, навпаки. Найбільш результативним є виконавський показ з боку викладача, що підкріплюється герменевтичним і семантичним аналізами.

Особливу увагу треба приділяти розумінню ліг в композиторському тексті (мотивних, штрихових, артикуляційних, смичкових, фразувальних) при вивченні музичних творів різних епох (від бароко до сучасних композиторів), пояснювати, як змінюється їх використання і трактування в кожному стилі. Історичний аналіз показує як змінюється функція таких графічних знаків, набуває нових смислових і семантичних значень (особливо в текстах композиторів-класиків). До таких виконавських графічних знаків можна віднести і крапку під лігою, виконання якого значно відрізняється в тексті Й. Гайдна, Л. ван Бетховена і Ф. Шопена. І таких нюансів можна зустріти велику кількість в композиторських текстах. Іноді на допомогу приходять редактори, які пояснюють особливості виконання.

Досить складною проблемою залишається на сьогоднішній день інтерпретація творів композиторів епохи бароко. Відомо, що музичні інструменти (клавішні) мали вплив на композиторський стиль, з іншої сторони, композитори сприяли розвитку клавішних інструментів, їх можливостей. Тому для майбутнього учителя музичного мистецтва дуже важливо орієнтуватись в історії розвитку клавішних інструментів – від аутентичних до найсучасніших (включаючи й електронні).

Застосування органологічного підходу дає можливість не тільки прослідкувати як змінюються музичні інструменти (наприклад, як еволюціонують клавішні інструменти від органа, клавесина і клавикорда через створення рояля до сучасних електронних клавішних інструментів), але й поглибити розуміння композиторського тексту і його виконання. Важливого значення даний органологічний підхід набуває при інтерпретації барокової музики, яка сьогодні виконується як на аутентичних інструментах, так і на найсучасніших (як роялях так і електронних клавішних інструментах), що підкреслює її імпровізаційну природу.

Варто зазначити, якщо виходити на більш складний «художній» рівень виконання музичного твору (у порівнянні з «учнівським» «метро-ритмічним» виконанням з чітко акцентованою сильною долею), музичні твори кожної історичної епохи представляють особливу складність для художньої інтерпретації (з точки зору інтонації і агогіки, застосування педалі і т.і.). Ця складність зростає, коли ми вивчаємо музичні твори, в яких композитори є новаторами в області звуку і семантики.

Серед таких творів можна назвати фортепіанну музику К. Дебюссі і М. Равеля, які досі вважаються імпресіоністами. Як зазначає В. Жаркова, «навіть сьогодні у вітчизняній музикознавчій літературі помітно відлуння тривалого ідеологічного спотворення художніх намірів митця (не говорячи вже про сучасний український інтернет-простір, що продовжує зомбувати відвідувачів мантрою про «Дебюссі-імпресіоніста»)» (Жаркова, 2024: 23). Для розуміння семантики фортепіанних творів К. Дебюссі значно допомагає знайомство з творами інших видів мистецтв (наприклад з картинами імпресіоністів К. Моне, О. Ренуара, Е. Дега, К. Пісарро; поезією П. Верлена) для відчуття специфіки виконавської стилістики, природи звуковидобування – основи інтерпретації. Ми згодні з думкою В. Жаркової, що сьогодні відкритими залишаються питання природи звукової музичної тканини фортепіанних творів К. Дебюссі.

Семантичний контекст музики французького композитора базується на наступних явищах: по-

зії символістів; музичній культурі Південної Азії та Сходу і традиціях західноєвропейської фортепіанної школи (класичних і романтичних). Багато дослідників зазначають вплив на К. Дебюссі поезії символістів. За словами В. Жаркової, вірші сучасників (Ш. Бодлера, П. Верлена, С. Малларме) мали вплив на становлення мислення композитора (Жаркова, 2024: 24). Таким чином, поезія з одного боку, живопис з іншого – є необхідними складовими у процесі розуміння і інтерпретації фортепіанних творів К. Дебюссі як для майбутнього учителя-виконавця, так і для слухачів на уроках мистецтва в школі.

Особливе місце займає екзотерична тематика і культура Південної Азії та Сходу у поезії композитора. Цікавий підхід запропоновано В. Жарковою, яка досліджує шляхи перетину мистецьких настанов К. Дебюссі і представника індійської культури Хазрата Інаят Хана (музиканта, поета, композитора й філософа). На її думку, індійський містик відіграв велику роль у знайомстві європейців з давніми індійськими знаннями. Важливим є те, що музичне мистецтво розуміється як найвище мистецтво («мистецтво мистецтв і наука всіх наук») (Жаркова, 2024).

Особливу складність представляє сприйняття семантики звуку (особливих «вібрацій» зору, слуху, дотику, запаху, смаку) на психологічному рівні. В. Жаркова звертає увагу на вплив індійської раги на мислення композитора: «немає сумніву, що індійські раги, що звучали у вітальні Дебюссі, проявляли глибокі зміни у західній культурі на межі ХІХ–ХХ століть» (Жаркова, 2024: 33). Дослідниця підкреслює містичний характер звукового поля раги. «Кожен звук раги постає як Всесвіт, що унікальним образом народжується й розпускається як квітка» (Жаркова, 2024). Таке враження створюється завдяки феноменальному виконанню і здатності в єдине ціле пов'язувати звук, дух і емоцію. Таким чином, музичне сприйняття виходить вже у площину психологічного сприймання. Саме створення таких звукових картин є особливо складним для музиканта-виконавця, потребує не тільки високої майстерності, але й відповідного духовного особистісного рівня.

Якщо аналізувати стиль К. Дебюссі у контексті класичної і романтичної виконавської традиції, треба зазначити, що саме творчість таких західноєвропейських композиторів як В. Моцарт, Ф. Шуберт, Ф. Шопен, Ф. Ліст – створила фундамент для якісного нового розвитку фортепіанної стилістики в музиці К. Дебюссі. Ми згодні з Чжан Сінвєнь, що у процесі руйнування стереотипів та звукових уявлень романтичної епохи (відчуття фортепіанного звуку

такими композиторами, як Ф. Ліст, Ф. Шопен, Р. Шуман, Й. Брамс), «Дебюссі відкрив гарне і нечуване досі звучання, яке всім здавалося новим і навіть придуманим, а насправді було цілком природним» (Чжан Сінвень, 2023: 310).

Висновки. Сучасні умови вимагають постійного оновлення підходів до вивчення композиторських текстів. Результати інтерпретаційної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва залежать від глибини розуміння композиторського твору. Високий рівень виконавської культури майбутнього учителя музичного мистецтва може суттєво вплинути на сприйняття і зацікавленість учнів, їх мотивацію, розвиток внутрішньої культури і свідомості. Музичне мистецтво як важливий чинник у процесі гармонізації стосунків між особистістю та оточуючим світом, може впливати на формування ціннісного світу дитини через залучення її до семантичного простору музичної

культури. Вплив виконання композиторського твору майбутнім вчителем музичного мистецтва буде більш значним, якщо у процесі навчання будуть застосовуватись семантичний і герменевтичний аналізи.

Ми приєднуємось до думки О. Самойленко, що музично-семіологічний трикутник «смысл – значення – знак», у центрі якого знаходиться явище «мови», при переході на більш глибинний теоретичний рівень перетворюється на трикутник «текст – мова – смисло-значеннєва свідомість», що приводить до явища музично-творчої свідомості як специфічної «музично-мовної свідомості» (Самойленко, 2020: 448). Такі підходи ставлять високі вимоги до професійного рівня майбутнього учителя музичного мистецтва, який є здатним вплинути на формування музичної і духовної культури учнів, їх ціннісних орієнтирів та гармонічних стосунків з навколишнім світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глушкова І. Основний музичний інструмент (фортепіано). *Змістовий складник формальної професійної освіти учителів музичного мистецтва (I освітній рівень)* : монографія. Київ : Талком. 2020. С. 80–86.
2. Жаркова В.Б. Клод Дебюссі й Хазрат Інаят Хан: звук як Всесвіт. *Науковий вісник НМАУ імені П.І.Чайковського*. Київ. 2024. №139. 2024. С. 22–38. URL: <http://naukvisnyknmau.com.ua/issue/view/17867> (дата звернення 02.05.2024).
3. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації: навчальний посібник. Київ, 2013. URL: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/V.-Moskalenko-Lektsiyi-z-muzichnoyi-interpretatsiyi-Navchalnij-posibnik.pdf>. (дата звернення 08.04.2024).
4. П'ятницька-Позднякова І. Музичне мовлення в семіотичному дискурсі сучасності. 2015. С. 22–35. URL: <https://intermusic.kh.ua/vypusk42/vypusk42-22-35.pdf> (дата звернення 12.05.2024).
5. Самойленко О.І., Осадча С.В. Музична семіологія як актуальний напрям теорії мовної свідомості. 2020. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/60/1097/2401-1?inline=1> 60-Chapter Manuscript-2401-1-10-20201001.pdf (дата звернення 12.03.2024).
6. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 346 с.
7. Чжан Сінвень. Новий звуковий простір музики К. Дебюссі: фортепіанно-виконавський аспект. *Музичне мистецтво і культура*. 2023. Випуск 37. С. 306–318. URL: <https://music-art-and-culture.com/index.php/music-art-and-culture-journal/article/view/915> (дата звернення 22.04.2024).

REFERENCES

1. Hlushkova I. (2020) Osnovnyi muzychnyi instrument (fortepiano). Zmistovyi skladnyk formalnoi profesiinoi osvity vchyteliv muzychnoho mystetstva (I osvithnii riven) [The main musical instrument (piano). The content component of formal professional education of music art teachers (I educational level)]: monohrafiia – monograph. Kyiv : Talkom. 2020. S. 80–86. [in Ukrainian].
2. Zharkova V.B. (2024) Klod Debiussi y Khazrat Inaiat Khan: zvuk yak Vsesvit. [Claude Debussy and Hazrat Inayat Khan: the sound as the Universe] *Naukovyi visnyk NMAU imeni P.I.Chaikovskoho. – Scietific Bulletin of the NMAU named by P.I.Tchaikovsky*. Kyiv. 2024. №139. 2024. S. 22–38. URL: <http://naukvisnyknmau.com.ua/issue/view/17867> (data zvernennia 02.05.2024). [in Ukrainian].
3. Moskalenko V. (2013) Lektsii z muzychnoi interpretatsii: navchalnyi posibnyk. [Lectures of the music interpretation: Tutorial] Kyiv, 2013. URL: <https://knmau.com.ua/wp-content/uploads/V.-Moskalenko-Lektsiyi-z-muzichnoyi-interpretatsiyi-Navchalnij-posibnik.pdf>. (data zvernennia 08.04.2024). [in Ukrainian].
4. Piatnytska-Pozdniakova I. (2015) Muzychne movlennia v semiotychnomu dyskursi suchasnosti. [Musical speaking in the modern semiotic discourse] S. 22–35. URL: <https://intermusic.kh.ua/vypusk42/vypusk42-22-35.pdf> (data zvernennia 12.05.2024). [in Ukrainian].
5. Samoilenko O.I., Osadcha S.V. (2020) Muzychna semiolohiia yak aktualnyi napriam teorii movnoi svidomosti. [Musical semiology as an actual direction of the linguistic consciousness theory] 2020. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/60/1097/2401-1?inline=1> 60-Chapter Manuscript-2401-1-10-20201001.pdf (data zvernennia 12.03.2024). [in Ukrainian].
6. Sysoieva S. (2006) Osnovy pedahohichnoi tvorchosti : pidruchnyk [Fundamentals of the pedagogical creativity : tutorial]. Kyiv : Milenium, 2006. 346 s. [in Ukrainian].
7. Chzhan Sinven. (2023) Novyi zvukovyi prostir muzyky K. Debiussi: fortepianno-vykonavskiy aspekt. [The new sound space of C. Debussy's music: piano-performance aspect] *Muzychne mystetstvo i kultura. – Music art and culture*. 2023. Vypusk 37. S. 306–318. URL: <https://music-art-and-culture.com/index.php/music-art-and-culture-journal/article/view/915> (data zvernennia 22.04.2024). [in Ukrainian].

УДК 37.014.5:005.8

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-47>

Олександр ЧЕРНЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-7012-1797
 кандидат педагогічних наук, доцент,
 докторант

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
 (Кропивницький, Україна) Chernenko_O.V.fp@gmx.com

АДАПТАЦІЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЄКТАМИ

Стаття присвячена дослідженню адаптації досвіду зарубіжних країн щодо управління освітніми проєктами в контексті реформування української системи освіти. Наголошено, що використання сучасних методів управління освітніми проєктами здатне суттєво підвищити ефективність використання ресурсів навчальних закладів та підвищити якість надання освітніх послуг.

Метою статті є виділення та наукове обґрунтування напрямків адаптації досвіду зарубіжних країн щодо управління освітніми проєктами в українських навчальних закладах.

Автор аналізує концептуальні засади управління освітніми проєктами в економічно розвинених країнах, виділяючи їх переваги та недоліки. Наведено класифікацію освітніх проєктів та сутність педагогічного проєктування. На основі порівняльного аналізу визначено ключові характеристики успішного управління освітніми проєктами, які доцільно впроваджувати в Україні. Серед напрямків адаптації досвіду зарубіжних країн щодо управління освітніми проєктами в українських навчальних закладах автор виділив: децентралізація управління освітою; співпраця між освітою та бізнесом; фінансове забезпечення з різних джерел; широке використання інформаційно-комп'ютерних технологій; впровадження індивідуального, компетентнісного та проєктного підходів в навчанні; розвиток міжнародної інтеграції та академічної мобільності; впровадження системи забезпечення якості освіти; баланс між конкуренцією та співпрацею навчальних закладів.

Зроблено акцент, що реформи в управлінні освітніми проєктами потрібно впроваджувати поетапно і системно, з постійним моніторингом та оцінкою результатів. Запропоновано конкретні напрямки адаптації зарубіжного досвіду для українських навчальних закладів з обґрунтуванням їх педагогічного результату та можливими наслідками. Автор підкреслює необхідність системного підходу до впровадження інновацій в управлінні освітніми проєктами з урахуванням національних особливостей та потреб.

Ключові слова: адаптація зарубіжного досвіду, освіта, реформування, навчальний заклад, педагогіка, освітній проєкт.

Olexandr CHERNENKO,
 orcid.org/0000-0001-7012-1797
 PhD in Pedagogy, Associate Professor,
 Doctoral Student

Central Ukrainian State University named V. Vynnychenko
 (Kropyvnytskyi, Ukraine) Chernenko_O.V.fp@gmx.com

ADAPTATION OF THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES REGARDING THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROJECTS

The article is devoted to the study of adapting foreign countries' experience in managing educational projects in the context of reforming the Ukrainian education system. It is emphasized that the use of modern methods of managing educational projects can significantly increase the efficiency of educational institutions' resource utilization and improve the quality of educational services.

The aim of the article is to identify and scientifically substantiate the directions for adapting the experience of foreign countries in managing educational projects in Ukrainian educational institutions.

The author analyzes the conceptual foundations of educational project management in economically developed countries, highlighting their advantages and disadvantages. The classification of educational projects and the essence of pedagogical design are presented. Based on a comparative analysis, key characteristics of successful educational project management that are advisable to implement in Ukraine are identified. Among the directions for adapting foreign countries' experience in managing educational projects in Ukrainian educational institutions, the author highlighted: decentralization of education management; cooperation between education and business; financial support from various sources; widespread use of information and computer technologies; implementation of individual, competency-based, and

project-based approaches in teaching; development of international integration and academic mobility; implementation of an education quality assurance system; balance between competition and cooperation of educational institutions.

It is emphasized that reforms in educational project management should be implemented gradually and systematically, with constant monitoring and evaluation of results. Specific directions for adapting foreign experience for Ukrainian educational institutions are proposed, with justification of their pedagogical outcomes and possible consequences. The author emphasizes the need for a systematic approach to implementing innovations in educational project management, taking into account national characteristics and needs.

Key words: *adaptation of foreign experience, education, reform, educational institution, pedagogy, educational project.*

Постановка проблеми. Актуальність адаптації досвіду зарубіжних країн щодо управління освітніми проєктами обумовлена сучасними глобалізаційними процесами в освітній сфері, зокрема входженням України до Європейського Союзу. В умовах інтенсивного міжнародного обміну студентами та викладачами, а також знаннями та результатами наукових досліджень, гострою необхідністю постає вивчення досвіду управління освітніми проєктами передових країн. Впровадження перевірених часом методів управління освітніми проєктами може суттєво підвищити ефективність використання ресурсів навчальних закладів. Вивчення практики не лише сприятиме оптимізації вітчизняного навчального процесу, але й стимулюватиме впровадження інноваційних педагогічних підходів, які вже довели свою ефективність. Детальний аналіз науково-педагогічних здобутків дозволяє уникнути багатьох помилок та швидше досягти бажаних результатів.

Зрештою, адаптація зарубіжного досвіду управління освітніми проєктами є економічно вигідною стратегією реформуванні вітчизняної системи освіти, оскільки дозволяє використовувати вже розроблені та перевірені моделі, технології, методи, адаптуючи їх до місцевих умов. При цьому менше витрачається коштів, ресурсів, зусиль та часу, внаслідок чого підвищується загальна рентабельність освітнього проєкту. Вивчення того, як інші держави вирішують подібні проблеми, може надати цінні ідеї та інструменти для покращення якості освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему вивчення та адаптації до українських реалій зарубіжного досвіду у сфері управління освітою вивчали багато вчених: Г. Атаманчук, В. Бакуменко, Д. Дзвінчук, М. Згуровський, В. Кремень, Т. Лукіна, О. Овчарук, Г. Степаненко, П. Таланчук та інші. Науково-практичні засади освітнього менеджменту та управління освітніми проєктами у навчальних закладах вивчали: Е. Гаргрівз, Дж. Гетті, Д. Гопкінс, Л. Дарлінг-Гаммонд, Н. Морзе, В. Олійник, П. Сальберг, Т. Сорочан, О. Спіріна, М. Фуллан та інші. Проте, у працях науковців недостатньо уваги було приділено

питанням деталізації стратегічних напрямів застосування закордонного досвіду для обґрунтування методів трансформації української системи освіти в умовах євроінтеграції.

Метою статті є виділення та наукове обґрунтування напрямків адаптації досвіду зарубіжних країн щодо управління освітніми проєктами в українських навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління освітнім проєктом є мистецтвом балансування між інноваційними ідеями та практичною реалізацією, де керівник проєкту виступає координатором якісних і кількісних змін, гармонійно поєднуючи потреби учнів, вимоги сучасності та ресурси навчального закладу задля створення нової освітньої реальності.

«У науковій літературі педагогічний проєкт трактується як: 1) комплекс взаємопов'язаних заходів спрямованих на зміну педагогічної системи протягом заданого періоду часу, враховуючи певні бюджетні рамки з орієнтацією на чіткі вимоги до якості результатів та специфікації організації; 2) розроблена система і структура дій педагога для реалізації конкретної педагогічної задачі з уточненням ролі і місця кожної дії, часу здійснення цих дій, їх учасників та умов, необхідних для ефективності всієї системи дій» (І.В. Єгорова, 2021 : 90).

Освітні проєкти, на нашу думку, потрібно класифікувати за кількома ключовими критеріями: а) масштабом (від локальних шкільних ініціатив до національних реформ); б) тривалістю (короткострокові, як-от організація тематичного тижня науки, та довгострокові, наприклад, впровадження нової навчальної програми); в) цільовою аудиторією (проєкти для учнів, вчителів або адміністрації); г) педагогічною спрямованістю (навчальні, виховні, розвивальні). Окремо слід виділити інноваційні проєкти, що впроваджують новітні технології чи методики викладання (створення VR-лабораторії для вивчення біології), інфраструктурні (реконструкція шкільної бібліотеки в сучасний медіа-центр), а також проєкти з розвитку компетенцій (впровадження програми з розвитку критичного мислення). Особливе місце

.....

посідають міжнародні освітні проекти, що сприяють культурному обміну та глобальній інтеграції (наприклад, організація міжнародного учнівського форуму з питань екології).

У європейських країнах педагогічне проектування стало буденністю для викладачів. Педагогічне проектування дозволяє вчителям та освітнім менеджерам створювати цілеспрямовані, структуровані та інноваційні навчальні середовища, які максимально відповідають потребам сучасних учнів, підвищують ефективність освітнього процесу та сприяють розвитку професійних компетентностей, необхідних для успіху в мінливому світі. Саме тому, до проектного навчання зараз прикута увага всієї педагогічної спільноти. Проте, намагаючись організувати проектне навчання викладачі та студенти стикаються з багатьма труднощами, зокрема: як здійснювати цілепокладання та планування, ефективний розподіл ресурсів, налагодити комунікаційні зв'язки?

«Проблеми адаптації зарубіжного досвіду механізмів державного управління інноваційним розвитком освіти та науки не знайшли достатнього опрацювання в науковій літературі. Складний процес реалізації важливих соціально-економічних функцій системи освіти потребує удосконалення її державної політики щодо інноваційного розвитку, відповідних управлінських механізмів функціонування» (І.Б. Якайтис, 2018 : 82). Безумовно, українська система освіти потребує реальних та дієвих реформ, які б підвищили якість освіти за рахунок покращення фінансування, оновлення матеріально-технічної бази та забезпечення автономії навчальних закладів. Натомість більшість освітніх реформ спрямовані лише на фрагментарні покращення, а не вирішення проблем в цілому, що зумовлено некомпетентним управлінням. Перспективними напрямками до якісних змін може слугувати вивчення та адаптація зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій.

«Аргументовано доцільність удосконалення: процесу зміщення функцій державних органів управління у напрямі формування політики та стратегії інноваційного розвитку освіти та науки, координації ресурсів та зусиль, які необхідні для нормальної діяльності науково-освітньої сфери; зв'язків між навчальним процесом і науковими дослідженнями; напрямів диверсифікації інструментів фінансування освіти та науки; питань поєднання централізованої та децентралізованої форми управління» (І.Б. Якайтис, 2018 : 86).

А. Харгрівс і М. Т. О'Коннор досліджували концепцію «колаборативного професіоналізму» в управлінні освітніми проектами. Вчені зверта-

ють увагу, що співпраця між вчителями та адміністраторами навчального закладу може покращити якість освіти в цілому (А. Hargreaves & М. Т. О'Connor, 2018). На нашу думку, співпраця має бути налагоджена між кафедрами, факультетами, відділеннями, структурно відокремленими підрозділами, базами практики тощо. Для цього мають бути делеговані повноваження по-вертикалі (між керівниками, завідувачами) та по-горизонталі (між викладачами, науковцями, лаборантами, методистами).

Дослідники Дж. Хетті та Ш. Кларк у своїй науковій праці зосереджують погляди на визначній ролі зворотного зв'язку в освітніх проектах. «Ефективні комунікації можуть суттєво покращити результати навчання студентів. Вчені пропонують кілька стратегій для впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітні проекти: чіткість цілей; надання зворотного зв'язку якомога швидше після виконання завдання; зосередження на конкретних аспектах роботи учня, а не на загальних коментарях; баланс позитивного і конструктивного; орієнтація на освітній процес; сприяння та розвитку саморефлексії у студентів; адаптація зворотного зв'язку до індивідуальних потреб та рівня кожного здобувача освіти. заохочення студентів до активної участі у процесі зворотного зв'язку; розвиток культури зворотного зв'язку» (J. Hattie & S. Clarke, 2018). Погоджуючись із цією думкою, доповнимо, що широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчальних закладах дозволить студентам та викладачам обмінюватися креативними ідеями, документами, файлами, обговорювати проблемні питання, вирішувати суперечки, а також оперативно приймати рішення щодо подальших скоординованих дій при реалізації освітніх проектів.

Д. Облінджер вказує, що «інформаційно-комунікаційні технології можуть трансформувати освіту, створюючи нові можливості для навчання та викладання, а також розробки освітніх проектів. Дослідниця пропонує концепцію «світової освіти», яка виходить за межі традиційних освітніх систем і використовує глобальні ресурси та зв'язки. Важливо використати потенціал педагогічних технологій для персоналізації навчання, розширення доступу до освіти та розвитку творчості й інновацій. При розробці освітніх систем варто використовувати різні технологічні інновації, такі як штучний інтелект, віртуальна реальність та їх потенційний вплив на освіту» (D.G. Oblinger, 2012). Зауважимо, що концепція «світової освіти» або глобального освітнього середовища є дуже перспективною,

відображає ідеї космополітизму, передбачає створення глобальної освітньої спільноти, де кожен здобувач освіти може отримати швидкий доступ до глобальних освітніх ресурсів незалежно від свого місцезнаходження, що відкриває нові горизонти для розвитку науки, культури та міжнародного співробітництва у сфері науки.

В. О. Киричук справедливо зауважує – «на сучасному етапі розвитку системи освіти на зміну окремим безсистемним методикам, що використовуються в повсякденній практиці педагогічних колективів, повинні прийти освітні системи з широким використанням сучасних інформаційно-комунікативних технологій» (В.О. Киричук, 2018 : 86). Погоджуючись із даною думкою, зазначимо, що кожен учень (студент) є унікальною особистістю, а сучасні педагогічні та інформаційно-комунікативні технології дозволяють адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб та розширити засоби освоєння навчального матеріалу. Технічні засоби навчання можуть слугувати як додаткові інструменти при реалізації освітніх проєктів: комп'ютери, принтери, мультимедійні дошки та проєктори, веб-камери, сматфони, пристрої віртуальної та доповненої реальності, програмне забезпечення тощо. Однак, використання технічних засобів вимагає від педагогів нових знань, умінь та навичок, а також належної організації навчального процесу.

Так, О. Незбрицька зазначає, що «ідея проєкту в освіті викликана кардинальними потребами змін у педагогічній практиці та теорії в напрямку формування інноваційно-розвивального середовища в освіті. Враховуючи новітні підходи у практиці проєктної діяльності, необхідно розглядати управління освітніми проєктами як розробку (проєкування) ідеальної моделі системи управління, де сконцентровані її пріоритетні напрями (чи основні характеристики)» (О. Незбрицька, 2021 : 34). Посилення співпраці навчальних закладів з бізнесом може бути одним з таких пріоритетних напрямів. Для ЗВО це дозволяє узгодити навчальні програми з актуальними потребами роботодавців до фахівців конкретних спеціальностей, забезпечити студентам практичний досвід роботи, сприяти розвитку інновацій, трансферу технологій. Бізнес, у свою чергу, отримує доступ до кваліфікованих кадрів та бере участь у розробці освітніх проєктів, результатом яких може бути створення нових продуктів і послуг.

А. В. Шевчук вказує на те, що «при вивченні зарубіжного досвіду трансформації регіональних освітніх систем слід зосереджувати увагу на: 1) концептуальних підходах забезпечення транс-

формацій в освіті на наддержавному (у рамках інтеграційних об'єднань, таких як ЄС, чи на території декількох держав у рамках дії дво- і багатосторонніх угод про співпрацю у сфері освіти), національному і регіональному рівнях; 2) характеристиках трансформацій як процесу з відповідними часовими, причинно-наслідковими, організаційними (без дисонувань із закономірностями розвитку інших регіональних підсистем і систем вищого порядку), ресурсними (у тому числі з відповідним фінансовим забезпеченням) та іншими ознаками; 3) ключових факторах, що зумовлюють трансформації освітніх систем, мають певні характеристики, у тому числі характер та силу впливу, і через коригування котрих можна здійснювати ефективний (непрямий) вплив на регіональні освітні системи згідно з декларованими цілями; 4) детермінації освітніми системами інших суспільних явищ та процесів, виконання цілей національного і регіонального розвитку, особливо стратегічного характеру» (А. В. Шевчук, 2014 : 165). Проте, такий підхід передбачає створення збалансованої системи управління освітою, яка поєднує елементи централізації та децентралізації на регіональному рівні.

«Забезпечення якості в країнах Південної Європи характеризується постійною еволюцією та високим рівнем різноманітності методів, процедур та інструментів, які практично реалізуються міністерства освіти, національними агенціями та закладами вищої освіти на основі спільного документу – Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості 2015 р. Освітня політика країн Південної Європи спрямована на формування культури якості шляхом упровадження на всіх рівнях управління вищої освіти системи Total Quality Management (TQM), концепція якої базується на цінностях, визнаних суб'єктами управління якістю, як-то: професіоналізм, довіра, доказовість, неупередженість, прозорість, доброчесність, партнерство тощо» (Європейський простір вищої освіти: параметри якості та експертизи, 2020 : 126).

Також О. Р. Мак акцентує увагу на зарубіжному досвіді використання концепції TQM у закладах освіти. «У цілому вирішення проблеми залучення вітчизняних ВНЗ у процес впровадження сучасних підходів управління якістю у відповідності з принципами TQM вимагає таких заходів: 1) визначення завдання підвищення якості освітніх послуг вітчизняних ВНЗ шляхом використання сучасних методів управління якістю як пріоритетного напрямку розвитку вітчизняної вищої освіти; 2) організації та проведення міжнародних та всеукраїнських конфе-

ренцій з питань управління якістю у вищих навчальних закладах; 3) організації спеціальних семінарів та навчань представників зазначених закладів з питань управління якістю, сучасних принципів та стандартів управління якістю; 4) популяризації процесу впровадження стандарту ISO-9001:2015 та участі у конкурсах ділової досконалості; 5) проведення досліджень та видання методичної літератури з метою успішного впровадження та використання стандартів ISO-9001:2015 у галузі вищої освіти; 6) розробки на основі використання кращого європейського та світового досвіду національної моделі забезпечення якості освітніх послуг для вищих навчальних закладів, а також організації і проведення відповідних конкурсів» (О.Р. Мак, 2004). Зауважимо, що застосування ISO-9001:2015 (міжнародний стандарт, який встановлює вимоги до системи управління якістю) у ВНЗ дозволяє систематизувати процеси планування, реалізації та оцінки освітніх проєктів. Впровадження даного стандарту в освітні заклади сприяє підвищенню якості надання освітніх послуг, більш раціонального використання ресурсів та коштів, а також забезпечує прозорість і підзвітність при виконанні освітніх проєктів.

«Реформування систем професійної освіти і підготовки в зарубіжних країнах, дозволяє виокремити два основні підходи, які мають найбільшу популярність: 1) модель, що базується на компетентностях (Велика Британія, США, Ірландія, та Австралія), де головна роль належить освітнім стандартам і заключним тестам оцінювання учнівської успішності, однак мало уваги приділяється змісту освіти (навчальним програмам) і педагогічним процесам (ученню і викладанню). Основний акцент робиться на оволодінні учнями діяльнісних компетенцій, які визначаються як навички, які можна виміряти в поведінкових термінах, використовуючи такі, як «задачі», «стандарти» і «тести». Оцінка й атестація здобутих кваліфікацій відповідними органами не припускає перевірку навчальних програм чи планів, вибір яких, передусім, залишається за навчальною установою; 2) модель, що базується на кваліфікаціях і навчальних програмах (більшість країн Європи), акцент ставиться на внутрішньому змісті професійної освіти і підготовки та на елементах навчального процесу. До таких елементів, зазвичай, відносять навчальні програми, освітню інфраструктуру і кваліфікації викладачів, які необхідні в межах програм, згідно з якими відбувається присудження офіційно визнаних кваліфікацій» (Н. Авшенюк, 2009 : 249; J. Vjonavold & M. Coles, 2007–2008 : 208). Перший компетентнісний підхід має переваги з точки зору працевлаштування та

адаптивності випускників до змін на ринку праці. Зосередження уваги на практичних навичках та їх оцінювання за допомогою іспитів сприяє розвитку конкретних компетенцій, необхідних для професійної діяльності. Однак нехтування змістом і процесом навчання призводить до набуття формальних знань і обмежує розвиток критичного мислення та творчих навичок. Другий підхід, який зосереджується на кваліфікаціях і навчальних програмах, забезпечує поглиблене засвоєння теоретичних знань і розуміння основ професії. Втім, надмірний процес регулювання і контролю з боку держави, може перешкоджати інноваціям та гнучкості навчального процесу. Тому, на нашу думку, оптимальним рішенням для реформування системи української освіти може бути поєднання сильних сторін обох підходів.

Враховуючи викладене вище, проведемо порівняльну характеристику концептуальних засад управління освітніми проєктами в деяких економічно розвинутих країнах світу (див. табл. 1).

Досвід управління освітніми проєктами закладів США та Великої Британії демонструє переваги децентралізованого підходу, який забезпечує гнучкість та інноваційність освітніх програм. Акцент в управлінні робиться на конкуренції між навчальними закладами, але досвід Фінляндії та Японії вказує також і на важливість співпраці, розвитку партнерських стосунків. Водночас, досвід Франції та Німеччини показує важливість централізованого управління для забезпечення високого рівня теоретичної та професійної підготовки. У навчальних закладах Німеччини та Японії має місце ефективність тісної співпраці між освітнім сектором та промисловими компаніями, що забезпечує високий рівень професійної підготовки студентів, адаптацію освітніх програм і стандартів до вимог ринку праці. Досвід Фінляндії показує ефективність індивідуального (проектного, проблемного, компетентісного) підходів в організації навчального середовища. Крім того, керівництво університетів акцентує увагу на якості освіти, що призводить до високих показників навчального процесу та задоволеності студентів. Здобутки управління освітніми проєктами у закладах Австралії та Канади демонструють переваги багатокультурності та високого рівня міжнародної мобільності студентів, що сприяє не тільки постійному підвищенню якості вищої освіти (насамперед STEM), але і міжнародній науково-технічній кооперації, розвитку кластерів інновацій.

Ключові організаційні, педагогічні та економічні фактори, які нами враховувалися при аналізі методології управління освітніми проєктами у різ-

**Порівняльна характеристика економічно розвинутих країн
в контексті управління освітніми проєктами**

Країна	Особливості управління освітніми проєктами	Переваги	Недоліки
США	Акцент навчального процесу на інноваціях, децентралізація управлінської діяльності, велика роль приватного капіталу, конкуренція між навчальними закладами.	Гнучкість, інноваційність, Академічна мобільність, різноманітність освітніх програм.	Нерівномірність якості освіти, висока вартість, бюрократичні процедури.
Канада	Полікультурність, двомовність, співпраця між державним і приватним закладами, акцент на якості освіти.	Висока якість освіти, інклюзивність, гнучкість освітніх програм.	Можливі труднощі з інтеграцією іноземних студентів.
Німеччина	Сильна професійна освіта, централізоване управління, співпраця з бізнесом.	Високий рівень професійної підготовки, міцні зв'язки з роботодавцями і базами практики.	Консервативність, складність реформування освітньої системи.
Франція	Централізована система управління, акцент на гуманітарних науках, велика роль держави в управлінні освітою.	Високий рівень теоретичної підготовки, доступність освіти.	Можлива недостатня гнучкість, бюрократичні процедури.
Велика Британія	Децентралізація управління, велика роль університетів, конкуренція між навчальними закладами.	Автономія університетів, високий рівень наукових та проєктних досліджень.	Висока вартість освіти, нерівномірність доступу до якісної освіти.
Фінляндія	Акцент на якості освіти, індивідуальний підхід, співпраця між школою та сім'єю.	Високі показники якості освіти, комфортні умови освітнього середовища.	Можливі труднощі з адаптацією до умов роботи, часті зміни освітніх програм.
Австралія	Полікультурність, високий рівень міжнародної мобільності студентів, акцент на практичних навичках та уміннях.	Висока якість вищої освіти, міжнародна співпраця, гранти.	Висока вартість освіти для іноземних студентів.
Японія	Сильна система освіти, акцент на дисципліні та колективізмі, тісні зв'язки між освітою і промисловістю.	Високий рівень грамотності, дисциплінованість студентів.	Можлива надмірна конкуренція, високий рівень стресу у студентів.

них країнах: а) роль держави та приватного сектору у фінансуванні та управлінні освітою; б) освіта якого рівня є пріоритетною (загальна, професійна, вища); в) наскільки автономні навчальні заклади у прийнятті управлінських рішень та внутрішній організації діяльності; г) конкуренція між навчальними закладами; д) міжнародна співпраця та гранти; е) індекс інтелектуального капіталу (кількість опублікованих наукових праць, патентів, авторських свідоцтв).

На основі даних представлених в таблиці 1 та на основі досліджуваних вище факторів, можна науково-обґрунтувати основні характерні риси управління освітніми проєктами у розвинутих країнах (які слід розвивати в Україні):

- децентралізація управління освітою;
- співпраця між освітою та бізнесом;
- фінансове забезпечення з різних джерел;
- широке використання інформаційно-комп'ютерних технологій;
- впровадження індивідуального, компетентнісного та проєктного підходів в навчанні;
- розвиток міжнародної інтеграції та академічної мобільності;

– впровадження системи забезпечення якості освіти;

– баланс між конкуренцією та співпрацею навчальних закладів.

Аналізуючи міжнародний досвід управління освітніми проєктами та враховуючи сучасні виклики перед українською освітою, можна стверджувати, що має місце поступове скорочення розриву у підході забезпечення якості навчального процесу. Перспективи використання іноземного досвіду в Україні полягають у створенні збалансованої системи управління освітою, яка поєднує елементи різних успішних моделей, з урахуванням українських реалій та потреб (Таблиця 2). Вибір перспективних напрямків реформування національної системи освіти ґрунтується на численних дослідженнях у галузі педагогіки, які демонструють ефективність відповідних підходів у різних країнах. Крім того, ці напрямки відповідають сучасним викликам, таким як глобалізація, цифрова трансформація, потреби ринку праці. Важливо зауважити, що впровадження цих змін повинно відбуватися поступово та системно, з постійною оцінкою результатів з боку громад-

**Напрямки адаптації зарубіжного досвіду управління освітніми проєктами
у навчальних закладах України**

Назва пропозиції	Обґрунтування	Педагогічний результат
Децентралізація управління системою освіти та підвищення автономії закладів	Дозволяє навчальним закладам краще адаптуватися до місцевих потреб та інновацій.	Підвищення якості освіти, більша залученість громади до освітнього процесу, розвиток проєктного підходу до навчання.
Розвиток інклюзивної освіти	Забезпечує рівні можливості для всіх студентів, незалежно від їхніх особливостей.	Створення комфортного та безпечного освітнього середовища, розвиток гуманізму, толерантності та взаємоповаги.
Посилення зв'язків між освітою та роботодавцями	Забезпечує актуальність освітніх програм та сприяє працевлаштуванню випускників.	Підвищення конкуренто-спроможності випускників на ринку праці, розвиток практичних навичок та вмій.
Цифрова трансформація освіти	Нові можливості навчання (он-лайн, дистанційне), управління проєктами та підвищення ефективності освітнього процесу.	Покращення доступу до якісної освіти, підвищення мотивації студентів, розвиток цифрових компетентностей.
Розвиток дослідницької діяльності в університетах	Сприяє інноваціям, прикладним, науковим та експериментальним дослідженням, поява об'єктів інтелектуальної власності та розвиток економіки.	Підвищення наукового потенціалу навчального закладу, комерціалізація інноваційних освітніх проєктів, розвиток критичного мислення у студентів, стимул інновацій.
Створення внутрішньої системи оцінювання якості освіти	Дозволяє виявити сильні та слабкі сторони освітньої системи та розробити заходи для її вдосконалення.	Постійне вдосконалення освітнього процесу, підвищення прозорості та підзвітності освітніх закладів.

ськості, територіальних органів управління освітою, МОН України, НАЗЯВО тощо.

Використання зарубіжного досвіду управління освітніми проєктами є важливим кроком для модернізації української освіти. Запропоновані напрямки удосконалення можуть стати основою для розробки ефективної національної стратегії розвитку освіти в Україні. На кінець, зауважимо, що удосконалення відчиняної системи освіти та концепції управління освітніми проєктами зокрема, вимагає від українського уряду виваженої державної політики, фінансової підтримки, кадрового забезпечення та компетентного управління.

Висновки. Сучасні тенденції в освіті вимагають системного підходу до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та інноваційних методів управління освітніми проєктами. Аналіз міжнародного досвіду управління освітніми проєктами показує, що існують різні під-

ходи, які можуть бути адаптовані до українських реалій. У результаті проведеного дослідження виділено основні характерні риси управління освітніми проєктами у розвинутих країнах (які слід розвивати в Україні): децентралізація управління освітою; співпраця між освітою та бізнесом; фінансове забезпечення з різних джерел; широке використання інформаційно-комп'ютерних технологій; впровадження індивідуального, компетентнісного та проєктного підходів в навчанні; розвиток міжнародної інтеграції та академічної мобільності; впровадження системи забезпечення якості освіти; баланс між конкуренцією та співпрацею навчальних закладів. Успішне впровадження міжнародного досвіду потребує виваженої державної політики, належного фінансування, кадрового забезпечення та компетентного менеджменту на всіх рівнях системи освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. Стратегічна роль викладачів і тренерів у реформуванні професійної освіти: європейський досвід. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2009. № 1. С. 245–252.
2. Європейський простір вищої освіти: параметри якості та експертизи: навчальний посібник / Укладачі: Батечко Н. Г., Бульвінська О. І., Локшина О. І., Моспан Н. В., Проценко О. Б., Сисоєва Є. О., Соколова І. В.; За ред. Сисоєвої Є. О. Київ, 2020. 152 с.
3. Киричук В. О. Упровадження системи управління освітніми проєктами особистісного розвитку учнів закладів загальної середньої освіти засобами інтернет-технологій. *Післядипломна освіта в Україні*. 2018. № 2. С. 86–89.
4. Мак О. Р. Актуальність впровадження зарубіжного досвіду управління якістю освітніх послуг в Україні у контексті формування єдиного європейського простору вищої освіти. *Економічні науки*. 2004. Випуск 6. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55297068.pdf>. (дата звернення: 04.07.2024).

5. Незбрицька О. Управління соціальними проєктами у сфері освіти. Ввічливість. *Humanitas*. 2021. № 2. С. 30–35. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.5>. (дата звернення: 22.06.2024).
6. Управління проєктами і фандрайзинг у сфері освіти: навчально-методичний посібник до курсу / авт.-упоряд. І. В. Сгорова. Івано-Франківськ, 2021. 140 с.
7. Шевчук А. В. Використання зарубіжного досвіду для управління розвитком регіональних освітніх систем України. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 164–170.
8. Якайтис І. Б. Напрями адаптації зарубіжного досвіду щодо удосконалення механізмів державного управління розвитком освіти та науки в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 13. С. 81–86.
9. Bjonavold J., Coles M. Governing Education and Training; the Case of Qualifications Frameworks. *European Journal of Vocational Training*. 2007/3 – 2008/1. № 42/43. P. 203–235.
10. Diana G. Oblinger. Game Changers: Education and Information Technologies. International Society for Technology in Education. 2012. 402 p.
11. Hargreaves A., O'Connor M. T. Collaborative Professionalism: When Teaching Together Means Learning for All. Thousand Oaks, CA: Corwin Press. 2018. 24 p.
12. Hattie J., Clarke S. Visible Learning: Feedback. Routledge. 2019. 176 p.

REFERENCES

1. Avsheniuk, N. (2009). Stratehichna rol vykladachiv i treneriv u reformuvanni profesiinoi osvity: yevropeyskyi dosvid. [The strategic role of teachers and trainers in reforming vocational education: European experience]. *Pedahohika i psykholohiia prof. osvity*, (1), 245–252. [Ukrainian].
2. Batechko, N. H., Bulvinska, O. I., Lokshyna, O. I., Mospan, N. V., Protsenko, O. B., Sysoieva, Ye. O., & Sokolova, I. V. (2020). Yevropeyskyi prostir vyshchoi osvity: parametry yakosti ta ekspertyzy. [European Higher Education Area: Quality parameters and expertise]. *navchalnyi posibnyk*. Kyiv. 152 p. [Ukrainian].
3. Kyrychuk, V. O. (2018). Uprovadzhennia systemy upravlinnia osvitynymi proiektamy osobystisnoho rozvytku uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity zasobamy internet-tekhnohii. [Implementation of the management system for educational projects of personal development of students in general secondary education institutions using Internet technologies]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*, (2), 86–89. [Ukrainian].
4. Mak, O. R. (2004). Aktualnist vprovadzhennia zarubizhnoho dosvidu upravlinnia yakistiu osvitnikh posluh v Ukraini u konteksti formuvannia yedynoho yevropeiskoho prostoru vyshchoi osvity. [The relevance of implementing foreign experience in managing the quality of educational services in Ukraine in the context of forming a unified European Higher Education Area]. *Ekonomichni nauky*, (6). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/55297068.pdf> (last access: 04.07.2024). [Ukrainian].
5. Nezbritytska, O. (2021). Upravlinnia sotsialnymi proiektamy u sferi osvity. [Upravlinnia sotsialnymi proiektamy u sferi osvity]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (2), 30–35. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.5> (last access: 22.06.2024). [Ukrainian].
6. Yehorova, I. V. (2021). Upravlinnia proiektamy i fandraizynh u sferi osvity. [Upravlinnia proiektamy i fandraizynh u sferi osvity] : navchalno-metodychnyi posibnyk do kursu. Ivano-Frankivsk. 140 p. [Ukrainian].
7. Shevchuk, A. V. (2014). Vykorystannia zarubizhnoho dosvidu dlia upravlinnia rozvytkom rehionalnykh osvitnikh system Ukrainy. [Vykorystannia zarubizhnoho dosvidu dlia upravlinnia rozvytkom rehionalnykh osvitnikh system Ukrainy]. *Problemy ekonomiky*, (3), 164–170. [Ukrainian].
8. Yakaitis, I. B. (2018). Napriamy adaptatsii zarubizhnoho dosvidu shchodo udoskonalennia mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia rozvytkom osvity ta nauky v Ukraini. [Napriamy adaptatsii zarubizhnoho dosvidu shchodo udoskonalennia mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia rozvytkom osvity ta nauky v Ukraini]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (13), 81–86. [Ukrainian].
9. Bjonavold, J., & Coles, M. (2007/2008). Governing Education and Training; the Case of Qualifications Frameworks. *European Journal of Vocational Training*, (42/43), 203–235.
10. Diana, G. O. (2012). Game Changers: Education and Information Technologies. International Society for Technology in Education. 402 p.
11. Hargreaves, A., & O'Connor, M. T. (2018). Collaborative Professionalism: When Teaching Together Means Learning for All. Corwin Press. 24 p.
12. Hattie, J., & Clarke, S. (2019). Visible Learning: Feedback. Routledge. 176 p.

УДК 371.3:811.161.2:373.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-48>**Кристина ШЕВЧУК,**
orcid.org/0000-0002-9365-1456кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) K.shevchuk@chnu.edu.ua

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ

Критичне мислення є невід'ємною частиною формування особистості та успішної адаптації до життя в інформаційному суспільстві. В умовах реформування освіти метою початкової освіти є розвиток у молодших школярів здатності критично мислити, добувати та застосовувати знання, приймати рішення. Критичне мислення дає змогу учням бачити проблеми, бути готовими до пошуку нестандартних рішень у досягненні поставленої мети, вміти піддавати рефлексії власну інтелектуальну діяльність, аналізувати дії, виявляти допущені помилки та виправляти їх. Встановлено, що розвиток критичного мислення в молодших школярів дає змогу отримати такі освітні результати: вміння працювати у різних галузях знань; здатність висловлювати власні думки усно і письмово, чітко та коректно стосовно оточуючих; формувати особисту позицію на основі осмислення різного досвіду, ідей та уявлень; вирішувати проблеми; відповідальність; вміння співпрацювати та працювати у групі. Узагальнено, що основними функціями критичного мислення молодших школярів є: регулятивна – вміння обдуманно діяти та спрямовувати власні дії згідно з об'єктивними умовами; оцінна функція – оцінка власних і чужих суджень та дій; функція ініціації – пошук та виправлення пізнавальної суперечності; стимулююча функція – стимулювання потреби у нових знаннях, уміннях, а також висуванні нових гіпотез, інтерес до самостійних досліджень, способів вирішення завдань; корекційна функція – раціональний відбір необхідного матеріалу, пошуку інформації; прогнозуюча функція – орієнтування на майбутнє, перспективи; моделююча функція – створення моделі дій та результатів.

Розглянуто деякі ефективні методики та прийоми розвитку критичного мислення молодших школярів: «Кошик ідей», «Виглядає як... Звучить як...», «Концептуальне колесо» або «Понятійне колесо», «Карта понять», Таблиця «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався», «Мозковий штурм» або «Мозкова атака».

Ключові слова: молодші школярі, критичне мислення, методичні прийоми, функції, технологія розвитку критичного мислення.

Krystyna SHEVCHUK,
orcid.org/0000-0002-9365-1456Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) K.shevchuk@chnu.edu.ua

DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: MAIN FUNCTIONS AND METHODOLOGICAL TECHNIQUES

Critical thinking is integral to personality development and successful adaptation to life in an information society. In the context of educational reform, primary education aims to develop primary school students' ability to think critically, acquire and apply knowledge, and make decisions. Critical thinking enables students to identify problems, be prepared to search for unconventional solutions to achieve their goals, reflect on their own intellectual activities, analyse actions, identify mistakes, and correct them. It has been established that the development of critical thinking in primary school students allows them to achieve the following educational outcomes: the ability to work in various fields of knowledge; the ability to express their thoughts orally and in writing clearly and correctly about others; to form a personal position based on the comprehension of different experiences, ideas, and concepts; to solve problems; responsibility; the ability to cooperate and work in a group. The main functions of critical thinking in primary school students have been summarised as regulatory – the ability to act thoughtfully and direct one's actions according to objective conditions; evaluative – the assessment of one's own and others'; judgements and actions; initiatory – the search for and correction of cognitive contradictions; stimulating – stimulating the need for new knowledge and skills, as well as proposing new hypotheses, and an interest in independent research and ways of solving tasks; corrective – the rational selection of necessary material and information search; predictive – orientation towards the future and perspectives; modelling – creating a model of actions and results. Some effective methods and techniques for developing critical thinking in primary school students have been considered: "Idea Basket," "Looks Like... Sounds Like...," "Concept Wheel" or "Idea Wheel," "Concept Map," "Know – Want to Know – Learned" table, "Brainstorming" or "Brain Attack."

Key words: primary school students, critical thinking, methodological techniques, functions, critical thinking development technology.

Постановка проблеми. Основні пріоритети ХХІ століття передбачають інтелект, креативність та соціальні вміння. Ці якості дають змогу успішно адаптуватися до мінливого світу і досягати особистого та професійного успіху. Система освіти також переосмислює власні цілі та інтегрує в освітні програми дедалі ширший перелік навичок. Незважаючи на різні модифікації навичок у тих чи інших моделях та освітніх результатах, їхній набір залишається досить стійким. У межах організації «P21» – партнерства для навчання у ХХІ столітті (The Partnership for 21st Century Learning) розроблено концепцію «Навчання в ХХІ столітті», що ілюструє модель навчання основним навичкам, які необхідні для досягнення успіху в роботі та житті (Framework for 21st Century Learning? 2015). Так, у процесі навчання учням необхідно опанувати життєві та професійні вміння, навички «4Cs» – зокрема й навичку критичного мислення. Підтвердження цьому знаходимо й у Концепції «Нова українська школа» та Державному стандарті початкової освіти, де важливими навчальними результатами початкової загальної освіти заявлено розвиток у молодших школярів здатності самостійно мислити, вирішувати проблемні та творчі завдання, що неможливо без розвитку критичного мислення (Про затвердження Державного стандарту початкової освіти, 2018; Устиченко, 2022). Однак варто відзначити, що формуванню основ критичного мислення у молодшому шкільному віці часто не приділяється достатньо уваги з огляду на низку чинників: монологічної спрямованості навчально-виховного процесу та вікових особливостей молодших школярів – наслідуваність, низький самоконтроль, емоційність, образність мислення. Саме тому проблема розвитку критичного мислення в учнів початкових класів залишається недостатньо вивченою.

Аналіз досліджень. Проблема критичного мислення не є новою в науковій парадигмі, сутність критичного мислення досліджували К. Баханов, І. Зязюн, М. Ліпман, О. Марченко, О. Пометун, Л. Рибак, І. Сущенко та ін. Також науковцями розкрито низку проблем, які стосуються розвитку критичного мислення: природа, особливості та структура критичного мислення (Б. Блум, Д. Дьюї, Р. Джонсон, Д. Клустера, К. Мередіт, Д. Стіл та ін.); роль критичності в самостійній творчій діяльності (В. Біблер, Л. Григорович, П. Кравчук, Л. Ростовецька та ін.); теоретико-методичні засади розвитку критичного мислення здобувачів початкової освіти (С. Гончаренко, Л. Колток, С. Луців, О. Пометун, О. Савченко та ін.).

Метою статті є визначення сутності та змісту поняття «критичне мислення» та особливостей

його розвитку в молодших школярів; розгляд методологічних прийомів, які сприяють розвитку критичного мислення молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток технічного прогресу, міжнародна політика, а також глобалізаційні процеси, які відбуваються в соціумі – спричинюють перенасичення каналів комунікації інформацією, яку складно повірити та аналізувати. У таких умовах діти, зокрема молодші школярі, щодня стикаються з необхідністю освоєння нових видів діяльності, оперативної обробки великих обсягів даних, розширення поля контактів (реальних і віртуальних). Вчителю ж, на плечі якого покладено відповідальність виховання нового покоління, як нікому іншому важливо знати, як навчити дитину орієнтуватися в навколишньому світі: самостійно знаходити потрібну інформацію, формулювати та висловлювати думку, брати участь у дискусіях, наводити аргументи тощо (Колток, & Білецька, 2019).

Життя у високотехнологічному інформаційному суспільстві висуває особливі вимоги до освітнього процесу та навичок, якими необхідно оволодіти, щоб ефективно функціонувати у суспільстві. Критичне мислення – це ключова навичка, без якої у ХХІ столітті не обійтися: від умінь аналізувати та оцінювати отриману інформацію залежить здатність приймати обґрунтовані рішення та розуміти складні явища в навколишньому світі (Шквир, 2019). Саме тому дуже важливо використовувати в освітньому процесі педагогічні методики, які сприятимуть розвитку критичного мислення у молодших школярів: це допоможе виховати у дітей самостійність, розвинути їхні аналітичні здібності, навчить вирішувати складні та проблемні завдання.

Варто відзначити, що в розумінні природи терміна «критичне мислення» в науковому середовищі немає єдиної експертної думки. Так, науковці розглядають поняття «критичне мислення» розумову діяльність, спрямовану на аналітичне вивчення потенційного вирішення проблеми та виявлення сфер застосування цього рішення (Химинець, 2019); форма людської інтелектуальної діяльності, здатність по-новому інтегрувати ідеї, отримані з інформаційних джерел, переглядати та реконструювати концепції та знання (Дорожко, & Туріщева, 2019); діяльність мислення з набуття нових знань, під час якої знання проходять процедура ретельного відбору, предметного осмислення та особистісної оцінки (Ліоненко, 2022).

Критичне мислення у всіх розвинене неоднаково. Передусім у суб'єкта повинна бути вроджена здатність до «критичних діям», однак, як доцільно

зазначає О. Нікітіна, критичне мислення можливо і потрібно розвивати або навчати (Нікітіна, 2022). Навчання практичним умінням критичного мислення для дітей молодшого шкільного віку передбачає оволодіння такими діями:

- вживання аргументів у суперечках;
- новий погляд на старі ідеї;
- вміння розпізнавати факти та припущення;
- проведення розмежувань між аргументованим оцінним висловом і необґрунтованими оцінками;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
- визначення невідповідності та помилок у матеріалі, що вивчається;
- встановлення раціональних способів запобігання помилок та усунення невідповідностей, які виникають.

У дітей, на думку М. Грабовської та М. Козир, існує три рівні критичності. На першому молодший школяр зауважує, що у зображенні об'єкта пізнання допущені помилки, несумісності, але він ще не може усвідомити та пояснити їх. Другий рівень «констатуючої» критичності: діти знаходять допущені в об'єкті пізнання невідповідності, помилки, але не прагнуть розкрити джерело їхнього виникнення. На третьому – рівень «коригуючої» критичності: діти не лише відображають частини, деталі об'єкта пізнання у взаємозв'язку та взаємозалежності і виявляють допущені в них помилки, а й розкривають причини їхнього виникнення, а також вказують шляхи та засоби усунення (Грабовська, & Козир, 2019).

З огляду на це, робота з розвитку критичного мислення в молодших школярів повинна організуватися згідно з віковими та індивідуальними особливостями (Грабовська, & Козир, 2019), що протікає в практичній площині діяльності, мета якої – вирішення конкретних проблемних ситуацій та завдань. Цілепокладання як основа критичного мислення визначається тестуванням запропонованих ідей та думок, передбачає пошук можливих способів їхнього застосування та удосконалення. Водночас важливо виконати низку умов, щоб вибір тих чи інших ідей став максимально об'єктивним, передусім, необхідно дистанціюватися, вміти оцінювати власні задуми неупереджено; враховувати обмежувальні аспекти, що лежать в основі практичного застосування нових ідей та проєктів.

Основними аспектами розвитку критичного мислення в молодшому шкільному віці, за твердженням М. Оліяр, є розвиток уміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки, помічати власні помилки та помилки своїх однолітків (Оліяр, 2022). Саме ці складові необхідно розвивати ще початкових класах, оскільки у старшому віці цей процес значно ускладнюється. Часто діти не розуміють, що означає бути критично мислячим, чим це відрізняється від

простого сумніву чи неприйняття чужих думок. Важливо допомогти «вловити» основні риси критичного мислення та навчитися застосовувати їх у повсякденному житті.

З огляду на це, основними функціями критичного мислення визначаємо:

1) *регулятивна функція* – вміння обдуманно діяти та спрямовувати власні дії згідно з об'єктивними умовами на основі переходу від попереднього розв'язання завдання або проблеми до остаточного вирішення;

2) *оцінна функція* – оцінка власних і чужих суджень та дій;

3) *функція ініціації* виявляється у пошуку та виправленні пізнавальної суперечності (у суперечливих даних знайти необхідні та за їхньою допомогою вирішити проблему);

4) *стимулююча функція* – критичне мислення молодших школярів стимулює потребу у нових знаннях, уміннях, а також висуванні нових гіпотез, інтерес до самостійних досліджень, способів вирішення завдань;

5) *корекційна функція* – раціональний відбір необхідного матеріалу, пошуку інформації. Молодші школярі також коригують власну діяльність у допомозі вчителя: їхнє усвідомлене ставлення до результатів є стимулом для майбутньої діяльності;

6) *прогнозуюча функція* – орієнтування на майбутнє, перспективи (на основі критичного мислення молодші школярі здатні заздалегідь передбачати перебіг вирішення завдання та прогнозувати розвиток ситуації);

7) *моделююча функція* – створення моделі дій та результатів.

У молодшому шкільному віці формування критичного мислення має особливе значення з огляду на високу пластичність психічних процесів учнів. Методи та прийоми розвитку критичного мислення будуть успішними саме тому, що навчальна діяльність є у цьому віці провідною.

Педагогічна технологія розвитку критичного мислення (ТРКМ) спрямовується на формування у дітей навичок пошуку інформації, оцінки її достовірності, аналізу та інтерпретації фактів (Васютіна, 2020). Практично на будь-якому уроці можна звертатися до ТРКМ та працювати з учнями будь-якого віку. Використання ТРКМ відбувається з першого класу шляхом заданого алгоритму – вчитель прагне:

1) виробити в учнів здатність висловлювати особисту думку щодо різних питань та проблем, формувати вміння висловлювати власні думки спершу в усній, а потім і в письмовій формі, робити це ясно, впевнено та коректно стосовно оточуючих;

2) навчити молодших школярів аргументувати власну позицію та враховувати позицію інших;

3) сформувати здатність брати відповідальність за ті чи інші вчинки;

4) навчити школярів брати участь у спільному ухваленні рішення;

5) розвивати вміння вибудовувати конструктивні взаємини з людьми;

6) сформувати вміння співпрацювати та працювати у групі.

ТРКМ дає змогу молодшим школярам виробити власну обґрунтовану думку та набути навички аргументовано доводити власну позицію, а також застосовувати отримані знання на практиці та приймати обґрунтовані рішення.

Один із способів досягти цієї мети – використувати аналогії чи порівняння. Наприклад, можна пояснити, що критичне мислення схоже на те, як детектив розслідує злочин: він задається численними запитаннями, збирає інформацію, перевіряє її достовірність та робить висновки на основі отриманих даних. Це допоможе школярам зрозуміти, що критичне мислення – це активний процес аналізу та оцінки інформації (Martin, 2018). Коли школярі використовують критичне мислення, це звучить як: «Я ставлю питання і шукаю докази», «Я розглядаю різні позиції і порівнюю їх», «Я роблю висновки на основі фактів, а не просто вірю на слово».

Одним із прийомів, що активно використовуються для розвитку критичного мислення у молодших школярів, є *формування навичок аналізу та оцінки інформації*. Педагоги намагаються запропонувати учням початкових класів завдання, які вимагають самостійного пошуку даних, виявлення їхньої достовірності та перевірки наявності фактів, що підтверджують. Такі завдання дають змогу молодшим школярам усвідомити важливість перевірки джерела інформації перед тим, як робити висновки чи приймати рішення (Visser, & Visser, 2019). Окрім того, педагогічні методики розвивають критичне мислення через аналітичні навички: класифікацію, порівняння та узагальнення інформації. Ці навички допомагають учням систематизувати отримані знання та виявляти зв'язки між різними явищами та фактами.

Завдяки численным прийомам та методикам використання, ТРКМ універсальна – її можна застосовувати під час вивчення гуманітарних предметів та під час занять з точних наук, наприклад, математики. Головне – отримуватися послідовності технологічних етапів: виклик, осмислення та рефлексія. Форми уроку з використанням ТРКМ відрізняються від традиційних уроків. Молодші школярі не сидять пасивно, а стають ключовими дійовими особами уроку. Вони думають і згадують, міркують, читають, пишуть, обговорюють, аналізують, активно осмислюють прочитане (Оліяр, 2022).

Урок вибудовується із трьох фаз: «виклик», «осмислення», «рефлексія», кожна з яких має

певні цілі та завдання, набір характерних прийомів, спрямованих спершу на активізацію дослідницької, творчої діяльності, потім – на осмислення та узагальнення набутих знань. Розглянемо ефективні методики та прийоми розвитку критичного мислення молодших школярів.

«*Кошик ідей*». Цей метод допомагає молодшим школярам збирати та систематизувати власні думки, а також з'ясувати, що учні знають з теми заняття, що вони з вивченого матеріалу, а що необхідно повторити. Прийом «Кошик ідей» можливо застосовувати для індивідуальної, парної або групової роботи на уроці. Сам кошик може бути намальований на дошці або представлений фізично (наприклад, ящик, в який діти складатимуть листочки з «ідеями», що не повторюються з теми заняття). Ідеями можуть бути факти, припущення, думки, проблеми, питання тощо.

«*Виглядає як... Звучить як...*». Цей прийом базується на асоціативній пам'яті, пов'язаній з зоровим та слуховим сприйняттям і сприяє формуванню у дітей образного уявлення про певний предмет або явище і розширює уявлення про навколишній світ загалом. Застосовувати цей метод доцільно для індивідуальної, парної або групової роботи. Для молодших школярів прийом «Виглядає як... Звучить як...» варто доповнити руховою та мовленнєвою активністю. Наприклад, попросити дітей перерахувати візуальні асоціації зі словом «час»: «будильник» звучатиме «тік-так», а «ранок» – супроводжуватиметься позіханням і потягуванням. Запропоновані дітьми візуальні асоціації можливо намалювати, зліпити, розфарбувати тощо.

«*Концептуальне колесо*» або «*Понятійне колесо*». Цей прийом дає змогу молодшим школярам систематизувати інформацію з певної теми, виокремити основні взаємозв'язки. Прийом підходить для індивідуальної, парної та групової роботи. Спершу необхідно намалювати мале коло, в якому написати тему, основне поняття, ключову подію, важливий аспект, проблему тощо. Далі навколо нього малюється ще одне коло більшого діаметра, яке розділяється на сегменти, в які прописуються пов'язані поняття, асоціації, синоніми, молодших школярів із зазначеної проблеми тощо. Метод «Концептуальне колесо» розвиває аналітичні здібності учнів, допомагає їм протиставляти та порівнювати поняття та терміни, робити логічні та обґрунтовані висновки.

«*Карта понять*». В основі цього прийому є критеріальне оцінювання, завдяки якому молодші школярі мають змогу візуалізувати взаємозв'язки між різними поняттями. Цей прийом допомагає систематизувати та закріпити пройдений матеріал, а також дає змогу вчителю оцінити цілісність розуміння молодшими школярами вивченої теми чи предмета. Прийом підходить для індивідуаль-

ної, парної та групової роботи. «Карта понять» є ієрархічною деревоподібною схемою, що складається з кількох ключових точок (вузлів), з'єднаних між собою лініями-взаємозв'язками: у вузлах прописуються основні поняття, що розподіляються від загального до приватного. Наприклад, на уроці «Я досліджую світ» можливо побудувати схему класифікації дерев: у центр схеми помістити вузол з основним терміном «дерева», від якого вниз малюються дві лінії взаємозв'язків «бувають якими» – «широколистяними» та «хвойними»; від вузлів «широколистяні» і «хвойні» вниз проводяться нові лінії та вузли – «широколистяні» поділяються на «вічнозелені» та «листопадні», а «хвойні» поділяються на групи конкретних дерев «сосна», «ялиця» тощо. «Карта понять» формує у молодших школярів бачення «загальної картини», сприяє глибокому розумінню матеріалу і покращує його засвоєння.

Таблиця «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався». Цей прийом дає змогу молодшим школярам краще усвідомити навчальний процес та логічно обґрунтовано структурувати матеріал. Важливо, що стовпці «Знаю» та «Хочу дізнатися» заповнюються на етапі виклику та доповнюються на етапі осмислення, а стовпець «Дізнався» заповнюється на етапі рефлексії. Для ґрунтовнішого розуміння теми та перевірки достовірності зроблених висновків до таблиці можливо додати графу «джерело інформації» та «які запитання залишилися невирішеними». Найчастіше прийом «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався» використовується під час уроків читання та літератури для аналізу тексту художніх творів, однак можливо і застосовувати на інших предметах. Цей прийом підходить для індивідуальної, парної та групової роботи над матеріалом, що вивчається.

«Мозковий штурм» або «Мозкова атака». Цей прийом спрямовується на активізацію творчої та розумової діяльності молодших школярів, з його

допомогою реалізується особистісно зорієнтований підхід в навчальному процесі. Найчастіше цей метод використовується для групової роботи на уроці, але може застосовуватися і для індивідуальної чи парної навчальної діяльності. Мозковий штурм – це метод колективного обговорення, під час якого учні висловлюють власні ідеї з теми заняття, аналізують ці ідеї та об аналізують отримані результати (Ліоненко, 2022). Основні етапи мозкового штурму:

1) створення банку ідей (тривалість етапу – 10–15 хвилин): молодші школярі проговорюють усі свої припущення та думки, навіть якщо вони здаються недосяжними чи нереалістичними. Важливо, що ідеї учнів на цьому етапі мозкової атаки не обговорюються і не піддаються критиці, не класифікуються на «вірні» і «неправильні»;

2) аналіз ідей (тривалість етапу – 20–25 хвилин) – передбачає колективне обговорення всіх зафіксованих раніше пропозицій – їх критикують, обґрунтовують, видозмінюють, доповнюють, розглядають можливість реалізації за інших умов тощо;

3) обробка результатів (тривалість етапу – 5–10 хвилин): із усіх проаналізованих варіантів обирається один або кілька найоптимальніших.

Висновки. На основі здійсненого аналізу науково-педагогічної та методичної літератури встановлено, що нині існує безліч педагогічних методик розвитку критичного мислення в молодших школярів. Їхній вибір та способи застосування залежать від віку учнів та рівня їхньої підготовленості, а також від етапу технології критичного мислення. За умови правильного використання кожен із методів демонструє високу ефективність: діти беруть активну участь в освітньому процесі, отримують стимул для поглибленого вивчення матеріалу, демонструють високі академічні результати, розвивають «soft skills», необхідні для успішного навчання та подальшого дорослого життя в сучасному інформаційному суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васютіна Т. Методика організації занурень у початковій школі як приклад міждисциплінарної інтеграції в STREAM-освіті. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 34 (1). С. 242–248.
2. Грабовська М., Козир М. Уміння доводити власну думку в процесі розвитку критичного мислення молодших школярів. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2019. Вип. 31. С. 46–53.
3. Дорожко І., Турішцева Л. Особливості розвитку критичного мислення молодших школярів у процесі відгадування загадок. *Освіта та суспільство*. 2019. Вип.1 (95). С. 52–62.
4. Колток Л., Білецька Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. 9 (176). С. 70–66.
5. Ліоненко М. Методичні особливості формування культури критичного мислення молодших школярів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2022. Вип. 1. С. 28–34.
6. Лякішева А. В., Вітюк В. В., Кашуб'як І. О. *Кейсбук методів і прийомів технології розвитку критичного мислення в Новій українській школі*: навч.-метод. посіб. для вчит. поч. класів ЗЗСО та студ. спец. 013 Початкова освіта. 2-ге вид., переробл. і доповн. Луцьк: ФОП Іванюк В. П., 2022. 116 с.
7. Нікітіна О. Розвиток критичного мислення молодших школярів засобами STREAM-технології в освітньому середовищі НУШ. *InterConf*. 2022. Вип. 19-20. С. 95–103.
8. Оліяр М. Розвиток критичного мислення молодших школярів у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі. *Освітні обрії*. 2022. Вип. 54 (1). С. 114–118.

9. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 21.02.2018 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
10. Устиченко Н. Розвиток критичного мислення здобувачів освіти за Концепцією «Нова українська школа». *Джерело*. 2022. Вип. 1. С. 44–47.
11. Химинець А. Формування критичного мислення і творчих здібностей в учнів початкової школи: європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2019. Вип. 10. С. 190–197.
12. Шквир О. В. Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. *Молодь і ринок*. 2019. Вип. 4. С. 27–32.
13. Framework for 21st Century Learning. The Partnership for 21st Century Learning. 2015. URL: https://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_Framework_DefinitionsBFC.pdf
14. Martin, E. M. (2018). Teaching critical-thinking skills: a strategic-management class project. *Journal of Instructional Pedagogies*, 21. URL: <http://www.aabri.com/manuscripts/182793.pdf>
15. Visser, J., & Visser, M. (2019). *Seeking Understanding: The Lifelong Pursuit to Build the Scientific Mind*. Leiden: Brill, 233.

REFERENCES

1. Vasiutina, T. (2020). Metodyka orhanizatsii zanuren u pochatkovii shkoli yak pryklad mizhdystsyplinarnoi intehratsii v STREAM-osviti [The method of organizing immersions in elementary school as an example of interdisciplinary integration in STREAM education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Actual issues of humanitarian sciences*, 34 (1), 242–248 [in Ukrainian].
2. Hrabovska, M., Kozyr, M. (2019). Uminnia dovodyty vlasnu dumku v protsesi rozvytku krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv [The ability to prove one's own opinion in the process of developing critical thinking of younger schoolchildren]. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy*, 31, 46–53 [in Ukrainian].
3. Dorozhko, I., & Turishcheva, L. (2019). Osoblyvosti rozvytku krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv u protsesi vidhaduvannia zahadok [Peculiarities of the development of critical thinking of younger schoolchildren in the process of guessing riddles]. *Osvita ta suspilstvo – Education and society*, 1 (95), 52–62 [in Ukrainian].
4. Koltok, L., & Biletska, L. (2019). Krytychne myslennia molodshykh shkoliariv yak psykholoho-pedahohichniy fenomen [Critical thinking of younger schoolchildren as a psychological and pedagogical phenomenon]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 9 (176), 70–86 [in Ukrainian].
5. Lionenko, M. (2022). Metodychni osoblyvosti formuvannia kultury krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv [Methodological features of the formation of the culture of critical thinking of younger schoolchildren]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka – Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University*, 1(2), 28–34 [in Ukrainian].
6. Liakisheva, A. V., Vitiuk, V. V. & Kashubiak, I. O. (2022). *Keisbuk metodiv i pryimov tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia v Novii ukrainskii shkoli* [Casebook of the methods and techniques of critical thinking technology in New Ukrainian school]. Lutsk: FOP Ivaniuk V.P. [in Ukrainian].
7. Nikitina, O. (2022). Rozvytok krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv zasobamy STREAM-tekhnohii v osvitnomu seredovyshchi NUSH [Development of critical thinking of junior high school students by means of STREAM technology in the educational environment of NUS]. *InterConf*, 19–20, 95–103 [in Ukrainian].
8. Oliiar, M. (2022). Rozvytok krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv u protsesi vyvchennia predmetiv movno-literaturnoi osvithoi haluzi [Development of critical thinking of junior high school students in the process of studying subjects in the linguistic and literary field of education]. *Osvitni obrii – Educational horizons*, 54 (1), 114–118 [in Ukrainian].
9. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoї osvity* [On the approval of the State Standard of Primary Education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 87 від 21.02.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Ustychenko, N. (2022). Rozvytok krytychnoho myslennia zdobuvachiv osvity za Kontseptsiiieiu «Nova ukrainska shkola» [Development of critical thinking of education seekers according to the «New Ukrainian School» Concept]. *Dzherelo – Source*, 1, 44–47 [in Ukrainian].
11. Khymynets, A. (2019). Formuvannia krytychnoho myslennia i tvorchykh zdibnostei v uchniv pochatkovoї shkoly: yevropeyskyi vymir [Formation of critical thinking and creative abilities in primary school students: European dimension]. *Pedahohichni innovatsii u fakhovii osviti – Pedagogical innovations in vocational education*, 10, 190–197 [in Ukrainian].
12. Shkvyr, O. V. (2019). Krytychne myslennia molodshykh shkoliariv: sutnist i osoblyvosti [Critical thinking of younger schoolchildren: essence and features]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 4, 27–32 [in Ukrainian].
13. Framework for 21st Century Learning (2015). The Partnership for 21st Century Learning. URL: https://static.battelleforkids.org/documents/p21/P21_Framework_DefinitionsBFC.pdf
14. Martin, E. M. (2018). Teaching critical-thinking skills: a strategic-management class project. *Journal of Instructional Pedagogies*, 21. URL: <http://www.aabri.com/manuscripts/182793.pdf>
15. Visser, J., & Visser, M. (2019). *Seeking Understanding: The Lifelong Pursuit to Build the Scientific Mind*. Leiden: Brill, 233.

УДК 378.147.018.4:37.011.3-051
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-2-49>

Марія-Тереза ШОЛОВІЙ,
orcid.org/0000-0002-2650-3090

асистент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) *mariya-tereza.sholoviy@lnu.edu.ua*

СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Статтю присвячено актуальному питанню сучасної педагогічної науки – професійній підготовці майбутніх вчителів початкової школи до роботи в умовах змішаного навчання. У статті проаналізовано сучасний стан професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах змішаного навчання. Проведено теоретичний аналіз досліджень вітчизняних науковців щодо зазначеного питання. Характеризовано нормативно-правову базу проблеми підготовки вчителів початкової школи до професійної діяльності. На основі теоретичного аналізу наукової літератури, уточнено зміст понять «професійна підготовка», «професійна діяльність», «змішане навчання». Доведено, що професійна підготовка педагога є важливим етапом у формуванні майбутнього фахівця. Задля визначення сучасного стану професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах змішаного навчання, проведено педагогічний експеримент, до якого залучено здобувачів освітніх рівнів «Бакалавр» та «Магістр» та вчителів початкової школи України, описано результати педагогічного експерименту. У статті зазначено аналіз вибіркового відповідей респондентів. Визначено рівень володіння студентами про поняття «змішане навчання». Систематизовано вміння, якими повинен володіти вчитель початкової школи для здійснення професійної діяльності в умовах змішаного навчання. Результати експерименту виявили як сильні сторони підготовки майбутніх вчителів, так і певні прогалини.

На основі отриманих результатів педагогічного експерименту обґрунтовано перспективи подальших наукових розвідок в напрямку вдосконалення програм підготовки вчителів початкової школи, розробки ефективних методик навчання в умовах змішаного формату, а також створення сприятливого освітнього середовища для впровадження інноваційних технологій.

Ключові слова: освітній процес, підготовка, професійна підготовка, професійна діяльність, майбутні вчителі початкової школи, змішане навчання.

Mariia-Tereza SHOLOVII,
orcid.org/0000-0002-2650-3090

Assistant at the Department of Primary and Preschool Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) *mariya-tereza.sholoviy@lnu.edu.ua*

THE CURRENT STATE OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF BLENDED LEARNING: AN ANALYSIS OF THE RESULTS OF A PEDAGOGICAL EXPERIMENT

The article is dedicated to a current issue in modern pedagogical science: the professional training of future primary school teachers for working in a blended learning environment. The article analyzes the current state of professional training for future primary school teachers to engage in professional activities within a blended learning context. A theoretical analysis of domestic research on this topic is conducted. The regulatory and legal framework related to the training of primary school teachers for professional activities is examined. Based on the theoretical analysis of scientific literature, the content of the concepts «professional training,» «professional activity,» and «blended learning» is clarified. It is demonstrated that the professional training of educators is a crucial stage in the formation of future specialists. To determine the current state of professional training for future primary school teachers for working in a blended learning environment, a pedagogical experiment was conducted involving Bachelor's and Master's degree students, as well as primary school teachers from Ukraine. The results of this pedagogical experiment are described. The article includes an analysis of selected responses from the participants. The level of students' understanding of the concept of «blended learning» is identified. The skills that a primary school teacher should possess to carry out professional activities in a blended learning environment are systematized. The results of the experiment revealed both the strengths of the training of future teachers and certain gaps. Based on the results of the pedagogical experiment, the prospects for further scientific research aimed at improving the training programs for primary school teachers, developing effective teaching methodologies for blended learning, and creating a supportive educational environment for the implementation of innovative technologies are substantiated.

Key words: educational process, training, professional training, professional activity, future primary school teachers, blended learning.

Вступ. Сучасна освіта переживає період кардинальних змін, пов'язаних з глобалізацією, інформатизацією та іншими сучасними процесами. Ці зміни висувають нові вимоги до професійної підготовки вчителів початкової школи. Одним із ключових напрямів таких змін є впровадження змішаного навчання. Це, в свою чергу, вимагає від вчителів нових знань, умінь та навичок. Тому підготовка майбутніх вчителів початкової школи до роботи в умовах змішаного навчання є актуальним і перспективним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Огляд наукової літератури свідчить про сталий інтерес вітчизняних дослідників до проблем: професійної підготовки вчителів (Ю. Вербиненко, В. Денисенко, І. Зязюн, М. Кадемія, В. Марченко, Н. Мачинська, Т. Танько, О. Семенов); професійної діяльності (О. Пометун, О. Файєр, Т. Мотуз); змішаного навчання (В. Андрієвська, О. Цюняк, Н. Яремчук, Л. Шелестова).

Мета статті – проаналізувати сучасний стан дослідження проблеми у педагогічній теорії; розкрити питання підготовки майбутніх вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах змішаного навчання; проаналізувати результати отриманих даних педагогічного експерименту.

Виклад основного матеріалу. Проблема професійної підготовки знаходить своє відображення як у нормативно-правових документах, так і в дослідженнях сучасних вітчизняних дослідників. У Законі України «Про вищу освіту» поняття «професійної підготовки» визначено як здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки або спеціальністю (Про вищу освіту, 2014).

Професійну підготовку вітчизняні дослідники трактують, як:

– систему організаційних і педагогічних заходів, що забезпечує формування в особистості професійної спрямованості, знань, навичок, умінь і професійної готовності, що водночас визначається як суб'єктивний стан особистості, яка вважає себе здатною та підготовленою до здійснення певної професійної діяльності та прагне її виконати (Танько, 2004);

– важливу складову професійної діяльності, яка обов'язково має включати компоненти, орієнтовані на застосування технологій дистанційного навчання (Денисенко).

Отже, професійна підготовка педагога є важливим етапом у формуванні майбутнього фахівця. Отримані в процесі навчання знання та навички стають основою для подальшої професійної діяльності вчителя, забезпечуючи ефективність його роботи в школі. У професійному стандарті

вказано, що мета професійної діяльності вчителя початкової школи полягає в організації навчання та виховання учнів під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання (Про затвердження професійного стандарту, 2020).

Т. Мотуз зазначає, що зміст професійної діяльності педагога визначають цінності професійної діяльності особистості, зокрема – це внутрішній емоційно опанований регулятор діяльності, що визначає ставлення до навколишнього світу, до самого себе (Мотуз, 2020).

О. Пометун підкреслює, що сучасна професійна діяльність майбутнього вчителя початкової школи базується на його підготовці як високопрофесійного фахівця, який ознайомлений із сучасними світовими вимогами до навчально-виховного процесу початкової школи, підготовлений до організації навчальної діяльності початкової школи як педагогічної взаємодії, яка спрямована на розвиток кожної особистості, її підготовку до розв'язання завдань життєтворчості, педагогічну самосвідомість, педагогічні здібності, знання, уміння й навички, здатність до інтегрування знань, професійно значущі якості особистості (Пометун, 2004).

Отже, можемо зробити висновок, що професійна діяльність вчителя початкової школи – це не статичний процес, а постійна еволюція. З появою змішаного навчання цей процес набрав ще більшої динаміки.

Під змішаним навчанням Л. Шелестова розуміє поєднання традиційних форм навчання з мережевими та дистанційними; поєднання різних форматів навчання в межах одного класу, що забезпечує персоналізацію навчання шляхом надання учням права вибору умов і контролю над процесом оволодіння необхідними компетентностями; гібрид між онлайн– та офлайн-заняттями в класі (Шелестова, 2024).

О. Цюняк підкреслює актуальність впровадження змішаного навчання у закладах вищої освіти, адже неможливо досягнути високих результатів навчання, притримуючись лише однієї педагогічної технології, особливо у період карантину та дистанційного навчання. Також вчена зазначає, що змішане навчання об'єднує два важливі компоненти – талант, знання та вміння педагога і цифрові інструменти, які дають змогу йому організувати навчання на високому рівні (Цюняк, 2021).

Проблема змішаного навчання в контексті підготовки вчителів початкової школи до професій-

ної діяльності була предметом наших тривалих наукових розвідок. Ґрунтовний аналіз літератури спонукав нас до проведення педагогічного експерименту з метою вивчення сучасного стану підготовки майбутніх вчителів до професійної діяльності в умовах змішаного навчання.

Задля визначення сучасного стану формування готовності майбутніх вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах змішаного навчання нами проведено авторське опитування, яке містило 8 запитань. В опитуванні взяли участь 190 здобувачів освіти освітнього рівня Бакалавр та Магістр спеціальності 013 «Початкова освіта» різних закладів вищої освіти України. Проаналізуємо отримані результати.

На запитання «Оберіть визначення, яке найбільш чітко характеризує зміст поняття «змішане навчання?» ми отримали такі відповіді:

– методика, за якою учні засвоюють частину матеріалу онлайн і певною мірою самостійно керують своїм часом, а частину – офлайн, у класі, 140 осіб (73,7%);

– сукупність інформаційних технологій та методик викладання, які передбачають здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів у навчальному закладі – 50 респондентів (26,3%).

Отримані результати свідчать про те, що переважна більшість опитаних – 140 осіб (73,7%) обрали найбільш повний варіант заданого поняття. Разом з тим все ж значна частина респондентів – 50 осіб (26,3%) малообізнані із терміном «змішане навчання».

Запитання «Якими вміннями повинен володіти вчитель початкової школи для здійснення професійної діяльності в умовах змішаного навчання?» було відкритого характеру. Респонденти надали власні варіанти відповідей, які ми систематизували за спільними якісними характеристиками. Підсумовуючи всі отримані відповіді, хочемо зауважити, що кожна заслуговує на увагу, комплексно позиції, з кожної виокремленої нами категорії, лише доповнюють одна одну, зокрема: комунікативні навички (з батьками, учнями, колегами); цифрова компетентність; педагогічні навички; особисті якості.

Ми поділяємо думку респондентів та вважаємо, що це лише деякі з найважливіших умінь, необхідних для успішного викладання в змішаному форматі організації освітнього процесу. Не існує єдиного підходу, який би підходив усім, і вчителі повинні постійно розвивати свої навички та знання, щоб відповідати мінливим потребам своїх учнів.

На запитання «Чи відчуваєте Ви потребу у спеціальній підготовці до проходження педагогічної практики в умовах змішаного навчання?» ми отримали такі результати:

- так, – 90 респондентів (47,4%);
- важко відповісти, – 50 респондентів (26,3%);
- ні, – 30 респондентів (15,8%);
- не знаю, – 20 респондентів (10,5%).

Більш детальний аналіз відповідей подано нами у діаграмі на рисунку 1.

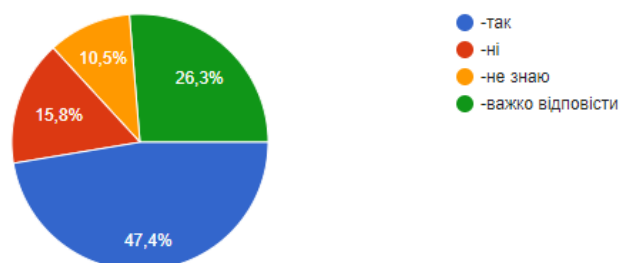

Рис. 1. Потреба респондентів у спеціальній підготовці до проходження педагогічної практики в умовах змішаного навчання

Отримані результати свідчать про те, що у респондентів є значна потреба у спеціальній підготовці до проходження педагогічної практики в умовах змішаного навчання.

Задля з'ясування сучасного стану готовності вчителів початкової школи до професійної діяльності в умовах змішаного навчання нами проведено авторське опитування, яке містило 7 запитань. В опитуванні взяли участь 270 вчителів початкової школи різних закладів освіти України.

На запитання «Оберіть визначення, яке найбільш чітко характеризує зміст поняття «змішане навчання», ми отримали такі результати:

– методика, за якою учні засвоюють частину матеріалу онлайн і певною мірою самостійно керують своїм часом, а частину – офлайн, у класі, – 260 респондентів (96,3%);

– навчання, спрямоване на формування цілісної картини світу школяра на основі об'єднання навчального матеріалу з різних освітніх галузей (навчальних предметів), – 10 респондентів (3,7%);

– сукупність інформаційних технологій та методик викладання, які передбачають здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів у навчальному закладі – не обрав жоден респондент.

Ми запропонували вчителям дати відповіді на відкрите запитання «Якими вміннями має володіти вчитель початкової школи для здійснення професійної діяльності в умовах змішаного навчання?». Отримавши широкий спектр відповідей, ми систематизували їх за спільними ознаками:

– вміння, які пов'язані із цифровою грамотністю: вміння користуватися комп'ютером та іншими електронними пристроями; володіння

програмним забезпеченням та онлайн-платформами для навчання; знання та розуміння цифрових технологій та їх застосування в освіті; медіаграмотність;

– вміння, пов'язані із педагогічними навичками: вміння планувати та проводити уроки, які поєднують онлайн та офлайн компоненти; використання різноманітних методів та стратегій навчання; оцінювання знань учнів та надання їм зворотного зв'язку; створення сприятливої атмосфери для навчання, в якій учні відчувають себе залученими та активними; вміння працювати з учнями різного рівня підготовки та з різними потребами;

– вміння, які базуються на особистих якостях педагога: гнучкість та адаптивність; творчість та інноваційність; комунікабельність та вміння співпрацювати; відповідальність та самоорганізованість; стресостійкість; любов до дітей та бажання навчати;

– ключові вміння, необхідні для професійної діяльності: вміння мотивувати та зацікавлювати учнів; вміння розробляти та використовувати індивідуальні навчальні плани; вміння оцінювати ефективність використання технологій у навчанні; вміння досліджувати та впроваджувати нові методи та технології; вміння співпрацювати з батьками та іншими учасниками освітнього процесу.

Аналізуючи відповіді, бачимо, що одним із найголовніших вмінь сучасного педагога мають бути володіння інформаційними технологіями, комунікація, гнучкість та швидка адаптація до нових умов, вміння та бажання навчатись впродовж життя.

На запитання «Де найчастіше Ви шукаєте відповіді на запитання, пов'язані із виконанням завдань професійної діяльності в умовах змішаного навчання?», ми отримали наступні результати

(зауважимо, що відповідаючи на запитання, респонденти проранжували відповіді, де 1 – найчастіше, 5 – в останню чергу). Усі відповіді ми систематизували подані у Табл. 1.

Таблиця 1
Популярність пошукових джерел інформації вчителів початкової школи щодо здійснення професійної діяльності в умовах змішаного навчання

Форма	Кількість респондентів	Якісний показник%
Члени сім'ї	150	55,5
Колеги	140	51,8
Форуми у соцмережах	120	44,4
Курси підвищення кваліфікації	110	40,7
Тренінги	110	40,7

Висновки. Проведений аналіз педагогічної теорії та результатів педагогічного експерименту дає підстави для наступних висновків:

– професійна підготовка майбутніх вчителів початкової школи є пріоритетним напрямком для системи вищої освіти, потребує вдосконалення;

– сучасний вчитель початкової школи має володіти ключовими компетентностями, зокрема, інформаційно-комунікаційною для якісної організації освітнього процесу в змішаному форматі;

– змішана форма навчання як відповідь на виклики сьогодення, тому професійну діяльність вчителя початкової школи в сучасних умовах, слід розглядати в такому контексті.

Перспектива подальших розвідок пов'язується нами з побудовою авторської моделі формування готовності майбутніх вчителів початкової школи до професійної діяльності в закладах вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко В. Умови підготовки вчителя початкової школи до реалізації дистанційного навчання. Збірник наукових праць SCIENTIA. 2, 2021. Т.4. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/29.01.2021/429> (дата звернення: 02.08.2024)
2. Мотуз Т. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів нової української школи. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020 р., № 70, Т. 3. С. 85–88.
3. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 64–70.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 03.08.2024)
5. Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти»: наказ М-ва розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10> (дата звернення: 03.08.2024)
6. Танько Т. П. Теорія та практика музично-педагогічної підготовки майбутніх вихователів дошкільних закладів у педагогічних університетах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2004. 44 с.
7. Цюняк О. Професійна підготовка майбутніх вчителів початкових класів в умовах цифрової трансформації освіти: монографія. Івано-Франківськ. 2021. 316 с.

8. Шелестова Л. В., Барановська О. В. Індивідуалізація навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу у початковій школі: методичний посібник / наук. ред. д. пед. наук, проф. О. В. Малихін. [Електронне видання]. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. – 225 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742079/1/Text.pdf> (дата звернення: 02.08.2024)

REFERENCES

1. Denysenko V. (2021) Umovy pidhotovky vchytelia pochatkovoї shkoly do realizatsii dystantsiinoho navchannia [Conditions for the preparation of primary school teachers for the implementation of distance learning]. Zbirnyk naukovykh prats SCIENTIA. 2. Coll. of science papers SCIENTIA. 2, T.4. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/29.01.2021/429> (last accessed: 03.08.2024). [in Ukrainian]
2. Motuz, T.V. (2020). Tsinnosti profesiinoї diialnosti vchytelia pochatkovykh klasiv novoi ukrainskoi shkoly [Values of the professional activity of the primary school teacher of the new Ukrainian school]. Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools, 7, 3, 85–88. [in Ukrainian].
3. Pometun O. I. (2004) Dyskusiiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu v ukrainskii osviti [A discussion among Ukrainian teachers about the issues of implementing a competency-based approach in Ukrainian education]. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektyvy : Biblioteka z osvithoi polityky / pid zah. red. O. V. Ovcharuk. The competency-based approach in modern education: global experience and Ukrainian perspectives: Library of educational policy / ed. by O. V. Ovcharuk. K.: «K.I.S.». P. 64–70. [in Ukrainian]
4. Pro vyshchu osvitu (2014): Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. [About Higher Education: Law of Ukraine No. 1556-VII of 01.07.2014] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (last accessed: 03.08.2024). [in Ukrainian]
5. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Regarding the approval of a professional standard for the profession of «Primary School Teacher in a General Secondary Education Institution»] nakaz M-va rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy. Order of the Ministry of Economic Development, Trade, and Agriculture of Ukraine 23.12.2020 № 2736-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20#n10> (last accessed: 03.08.2024). [in Ukrainian]
6. Tanko T. P. (2004) Teoriiia ta praktyka muzychno-pedahohichnoi pidhotovky maibutnykh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv u pedahohichnykh universytetakh [Theory and practice of music education preparation for future preschool teachers in pedagogical universities]. avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : abstract of doctoral dissertation in pedagogy: 13.00.04. Kharkiv. 44 p. [in Ukrainian]
7. Tsiuniak O. (2021) Profesiina pidhotovka maibutnykh vchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh tsyfrovoy transformatsii osvity. [Professional training of future primary school teachers in the digital transformation of education] Monohrafiia. Ivano-Frankivsk. 316 p. [in Ukrainian]
8. Shelestova L. V., Baranovska O. V. (2024) Indyvidualizatsiia navchannia v umovakh zmishanoi formy orhanizatsii osvitnoho protsesu u pochatkovii shkoli. [Individualization of learning in a blended learning environment in primary school] metodychnyi posibnyk / nauk. red. d. ped. nauk, prof. O. V. Malykhin. [Elektronne vydannia]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Osvita». A teaching guide for teachers, scientifically edited by Professor Malykhin. Kyiv: Osvita Publishing House 225 p. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742079/1/Text.pdf> (last accessed: 03.08.2024). [in Ukrainian]

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Balamirza MAMMADLI THE FIRST RELATIONS OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC WITH GERMANY AND FRANCE (1991–1993): ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY.....	4
Stanislav NAUMOV CHINA-EUROPE GEOPOLITICAL COOPERATION EVOLUTION: NAVIGATING FROM HISTORICAL FACTS TO MODERN CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	10
Галина САГАН, Владислав ШУТОЧКІН УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В ТУРЕЧЧИНІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ ДО УКРАЇНИ: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ.....	17
Богдан СИНЧАК СИСТЕМА ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ПРОПАГАНДИ В ІНОЗЕМНИХ МЕДІА.....	24
Каріна СОЛДАТОВА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОЗАЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТА БАТУРИНА ВІД ІВАНА МАЗЕПИ ДО КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО.....	29
Тетяна ХРАБАН, Оксана ВИГІВСЬКА ГЕНДЕРНІ МЕТАФОРИ: КАР'ЄРНИЙ ШЛЯХ ЖІНОК – СІЗІФОВА ПРАЦЯ?.....	39
Назарій ЮРЧИШИН ЗЕНОН КОССАК ЯК ПУБЛІЦИСТ ТА ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ.....	49

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Антоніна МИКОЛАЙЧУК ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ КОМПЕНСАЦІЇ ВТРАТ У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ.....	63
Гао МІНЦЕ ЕВОЛЮЦІЯ СЮЖЕТНО-КОМПОЗИЦІЙНИХ І СТИЛЬОВИХ ЧИННИКІВ СИМВОЛІЧНОЇ МУЗИЧНОЇ МОВИ В КАНТАТАХ К. ЦЕПКОЛЕНКО ПІД ВПЛИВОМ ВІЙНИ.....	69
Олена ОЗІРНА УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО 1920-Х РОКІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОЇ ДИСКУСІЇ І. ВРОНИ З Д. ЩЕРБАКІВСЬКИМ ТА Ф. ЕРНСТОМ.....	79
Лун ПАН ДЖЕРЕЛА, СТАНОВЛЕННЯ ТА НАПРЯМИ ПОПУЛЯРНОЇ ЕСТРАДНОЇ МУЗИКИ В КИТАЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ.....	85
Іванна ПЕРВИХ, Надія СБІТНЄВА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ ДОКОМП'ЮТЕРНОЇ ДОБИ	92
Степан ПІСЬО, Оксана ПІДДУБНА, Вадим КОЗІК СИНТЕЗ АКАДЕМІЧНОГО ЖИВОПИСУ ТА ПЛАСТИЧНОЇ АНАТОМІЇ В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ДИЗАЙНІ: ПОШУК НОВИХ ВИМІРІВ ТВОРЧОСТІ.....	102
Михайло ПРИЙМИЧ МАЙСТЕР ЦЕРКОВНОГО ЖИВОПИСУ ФРАНЦ ПЕЄР: НОВІ ЗНАХІДКИ ТА ГІПОТЕЗИ.....	111
Олеся СКАСКІВ, Наталія ЧУПРИНА МОДА ЯК ВІЗУАЛЬНА МОВА КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ВПЛИВ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	116
Volodymyr SNIHUR ARTIST'S REFLECTION ON SCULPTING USING VR AND OTHER TECHNIQUES.....	124

Андрій Сташевський, Інна СТАШЕВСЬКА ОСОБЛИВОСТІ НОТАЦІЇ ЗВУКОВОГО МАТЕРІАЛУ В СУЧАСНІЙ МУЗИЦІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ (НА ПРИКЛАДІ БАЯННОЇ ТА КАМЕРНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ АНСАМБЛЕВОЇ ТВОРЧОСТІ).....	127
Костянтин ТРЕГУБОВ 3D ДРУК БЕТОННОЮ СУМІШШЮ В АРХІТЕКТУРІ БУДІВЕЛЬ ТА ЇХ ДЕКОРАТИВНОМУ ОЗДОБЛЕННІ.....	134
Ольга УМАНЕЦЬ ЖАНРОВА МОДЕЛЬ КАНТАТИ У ТВОРЧОСТІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ: МОДУСИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ.....	139
МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Олександр КОВАЛЬЧУК РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕРОСУ, ТАНАТОСУ ТА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ В МАЛИХ ПРОЗОВИХ ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА «МІСІЯ» ТА «РІЗУНИ».....	146
Ольга КУДЕЛІНА, Ольга СОБОРОВА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ, ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ ТА АКВАКУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ЕВТРОФІКАЦІЇ ОДЕСЬКОЇ ЗАТОКИ).....	153
Олександр ЛАДА, Інна ВАРВАРУК, Тетяна МАРШАЛ СТОРИТЕЛІНГ ЯК МЕТОД ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: АКТУАЛЬНІСТЬ І ПЕДАГОГІЧНА ДОЦІЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	160
Наталія ЛАДИНЯК, Наталія ШЕРЕМЕТА, Тетяна СУКАЛЕНКО МОВНІ ДЕВІАЦІЇ СУЧАСНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО МЕДІАПРОСТОРУ.....	167
Oleksii LENARTOVYCH THE FORMATION OF THE LANGUAGE IMAGE OF THE BRITISH POLITICIAN RISHI SUNAK.....	175
Володимир ЛІТКЕВИЧ, Олександр ПАЛІЙ, Анжеліка ГАВРІК ВПЛИВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ У ХХІ СТОЛІТТІ.....	180
Наталія ОЛІЙНИК, Руслан ЖЕЛІЗНЯК ЖАНРОВИЙ СИНКРЕТИЗМ ТВОРУ В. ГРИГОРОВИЧА-БАРСЬКОГО «МАНДРИ ПО СВЯТИХ МІСЦЯХ СХОДУ З 1723 ПО 1747 РІК».....	186
Ірина ОСОВСЬКА, Анна КРИЧУН КОМПОНЕНТНИЙ ДЕФІНІЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМИ COSY.....	193
Олександр ПАЛІЙ, Володимир ЛІТКЕВИЧ, Алла ШИШУТА АНАЛІЗ КОГНІТИВНИХ АСПЕКТІВ СЕМАНТИКИ В ІНОЗЕМНИХ СЛОВАХ ТА ВИРАЗАХ.....	199
Анастасія ПРИСТАШ КОМІЧНЕ У БЕЙРУТСЬКИХ ЕПІСТОЛАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО: ЛІНГВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІДІОСТИЛЮ АДРЕСАНТА.....	204
Микола ПРОХОРОВ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ТЕРМІНІВ СФЕРИ АЛЬПІНІЗМУ.....	210
Сергій РИБАЛКІН ОБРАЗ АБУ ДЖАНЗІРА ЯК ВТІЛЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПРОВІНИ У РОМАНІ «АФРИКАНСЬКИЙ ТАНЕЦЬ».....	214
Катерина РЯБОВА ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ НЕЙРОННОЇ СИСТЕМИ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ НА ЯКІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ ТЕКСТІВ У ГАЛУЗІ ПРАВА.....	220
Наталія СУХАЧОВА, Володимир СТЕЦЕНКО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ АНГЛОМОВНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ.....	226

ПЕДАГОГІКА

Наталія ЛАПУШКІНА ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ШІ У ВИКЛАДАННІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН (НА ПРИКЛАДІ ФОЛЬКЛОРУ).....	232
Тетяна ЛОГВИНЕНКО, Мирослава ГЛЕБЕНА, Анатолій ШТИМАК НАВИЧКИ ТА УМІННЯ ФАХІВЦЯ У РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	237
Фарідун МАЙНАЄВ ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ.....	242
Сергій МАЛАНЧУК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЦЬОЇ ОСВІТИ.....	249
Гнат МЄРЄНКОВ, Денис ЯЦИШИН АНІМЕ ЯК УСПІШНИЙ ІНСТРУМЕНТ ТРАНСЛЮВАННЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ КОНЦЕПЦІЙ.....	258
Людмила НЕЇЖПАПА, Олена МІЩЕНКО ПРОЄКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	266
Olga NIKOLAIENKO, Tetiana USHATA THE SIGNIFICANCE OF INFOGRAPHICS IN LANGUAGE LEARNING: ENHANCING COMPREHENSION, RETENTION, AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF PHILOLOGY AND ESP.....	272
Наталія ОНИЩЕНКО, Наталія МОРОЗ ІНФОРМАЦІЙНА ГРАМОТНІСТЬ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ.....	277
Оксана ПОВІДАЙЧИК, Ольга ГРИНЬ СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА.....	282
Надія СЕНЬОВСЬКА, Тетяна СКУРАТКО ДІЯЛЬНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО ПРОЄКТУ «УКРАЇНИ ПОТРІБЕН КОЖЕН» У КОНТЕКСТІ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	287
Oksana TYTUN, Alla VOICHUK, Halyna SIVKOVYCH FOSTERING DIALOGIC SPEECH IN ENGLISH CLASSES FOR FUTURE GEOGRAPHERS.....	294
Людмила ФОМІНА АНДРАГОГІКА ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ДОРΟΣЛОГО.....	299
Ольга ЧЕБОТАРЕНКО ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КЛАСІ МУЗИЧНОГО ІНСТРУМЕНТУ.....	303
Олександр ЧЕРНЕНКО АДАПТАЦІЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЄКТАМИ.....	308
Кристина ШЕВЧУК РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ.....	316
Марія-Тереза ШОЛОВІЙ СУЧАСНИЙ СТАН ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ: АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ.....	322

CONTENTS

HISTORY

Balamirza MAMMADLI THE FIRST RELATIONS OF THE AZERBAIJAN REPUBLIC WITH GERMANY AND FRANCE (1991–1993): ANALYSIS FROM THE PERSPECTIVE OF AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY.....	4
Stanislav NAUMOV CHINA-EUROPE GEOPOLITICAL COOPERATION EVOLUTION: NAVIGATING FROM HISTORICAL FACTS TO MODERN CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	10
Galyna SAGAN, Vladyslav SHUTOCHKIN THE UKRAINIAN DIASPORA IN TÜRKIYE DURING RUSSIA'S FULL-SCALE INVASION OF UKRAINE: NEW CHALLENGES AND TRENDS.....	17
Bohdan SYNCHAK SYSTEM OF COUNTERING RUSSIAN PROPAGANDA IN FOREIGN MEDIA	24
Karina SOLDATOVA COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COSSACK POPULATION OF THE CITY OF BATURYN FROM IVAN MAZEPA TO KYRYLO ROZUMOVSKYL.....	29
Tetiana KHRABAN, Oksana VYHIVSKA GENDER METAPHORS: IS WOMEN'S CAREER PATH A SISYPHEAN TASK?.....	39
Nazarii YURCHYSHYN ZENON KOSSAK AS A PUBLICIST AND IDEOLOGIST OF UKRAINIAN NATIONALISM.....	49

ART STUDIES

Antonina MYKOLAICHUK DIGITAL TOOLS FOR LOSS COMPENSATION IN EASEL PAINTING.....	63
Gao MINGZE EVOLUTION OF PLOT-COMPOSITIONAL AND STYLISTIC FACTORS OF SYMBOLIC MUSICAL LANGUAGE IN K. TSEPKOLENKO'S CANTATAS UNDER THE INFLUENCE OF WAR. .	69
Olena OZIRNA UKRAINIAN ART HISTORY OF THE 1920S THROUGH THE PRISM OF I. VRONA'S PUBLIC DISCUSSION WITH D. SHCHERBAKIVSKYI AND F. ERNST.....	79
Long PANG SOURCES, DEVELOPMENT AND DIRECTIONS OF POPULAR VARIETY MUSIC IN CHINA IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY.....	85
Ivanna PERVYKH, Nadiia SBITNIEVA TECHNOLOGICAL ASPECTS OF GRAPHIC DESIGN IN THE PRE-COMPUTER ERA.....	92
Stepan PISYO, Oksana PIDUBNA, Vadym KOZIK SYNTHESIS OF ACADEMIC PAINTING AND PLASTIC ANATOMY IN CONCEPTUAL DESIGN: SEARCH FOR NEW DIMENSIONS OF CREATIVITY.....	102
Mykhaylo PRYYMYCH MASTER OF CHURCH PAINTING FRANC PEIER: NEW FINDINGS AND HYPOTHESES.....	111
Olesia SKASKIV, Nataliia CHUPRINA FASHION AS A VISUAL LANGUAGE OF CULTURAL IDENTITY: THE INFLUENCE OF SACRED ART....	116
Volodymyr SNIHUR ARTIST'S REFLECTION ON SCULPTING USING VR AND OTHER TECHNIQUES.....	124
Andrii STASHEVSKYI, Inna STASHEVSKA FEATURES OF SOUND MATERIAL NOTATION IN CONTEMPORARY MUSIC OF UKRAINIAN COMPOSERS (ON THE EXAMPLE OF BUTTON ACCORDION AND CHAMBER-INSTRUMENTAL WORK WITH THE PARTICIPATION OF BUTTON ACCORDION).....	127

.....
Kostiantyn TREHUBOV
3D PRINTING WITH CONCRETE MIXTURES IN BUILDING ARCHITECTURE
AND DECORATIVE FINISHING.....134

Olha UMANETS
GENRE MODEL OF THE CANTATA IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN
COMPOSER'S WORKS: MODES OF EXPERIMENTAL INTERPRETATIONS.....139

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Oleksandr KOVALCHUK
REPRESENTATION OF EROS, THANATOS AND RELIGIOUS WORLDVIEW
IN IVAN FRANKO'S SHORT PROSE WORKS "MISSION" AND "RIZUNY".....146

Olga KUDELINA, Olga SOBOROVA
PECULIARITIES OF THE TRANSLATION OF TERMINOLOGY
IN THE FIELD OF ECOLOGY, WATER BIORESOURCES AND AQUACULTURE
(ON THE EXAMPLE OF EUTROPHICATION OF THE ODESA BAY).....153

Oleksandr LADA, Inna VARVARUK, Tetiana MARSCHAL
STORYTELLING AS A METHOD OF ENGLISH TEACHING: THE TOPICALITY
AND PEDAGOGICAL REASONING WITHIN THE INTERNATIONAL RESEARCH.....160

Nataliia LADYNYAK, Nataliia SHEREMETA, Tetiana SUKALENKO
LINGUISTIC DEVIATIONS OF THE MODERN REGIONAL MEDIA SPACE.....167

Oleksii LENARTOVYCH
THE FORMATION OF THE LANGUAGE IMAGE OF THE BRITISH POLITICIAN RISHI SUNAK..175

Volodymyr LITKEVYCH, Olexandr PALIY, Anzhelika HAVRIK
THE INFLUENCE OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE UKRAINIAN LANGUAGE
IN THE XXI CENTURY.....180

Nataliia OLIINYK, Ruslan ZHELYEZNYAK
GENRE SYNCRETISM OF WORK 'WANDERINGS IN THE HOLY PLACES
OF THE EAST FROM 1723 TO 1747' BY V. HRYHOROVYCH-BARSKYL.....186

Iryna OSOVSKA, Anna KRYCHUN
COMPONENT DEFINITIONAL ANALYSIS OF THE LEXEME COZY.....193

Olexandr PALIY, Volodymyr LITKEVYCH, Alla SHYSHUTA
ANALYSIS OF COGNITIVE ASPECTS OF SEMANTICS IN FOREIGN WORDS AND EXPRESSIONS....199

Anastasiia PRYSTASH
COMIC IN LETTERS FROM BEIRUT BY AGATANGEL KRYMSKYI:
LINGUO-STYLISTIC PECULIARITIES OF ADDRESSER'S IDIOSTYLE.....204

Mykola PROHOROV
STRUCTURAL-SEMANTIC PECULIARITIES AND TRANSLATION
OF ENGLISH-LANGUAGE TERMS OF THE SPHERE OF ALPINISM.....210

Serhii RYBALKIN
THE IMAGE OF ABU JANZIR AS THE EMBODIMENT OF COLONIAL GUILT
IN THE NOVEL *AFRICAN DANCE*.....214

Kateryna RIABOVA
SOME ASPECTS OF THE IMPACT OF NEURAL MACHINE TRANSLATION SYSTEMS
ON THE QUALITY OF TRANSLATION OF TEXTS IN THE FIELD OF LAW.....220

Nataliia SUKHACHOVA, Volodymyr STETSENKO
LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF COMPOUND TERMS
OF THE ENGLISH TERMINOLOGICAL SYSTEM OF MANAGEMENT.....226

PEDAGOGY

Nataliia LAPUSHKINA
USE OF MODERN TECHNOLOGIES AND AI IN TEACHING HUMANITIES
(ON THE EXAMPLE OF FOLKLORE).....232

Tetyana LOHVVYENKO, Myroslava HLEBENA, Anatoliy SHTYMAK SKILLS FOR THE IMPLEMENTATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH ACTIVITIES.....	237
Faridun MAINAIEV THE ISSUE OF DEVELOPING SOCIAL COMPETENCE IN THE RESEARCH OF UKRAINIAN AND FOREIGN SCIENTISTS.....	242
Serhii MALANCHUK FORMATION OF CIVIC STANCE AS A COMPONENT OF CIVIC COMPETENCE IN PRE-HIGHER EDUCATION STUDENTS.....	249
Hnat MIERIENKOV, Denys YATSISHIN ANIME AS A SUCCESSFUL TOOL FOR TRANSMITTING PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS CONCEPTS.....	258
Liudmyla NEIZHPAPA, Olena MISHCHENKO DESIGNING AN INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	266
Olga NIKOLAIENKO, Tetiana USHATA THE SIGNIFICANCE OF INFOGRAPHICS IN LANGUAGE LEARNING: ENHANCING COMPREHENSION, RETENTION, AND COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF PHILOLOGY AND ESP.....	272
Nataliia ONYSHCHENKO, Nataliia MOROZ INFORMATION LITERACY IN THE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS: APPROACHES AND CHALLENGES.....	277
Oksana POVIDAICHYK, Olga HRYN THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF A TEACHER.....	282
Nadiia SENOVSKA, Titiana SKURATKO ACTIVITIES OF THE EDUCATIONAL VOLUNTEER PROJECT “UKRAINE NEEDS EVERYONE” IN THE CONTEXT OF PATRIOTIC EDUCATION.....	287
Oksana TYTUN, Alla BOICHUK, Halyna SIVKOVYCH FOSTERING DIALOGIC SPEECH IN ENGLISH CLASSES FOR FUTURE GEOGRAPHERS.....	294
Liudmila FOMINA ANDRAGOGY AS A FACTOR IN THE PERSONAL AND PROFESSIONAL GROWTH OF AN ADULT....	299
Olha CHEBOTARENKO PREPARING FUTURE MUSIC TEACHERS FOR INTERPRETATIVE ACTIVITIES IN THE MUSICAL INSTRUMENT CLASS.....	303
Olexandr CHERNENKO ADAPTATION OF THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES REGARDING THE MANAGEMENT OF EDUCATIONAL PROJECTS.....	308
Krystyna SHEVCHUK DEVELOPING CRITICAL THINKING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS: MAIN FUNCTIONS AND METHODOLOGICAL TECHNIQUES.....	316
Mariia-Tereza SHOLOVII THE CURRENT STATE OF TRAINING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE CONDITIONS OF BLENDED LEARNING: AN ANALYSIS OF THE RESULTS OF A PEDAGOGICAL EXPERIMENT.....	322

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES**

**ВИПУСК 78. ТОМ 2
ISSUE 78. VOLUME 2**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зимомря

Здано до набору 16.09.2024 р. Підписано до друку 01.10.2024.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 38,83. Зам. № 0924/652. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.